בית אוצר

הספרות

מקדש לתורה וחכמה, אמרי בקורת ודברי שיר ומליצה

מאת חכמים ונבונים קרואי שם

כוננו ידי

שאלתיאל אייזיק גראַבּער

שנה ראשונה

יאראסלוי

התרמ"ז

MAGAZIN

für

HEBRÄISCHE LITERATUR UND WISSENSCHAFT

POESIE UND BELLETRISTIK

geschrieben von mehreren Celebritäten

edirt von

EISIG GRÄBER

I. Jahrgang

JAROSLAU 1887

Druck Zupnik, Knoller et Hammerschmidt in Przemyśl

ב"ה

Jaroslau, Datum des Poststempels.

אדון יקר ונכבד!

זה לי שנים אשר אנכי עוסק בפרקטטיא של ספרות ישראל וכל יודעי ומכירי ראו והכירו פעלי אשר פעלתי בהוצאות ספרי שד"ל ואגרות שי"ר לאיר ובהנה וכהנה ספרי חכמה ומדע הנוגעים לספרותנו למען הגדילה ולמען האדירה. ועתה העירני רוחי ורעיון חדש עלה על לבבי להוציא ספר קובץ מאמרים מעשה ידי רבני וחכמי זמננו אשר בשם „בית אוצר הספרות" יכונה. בית האוצר הזה חסן יקר יהיה לדברי תורה וחכמה ואוצר נחמד לדברי שיר ומליצה, וכל רואיו יכירו כי הוא בית מלא מגד שמים.—

והיום הנני מתכבד בזה לשלוח לכבודו הרם את „בית האוצר" כליל בהדרו, צנא הוא מלא ספרי, ולו תואר ולא הדר בפנים, בקומה, בחים, ופירות. פניו יאירו אור השכלה ודעת, קומתו כתבנית ספר הראוי להתכבד אף רוח חיים של ספרות החדשה מתנוססת בו, ופירותיו מפרי חכמת סופרינו פרי ט"ב אשר תאוה היא לעינים ונחמד להשכיל. ואקוה כי יקבל ממני את האוצר היקר הזה בסבר פנים יפ"ת ויעזור לי כמסת ידו הטובה והאיר פניו אלי ופ"על כפי ירצה סלה.

מחירו עם המשלוח בארצנו 3 fl. באשכנז 5 מארק ברוסיה 2 רו"ב ובשאר ארצות 7 פראנק.

כסף השלמים יהי' על ידי הפאסט De International או במכתב סגור רעקאמאנדירט (איינגעשריעבען)

ובזה הנני מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנשא

שאלתיאל איזיק גראבער

המו"ל

מכתב־התנצלות

מסבה אשר איננה תלויה בי לא יכולתי לשלם נדרי אשר נדרתי להוציא לאור את המבוא וההערות **לאגרות שי״ר** מאת החכם דר. א. הרכבי והא לכם חותמים היקרים את המכתב אשר השגתי מאת הרב החכם היקר הנ״ל ככתבו וכלשונו למען תראו כי כנים דברי ואין בלשוני עולה. — וז״ל:

ב״ה פטרסבורג ו טבת תרמ״ז.

משכיל נכבד!

בתשובה למכתבך אודיעך כי מצדי אין כאן לא חרון אף ולא קצף, ומצדך אין כאן לא חטא ולא אשמה. ומה שלא יכלתי ולא אוכל עד עתה למלא הבטחתי בדבר המבוא למכתבי הרשי״ר הוא מפאת סבות שונות שאינן תלויות לא בי ולא בך. וביחוד מפאת מצב בריאותי הגרוע מעת ששבתי מנסיעתי לארצות הקדם, וכשירחם ה׳ ויחזירני לאיתני אשתדל בע״ה לשמור מוצא שפתי. וגם מתשו׳ הגאונים שאני מדפיס לחברת מקיצי נרדמים יצא בשנה זו לאור חלק קטן מטעם הנ״ל, ועד אשר אשלים מלאכתי זאת לא אוכל לקבל עלי עבודה אחרת במצבי הנוכחי.

מכבדך ומוקיר פעולתך

א. א. הרכבי

ותוכלו להיות נכון ובטוח כי בעת אשר אשיג את המבוא וההערות אתן אותן לדפוס ותקבלו את החוברת החמישית פראנקוי חנם אין כסף.

דברי מוקירכם כגדל ערככם **שא״ג**.

בית·אוצר

הספרות

מקדש לתורה וחכמה, אמרי בקורת ודברי שיר ומליצה

מאת חכמים ונבונים קרואי שם

כוננו ידי

שאלתיאל אייזיק גראָבער

שנה ראשונה

יאראסלוי

התרמ"ז

MAGAZIN

für

HEBRÄISCHE LITERATUR UND WISSENSCHAFT

POESIE UND BELLETRISTIK

geschrieben von mehreren Celebritäten

edirt von

EISIG GRÄBER.

I. Jahrgang

JAROSLAU 1887.

Druck Zupnik, Knoller et Hammerschmidt in Przemyśl.

תוכן המאמרים

עלים אחדים נדפסו בדפוס לבוב .

אוצר השיר והמליצה

אוצר-הסיפורים (בסימנים מיוחדים)

אל הקוראים

זה לי שנים אשר אנכי עוסק בפרקמטיא של ספרות ישראל וכל יודעי ומכירי ראו והכירו פעלי אשר פעלתי בהוצאת ספרי שד"ל ואגרות שי"ר לאור וכהנה וכהנה ספרי חכמה ומדע הנוגעים לספרותנו למען הגדילה ולמען האדירה. ועתה העידני רוחי ורעיון חדש עלה על לבבי להוציא ספר קובץ מכתבים מעשה ידי חכמי זמננו אשר בשם „בית אוצר הספרות" יכונה. ועודני הושב ומקבץ מכתבים שונים חדשים גם ישנים וינחני ד' במעגלי צדק, ויקר לפני גבר משכיל רב תבונות אשר לא יחפוץ בהתגלות שמו כי אם להשכיל ולהועיל וידבנו לבו להיות לי לעזר ולקרב אל המלאכה מלאכת הקדש להוציא רעיוני לפעולת אדם . ובכן קמו ויתעודדו חכמי חרשים ונבוני מדע ויביאו איש איש כפי מסת חכמתו אשר ברכו ה' את פרי תבונתו אל „בית האוצר" אשר יסדנו לספרות קדשנו. בית האוצר הזה חסן יקר יהיה לדברי תורה וחכמה ואוצר נחמד לדברי שיר ומליצה, וכל רואיו יכירו כי הוא בית מלא מגד שמים . —

לכן אליכם אישים אקרא וקולי לבני ישראל, קומו והתאוששו איש איש בעירו ועדתו לעזור לי כמסת ידו הטובה ולפי כחו לתמכני למען אשר אוכל אבצע את אשר החילותי ולמען יהי צמחי זה אשר אצמיח בעזר האל הטוב, צמח אשר יעשה קמח, וניר לבית הספרות גם לימים יוצרו. רבות אוצרות אצרתי וצברתי בו, ,צנא הוא מלא ספרי, ולו יופי ולו הדר, במראה ותאר, בגו ורוח —

אוצר התמונות

תמונת הרב הישיש המנוח מישו״ב ז״ל

תמונת הרב הגאון דוד טעבלי חיים אפרתי ז״ל

תמונת השר ר׳ יוסף פערל ז״ל

תמונת החכם הנכבד ר׳ דוד גאלדאן ז״ל.

תמונת החכם הנכבד מו״ה דוד כהנא נ״י.

שַׁעַר הַבַּיִת

ויבן. אר"ה: כבנין אוצר, ומה אוצר זה קצר מלמעלה ורחב מלמטה כדי לקבל את הפירות (ברכות ס"א). לכו ונלכה אל הר-ד' ואל (א) בית יעקב, לא כאברהם שכתוב בו — הר ולא כיצחק שכתוב בו שדה, אלא כיעקב שקראו בית שנא' ויקרא שם המקום ההוא בית אל! — (פסחים פ"ח ע"ב)

בשם ד' שלמנו מלאכת הבית הזה ונעשה תבניתו כאוצר בכל חדריו תאיו ואולמיו, לאסוף ולכנוס כל הוסן ויקר ממיטב פרי בכורי הספרות ומחלביהם, מידי בעלי-האסופות וחכמי החרשים הנודעים לשם בעמנו. הבית פתוח לרוחה כי הקם על לתלפיות שכל הכתוה פונות אליו, ישוטטו רבים יבקשו וימצאו דים איש איש לפי טעמו ורוחו. האמנם ידענו גם ידענו עד כמה תכבד העבודה לכלול את יפי-השלמות ביציר בן שנתו, אשר זה מעט כָּלוּ לו חדשיו לצאת לאויר עולם הספרותי, בכל זאת, אף אם לא אנחנו נרבה לאסף הזה תהלת פינו — כי אוי לו ליציר שיוצרו יגיד גדלו ותפארתו — תקותנו חזקה כי חכמי לב יראוהו, יבהגוהו, ויברכו חילנו לאורייתא ופועל ידינו ירצו.—

כמה קשה בימינו אלה לבנות בית-נאמן לחכמת ישראל, להחזיק במעשי אבותינו לעשות בית-ועד-לחכמים וּכְּנוס נאה להם, לקבץ את כל כחות סופרי ישראל אל מב"ע כללי, שכל המפלגות אשר בתוכנו נכנסות ובאות בשעריו, ומבית מדרשה של הספרות תצא תורה—זו אורה, להדליק נרות ברבים להאיר ולהעיר במבואות האפלות, ובאורה יראו אור והיים, כי בהיותנו לאגדה אחת ירב כבוד הספרות והודה והדרה יראה עליה. כי הנה יצאו במחנה משכילים קנאים פירושים העושים מעשה צבועים, ויאמרו לדחות את חכמי גליציה בשתי ידים, ובקנאתם ובגדל לבב יתאמרו: „רק בנו תשכון החכמה„ כאלו רק למו נתנה התורה למורשה

ואנהנו לא נצטוינו עליה! לוא שמו אלה גבורי-הרוח על לבם וישכילו איכה ירדפו אמרי רוח בנתנם באחיהם דופי ויבינו כי הוצפא לא מהני; כי רק משלשת החכמים שי"ר רצ"ה רנ"ק אשר ילידי גליציה מלידה הי', מהם התחילה התקופה החדשה לספרותנו בישראל. והרוח נשא מארצנו, צרור בכנפיו את זרע-הקדש הזה, ונצר משרשנו פרה ויפרה מפרי אדמתנו בארצות אחרות, ומריה מימנו העלתה נצה ותעלה הספרות-החדשה כפורחת! וכן עוד גם עתה לא אלמנה גליציה ועזובה מזרע ברך ד', המחזיקים תורת רבותיהם ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם המה יושבים ועוסקים בנוי של הספרות החדשה ומרחיבים מקצעותיה להרים קרנה בכבוד. וזאת היא לדאבון כל לב אוהב עמו וספרותו לראות איך אבדה אחדות-הספרות בעמנו פרועה הוא לשמצה בקמיה, ומהרסיה ומחרביה ממנה יצאו.

ותרתי אני לראות, בשלמי נשא כה חרפת הארץ מקום משכן כבוד ההשכלה? וראיתי-אם אמנם גם בכנפי חכמינו נמצא שמץ דבר עון, וגם המאור שבתוכנו לא ההזירום למוטב — והנה בעלי האסופות בארצנו יבדלו מקהל-הסופרים והספרות, בסודם לא יבואו ובקהלם בל תחד כבודם; בחמשים שערי בינה אשר נפלו בגורלם חבל בנעימים לא ישפיעו אף שער אחד אחוז מחמשים על אחרים זולתם, ובראותם כי השוערים שבתו מהיכלה הדלו הכמים ומשכילים משער-

ואני מדי דברי בו זכור אזכור לתת גם תודה וברכה לידידי גבר משכיל הנ״ל ולכל הסופרים הגדולים אשר עמלו ואשר יגעו בעבודת הקדש הזאת להיות יסוד מוסד פנת יקרת הספרות והנני עומד לשרתם בקדש גם לימים הבאים ואומר שלום לבית אוצרנו ושלום לעוזרינו .

שאלתיאל אייזיק גראֶבער

אוצר התורה

הספרות חדלו, וגם בני הכהנים והלוים לא ישמרו משמרתם, אומרים אמור, כי

בטלה הספרות בגליציה ותורה בקרבה אין!! — והנה אתם השרידים היחידים ילודי ארצנו, הביטו וראו עד היכן קמצנות-הדעת מגעת! דעו וראו כי לא בזה אשר נחלתם לכם חכמה ולבכם ראה הרבה תורה ודעת, או בכתבכם ספרים לעתים מזומנים תצאו ידי חובתכם, כי הגדלתם עשה כהתירים אשר בארץ. שובה,

שובו, והתבוננו נא גם על תועלת הכלל! שימו עיניכם על בני הנעורים אשר מארצכם וממולדתכם יצאו, שיתו לבבכם להם, כמה גדיים נגזלו ונטרפו מעדרכם עדר-ה' לעדרים זרים נמכרו ומכם המה נעדרים. כי נספחו כמעט מרבית בני הנעורים אל ספריות זרות וישימו כבודם בבית נכרי וזרים ישבעו כחותיהם הטובים והיפים. אנא הגידו לי מופתי הדור! למי אתם עמלים עודרי מערכת הספרות? ולמי איפוא תפיצו מעינותיכם חוצה ללכוד קרית ספר? הלא מרבית תלמידי בתי הספר גלו

מעל שלחן-רבותיהם מאפס עוזר ותומך ומנהל-ישר בידם, ואת מי תורו דעה תבינו שמועה אם לא לאלה הצאן. ואם אינן גדיים מאין התישים!? זכרו זאת והתאוששו החישו ואל תתמהמהו כי רחוק זה צריך קרוב! עת לקרב באה להביא את המרוחקים בזרוע-ברזל, לצאת לעזרתם ולקדמם בלחם חמודות, להוציא יקר מזולל, ולאסוף אובדים הביתה, לפתוח לפניהם כפתחו של אולם את כל בתי גנזינו ואוצרנו ולספחם אל בית ישראל; כי המעט אשר רוב אחב"י בארצות הנאורות פשטו את בגדי הקדש, ולבשו בגדי חול לשרת גם בם בקדש, ורק שאר ישראל בארצות הסלאווען עוד מעלין בקדש ולא מורידין. הגם עוד לעשריה הזאת תכבו גחלתה

הנשארת? זכרו לראשונים וגם לאחרונים והיטיבו, עוצו עצה ועשו פליליה, אל תפרו ברית אחים ברית קודש הוא, וכבודם רק מידכם נדרש! אתם הכהנים והלוים העומדים במשמרות הספרות עד מתי לא תטהרו, עד אנא לא תיטיבו לעשות? מדוע לא תשימו על לבבכם כי רק באחדות-האיברים אשר יתלכדו ולא יתפרדו רות-חיים מתחולל ומתהלך באופני כל עם וספרותו, וכל פרוד-לב נפילה-רוחנית היא, ונגע-רע בקירות הבית יראה, ונפילה זו צריכה תקומה!

משלש אלה תבא „הספרות" בכבודה ובעצמה, בשלשה דברים העומדת עליהם: בדעת וברצון ובמעשה להורות משפטיה ולעורר החפץ בלבות משחריה ודורשיה, בדעת (התלוי בלמוד ובעיון) ברצון (באהבת עמם) ובמעשה (בכח ובפעולה) אשר במקום נתיקתם שם תקונתם יהיה; ואם דעה (את עמם וספרותם) יחסרו מה קנו, ואם דעה כזו יקנו מה יחסרו!? — והיה אם מרי שיחנו יכנס בלבות אחינו אז בזכות שלשה דברים אלה, המפתח לגאולת הספרות יהיה בידנו, ויש תקוה כי נרה לא יכבה ולא ידעך ואינה פוסקת לעולם, והיא מרחבת ועולה ורחבה נסבה למעלה, והבית הזה בית אוצר-לספרות-ישראל יקרא! —

בחתימת דברנו עוד באחת נעיר את אזן יקירי עמנו ועוזרינו, כי מגמתנו זו מחשבתנו הרצויה לעשות את ספרנו באמת לאוצר כלי חמדה יהיה לספרותנו, וספרים שלמים המלאים תורה וחכמה מן החכמים המפורסמים באומתנו, בין הכתובים עברית או בשפות החיות ומתורגמים לשפ"ע בידי תלמידיהם (כמאמרי מונק, צונץ, פירסט ודומיהם) יופיעו בביתנו החדיש המקודש לדבר הגדול הזה; וזה תחלת מעשינו להביא דוגמא מספרים וחוברות קטנות-בכמות ורבי האיכות,

ובכרכים הבאים עתידים ועומדים ספרים גדולים מגאוני-הספרות וראשיה לבא בשעריה, וזאת תעודתנו כי תוכנו כברנו הוא ולא כמוליער שמנו האוצר שמבחוץ של זהב ומבפנים של חרס, וכי לא באלה חלקנו יבחן לדעת כל איש החפץ בתקנת אומתו וספרותה ודורשה בלב ונפש חפצה ובתוכם הנני הדורש טוב ודובר שלום לעוזריה המעריך.

אהלי ש״ם

(מִכְּתָבֵי ר׳ שלמה מונק ז״ל)

חקירה ודרישה ע״ד המדקדקים

הראב״ע בהקדמתו לס׳ מאזנים ספר ומונה: „אלה שמות המדקדקים זקני לשון הקודש ושמונה יעלו במספרם.

א׳) הגאון ר׳ סעדיה מפיתום ראש המדברים בכל מקום אגר ספר האגרון וספר לשון ערבית וספר צחות.

ב׳) וחכם ירושלמי לא ידענו משמו גם הוא תקן בדקדוק הלשון שמונה ספרים כספירים יקרים.

ג׳) ור׳ אדונים בן תמים הבבלי עשה ספר מעורב מלשון ערב ועֶרב וכו׳ וכו׳ וכו׳.

הנה אלה המדקדקים הראשונים כלם בני דור אחד היו א׳) ועתה אלכה לי אחרי הקוצרים והמאספים בשדי החקירה, ואת אשר שכחו ה״ר דוקעס וכן עוואלד וחבריו, ואלקטה אחריהם להשלים זו מלאכת הקדש בהיות לאל ידי לעשות וזה תחלת דברי:

על הגאון רס״ג כבר הסכימו גדולי דורינו, כי אמנם גדול היה כבודו בתור פרשן ומדקדק, וכמו שזכרתי ב) במ״א. ואחריו יבא על הסדר: החכם הירושלמי שלא ידענו משמו; ואשר גם הוא: „תקן בדקדוק שמונה ספרים כספירים יקרים״ והנה אף גם הר״י בן בלעם מזכירו בהעלם שם זה, והוא הוא הנסתר במדקדקים, והמיחשים לו פירוש מדוע כמו „מה דוע״. ג) ונגלוי וידוע לפנינו ששם המדקדק לא נודע במאה הי״א, ולולי זאת הלא היה נזכר מאחד המדקדקים שבדורו. ועתה נקדמה נא לדבר דברים אחדים על המדקדק השני כסדרו והוא ר׳ אדונים בן תמים הנקרא דונש, אשר לא נודע לנו ורק משמו לבד שמענו, וגם רבים טעו בו ובדעותיו בספריו; ויחשבו אותו ואת ר׳ יצחק בן

א׳) וראוי להעיר ממה שהראב״ע מונה את ר״י בר יפת אחרי ר״י בן בלעם, והוא בעצמו מזכיר דבריו בין הפעלים בשרש דגה, ונראה שהיו בזמן אחד.

ב׳) ע׳ מאמרנו Notice sur R. S. G. ותרגום הרס״ג בתוצאות הנ״ך כהן, לס׳ ישעיה חלק ט׳. וכן עוואלד תרגם בקצור ס׳ תהלות ואיוב (ע׳ בייטרעגע א׳) וגם להמרי״ל דוקעס במאמר מפורש ושום שכל (בייטרעגע ב׳) והר״א גייגער כתב מאמר נפלא ע״ד הבקרת במכ״ע לתיולגיה עברית V עמוד 262 (אבל לא השלימנו!) ואחריהם השלים המלאכה הזאת הרב ש״ר בתולדות אנשי שם (בכה״ע תקפ״ט) והוא יחידה במינה, כי בבקורת חדה וצרופה גמר מלאכתו. ואגב אעירה „שהשיר על האותיות״ להרס״ג (שיר קטן הוא במספר אותיות האלפא בית״א) אשר דוקעס מחשבו כדין אפוקריפי מפני שרק במאה הס״ו נזכר מר׳ אליהו התשבי. ואולם יעיין נא בס׳ הקבלה (בדי ארון י׳ פרק א׳) להגאון ש״ט שחבר במאה הי״ד ומזכיר שחבר פירוש עליו (ע׳ כת״י ארמטואר 65).

ג׳) כמ״ש בחוברת הר״י בן בלעם ע״ד המלות (בכת״י פאריז בביבליותקה הלאומית שם 497) וז״ל: שורש מדוע מלה מזה שאמרתי מן מה-דוע, שהוא שם הדעה . . . וזה שאמרתי שהוא מורכב על דעת המדקדק שהיה בבית המקדש וגם הודה לו ר׳ יונה ב״ע״. ר״ל שעיקר השורש הוא מלשון דעה; ונראה זה מצאתי לגלות מצפוניו של הנסתר והוא הוא המדקדק חייט על מאקדאס שהיה בירושלים. ור״י אבן גנא״ח הודה לו (ע׳ כיתב על נאמא סוף פרק ד׳).

לפני, אביאם פה עתה בכור הבחינה ואבחנם היעמדו דברי פירושיהם במשפט.

אין ברצוני להחליט שהר״ן לא פרש כנפי חכמתו על ס׳ יצירה, כי הלא נודע שהר״ן חי בקרוב למאה העשירית לספה״נ, ויחליף את אגרותיו עם שרירא גאון, ובשנת 987 שלח לו תשובתו ומחשבתו הרצויה ע״ד המשנה והתלמוד ו׳) גם מחבר הפירוש יאמר מפורש בהקדמתו: בן עשרים שנה היה עת ר׳ יצחק בן שלמה (הוא הישראלי ולא אחר!) כתב לו באגרתו לקיירואן מעניני החכמות של חול שלמד מפי הרס״ג טרם עזב את פיום ויוצא לאיראק; ובל״ס בשנת 928 היה, כי רק אז ובאותה השנה עזב את ארץ מולדתו. ולפי״ז ראוי היה הפירוש לצאת עוד טרם בא שנת 908 ובאמת הנוכל עתה לתת ידים לדבר כי הוא הסופר ר׳ יעקב בן נסים שהחליף אגרות עם ר״ש גאון בשנת 987, או י״א שנה אח״ז החליף גם אגרותיו בר׳ האי גאון בן רש״ג? (ע׳ בתולדות הר״ן להרב שי״ר בה״ע תקצ״ב הערה ס׳).

לא מן הצורך לנו להראות עוד ולהוכיח שהפירוש לא מידי ר״י הישראלי יצא, כי הלא גם ההקדמה מוכחת לנו כזאת, וגם הפירוש בעצמו, לפי שמביאים בתוכו דבר בשם ר׳ יצחק בר׳ שלמה (ע׳ קנטרוס המסורות 73). לזאת מההקדמה בעצמה נודע לנו שר״י הישראלי לא חבר מעולם פי׳ לספר היצירה. וכן בפירוש יאמר הפרשן: „שלא אחד מבני דורו יתעסקו בספר זה ופירושו של הרס״ג נודע לו והובא לפניו מן שני ירושלמים הבאים לקירואן; ויען שאינו מספיק לפ״ד, נסה לחבר פירוש שני לו ז׳)״. ויהיה איך שיהיה הנה לא ר״י הישראלי ולא הר״ן בקהל הפרשנים לס׳ יצירה יבואו ולמען כי תפתור השאלה מעצמה נאמר להתיחשו לדונש בן תמים. וראיה לדבר הפרשן הזה כי הנה גם

וממעט שטבעו במקור הכת״י ולא דומה לזה ממה שהוציא מהריל״ד. וכן הפי׳ הנמצא בביבליותקה במינכען (כת״י סי׳ 92) ובפארמא (די רוסי סי׳ 769) המתיחסים אותו להר״ן, נמצא גם בפאריז בכ״י (עמוד 93,65. והעתקה איננה בשלמותה כי הקדמתה חסר בראשה. ודי רוסי מודיע לנו בראשיתו מתוכנו. וכן בלוריענט 1845 נדפסו איזה ליונים יקרים עפ״י כת״י מינכען. וראוי להזכיר שבעמודי 95,107 בכ״י דומה לאותו הפירוש שבידי שד״ל, והשתחלה חסרה פה.

ו׳) ע׳ קונץ די רוסי 117 והשנה הנזכרת בכ״י זה הוא לפי חשבון התקופה הזעלייקית 1298 לנכון, כפי כת״י אחד בביבליותקה דפה וזהו כתובתו: שאלה ששאל

מרנא ורבנא יעקב ב״ר נסים ב״ר יאשיהו מלפני אדונינו מר רב שרירא גאון ראש הישיבה של גולה בשם הקהל הקדש קהל קירואן יצ״ו. וכתבו לו תשובתה בשנת אלף רנ״ח למנין השטרות״ וחשבון הנכון והישר מעידת לנו ההקדמה לס׳ הדקדוק מעשה אפוד לפריפוט דוראן וז״ל: וכתב רבינו שרירא בתשובה לקהל קירואן שנת ד׳ אלפים תשמ״ח וכו׳, והסופר טעה בזה בחשבו שנת תשמ״ח לב״ע הוא 988, וטעות הוא בשנה אחת למנין התקופה הזולייקית.

ז׳) החכם ר׳ ידעיה הפניני באגרות הרשב״א, מזכיר פי׳ של הר״י ישראלי לס׳ יצירה, וזאת לאות ולעדה לנו, שגם בסוף המאה הי״ג לא ידעו היטב מתכונת אלה הפירושים. וכן בן דורו של המליץ ר׳ ידעיה, הוא ר׳ גרשון בן שלמה בספרו „שערי שמים״ סוף פ״י מביא דבריו בשם ס׳ היצירה להישראלי: וז״ל: המקומות הנראים בהסכמת ע״פ הרוב אמת הם יען כי בעת ההוא מלאכת העיגול נגמרה כלה״ עכ״ל. ומי לא יראה כי אלה הדברים ממש נובעים מאותו הפירוש שאנו עוסקים בו; ולא נוכל בשום אופן להסכים ולהתיחסו להישראלי, והרי לדוגמא בכת״י ארמיל המונח לפני סי׳ 160 עמוד 74 כדברים האלה „לכן הם המקומות הנראים בהסכמה אחר היות האלצטמוכה פנויה מן העיגול והיו נאמנים ברוב הדברים מבשרות העתידות קודם היות״ וכו׳.

שלימון כי באיש אחד נאמרו, יען וביען מצאו כ"י הוא פירוש על ס' יצירה שהיה בידי שד"ל, וימצאו כתוב עליו שם דונש בן תמים הנקרא „אסחק על ישראלי" וכן בסופו שם חתום גם שם „דונש בן תמים והוא הידוע יצחק אלאסראלי" (כמ"ש באנאַלען ליאָפסט 1840). והנה נשען על כ"י זה בא מהרי"ל

דוקעס ונתן מהודו – של הישראלי— על המדקדק אדונים בן תמים ככל אשר ידע ממנו ד) ואנכי אדמה למצוא פשר דבר לדעת על נכון ממוצא שני השמות השונים; והוא לפ"ד כי מדרכי סופרי העברים אז להשתמש בשני שמות האחד עברי, והשני הערבי, ומפני שהמנהג בשמות אלו ,שהשם הערבי לא ישתנה שנוי רב רק במקצת לפי שם העברי, והיא בתוספת הכניה (הכנוי) הערבית בצדו. אבל בכ"ז יקשה ,בעינינו להחליט כזאת ששם סופר וחכם הנקרא יצחק בן שלמה ובתוספת כניה הערבית: אבו יעקוב אסחק בן שלימון שמו, ישתנה ויחלוף כליל, ובשם דונש בן תמים יקרא אשר לא מניהו ולא מקצתיה הוא. וזולת זאת הלא נמצא מפורש בספר "המלין לרפאות הפשיטיות מאת אבן בֵּיתַר, במקום שמזכיר את הר"י ישראלי ואת דונש בן תמים, רואים אנו לדעת כי הלא שני חכמים וסופרים שונים היו. לכן גם עתה בקרוב נזכה לדעת ולראות מי ומי הוא הפירוש ע"ס יצירה שנמצא בידי שד"ל, וכי שוא היה תמורתו ולא דונש ולא הישראלי בתבוהו והרכסים יעשו למישור ונדעה מקור הטעות ממי יצאה. וזה הדבר: בן דורו הצעיר של הרופא הישראלי, גם הוא חי בקאירואן ושניהם כאחד נודעו

לפרשנים של ס' יצירה. ואחריהם אף גם הר"י בן נסים כתב פירושו לס' יצירה ומלבד זאת, גם אלה הסופרים שלשתם כתבו גם ערבית בספר; ויהי בפרוץ המעתיקים מערבית לעברית שם, הנה גם לשלשת הפירושים שלחו את ידם. ולא נזהרו אלה המעתיקים במלאכתם, וישתמשו בערבוביא בתרגומיהם העבריים וחליפות ותמורות ושנויים עשו בפירושיהם, ולא הכירו דברי הפרשנים במשפט, עד שהכניסו דברי שני סופרי בבת אחת; ומזה יצא לנו הכת"י בידי שד"ל. והנה למחיה שלח ד' את דוקעס לפנינו בהוצאתו „מקונטרים המסורות" (טיבינגען 1846) ושם מוציא לפנינו קצור דבר שני הפירושים לס' יצירה וגם מפי' הר"נ לא יחסר לנו. וזה מצאתי ראיתי שהפירוש השני דומה לאותו הכ"י בידי שד"ל. ויען כי אלה שניהם בכ"י נמצאים בביבליותקה הפריזית. ה') והמה לי לעינים וכספר נגולו

ד') כמ"ש בבייטרעגע ב' 116 ומפורש אומר שקנה לו אדונים המדקדק שם בפילוסופיא וברפואה, ומחליט שמת שנת 932 יען כי כת"י שד"ל הטעהו לזה לחשוב שדונש וישראלי חד הוא. וכן דעת אבן אבו אוזעביה הנה שנת מות לחשבון המחמדים 320 (לספה"נ 932) ע' גם' דע זאקי: Relation de l' Egypte par Abad Allatif 43 ונחוץ להעיר פה כי גם אבן אבו אוזעביה טעה ולא רק על שנת מותו; כי המעתיק ר' אברהם בר' חסדאי בהקדמתו לס' היסודות מביא בשם זאיד בן אחמיד על קורטובי, שנת מותו היתה 330 (הוא 941-2 לספה"נ) (כמ"ש באוריענט 1843) והנה הר' דוקעס שכח בעצמו ממה שכתב הדברים ממש באוריענט שם. ואבל מרבית סופרי הערבאים יגידו שהישראלי חי בהמאהאן שנת 341 (פעבר 951) והיה משרת את הכליף הפטימיטי אל מנזור (ישמעאל בן אל קיים) כי רופא ביתו היה בעת ההיא (ע' במאמר אבן קאליקאן: „ישמעאל בן אל קיים" ובספרי השנתים הנמצאים בכת"י בביבליותקה דפאריז (זופ. הערבי 8,742 חלק ו' 20) ובפי' השייקה אל נאפאדי ומכתב-הגלוי לאבן נידון, השלוח לאבן ג' אחמד נשיך קורדבה (בכת"י זופ. ערבי שם 1503 עמוד 17 ובסימן 1504 עמוד 25).

ה') והמה בכת"י סימן 160, ואולם בהעתקה עברית שנמצאת בכת"י איננה

בספרנו איך חברנוהו ושגרנוהו אל אבו יוסף חסדאי בן יצחק בתשובות שאלות שהגיעו אלינו ממדינת קסטנטינה והוא שלשה חלקים: החלק הראשון: ידיעת תכונת הגלגלים, והחלק השני: ההכרח בחכמת הגלגל מצורך החשבון, והשלשי בדרך הכוכבים י"א)" עכ"ל. וחוץ לזה חבר ספר גדול בתכונה ויגישהו לכבוד הכליף הפטימיטי ישמעאל בן אל חי קיים המכונה על מנזור כמ"ש בגליון ע"ב ע"ג שם: „על כן אמרנו בספרנו שחברנו בחלשת עקרי חכמת דין הכוכבים" וכו' והספר הזה הוא החלק השני מספרנו בתכונת הגלגל שחברנו אותו על שם מנהג י"ב) המנצור אסמעיל בן קאים". וכן נראה שחבר שני ספרים בחכמת הטבע הפהיזיקא והמעטאפיזיקא כמ"ש שם בגליון ע': וז"ל והרוצה לעמוד על ביאור זה ותדד שנתו יקרא הספר שחברנו בענין זה ובעיקר התורה שהוא טמון ומוסד בספר בראשית ברמזים שלא יתכן לבארם אלא שהוא זוכה בהם והם מעטים ונעדרים" ובמקום אחר שם יאמר: „וכבר אמרנו במקום אחר זולת בספר הזה איך ישתנו ויתחלפו חלקי אלה היסודות והעמדנו עליו מופתים ממין המלאכות י"ג)". גם ממחברי ישראל וספריהם מזכיר את הרס"ג ובעל ספר ההגיון (שם בגליון ס"ז) ובל"ס על אריסטו, כוונתו. ובדף ע"ד מביא גם את ספר יוסף בן גריון שחברו בבית שני והוא היוסיפון י"ד). ועוד גם ספרי רפואה חבר דונש וביחוד ברפואות הפשטיות כמ"ש אבן ביתר בספרו ומביא דבר בשמו ע"ד השושנים והורדים שנמצא בספר המלים לרפואות הפשטיות וז"ל: דונש בן תמים וקד יכון מנה אצפר ובלעני אנה יכון ורד אסוד באלעראק ואגודה אלפארס ויקאל אנה לא

ינפתח ואלחתאר מן אלורד אלקוי אלראיחה אלשדיד אלחברה אלמנדמג אוראק

אלזהרה עכ"ל. ותרגומו: דונש בן תמים אומר שנמצא מין ורדים בצבע ירוק (געלב) ואנכי שמעתי אומרים שבאיראק ימצאון גם ורדים שחורים. והמובחר שבורדים נמצא בפרס, וכפי שאומרים לא יפתחו עליהם. והורדים

י"א) מדוע ר' חסדאי רק מקונסטנטינאפעל מלאו לבו לשלוח מכתבו — כי לא לקונסטנטינה שבאפריקא נכתוב — יש טעם לדבר מפני שהקנאה והשנאה שררה אז בין עבד אל רחמן השלשי ובין הכליף מאפריקא, וכל עסקי המדינה שבין קורטובה וקאירואן התנהגו בכבדות. ור' חסדאי השתמש במכתבו מבקשת הידידות שבין מלך למלך כמ"ש במ"א.

י"ב) המנהג במבטאו ובהוראתו הוא שם הכבוד בערבית שנתן לכליף הפטימיטי, והראשון שהכליפים היה; ותהי לנו כזאת לעדה שדונש כמו הישראלי נאמן היה בחצר המלך ובל"ם רופא הכליף היה.

י"ג) ובכת"י מינכען שדומה לכת"י בפארמא, נמצאים אותם הדברים בשנוי בד"ה עקרא . . . יעיין בספרנו שאספנו ופרשנו בסדר עולם ועיקר היצירה (ע' קונטרים המסורות 60) ועל מוסדי אלה הדברים יצא די רוסקי (ע' קובץ העברי 769) וכן בדיקציונר העברי א' 134) ומחליטים שמחבר פירוש זה חבר גם ס' „סדר עולם" ע"ד קורות הרבנים; ולוא קרא די רוסקי הדברים בעיון נמרץ יותר, לא בא לכלל טעות זו. כי הלא הוראת „תרתיב אלעאלם" „סדר ומערכה מהנמצאים בעולם" הוא. כן נמצא אתנו פי' קיצור לס' יצירה ושם הפרשן לא נזכר עליו ועין מבין תראה כי הקיצור מפירושו של דונש כי גם שם כתוב: ומי שירצה לדעת עיקר זה יקרא בספר שכתבנו בענין בראשית". ובכת"י שני נמצא: שכתבנו בספר בראשית (ע' כ"י בביבליותקה דפריז פאנד 222 עמוד 192 סי' 255 (גליון 8) והקצור הזה נתחבר בשנת 1092, ונכתב שם מחדש במקום שנת 4716, שנת 4852.

י"ד) אלה הדברים מבטלים דברי הרב שי"ר שכתב בתולדות הקליר (בכס"ע תק"ן) שם בהערה ז' שס' היוסיפון לא היה עוד בימי הרס"ג, ומדברי דונש נראה שכבר היה אתנו במאה השמינית. לזאת נפרש הדברים שם בזה האופן, שלא ידע הקלירי מס' היוסיפון, רק בימי הגאון רב שרירא חי בסוף המאה העשירית אז נודע. ובאמת שירי הקלירי ופיוטיו נזכרים בפירוש ס' יצירה להרס"ג (ע' בייטרעגע ב', 14 הערה ו', להריל"ד) ונאלתי פה לפרש דברי הרס"ג הנפלאים עפ"י כת"י ערבי באוקספורד. על דברי

בכ"י הנמצא בביבליותקה דפאריז רשום זכר המפרש „אבעסאהל בן תָמִים". ח')
וזה הכניה אבוסהל בל"ם כנוי לדונש הוא.

ועתה במה שנוגע לאותו הפירוש השני הנמצא בידי שד"ל וגם לפני פרוש הוא כספר, אבינה בו כי זה השני והראשון דומים הם ושוים מאד, וברור הוא שלא מבני דור הרס"ג כי אם אחרי מותו כי הרי אותו הפרשן יאמר שם: „ואבד שכלו של רב סעדיה הפיתומי ז"ל במקום הזה ומי יתן ואהיה בימיו להועיל לנפשי ממנו ואפשר מצא הוא שום תועלת ממנו, ואם גופותינו לא התחברו לא ימלט שלא יתחברו נפשותינו" [ואלה הדברים כמו שהם נמצאים גם בהעתקה עברית אחרת (ארעט 564) וממש כפי' הר"ן הוא שמיחשים אותו לדונש] היוצא לנו מזה, כי בשום אופן לא נוכל להתיחש פירוש זה לר"י ישראלי, כי הלא בן דורו של הרס"ג היה ומחליפים אגרות זע"ז. ועוד הלא מביאים דבר בשם ר"י הישראלי (ע' קונטרוס המסורות 9) ואף לוא נאמר ליחסו אל הר"ן, הלא זאת גם צריך להוכחה בברור. וכפי אשר ראינו שאותו הפירוש שדי' ר' יוסף מתיחשו להר"ן, רק מידי דונש יצא באמת, והוא נאה לו ולשמו; ננסה נא איפוא להפיץ עוד מעט אור ע"ד חיי דונש ויתר ספריו.

בראשית שנות המאה העשירית נולד דונש ומולדתו בל"ם העיר קאיראוואן היתה, ואולם מקור מחצבת משפחתו מבבל ט') הוא. ויקר שם דונש בחברת הרופא הר"י הישראלי להצלחתו, למען ישיג ארחות השם לדעת חכמה מישרים. והישראלי בל"ם השפיע עליו רבות ונכבדות מידיעותיו, והעירו לשמוע תורה וחכמה בלמודים, ואף גם מפילוסופיה העניקהו כיד ד' הטובה עליו. ובפירושו לס' יצירה שנכתב בשנת שמ"ה למספר-הערבי (כאגִ'ירא) והוא שנת ד' אלפים תשי"ו

ליצירה י') היינו 955-6 לספה"נ; הנה מזכיר שם עוד מספריו שכתב וביחוד מחברת ע"ד „חשבון-ההודי" הנודע בשם חסב אלגאבאר (כִּיתַּב על-כהאבאר)

ותרגומו מספר-העפר (שטויברעכנונג) (וכמו שכתבתי להסופר הצרפתי רייגאוויד, ובספרו: „זכרונות שבילי עולם בקורות דברי ימי ההודים וחכמתם" מביא שם ביאור לס' מספר העפר וראוי לשום עליו לב) ספר על חכמת התכונה ג' חלקים ובלי ספק הוא ע"ד חשבונות התקופות והמולדות בישראל, וזה הספר שלח לר' חסידאי בר' יצחק כמ"ש בעצמו (שם בגליון ע"ב) וז"ל: „וכבר בארנוהו ושמנו לו תבניות

ח') כמ"ש בראש ספרו הזה (עמוד ס"ה) וז"ל: חבור כפי דעת אחד מן החכמים הנקרא אבוסהאל בן תָמִים.

ט') והראב"ע במאזנים יכנהו „הבבלי" ודומה זה לשם הערבי „אל באגדאדי". ובפי' לתורה (ברא' ל"ח ט', קהלת י"ב ה') יקראנו „המזרחי" והטעות כרוכה אחריהם לפי שדמו כי דונש חי בארץ הקדם מעבר מזרחה; וכיוצא בזה טעו גם על ר' אדונים בן לברט, מטעם זה, כי דומה הוא לשמו, וחי בפאס ונקרא ג"כ „אל באגדאדי" כמ"ש במקום אחר. ויש בידינו חבילות ראיות ע"ד כנויי הערבאים, ולא פה מקומם. ועלינו להוכיח ממה שהראב"ע מזכיר את ר' האי גאון שחי בארץ הקדם, לא בשם בבלי רק בבל יכנהו. וכן נראה עוד הלאה שהראב"ע מכנה דונש „על-קירואני" בשמו. וגם אבן ביתר קראהו בשמו כן. ועתה הלא יראה שלא ידע מאיראק ומגבולותיה דבר! וכן המ'
נוכן שהאמין את דונש והישראלי בפירוש אחד נאמרו לס' היצירה, כבר הקדמנוהו בזה לשער מראש, כי רק שני דונש בן תמים היו ועל דונש השני שחי בארץ המזרח עליו ירמוז הראב"ע (ע' בפי' תנחום הירושלמי וביאורו הערבי לשמואל ומלכים, בהעתקה רומית להארנריקקער.)

י') כמ"ש בעמוד 70 שם ותשי"ו טעות הוא בכת"י, בכת"י מינכען (ע' קונטרס המסורות 80) כי שנ"ד לפי חשבון המוסלמוני היא ובכת"י לפנינו האות השלשית מקוטעה להיות א'. —

אבעד יאסחק (עמוד י"ח) ותרגומו דונש בן תמים מקירואן אומר ועפו בכתף פלשתים, שעפו מגזרת „אלעיפה" רצוני ע"י תהבולות מעשי כשפים של הכתף (שולטערמאנטיק: י"ט) והוא רחוק מדרך האמת". וכן עוד נמצא לפנינו בפירושו של תנחום הירושלמי, (לש"א הוצאת הארבריקקער, בתרגום רומית 9) ושלא נגמר כלו, ואומר: מלת עפולים נגזרת הוראתה מלשון עפל בערבית ופי' מחלת הגשים הנסתרת, ואמנם דונש התעסק בהבדלת השרשים ־־ והמלות משתי הלשונות. לכן במקומות אחדים שבא בעזרתה מלשון ערב ודקדוק שפת עבר והקותיו לבאר את הענין כלו. עד"מ מלת אביונה בכנוי מאביונה (ע' ראב"ע בפי' לקהלת שם). ואחריהם נמצא גם את הכם עמינו ר' סעריה אבן דגאן מגראנאדא, כ') שחי במחצית השנית למאה הט"ו, מזכיר בספרו שדונש ור' חסידאי המירו את דתם וז"ל: והן היום חושבים הישמעאלים על קצת מהם שהם הזרו לדתם כמו שהם אומרים על דונש ועל חסידאי בן חסידאי וזולתם" עכ"ל. ואולם מעשה זר כזה שנעשה לא נמצא לנו ראיה מהימנא ומופת הותך כי באמת יסודתו לכן שוא תמורתם. —

שיר לס' יצירה *)

את השיר הזה והערות שד"ל אשר לדגלו העתקתי מתוך כ"י ברלין המסומן (אקט. 243) אני דוד קויפמאנן.

פי' ספר יצירה לדונש בן תמים הנקרא אסחק אלישראלי נ"ע והעתיקו מלשון ערב ללשון קודש המבין המשכיל ר' נחום בפיוס' המשכיל ר' שמואל פרנקו יצ"ו ואמר:

שאלתך ידיד יקרה   להליץ מפלאות ספר יצירה
ואיך יליץ ואיך ימריץ אשר מיץ   הלב תגים ורוש נפשו שכורה
ואיך יטעם אנוש לחם תבונות   אשר לחמו בפיו נהפך לזרא
והורק מכלי לכלי הוריק   ונד ממרחבי מצר לצרה א)
ונד מנחלה לנחלה ומאון   למשאון ומבמות בארה ב)
ומה לו לזמן עוה שפטיו   בכל נוצר ונהג בו כשורה ג)
והנחילו יגונות פי שנים   אמת כי לבכור משפט בכורה

עמוד 34) וכן מזכירו ר' אברהם גאיסון בס' עומר השכחה (ד' ליוורנא 1748) וע' בספרו ש"ר משה גראנאדא (ד' אלטונא 1839) עמוד 6. וזאת לדעת כי כל הגיונים שהבאתי במאמרינו ה' דוקעס העתיקם לנו בטובו מכ"י אקספארד ותודה לו, ואלה שקשה ההבנה היו העמדנים על תקפת—השערתנו.

י"ט) את אשר הערבאים יכנו בשם „עלם אל כתף" או, אלא, כלומר החכמה להגיד עתידות בהתבוננות על דפי הכתף מבע"ח ידועים, יעיין באינציקלופדיה לחכמת הקדם מאת האמנערפורגשטאל ־־ 466.

כ') עיין בחמדה גנוזה, במאמר שאלה ע"ד האנוסים.   המעריך.

*) השירה הזאת נדפסת באוצר טוב ומצאנו לנכון להדפיסה פה במקום הראוי לה, כי כן רצון תלמידי הרב המנוח וזהו כבודו. —   המעריך.

א) הערות שד"ל. היתכן שיוכל להריק ולהעתיק ספר מלשון ללשון מי שהורק מכלי אל כלי ובגולה הלך ונדד ממרחבי גבול לצרה ודוקה? מצר ענין גבול כמו נחלה בלי מצרים.

ב) ונדד ומנחלתו לנחל, וממאון ותוקף נסע למשאון וממקום גבוה כבמה למקום עמוק כבאר.

ג) המשורר רואה את הזמן כאילו אינו מחלק לבניו רק רעות והוא אמר כי עוה שפטיו עם כל שאר היצורים ולא חלק להם ממתנותיו (שהן הרעות והצרות) אלא מעט, ועמו (עם המשורר) נהג כשורה, כי הרבה לו ממתנותיו, כלומר נתן לו צרות ויגונות יותר משאר בני אדם וכמו שמפרש והולך, והנחילו יגונות פי שנים.

והשושנים הנבחרים הן אלה שריחם חזק מאוד ואדום פניהם, לבנים וצחים, ועלי הפרח מחוברים זה לזה" ט"ו).

אבל נניח זאת ונפן ונראה במה שנוגע לתשלים עניננו, וכן נבינה מספריו העברים. כי הלא הראב"ע בהקדמתו לס' מאזנים, מזכיר „שדונש בן תמים עשה ספר מלשון ערב ועבר", רק ספר סתם, אחד, הוא בלשון ערבית ועברית כתב, יאמין הראב"ע, ומתכונת הספר לא נודע דבר. לכן באנו עד חקר דבר, ובחקירה ודרישה, זאת הקרנוהו כי כן הוא שמצינו בהקדמת פירושו לס' היצירה וז"ל: ואם יעזרני צורי ויאחר יומי ואשלם הספר שהתחלתי לבאר בו כי לשון הקודש תחלת הלשונות וכי הוא לשון אדם הראשון ואחריו הערבי ושתוף הערבי לעברי וזכר כל מלה צחה שבלשון ערבי שהוא מצויה בלשון הקודש וכי העברי ערבי צח ושמות מקצת ענינים מן הערבי בשמות עבריות. ועיקר זה קבלנוהו מן בני הדני ט"ז) הבאים אלינו מארץ ישראל". והנה מזה אנו משערים שהספר מלשון ערבי ערב, היה ע"פ מערכה עטומילוגית והשתוף הערבי והעברי היתה מטרתו בכלל. וזאת היא שגם ר' משה אבן עזרא מגראנאדא בחבורו ע"ד המליצה והשיר, אחרי שהביא שם שמות המשתתפים, ודרכי הדקדוק לאבו איברהים י"ז) הוכיח גם זאת להבדיל בין שפ"ע ושפות אחרות וז"ל: וקד כאן תקדם אלכלאם פי תקארב אללעה האצה דון אלנחר בן תמים אלקירואני אלמנבוז באלשפלגי (!) ולם וצב אצבה חדא אלרגל חסב מא יבדר למן שא מטאלעה תאליפהמא" י"ח) עכ"ל. ותרגומו: עוד דונש בן תמים, מתחיל אלשפאלגי, ביחוד התעסק בעניני שמות המשתתפים, בנוגע בדקדוק הלשון; ואולם הוא לא בא עד הגליתו בחקירתו כאשר יבחן זאת לפני הקורא לדעת ההבדל בדרישת ספריו לנכון. (ע' כ"י בודעלייני קובץ הינט. סי' 599 עמוד 22) וכן במקום אחר מביא הראב"ע בספרו, את דברי דונש, וממקור זה הם נובעים. וז"ל: קאל דונש בן תמים אלקירואני. אן ועפו בכתף פלשתים משתק מן אלעיפה אי יתעופון פי עלם אל כתף והדא

שלשת המבטאים: סֵפֶר סְפָר וספור הדומים בכתיבתם, ומוסיף לאמור: ולם תזל אלעלמא תפעל מתל הדא פאול דלך פי כתב אלנבוה פחד ופחת ופח כו' אכתר תלאת כלמאת לפטהא מתשאבה הם פי אקואל אלחכמא: בשלשה דברים האדם נכר בכיסו בכוסו ובכעסו. תם פי אקואל אלשערא קאל אלעזר לשוכני נמוכי להשיכי בשיכת קדוש. ותרגומו: ומשל הוא תמיד בפי חכמים בתחלה בנביאים: פחד ופחת ופח (ישעי' כ"ד) ובחרו שלש מלות הדומות גם במבטאן, באמרם: בשלשה דברים אדם נכר בכוסו בכיסו ובכעסו. וגם הפייטן ר' אליעזר אומר: לשוכני נמוכי להשיכי בשיכת קדוש". ואנו מוצאים דברי הקליר בשנוי מעט במחזור אשכנזי ליום ב' של סכות.

ט"ו) היוצא לנו מזה, כי דונש דר באיראק. וראוי להעיר פה שה' זאקסטיינער שהעתיק ס' אבן ביתר אשכנזית כותב שם בחלק ב' עמוד 582 תחת שם דונש, דאוים, בסימן השאלה כי לא ידע את השם בכתיבתו, וחפשנו ודרשנו בכת"י אחרים, ומצאנו שורש דבר לטעותו, לפי שהקווים הראויים על שם האות חסרים היו בכ"י שלפניו, ומזה מקום לטעות בו.

ט"ז) בני הדני, פן ירמוז על הנוסע אלדד הדני, אשר בל"ם היה לרגל נסיעתו גם בקאירואן, באלו הימים שדונש חי שם.

י"ז) שמו של אבו איברהים ברור אצלנו שהוא „החכם הירושלמי" שהראב"ע יאמר עליו שלא נודע שמו, ושחבר שמונה ספרים כספירים יקרים, ור' משה בן עזרא מזכיר בשם הכנוי העברי המורגל, ודבריו אלה שמביא בשם אבו איברהים מתאימים יותר על ר"י בן קריש כמ"ש במ"א. —

י"ח) הוא ספר „כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה" (אספת חכמים שתנחום הירושלמי מביאו (ע' פי' ר' תנחום א' 18, 10, הוצאת האארבריקער עמוד 32 ובתרגומו הרומי

הרמב"ם נקראים בכניה הערביאים המורגלת בפיהם כמשה על-עכברא (עיין שם).
אבו אפלח (Abu Aflach) בתוספת שם האשבלי (מסעווילאַ) הוא שם המהנדס והתוכן הערבאי שחי במאה החמישים. והרמב"ם מזכירו במורה (ב' ט') ושמו היה: "אבו מהמד גביר בן אפלח על אשבלי ק) ; ספריו ההנדסיים מזכיר קזירי (קובץ 952 "905.) וספרו: "ספר מפורסם" (בל"ם הוא שמובא בקזירי קובץ 925) ע"ד הספירות" (עיין מכ"ע לגייגר א' 427).

אולמנא (Ullmen) אצל טריער, בספר תנ"ך — ישן כ"י (קובץ קענ. 186) זרי חסםי 129) מזכיר שם ר' יוסף בן משה — מאולמנא שנעתק למענו.

אלצ׳רא (Auxerre) לרבנו אלצורא כתב רש"י (כנזכר בקובץ רש"י בברלין).

אמלאב (Amilhau) במנחת קנאות 66 נזכר איש הנודע בשם ישראל אמלאב " בשנת 1305 והזוכם ר' אברהם שחי בשנת 1391 נקרא בטעות מדי רוסםי בקובץ 623) בשם "אמלאב".

בַעל בַך או בַלבַך (Balbek) אלה החרבות היפות נמצאות בקאלע סוריא עוד, והנוסע וויד (Wood) חבר ספרו האנגלי מחרבות בעלבעק ופלמירא (לאנדאן 1853) וכערבית נקראה "בעל בך" ושם בעל בכ"י הנזכר ברחז"ל [מעשרות פ"י] כונתם ע"ז (בעלבעקיש) וכפי הנראה היתה שם במאה התשיעית קהלת ישראל. ואדם גדול יצא משם אשר יורה משפטיו ליעקב ותורתו לישראל, ושמו ר' משה הבלבכי, ובערבית: (Musa el Balbeki) ור' יהודה הנשיא מזכירו בשם: משה בלבק; [Mesweih Balbeki] ומוצא לשם הזה, הוא עמק הלבנון הנודע בשמו "אל-בקעה" והוא העמק הטוב וההר, ו ב ל ב כ י שמן של העמק הטוב שהוא בקעלע-סוריה: מגדולי בלבכי יצא לנו לקח טוב הוא "לקח אנשי ההרים"; עד"מ: "התיר החלבים מזבחי חולין וכיו"ב" מי ומי אנשי ההרים? יבואר לפנינו כי הם מקהלות ישראל שדרו בשלשלת ההר של הלבנון ונודעת בשם טרובולום (טריפאלים) ואשר מבוא לה על הים, ונחרבת בשנת 1289. וכן הוא חמת. וחמת רבה שתרגום הירושלמי מתרגם "אנטוריא" ובימיו נודעת ג"כ לתהלה; ועד ימי-הבינים היתה לקרית מלך רב אף במדינה קטנה תוצאותיה (עיין טאב. סוריה לאבולף צ' 108) היוצא לנו שבבעלבכי "התירו החלבים" וה"מ בעלבכי מורה שם הוראה בישראל.

דורא (Düren) על נהר רוער, במאה הי"ד בתחלת שנות העשרות, ישב בה ר' יצחק בר' מאיר מ ד ו ר א מחבר ספר "שערי אסור והתר" ובקצור שם נקרא "שערי דורא" כלומר ס' שערי אסור והתר לר"י מדורא. הוא חבר עוד ס' השערים וס' הלכות עירובין (עיין קאר. ראססי 1034) ודיני נדה או הלכות נדה המתחיל: "אשה ששמשה" ומ"ה סעיפים בו. כן נמצאים שכותבים "דורון" כמ"ש בכ"י [באוצרות רח"ם]: ס' אסור והתר מתקון הרב רבינו יצחק בר' מאיר מדורון. סיימתי אסור והתר מיסוד הרב ר' יצחק מדורא". ומ"ש ברשימת כ"י סליפציג (קאטלג. דעליטש 300) "דוריאן" טעות סופר הוא וכבר העיר ג"כ הח' צונץ בהוספותיו שם ע"ז.

הללא, (הלאלא) (Hella) העיר הנבנית על חרבות בבל "ספר הללי" או הלאלי וס' ירושלמי נמצא בקובץ האיטליוני. ובדמשק בבל ואשור היא נודעת לתהלה (ע' קוד. ר. 12) ומחברי הקונקרדאנץ חשב בטעות "שקובץ הללי" הוא, ואשר הטעה בדבריו גם הח' באו"ה ה' דעליטש (קטלג. 273) וכפי הנראה קהלת ישראל היתה שם והקובץ הזה מימים הראשונים שם מוצאו *).

ק) והר"י נסקוני בפ"י עה"ת מזכירו, ונסח' ים"ר בכ"ח מביא דגמלות מן התכונה למכופלת (כ"ח ב') וגם את תחב"ת בן קלה (ע"ש).

*) החכם ר' אברהם בנרליכער במאגנצין (שנת תר"ס) יחליט כי "הללי" ר"ת; הוי לי למימר וכו' וזה סוף מקור הדבר. — המעריך.

ותמך בו שתי ידים ושָׂמְךָ תרומות מעשר מאין תמורה
ולמוקדה נתנהו כעגלה ולחטאת לכפרה כפרה
לטמא נוגעים בשאר בשרו לבלתי יגשו אליו לעזרה
וטהר את אשר מנהו רחוקים עדי טמא בפי הכל מקורא
ואוי לו לאשר טהור בעיניו ויוחס מאשר יוחם והורה ד)
ושם שִׂברו ביום שברון בבצרו ה) ולא יועיל ביום זעם ועברה
ואיש בטה בחסד אל ישוגב וכתמר אמת ישגה ופרה
אשר הבין עלילות על עלילות וסבה על ידי סבה שמורה
וברה אהבה מאז ואיבה שתי סבות כדין איום ונורא
להיטיב זאת וזאת מאז להרע וזאת לזאת כדין צרה לצרה ו)
בזאת ישקיט וירגיע ויחביר בזאת הפריד ובה הרחיק וזרה
ושם לאהבה שרי אלפים ומאות וחמשים ועשרה
ולאיבה אמת כהן וכהן וחדלו מספור כי אין ספירה
ומלכי זאת הלא המה שלשה אבינדב ויד תרבה עזרה ז)
וכן שדים שלשה שם לאיבה אבי נבל ואון ועצרה
ואשם איש אשר רבו אהוביו ועמו נהגו דרך ישרה
ואם מעטו הלא מעטו ששוניו לבד אם אהבתם בו בהירה
ויש אוהב לדוד מאח ורחבה עצתו בו ואם ידו קצרה
ומי ימצא בעולם איש אמונים ורע לו יגל חסדו ויקרא
ואם ימצא ענק חן יקשרנו בצוארו ואל ראשו עטרה
כרע נאמן נמצא לבבי למגדל עז וחומת אש בצורה
ביום צוקי אני חירם מצאתיו וליקודי עליות המקרה
שמואל בן יקותיאל ירא אל וכן לאל יחידתי מסורה
ונדב ואבינדב ונדיב בלב וביד וניב שפה ברורה
ולוא איש ישאלה מנו לבבו ונפשו העלה מנחה טהורה
לבבי אתנה תחת שאלה אשר שאל ונפשו בעבורה
לשון קדש להעמיד על מכונה לשון קדר הסירה מגבירה
לבאר נפלאות מעשה בראשית להוציא תעלומותיו לאורה. —

אלה שמות

(מִכְּתָבֵי ד״ר יוליוס פירסט)

(אספה ראשונה)

אֲבוּ הָרוּן (Abu Harun) שם הכנוי לר׳ משה אבן עזרא ונקרא כן ע״ש שנזכר יחד עם ר׳ אהרן (Harun) כדרכי הערביאיים בכינוייהם (ראה בס״ע האשכנזי לידיעות ארץ הקדם א׳ 13 12 .3).

אֲבוּ עִמְרָאן (Abu Amrân) שה״כ למורנו הרמב״ם (ע׳ דע זאקי אבדלאת 90 .4 קאזירי קובץ 884) ע״ש אביו ששמו עמרם הי׳ וגם ע״ז יסבו צירי הדברים של הרמב״ן במכתבו לקהלת ארגונה ולנבררה וישתמש שם במליצתו „גורא בי עמרם״ כמליצת חכז״ל (קידושין פ״א) וכן גם אנשים וידועים מלבד

ד) אוי לו למי שהוא טהור בעיניו ולא יזכור כי בעון חולל ובחטא יחמתהו אמו וזה על דרך מי יתן טהור מטמא. הורה מן הלילה אמר הורה גבר.

ה) ואוי לו לאיש אשר בבואו יום אידו ישים בטחונו בזהבו ובעשרו:

ו) בכ״י כדין. ונ״ל כי הסופר טעה במלת כדין הכתיבה בנית הקודש.

ז) מלכי האהבה ושריה הם הנדיבות והמתנות והעזר. —

ובקנסט. 1522, 36 ובאמשטרדם 1712 נמצא בזה"ל: לחכמי: קהל עיר מרשליא

וכן שם: "הדרים בעיר מרשליא" אבל הר"ם נרבוני כותב בפרוש: "וזה פרשו רבינו משה באגרת שלחה להכמי מונטשליר תשובה על משפטי הכוכבים, וברשימת דעליטש, וכן בכ"י די רוסטי (בקובצו 337 ס"ו) הנכתב בשנת 1289 מצינו "מונטשליר" והרב אברבנאל בספרו, (עטרת זקנים ל"ט) מביא התחלת אגרת זו "מי זאת הנשקפה כמו שחר" אשר רק עליה ירמזון מליו ובקטלג לדעליטש 295 כתוב: "מנתפשליר" "ובסופו: הדרים במדינת מונתפשליר".

מערב (וועסטען) ארץ המערב רמז על שפאניה וכן כונת הרמב"ם בפי' משניות (נדרים ו' ה' י"ח וב"ב י' א') ובעל ס' המאור (ע' קה"ה מ"ב. שבה"ג ויותסן ג') והרב שי"ר העיר כבר במכ"ע א' לגיינגער בזה.

סנגר שם עיר בארם נהרים (מעזופוטמיה) ומקורותיה ותכונתה בכלל דברנו, הלא הוא בספרתנו (ליטראטורבלאטט 1841 צ' 364) ומסר הכונגי נקרא: ר' יצחק הסנגרי ע"ש זה. ופה אוסיפה עוד להעיר שגם בר—העבראיוס (בספרו 247) יכנה את הרי ארם נהרים (מזופוטמיה) בשם "טורא דסנגר" והינגים סכגים אותה "איינגארא" ההסוך ממדינות בבל.

עבד אלהים נקרא בערבית "עבד אללה" או עביד (Abd allah, abid) וכן יקרא מעתיק ס' המצוה בהקדמתו בשם הרמב"ם עשה"כ משה עבד אלהים. והחכמים וואלף וד"ר יוסף דערענבורג (במכ"ע לגייגער א' 104) חשבו, שאבי הרמב"ם נקרא עבד אללה, וזה טעות בידם. ואמנם הלא ימצאו על ס' המבאר מלת הגיון להרמב"ם (משבעת הפרקים הראשונים בלשון ערבית, בהביבליותקה הפריזית) מסורש: מקאלה פי צנאעה (אלמנטק) מוסי אבן עביד אללה אלקרטבי וכו' ומלת אבן למותר הוא, או ר"ל אבן מיימון, וטעות זו (בקובץ קזירי 798) כמ"ש. בן, קודם עבד אללה.

עַכְבָּרָא (Akbara) שם מקום באיראק—ערבי על נהר טיגרוס ורחוק הוא

כעשר פרסאות מבבל (ע' כרעסטממטיה הערבית 35 לדע זאקי) ובמאה התשיעית היתה שם קהלת ישראל ובה גדלו מורים ראשים וידועים ותורתם בידם, ואלו הם: א) ר' שמואל העכברי ובערבית: אסמעאיל על עכברי (ע' בס' נחל אשכול לכלב

אפנדוסולו ובאשכול הכופר ליהודה הדסי) ונזכר שם בטעות "ואל עכברי" וכדומה ב) ר' משה העכברי ובערבית מוסי אל עכבר, והכניה הערבית תוספת לשמו: אבו — עמראן, כמ"ש באשכול הכופר וכדומה בספרי הקראים. וגם ר"י

הדסי מזכירו בכנויו: אבו עמרן, אבי עמרן, עמרון. ולולא דמסתפינא הייתי אומר שר' משה בן עמרם הפרסי שהראב"ע מזכירו (שמות ט"ו ה') כונתו עליו ולפי"ז שמו הבבלי ולא הפרסי היה. גם מדרכי לשון הפרסית לשנות "Mesveih" (משה) בשם Mesujo Mesvi (משוי) ור"י הדסי מזכירו בשם משוי ע"ז וכן ר' אהרן ב"ר אליהו (בס' "דיני שחיטה" י"ג) קוראו משוי העכברי.

פִּיֹלְמַנְבּוֹ (Fiamigo פלאנדערן) וגם את האללאנד קורא הקראי יצחק בר'

שלמה בס' אור הלבנה (חובר בשנת 1800, וע' אנגאלען ליאסט 1839. 139) בשם זה

פְּרִיגָרָס (Perigoras) סופר הסמ"ג כמ"ש בקטלג לדעליטש 276: "בשם

ר' משה בן פריגרס הכהן" שחי (1399) וארץ מולדתו לא נודעת, והשערת דעליטש שאשכנזי היה אין לה שום הוכחה. וגם סתום לפנינו לדעת מקור השם המוזר הזה. *)

*) גם בירושלמי (תרומות י"א ג') נמצא שם "פריגורי" ולפי"ד הס' נוכן מקורו יוני: "פילוגורוס" ובעברית נקרא מנחם המעריך.

הר (Montpeilir) בצרפת „חכמי ההר" מציגו באגרות הרשב"א והמליץ ר' ידעיה ' הבדרשי באגרתו שם יכנה בשם „הר הקודש" וכן קהלת הקדש הר געש, יקראנה בעל שבט יהודה והר געש דומה בשמו הצרפתי להכ' הנזכר ביהושע (ראה מגדל אלוץ).

הרי חשך, נזכר [תמיד ד'] הם מדברות הול וציות שממה בטהעבען בואכה להיכל אמון (Amon) נתיבות חשך וחלקלקות דרכם וסלעי מגור מסביב לתלפיות ועבי חול כמגדלים גדולים מתמרים ועולים שם; חשכת עולם נוראה ואיומה רובצת שם ותכסה את עין הארץ, ודברי הנביא (ישעיה ל' ו') רומזים על זה. (ראה דברי הגאון שי"ר במ"ע לגייגר ב' 18) ובאלה הרי חשך הלך אלכסנדר המוקדוני למסעו להיכל אמון (תמיד א').

טוליטולא (Toledo) ס' תנ"ך נכתב ונעתק בטוליטולא. בשנת 1198 (ע' קובץ קעני. 1826 ובעת נמצא בפאריז. והחכמים לעלונג ושטארק ג"כ מזכירים אותו. בשנת 1236 חיו בקרבה כי"ב אלף איש מישראל (ע' יוחסין ק') וממחצית השניה למאה הי"ג יגידו לנו כת"י רבים מס' תנ"ך שממעלותיהם רבות היו בתורתנו וכן משנות נ"ו ע"ב וצ' במאה זו נמצאים כת"י תנ"ך היותר מצוינים. — '

יואני. (Joigny) „ספרו של מנחם מזואני" כלומר קובץ מן מנחם מיוני ובמאה הי"ב נכתב והוא נזכר בכת"י תנ"ך (ע' קטלג דעליטש 273) וכמו כן מסורות נמצאות מר' מנחם (ראה די רוססי ב' 31).

ים-המלח. הרמב"ם (ה' כלים ט"ו א' וה' ציצית) קורא בשמו את ים התיכון (מיטעללענדישעסמעער) ועל ספינה בים הזה חבר הרמב"ם חלק אחד מפי' משנתו הנקיה (ע' מכ"ע לגייגער א' 122 ס' 135) ולפ"ד הרמב"ם (ה' ציצית ב' ב') נמצא החלזון בים המלח וע"ז יתמה הר"י עמדן (מטפחת ס' א' ס"ד) תמיה בזה כמובן. ואולם כלום הפליאה יש כאן אם נרדה לכונת הרמב"ם כי ים המלח מתורגם לפי הכנוי הערבי „בחר אלמלא" ובמובנו יכלול ים התיכון והאוקינוס (ע' אבדללאת א') והנה כונתו רצויה לים התיכון כאמור.

לרוקילא (La Rochelle) עיר צרפתית ומבא לה על הים ותוצאותיה נודעות ובקובץ (קענ. 306) נמצא כת"י תנ"ך שנעתק שם ביום ו' תשרי 1215 ובל"ס קהלת ישראל היתה שם. וכן כת"י שני לו הנכתב בכ"ג שבט 1216 (ע' קובץ קענ. 242).

מגדל-אלוץ (Montpellier) (1 בשם זה יקראנה הסופר רב יעקב בר יהודה (ע' דעליטש קטלג 791) ובל"ס משרש Pellere שהוראתו בעברית „אלץ" (פעללערע לא מצינו רק peller וגם הוראתו נשתנה מעט בשנוי הזמן. המעריך) ומוצא לשמו הוא הר געש. וכן נקראת מונפשליר בשמה.

מיליאב (Milhau) שם הסופר „ר' עמונאל בן גד ממליאב" רשום על כת"י בתפלות ישראל הנכתב בשנת 1681 ונמצא בידי השר והרוזן ועני לו יאמר ר' שמעון זאב וואלף ראטהשילד בפראנקפורט א. מ. (ע' אננאלען 1839, 196 ודברי צונץ שם 341) ושם גם מכורת ומולדת ר' יוסף הדיין מקרפענטראס 1751, והמשורר משה בן מיכאל 1786.

מונפשליר (Montpellier) נקראת בפי ר' משה נרבוני בפי' להמורה (קובץ קאסטפל. מיכל 149 שיאמר מסורש שהרמב"ם שלח אגרתו ע"ד משפט הכוכבים ומשיח שקר אל קהלת מונפשליר, ובאגרת הרמב"ם (ד' וענעדיג 1544-45, 1665,

---

1) מצאתי בפתיחה לפי' השלמה מקורה גם ללינול „מגדל לינול, מגדל התורה" וכן נקראת לינול, „מגדל יריחו" המעריך.

מרבה ספרים

(מכתבי דר׳ אליקום כרמולי)

הרב ר׳ יצחק קנפונטון ז״ל יסיים בס׳ על „דרכי הגמרא״ כדברים האלה: „אין הכמת האדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעין ולכן ימכר אדם כל מה שיש לו ויקנה ספרים כי דרך משל מי שאין לו ספרי הגמרא אי אפשר להיות בקי בה וכי מי שאין לו ספרי הרפואה לא יוכל להיות רופא, וכן מי שאין לו ספרי ההגיון או החכמה לא יהיה חכם בהם ולזה אמרו ז״ל : „מרבה ספרים מרבה חכמה״ !

אלה הדברים אמיתים וקימים יותר בעבודת הספרות, מקורות הימים ומערכת הספרים בידיעת הביבליוגרפיה כי לא כשרון התחבולות וההמצאות השונות כיד הדמיון הטוב עלינו, ימלא את חסרון ההערה המחוכמת במקומה, הראויה להאיר ולהעיר בדבר. כזה הרעיון עלה על לבי בקראי את הס׳ שם הגדולים של מהר״ר אהרן ברבי אברהם הקדוש בן הרב הגדול ר׳ שמואל שליצשטאדט. ואשר הר״י בן יעקב זכה את הרבים עמו ויפארהו כיד שקידתו הטובה עליו והדפיסו בלייפציג 1846. ומפני שהעיקר חסר לו להוצאה זו, כלומר הספרים הדרושים לעבודת הקודש הזאת; לכן טעה הרבה ואף נעלמו ממנו שמות המחברים (וברצות ד׳ אכתוב אני הג׳ הערותי הראויות לשה״ג.) ולע״ע אחל בזה: שם צד 8. והסימן אשר עשה ר׳ יעקב נזיר, מחליט בן יעקב בנאטע ל׳ בני נזיר לר״י בעה״ט לא נודע״. ומי יגלה איפוא לפניו את הסרון זה, כי הלא נמצא בשו״ת מהר״י ברונא סי׳ רמ״ב עמוד צ״ט וז״ל: „כתוב בפי׳ התורה לר״י בר אשר ז״ל שנקרא נזיר״

צד 9 „ר׳ משה תקא הוא יסד כתב תמים״, ולא ידע המחבר יותר מצונץ, ולפלא בעיני שהרי בן יעקב כתב מאמר יקר ע״ד בעלי-התוספות, ולא ידע שמהר״ם תקו חבר גם תשובות, וכי גם היה מהרבנים באשכנז בימי הבינים היותר סבלגים ונמצא בשו״ת מהר״י ברונא סי׳ כ״ד : וראיתי בתשובות הרב ר׳ משה תקו שיסד כתב תמים. וקבורתו בעיר נייאשטט סמוך לוויען „ושם בסי׳ ר״י : וכן כתב ר׳ משה בר׳ הסדא, והוא ה״ר משה תקו ז״ל א) *) : וכן מצאתי בתוספותיו בפ״ק דנדרים וגו׳ ובתוספות ר׳ משה ב״ר הסדאי בפ״ד דנדרים (סי׳ רע״ב) ויען כי נזכרו דיניו ופסקיו באור זרוע של ר״מ בר״ח יודעים אנחנו מזה שחי במאה הי״ג. וכן מצאנו בפ״ד שכתב הרמ״א להר״מ מפאדוה (סי׳ קכ״ו) כדברים האלה : רע לי המעשה אשר כתב לי אדוני בשם שארנו הגאון מהר״ש (הרש״ל) ששלח לשונו בשיר היחוד וגזר במקומו שלא לאומרו על סמך מה שמצא כתוב בספר ישן נושן נקרא כתב תמים. ב) כי האומר החרוז סובב את הכל ואתה בכל וכו׳ הרי זה

א) בשם הכנוי נכתב ונזכר תקו, ופעם „תקא״ ואולי נקרא על שם העיר Tachau כן. כרמולי.

*) קשה להאמין שתקו הוא שם העיר טאכויא בבעהמען כמו שטעו החכמים המובהקים צונץ ואחריו שז״ה וצריך לדקדק בשמו ר׳ משה ברי הסדאי, שהיה בארץ ישראל כמ״ש בשערי אורה (סוף ברכה) להר״ש דילקאלט וכ״כ בכתב תמים ת״ל זכינו לבוא לא״י ולקיים בה מצות תלויות תרומות ומעשרות וכו׳ אולם יותר נכון להחליט שהיה מ׳ תאקו שחרבותיה נזכרות בגלילות א״י לביסינג 105 ובתה״א ס״ג ושרידה היא מעיר תקוע במקרא המעתיק

ב) לא כתב תמים כמ״ש בטעות שם כרמולי

קוצי (Coucy) ש"מ אצל זואזום ושם מולדת ר' יעקב מקוצי (תוס' קידושין מ"ד וס"ז) ר' משה בן יעקב מקוצי מ' הסמ"ג, ר' שמואל מקוצי (תוס' קידושין (ד' קרמנה) ר' שמשון מקוצי (תוס' בהכות ג"ה, ביצה י"ג כ' ל"א, יומא מ"א ד קידושין י' מ"ה נ"ה, וחולין ד' מעילה ט' ועוד הנזכרים בפסקי ריקנטי מזכירם גם בעל שה"ג ב' ע"ו) ובקה"ד י"ח נודע „הר"ש מקוצי" וכוונתו לר' שמשון. וכן מביאים: השר מקוצי (תוס' ביצה ל"א) אכן נודע הדבר כי בסוף נזכר שוף ר' שמשון; גם בתוס' ברכות כ"ב מזכירים בשם השר מקוצי, ונוכח ישר ממה שהאשורי (ברכות ג' כ"ג) והאבודרהם (בסדר שחרית ד' פראג ישל"ו) יאמרו מסורש בשם ר' שמשון מקוצי —.

קרית יערים (Nîmes) בשם זה נקרא ר' אברהם מלונל (המנהיג פסחים ג')

למזכרת. שם ישב הראב"ד בסוף ימיו; ור' זרחיה (ע' שה"ג א' ב' ת"ד ס"ח) היה וע"ש נקרא הראב"ד מקרית יערים (מנהיג פסחים שם) מברטילאצצי (א' כ"ג) ובעל המנהיג (שבת ס"ט) מזכירים: „והרב רבנו נ"ע מקרית יערים" — כן בספרי בובלי. יודק. א' 894 ובברטולאצצי ד' נזכר „ר' משה מקרית יערים" הוא משה אשרי תרגם עברית או לוחות האסטרונומיים למלך אלפונזו. ועוד נמצא ר' משה בן אברהם מקרית יערים שחי באביגנון (ש' 1466) והיה משורר ומליץ (ע' מכ"ע לנייגער ב' 310).

קרישביא (Krispia) שם סופר כתבי קודש שחי במאה ו"ג ושמו ר' מכיר בן קרשביא" ומוזכר בכת"י תנ"ך מצרפת (ע' קטלג לרעליטש 273) ודעתו נוטה שהיה מצאצאי ר' ברכיה הנקדן הנקרא ג"כ בכנוי זה, אבל לא נדע זאת בבירור.

רואי או ראי שם העיר המדית (Rai) הנודעת, ושוכנת לצד דרומית מזרחית

עתה. והעיר הזאת במדי שנחרבה ע"י הטרטארים, עד היום במשואות חרבותיה היא נצבת (ע' קדמוניות לראזענמיללער א' 288) ואולי גם קהלת ישראל היתה שם וממנה יצא המודד ר' דוד אל רואי (el Rai) ע"ש במסעות בנימין.

רוקילא (ע' לרוקילא).

שושן (Soissons) ר' שמעיה השושני, מ' פירוש קרובות למחזור (ע' קובץ המבורג העברי 17) וכן פירושים לתורה (ע' ק' מינכען 5).

שאביר (Châbîr) שם הכם ערבי „מושי בן שאביר" 1) ולו שלשה בנים; מאהמד, אחמד, והאססאן והמה חברו ספרים בגימטריה ובמוזיקא במעכאניק ובתכונה (קזירה א' 418) והמה התעסקו להפיץ תורת אריסטאטעלעס במקומם (ע' בענציק-לופדיה להממערפורגשטאל 296) וכן הרמב"ם (מורה א' פ"ג) מזכיר אלה בני שביר וכן ס' התחבולות מזכיר לטוב (וע' קורות הדינסטיא לאבולפארג א' 238 ובכרך ב' 25 .26).

תבית (Tâbît) תוכן מהולל מזכירו ג"כ הרמב"ם (מ"ג ב' פכ"ד ג' פרק י"ד) ותבית בן קורא היה שמו *), הוא היה תלמיד מאהמד הבן הראשון לבני שביר; הנולד בדת הצבאי"ם (צאביער) במאה התשיעית והי בבגדד שם בארמון המלך (ע' קיזירי 386) וספרים השאיר אחריו בכ"י ונמצאים בהביבליותקה הפאריזית (ע' קורות התכונה בימי הבינים להסופר הצרפתי דעלאמברע 75).

---

1) הרנמ"ס (במאגאזין תרל"ו) קורא סכיר (Schakir) וכן נדפס במולד טוב בפי' ר"י מסקוני עה"ק, סאכיר. וז"ל: בני סאכר החכמים שהמציאו כלים גדולים שבהם יכלו לדעת האפוגים והגייס ולא נמצא כמו פלפולם ודקות עיונם בחכמת התכונה" המעריך.

*) ע' בהערותי לאגו אפלה. המעריך.

ממרגלא בפומא ומפסוקים שונים. ועל סימני ר"ת וכנוייהם השונים שחכמינו השתמשו בהם להיותם כלוית חן לשמותם, זה כשש מאות שנה, נציבה ציונים, לדעת ולהבין בטמיר ונעלם.

אבא כנוי ר"ת וסימנו: אָבא בגבורות אדני (תהלים ע"א ט"ז) ר"ל שיגיע לשנות גבורה והסופר יואב ב"ר בנימין (בן ט"ו שנה) דיה משתמש בו בשנת 1366 ולא כדעת דוקעס (בהרש"ג 122).

אבי: אודך בְעמים י"י (שם ק"ח ד') או: אחזת בְיד ימיני (שם ע"ג כ"ג) בחתימת שם ר' צמח ב"ר ישעיהו מעללי החי 1520, (ע' בס' אלה הדברים בבאור ובהצעה שם עמוד ל' ד' מנטובה 1566) ור' משה בר' עמנואל כשלש פעמים מזכירו בקובץ זורבוגנה 142, וקובץ פאריז 364. וכן בחתימת שם משנת 1427 (ע' אוריענט 1848 עמוד 309) בהוראה זו.

אבל׳ אדמה כְניהו: אֶתהלך בתם לבבי (שם ק"א ב') אודך ביושר לבב. אודך בכל לבי (שם קל"ח א'):

אימן: אָנה י"י מַלטה נפשי (שם קט"ז ט') בשם המעתיק יואב, וממאה הט"ו מוצאו (ע' מכתב אבן תיבון, הוצאת רמש"ש.)

אתי: אל תעזבני י"י (ל"ה כ"ב).

באר: בידו אפקיד רוחי (ל"א ו') נמצא בשם ר' אליהו בר' שבתי, והעדי לתפארת (מעדאלליע) הנודע משנת 1459 כתוב והתום: אליא ז"ל ב א"ד בר' שבתי ז"ל יש לשער שצ"ל אליא ב א ר (ע' קובץ מינכען 120 עמוד 207).

גבי: גם ברוך יהיה (בראי כ"ז ל"ג).

הבא: הצעיר בבית אבי (מלכים ו' ט"ו).

וחי: ויבואוני חסדיך י"י (תהלות קי"ט מ"א) (ע' בספרנו ע"ד הפיוטים 324

יבי: והפץ י"י בידו יצליח (ישעי' נ"ד י') ומ"ש יזיי"א (ע' המזכיר לרמש"ש ז' 136 סי' 24 ובקובץ סארוואל 12).

ורם: ויפק רצון מד' (משלי ח' ל"ה) (ע' בקובץ קענט. 437, בקובץ אלמנצי 236, ובהמזכיר ה' 28 הערה ב' שכתוב „מכס" צ"ל ורם) נמצא בחתימת שם ר' יחיאל בר' יצחק מפיסא.

חי: היו יחיה (יחזקאל ג' כ"א) אדמה כניהו. והוא ש ם א) לר' עמנואל

חי במאה הי"ג (ע' בקורות הפיוטים 564) ב) ר' עמנואל חי, אחי ר' יחיאל בר' אברהם ואבי ר' יקיתואל ור' משה „אבי" שחי במאה הי"ד (בקובץ פאריז 364) ג) ר' יחיאל חי בר' יואב מעתיק בשנת 1419-עד 1445 ודי רוסי מזכיר „וויטא" שהוראתו חי. (בקובצו 226) וכן לר' חיים (שם 1335). ד) ר' עמנואל חי מקאמערינא (בקורות הפיוטים 551) תלמיד מובהק לר' מסיר ליאון (בקובץ ביסקיוני 527 וברשימה 165) ויש לשער שהוא האיש שהרעב"ט כתב אליו ספר-נסיעתו. ה) ר' יהושע חי, החי במאה הט"ו (בקטלוג אפפ. 646 סי' 832). ו) ר' יהושע חי במנטובה (ע' פחד יצחק א' 112) וחי בשנת 622. ז) ר' שבתי יפאל חי מונדולפו לערך 1650 חי (בשו"ת ר"ש בעער 82) ח) גם ר' יעקב חי פלורעס חי בזמן הזה (ע' ברשימת בודלייני 2924 להרמש"ש נ"י ובקטלוג צעדנר 110) ט) ר' שלמה חי בוועגעדיג 1667 (שם 3036) י) יהודה חי ד"ע.

מגדף ומחרף״ גם הרמ״א מעתיק דברים „מכתב תמים״ ביוחסין (ד׳ קראקא) מבלי להזכיר דבר בשם אומרו. כמ״ש באנאלען ליאסט א׳. וכן בספרנו המסע לאה״ק.

ועוד מצאתי בסדר הגט הנדפס בשו״ת מהר״י מינץ, כתב זכרון מנײשטאדט הנכתב בשנת הר״ג (1443) ובסופו נחתם מהר״ן ברבי מה ג) תקו ז״ל בל״ס הוא אחד מצאצאיו.

ובצד 9 מזכיר שם בהלכות בדיקה מן ר׳ משה מיידליץ ושכח להעיר שהרמ״א בתשובותיו (סי׳ ה׳) מזכירו, וכנודע היה כת״י הרבה באוצרות ספרי הרמ״א.

וזאת לדעת כי בתשובות הר״י ברונא דברים יקרים ומועלים לחכמת ישראל הרבה שם נמצאים וראוי לשית לב עליהם. —

בריססעל. תר״י

ציוני ר״ת בספרת ישראל

(מכתבי ד״ר. יוט״ל צונץ.)

אחרי אשר הזון ד׳ לא נפרץ עוד, הנביאים בשער לא השמיעו קולם, קול ענות במחנה ישראל, לזרוק טל המליצה וחידות ימי קדם להביע לשומרי תורה בלמודיה. הנה היה להם דבר ד׳ ודברי נביאיו לקו, כתותם על לבבם ולדבר בם ולעשות להם יד ושם במדרש ואגדה, בתפלות ובפיוטים, למען לא ישכחו מפיהם ומפי זרעיהם וזרע זרעם לנצח. והיה כל תורני ותלמידי, תמים וקדוש בדורותיו יבחר לו מליצה נאה ויפה מספרי הנביאים, אם מצד יפיה או מפאת תכונתה וערכה, והיתה לו ליסוד מוסד בחייו, אם לתורה ולתעודה או לתנהומת נפשו. ולזאת נמצא מליצות רבות שיחות והגיונות מדברי הנביאים, שגורות היו כמרגלא בפיהם של גדולי הדור, כר״א ור׳ זעירא, ר׳ מאיר רבא ור׳ הגינא (ברכות י״ז), וכיו״ב ומסורות היה תמיד כל משל מליצה והגיון מפי רבותיהם, וחביבות מאוד להבין דברי הכמים וחידותם. ומזה תצאנה לנו כל המליצות השיחות הגאות וההגיונות וכל דברי מליצה יפה, מספרי הנביאים, עד״מ שמואל הקטן (שהי׳ בתחלת המאה השנית) היה אומר בנפול אויביך אל תשמח, במשלי שלמה יסודתו וכיוצא בזה, הנודעים לכל מי שהוגה בדהז״ל. וכן כהמשים שנה אה״ז הוא שנת 250 בחרו להם מפסוקי תהלות דוד וממשלי שלמה ומס׳ בן סוריה, והציבו לתלמידיהם ציונים בדבריהם, להשיג אורחות חיים לדעת מוסר ומישרים. ואף גם בפי התינוקות מצינו פסוקי תנ״ך ממה שלמדו ושננו בבית מלמדיהם, כפתגם הנודע „פסוק לי פסוקך״ וכאשר יצא מפיהם כן ידעו לעות דבר דבור על אופניו אם לרעה או לטובה (ע׳ מדרש אסתר קנ״ז, ברכות י״ז וירוש׳ ברכות ה׳ ע״א ובמדרש אבא גריון י״א וגיטין נ״ו) גם במשלי חיות ועופות נשאו מדברותם „בפרקי השירה״ שחברו יהדו במאה הי״ב.

ואחריהם אנו מוצאים גם אנשים יחידים בהם שהשתמשו בתוספת ר״ת בשמם העצמי לקצר השם וביחוד הכמי איטליא, וכנוי שם כזה (עמ״ש בספרנו צג״ש 304,455,569, הפליט 17 ובקובץ ביסיליכס 45) ולפעמים היה גם תפלה ובקשה נעוצה בשם, או גם דבר מוסר, משפלת האדם, ומתהלת הבורא, ובתור מליצה נאה ויפה (איפעמיה) נעשה. סוף דבר הענין הזה יתהיב כמין קמיע אשר רק בציוני ר״ת וכנויים שונים יכוננוהו; ואשר מקורו נובע לנו מימי קדם

ג׳) מה, המר הסיק למשה ואולי הוא בנו ר׳ נתן בר״ם תקו שהיה רב בנייסטאדט ואולם כפי הדברים באור זרוע מר״י בר״ם מווינא, שהכתבו שתי מלות שנה לפנים הרי לא יעלה החשבון בידנו ונכון שמלאתיו היה. — כרמולי

לליא : לא לנצח ישכח אביון (שם ט׳ י״ט) :
לשיש : לפני שמש ינון שמו (שם ע״ב י״ז) כמ״ש בקובץ פאריז 933 ורופא „לשיש״ בשנת 448 נזכר שם.
מאה : מהלל שם ה׳ (שם י״ח ד׳) .
מחל : משוך הסרך ליודעיך (שם ל״ו י״א) .
ממקומי : מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון (בראי ל״ג י״א) ברכה ותפלה היא בשנת המאה הי״ד (ע׳ אוירענט 1847 771 ובהמזכיר להרמש״ש, ד׳ 114 בהערה א׳).
נלבב : נכון לבו בטוח בד׳.
נשמר : נבחר שם מעשר רב (משלי כ״ב א׳) אדמה אכנהו. ונמצא בקובץ קענט. נכתב : „לכבוד ר׳ שבתי איש נשמר״ וברונס הוסיף: „וכולי״ שם
סמוט : סור מרע ועשה טוב (תהלות ל״ד ט״ו) והתימת ר׳ יעקב פירמאן הוא, שחי לפני ג׳ מאות שנה בסלוניקי (ע׳ קה״ד ל״ו)
עבי : עזרנו בשם י״י (שם קכ״ר ח׳).
עמי : עזרי מעם י״י (שם קכ״א ב׳) בקובץ ליידען 80, ובקובץ קענט. 457, קובץ סרבל 7 ובקובץ מיכאל 66 (ברשימה 330) ושם במקומות אלו כתיב אח״ז : יזי״י.
עשו : עשה שמים וארץ (שם שם) .
צאו : צעיר אנכי ונבזה (שם קי״ט קמ״א) התימת ר׳ יחיאל טרעוויט בשנת 1573 (פחד יצחק 25 26) והר״ה אור זרוע (צ׳) מתכנה: הצעיר והנבזה, וכן הדסי בשירתו ששמו נעוץ בר״ת : „צעיר ונבזה״ ור׳ בנימן זאב בשו״ת ת״ט, מפני החרוז המכריחו, כותב : „צעיר אני והלך״.
קתב : קרנו תרום בכבוד (שם קי״ב ט׳) מזכירים בקובץ פארמא 22 משנת 1387 ובקובץ השר ר׳ חיים גדליהו (בלאנדאן משנת 1392 ובקובץ פאריז 750) .
שיקי : שמע י״י קול יהודה (דברים ל״ג ז׳) ויש לשער שבחתימת יהודה כתיב .
תוא : תולעת אנכי ולא איש (תהלי כ״ב ז׳) והר״י ר״ת מתכנה כן. וכן נמצא לפנינו משנות המאה הי״ג ולהלן 1420,1443,1463,1524,1552 (ע׳ מנחת קנאות פ״כ, ובשו״ת מהרי״ל קס״ב. בקובץ פאריז 167, לייפציג 40 וברשימה 305 304 ובשו״ת ר״ב זאב ש׳, ובשו״ת תם יחייא הפ״ז ס״ח, במהרי״ק ח׳ ובשו״ת הר״י דלאטש קנ״ה ובקובץ ביסכילס 66) „ואנכי תולעת״ „איש תולעת״, „תולעת״ (בהגמי שבת כ״א כ״ח, שה״ג ט׳ ובמרדכי גיטין ז׳, וכן בחרושי אנשי שם למרדכי במס׳ ר״ה א׳) גם נזכר : „דעת תולעת״ בקובץ פאריז 59,646 „ולשון תולעת״ בהגהות אשורי מס׳ ב״ב א׳) והנקראים בשם יעקב חתמו „תולעת יעקב״. במאה הי״ג ר׳ יעקב הלוי (במכ״ע לגיינער ה׳ 424), בשנת 1370 ר׳ יעקב כריספינו (קובץ וואטיקאן 170) ובמאה הט״ו ר׳ יעקב מרגליות (שו״ת מהר״ם מינץ סי׳ ע״נ) ר׳ יעקב חביב (ברכות מ״ג) ר׳ יעקב בר׳ שמואל (פחד יצחק 90) ר׳ יעקב נונס וואיס בשנת 1783 וכן נקרא ר׳ שלמה אלמולי בן ר׳ יעקב (שער ר׳ ד׳ 1533) ור׳ חיים סכטיאל חותם „תולעת״ בשמו (שו״ת מהר״ם ר״ט קנ״ג

ויקאנטו בשנת 1670 יא) ר׳ שמואל חי קנטרוני בשנת 1686 (ע׳ באוצר נחמד ג׳ במאמר שד״ל 147) וכן אנו מוצאים שם „חי״ וכנויו מלאמפרונטי, מגירונדי ומנעפי (בפחד יצחק א׳ ט׳ פי״ח 149 ובעמוד ל״ח מ״ה וכו׳ ק״ד קל״ג וכו׳) ובס׳ גל-אבנים נמצא כשלש פעמים „חי״ (ברשימה הבודליינית להרמש״ש עמוד 2792, 2798 2926 וברשימת מיכאל 333) וכן גם מעתיק ספרים בשנת 1581 קורא „איש חי״ לאבי זקנו (ע׳ במאמר שד״ל ס׳ 9 המזכיר ד׳ לרמש״ש ובשנת 1615 קורא גם ר׳ עזריאל מילהויזן לאביו המנוח ר׳ ליגמן איש חי, ומקורו הוא בכתבי קודש ש״א כ״ג כ׳.) —

חילי: חיו יחיה ולא ימית (שם י״ח כ״א) ור׳ יוסף חילי, חי בתמוז 1601 בזיניגאליא וכן נקרא הפייטן ר׳ רפאל ישראל חילי מחבר פיוט זה היום קדשו.

חשמן: חיים שאל ממך נתתיה (תהלים כ״א ה׳).

יגיה: יבורך גבר ירא ה׳ (שם קכ״ח ה׳) בשם ר׳ שלמה אתנו בהקדמת ביאורו לס׳ תהלים.

יהל: יחכה ה׳ לחננכם (ישעיה ל׳ י״ח) אדמה אכנהו. והוא שנזכר במ״ע ציון, בשם ר׳ בנימין בעזינה.

יזיי: ע׳ בספרנו (צנ״ש 314, ולעיל „ויבה״)

יראו: יהי רצוי אחיו (בראי ל״ג כ״ד) ועד היום הזה שם משפחה הוא במנטובה (ע׳ במאמר שד״ל המזכיר ד׳ 145 לרמש״ש) ותוצאותיו מסוף המאה הט״ו. —

ילה: י״י לעזרתי חושה (תהלי׳ ע׳ ב׳).

ינחל: יהי נא חסדך לנחמני (שם קי״ט ע״ו).

יעו: י״י עזי ומגנני (שם כ״ח ז׳) י״י עזי ומעזי (ירמי׳ ט״ז י״ט).

ישב: יהי שלום בחלו (תהל׳ קי״ב ז׳) או יכלו שניהם בנעימים (איוב ל״ו י״א) ובשו״ת קט״ו לר״ה אור זרוע נזכרת חתימה זו וז״ל: משה בן הר״ר ברך ישב. ואם נאמר לתקן „רשב״ הוראתו: רוכב שמים בעזרך (ע׳ בס׳ צג״ש 347)

ישלם: יהי שמו לעולם (תהל׳ ע״ב י״ז) חתימת ר׳ מנחם בר׳ בנימין בשנת 1316 (ע׳ דברי רמש״ש ע״ד כת״י די רוסי 22) הכנוי ור״ת זה בקובץ פריז סי׳ 1212 נמצא ? „ישל״ כתיב (קובץ פריז 1225) והוראתו: יהי שמו לעולם כמ״ש.

יעל: י״י עזרתה לי (שם צ״ד י״ז) או גם: יחיה עוד לנצח (שם ס״א ז׳ כ״ח ח׳, ל׳ י״א, מ״ט י׳.) ר׳ דניאל יעל חי בשנת 1467, ור׳ אלחנן יעל 1550. ויעל היה בשנת 1631.

כללי: כי לא לעולם ימוט (שם קי״ב ו׳) נמצא בקובץ קענט. 554 משנת 1322.

לאי: לעבוד את י״י (שם) או לאורך ימים.

ליא: לעולם יירשו ארץ (ישעי׳ ס׳ פ״א. ובכת״י משנת 1475 בקובץ פלורענץ 15 (ע׳ ביסק. 75) בקובץ ליידען סארבל 29 הוראתו נזכרת: לברכה יהי אמן.

לחי: למדני חקיך (תהל׳ קי״ט) אדמה אכנה. לפ״ד די רוסי חתימת ר׳ מנחם שחי ברבע האחרונה למאה הט״ו, ואולי דומה הוא, לחי (ש״א).

יאמרו באר היטב מה יבינו בהוראת מלת „חיים". הרומיים, היותר מעונגים בעמים, השפיקו להם לזעוק תנו לנו להם וטיאטראות ונחיה ולא נמות. ומורי גוי קדוש עם ישראל הנודעים מאז לשמחים בחלקם ובלתי רודפים המותרות, יזעקו עתה חמס וכאספסוף מלפנים יתאוו תאוה לאמר מי יאכילנו בשר, ובלתי בשר החזיר והשקץ וכל נבלה וטרפה, ובלתי נשואי נשים נכריות ובלתי חילול שבת והדומה לכל זה, אין היים ואין מעמד. ולכל אלה תאות הארציות יחברו עוד למראה עין ולמשמע אזן, תכלית רצונם חיזוק האומה ודת אלקית ממלכת שמים. שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. מדי ירגישו ויהגו ריק לאלקים ולעובדיו במקהלות, יאמרו „ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו", יתאמרו עוד „נחנו עבדי אלקי יעקב ותורת ד' אתנו". יושב בשמים ישחק ד' ילעג למו —.

ועליך ידידי לסכור פיהם בכל פרט ופרט בענינים האלה, אחרי החילות בדבר הגדול הזה והראית בכלל תכלית ומטרה אמיתית של דתנו היא האושר בתבל ארצה (מלבד השכר הצפון) אשר אותו יבקשו ולא ימצאו, תראה ותברר כי נכונים וראויים אנחנו לעלות הלאה בכל עניני החברה עם יפיה ותועלתה, כאשר עלינו מראש ימות עולם עד הזמן החדש הזה, בצעד שוה עם עמים שונים אשר חליפות למו מהם נובלים ומהם פורחים באויר תחתיהם, ורק במרחבי הדת נתהלך ובגדולי עולם אשר לא צר בהם הדרך.

זולת זה יש עוד רק איזה דברים קטנים להעיר. מלבד אשר הגהת בכתב ידך, עוד נשארו מהן מגרעות בדפוס כמו כ"ד א' ציילע א': „ערלויבליכעס צונעהמען איזט נאך" ר"ל „ערבויליכעס צונעהמען איזט נאך" צד 24 אנמערקונג כל האומר אין הוא כופר כל הכופר צריך לתקן צד 45 אנפאנג „גלייכצייטיגען שפאטערן" צ"ל „גלייכצייטיגען אונד שפאטערן" צד 64 ציילע ט"ו: זיינעם פאזי-טיפען גייסטע באאר צ"ל זיינעם פאזיטיפען גייסטעס באאר. ונכון לפניך לדעתי כי תצוה להדפיס על דף קטן רשימת כל טעיות הדפוס והוא יתן גראטיס לכל מבקש. — צד 12 בהערה המדרש הוא נפלא רשעים בהיהם כו'. אך לא רשמת מקומו ואני לא ידעתיו עוד. צד 48 הערה על הוראת מלת עולם במקרא. לדבר הזה תשא יקירי. בכל המקרא מצאנו רק תבל חלד וארץ ולא בשום מקום עולם על הודאת (וועלט) גם לא בקהלת אשר יש שם מקום לטעות. והעד שם אצל אהיה זה ישמי לעולם, מליצה המקבלת לדור ודור. ועולם שבתלמוד מתיהד מן ארמית, עלמא. כילו עלמא, עלמא אמאי קיימא וכו'.

והנני ידידך אוהבך בלב ונפש ומכבדך כערכך הרב

שלמה יהודה ליב כהן ראפאפארט

בהתימי האגרת בא מכתבך החדש, ויש כבר פה תשובה גם עליו. ואשר תשאל לזמן הולדתי, הנה באמת קשה בעיני להמנות עוד הפעם בין מצויני הדור הזה. אך לרצונך ולרצון ידידנו החכם דר' יאסט אודיעך כי נולדתי י"ט סיון שנת תק"ן, ומה תקנתי?

רצות פה מכתב לידידנו זה. קרא וקרע את בגדי הכבוד מעל ישרון כי קרע לשנים עשר קרעים.

ובכת״י הסמ״ק בצירוף 300 קל״ו קנ״ז קס״ד וכו׳ ובספרנו ריטוס 22 בהערה שם. וכן מהר״מ ר״ט חותם עצמו: „בנפש תולעתך״ (ע׳ בשו״ת מהר״מ ד׳ קרומינה ל״א) ובכלל סימן תו״א או תולעת הרי דומה „להעבד הנבזה״ המר, הטרוד, הדל, השפל, הקטן, הצעיר, הפעוט, העני. וכן הדסי נעוץ בראש ההקדמה לס׳ הפסוק תולעת וכו׳.

תמן: תוציא מצרה נפשי (שם קמ״ג י״א) כמ״ש בקובץ ביסיכילים 45 תמ״ן ובסוף ההקדמה לקובץ מיכאל 354 .

אגרות שי״ר*)

ב״ה יום ו׳ כ״ג אייר תר״ז פ״ק פראג.

לכבוד ידידי הרב החכם השנון החוקר הנכבד נבון וטהור לב מוהר״ר יצחק מיזש הכהן נ״י.

אם השיתי עד כה מהיטב על יקרתך ידידי, ומהשב תודה על המנחה החמודה אשר שלחת לי הוא ספרך הנכבד, אל תתמה על החפץ, כי חפצי טוב הוא אליך אהוב נפשי, עוד מימי בהורותיך עת נראו בך אותות חכמה ושכל צח, ואחרי כן עת שמעתי שמעך הטוב מרחוק ביותר מעת היה באשרי לראות פניך כראות פני אלקים, ולהשתעשע עמך באהבים ביני ובינך ובינינו ובין קהל ישראל; וכן אל הבורך המהוכם ומהכים העומד כערער בערבה יקשה בזמננו זה, המלאה קוצים-מכאיבים. אך במשך הימים מדי קראתי ספרך בעיון בא השטף הנורא פה, ומאז והלאה לא נחתי ולא שקטתי בעבור מצוקת עדתי הנכבדה כי רבה, ומפני הטרדות בחלוקת הכסף אשר נשלה אל ידי לעזרתה כפעם בפעם מנדיבי ווין ד׳ ישמרם. ועתה כי באה מעט רוחה, הנני אליך יקירי! לשלם את נשיי תודתי, ואתה תקהנה כמו שלהתיה לך אז בעת לבי נמלא גיל על דבריך הנעימים. כי באמת כבר אז רחש לבי דבר טוב אליך, וכן יצא אז מקרבי אל שפתי, ונתאחר רק מבא אליך. — ואחרי גליתי דעתי בכלל איך נחשב ונאהב לי ספרך, אוסיף עוד כי גם כל הפרטים בו ישרו בעיני מאד, כי אף הבירורים והביקורים על כל דיעה ודיעה אדות תכלית הכוונה בתורתנו ודתנו הקדושה, ואח״כ בירור והיזוק דעתך הנכונה בעיני, כלם מאירים ומזהירים, כלם מתאימים ושכלה אין בהם. מעט המגרעות בלשון אשר מרביתן באו ע״י שבושי הדפוס, וכאפס וכאין הן בעיני נגד נועם ותועלת הכוונה המבוארת תמיד היטב ופעם גם במליצה צחה וחודרת לב: רק זאת אעורר את לבך, כי חוב גדול העמסת עליך ולא תוכל להאריך זמן שלומיו, רצוני באשר הבטחת להראות איך ועל איזה דרך יוכל להתאים היטב בכל זמן ובכל מקום קיום התורה הכתובה והמסורה, עם הצלחת החיים ואושר חברת אדם גם בעולם הזה. והנה גם בזה לבי כלבך ומחשבותי תמיד כמחשבותיך אלה: אך ידעת היטב, כי זה הוא סלע המחלוקת עתה, לאשר יביעו ידברו עתק איזה עשירי כסף ועניי רוח נבון, ומעט ממורי העדה אך מורים וסוררים, לאמר נמנע הוא כי יסכימו חיי החברה כפי אשר נתכנה עתה אחרי עלות הזמן עם המצאותיו החדשות בתועלת ויופי הסדר, עם מורשת קהלת יעקב. תורה צוה לנו משה לפני כמה אלפים שנה מדור דור עד אנשי כנה״ג. האמנם לא

---

*) רבים המה המכתבים מהרב ש״ר המונחים אצלנו אבל צריכים סדור ראוי, לכן בחרנו לע״ע המכתב הזה אשר ענין הוא בפני עצמו, ותודתנו אמורה לידידנו המשכיל מהרפ״ה ווענטסטיין כי העתיק לנו מכתבין. — שא״ג

ר' יוחנן סבר מימר רוב ארץ ישראל נתונה ביד ישראל. נמצאים אנו למדים מזה אשר רק פעסקעניוס ניגער הוא ולא אחר המכביד אכפת המס, ויזעקו באזניו ותעל שועתם אז, ויענם מלכי-רשע זה כאולתו ויכלה בם חמתו ושנאתו בדברים בוטים כמדקרות חרב כאמור.

גם מצינו זכרון למעשה רשע ואכזרות אשר עשה בם וכתוב בירושלמי (ברכות י"ג) אמר ר' פנחס עובדא הוה ברב דהוה עייל מהמתא דטיבריא פגעון ביה רומאי, אמרין ליה מן דמאן את ? אמר לון מן ד ס ו פ י נ ו ס ופנינה (קרי, ופגינוהו) ברמשא אתו לגביה אמרין ליה עד אימתי את מקיים עם אילון יהודאי ? אמר לון למה! א"ל: פגעינן בחד יהודאי ואמרינן ליה מן דמן את, אמר לן ד ס פ ו נ י י נ ו ס, אמר לון ומה עבדתון ליה ? א"ל: דיו ליה פנינן יהיה. אמר לון יאות עבדתון עכ"ל. וכן בילקוט (יואל תקל"ז) מצינו: אמר ר' פנחס עובדא הוה ב ח ד גברא דאתי מן חמתא פגע ביה רומאי א"ל מן ד פ ו פ י י נ ו ס אנא ופטרוהו" עכ"ל. הנה דגמתו של ספור זה הנמצא בילקוט אמנם מסורס הוא וגם תארו נשחת אבל באחת נשמר יותר בכתיבתו הנכונה מבירושלמי כי במקום „רב" נמצא בילקוט „חד גברא" וכן גם שם העצם פופיינוס, ולא באספסיינוס (וועס פאסיאן) הנזכר בתלמוד נוכל להחליפנו, כי הוא על הקיסר המושל בגבורתו נאמר, ולא על חד הפקידים בנציבי רומא, לכן הוא הוא פ ע ס ק י י נ י ו ס נ י ג ע ר ולא אחר, ומדוע לא כתוב שם פסקיניוס, פסיניוס, פוסינוס, נראה שההברה הראשונה „פו" לראיה, שנשארת לנו עוד למשמרת בילקוט ואף אם במקום הפ"א צריך סמ"ך לעמוד, אבל חלופים כאלה מצויים בתלמוד ורבים הם השמות שנכתבו „פוס" במקום „סופ".

והנה כאשר נודע לנו לנבון ונוכח לדעת שפוסקיניוס נמצא לפנינו, נעים לנו לשמור עוד הדבר ולבררהו עוד היטיב. וזה הדבר: כשפגעוהו יוצא מטבריה שאלוהו לאיזה כת הוא מתיחש, ענה להם: מכת פסקינוס ופטרוהו ולא נגעו בו לרעה. וכזאת מבואר לנו גם בהודעת שפארטיאן, אשר תגיד לנו ממריבה שנפלה בין הפלישתינים ובין ממשלת פסקיינוס ניגר וספעטימוס זעווערוס, ויתחלקו לכתות אז. ג) ובעת ההוא התקוממו השומרונים בשכם (נעאפאלים) וכלי נשקם בידם

ויצא עליהם וילכד את שכם ונפלו בידו, ויקח משכם את כל חוקי רשיונותיה (פרעווילעגיום) (ע' שם IX) וגם יענש זעווערוס את בני שכם והשומרונים עמהם במדה קשה מאוד, אבל לבני פלישתיני כלומר ביהודים החל להוציא את חוק הענושים מנרתיקו, נמצא אנו למדים ממעשי אכזרות של זעווערוס, מפני שלא כל היהודים הלכו שלובי יד בכת הניגרית, ואמנם דבקותם ואהבתם למלכם נפלאתה מאוד בעינינו, יען כי לא הכחיד שנאתו ומשטמתו למו תחת לשונו תמיד ויהי בנתנם רבים מהם יד לסוירוס ועם כת שלו השלמו, זאת רק זאת נתן קול הלחץ באזנינו וקול ענות גבורת השנאה אנו שומעים שהרומאים היו שואלים לפסקיינוס: „עד מתי ואימתי אתה מקיים עם אילון יהודאי!?" והנה אותו היהודי שמצאו הרומאים אצל טבריה ואולי גם מזויין היה, אז ביד הלשון הציל את נפשו ויתערם להם כי לבני כת פסקיינוס מתיחש לכן פטרוהו בשלום רב. וכן ראיה מוכחת לנו עוד מהילקוט המתחיל אגדה זו בפסוק והיה כל אשר יקרא בש"ם ד' ימלט ומסיים ומה (מי?) אם שנתלה בב"ו ניצול במי שאמר והיה העולם לא כ"ש הה"ד כל אשר יקרא וכו' להראות כי כל הקורא בשם מלך כביר המושל בגבורתו מיד ניצול והגדה זו מתאמתת לנו מפאת השנאה והמשטמה הנטועה בנפש פסקיינוס על היהודים. כן גם לא בעת ההוא (שנת 193) גורל היהודים בפלישתינא ברע היה בזמן הקצר שהוא מלך עליהם כי אף עוד לימים עשרה,

---

ג) עיין: Spartian, Severus XIV. Palaestinis paenam reinisit (Severus) quam ub causam Niger meuruerant.

מושלי הרומאים בתלמוד ובמדרש

(מאת פראפ. ד"ר צבי גראֶטץ)

לוא הגיעו לידנו כל המקורות מושלי הרומאים, ותולדותם מספרי טאציטוס, ושלמים באין חסרון ומגרעת יהיו. ולולא רבים מהם לא נאבדו ע"פ הרוב ולא נסרסו פנים ואחור, ורק תוכנם ועיקרם הקצר, הגיעו עדינו, ותאריהם לא נשחתו, אז כביר מצאה ידינו להפיץ אור במקומות רבים שבתלמוד ובמדרש ועל ענינים שונים בתולדתנו אור יקרות יגיה, להבין תורה בלמודיה, ולהעלות נר תמיד. כי הלא מודעת שמשנת שני התלמודים יצאה מידי רבותינו, אזנו חקרו ותקנוה, בזמן אלה מושלי הרומאים ישבו כסאות למלוכה, כי אף גם רבות ירמזון מליהם ברמז ובגלוי מדרכי אלה המושלים בעתות הללו. אבל מסופרי התקופה הזאת כיום הזה לא נשארו לנו שריד זולתי ידיעות הקצרות מדיא קאססיוס וששת סופרי ההיסטריה לאויגוסטא (Historia Augusta) וגם המה יתעסקו יותר בספורים קצרים, קטנים ומקוטעים, מלספר באזנינו כל הקורות בימים ההם ולא יחסר דבר, כמעשי העראדיאן. לכן נדמה קורות ימי הרומאים כזרם ההולך בזרמתו במקום נחל קטן במי ׳ מדמנה וטיט יתנהג בכבדות כי צר המקום לשטף תעלה.

ואחת מהנה נעדרה הוא התנהגות נציבי רומא בסוריה מעשיהם וכל תחבולותיהם יחד, והמה היו נחשבים ליהודים כיד שנית למלכות, וגם מהשרים הפחות והסגנים היושבים בקסרין (צאזארעא) אשר חוקקו חקקי און וכתבי עמל כתבו, וכל גזרה רעה ואכזריה ישם בקעה ביצי אפעה והמה מחוללי פשע ואון ביעקב ועמל בישראל, וזעיר שם זעיר שם מגיעים דבריהם אלינו. אך כזאת נודע לנו כי מספר מושלי רומא, צרות ישראל כן תרבנה, עצמו מספר. ורק כשנים גרגרים בראשי הרומאים אלה היו, כאלכסנדר סוירוס (סעווערוס) ויוליאן אפאסטאטא התודעו לנו כעושי הסד לישראל, ועד השלשה לא בא, כי לא מארק אוירעל ־ הפילוסוף השטואטי יתחשב ביניהם. ועל מלכי צדק יוליאן וסעווערוס דרשו במקרא (דניאל ח׳ ל"ד) כמ"ש הירונומוס *) (בביאורו לדניאל 34 ,8). ואת יתר הפליטה אשר הותירו והשאירו לנו חז"ל בתלמוד ובמדרש לזכרון דור ודור מעשה הרומאים ומושליהם נגד היהודים, נחפשה כמטמונים הלא הוא בספרתנו התלמודית בקצר מלין כקלון ערום כוסה, ברומז ונרמז טמירים ונעלמים הם, ויתבררו ויצרפו הדברים.

פעסקעניום ניגער (סופיינוס, פופיינוס)

א.

פעסקניום זה המלך בן-יומו, הודיע לשפארטיאן את דברו, למען דעת את שנאתו הקשה ואיבתו האיומה שמורה לישראל. ויהי היום וישאלו ממנו אנשי פלישתיני להקל את עול המסים העמוסים על שכמם, כבדים לנשוא. ויען ויאמר: „לוא יכולתי, גם נשמת-האויר א) למס היתה!" כל עין מבין ראתה ותבן לה, אשר בשם פלישתיני רק על היהודים יקרא. כי גם בעת ההיא סוף המאה השניה התאוננו רבים מבעלי הקרקעות ויזעקו מלחץ שרי המסים אשר לוחצים אותם, ואז בידי הבעלים הראשונים הקדמונים היו. וכן בימי ר׳ יוחנן במאה השלישית רבים מן הקרקעות עוד בידי ישראל היו כמו שמצינו בדמאי פ"ב כ"ב:

---

*) וז"ל Hebraei quidam haec (sublevabutur auxilio paroo) de Severo et Antonino principibus inteligunt alii aero de Juliano imperator„ etz.

א) עיין מ"ס נספר : Spartian Pescenius Niger VII.

מגדיאל, עוד מלך נתבקש לאדום ואלף עירום יהיה; וגם הלום רב אמי האמורא מטבריא, הלום אמת היה ולא שוא ידבר פיהו: כי רק עוד מלך אחד נתבקש לאדום" כי באמת כן היה וסופרי תולדות הימים יעידון ויגידון כזאת, אשר אחרי דיוקלעטיאן לא היה מלך מהם רק קאנסטנטין הראשון מעובדי האלילים, והברו גאלי עהיום השני למלוכה; הנה נראה אחריו יצא למלוך מלך חדש המחזיק בדת רומית-נוצרית ההדשה בארץ וימשול ממשל רב עליהם ויצר לישראל מאד מאד. כן עוד ברומא שלשה מאלה שלשת-המלכים וגם היא היתה לבער, וכמעט הגיע קצם; והם שנים שמלכו ימים מספר לפני מלוך דיוקלעטיאן, והשלישי שמלך הרבה מעט מן הראשונים וגם קצו הנה בא. וגם זאת הלא בספרתנו חתום באוצרות המדרש (בראי ע"ו) בד"ה: הצילני נא וכו' הדא דכתיב מסתכל הוה וארו קרן אחת אחרי זעירא חלקת מבניהון (דניאל ד') זה בן נצר, קרנייא קדמיתא אתעקרא מן קדמאה (קדמיתה ?) זו שנתנו להם מלכותם: מקרין וקרוס וקרדיסוסי עכ"ל והמבין יבין שבעל האגדה בא לדרוש שלש הקרנים על שלשת המלכים ששמותיהם דומים ונאים להם; ונאמנים דבריו צדקו יחדו, יען כי לפני מלוך דיוקלעטיאן על ימים מעטים שני מלכים זכו למלוכה, והם: קארוס ובנו קארינוס וקארוס אבד תיתו בארץ הקדם בזמן נצחונם של קלעזיפהאן וזעלייקיא הוא שנת 283. ואמרו עליו שמת ע"י הברק שפגע בו לרעה. ומזה נקל לדעת אשר שמעו את שמע שם קארוס תושבי פלישתין. ואחרי מות קארוס נמשה בנו קארינוס למלך ברומא. ובעבור שתי שנים הוקם אז דיוקלעטיאן לפקוד ולמלוך על הלגיונות שם, ויהרגו אז גם את קארינוס בנו (בחדש מאי 285) הנה נמצא נכון לפנינו שני שמות מלכים מבעל-הקרנות; ואולם דניאל מדבר משלש קרנות, נצאה נא ונדרשה גם אחרי הקרן השלישית. והנה גם הקרן המשולשת בכתובים תמצא לנו כבקשתנו. איש חיל באטאוי-מבריטאניען היה ושמו קרויזיוס (Cerausius)[ו] והוא היה נוסע בארץ ויעל בחזקה ויכבוש את המלוכה שם (בשנת 287) וישב על ממלכתו כשבע שנים, ואלה שני המלכים דיוקלעטיאן ומאקסימיליאן נאלצו אז להרכין את ראשם ולענות מפניו וידו הרמה תרדה גם עליהם, ובלי ספק אחר שנת השבע למלכותו נפל בידי רוצחי-נפשו וימות. נמצא כי זה קרוסיום הוא הכתוב השלישי ביניהם, ולא היתה הכח והממשלה לדכא כל תחת רגליו. הרי יוצא לנו מפורש מכל אלה הדברים בתקון-קל בצדו: זו קרוס מקרון וקרוסיוס ג) וקרן זעירא היה דיוקלעטיאן ששלש הקרנות נתושות ונעקרות ממנו. —

קונסטאנטינוס וגאללוס

ג.

ואלה שני המלכים קונסטאנטינוס וגאללוס, ראשון הם לממשלת-הנוצרית, ספו תמו ואינם עוד בכל ספרי התלמוד והמדרש, ולא נשאר אף אחת משרידי אכזרותיו ונבלותיו של גאללוס, ולא מגזרותיו הרעות אשר חדשות לבקרים תצאנה פרצות מחצר בית מלכותו אשר באנטיוכיא, ותרבה השערוריה בקרב הארץ. והנה כל אלה הרדיפות והגזרות האכזריות לא הוזכרנה כי אם על שם שר-צבאן הבליעל אורזיצינוס, איש-הדמים, ודעת לנבון נקל כי עבד מלך ומשרתו הוא כמלך, במושל מקשיב על דבר-שקר. ולמחיה ולפליטה טובה נשארת לנו הערה מאירה

ו) ובילקוט ד' אמשטרדם ישן ומצאתי קירוס בר"ש, ומזה נשפוט שבילקוט הנוסחא לא משובשת כ"כ כמודפס (כמ"ש הרב הכותב נ"י במאמרו הראשון לעיל) ונקל לדעת שהרי"ש והשני"ה נחלפה בדפוס במקום הסמ"ך ונקרא קריסוס מלפנים, ותקון הרב מבורר יותר ועולה יפה לפנינו. המעריך.

מלפנים עשר שנה (182) בהצותו עוד נציב סוריה בהם, כי לקח פקודה זו מקומודוס גם במשך שנות אלו ראו רעה ולא הונח להם. ובאותו הזמן החל גם ר׳ יהודה הנשיא בימי עלומיו לסדר אז המשנה. ולא הוא כהחלטת רב שרירא גאון, כי ימי שקט ושלוה הי׳ וגזרות רעות לא נשמעות אז בפלישתיני ובאותו הזמן קרב אל מלאכת הקודש. ויסודרה בכי טוב. ונכון הוא בידי כפי המסורה במשנתנו שאחרי מות ר׳ שמעון בן גמליאל כלומר מזמן רבינו הנשיא „הוכפלו הצרות", ואף גם בימי סוירוס לא רפדת שושנים רצוף היתה מתחת לרגליהם. —

וואלעריום דיוקלעטיאן

ב

המלך דיוקלעטיאן נצר ממשפחות עבדים היה. גם שמו לא נפקד בתלמוד ובמדרש. ולו עוד תוספת שם Jovius היתה, וכמו כן היה לבן-האכר מראצי וואלעריוס מאקסימאן שמו ושהיה שני למלכות וגם בשם „הערקוליוס" קראוהו. א) ועל יסודי הדברים להסופר הרומי הזה, נבינה באגדה בירוש׳ (ע"ז ל"ט) ונשכילה לדעת בדברי חכמינו כמסמרות נטועים הם וז"ל: עאל (לצור) ואשכח כתיב תמן: אנא דקלאטאנוס מלכא שכנית אהין ירידה דצור לגדיה דארקלים אחי תמנין יומין" עכ"ל. וזהו הכתבת לזכרון אשר הכין דיוקלעטיאן למאקסימיליאן שני למלכותו היה, בחגגו חג לכבודו. ויתורגם; איך קאניג (קיסר) דיוקלעטיאן האבע דיעזעס קאמפפשפיעל פאן טירוס פיר דען געניוס מיינעס ברודערס הערקוליוס אויף אכט טאגע געגריגדעט.

ועתה נכונן לחקר דבר ונרדפה לדעת גם מפקידי אלה המלכים ומנציביהם אשר העמידו למו והם מלגיונות האיללירים הנאמנים בברית תוצאותם, והשתדלו תמיד להגדיל את חיל-הרצים, וכן אלף המגן שומרים לראשם היו, הם פשעו בם, ובשמותם הם נקראים יוביאני והערקולאני. והנה זכר לדבר ממעשים האלה עוד נכון מוצאו במדרש אסתר עה"כ הפרתמים דרש ר"א ששים לגיונות של מלך הם, א"ר יצחק דיוקמיוני ואגוסטיאני ההן שנתנו עצה לבוכדנאצר ועלה והחריב ביהמ"ק וקעקע ביצתן והעמיד אחרים תחתיהם ואלו הם. ר"י בר"ס בשם ר"א אמר: יבולאני ובר קורמאני עכ"ל. והרב מהרי"מ זאקש עשה תיקון יפה (ביטרעגע א׳ 135) פה כענין, ובמקום יבולני ובר קוריאני, סרינן: יוביאני ומרקוריאני או הרקלאני!

וכן נמצא עוד זכרון למעשיהם גם במדרש (ברא׳ פ"ג) מתחלת דבר הממשלה לדיוקלעטיאן אשר ראה בן דורו האמורא רב אמי ראש הישיבה בטבריה היה וז"ל: אלוף מגדיאל אלוף עירום: יום שמלך לוטיינות (ליטיינוס) נראה להב אמי בחלום: היום מלך מגדיאל אמר עוד מלך אחד נתבקש לאדום עכ"ל. ומי האיש ויבן את זאת זולתי התיקון בצדו, ומלות לוטיינוס או לוטיינות צ"ל: דיקלוטיאנוס ב) ואחרי כל אלה נבואה נא גם להקור בשמות האחרים אשר יקראוהו, הנה כמו שזכרנו גם שמו Jovis היה, ותוספת שם דיוקלעטיאן זה מחזקת לנו כיתר במקום נאמן במובן שם „מגדיאל" במדרש. כי הלא שם „גד" רומז לנו על שם האלילה פורטאנא, (והוראתה: לאושר והצלחה) וכמו כן על יופיטער. לזאת הגדת המדרש סובבת והולכת על אלה המלכים אשר מלכו באדום שהוא „רומא" כנודע, וכופר לנו, אחרי

א) עיין בס׳ לאוירעליוס וויקטור De Caesaribus 39, 18.

ב) מלאנו ידים מוכיחות לתקון יפה של הרב הכותב כל"ז בפי׳ ידי משה (במדרש ד׳ אמסטרדם תפ"ה) ושם כתוב: לוקיינוס. — המעריך

ברכיה וטבח גדול. אל תאכלו ממנו נא לא תבערוניה מהבהב א) כי אם צלי ראשו על כרעיו ועל קרבו, הוא ודכסיה ואפרכיה ואסטרטליטה... הונך יפלו בלב ימים. א"ר (שמואל ב"ר) יצחק אפילו אותן שהיו מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך אף הם יפלו ביום מפלתך ב) עכ"ל.

הנה מי לא יראה כי אגדה זו נדרשת על מעשי צדק ורשע (per fas et nefas) בבגדי ישע ונקמה לובשת, כאשר סופר ומונה אחת אחת ממלכות הרשעה, עד בואו למלכות אדום מי פורע לכם מאדום? התשובה בצדה: גטרונא, הטבח הגדול הזה, ויבער באדום זו רומא. ג) וישרף מראשו על כרעיו וקרבו, המה שרי צבאותיהם ונציביהם (דוכסיה אפרכיה ואסטרטוליה) וסיום ההגדה הוא במפלת צור, כן אף אותן שהיו מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך אף הם יפלו, ר"ל: אלה שהיו מקהלת ישראל ובאו ונדבקו בקהלך, כלומר בקהלות אדום זו רומא, גם הם יפלו המה אותם המומרים (אפוסטאטען) שעזבו דת ישראל ונדבקו בדת-רומית, יפלו ביום מפלתם. ג) רמז ונרמז הוא על העוזבים אורחות היים להצב להם בארות נשברים אשר לא יכילו למו, ורבים המה מבני ישראל אשר יצאו אז ועברו דתם ויבעטו בה והאזניהו עמם ואמונתם, ויקבלו עליהם דתי הרומים ונדבקו בקהלותיהם, לכן מרי שיחו ישתפך על זה ואנחתו כבדה עליהם מאוד. ואולם ביתר שאת כונים הדברים צדקו יחדו, בימים ההם כאשר מושלי הנוצרים זכו לכתר מלכות וממשלתם אדירה וכבירה ונערצה, ורבה העזובה בדת ישראל. ותגדל עוד שבר בת יהודה בקום עליה קאנסטאנטין ויצר הקי עמל נגד היהודים, ויצו לזרוק אחריהם אבנים ודלקו בהם ואכלום, שעדרית בארץ אשם תלוי הוא. (ע' קאדעקס טהעא-

דוזיאנוס 65 ט' 8) וכמו שנדרשת ומפורשת בפסיקתא עה"כ כי הנה הסתו עבר: זו מלכות הרשעה הזו שהוא מתעה את הבריות ד) כמה דאת אמר כי יסיתך:.. או"ה אומרים לישראל (שם כ"א) אחיך בן אמך (פסיקתא הצ"ב ע' 139) שובו לכם אצלנו ואנו עושים אתכם דוכסים איפרכים ואיסטרטלטים. וכאחד מהם עבר ברית, היה יוסף מטבריא הבונה את בתי תפלותיהם הראשונים בצפורי ונצרת

ובכפר-נעם, ואין ספק שהכניסם כנדחים וימשוך רבים מבית ישראל אחריו, אשר בשעה אחת יזכו לגדולה כמ"ש. ואולם היוצא לנו מזה, ועל מה ומי תבת גטרונא רומזת ונרמזת באגדה הנזכרת; הנה היא סובבת הולכת על הימים האלה ימי בכורי

א) בת"י, נא, תרגומו מהבהב, פי' שהאש לא בערה למעלה ומחוץ ולא מתוכה. לכן גם יפרש הענין כי גם אדום (רומא) לא „נא" כי אם צלי, ראשו על כרעיו וכו'.

ב) ובתנחומא חקת (הוצאת בובער) מצאתי הנוסחא מדויקת: ודוכסיה . . . ואסטרטוליה . . . . הה"ד הונך ועזבונך וכו' אמר רשב"י אפילו אותן שהיו חוץ מקהלך ובאו ונדבקו וכו' ונפלאת הוא על הרב המעיר אשר עיניו כיונים על אפיקי הנסחאות ושנוייהן, שהכה בזה להעיר כדרכו ונעלם ממנו גם תיקון זה במקומו להעמיד את הנוסחא בפדר"כ על דרך ישרה. — המעריך

ג) כמ"ש עה"כ אף אדום כן שנא' וילדו לאנים עמם אמר ר' מאיר וילדו רומים עמם (ע' פדר"כ ה"ב עמוד 68 ובפ"ר 24 (ובתנחומא חקת. פרה אדומה זו אדום— רומא! המעריך) ובעקב מלין קע"ט.

ג) מה נעמה לנוסחא שבתנחומא חקת שכתוב מפורש: חוץ מקהלך וכו' כמ"ש לעיל, כאומר הא לחוד והא לחוד! — ואגב אוסיפה עוד להחזיק דברי הרב הכותב. ממה שבאגדה מובא צור ומפלתה; כי צור זו אדום כדאיתא (בתנחומא בא) כל מקום שכתוב מלא בצור המדינה מדבר וכל מקום שכתב בלא חסר וי"ו במלכות רומי הרשעה היה הכתוב מדבר שהוא מצירה לישראל וראוי לתת לב לדברים האלה כי עניים הם במקום אחד ועשירים במקום אחר. המעריך.

ד) ובמד"ר עה"כ שם: הסתו עבר זו מלכות כותים שמסיתה את העולם וכו'. המעריך.

בדבר הזה רשום היא בכתב אמת בספרי אוירעליוס וויקטור הרומי, המגיד לנו מראשית ועד אחרית לכל אותות הזמן הזה, שבימי קונסטאנטינוס וגאללוס התפרצה שם מרידה גדולה בינם ובין היהודים, ותרעד הארץ לקולה ולשמע אזן תאחז שמם ושער מן הנבלה שעשה גאללוס, הלא היא כתובה בידי סאקראטוס אחר מסופרי הזכרונות (קראניקאן פאסכאלע) להירונימוס, ובאותיות מאירות הנמצאות בפסיקתא דר״כ. ושמות עשה גאללוס בארץ, ויצת אש ביום חרון אפו בערי פלישתינ' מסביב, ותלהט מוסדי הערים בצפורא טבריא ולוד הכי גבכדות שם, והרס ולא חמל ביום עברתו. וכן מעיד הסופר הרומי אוירעליוס וויקטור משמה ושערוריה בימי קונסטנטינוס א) „וימרדו היהודים בו וימלכו עליהם למלך את פאטריציוס" אמנם יקשה הדבר איך עשו היהודים כזאת אשר ללא תורת משה, ואשר בדרכיה הלכו ומצותיה שמרו גם אז, כי יבחרו למו מלך לצאת לפניהם, או באדם אשר בתור המעלה הוא, בו יחזיקו וישליכו עליו יהבם, ואולם אין ספק כי בדבר הזה צורת משיח בולטת. כי הלא נודעת המהומות והמבוכות בשנים האחרונות לממלכת ישראל, בימי טראגיוס והאדריאנוס שכל תקותיהם כלנה בתקות-המשיח הין מרוב עוני וצרה בימי מרודיהם, חזו למו שוא וטפל לשעשוע יום יום. לכן לדברי אוירעליוס הרומי שבגזירות גאללוס, בחרו היהודים באיש גדול ויפשעו במלכם ואדונם; הנה זה פאטריציוס גואלם ומושיעם, היה הרוח המחיה את תקותיהם היבשות ונפת רוח חיים באפס ויקימו למלוך אותו, או למשוח אותו למשיח עליהם. היוצא לנו מזה, שבימי גאללוס וקאנסטנטינוס מבוכה היתה ומלחמת משיחית תפרוץ בארץ.

ובפסיקתא דר״כ (דף ל״ה) (הוצאת בובער) גם שם זכר לדבר מצינו ב) וז״ל: ר׳ ברכיה בשם ר׳ יצחק: החדש הזה לכם, אמר להם הקב״ה בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו תאמר (שאתם) שאנו נגאלין ואנו משתעבדין פעם אחרת ג) אמר להם חדשו מעשיכם: עד עכשיו יש לכם ראש שעדיין ראש וראשון עתידין לבא לכם ראש זה נבוכדנצר שנא׳ אנת הוא רישא דדהבא. וראשון זה עשו שנא׳ ויצא הראשון אדמוני. מי פורע לכם מראש וראשון? הקב״ה! שהוא (ראש) וראשון שנא׳ אני ד׳ ראשון. מי פורע לכם ממדי? בעשור לחודש דאמר ר׳ אבהו עשור (שקול כנגה) עישור של המן עשרת ככרי זהב שנכרת המן ועשרת בניו. ומי פורע לכם מהם? שני פלקטירין ד) ואסתר מרדכי מבחוץ ואסתר מבפנים מי פורע לכם מיון? בני חשמונאי שהיו מקריבין שני תמידין בכל יום. מי פורע לכם מאדום? ה) נטרונא. ו) שנא׳ והיה לכם למשמרת. אמר הקב״ה אביו קורא אותו גדול . . . ואמו קראה אותו גדול . . . ואני קורא אותו קטן . . . אבל והם קוראין אותו גדול לפום תורא יטבחא ז) שנא׳ וטבח גדול באדום. א״ר

א) וז״ל בס׳ דע קאעזאריבוס (10 42): Et interea Judaeorum seditis qui Patricium nefarie in regni specie substuterat opressa

ב) ואגדה זו מצינו (בפסיקתא רבתי סי׳ ט״ו בסופו) וכן בילקוט שמות קנ״א רק תוכנה, ואלה שלשת המקומות כור מצרף היה לנו לצרף הנוסחא כדי שתהא נאה לפנינו, על שידנו מגעת.

ג) הרב המו״ל בובער מביא אתה נוסחא טובה מחדש בהערותיו ותקוניו לתנחומא, שנ״ל: ואנו עתידין להשתעבד פעם אחרת, כי הילקוט העתיק כן מהתנחומא. המעריך,

ד) בפדר״כ ובקובץ אקספרד מצינו בלקטורין, ובילקוט פלקטורין ובת״א. דלקסירין (ע׳ דוקעס, בבייטרעגע א׳ 262).

ה) כן בפדר״כ, ובילקוט: מלכות רביעית, בפסיקתא רבתי: מעכו״ס. ובנ״ם מאימת הצענזור.

ו) שם זה הוא העיקר אתנו, בילקוט ופדר״כ מצינו: נטרונא, ובה״ל: נטירותא, ואחת הן.

ז) כתקונו של ה״ר בובער הוא הנכון.

אוירעליוס הרומי שהיהודים עשו מרידה ומבוכה בארץ בימי קאנסטנטינוס ונאללוס, ויבחרו להם האיש פאטריקיוס למלך, השמו כן הוא ? היוכל היות ששמו נשתנה ברבות העתים בכתב או עפ"י השמועה ויצא לנו שם נטרונאי? לפי דעתנו שוים שני שמות אלה, כאחד הם, ככל ראיותינו מספר הרומי ומאגדת ר' יצחק תע"דנה ותגידנה מישרים, כי באיש אחד נאמרו. היהודים קראו לו נטרונאי, והרומאים בשם פאטריקיוס (אפטריקא) יקראוהו א) והדברים ישרים ונכוחים למבין. —

תשובה ערבית מהרמב"ם
ע"ד כלי זמר
מתורגמת עברית *)
ע"י ד"ר אברהם שמיעדל

שאלה: אם מותר לשמוע משירי הערבי 1) וכן הזמר בכלל. תשובה. ידוע כי עצמות הזמר ושל כלי השיר הכל אסור ואף אם לא יחובר עליהם דבור כלל כמו שאמרו אודנא דשמעא זמרא תעקר וכבר באר התלמוד שאין חלוק בשמיעת הזמר בין שמזמרים בפה או שמנגנים בכלי שיר או שהוא ניגון בעלמא — חוץ מן התפלה — שמסייע ומעורר הנפש לשמחה ולתוגה אסור כמו שזכרנו, והם סמכו דבריהם אל אזהרת הנביא שאמר (הושע ט' א') אל תשמח ישראל אל גיל כעמים 2). והטעם לזה בארנו היטב, לפי שזה כח התשוקה ראוי להכניעו ולרדות בו בפרך ובמתג ורסן עדיו לבלום לא שינתן לו יתרון ולהחיות את מיתו 3) ואל יושגח אל אהד היוצא מן הכלל והוא מן המיעוט

סאל הל יגוז סמע אלגנא באלמושחאת אלערב ואלזמר. אלגואב. מעלום אן נפס אלזמר ואלאיקאעאת כלהא חראם ולו לם יקל עליהא כלאם אצלא לקולהם ז"ל אודנא דישמעא זמרא תעקר וקד בין אלתלמוד אן לא פרק בין סמע אלזמר או תגים אלאותאר או תלחין אלאלחאן דון אלצלאה יוגב בסנד אלנפס וערבהא חראם כמא דכרנא ואסתנדוא אלי אלנהי אלנבי קאל אל תשמח ישראל אל גיל כעמים ועלה דלך בינא גדא לאן הדא אלקוה אלשהואניה ינבגי קמעהא ורדעהא ומסך ענאנהא לא אן תותר ויחי מיתהא ולא ינטר פי

א) וראוי להזכיר פה גם דעת הפ' הגדול ריה"ם (נאמן הצעירי) כי שם נטרונאי נתוסף מאחד הקנונים, לרמז ישו הנוצרי. ונטר-נצר, חד הוא, וכן מורה לאיש שנטרונאי עולה בגימטריא ישו! — המעריך.

*) זו התשובה והשאלה במקורה הערבית, השגנו מאחד המעריכים הנאמן בבריתנו, ויען אותנו לטובה, לנמסרה בידי אחד הסכנים המבינים שתי השפות הערבית והעברית על בוריה ומלאכו לנכון את הרב הדקטור אבד"ק פינפהויז ה"ר אברהם שמיעדל נ"י והוא הואיל בטובו הרב לזכות את הרבים בה ואת תרגומו העברי ומקורו הערבי מתנים אנחנו לפני הקוראים. המעריך.

1) השואל מזכיר פה אחד מן המינים השונים של שירי הערביים שנקרא אלמושחאת, עיי' על זה באוצר מלין של גוהרי. ובספר גראממאטיק של Kaspari נמנים י"ז מינים מן השיר הערבי, אולם אלמושחאת אינו בתוך המספר הזה.

2) עיי' בגמרא גיטין דף ז' ע"ב: שלחו ליה למר עוקבא זמר מנא לן דאסור שרטט וכתב: אל תשמח ישראל אל גיל כעמים.

3) זו הלשון דומה למה שכתב במורה ח"א פ"ה: המית תאותיו ותשוקותיו.

דת הנוצרית ובה נאמרה. עת יד-הנוצרית וממשלתה היתה העליונה, ובבית ישראל ראינו השערוריה, סביבם נשערה מאוד ותגדל הצרה כפלים. בבית תשתער בם שנאת הרומים ומשטמת הלאום (ראססענהאסס) היא תאכלם, ומחוץ קנאת הדת החדשה ושנאתה קשתה למו ועד מות תשכלם, ותרדוף אחריהם להבנות מהרבנם ולהתכונן מהם. ובהגיע שלשלת הגזירות הרעות של גאללוס, לתת "עליהם עבותים חדשים, וישתרגו יעלו על צוארם והכשיל כחם עד אפס מקום, הנה זאת היתה הסבה וזהו איפת הרשעה המלאה, המסבבת למו להתיצב נגדם ולהתקומם יחד והמבוכה נעשתה בארץ (כעדות הסופר אוירעליוס וויקטור).

ובהתחקות על עקבות האגדה ואחרי שרשיה לבקר, באיזה זמן נדרשת ונמסרת לנו מפי ר' ברכיה, שהי אחרי ר' אמי בן דורו של מלכא דיוקלעטיאן, כי ר' אמי הי עוד בשנת 299 (ע' בספרנו דברי הימים לישראל חלק ג' ע' 415) וכמ"ש בפסיקתא רבתי (עמוד 1) שאל ר' ברכיה לרב חלבו . . . א"ל שאלתי לרב אמי ואמר לי עכ"ל. ומודעת זאת שר' הלבו היה מתלמידי בעל האגדה הר"ש בר נהמני (ירושלמי מגלה ע') וגם מו"ר האריך ימים אחרי שנת 299, נמצא שר' ברכיה צעיר היה מר' חלבו וגם צעיר בשנים מר' אמי ור"ש ב"ר נחמני. הנה יוצא לפנינו שר' ברכיה הי במחצית הראשונה למאה הרביעית א) כלומר. בימי ממשלת קונסטנטין וקונסטנטינוס ראשון הם למלכי הנוצרים. וכן גם ר' יצחק בעל האגדה שבשמו נדרשת לפנינו, גם הוא חי באותה שנת המאה, ומפיו ישמענו: שהקב"ה קעקע את ביצתן והעמיד אחריהם תחתיהם, ואלו הם דיוקמיאני ואגוסטיאני (עיין לעיל במאמרנו ב' וואלעריוס) והוא הוא אשר חי בזמן ההוא שההתנצרות גברה ברומא, וקאנסטנטין היה מלכם הראישון; הנה בעת הרעה הזאת ימי צרה ועוני, וילכו בלא כח מרדיפות התכופות ברזל בבשרם היתה, ותקות המשיח כשמש יצאה הציץ ותפרח ובכנפיה יסתתרון, כמ"ש ר' יצחק אין בן דוד בא עד שתהפך כל כו' והמלכות לדעת המינים (צדוקים) (סנהדרין צ"ז) ור' יצחק זה היה הדרשן הגדול בדורותיו ופתחי פיהו (פתח ר' יצחק) בהכמה, מצינו בדרושים, ושמו היה ר' יצחק בן פנחס ב) ואגדת ר' יצחק שנאמרה בשמו מר' ברכיה, נמצאת שבמאה הרביעית נדרשת, ואבן פנה למוסדות אגדה זו, הוא הוא שם נטרונא שיפרע לנו מאדום (רומא) כמו שפרעו החשמונאים ליונים, והנה הוא כטבח הגדול "יבא עליהם ויפלו ונוקשו יחדו, וליהודים תהיה הגאולה ויפדו מידי מעניהם." ועוד זכרון לשם נטרונאי-מוכיח הכתוב והיה לכם למשמרת, תרגומו: „נטרונא". וראיה מוכחת לנו שבמאה הרביעית בטחו בגבורם נטרונאי, אשר נקם ינקם מאויביהם ולו נקם וישלם מצריהם

הגדולים והקטנים כמ"ש באגדה; ובאמת אנו נאלצים להגיד, אשר אגדה זו נדרשת כדרשה למרידה ומבוכה (רעוואלאציאנספרעדיגט) להלהיב הלבבות ולקחת את נפשותיהם באמרותיו, לתת ציץ תקוה למו, וברכים כושלות יקימון מליו החוצבות להבות איש נקמות, והאיש נטרונא גדול היה, ולולא כמלך המשיח יצא לפניהם, הלא אדם חשוב וגדול בתור המעלה היה; וכמו כן כעדותו של הסופר

א) ונראה מדברינו (במדרש שמות י"ט) שבימי ר' ברכיה היתה תמורת הדת כמעשים בכל יום: א"ר ברכיה כדי שלא יהיו המינים והמשומדין ורשעי ישראל, אומרים: הואיל ואנו מהולין אין אנו יורדין לגיהנם. מה הקב"ה עושה? שולח מלאך ומושך ערלתן והם יורדין לגיהנם שנא' שלח ידו בשלומיו חלל בריתו עכ"ל. וכפי הנראה במגמה: רשעי ישראל, תנה אחרת נכתבת ומוקם הלעמור בשבע עברתו. וכן: מינים ומשומדין המהולים בזה, לא לבד על יהודים שהתנצרו כוונתו כי אם על המינים, כמ"ש הירונימוס מכת (Minaei) יודענקריסטען המתקיימת עוד במאה הרביעית, והן המשומדים מזמן מאוחר הם שהתנצרו, ועליהם סובבים דברי ר' ברכיה, כאמור. —

ב) עיין פסחים קי"ד: ר' יצחק בן פנחס דאגדתא, ברש"י וברשב"ם שם. ובאדר"נ כ"ט: ר' יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם יראת חטא. ועפ"י הרוב מביאים שמו סתם בלי שם אביו מפורש. —

ממני בדברים שהם מופתיים אצל בעלי מעלות השכל 6). ומה שזכרו הגאונים ז"ל הוא הזמר של דברי שירות ותשבחות כמו שזכר בעל הלכות ז"ל ואולם דבר מגונה בהא הם ושלום לא נשמע זאת בישראל לא מן גאון ולא מן הדיוט. והתימה מן מאמרכם (מוסב אל מאמריו של השואל) ע"ד חברת הכשרים, כי באמת על פי דעתי לא יקראו אותן בשם כשרים המתקבצים במקומות ששותין שם היין המשכר, וכבר בארנו גם זאת במורה מה שהוא די 7). הנה זה מה שנראה לנו בשמיעת כלי שיר ושלום וכתב משה.

באלברהאן והו אן אלמקצוד בנא אן נכון גוי קדוש ולא יכון לנא פעל ולא קול אלא פי כמאל או פי מא יודי אלי כמאל לא פי אתארה אלקוי אלאנסאניה מן כל כיר ולא פי אהמאלהא פי אללהו ואללעב וקד בינא פי הדא אלגרץ פי אלדלאלה מא פיה כפאיה פי אלגז אלאכר מנהא באקאויל יקיניה ענר אלפצלא ואלדי דכרוא אלגאונים ז"ל הו תלחין דברי שירות ותשבחות כמא דכר בעל הלכות ז"ל ואמא דבר מגונה בהא חס ושלום לא נשמע זאת בישראל לא מן גאון ולא מן הדיוט ואלענב מן קולכם במחצר כשרים ולא כשרים ענדי מא יחצרון מקאמאת אלשראב אלמסכר וקד בינא פי דלך איצא פי אלדלאלה מא פיה כפאיה אן דלך אלדי יבדינא בסמאע אלאם אלגנא ושלום וכתב משה.

לקוטים מחכמת המוסיקא

נלקטו מאת משה שטיינשניידער

בענין חכמת המוסיקא ימעטו מאד דברי חכמינו הקדמונים, ע"כ אמרתי ללקוט מה שמצאתי בכ"י זעיר שם זעיר שם (עיין המזכיר י"ג 35 עד 37 ובספרי בל' אנגלית Jew. Liter. 337). וכבר הוצאתי לאור במזכיר י"ט 43 מאמר ר' משה ן' לאוי (הלוי) שהביא ר' ש"ט בן יצחק שפרוט בפי' על הקאנון לא"ס (הנקרא עין כל כ"י מינכען 8 ד' 230 (כצ"ל שם). והיום באתי להוסיף ג' דברים אחרים א) המאמר הקטן והקשה שנמצא בס' האמונות והדעות לפי ההעתקה הישנה בלתי נדפסת (והח' שי"ר ז"ל רצה ליחסה לר' ברכיה הנקדן, ואיננו המעתיק, כי הוא לא הבין לשון ערבי והביא רק מקומות מזאת ההעתקה כאשר הוכחתי). ב) מפי' ר' יעקב בן חיים על הבוזרי, כ"י הה' שזח"ה 214, ובאוצר ספרים הגדול פה, ג) מפירוש ר' ישעיה וכו' על הקאנון. ובעבור שהמו"ל „בית אוצר הספרות" קראני לשלוח לו ענין קטן לפני נעילת שער הבית לא נשאר לי הזמן לעיין בהעתקות האלה המנוהות בזוית כמה שנים להאיר או להעיר, והנחתי לאחרים מקום להתגדר. כתבתי יום א' ה' שבט תרמ"ז פה בערלין.

---

6) עיי' נו"כ ח"ג פ"ח.

7) גם זה הם שכתב וז"ל: אמנם מה שאי אפשר מבלעדיו במאכל ובמשתה ... ימנעו הדברים בו ג"כ והקנון עליו כפי דעת ונאמר סעודה שהיא של מצוה והמסתפקים כפנחס בן יאיר לא אכל כלל עם אדם והשתדל רבינו הקדוש שיאכל עמו ולא עשה, ואמנם היין דינו כדין המזון בכונה אך הקנון על השתייה המשכרת ראוי שיהיה אצלך יותר חזק וכו' . . .

במצטוות אשר כח נפשו חזק וממהר להשגת השכליים ומכניע עצמו לדברים אלהיים (או לפי הנוסחא שעל פי סברתי : לדברים של העולם הזה) כי החכמה המחוקקת אמנם תכתוב חוקותיה בערך אל הכלל ואל הרוב של בני אדם דברו חכמים בהווה. וכבר בארו זאת לנו הנביאים ודברו דרך גינוי על השמוש של כלי השיר ר"ל שמיעתם לתכלית העבודה והוא אמרם ז"ל : הפרטים על פי הנבל כדויד חשבו להם כלי שיר (עמוס ו' ה'). ואנחנו כבר בארנו בפירוש למס' אבות שאין הפרש בין דיבורים שנאמרו בעברית או בערבית כי הם אמנם אסורים או מותרים רק בערך אל הענין המבוקש בדיבורים האלה, 4) וכל דבר טפשות בעצמו שמיעתו אסורה אפילו אינו אלא דיבור לבד ואם יחובר אליו זמר יש כאן שלשה איסורים איסור שמיעת הטפשות נבלות פה 5) ואיסור שמיעת הנגון ר"ל זמרא בפומא, ואיסור שמיעת כלי שיר, ואם הוא זה במקום ששותין יין יש איסור רביעי וזו אמרו יתעלה: והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם ואם משמיע הזמירות היא אשה הנה יש כאן איסור חמישי על פי מאמרם ז"ל קול באשה ערוה ומכ"ש אם היא מזמרת בקולה. וכבר יתבאר אמתית כל זה במופת והוא כי התכלית המבוקש בנו שנהיה גוי קדוש ולא יהיה לנו לא מעשה ולא דבור כי אם לפי השלמות או במה שמביא אל השלמות לא בהרחקת הכוחות הרוחניות מן כל טוב ולא בנטית לדברים של ינחוק ושחוק. וכבר בארנו זה הענין בספר המורה מה שהוא די בחלק האחרון

מד אלואחד אלשאד אלקליל אלוגוד יוגב לה דֿלך וקא אלנפס וסרעה אנפעאל לאדראך מעקול, או כשוע ללאמור אלדיניה (אלדניא ?) לאן אלחכמה אלשריעיה אנמא תסתב בחסב אלאכתר ואלאגֿלב שדברי חכמים בהווה וקד בינוא לנא אלנביון דֿלך וקאלוא מנכרין עלי אסתעמאל אלאת אלאלהאן עלי גהה אלעבאדה בסמעהם והו קולהם הפרטים על פי הנבל כדויד חשבו להם כלי שיר וקד בינא פי שרח אבות אן לא פרק בין אלאקאויל אלעבראניה ואלערביה אנמא יחרם דֿלך או יחל בחסב אלמעני אלמראד פי תלך אלאקאויל ואלספהה באלחקיקה חרם סמעהא ולו קילת ותרא פאן לחנת עליהא כאן הנאך תלאת חרמאנאת חרמאן סמע אלספה נבלות הפה וחרמאן סמע אלגנא אעני זמרא בפומא והרמאן סמע אלאותאר ואן כאן דֿלך כי מקאם שרב שראב כאן חרמאן ראבע והו קולה תעאלי והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם פאן כאנת אלמגניה אמראה כאן הנאך חרמאן כמאס לקולהם ז"ל קול באשה ערוה פכיף אן כאנת תגני וקד באן אלחק

---

4) עיי' שם פ"א משנה י"ז כי אחרי שחולק שם הדיבורים לד' מחלוקות כתב וז"ל : ודע שהשירים המחוברים מאיזה לשון שיהיו צריך שיבחנו בעניניהם . . . ואמנם אמרתי זה מפני שראיתי זקנים והחסידים מאנשי תורתנו כשהיו במשתה יין בחופה או זולתה וירצה אדם לשיר שיר ערבי אפי' ענין השיר הוא שבח הגבורה או הנדיבות והוא מן החלק האסור או בשבחי היין ירחיקו זה בכל צד מן הרחקה ואין מותר אצלם לשמעו וכשישורר המשורר פיוט מן הפיוטים העבריים לא ירחיקוהו ולא ירע בעיניהם אם היות דברים ההם המותר ממנו או המגונה וזו סכלות גמורה שהדבור לא יאסר ויותר ויאהב וימאס ויצוה באמירתו מצד הלשון שנעשה אבל מצד ענינו . . . . .

5) עיין מ"נ ח"ג פ"ח מה שכתב שם וז"ל : וכבר ידעת גודל האיסור שבא אצלם בנבלות הפה . . .

ג) מפירוש ר׳ ישעיה בן יצחק על הקאנון כ״י מינכען 277.

אמר וראוי שתדע כי יש בדפק טבע מוסיקי נמצא וכמו שמלאכת המוסיקא תשלם בחבור הנעימות וכו׳. הפירוש הנני מיחד לזה הענין ואם הוא כלו או רבו מהסוג התשיעי מאמר בעצמי מפני היות קצתו חוץ ממנו כפי מה שיבאר גם כי כונתי להאריך בביאור זה הטבע המוסיקי הנמצא בדפק אשר להבנתו צריכות (!) הקדמות מהכמת המוסיקא נביאם עתה הנה כדי שיתבארו דברי המחבר לכל מעין בפירושנו זה בג״ה. ונאמר כי כונת מלאכת המוסיקא בכלל היא הבור הלהנים

(הוא נגונים בל׳ ערבי, מיש״ש) והדברים אשר מהם יחוברו הלחנים הם נחלקים דרך כלל אל שני חלקים. אחד מהם היא הנעימות ומדרגתו אל הלחן מדרגת החומר והשני הוא החבור ומדרגתו אל הלחן מדרגת הצורה, ואל זה כיון זה המחבר באמרו הוא שמלאכת המוסיקא תשלם בחבור הנעימות. והנה הנעימות יחלקו אל חלקים מוסיפים קצתם אל קצת בגודל או נחסרים קצת מקצת בקוטן וכל אחד מאלה החלקים יותך אל מה שאי אפשר בו שיתחלק מצד היותו היותר קטן שאפשר להיות בחלקים. והנעימה היא קול מתערב שיעור זמן מורגש על יחס מן הכובד והחדות, והכובד והחדות יתחלפו בקול חלוף אי אפשר לנו הגבלתו משני צדי התוספת והחסרון, וסבות כובד הקול רחב החלל בגרונות והזמרים ואורך המיתרים ורבותם ושעירותם ועבים ורפיונם וארכם ורחבם מסוג הכמות ושעירותם ורכותם מסוג האיכות, וסבות חדותו הן הפכיות לסבות כבדו ר״ל שהן קוצר המיתרים והלוקתם וקשים ומתיהסם (!), והנה בתוספת החדות או הכובד ושיעור אורך זמן הנעימות

וקיצורו הוא היחס אשר בין הנעימות בחדות ובכובד בסבובי נפילת שיעורי הזמנים אשר יותכו הכאותיהם, ואל זה כיון המהבר. ואמרו כן ענין הדפק כי יחס זמנו במהירות ותכיפה וכו׳ הנה יחס זמנו במהירות ותכיפה הוא כדמיון היחס אשר בו הנעימות בחדות וכובד. ואמרו וכחבורים ירצה בו הבורי הנעימות אשר ביארנו ענינם. ואמרו וכמו שזמני הנפילה ושעורי הנעימות לפעמים יהיו מסכימים ובלתי מסכימים, השעורים המסכימים בנעימות הם אשר יהיה יחס שעור אחת משתי נעימות בכובד וחדות אל האחרת כיחס מספר אל מספר, ובעלי הכמת המוסיקא רובם מסכימים שהשעורים המסכימים הם אשר יהיו קצוותיהם על יחס הדמיונים או הדמיון המוסיף חלק אשר נבאר ענינם אחר זה בזה המאמר. ואמרו כן ההתחלפיות לפעמים יהי׳ מסודרים כו׳ ירצה התחלפויות הדפק בדפיקות באחד מן הענינים החמשה הנזכרים קודם זה ובסוג הזה תבאר המסודרים והבלתי מסודרים. ואמרו לפעמים יהיו מסכימים ובלתי מסכימים, ירצה שיהי׳ קצותיהם על יחס הדמיונים או הדמיון המוסיף חלק כמו היחסים המוסיקיים אשר נבאר עתה במה שיראה ג א ל י נ ו ס. ואמרו וזה חוץ מסוג בחינת הסידור, ירצה שהמסכימים והבלתי מסכימים מעניני הדפק אינו מזה הסוג התשיעי הלקוח מן הסדר אבל הוא מהסוג הבא אחר זה שהוא הסוג הלקוח מן האזן. ואמרו ג א ל י נ ו ס יראה כו׳. הנה אמרו אם על יחס הכל והחמשה והוא על יחס השלשה כפלים כו׳ עד אמרו היא אותו שיאמר לו יחס אשר בחמשה, היא חלוקה אחת. ואמרו על יחס אשר בכל והוא הכפל, הוא חלוקה אחרת. ואמרו על יחס אשר בחמשה והוא הנוסף חצי, חלוקה אחרת. ואמרו על יחס אשר בארבעה והוא הנוסף שליש, חלוקה אחרת. ואל יחס הנוסף רובע, חלוקה אחרת. ועתה נבאר לך כל אחת מאלה החלוקות כפי מה שהתבארו בחכמת המוסיקא, והוא שנשים דמיוננו בביאורם על קו אחד מתארך בין שתי נקודות א״ב והוא זה

(3/4 2/3 1/2 1/3 1/4)

א ה ז ג ט ד ב

הנה נחלק זה הקו לשני שעורים שוים על נקודת ג׳ ונחלק כל אחד משני אלה השעורים לשני חלוקים שוים, והנה נחלק א״ג על נקודת ה׳ וג״ב על נקודת ד׳ עוד נחלק קו א״ב לשלשה שעורים שוים ויהיה השליש האחד על נקודת ז׳, עוד נחלק קו ג״ב לשליש על נקודת ט׳, הנה קו א״ב כלו הוא כפל קו ג״ב ותהיה א״ב

א) העתקת ס׳ האמונות והדעות לר׳ סעדיה כ״י מינכען 42. (א)

וכן נעימות הנגון כיון שהזמר בניגון אחד וניענועה ויבובה אחת בעת ההוא יעורבב מן הנפיש גילה אחת לבד, אבל כשימזגו זה עם זה ויחברו זה עם זה, יתעורר מן הנפיש גילות ורננות שוות ומשובחות כהוגן וכשורה. וראוי שאפרש כמה הם אופנים (!) הניגון והנעימתן (!) והמחוברים. ואומר הניגון על ג׳ פנים לכל אחד ואחד שיעור מבואר וניגון ידוע. הראשון יש לו שלשה נענועים ושתי נעימות תכיפות מחוברות, אחת שחוחה ואחת מנוענעת ושתי הנענעות הללו מעורעורת (!) את הנפש ברוב גודל ומלכות וגבהות. והשלישי והד׳ השני נענעות תכיפות ואין ביניהם ריות כדי זמן יביבה אחת אלא שתיהן תכיפות ביחד, אחת שחוחה ושפלה, ובין שחיחות הניגון והרמתו ושחיחותו ריות כדי זמן ניענועה אחת. ואלו הנגונים מעוררים יכולת הלח והרוטב שבאדם. ובשעה ההיא תתעורר הנפיש ברוח שחות ותחנון והכנעה. והחמישי ניגון ששיעורו ניענוע אחת ושתי יביבות מופרדות אין ביניהם ריות כדי זמן ניענוע אחרת (f. 524 b) ובין שחיהות הקול והרמתו ושחיהותו ריות כדי זמן ניענוע אחרת. והששי ניגון ששיעורו ג׳ ניענועות. והז׳ ששיעורו שתי ניענועות תכופות זו עם זו ואין ביניהם ריוח כדי ניענוע אחת. והשמיני ניגון ששיעורו שתי ניענועות מהוברות זו עם זו ואין ביניהם כדי ניענוע אחת ואחר כל שתי ניענועות ריוח כדי שתי ניענועות יבובות שתיהן יחד. אלו הניגונים והניענועים הנעדרים (!) חינוכים הרבה פעם לשמחה פעם לדאגה וכן מנהג המלכים שהם מחברים הניגונים זה עם זה כדי שיהיו נעימות הניגון שוים ויעוררו מחינוכי הנפיש דברים משובחים ומהוללים למען יצליחו בחינוכיהם והסור מהם הוות הינוך אחר וימוש מלבם רוגז תאוה אחרת ויעדה מהם יתרת חשק אהבה גילה או תיגרת תוגה (!).

ב׳) מפירוש ר׳ יעקב בן חיים על הכוזרי ד׳ כ״ה.

כמו שכתב החכם כ׳ אברהם בר׳ חייא בספר מגלת המגלה דז״ל

(דבר זה לשונו) ויתכן לך לדעת מקום סימני הקולות המפורדים כדי שתהי׳ המזיגה על הענין ההוא ואלו התנועות הם שמונה לכל אחד מהם שיעור הניגון. הראשונה שיעורה בשלשה ניגונים שהאחד שוכנת ונחה. והשנית שלשה ניגונים אחד שוכנת ואחד נעה. ואלו השתים יעירו כח הדם והשולטנות. והשלישית שיעורה שתי תנועות זו אחר זו אין ביניהם אחת ואחת שוכנת והגבהה והשפלה כשיעור נגינה אחת. וזה יניע המרה האדומה והחוזק והגבורה ומה שיהיה דומה להם. והרביעית שיעורה בשלשה ניגונים זה אחר זה אין ביניהם הפסק. ובין כל שלשה ושלשה ישיפת (צ״ל הפסק ?) וזה יניע הליחה הלבנה ויראה מן הנפיש החולישה והבכי ומה שהוא כיוצא בו. והחמישית שיעורה אחת מופרדת ושתים זו אחר זו אין ביניהם הפסק ובין השפלה והגבוהה (והגבהה) שיעור נגינה אחת. והששית שיעורה בשלש נגינות נחות ונעות (ומתנועעות). ובשביעית (והשביעית) שיעורה כשתי נגינות זו אחר זו אין ביניהם שיעור נגינה אחת ובין כל שתים ושתים שיעור כשתי נגינות (כאן חסרה השמינית). ואלה הארבעה כלנה יניעו המרה השחורה ויראו מן הנפיש ענינים מתחלפים פעמים אל השמחה פעמים אל הדאגה. ומנהג המלכים המזיג את אלו התנועות זו עם זו כדי שיהיה מרצונם כשמעם את הניגון השעור מתג להגהיג את ממלכתם במשקל לא יהיו ביותר רחמנים ולא הרבה אכזריים או למאד גבורים או יותר מדאי הלשים ולא יחסר שיטונם ולא הרבה דאגתם.

א) בנדפס נעלם בשער י׳ מהנהגת האדם. [ובספר הנדפס בל׳ ערב ע׳ 713]

אהל יששכר

מכלכל

תולדות ר׳ יששכר הכהן בעל ספר: מתנות כהונה וקורות ספריו עם הערות המבררות את התולדות והקורות. ואף גם מעט מתולדות צור מחצבתו הוא העיר שעברשין אשר היתה לפנים אחת מתשע ערים מצויינות הנודעות בישם: תשע קהלות. הנה הוא בהערה 3.

מאתי

יעקב רייפמאנן

הישב בעיר שעברשין.

(נדפס „בבית אוצר הספרות" שנה ראשונה)

ונספה הערות מאירות מד״ר נהום ברילל ומאת המעריך „הספרות".

Drukiem Żupnika, Knollera i Hamerszmida w Przemyślu.

1887.

נעימת קו א״ב כפל נעימת קו ג״ב וזה היחס נקרא היחס אשר בכל. שהוא הכפל והוא מן השעורים המסכימים, ויהיה זה היחס באזון הדפק בהיות שעור זמן תנועת התפשטות אחת כפל תנועת התפשטות אחרת והוא הדין בתנועת ההתקבצות אם היא מורגשת, והקש על זה ג״כ בשעורי זמן המנוחות אשר בין שתי התנועות, והנה מפני שקו א״ב כלו שלשה דמיוני ט״ב, כי ט״ב הם שתי שלישית ג״ב שהוא חצי א״ב ומה שהוא שתי שלישיות החצי הוא שליש השלם, הנה תהיה נעימת כל קו א״ב שלשה דמיוני נעימת ט״ב. וזה היחס נקרא יחס הכל והחמשה מפני שהוא מחובר מיחס הכל שהוא הכפל אשר קדם ביאורו ומהיחס הנוסף חצי הנקרא היחס אשר בחמשה אשר ביאורו הוא זה שאומר לך עתה. והוא כי מפני שקו א״ב דמיון א׳ וחצי ז״ב, וזה כי חצי קו ז״ב הוא שליש כל א״ב, ולכן יהיה שיעור כל א״ב בשער ז״ב וחצי [ז״ב שהוא א״ב הנה תהיה שעור נעימת קו א״ב בשיעור נעימת קו ז״ב וחצי] נעימת ז״ב ונקרא יחס אשר בחמשה מפני היות זה היחס עצמו במספר החמשה כי מספר החמשה הוא כמו שלשה ושליש שערכו אל מספר חמשה ערך קו ז״ב אל קו א״ב שלשה ושליש שהוא אחד וחצי אחד וחצי שלישית אחד, ואחר תחבר עם שלשה אחד [והצי ?] יהיו ארבעה וחצי ונשאר שליש וחצי ששיעורו חצי ויהיו חמשה. והנה יחס הכל והחמשה הוא מחובר מיחס הכפל אשר קדם ביאורו ומזה היחס אשר בחמשה, כי בשלשה דמיוני ט״ב הם כפל ג״ב וחצי ז״ב שהוא ט״ב והוא אשר כיון אליו זה המחבר באמרו והוא על יחס השלשה כפלים בהיות יחס הכפל מחובר ביחס הנוסף חצי והוא אותו שיאמר לו יחס אשר בחמשה. והנה יהיה זה באזון הדפק בהיות שעורי תנועת התפשטות או התקבצות אחת מן הדפק שלשת דמיוני התפשטות או התקבצות אחרת. ואמרו על יחס אשר בכל והוא הכפל וכבר ביארנוהו. וכן אמרו ואל יחס אשר בחמשה והוא הנוסף חצי ויהיה זה באזון הדפק בהיות שיעור תנועה אחת ממנו כשיעור האחרת ועוד כשיעור חציה. ומפני שקו א״ב שיעורו כשעור ה״ב ושלישיתו שלישית ה״ב שהוא א״ה שהוא רביעית א״ב, ומה שהוא רביעית השלם, היא שליש השיעור שהוא שלשת רביעיות השלם, הנה תהיה נעימת קו א״ב דמיון ושליש נעימת ה״ב וזהו אשר קראו המחבר הנה היחס אשר בארבעה והוא הנוסף שליש, ונקרא כן מפני כי זה היחס בעצמו הוא מספר ארבעה כי שיעור ארבעה הוא כשיעור מספר שלשה ושלישיתו שהוא אחד, הנה יחס מספר שלשה או מספר ארבעה הוא יחס קו ה״ב אל קו א״ב, ויהיה זה באזון הדפק בהיות שעור התפשטות או התקבצות אחד ממנו כשעור התפשטות או התקבצות אחר וכשיעור שלישיתו, ויחס הנוסף רובע לא תמצא לו שם מיוחד ממספר במלאכת הנגון כמו אשר קדמו ולכן לא הביא בו זה המחבר שם ידוע בעצמו אבל כונתו מובנת בעצמה והיא שיהיה שיעור קו א״ב דרך משל כקו ה״ב ורביעיתו וזה ג״כ כמו מספר החמשה שהוא כמו ארבעה ורביעיתו שהוא אחד, וכן יהיה שעור התפשטות אחד מן הדפק כשיעור התפשטות אחר עוד ורביעיתו. ואמרו ואחריו לא יוחש, ירצה שיחס הנוסף חומש כמספר ששה או הששית כמספר שבעה לא יוחש בדפק כלל למעוט תוספות התפשטות אחד ממנו על האחר אם לא יערף בו כי אם שעור חמישיתו וכ״ש כשלא יעדף בו אלא ששיתו. ואמרו ואיני גדול בעיני מאד לאחז היחס הזה. ירצה שהוא קשה לו לאחז בדפק כל אלה היחסים המוסיקיים או ר״ל זה היחס הנוסף רובע. ואמרו ויקיש העשוי בידוע, ירצה שיקיש היחסים העשוים במלאכה אל הנודע מהם בחכמה המופתית מהמוסיקא. ואמרו והאיש הזה אם ישים עיונו על הדפק וכו׳ ירצה כי האיש אשר הרגיל הדרגת הניגון ביד ויחוסי הנעימות במלאכה ואחר הקיש יחסי המלאכה עם יחסי החכמה המופתית ממנה אפשר שיבין אלה היחוסים המוסיקים בדפק או ר״ל שיבין היחס הזה הנוסף והוא רובע והוא הנכון בעיני.

וכמטמונים חפשה, וכן עמל עד מאד למצוא הנוסחא האמתית במדרש ולעקור חרולי השגיאה אשר כסו פניה . 23) . ודרש בספרים ובסופרים . 24) . גם חפש יודעי לשונות בנרות עד אשר מצא מהיר בלשון ערבית ובאר לו מאמרים אחרים ע״פ הלשון הזאת . 25) . אולם תחת עקרו חרולי השגיאה מעל פני המדרש עשו חרולי השגיאה בבאורו . 26) . משכיל אחר חשבהו לתלמיד רמ״א . 27) . והוא ללא אמת . כי בהביאו ספר תורת העולה להרמ״א . 28) . לא זכר שהוא ממורו ורבו. ואנכי אישפוט שפוט מאשר החשה בספרו : מתנות כהונה . ובהקדמתו ממורה ומלמד. כי לא היה לו כל מורה ומלמד. וכי שתה מים מבורו וישאב תורתו ולקחו אך ממעיני בינתו ויגיעתו ולא מבורות ומעינות זרים. ואלה המה הספרים אשר חבר :

א׳) באור גדול ורחב ידים על התורה : 29) . ולא נודע אם נגה עליו אור הדפוס ואיפה הוא עתה.

ב׳) מראה כהן. מכלכל ציוני מקומות פירושו פסוקי תנ״ך בזהר. וי״ז שערים על ענינים שונים. ויצא לאור בדפוסים שונים . 30) . ונכדו הנ״ל הביאו ראשונה אל בית הדפוס. 31)

ג׳) . מתנות כהונה. הוא באור מדרש רבה הנ״ל ויצא לאור בדפוסים שונים. 32) . ובדפוסים האחרונים נשמטו דברים רבים הנמצאים בדפוסים הראשונים ע״י הרשי משחית המקצרים את הספרים למען הרחיב את משכרתם. 33) . והנשאר בהם לפלטה עלה קמשונים . 34). עשרה מחכמי דורו הסכימו על הספר הזה והללו מאד גם אותו גם ספרו. 35). והידועים לנו מהם אלה המה : ר׳ הירש שור אשר היה תלמיד רמ״א ומורה בעל ספר : בית חדש על ארבעת הטורים . ור׳ מרדכי יפה בעל הלבושים . והכלים למלאכת הספר הזה היו שני התלמודים. כל המדרשים. ילקוט. ספרים ישנים ונושנים הנזכרים בו בלי שמות. ערוך. והיה משונה מהערוך אשר ישנו עמנו היום . כי היו בו דברים החסרים בערוך אשר לפנינו . 36). וכן להפך היו חסרים בו דברים אשר ישנם בערוך שלנו. 37). פי׳ בר׳ המיוחס לרש״י. פי׳ ר׳ אברהם בר׳ אשר על כל המדרשים מתורגמן . הגהות שרשי רד״ק מבעל המתורגמן . אות אמת. והרבה ספרי מחקר. וספרי קבלה. וכלם הובאו בו פעמים רבות. בספר הזה נמצאים פירושים טובים גם על דברים אשר אינם במדרש 38). כבימינו כן היו בימיו משיגים רודפי קלון ובוז אשר מכל טוב הספרים יחשו ולא יודיעוהו גם בקול דממה דקה . ומעט הרע אשר ידמו כי מצאו במו בקול רעש גדול ישמיעו וישישו עליו כמו מוצא שלל רב. ובעת אשר אין לאל יד דמיונם לדמות כי מצאו במו שמץ רע יבדאו מלבם לאמר אשר כל טוב הספר איננו חדש וכבר היה לעולמים ויתנו את המחבר כמגנב דברים . 39) . ואין חדש תחת השמש גם רע גם טוב . מבקר הספרים (צענזאר) אשר היה בימיו מחה מעל הספרים כל לשון : מינות והוא (ר׳ יששכר) חשב עליו שלא עשה כן מפני מוראה של מלכות כי אם מפני שהיה מין ולא היה יכול לראות את הבוז והקלון הנכתב בספרים על המינות . 40) . בעת כתבו ספר : מתנות כהונה צרה ויגון מצא . 41).

תולדות רבי יששכר הכהן בעל מתנות כהונה וקורות ספריו עם הערות המבררות את התולדות והקורות.

רבי יששכר בר' נפתלי הכהן המכונה בערמן אשכנזי 1). היה בשנת ה' אלפים שס"ח. 2). שנת הולדו ושנת מותו בלתי נודעות. שעברשין אשר בארץ פולין היא צור מחצבתו ואף גם מקום קבורתו.

על הראשון תעיד הקדמת ספרו: מתנות כהונה. 3) ועל האחרון תעיד המצבה העומדת בבית הקברות אשר בעיר הנ"ל, כי כתוב עליה:

יִזָּכֵר שֵׁם האיש מהור"ר ישכר כהן
שֶׁהִרְבָּה לבאר התורה כהגה וכהגה
שׁ פתי כהן שמרו לדעת מה יעשו בהן
כ אלה מזהיר לִזְהֹר בספר: מראה כהן
ר ב פעלו בפירוש הרבות: מתנות כהונה

ככה כתוב על העבר האחד. וגם על העבר השני היו כתובים דברים. אולם ברב הימים נמחו כלמו ולא נותר מהם כי אם שלשת המלות הראשונות: מה נורא המקום. ובלי ספק היו רשומים על העבר הזה יום ושנת מותו. ואף גם דברים אשר אליהן שבות מלות: כהגה וכהגה. ומלות: מה יעשו בהן הכתובות בעבר א' ובלתי מובנות כלל. ומה גדלה אפוא השגגה שיצאה מלפני השליט ר' דוד קונפורטי בעל קורא הדורות אשר הוליך את ר' יששכר הלזה ארצה כנען והצב לו קבר בקרית ארבע היא חברון אצל קבר בעל ראשית חכמה. 4) ואחריו נמשכו הכמים אחרים. 5). וחכם אחד חצב לו קבר בירושלים. 6) מאביו לא נודע לנו כל מאומה. ומזרעו לא נודע לנו כי אם נכד אחד. הוא ר' אברהם בר' אליעזר בעל ספר: אורי וישעי. וספר: עיני הכהן. (יעוין אוצר הספרים החדש לבן יעקב ז"ל.) ולא אדע אם אבי ר' אברהם היה בן ר' יששכר או התנו. מחותנו אשר לא נדע מה שמו ומה תכונתו ומתי ואנה היה הביא דבר אחד מעט הערך בספרו מתנות כהונה. 7). מכל הכמי דורו לא זכר בספרו זה כי אם איש אחד אשר היה ראש ישיבה הוא ר' מענדל בר' אביגדור. 8). ספרו זה מורה, כי רבה למעלה ראש בקיאותו בכל ספרי הכמי ישראל אשר היו בימיו ובארצו. גם ספרי הלכות ואגדות. גם ספרי תכונת השמים. 9). טבע בעלי חיים. 10) רפואה. 11). משל. 12). קבלה. 13). והדומים אליהם. וכמעט לא הניח ספר אחד אשר לא הגה בו. וגם על הספר הנתעב והגאלח הוא בן סירא הקטן פקח עיניו והוציא מנהו שמץ מועיל. 14). על הירושלמי שקד מאד והתבונן היטב על דרך לשונו. 15). שלשה ספרים בכתב יד היה לו. ירושלמי והיה גם מנוקד. 16). מדרש תהלים. 17) פי' רש"י על בראשית רבה. 18). וכן היו בידו מדרשים אחרים אשר אינם עמנו היום. והם מדרש איוב. 19). מדרש ישעיה. 20). מדרש תרי עשר. 21). וכן היו בידו ספרים אשר הביאם בלי זכרון שמותיהם ושמות מחבריהם כי אם בלשון: מצאתי בספר ישן. 22). בבאורו על המדרש לא הלך בגדולות ובנפלאות אך יגע בכל כחו לדעת הכונה הפשוטה, בקשה ככסף

רב 2) . ר' דוד בר' יעקב בעל הפירוש הידוע על תרגום תורה המיוחס ליב"ע ועל תרגומי אסתר אשר יצא לאור בפראג בשנת שס"ט, ועיני לא שזפתו עוד ע"כ לא אוכל לדבר על תכונתו. 3) . הצדיק והחסיד האלהי ר' יעקב בעל ההגהות על ספר **יש נוחלין** ואביו הרב הגאון הגדול הצדיק האלהי מו"ה אברהם הלוי הורוויץ אשר היה גם אבי בעל ספר של"ה. והגהות האלה נשקפו כמו שחר צדקתו וחסידותו וענותו ביראה 4). הגאון מו"ה יוסף דלקראטי. אחד מן המסכימים על ספר יש נוחלין והגהותיו. והוא היה ריש מתיבתא. כמבואר בהסכמתו. 5). ר' מאיר בר' שמואל בעל ספר: **צוק העתים** המספר מקרי שנות ת"ח ות"ט. (**ספורי קורות כו' בליטא ורייסין ופולין וכל הצרות שעברו על בני ישראל, נדפס בקראקא ת"י**) **המעריך**. וגם אותו לא ראתה עיני עוד. 6). ר' יואל בעל ספר: **מגיני זהב** המשיבים אל השגות ספר. **נקודות הכסף** מבעל ש"ך על ספר: **טורי זהב** ומזקנו הגאון מוה' דוד הלוי. 7). הרב המאור הגדול מו"ה יהודה ליב מרגליות בעל ספר: **קרבן ראשית, פרי תבואה** ועוד ספרים רבים. וזקני העיר הזאת יביעו זכר רב טוב איש אחד אשר היה בה זה ששים שנה וצדקתו יזכרו. שמו, היה ר' **שלמה** ופיהם יקבהו: **דער גוטער** ר' **שלמהלי**, בעבור היותו לפי דבריהם צדיק גדול, וצנוע, ומרי דעובדא (יעוין פי' רש"י שבת ל"ז ב' ד"ה מרי דעובדא), וערום מאד ביראה, וחכם בנגלה ובנסתר. אשרי האיש שככה לו.

ד') בדברים אחדים ממנהגיה ומנהגי פראג. פיוטי הסליחות נאמרים בה בסדר אשר נאמרים בפראג. שיר היחוד יאמר בה מדי יום ביומו כמו בפראג. וכל הפיוטים אשר רשום עליהם במחזורים שאין אומרים אותם בפראג אין אומרים גם בה. ולא נודע ברור מה זה ועל מה זה. ויש אומרים שפעם אחת נתקבל בה חכם אחד מפראג לרב ולמנהל והוא הנהיג בה הרבה דברים הנהוגים בפראג. והאמת אך אל אמת יודע.

ה'). בבית הקברות אשר בה ראיתי שלש מצבות אבן אשר חשבתי לנכון להציג בזה את השורות עליהן. על האחת שורות: נטמן ונגנז איש תם הקדוש הצדיק וישר כהר"ר יעקב הירש במוהר"ר ברכיה ונהרג בפמוטה ימים בקודם ניסן שנת תכ"ח לפ"ק תנצב"ה עכ"ל. ותאר: הקדוש מורה, כי נהרג על קדוש השם. ולא נודע עתה לאיש מה זה ועל מה זה. ועל השנית שורות: פה נטמנת ונגנזת אשה יראת ד' כשרה וצנועה בת קדושים החסידה הרבנית מרת פיגלא בת הגאון החסיד המפורסם נשיא אלהים המאור הגדול מוהר"ר נפתלי הירץ יצתה נשמתה בקדושה יום ו' עש"ק כ"ד טבת תפ"ז לפ"ק תנצב"ה עכ"ל. והנה רבים אומרים . כי ר' נפתלי הירץ הלזה הוא ר' נפתלי כ"ץ המקובל הגדול אשר חבר ספר סמיכת חכמים על מסכת ברכות. והיה אב"ד בק"ק פוזנא ובק"ק פפד"מ. ולא כן הוא. כי הוא לא היה מכונה: הירץ. רק הוא לדעתי ר' נפתלי הירץ בן בת הרב בעל בית חדש ונזכר בשו"ת ב"ח (ח"ב סי' כ') יעו"ש. ותאר: הרבנית מורה כי בעלה היה רב העיר הזאת . ועל השלישית שורות: פה נגנז הארון איש האלקי הרב המאור הגדול הגאון מוהר"ר שמחה בהרב הגאון מוהר"ר נחמן כ"ץ זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק לובלין נפטר ז' אב תע"ז לפ"ק תנצב"ה עכ"ל. עליו יסופר פה. כי בנסעו מלובלין ללעמבערג להיות שמה רב ואב"ד עבר דרך העיר הזאת ובה נאסף אל עמיו. גם יסופר פה פלאות על שני העצים אשר ביניהם נקבר. הוא היה ממשפחת רפאפורט. ולכן יבאו הנה אנשים אחדים ממשפחה הזאת להתפלל על קברו . וגם ממשפחות אחרות יבאו אנשים אחדים להתפלל על קברו לעתות צרה בעבור אשר יחשבוהו לאיש מופת ועושה נפלאות.

ו'). בית הכנסת אשר בה ישנה יותר משש מאות שנה. ובו קונטרס ישן נושן על קלף. וראיתי בתפלת אב הרחמים הכתובה בו נוסחא אחת הראויה להודיעה ברבים. והוא: ועל ידי **עבדך הנביא** בלשון יחיד . תחת אשר כתוב בכל הסדורים: ועל ידי **עבדיך הנביאים** בלשון רבים שלא יתכן פה. כי אך על ידי נביא אחד כתוב לאמר: ונקמתי דמים וגו' וגם כי כבר הודעתי זה פעם אחת בהצופה להמגיד (השנה והמ' לא אזכר עוד) חשבתי לנכון להודיע זה עוד פעם אחרת למען יתפרסם היטב . ואולי יגיע אל אזני מדפיסים ומגיהים אין ערך האמת וידפיסו כן בסדורים אשר יוציאו לאור מהיום והלאה.
(יחיד בל"ר רבים הם אתנו כדי לערב העני' ואידך גם ממנהג הלשון לחסור מלה

הערות

1) בראש הקדמת מתנות כהונה כתוב: אמר יששכר בן לא"א נפתלי הכהן י"ל המכונה בערמ"ן עכ"ל. ובסופה: המכונה בערמ"ן אשכנז עכ"ל. והקוים אשר על מלת: בערמ"ן רומזים לחלקה לשתי מלות ולקרא: בער מן אשכנז. ובב"ר (פרשה כ"ח ד"ה זוכין); הרוכין (?) שעושין ממנו פת בארץ אשכנז עכ"ל. ושם (פרשה פ"ט ד"ה בלידים): כלי רכיבה שדורסין עליהם הרוכבים ברגליהם בשעה שרוכבים. ובלשון אשכנז נקרא שטעגרף (שטעגרייף שטייגרייף) עכ"ל. ושמות רבה (פרשה ל' ד"ה לודר): לודר. הוא איש רע בליעל. וכן שמו בלשון אשכנז עכ"ל. ובמדבר רבה (סדר נשא פרשה י' ד"ה מזה למדנו): תאכמו פותרין אותו בלשון אשכנז איין האלן עכ"ל. ואיכה רבה (א' א' ד"ה פרגה): וכן בלשון אשכנז אומרים על אדם שנשא אשה (ער האט זיך פרעגדרט) עכ"ל. וכל אלה אינם מורים על היות הוא עצמו למבראשונה באשכנז וממנה בא אל פולין. הן עוד בשנת ד"א תתכ"ו גלו יהודים רבים מאשכנז אל פולין והביאו אתם שפת ארצם. ומאז עד היום ההוא ידברו בה יהודי פולין. אך בערב רב מלשונות אחרות. ומנהג ארץ אשכנז לעשות פת מהרוכין הנ"ל יוכל להיות. כי אך לשמע אזן שמעו. וכן אמרו: הלועזים (הם האיטלקים) אינם קוראים שום תי"ו רפויה אלא כמו טי"ת ממש (קהלת רבה פרשה א' פסוק ט' ד"ה שלע כעופרת) ידעו אך מפי השמועה. והכתוב בהקדמה: מן אשכנז. ר"ל כי מכורות ומולדות אבי משפחתו מן אשכנז.

(באחת לא קלע סופרנו הנכבד אל המטרה וקו לקו זעיר שם על שם בערמ"ן הטעהו להלק בין הדבקים ולקרוא בער — מן אשכנז. כאלו המכונה בערמן אשכנז לא די לנו לשער שאשכנז היה! וכן במדרש הוצאת לבוב מצאנו בערמן בראש ההקדמה ובסופה שם הכנוי בערמן בלי כל סימן הקו תלוי עליו; ועיין בב"ש בשמות אנשים וז"ל: בער כנוי לדוב או לישׂשכר בערמן כו׳". הרוגין, מצאנו במדרש (ד׳ אמשטרדם תפ"ה) הרוגין, ומנהג לעשות פת מהרוגין, וחוץ לזה נראה שרוב חכמי פאלען נקראים בשם אשכנזים וראיה מוכחת לנו מהר"א הבחור הסופר ומונה את כל מושבות ב"י לארצותיהם ומפאלען לא זכר כלל. וכן נמצא שרבים טעו ואמרו שהרש"ל מיושבו באשכנז). המעריך

2) יעוין קונטרס המגיד אשר להרב החכם מו"ה אהרן יעללינעק (צד 12) מתנות כהונה. פירוש לר' יששכר בער בן נפתלי משעברשין הכהן. קראקא שנ"ו וכו' קראקא שס"ה עכ"ל. וע"ז בהערה 2: המחבר השלים את פירושו במהדורא בתרא יום ג' שלשים לחדש אב שנת שמ"ד עכ"ל. ובהערה 3: המדפים דפוס ב' בקראקא ר' יצחק בן אהרן מפרוסטיץ מעיד ומודיע שהניח המוספאות הישנות על מקומו עד ספר שמות, ואח"כ בא אליו קול המחבר שיתקן וידפיס מיד פנים המודרש על פי הגהותיו, וכן עשה. בשער הספר הפרט של דפוס ב' מקראקא הוא שס"ה עכ"ל. וללא אמת כתוב אפוא בספר גאטטעסדיענסטליכען פארטרעגע דער יודען (צד 173 הערה א') 1580 שהוא ש"מ.

3). בראשית ההקדמה הזאת: אמר יששכר וכו' מק"ק שעברשין היושבת בארץ רוסיא. אלהים יכוננה עולם עכ"ל. וידוע. כי הרבה בעלי אספות כמו גם פולין וגאליציען בשם: רוסיאה. יעוין קונטרס הערות הנספח אל ספר קריה נאמנה (סי' ט"ו). ושעברשין דאכן יתבין בה הואיל ואתת לידן ניימא בה זעיר מלי זוטרי.

א') ביומי ועד ארבע ארצות (הם: פולין גדול. פולין קטן. רוסיא או גאליציא. וואלין) היתה שעברשין אחת מתשע ערים מצוינות הנודעות בשם: תישע קהלות (יעוין שו"ת חות יאיר סוף סי' ל"ב): בהיותו מ"ל יושב בין ראשי מנהיגי שלש ארצות. והנה נתבררתי זה שלש שנים כ"מ מתישע קהלות גליל קעלם ואגפיה עכ"ל. ולא אדע ברור לאיזה ענין היו מצוינות. והיות שעברשין אחת מתשע קהלות הוא מסורת זקנים נאמנים.

ב'). בשנת ה"א ת"ח הויה בה מאד יד האכזר הנורא: המילניצקי. והיתה לגיא ההרגה. כנזכר בסליחות לכ' סיון ובספרים המדברים על גזרת ת"ח.

ג') מבעלי אספות ואנשי מופת אשר היו בה לפנים נודעים. 1). ר' יששכר שידבר בו פה. ולא נודע אם היה בה מורה משפטים ותורה לעמה ומעטר בעטרת

כפי התוכניים עכ"ל. ובשמות רבה (פרשה ט"ו ד"ה היא של אור) שהיא [הלבנה] בעצמה אינה אש רק ומקבלת האור מן החמה ומאירה עכ"ל. וזה הוא ענין אחד מעניני תכונת השמים וכוכביהם.

10). בבראשית רבה (פרשה ז' ד"ה והלא אף הדגים): שהנקבה (של הדגים) ונשלכת זרעה על פני הארץ. ואח"כ מפיל הזכר זרעו על זרעה עכ"ל. ובספר מקור חיים (פרשת תזריע אות ב') הובאה דעה אחרת בזה בשם ספר בעלי חיים יעו"ש. ושם (פרשה כ' ד"ה ותעלה לך גגמל): שהגמל מזיק בריר היוצא מפיו כל הנוגע בו עכ"ל.

11). בבראשית רבה (פרשה פ"ט ד"ה ה"ג באיכה רבה): ומצאתי בספרי רפואות שהנקבות יש להם גלגלת שלמה בעצם אחד סביב משא"כ בזכר. והוא כדי שלא יבקע ונחמת חבלי לידה עכ"ל. וידידי חכם ורופא מאד נעלה. מוה' ישראל יחיאל מיכל המכונה: דר' ראבבינאוויטש מפאריז כתב לי ע"ז: המחבר מתנות כהונה טעה כי גלגלת הנקבה כגלגלת הזכר, ואין כל חלוק ביניהם עכ"ל. וכה יאמרו כל הרופאים המומחים ואגב ספר רפואות זה זכור אזכור עוד ספרי רפואות המובאים בספרים שונים ועל כלם אשאל מעם חכמי הדור להגיד לי היסנם עוד בינינו באוצרות הספרים הגדולים. ואלה הם:

א') בברכות (י' ע"ב): ו' דברים עשה חזקיהו וכו' גנז ספר רפואות עכ"ל. ויעוין תכונתו פי' המשניות להרמב"ם (פסחים סוף פרק ד').

ב) בספר הקבלה לר' יהודה בן קריש (לד 28 ד"ה או מרוח אחך) נזכר ספר רפואות וג' מלות ממנו: מי שנמרחו אשכיו והמלות הסן מורות למדי אשר נכתב בלשון ספרי קדשנו או בלשון המשנה. אולם לא נדע מי חברו ומתי התחבר.

ג') בפירוש סדר טהרות המיוחס לר' האי גאון (אשר ורעי כאח לי החכם ר' ב"ג מפאריז מיחסים אותו לר' ישר שלום גאון ע"פ ראיות חזקות) כתוב (עוקצין פ"ג מ"ד ד"ה לולבי זרדים ושל אדל: לולבי זרדים של אדל. איכא דאמרו עדל. מצאתי בספרי רפואות שמפרש כל שם עשבים בלשון יוני ובלשון ארמי: עדלא דמי לפוגלא והוי כמוליל (?) ועצרין מיא ושטרין לגרבא עכ"ל. והעתקתו בלשון עברית כה הוא: עדלא דומה ללפון והוא כמוליל (?) ויסחטו את מימיו וימרחו בהם על השחין הנקרא גרב (ויקי). וכ"ל. כי הכתוב בפי' ר"ח על שבת (פרק ר"ע ד"ה שקשין כגידין). „פרשוהו רבנן בלישון ארמית הרווקאלי". ורמז על ספר רפואות הזה המפרש שמות כל העשבים בלשון ארמית. ומה רבה תשוקת כל דורשי קדמוניות. כי נגלה המטמון היקר הזה לעיני השמש. הן קרוב מאד אשר על פיהו יגלו לנו הרבה חדשות ונצרות בטבעי העשבים. וגם יתבארו לנו הרבה שמות העשבים הנזכרים ברפואות תלמודנו ונוכל אולי להשתמש ברפואות ההן. וקבל גם עליו גם על: מגלת סממנין (יומא ל"ח א'). הדומה לו קלת דאבדין ולא משתכחין.

ד'). בערוך (ערך ותן): גידי פחדיו תרגום ותנייא דפחדוהי. פי' וותן הוא גיד בספר רפואות עכ"ל. וע"ז בהערה 14 לתולדות רבנו נתן בעל הערוך: והכונה היא בלי ספק לאיזה ספר רפואה בלשון ערבי. שרק בלשון הזה הוראת אלותין הוא גידי הלב אשר תלוי בהם החיות. יעוין אלקראן בהעתקת וואהל סוף קאפיטעל ס"ט עכ"ל. ואנכי אומר כי בלי ספק לא נוכל לאמר על הוכחה חלושה ודלת כה כזאת היותה: בלי ספק. הן גם כי נארך ונשפט אשר רק בלשון ערבית הוראת: אלותין הוא גידי הלב אשר החיות תלוי בהם. יוכל היות בכל, זאת שספר רפואות שהובא בערוך היה כתוב בלשון ארמית. יען אם המתרגם הארמי השתמש במלה הערבית הזאת בתרגום ארמי מדוע לא ישתמש בה גם כותב ספר רפואות בלשון ארמית? וגם אשר כתב בעל הערוך: בספר רפואות. ולא: בלשון ערבית כבמקומות אחרים. נראה, כי לא ידע היות המלה הזאת ערבית ולא

בענין (עליפזע) באילו היה כתוב וע״י אחד עבדיך הנביאים, ומה לנו לשנות ממטבע שטבעו חכמים) ?
המעריך.

ז׳) מעמדה הרע עתה מרה מאד. פשטה ועלה מתושיה ומזמה ואף גם מהון ועשר.

גמר חכם, פשו נטילי כסף. מכל רששה. מתורה, מחכמה, ממשען לחם, וממשען מים,

כל שחריה הכו רשישים. וכל מוצאי מזון ומחיה תמו נכרתו. שנה שנה. ירדה פלאים

„שבות רבות, ועתה נוסף עליהן עוד היוקר הגדול אשר גם ארזים ילהט אף כי אזיר גגות ועד עמקי שאול ירדה. אנא נפש יששכר! אז בהיותך מלמדת לגויה התחננת לפני ד׳ לכונן את העיר הזאת עולם (ראה הקדמת מתנות כהונה) ותחנתך עשתה תושיה. רבות בשנים כאשר העם מעידים. עתה כי שתות שחריה נהרסו ומטה לחמה כשבר נבל יוצרים נשבר ורבי בניה היו לבכורי דלים ולאסירי עני קדשי תחנתך לפני רחום וחנון

אשר בצלו תתלונני עתה ותחת כנפיו תחסי לבנות הנהרסה, ולקומם חרבותיה, ולגדור פרצותיה, ולהניח ברכה אל תוך בתיה, ולהצליח סחרה ומערבה, ויבקעו לה מעיני מחיה וכלכלה, ורעבים ישבעו ולצמאים ירויון, וכל מרי נפש אשר בה גיל יחגרו. או אז גם מעגלי תורה וחכמה ירעפון דשן, ואות תעודה תהימנה מפוקדים על דלתותיה ושומרי מזוזות פתחיה אמן סלה.

4). ז״ל קורא הדורות: גם מתלמידי הר״ם קורדווירו היה החסיד וקדוש ה״ר אליה די וידאש שחבר ספר ראשית חכמה. והוא קבור בחברון אצל הרב יששכר (בן) נפתלי הכהן אשכנזי בעל מתנות כהונה זה בצד זה. וכפי הנראה שניהם היו בזמן אחד שכ״כ בעל מתנות כהונה בסוף מדרש רבה שהשלים חבורו בשנת השד״ם ליצירה עכ״ל.

5). בשם הגדולים (מערכת ספרים שם: רבה) כתוב: ונדפסו כמה פירושים על המדרש וכו׳ ב׳ מתנות כהונה להרב מ׳ יששכר בער כ״ץ ונקבר הרב הנזכר בעיר הקדושה חברון תבנה ותכונן עכ״ל. ובמחברת ציון לר׳ מנחם מענדיל מאהר ז״ל (שם: חברון מ״ה א׳): ולמטה משם בית הקברות ובו קבורים. הרב הקדוש רבי אליהו די ווידאש בעל ס׳ ראשית חכמה תלמיד הגאון ר״מ קורדבירו. הרב הגדול רבי יסכר בער בעל מתנות כהונה תלמיד הרמ״א עכ״ל. ויעוין הלאה על אדות אמרו שהיה תלמיד הרמ״א.

6). הוא החכם הר״ר יום טוב ליפמאנן צונץ שכתב בספרו גאטטעסדיענסטליכען פארטרעגע דער יודען (מקום הנ״ל): שטארב אין יערוזאלעם עכ״ל.

7). במדבר רבה (סדר נשא פרשה י״ד ד״ה ה״ג יודע הוא שאין): משה הרועה. לשון חכמי זלה״ה אמר בו דרך ס׳ טוב מרעה נוטריקון משה רבנו עליו השלום עכ״ל.

8). בויקרא רבה (סדר ויקרא פרשה ב׳ ד״ה ז׳ נביאים): להבנת מאמר זה עוררני ראש ישיבה מהו׳ מענדעל בר׳ אביגדור יצ״ו עכ״ל. ולא אדע מאומה מעניני ראש ישיבה הלזה. גם נעלם ממני אנה היה מקום כבודו וישיבתו. ואולי היה בעל ספר: באורים כבדו ד׳. יעוין שפתי ישנים (שם הספר הזה): באורים כבדו ד׳. הגאון מוהר״ר ישעיה מנחם בן הר״ר יצחק נקרא ר׳ מענדיל ר׳ אביגדוריש עכ״ל. ואף גם המסכים על ספר: מתנות כהונה יעוין הסכמותיו: מוהר״ר מנחם בן הר״ר יצחק זצ״ל הנקרא: מענדל ר׳ אביגדוריש עכ״ל.

(הישערת סופרנו הרב, יפה הוא, ולמען לעשות גם להרב ר׳ ישעיה בן מנחם בן הר״ר יצחק הנקרא ר׳ מענדל ר׳ אביגדוריש, דרשנו והקרנו וראה זה מצאנו תוצאות לו ואת שמו מצאנו בין שלישים הרבנים שהתמו על כרוז יערוסלב מישנת ש״ן הנודע ואישר בעל הלבושים הולך בראש החותמים, והוא הותם א״ע: ר׳ מענדל ר׳ אביגדוריש מקראקא״ וכן בכרוז השני משנת ת״ו נזכר שמו הרי נמצא לפנינו שבקראקא היה ראש הישיבה. -- ואיידי דאתי להכי אזכיר שגם ר׳ דוד שעברשין חתום שם בכרוזים). —
המעריך

9). בבראשית רבה (פרשה ח׳ ד״ה ולמקצה השמים): דרום וצפון נקראו קצוות

המזכיר, ולפיהן נתנהלה להביאן פה במקום הראוי, וזה תכונתו: בתחלתו ידבר על כחות האדם ובריותו של הגוף שהם ד' דברים לח ויבש וקר וחם, ומששת הטעמים וממחלקות הגוף ואיבריו, מתולדות הגידים העצמות המוחים, מטיפת זרע האם (דף ג') ממושב ד' מרה או מרירות, מברייתו של אדם ברחם, הנפש ומכון הגוף (בדף ח') מד' דברים שנברא הגוף דם וליחה ומרירה אדומה ומרירה שחורה (דומה להא דאיתא בסוטה) מהכרת פני החולה וממשלת ד' המוצים בגוף האדם; סרבוי המשגל משלשה מיני חלב שבבהמות ומהנגעים אשר תוצאותם מהמרירה בחלקי הגוף ורפואתם, ומרפואות הקדחת. מבעלי כנף וממשמנה מיני בשר, מחלב האם מעצם העצה ומעצם הראשון בגוף האדם. מי' חולאים המקורים. ממיני מאכל ומשתה מפרי עץ ומיני בשר. ומן המים, מימי טבור הארץ הוא ארץ הקדושה כל מימיה מתחזקים.

מצמחים שונים הנקראים בלשון יון ארמי וערב (ובל"ם נזכר שם גם ארל ועדל בעוקצין, וע' בס' האשכנזי שמות הצמחים בארמית לדר' לעווי ואישר גם הוא השתמש בס' הרפואות לתועלתו) מהשתמשות הצמחים מתחלואי כלי העיכול ומחלת הקילוס בבני מעים. בדף ל"ו: וידבר עוד אסף הירחוני על החדשים לחדשי השנה וכל מיני רפואות בכל חודש בחדשו. וממיני משתאות ומשקאות שונים (דף מ"ה) השביע אסף את תלמודיו לבלתי קחת שכר רפואה וכו' כי אם בחסד ובנדבה לרפא את העניים ודלת הארץ וכו' ומזכיר שם מכל המחלות באלפ"א בית"א עד ת"ו ובלשונות שונות. ושם נזכר גם ע"ד מרוח אישך הנבקעים קרימיהם מבפנים סתחת לעור בישרם ולמים הנקוים במבושים ובאשכים (והרמיש"ש מעיר פה: ולא הוא כמ"ש ברוסלה לר"י בן קריש בשם ס' הרפואות ע' מכ"ע לגיינער 310 I). מנגעי גיד הנשה, נגעי הגדמים (הרבוי מגיד כמו בערבית „גדיאם" ואולי נזכר שם אלוותן!) ממוכי שהין שונים וממשתה לכאב הרגלים שנעשה לאגריפס המלך משמות צמחי הרפואה ותרגומם בערבית בארמית ויונית (והרמיש"ש מעיר שם לפ"ז נכונים דחז"ל (טהרות) מצאתי בספר רפואות שמפרש כל שמות עשבים בלשון יונית וארמית) עד"מ האזוב שבצורים נקרא צתר (בשבת ק"ה נמצא צתרי) ובערבית צעתר והוא בלשון יון תימון (Thiman) בדף ל"ד: ועל מיני היין ועל מיני השכר... שכר של חטים שעורים שכר לדבש, יין הלבנון ויין חרמון ויין הכרמל ויין הרי ירושלים ויין הרי שומרון ויין כפתור ויין מצרים שבעת היינים האלה העליונים על כל מיני יין, ויתר המינים הבל בהם לעומת אלה (וכפי' הרד"ק להושע י"ד טעות נפלה וכתיב מן, במקום יין והרי כפתור, למותר. הרי ישראל, כתיב להרי ירושלים).

ממשתאות ורצפטים שונים וממיני השתן.

באיזה לשון נכתב ס' הרפואות יחשוב הרמש"ש ויחליט שבלשון סורית יותר מבערבית היה מקורו, ומפני שלא נודע לנו תרגום מלשון סורית הוץ ממשלי זאפהוס, לסופרי ישראל, לזאת, שאלתו תק"ו. — וצונץ מזכיר גם כל אלה המקומות שס' הרפואות מוזכר בספרות ישראל, ואומר שם שביסקיוני מכנהו „אסף החכם".

והח' רמש"ש מודיע לנו במכתבו מחדש השוון כי יעניק את אוצרנו בתוכן מס' הרפואות ופרקי אפוקרט, ואם לא יאחרו -המועד נפנה למו מקום במחלקת אוצר- החכמה, להנחיל אוהבנו תושיה. — פ"ש המעריך

ראה אפוא אותה בספר כתוב ערבית. וקרוב יותר שהוא רומז לספר רפואות המובא בפי' עוקלין הנ"ל.

ה') בפי' רש"י על שופטים (ט"ו, י"ו) טריה . לחה. ראיתי בספר רפואות שקורין ללחה שיוצא מן המכה טריה עכ"ל. גם בפירושו על סוטה (ה' א' ד"ה אדם) כתוב: יש שקורים בדברי הרופאים מרירה שחורה, ויש שקורים מרירה אדומה עכ"ל. לא אדע מה הוא ספר רפואות הזה. וממי הוא ובאיזו לשון נכתב, ומתי נכתב, ומי ומי הרופאים האלה. וקרוב מאד כי מעט דברי רש"י אלה נכנס שגיאה בזכרון איש אחד להשוב שרש"י עצמו חבר ספר רפואות. יעוין שפתי ישנים (אות רי"ש שמות ספרי רפואות).

ו') בספר ראב"ן (קכ"ב, א') ובספר רפואות ראיתי דאשה שמתעברת ופגעה בסוס זכר תחלה אינה יולדת עד י"ב חדש [יסודתו במאמר: בהמה גסה טומאה לי"ב חדש (בכורות ח' א') והבן]. עכ"ל. המאמר הזה לבדו יספוק להוכיח. כי ספר רפואות זה לא היה מכלכל רפואות טבעיות רק רפואות סגוליות, ועוד סגוליות אשר לא הוציא אותן הנסיון. יעוין מורה נבוכים (ח"ג פי"ז)

ז') בשער הגמול להרמב"ן: ובספרי הרפואות ליונים הקדמונים וכן אסף היהודי ספרו כי אספלקינוס חכם מקדוני והרבעים איש מן החרטומים מלומדי הספרים הלכו הלוך בארץ, ועברו ומעבר להודו קדמת עדן למצא קצת עצי הרפואות ועץ החיים. למען תגדל תפארתם על כל שכני הארץ. ובבואם אל המקום ההוא ויברק עליהם להט החרב המתהפכת ויתלהטו כולם בשביבי הברק ולא נמלט מהם איש ותשבות חכמת הרפואה מן הארמים [צ"ל: החרטומים] ההם ימים רבים וכו' עכ"ל. והנה כאשר ראה ראיתי בזה שם: **אסף** היהודי העלה זכרונו על לבי. כי ידידי החכם ר' ב"נ ז"ל הנ"ל דבר מעט רגע על אודותיו בפתיחתו לספר רפואה הנ"ל ולקחתיה ושמתיה לנגד עיני. והנה כתוב בה. כי ספרי רפואות אשר זכרתי בסי' ב' וג' הם אך ספר אחד אשר חברו אסף היהודי. וז"ל וישם [ר' יהודה בן קריש] את הדברים אשר שמע מאלדד בילקוטו ויהיו בידו למשמרת, וגם את ספר רפואות אשר כתבו איש עברי בימים מקדם בעוד היתה שפה העבריה שפה מדברת. ושם האיש הזה היה אסף הירחוני וכו' וילמוד ממנו לדעת חכמת הרפואה, ודברים אחדים לקח ממנו לבאר דברי כתבי קודש [הוא הנזכר בסי' ב'] הוא ספר רפואות לאסף אשר הסכינו בו אבות אבותינו. רב שר שלום גאון בבאורו לסדר טהרות אשר מצאתיו בברלין והתנהו לאחי רש ויתנהו בדפוס שם, ויתן לו שם: קובץ מעשה ידי גאונים קדמונים. ושם לד 45 נעזר גם הוא ממנו [הוא הנזכר בסי' ג']. גם בספר ראב"ן דף כ"ב ודף קכ"ב (ורמז להמובא בסי' ו'). והרמב"ן בספר שער הגמול, וגם רש"י [בשופטים ובסוטה הנ"ל] זכרוהו לטוב והספר הזה עודנו בכתובים בפריס באוקספורד ומינכען עכ"ל. ועלי קשה מאד להאמין בקדמות אסף הירחוני. וגם קשה עלי להאמין כי כל הדברים אשר הבאתי מספרי רפואות [מלבד המובא בערוך] אמורים בספר רפואות המיוחס לאסף. ואין את נפשי להאריך עוד בדבר אשר אין פה מקומו אך אביאה בזה דבר אחד מספר אסף המובא בפי' רד"ק על הושע (י"ד ח' ד"ה זכרו כיין לבנון) וז"ל וראיתי בספר אסף הרופא כי יין לבנון ויין חרמון ויין הכרמל ויין הרי ישראל וירושלים ויין הרי שומרון ויין הרי כפתור מצרים אלה היינות הם עליונים על כל מיני היין לרוח ולטעם אף למרפא עכ"ל

הזקה עלינו שאלת סופרנו היקר והננו להשיב בענין בקוצר מלין **מרוב העבודה העמוסה** עלינו, לדעת מתכונת ס' הרפואות ל א ס ף ויצרפו ויתלבנו **הדברים**.

ס' הרפואות המיוחס לאסף בן ברכיה נמצא בכ"י מינכען ואקספרד, וזה לפני שנים הואיל הביבליוגרף המהולל מהרמש"ש נ"י להעביר איזו דגמאות במכ"ע

19). בויקרא רבה (פרשה ט״ו ד״ה יעטוף) : ומצאתי במדרש איוב מה יעטוף ? נשלהו כד״א בהתעטף עלי רוחי עכ״ל.

20). בויקרא רבה (פרשה כ״ט ד״ה עווקים) : עווקים. לפי הענין פירושו מעלות. וכן מצאתי במדרש ישעיה עכ״ל. ובבמדבר רבה (סדר שלח פרשה ט״ז ד״ה עשיתם קלון) : וכן נראה במדרש ישעיה עכ״ל.

21). בבמדבר רבה (שם ושם ד״ה שפחה כושית): ה״ג במדרש תרי עשר עכ״ל. ושם (סדר בלק פרשה כ׳ ד״ה ה״ג בילקוט ובתנחומא) : ובמדרש תרי עשר עכ״ל.

22). בבראשית רבה (פרשה מ״ח ד״ה ערבי): מצאתי בספר קלף ישן נושן עכ״ל. ושם (פרשה נ׳ ד״ה שנאמר וכמו) : וכך מצאתי שוב הגרסא בספר ישן מאד עכ״ל. ושם (פרשה ל״ד ד״ה הרבה ממני שחטאתי) : בפי׳ ישן בפיוט של ר״ה עכ״ל. ובשמות רבה (פרשה ט״ו ד״ה רקנעם) ומצאתי בפי׳ ישן לדברי הימים וכו׳ ולא נודע לי הטעם ולא שם המפרש עכ״ל. ובויקרא רבה (פרשה י״ב ד״ה אסקיניה) : ומצאתי בקונץ ישן עכ״ל. ובבמדבר רבה (סדר במדבר פרשה ב׳ ד״ה נפקד) : ומצאתי בקונץ ישן. מספר הוא המנין בפרטות. ונפקד הוא המנין בכלל עכ״ל.

23). בשמות רבה (פרשה ג׳ ד״ה לאסות) : ובקשתי ולא מצאתי מאמר זה בשום מקום זולתי פה עכ״ל. ושם (פרשה מ״ג ד״ה איסטליסטקין) : לפי הענין המה שרים חשובים. ובקשתיו ולא מצאתיו עכ״ל. ובשיר השירים רבה (פסוק לסוסתי ד״ה ה״נ ראה מה בים) : בקשתי ומצאתי מאמר זה בכמה מקומות ובכל אלה לא מצאתי כתוב זאת עכ״ל. ושם (פסוק אחזו לנו שועלים ד״ה קיניגין) : יגעתי ולא מצאתי פירושו עכ״ל. ובסוף הפתיחתות דאיכה : מאמר זה בקשתי וחפשתי בתיפוש ירושלים יגעתי ולא מצאתי עכ״ל.

24). בקהלת רבה (פרשה י״ב ד״ה תני החזיק) : שאלתי פי סופרים וספרים באור מאמר זה ואין מגיד לי עכ״ל.

25). בשיר השירים רבה (פסוק ישקני ד״ה לארקולאמן) : הוגד לי שהוא בלשון ערבי ענין אהבה ושמחה עכ״ל. ושם (פסוק לסוסתי ד״ה ה״נ ראה מה בים): והוגד לי שהוא בלשון ערבי נס ופלא גדול עכ״ל. ושם (פסוק אחזו לנו שועלים ד״ה קיניגין) : ושאלתי פי איש אחד בקי בלשון ערבי ואמר שנתבאר לו אפס קלהו עכ״ל. ושם (פסוק עד שיפוח היום הראשון ד״ה בתר אריסון) : והגיד לי איש בקי בלשון ערבי וכו׳ עכ״ל: והכתוב בפסוק משכני (ד״ה אלעיקי׳) : עוקי הוא שבועה בלשון ערבי. ומלת אל הוא מקון הלשון כידוע עכ״ל. ידע אך מפי ספרים או מפי שמועה. והכתוב בפסוק תורי זהב (ד״ה הסרגול) : הסרטוט בלשון ערבי עכ״ל, לקוח מערוך (ערך סרגל) גם כי לא נזכר שמו. וכן הכתוב בשמות רבה (פרשה ל״ז ד״ה פריטקאטור) : נראה דל״ל פאקורלאטור והוא מליץ בלשון לטין [לאטיין] עכ״ל. אך הוא מפי ספרים או מפי שמועה. כי הוא עצמו

לא ידע לשון לאטיין. כאשר יוכיח הכתוב בבראשית רבה (פרשה כ״ב ד״ה אתליטין) :

ומצאתי פי׳ שבלשון לטיי״ן וכו׳ עכ״ל. (פרשה ע״ט ד״ה קמוליא) : **מצאתי בלשון לטין** וכו׳ עכ״ל. וכן הכתוב בדברים רבה (ראש פרשה ז׳) : וכן בלשון לטין קורין כן בירור דברים עכ״ל. הוא אך מפי ספרים או מפי שמועה. ויוכל היות אפוא אשר גם המלה פלרפתית שהביא בשיר השירים רבה (פסוק דומה ד״ה את אומר) ידע אך מפי שמועה.

26). ונלבד השגיאות אשר הראה ר׳ מנחם די לונזאנו בספרו : המעריך [מלות : אלעיקי. אימום. אנגריא. אנדרואנטית. אותנטיאות. איספקטאות. אפטוניות. איקוטטא. אקסיתון. ארכיסטס. אירסנדבי. אים. אתנסיאה (פה דבר עליו קשות מאד. שרי ליה מריה] ביביא. בייכה. בלוזמאות. ביעתא. בורגן. גבר. גודלת. גלם. גסנא. גרמסין. גת. גותאי. דאוטיקום. דגלוס. דיותי. דלפקי. דרך בו. הדרכון. זיין. זמר. חבר. חי. חול. חדוה (פה הראה שגיאה גלחת. כי נעלם ממנו פסוק בעזרא ו׳, ט״ז יעו״ם). חלטן. חלק. חלם. חמם. חנוקא. חפון. חפוסתא. חבר. חורבא. טווסין. טביתא. טה. טופס. טקס. טירוניא. טריפולי. יהואש (גם פה הראה שגיאה גלחת כי נעלם ממנו הכתוב בס׳ דברי הימים). כהיתין. כדור. כירומניקיא. כרסוון. לודר. לוח. מטלין. מלכיא. מנה,

12). בשיר השירים רבה (פסוק כי טובים דודיך מיין ד״ה שנאמר נר לרגלי): וכמשל המושלים לא יכשלו הרגלים כי אם לאשמת העיניים עכ״ל.

13). בבראשית רבה (פרשה ח׳ ד״ה אחור): ויש לישבו עפ״י הקבלה עכ״ל. ושם (פרשה י״ב ד״ה המשל זה גבריאל): ולפי מה שבא לפי הקבלה המפורסמת נ״ל בהפוך עכ״ל. ושם (פרשה פ״ז ד״ה לאלהים): ובספרי הקבלה מצינו ביה טעמים לשבח. ומי שיש לו חיך יבא ויטעם עכ״ל. ובשמות רבה (פרשה ה׳ ד״ה ה״ג לקמן פ׳ יתרו): ומה שלא נחלק בתחלה לע׳ קולות יש לו סוד בחכמת הקבלה עכ״ל. ושם (פרשה כ״ח ד״ה לשבעה קולות). ויש לו סוד למביני דעת עכ״ל. וביקרא רבה (פרשה י״ג ד״ה אין תורה): ויש לו סוד ליודעי חן עכ״ל. ובבמדבר רבה (סדר קרח פרשה י״ח ד״ה שבעלי דיניו): ויש לו סוד על דרך הקבלה שהבריח התיכון רומז למשה עכ״ל. ושם ושם (ד״ה עד אשר לרעך): והמקובלים כתבו שרומזים לשבע ספירות מחסד עד עטרת. ועיין במערכת

השמות עכ״ל. ובדברים רבה (סדר דברים פרשה א׳ ד״ה אעורר כל): ואולי כיון למדת הדין הנקרא כל והיא הנוקמת נקמת השם בכל מקום וכמו שפירש בו בעל שערי אורה בספירת כלה עכ״ל. ושם ושם (ד״ה הלורה ליולדה): יש בו סוד וכו׳ והוא סוד קילון בנטיעות וכו׳ והמקובלים כלם פירשו כך בפרשת עגל וזולתה עכ״ל. ושם (סדר שופטים פרשה ה׳ ד״ה מיכאל כולו שלג): לפי מה שנמלא מזה בפי׳ המקובלים וכו׳ וזהו הפוך הסדר המורגל בפי׳ המקובלים וכו׳ עכ״ל. ובשיר השירים רבה (א׳ א׳ ד״ה בכנסת ישראל): סודו ידוע בדרך הקבלה עכ״ל. ושם ושם (י״ב ד״ה בבני): ואולי הוא ע״ד הסוד עכ״ל. ובאיכה רבה (פסוק אזכרה נגינתי ד״ה כנסת ישראל): ידוע הוא למביני דעת עכ״ל. ושם (פסוק לדיק הוא ד׳ ד״ה והסרסור): וע״ד האמת הוא ידוע למביני דעת עכ״ל. ושם (פסוק איכה יעיב ד״ה ותפארת ישראל): כידוע לחכמי האמת עכ״ל. ושם (פסוק אתה ד׳ לעולם תשב ד״ה אתה ד׳): ליודעי חן יש בו סוד עכ״ל. ראה והביטה מה יקרה לו הקבלה עד אשר קרא את בעליה: מביני דעת — יודעי חן — חכמי האמת.

14). בויקרא רבה (פרשה כ״ב ד״ה סליק מבבל): ובספר בן סירא איתא שעוף אחר הביא אותו עכ״ל. ובבמדבר רבה (סדר קרח פרשה י״ח ד״ה וביסא לא מטי): וביסא לא מטי גרסינן: וכ״ה בספר בן סירא עכ״ל. הראשון איננו לפנינו והאחרון ישנו לפנינו.

15). בבראשית רבה (פרשה ס״א ד״ה גביעתך): ובלשון ירושלמי רגיל הוא להביא עי״ן תחת ה״א עכ״ל. ובבמדבר רבה (סדר במדבר פרשה א׳ ד״ה שבא שם): ובירושלמי שכיח מאד להחליף נו״ן במ״ם. אדם אדן. רשות הרבים הרבין. חסידים חסידין. וכן הרבה עכ״ל. והמאמר האחרון צ״ע.

16). בויקרא רבה (פרשה י״א ד״ה תרגם עקילס): וה״ג בירושלמי דמועד קטן אתנקייה עולם שאין בו מות. ובירושלמי דפ׳ הקורא את המגלה גרס אתא גייסא עולם שאין בו מות ונקוד אתא גבייא (המעתיקים או המדפיסים השמיטו את הנקודות. וכן השמיטו הרבה נורות בספר הזה) ואע״פ שפירושו לא מלאתי מ״מ לא דבר רק הוא. כי הוא כתוב על קלף ישן נושן טוב ויפה ומזקנים אתבונן עכ״ל. ובשיר השירים רבה (פרשה ה׳ פסוק ידיו גלילי זהב ד״ה כדברי ר׳ חנינא): שמלאתי בירושלמי קלף ישן נושן עכ״ל. ובפתיחתא א׳ דאיכה (ד״ה ה״ג מתעסקין בה): כך מלאתי בירושלמי דכתיבת יד עכ״ל. ובמדרש איכה (פסוק בני ציון היקרים ד״ה לסעודה אלא א״כ הופך): כך מלאתי בכתיבתו ונקודתו בירושלמי כתיבת יד על קלף ישן מאד עכ״ל. ובב״ר (פ״ח ד״ה אלא על ישראל) בירושלמי במס׳ ע״ז פ׳ השוכר גירושי ישראל נקראו גירושין ולא של עובדי אלילים עכ״ל. ואין שמץ מזה בכל מס׳ ע״ז והוא אך במס׳ קדושין (פ״א ה״א). וזה מורה שהירושלמי שלו היה משונה מהירושלמי שלנו.

17). בבמדבר רבה (סדר נשא פרשה י״ב ד״ה ה״ג מתגלגל בכד): ה״ג מתגלגל בכד. וכן במדרש תהלים כתיבת יד עכ״ל.

18). בבראשית רבה (פרשה ל״ד ד״ה עגלה ערופה): וכן מלאתי בפי׳ רש״י של קלף ישן נושן מאד עכ״ל:

מ"ה אמריא בך וכו' מאן אמרייך דאמרת. פי' מי הכעיסך עכ"ל. בפ"ק דסוטה אין כל מאומה מזה רק בפרק שביעי דסוטה (ל"ה, רע"ב) כתוב מאמר: מאן אמרייך דאמרת.

י"ב). שם ושם (ד"ה דתמרייה): ששם גדלים תמרים הרבה כמ"ש בכרמי עין גדי עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי איככה מורה: בכרמי עין גדי. על גדול תמרים הרבה שם? ורחוק מאד לאמר שפירש: אשכול הכופר אשר בראש הפסוק כים אומרים המוצאים בפי' הראב"ע שם שהוא הכותבת וכותבת הוא תמרה.

י"ג). שם (פרשה מ"ד ד"ה כל שהוא מעמיד): וכההוא עובדא דר"ע סוף מסכת בבא בתרא דאמר כל גל וגל שבא עלי נענתי לו ראשי וכו' עכ"ל. אין זה בסוף מסכת בבא בתרא רק בסוף מסכת יבמות (קכ"א, א').

י"ד). שם (פרשה נ"ט ד"ה דהוה מרקד): שהיה מרקד לפני הכלה בשלשה בדי הדס כדאיתא בריש כתובות עכ"ל. וכן בד"ה והוו רבנן ובד"ה שנשתיה כתוב: בריש כתובות: ובל אלה אינם בריש כתובות כי אם בריש פ"ב דכתובות (י"ז. א').

ט"ו). שם (פרשה ע"ט ד"ה שנאמר): והכי איתא בהדיא בפ"ק דמסכת ר"ה עכ"ל איננו בפ"ק כי אם בפ"ג דר"ה (ט', ב').

ט"ז). שם (פרשה נ"ז ד"ה ומשביע לכל חי רצון): וכן בפ"ק דברכות מביא פסוק זה על ארבע מפתחות שאינם נמסרים בידי שליח עכ"ל. אין זה בפ"ק דברכות כי אם בפ"ק דתענית (ב', א', וב').

י"ז). שם (פרשה נ"ח ד"ה שירוי חילי). חילי לשון חולי. ובמעשה בלהה הוא היה ראשית לערו וחליו עכ"ל. לא כן הוא. חילי הוא לשון כח בארמית. והוראת: שירוי חילי הוא כהוראת: ראשית כחי בעברית. ושר אפוא בזה החולי.

י"ח) בשמות רבה (פרשה ה' ד"ה ועונה חיות): בעת לידתן כדאיתא בספר איוב עכ"ל. אמרו: כדאיתא בספר איוב מוכיח למדי אשר פירש: חיות. איתו שדי. כי בספרי איוב לא יזכר רק מלידת חית השדה: הידעת עת לדת יעלי סלע חלל אילות תשמור (ל"ט, א'). והוא שגגה גדולה. הן באמת אין: חיות הכתוב פה כי אם: יולדות. כמו: והחיה תנעול את הסנדל (יומא פ"ח, מ"א).

י"ט). שם (פרשה ח' ד"ה שחן: שחן. לעג וקלס. כד"א נשים שאנניות עכ"ל. אין: נשים שאנניות כי אם: נשים הן גסות רוח ורחבות לב. כאשר יוכיח למדי הכתוב בירושלמי (שבת פ"ו, ה"א): תכשיטין למה הן אסורין? א"ר בא על ידי שהנשים שאנניות והיא מתירתן לחברתה והיא שכוחה ומהלכת בהן ד' אמות עכ"ל. ויעוין שם פירוש הקצר אשר על הגליון: שאנניות. פי' גאותניות וגסות הרוח עכ"ל.

כ). שם (פרשה ח' ד"ה הלאיכות): הלאיכות. תרגומו של השפחות עכ"ל. אין לאיכות כי אם תרגומו של הפילגשים. יעוין מתורגמן (שרש לחן).

כ"א). שם (פרשה כ"א ד"ה אין אתה מנקש): וכעין זה איתא בירושלמי פ"ג דמסכת תרומות עכ"ל. איננו בפ"ג דמסכת תרומות כי אם פ"ג דמסכת בכורים. יעוין שם ושם.

כ"ב). בבמדבר רבה (סדר שלח לך פרשה ט"ז ד"ה של בעל): לשון חוזק וטוב כד"א שדה בעל עכ"ל. הוא סותר את אשר כתב הלאה (פרשה י"ז ד"ה בעל): בעל. בית השלחין שצריכין להשקותו עכ"ל. ומאד נפלא בעיני אשר לא עלה על לבו להשוות דברי המדרש פה אל דברי המדרש שם ולהגיה פה: שוקי. תחת שקר. ככתוב שם. וגם תמוה בעיני מאד אשר כתב שם שבעל הוא בית השלחין שצריכין להשקותו. הן בראש מסכת מ"ק כתוב בהר היטיב. כי בית השלחין לבד. ובעל לבד. וכי בעל הואשדה שאין צריכין להשקותו יעו"ש פי' המיוחס לרש"י (ד"ה בית הבעל): בית הבעל שדה הוא בעמק ואינו צריך להשקותו ואין בו הפסד אם אין משקין אותו עכ"ל. ולפ"ז לא אבין גם על מה מורה מלת: בעל. במדרש.

כ"ג). בשיר השירים רבה (א' א' ד"ה לא הנחתי): כדאמרינן בפ"ק דברכות מי שנכנס עם חברו לבית הכנסת וקדם אחד מהן ויצא ולא המתין על חברו טורפין לו תפלתו

מן. משתיתן. נבל. נכה. נכ״א. סגן. סל. סימנטרי. סר. עדות. עכב. עלונה. פחס. פכסמין. פלייא. פולמסאות. פסיפס. פסקינוס. פון. פקעת, פרע. פוריטקטור. פרילי. למות. לפר. לורך. לרע. לרף. לותלא. קנר. קדים. קטיקטון. קילוני. קלס. קפל. קוריכון. קרן. רזא. רסס. סגמו. שתס. תחלס. תכופולין. תורמוס. תרף. תורה]. יש בו עוד שגיאות. ואלה הן:

א׳) בבראשית רבה (פרשה י״ג ד״ה במדה): שמודד ומשער שלא ירדו בו ב׳ טיפין ממקב אחד כדאמרינן פ״ק דתענית שאלמלא כן לא יוכל העולם לעמוד עכ״ל. לא אמרינן כן פ״ק דתענית כ״א פ״ק דב״ב (ע״ז, א׳) ובלשון: שלא יהיו שתי טיפין יולאות מדפוס אחד. שאלמלא שתי טיפין יולאות מדפוס אחד **מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות**. אך בענין אחר כתוב שם למטה: שאלמלא וכו׳ **מחריבין את כל העולם**.

ב׳) שם פרשה ע״ז ד״ה פותק): שבמגריפה אחת שתס כל ד׳ ראשי נהרות. כדאמר שקל קלא פתק ביה (פסחים ס״ב ב׳, ר״ה כ״ה, א׳. שבועות י״ח ב׳) עכ״ל. פתק איננו מורה על שתיה כי אם על זריקה. ככתוב בפי׳ רש״י שבועות שם: פתק ביה. זרק בו עכ״ל. וכן מוכיח הענין בשלשת המקומות הנ״ל. וכ״ה בערוך (ערך פתק ב׳).

ג׳). שם (פרשה כ׳ ד״ה לא יחבול): וקרוב לשמוע פה פי׳ אבן עזרא שפירש שהוא רמז ואזהרה שלא ימנע מונה העונה עכ״ל. לא אבן עזרא פי׳ כן כי אם המכחישים ואבן עזרא חשבהו להבל ולריק. יעוין פי׳ אבן עזרא על פסוק לא יחבול (דברים כ״ד, ו׳): לא יחבול רחים ורכב. אמרו המכחישים. כי נדבקה זאת הפרשה עם ושמח את אשתו. כי רמז למשכב. כי אסור שימנע מן המשכב. וזה הבל וריק וכו׳ והאמת שהוא כמשמעו שאסור לאדם שיחבול רחים עכ״ל.

ד׳). שם (פרשה כ״ד ד״ה זה תולדות): ספר היה לו לאדם הראשון שנתן לו מן השמים כדאיתא במסכת ב״ב פ״ק עכ״ל. בכל מסכת ב״ב אין שמץ מזה רק בב״מ פרק שמיני (פ״ה, סע״ב) כתוב: לדידי חזי ספרא דאדם הראשון וכתוב ביה וכו׳ עכ״ל. אבל לא נזכר שם שנתן לו מן השמים. ודרך אגב אעיר שהוא סותר הכתוב בע״ז (ה׳, א׳): וכי ספר היה לו לאדם הראשון?

ה׳). שם (פרשה כ״ח ד״ה אלפא ליין): ובמסכת מנחות תקוע אלפא ליין עכ״ל. תקוע היא אלפא לשמן, וקרותים והטולים הם אלפא ליין, ככתוב במנחות (פ״ה מ״ג. ומ״ו).

ו׳). שם (פרשה ל״א ד״ה גלבין): גלבין דטיכורי. כך התרגום של חרבות לורים עכ״ל. התרגום של חרבות לורים הוא אך: אזמלון חריפין. יעוין תיב״ע (יהושע ה׳, ב׳), וגלבין דטיכורי איננו כי אם לשון המדרש.

ז׳). שם (פרשה ל״ב ד״ה פוקעת): כמו בוקעת בחלוף אותיות בומ״ף כדא״א במסכת מעשרות הבקר לעניים כמו הפקר עכ״ל. אין זה במסכת מעשרות כי אם במסכת פאה (רפ״ו).

ח׳). שם (פרשה ל״ג ד״ה ומהרין). בפרק קמא דשבת נהיר וחכים עכ״ל. אין זה בפרק קמא דשבת רק בפרק בתרא דשבת (קנ״ו. א׳).

ט׳); שם (פרשה כ״ו ד״ה שתה שלא במדה): ודייק מדכתיב מן היין משמע מן היין כולו ולא חש ליקח ממנו במדה משוערת עכ״ל. הוא תמוה מאד. כי בכל מקום ממעט: מן את כולו יעוין לדוגמא פי׳ רש״י ויקרא (א׳, ב׳): מן הבהמה **ולא כולה**. להוציא את הרובע ואת הנרבע עכ״ל. וכן הש״ס אמר הוא במקום: מן. ממעטת תמיד את כולו יעוין למשל חולין (ה׳, רע״ב), מעם הארץ פרט למומר עכ״ל. ופי׳ רש״י: מעם **ולא כל** עם. ושם (י״ג, ב׳): מכם **ולא** כולכם עכ״ל. ולי נראה. כי נ״ל במדרש שם: **וישת** מן היין וישכר שתה שלא במדה. והראיה הוא אפוא רק מן: **וישכר**.

י׳) שם (פרשה ל״ז ד״ה שריה מתים): כדאמרינן בקדושין אמרו לו לר׳ יוחנן איכא סבי בבבל תמה אמר כתוב למען ירבו ימיכם על האדמה עכ״ל. אין זה בקדושין כי אם בברכות (ח׳, א׳).

י״א) שם (פרשה מ״ב ד״ה דאמרי): הכעים. כדאמרינן פ״ק דסוטה. ובחולין דף

ל"ט). שם ושם (ו' ד"ה והוא יעבץ) : ועיין בפ"ק דתמורה עכ"ל. אך בפ"ב (ט"ז, א') ראוי לעיין. אבל בפ"ק אין כל מאומה.

מ'). שם (ב' ה' ד"ה משמותה) : כמו שדרשו חז"ל בפרק החליל אבן שתיה שממנו הושתת העולם עכ"ל. בפרק החליל אין שמץ מנהו רק ישנו בפרק הוציאו לו אשר ביומא (נ"ד, ב').

מ"א). שם ושם (ט"ז ד"ה כתנן טב) : כדאיתא במסכת שבת שאמר לר"ע לבלר אני עכ"ל. איננו במסכת שבת. כי אם במסכת ערובין. ולא לר"ע רק לר' ישמעאל אמר לבלר אני יעו"ש.

מ"ב). שם (ב' ז' ד"ה כך הוא בא בקולי קולות) : עיין בפ"ק דברכות עכ"ל. העיון ראוי להיות בפ"ב (ט"ו, ב'), ובפ"ק אין כל.

מ"ג). שם (ז' ז' ד"ה איזה ת"ח) : לענין קדושין בפ' האיש מקדש עכ"ל. אך בפ' גט פשוט (ב"ב קס"ח, א') ראוי לעיין. כי כתוב שם: האי צורבא מרבנן דאזיל לקדושי איתתא נידבר עם הארץ בהדיה דלמא מחלפו לה מיניה עכ"ל. אבל בפ' האיש מקדש אין מאומה לעיין עליו.

מ"ד). באסתר רבה (פסוק בהראותו ד"ה דטמאשא) : וטבלת פתך תרגום אונקלוס וטימיסי סעדך עכ"ל. אונקלוס לא תרגם כי אם תורה בלבד. ככתוב במגלה (ג', א').

27). יעוין הערה 5 המובא מספר מבשרת ציון.

28). בשמות רבה (סדר בא פרשה ט"ו ד"ה ה"ג אור זרוע לצדיק).

29). ע"ז עדה המלבה אשר כתוב בה : שהרבה לבאר התורה כהנה וכהנה.

30) יעוין שפתי ישנים. ואוצר הספרים החדש לבן יעקב שם הספר ההוא.

31) יעוין אוצר הספרים הנ"ל שם ספר : **אורי וישעי**.

32). יעוין שפתי ישנים שם רבה ואוצר הספרים הנ"ל שם מדרש.

33). יעוין קונטרס המגיד (צד 12 הערה 2): פירושו מתנות כהונה אינו נמצא בשלמותו כי אם בדפוסים הראשונים והישנים עכ"ל. ובלי ספק אך יד המדפיסים המקצרים את הספרים למען הרחיב שכרם היתה במעל הזה.

34). אלה הקמשונים אשר עלו בו ואני עקרתים :

א'). בבראשית רבה (פרשה מ"ב ד"ה דאמרי) : ובחולין דף מ"ח אמריא בך עכ"ל. תחת : מ"ח. צ"ל נ"ח. ותחת : בך. צ"ל : **בקתא**. יעו"ש.

ב'). שם ושם (ד"ה בעל הקורה: ודרש זוזים לשון זיז עכ"ל. תחת : זיז. צ"ל : מזיז. וכוונתו אל : מזיז כבודה (ישעיה ס"ו, י"א), שהוא כמו מזיו לפי דעת גדולי המבארים. והוא מתאים עם: זיותנה אשר במדרש.

ג'). שם (פרשה מ"ה ד"ה מלוג): הבעל אוכל פירות ומביא הקרן עכ"ל : תחת: **ומביא**. צ"ל : ומניח.

ד') שם (פרשה נ"א ד"ה שלשה ימים) : בספר יהושע גרם יותר משלשה ימים עכ"ל. מה : ספר יהושע ? ונ"ל. כי לבראשונה היה כתוב : בס"י גרם וכו' והוא ר"ת: בספר ישן. וכן דרך המחבר הזה להביא פעמים רבות נוסחאות מספר ישן. אך מעתיק שוגג ומשנה חשב כי : בס"י הוא ר"ת : **בספר יהושע** וכתב כן בפירוש.

ה'). שם (פרשה נ"ח ד"ה שלשים גבורים) : שלשים צדיקים הנקראים כסף כמו שפי' רש"י ז"ל בפ' גיד הנשה. בירושלמי וז"ל אלו צדיקים שאין העולם חסר מהם וכו' עד שנאמר ואברהם היה יהיה וגו' יהיה בגימטריא שלשים עכ"ל. הוא משובש כמבואר לכל קורא משכיל. ובלי ספק כה צ"ל : שלשים צדיקים הנקראים כסף כמו שפי' רש"י ז"ל בפ' גיד הנשה. וז"ל הירושלמי אלו ל' צדיקים שאין העולם חסר מהם וכו'. והוא רומז אל הירושלמי ריש פרק אין מעמידין הנזכר בדבור הקודם. ולא אל ירושלמי דפ' גיד הנשה אשר לא היה ולא נברא עוד. וזה ישים לאל הכתוב בבן יוחאי (מענות ומטפחות מענה קכ"ט ד"ה ומסכתות קטנות) : וראיתי בפי' מדרש רבה הנקרא ידי משה שכתב (בר' פנ"ח סי' ב') : ובירושלמי פ' גיד הנשה אמר מ"ה צדיקים ותמהתי עליו שזכה

פניו עכ"ל. לא כן הוא. כי הכונה האמתית פה היא: ולא הנאתי לאיש שיתמהמה בבית במדרש יותר ממני. והייתי תמיד מאחר שבת יותר מכל איש בעבור אהבתי הגדולה לתורה ותשוקתי העצומה להתרפק על דודיה מאין הפוגות.

כ"ד). שם ושם (ד"ה ה"ג בילקוט למי' שעשאנו שירים בעולם): או י"ל עשה אותנו משוררים ומשבחים וקרי ביה שירים בשי"ן פתוחה עכ"ל. לא כן הוא. אך: וקרי ביה שָׂרִים בשי"ן קמוצה. כי הוא כמו: עשיתי לי שָׂרִים וְשָׂרוֹת (קהלת ב', ח'), וְשָׂרִים כחללים (תהלים פ"ז, א').

כ"ה). שם ושם (ד"ה בירוד): בפחות ותפל. והוא כלי חרס. וכמו שהשיב ר' עקיבא לבת קיסר עכ"ל. לא ר' עקיבא השיב לבת קיסר כי אם ר' יהושע בן חנניה. ככתוב בתענית (ז', א').

כ"ו). שם ושם (ד"ה היין ניכר בגוף): שפניו וכל גופו יתאדם שנאמר אל תרא יין כי יתאדם עכ"ל. הוא שגגה גדולה. כי: יתאדם שב אך אל היין ולא אל שותפו. ויעוין פסחים (ק"ח, ב').

כ"ז). שם ושם (י' ד"ה הא רנה): בתמיה וכי זה רנה והרי אינו אלא עקרות וכמ"ש בפ"ג דמסכת ברכות עכ"ל. איננו בפ"ג רק בפ"א (י', ע"א).

כ"ח). שם ושם (י"ד ד"ה הורג את בעליו): ובשוחר טוב איתא סוס זכר עומד ומשתין והנקבה מהלכת ומשתנת ולפיכך היא טובה במלחמה עכ"ל. היה ראוי להביא את המקור הראשון שהוא בירושלמי (פסחים פ"ד ה"ג, ע"ז פ"א, ה"ו).

כ"ט). שם (ד' ו' ד"ה וקראו לו): לעתניאל כדאיתא בפ"ק דתמורה עכ"ל. איננו בפ"ק רק בפ"ב (ט"ז, א').

ל'). שם (ח' ו' ד"ה שבעה רועים): כך חשיב להו בפ"ק דיומא עכ"ל. איננו בפ"ק דיומא רק בפרק חמישי דסוכה (נ"ב, ב').

ל"א). שם ושם (ע' ד"ה הדומים): הדומים. לשון שבח ותהלה כד"א דום לד' והתחולל לו עכ"ל. דום לד' איננו לשון שבח ותהלה כי אם לשון תקוה ותוחלת כאשר הוא בכל הפירושים.

ל"ב) ברות רבה (פרשה ז' ד"ה ואחזי בה): ודייק סיפיה דקרא ותאחז בה ולא כתוב ותאחזה בה וכן הוא בילקוט בהדיא עכ"ל. בילקוט אשר לפנינו אין שמץ מזה. וגם כי בלי ספק בילקוט אשר היה לפניו היה כתוב כן. ברור מאד אשר אך מעתיק שוגה כתב כן. כי כאשר אומרים על נקבה: ותאמר. ותאכל. ותדבר. ולא: ותאמרה. ותאכלה. ותדברה. כן אומרים על נקבה: ותאחז. לא: ותאחזה. וכל יודע התחלות דקדוק לשוננו הקדושה יתן ע"ז עדהו.

ל"ג). באיכה רבה (פסוק רבתי בגוים ד"ה ובטנה): שורו עבר תרגם יונתן תורין נבטין עכ"ל. יונתן לא תרגם כתובים. ככתוב באר היטב במגלה (ג', א'). יעו"ש.

ל"ד). שם (פסוק היו צריה לראש ד"ה לעקל): וכן הוא בפ"ק דסנהדרין עכ"ל. איננו בפ"ק. רק בפ"ג (כ"ו, א').

ל"ה). שם (פסוק טבעו בארץ שעריה ד"ה חלקו כבוד): כד"א פ"א דשבת ששעריים וכו' עכ"ל הוא אך בפ"ב דשבת (ל', ע"א).

ל"ו). שם (פסוק ויגרס בחצץ ד"ה פטים): פטים. מין חבית. כהאי דאמרינן בפ"ק דביצה הללו בעלי פטסין עכ"ל. איננו בפ"ק רק בראש פ"ב (ט"ו, ב').

ל"ז). בקהלת רבה (א', א' ד"ה בעלמן): בעלמן ולא בהקב"ה ובפ"ק דב"ב חשיב ג"ב דוד עכ"ל. אין שמץ מזהו בפ"ק דב"ב. אך בעניינים אחרים כתוב שם (י"ז, א'): וי"א אף דוד. ויעוין ספרי (ראש ספר דברים).

ל"ח) שם ושם (ב' ד"ה בביבין): בשחין ומורסא כד"א תחות שופרא בינא עכ"ל יעויין שגיאתו במסכת ר"ה.

שהוא סתום וחתום. ובלי ספק חרולי שגיאה כמו פניו .

35). יעוין סוף הקדמתו .

36). יעוין הערה 62 לתולדות רבנו נתן בעל הערוך אשר להרב החכם הגדול מו"ה שי"ר ז"ל : והפלא הוא מה שהובא במתנות כהונה על המדרש איזה פעמים בשם ספר הערוך ולא נמצא בו כלל . במדרש איכה פסוק פרשה ציון א"ר לוי כהדין געגעא וכו' פי' מ"כ בשם הערוך, נהר, ולא נמצא כלל בערוך. ומ"ר תלא שעלת מלכיא לראותו . פי' מ"כ בשם הערוך. שם, ולא נמצא שם רק במוסף פי' אשה חולה. וי"ר (סוף פי"ח). אכסורה פי' מ"כ בשם הערוך. בית הסהר, ולא נמצא שם רק ערך כשירי בלי שום פירוש עכ"ל. ועל האחרון הועד כבר בספר המעריך לר' מנחם די לונזאנו בלשון: ומתנות כהונה כתב בפי' הערוך בית הסהר. ולא ידעתי אנה פי' הערוך כן עכ"ל . ועוד על הרבה דברים כאלה הועד בו יעוין עליהם.

37). בשמות רבה (פרשה כ"ה ד"ה למולייר) : מצאתי פירושו כלי שיש לו שתי גגות עכ"ל. הנה הביא פירוש הכתוב לפנינו בערוך (ערך מלייר). אך בלשון : מצאתי. וזה מוכיח למדי שלפניו לא היה כתוב בערוך .

38). בברכות (מ' ע"א, כ"ז, ב') כתוב : שדגים קטנים מפרין ומרבין ומברין כל גופו של אדם עכ"ל. ואין בפי' רש"י פירוש על מאמר: מפרין ומרבין. ולכן נבוכו בו רבים ולא ידעו אל נכון את כונתו. אך במ"כ (שמות רבה פרשה א' ד"ה דגים קטנים). כתוב : כדאמרינן בעלמא שמברין את כל הגוף ומרבין זרע עכ"ל. הנה פי': מפרין ומרבין שמסבבין פריה ורביה בהרבותם זרע. והוא נכון מאד. כי כן מוכיח הכתוב במדרש שם: הקב"ה מזמן להם דגים קטנים וכו' ומוליכות אצל בעליהן וכו' ומאכילות אותן וכו' ונזקקות להן עכ"ל. וכ"ה בסוטה (י"א, ב'). ורק שם לא נזכר : קטנים, כי אם : דגים סתם. והנה במ"ע המגיד (שנה ראשונה נו' 23). כתוב : רבים לא הבינו מאמר חז"ל: דגים קטנים מפרין ומרבין כל גופו של אדם. ומצאתי בדברי החכם לאסערפעד אשר העמים אשר מזונם ביותר הדגים כמו הכינעזער והעגיפטיים וכל היושבים אצל חוף הים מסוגלים בטבעם להוליד בנים הרבה עכ"ל. ונעלם מעיני הכותב, כי כבר פירש כן בעל מתנות כהונה. ולפי הנראה מדברי החכם לאסערפעד שכל הדגים מרבים זרע ולא קטנים לבדם מובן היטב אשר לא נזכר בסוטה שם דגים קטנים כי אם דגים סתם. ועל פי הדברים והאמת האלה נ"ל כי המנהג לאכול דגים בשבת הוא משום עונה כמו אכילת שום (ב"ק פ"ב, א'). אולם קשה למה זה לא חשבה הגמרא ביומא (י"ח, א', וב') גם דגים קטנים או דגים סתם בבין הדברים המרבים זרע ומביאים לידי טומאה ? . — ובשבת (י"א, א') : **חללה של רשות**. ואין פירוש אמת ויציב על מלת : **חללה** כפירוש מתנות כהונה יעוין ויקרא רבה (פרשה כ') : שלבם מלא עליהם אלאליות רעות עכ"ל. ועי"ז במ"כ: אלאליות. מחשבות כד"א **חללה של רשות** עכ"ל. ויעוין ערוך (ערך אל י"ג) : שלבן מלא אלאליות רעות פי' מחשבות רעות עכ"ל. — ובר"ה (ט"ז, ב') : חייב אדם להקביל פני רבו ברגל. שנאמר מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת . מכלל דבחודש ושבת איבעי לה למיזל עכ"ל. וקשה מאד. למה זה סיים בחדש ושבת כראוי ע"פ המקרא המובא לראיה, ופתח אך ברגל (שנקרא שבת) לבדו ואין לחדש אתו ? אולם ממ"כ (ויקרא רבה פרשה י"ח ד"ה בכל ירח וירח) נראה בעליל שלפניו היה כתוב גם בפתיחה : **חדש** כבסיום. כי ז"ל שם : כמו שאחז"ל חייב אדם להקביל פני רבו בר"ח שנאמר לא חדש היום עכ"ל. ובלי ספק היה כתוב גם : **רגל**. אך בעבור שרגל בלתי נחוץ לו פה השמיטו. ופירושו על : הרף עין (במדבר רבה סדר במדבר פרשה ה' ד"ה כבלע). בלתי מתקבל על הלב יעו"ש .

39). בהקדמת מ"כ: ולא יהיה לרעות אחרי רבים מאנשי דורנו, מבקרי מומין, כל מום רע, וכל הנגעים רואין חוץ מנגעי עצמן, ישימו כי ימצאו כתם חלזון ענב (לשון המשנה בבכורות פ"ו מ"ב והם מיני מומי העין. יעו"ש) , ידמוהו לקורות בית הבד , וישימוהו על שכם, וכסילים מרים קלון (ר"ל דרך הכסילים להרים ולהגביה ולהגדיל עד מאד את הקלון אשר ימצאו על איש גם כי באמת הוא רק כמר מדלי וכדק יחשב), ואי **אשכח מרגניתא תותא חספא שלך השתיקה וילבשהו שנימה ולא ישמע על פיו וכו'** ועת כי

לראות ירושלמי סדר קדשים מזה שלא זכו קדומים עכ"ל. ובלי ספק מלת: ובירושלמי אשר בידי מסה ע"ש. כי מאמר: מ"ה צדיקים כתוב בבבלי פ' גיד הנשה (צ"ב, א'). ונפלא בעיני אשר לא הביא בעל בן יוחאי גם את דברי מתנות כהונה הנ"ל.

ו'). בשמות רבה (פרשה כ' ד"ה ספון): ספון. חשוב. כן פי' רש"י מגלת רות עכ"ל. אין שמץ מזה בכל פירוש רש"י על רות, לא בראשו, ולא באמצעו, ולא בסופו, ולי אין כל ספק אשר המחבר וכ"ל: כן פירש רש"י במס' מגלה. וכונתו לאשר כתוב שם (ו' א' ד"ה שפוני): שפוני. ספון חשוב בלשון ברייתא עכ"ל. ואולי צ"ל: ארמית. תחת: בריתא. ויעוין תוס' סוף מ"ק (ד"ה מאן ספין):

ז'). שם (פרשה כ"א ד"ה אין אתה מבקש): ובמסכת שקלים בפ' אמר להם הממונה עכ"ל. תחת: אמר להם הממונה (שהוא במסכת יומא). צ"ל: אלו הן הממונין (שהוא במסכת שקלים) יעוין שם ושם.

ח'). בויקרא רבה (פרשה כ"ב ד"ה שערותה רבנן): שערוה כמו שערו אותה. והוא לשון קלר כמו יומא חדא עכ"ל. תחת: יומא חדא. צ"ל יומחרא. שהוא קצור מן: יוֹמָא חֲדָא בלשון תרגום ירושלמי. ויעוין תרגום ירושלמי בראשית (י"ט, ל"ד) שמות (י"ט, ו') ויקרא ז', ט"ז).

ט'). שם (פרשה ל"ד ד"ה ואיש תככים): פי' ר' סעדיה גאון איש בינוני וכו' עכ"ל. בהערותי על פי' כ"כ לרש"י (פסוק ואיש תככים) בררתי שצ"ל: רש"י. תחת: רס"ג.

י'). שם ושם (ד"ה מה אנא): במסכת משקין שהוא סוף ששה סדרים עכ"ל. בלי ספק צ"ל: עוקצין. תחת: משקין. כי אך עוקצין הוא סוף ששה סדרים. וכן צ"ל במדרש. ומשקין הוא כנוי למסכת מועד קטן בעבור התחלתה במלת: משקין.

י"א). בבמדבר רבה (פרשה ט' ד"ה המקבלו עליו באלוה). פי' רש"י בפ' ד' מיתות שכולן חדא מלתא הוא וכו' ובלשון אשכנז פי' המקבלו עליו באלוה שלא בפניו וכו' עכ"ל. תחת: ובלשון אשכנז. צ"ל: ובלישנא אחרינא. ויעוין פי' רש"י פ' ד' מיתות (ס' ע"ב ד"ה והמקבלו).

י"ב). שם (פרשה י"ח ד"ה כ"ד ספרים). צ"ל: נחום. תחת: נחמיה. יעו"ש היטב:

י"ג). ברות רבה (פסוק ותאמר נעמי לשתי כלותיה ד"ה מגלה זו): שהרי למדים ממנה קצת דיני גרים ודיני חליצה וקנין א' רומז לרות עכ"ל. השתבש עד מאד. וכה צ"ל: דיני גרים ודיני קנין בחליצה. (ר"ל קנין ע"י חליצת ושליפת הנעל). ופה הוא סוף דבור אחד. ואחריו צ"ל דבור בפ"ע כזה: אחת רמז לרות. והוא שב אל הכתוב במאמר המתחיל יתן ד' לכם: אחת מולאת.

י"ד). שם (פסוק ויען בועז ד"ה אמר רב חסדא): בילקוט משמע שצריך להיות אמר רב חסא: שלמה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה בכתיבתו עכ"ל. פה נגזר מאמר אחד לשני גזרים. כי באמת צ"ל: בילקוט משמע שצריך להיות אמר רב חסא שלמה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה ככתיבתו. ור"ל שבילקוט נוספה מלת: שְׁלֵמָה. אחרי מלות: אמר רב חסא. וזה לבדו הוא חדוש רב חסא. ומן: אשר באת לחסות תחת כנפיו מתחיל ענין בפ"ע ודרש על תחת כנפיו: שמענו שיש כנפים וכו'.

ט"ו). באיכה רבה (א' א' ד"ה הפוכין): שהיו הופכין הכסאות דכתיב דכרסון רמיו. רמיו לשון רבים עכ"ל. תחת: רבים (מלה אחת). צ"ל: רמה בים (ב' מלות). וכה בתנחומא (ראש פרשת קדושים): הוא אומר כרסון רמיו. כענין שנאמר סוס ורוכבו רמה בים עכ"ל.

ט"ז). שם (ב' ו' ד"ה פוסקינוס): מעין הנובע והוא לשון יון מיום עכ"ל. תחת: יון. צ"ל: רומי. יעוין ערוך ומוסף (ערך פסק ב'). ויש בו עוד קמשונים אשר אין לאל ידי לעקרם. ומהם הכתוב בשיר השירים רבה (פסוק הביאני ד"ה עשרה למקרא): צ"ל. דדייק עשרה שהיה לומר עשר כנוד"א בי י' שנים או י' דברים עכ"ל.

3). **על אודות הגאון** ר' שמחה במוהר"ר נחמן כ"ץ עיין בספר העורגים ובני יונה להחכם המנוח ר"א כרמולי צד 15. ואני כתבתי שם על הגליון. כי לפי ההסכמה בספר **צפנת פענח** חדש (ואין הספר הזה כעת תחת ידי). היה אב"ד בק"ק דובנא. והסכמתו לספר **עיר חומה** הוא משנת תע"ד ואז היה בלובלין.

4). **הנוסחא** בתפלת אב הרחמים: ע"י **עבדך הנביא** היא נכונה. ע"פ מה שלא הובא בה רק הפסוק ונקיתי וגו'. אך נ"ל שמחברי התפלה הנ"ל השתמשו במליצה כנוהג (עיין תפלת מוסף לר"ה). ואפשר עוד כתובים אחרים מספרי הנביאים הובאו כאן מעיקרא. אך השמיטו אותם מפני המלוקים.

5). **גם** בשבחי ירושלים ובס' תבואת הארץ לר' יוסף שווארץ דף מ"ט ע"א מצאתי שבעל מ"כ נקבר בחברון.

6). **מה** שהביא ברסאלה לר"י בן קריש צד 28 מספר רפואות: **מי שנמרחו אשכיו** נ"ל שהוא ט"ס. וצ"ל: פי' **ספרא** (דהיינו בספרא פרשת אמור על הפסוק מרוח אשך ע"ש). ומלות: **ספר רפואות** הן כהעתקה למה שהביא אח"כ: **כתב אלטיב**. דהיינו ספר רפואות בלשון ערבי. ושם מצא באלסריאניה (דהיינו בלשון ארמי אשר בו היה כתוב הספר הנ"ל): **אשכי תעלא**. ועיין בלקוטים מפירושי ר"י ן' גאנח בכרם חמד חלק ה' צד 40. וז"ל אשך פי' ביצים מן התרגום שאמר לביצי השועל **אשכי תעלא** וכו' עכ"ל. ונ"ל שמלת תרגום אין כונתו להעתקה ארמית על ספרי תנ"ך אלא ענינו פה הוא לשון ארמי. וכונתו: בספר נכתב בלשון ארמי יכונו ביצי שועל **אשכי תעלא**. ובכתאב אלאצול לר"י ן' גאנח אשר הוציא לאור הר"א נייבויער הערך אשך הוא מקוצר קצת. אבל גם שם הביא שבלשון ארמי (באלסריאניה) יקראו לביצי שועל: **אשכי תעלא**. — על הזכרת ספר אסף בפירוש הרד"ק להושע גם אני העירותי במאמרי על ספר הושע.

7). **זה שכתבת**: כי בעל מ"כ היו לפניו מדרש ישעיה. מדרש איוב. מדרש תרי עשר. שנים הראשונים הביא ג"כ החכם צונץ בספר ג"פ צד 270. וכבר הראיתי בהערותי לספרו של החכם צונץ כי בעל מ"כ כיון על הילקוט לישעיה ואיוב (עיין ילקוט איוב תתקי"ו בד"ה ר"א לעשות לרוח משקל. ובילקוט ישעיה סי' רפ"ז. ומ"ש בעל מ"כ בוי"ר פכ"ט בד"ה עוזקים צ"ל שם: במדרש ויצא. תחת: **במדרש ישעיה**). ועתה ראיתי. כי מה שהביא ממדרש תרי עשר כיון על הילקוט ח"ב סי' תקל"א וסוף ספר יואל. עיינה נא במקומות הנ"ל ותראה כי כנים דברי.

8). **בדפוס ווילנא** מצאתי פירוש מ"כ מתוקן ומוגה ואיני יודע אם תקנו על פי דעת עצמם או על פי דפוס ישן שהיה בידם. ולדוגמא ראה ב"ר פרשה ס' בד"ה אפיקתון דמאי וכו' קרטיל פי' הערוך טנא ובירושלמי דפאה גרס מטנה עכ"ל. ואני כתבתי על הגליון במדרש שלי דפוס אמשטרדם. צ"ל: דדמאי פ"א ה"ג והמדפיס טעה בחשבו. כי הגליון שזה ענינו: **פיאה** והאות ג' נשתרבבה מאלה: גרס הבאה אחריו עכ"ל. ועתה ראיתי **בדפוס** ווילנא דברי בעל מ"כ בזה"ל: פי' הערוך טנא ובירושלמי [פ"ק דדמאי] גרס מטנה עכ"ל.

9). **הספר** אורי וישעי אינו בידי. אבל ראיתי אותו לפני איזו שנים והעתקתי מתוכו מה שהיה נראה לי באותה שעה שיש בו איזה תועלת. בהקדמה כתוב: וכן עשו (דהיינו עשו ספרים ואפילו מעיינותיהם חוצה) **אבי אבי זקני** בעל מתנות כהונה ומראה כהן ואחיו בעל קבוץ מזרחי ובעל חכמת מנוח וארבע חרשים. דין רפס מדבית אבא עכ"ל. מכאן אנו שומעים. כי בעל אורי וישעי היה דור רביעי לבעל מ"כ, ור' יצחק הכהן מאוסטראה בעל קבוץ מזרחי (עיין ערכו באוצר הספרים לרי"א ן יעקב) היה אחיו של בעל מ"כ. וגם בעל חכמת מנוח היה ממשפחתו. ועוד העתקתי מס' אורי וישעי דף ס"ד ע"ב וז"ל: ואדוני אבי ז"ל אמר לי בשם אבי זקני מוהר"ר זיסקינד כ"ץ מק"ק שעברשין בן אבי אבי זקני בעל מתנות כהונה וכו' עכ"ל. ומאחר שמחבר ספר אורי וישעי קרא שמו אברהם במו"ה אליעזר הכהן נודע לנו. כי הוא בן נכדו של בעל מ"כ מצד אביו.

היה בטוב כאות ידידך דורש שלומך הק' נחום ברילל.

עמדי אין להשיב על המכתב הזה כי אם על שכתוב בו בסי' 6 ובסי' 7, הנחתי

יגבר עליו הפרסום לא יוכל להתעלם אזי למען לא יצא המחבר נקי יתלוהו בגלגל חמה על אילן גדול שכבר היה לעולמים, ויסלק יד לשונו על המחבר לאמר, כי גנוב הוא אתו עכ"ל.

40). במתנות כהונה (קהלת רבה פסוק מה יתרון ד"ה לגד מינות): והשופר שהשמיע מין ממינו עכ"ל. ור"ל והשופר שהשמיע לשון: מין הוא מכת המינים: ועפ"ז מובן הכתוב בפסוק כל הדברים יגעים (ד"ה דברי): דברי ר"ל מינות וכן לשום ר"ל מינות עכ"ל. כי המבקר השמיט מלת: מינות אחרי מלת: דברי ואחרי מלת: לשום. והולך הוא למנות החסרון.

למען תהיינה התולדות וההערות ההן במלואותם אציגה בזה מכתב אחד הנוגע אליהן מאת ידידי הרב החכם הגדול החוקר הנפלא. מו"ה נחום ברילל. וזה הוא בצלם דמות תבניתו:

שלום וברכה לכבוד ידיד נפשי. החכם הכולל, המופלא שבחבורה. מו"ה יעקב רייפמאנן נ"י.

אם התמהמהתי עד הנה להשיבך דבר על מכתבך היקר אשר סביב לימי הפורים הגיע לידי. אל נא תחשבני כמקיל בכבודך וכמסיר אזן משמוע דבריך הנעימים. הן כל יקר ראתה עיני במאמרך על תולדות ר' בער כהן בעל מ"כ. וככל יום ויום הייתי מצפה אולי ירוח לי ב־ב העבודה המוטלת עלי. ואז אודיעך כי רבת שבעה לה נפשי עונג במאמרך הנ"ל. אך הזמן ירט הדרך לנגדי. כי הבטחתי את אחד מהחכמים אשר גמר בדעתו להוציא לאור מ"ע יכלול חקירות על ספרי תנ"ך ופירושי הכתובים. כי אתן לידו מאמר ארוך על ספר הושע. והנוגשים אצים בי לאמר „כלה מלאכתך" וזה איזה ימים השלמתי את המאמר הנ"ל אשר בו אספתי כל פרי בינתי בספר הנ"ל. וראשית מחשבתי עתה להקדים ולא לאחר בתשובתי אליך.

אל תבקש ממני גדולות ונפלאות בהערות אשר אציין פה לעמת מאמרך הנ"ל. כי מי יבוא אחרי המלך את אשר כבר עשהו? אך איזה גרגרים לקוטי בתר לקוטי אוסיף על דבריך. ואלה הם:

1). מ"כ ב"ר פכ"ח: הרוכין שעושין ממנו פת בארץ אשכנז עכ"ל. בדפוס ווילנא (הקדם עם פירושים ישנים וגם חדשים) גרסינן: הרגין. ונראה שהוא לשון אשכנז: ראגגען.

2). להערה 4: הפירוש על תרגום יונתן וירושלמי על התורה מר' דוד ב"ר יעקב שעברשין הוא בידי, וכל באוריו והגהותיו הן על דרך הפשט והבקרת כפי מעמד חכמת ישראל בזמן המחבר. על שער הספר כתוב שנדפס פה פראג לפ"ק [דהיינו שס"ע] אך בסופו כתוב: שליק באורים של מהר"ר דוד שעברשין ז"ל היום יום ו' בערב שבת ט' חשון שנת ובפרט צמח דויד יצמיח ויגאל אותנו אמן (א"כ נשלם הדפוס בשנת ש"ע. והוא מסכים למה שכתוב על השער: ותהי ראשית מלאכתו היום יום ה' י"א אלול שנת ובפרט פ"ה פרא"ג לפ"ק). והנה בהקדמה קצרה כתב המחבר: והנה להיות כי ראיתי אני דוד בן מהר"ר יעקב זלה"ה הנקרא דוד שעברשין .... רבים מבני עמנו אשר שוגים בתרגום יונתן ... ולכן אמרתי להעלות בכתב ביאור לתרגום זה ...... ולסקל המסלה מן השגיאות שנפלו בדפוס וכו' עכ"ל. משמע שהיה עוד חי בעת שנדפס ספרו. אך ממה שהוסיפו בסוף הספר מלת: ז"ל אך שנו נראה. כי אחרי מותו נגמר הדפוס. ואפשר כל הספר עם ההקדמה היה כתוב לפני שמדפיסים והוציאו לאור אחרי מותו.

אם אמרתי אחפש בספרים מספרים שונים אשר יצאו לאור ע"פ הסכמות הרבנים בזמן מחבריהם עוד הייתי הולך ומונה כמה רבנים אשר קנו מקומם בק"ק שעברשין (עיין בס' לקח טוב למו"ה אליעזר ליפמאן במו"ה מנחם מנלי אשר בין המסכימים יצא ג"כ הרב הגדול דק"ק שעברשין בנימין בהרב הגאון במו"ה יהודה ליב כ"ץ בשנת תס"א. ובס' דמשק אליעזר לר' אליעזר בר' יהודה אב"ד בק"ק פינטשוב יש הסכמה מר' אהרן שמואל בן כ"ה עזריאל לעמל זלה"ה שפירא אב"ד דק"ק שעברשין משנת תפ"ב, ועוד כהנה וכהנה).

זה התלמוד הבבלי עם הפירושים הנלוים לו והפסקים הנובעים ממעיניו מקור נאמן, ולכדה, וגם השאיר אחריו ברכה בספרים מאירים כספירים ; ואמנם בהמון מחברי ספרים אשר היו בדורות שלפנינו לא יפקד זכרו ודורשי רשימות בספרות היהודים גם את שמו העלו בכתוב שמות מחברי ספרים הנודעים לשם, בכל זאת עד היום לא הכירו עוד ערכהו ופעולתו הרבה ואף לא לתת גודל למעלת ספריו אשר הדפיסם בעודו בחיים חיתו והם מונחים בקרן זוית מבלי משים ואין מי אומר להם דרושה ולהשיבם ממצולות הנשיה. ועתה אם תשאלו הקוראים , מי זה האיש אשר אתה חפץ ביקרו, מה שמו ומה שם ספרו מעשה ידיו להתפאר, אף אני אשיבכם. הוא האיש אשר נתן כתר מלכות התורה על ראשו , הרב ר' אהרן ווירמש שמו ומאורי אור שם ספרו, ושלשה חלקים מספרו הגיעו לידי הרב חיד"א ז"ל וזה משפטו עליהם: בשה"ג (המסודר ע"י הר"ר ב"י ח"ב ע' מ' סי' 14) וז"ל : מאורי אור מורה מקום ובקיאות גדולה בכל התלמוד יסדו וחברו מהר"ר אהרן ווירמש דיין בק"ק מיץ, ויש בו בקצרה איזה חדושים. ונדפס ח"ב מאורי אור ובו חדושים על הש"ם ונדפסו בק"ק מיץ ועתה בא לידי מאורי אור ח"ב בשלמות וח"ג על הש"ס. עכ"ל. והרב ר' חננאל ניפי בס' זכר צדיקים לברכה קצר עוד יותר בשבחו שרשאי להאריך בו יותר וז"ל (ע' תולדות גדולי ישראל לר"ש נירנ:ר"י צד 11 ס' כ"א) : כמוהר"ר אהרן ווירמש חבר ס' מאורי אור חדושים על התלמוד ומרוב ענותנותו לא הזכיר שמו ונמצא זה רמוז בר"ת איזה שורות והוא היה מן הרבנים שנתאספו בעיר פאריז שנת התקס"ז. עכ"ל. הנה כזאת שמענו גם ראינו כי כמה מבני אדם הגדולים זאת מנת גורלם כי לא בחייהם יוקירו פעולותיהם באנשי דורם כי אם גם אחרי מותם, והיה אחרי משך זמן ועדנים יתעוררו בני עליה ויקימו לשפוט על מעשיו ולהפיץ אור הגנוז, כשמש יצא על פני הארץ שמו כי הגדיל עשוהו . — נלכה נא אל בית היוצר לראות מעשהו ונכונן חקר לתולדות ימי חייו וכל מעשה תקפו וגבורתו *) .

הרב ר' אהרן ווירמש נולד לאביו ר' אברהם יוסף 1) המכונה אברלי 2) אשר ידיו רב לו היה בידיעת הש"ע וספרי ההלכות והרבה מחדושיו נסה לכתוב על הספר 3) ולאמו עלה דמתקריא רבקה 4) הוא יום ב' בשחר ח"י אב שנת „הבקר אור" 5) (תקי"ד) לפ"ק בכפר גייזלויטערן 6) סמוך לעיר מארלוי 7). כנצר משרשי משפחה רמה בתורה יפרח כי מצד אביו היה נין ונכד „להגאונים רב אב"ד דק"ק ווירמש מהור"ר אליה בלין הובא בחבור דבק טוב 8). ומצד שני

---

*) ואלה שמות ספריו וסימניהם בהערותי: חלק ראשון = מ"א, חלק שני = מ"ב, חלק שלישי = מ"ג (והתוספה הנספחה לו = מג"ה), חלק רביעי הנקרא באר שבע = ב"ש, חלק חמישי עוד למועד = עו"ל, חלק ששי, בן נין = ב"נ , חלק שביעי, קן טהור = ק"ט, וגם המאמר Necrologie de M. A. Worms מאת הח' ר' גרשון לוי איש מעץ הנדפסת בת"ע La Regeneration לר' שמעון בלאך משנת 1836 (p. 226 — 231) (ואשר נדפס בפני עצמו) יהיה לי לעינים פה וע"פ מחברו ארשיתהו בסימנו : רג"ל . = . וזאת לדעת! —

1) שמו הרגיל בפי המחבר הוא אברהם ובמ"א ע"ו ע"ב מזכיר ר' אברהם יוסף.
2) כ"כ מרשימת שמו שם בהקדמה למ"א: 3) בכמה מקומות בספריו הביא רא"וו מה שמצא בכתבי אביו ובסוף מ"ג העתיק קצת מחדושיו בגפ"ת. 4) בהרבה מפיוטיו הנדפסים בספרו חתם שמו בר"ת אהרן בן עלה ובק"ט קנ"ו ונ"ד כתב שמה עלה דמתקריא רבקה.
5) ק"ט קמ"ו ע"ב וע' עו"ל קכ"ב ע"א. 6) ק"ט שם ורג"ל צד 226 כותב שם הכפר באותיות לעז Geislautern 7) ק"ט שם Sarrelouis (רג"ל שם) . 8) בחבור דבק טוב על רש"י בהקדמה כתב : בא לידי ביאור א' (על רש"י) מהחכם הגדול שהיה אב"ד דק"ק ווילמיישא ושמו מוהר"ר אליה בלין ז"ל ורוח אלקים „דבר בו" וכבר העיד הח' וואלף בס' ביבליאתיקא יודאיקא (ח"ג צד 95) כי הוא נזכר גם בהקדמת פי' התפלות יגל' הירץ טריווש וז"ל: ובימי חורפי היה בק"ק ווילמיישא הגאון אלופי ומיודעי מהר"ר

בספר הרסאלה לר"י בן קריש אשר בסי' 6 היא הכרחית. כי לפי הכתוב לפנינו אין בו כל ראיה מלשון משנה ותלמוד . וכל השער אשר הדבור ההוא כתוב בו יסודתו בהבאת ראיות מלשון משנה ותלמוד. ככתוב בראשו : מן לשון משנה ותלמוד . וכ"ל . כי ספר רפואות בלשון ארמית המובא בו הוא ספר רפואות המובא בפירוש עוקצין (פ"ג, מ"ד) המיוחס לר' האי גאון אשר התבארו בו דברים בלשון ארמית יעו"ש. וכן קרוב מאד אשר הוא ספר רפואות הנזכר בערוך (ערך וותן). הן מלת : וותן היא ארמית כנראה מתרגום איוב המובא שם עוד כ"ל. כי הכתוב בפירוש טבול יום (פ"א משנה ה'). המיוחס לר' האי גאון : התיאה. פירוש עיקרא דמלתא בארמית עכ"ל . ר"ל כי עיקר ענין מלת : תיאה המפרש ברחבה בספר רפואות אשר בלשון ארמית שבו התפרשו שמות כל העשבים כתוב בפי' עוקצין (שם) : מצאתי בספר רפואות שמפרש שמות עשבים בלשון יוני ובלשון ארמי עכ"ל. ואגב ביאור מלוח אסך אשר ברסאלה הנ"ל אעיר על באור תרגום סורי : דחדא אשבי. שהוא לפי דעת תנא קמא : אין לו אלא בילה אחת זהו מלוח אסך האמור בתורה (בכורות פ"ז משנה ה'). וגם זה הוא אות אמת על היות התרגום הזה מולדת יהודי ומחזיק בתורה המסורה. יעוין מכתב עתי בית תלמוד (מחברת י"ב מאמר : דברים אחדים על אדות התרגום הסורי אשר על התורה) . ואשר כתב בסי' 7. כי מדרשי ישעיה איוב ותרי עשר הנזכרים במ"כ אינם כי אם הילקוט לא כן עמדי . כן בעל מ"כ לא כנה בשום מקום את הילקוט בשם : מדרש . ובכל מקום אשר הביא דבר מהילקוט כנהו אך בשם : ילקוט. ולא בשם: מדרש. ודברי הילקוט המתאימים עם הדברים המובאים במ"כ בשם המדרשים הנ"ל לקוחים בלי ספק מהמדרשים האלה . כי בעל הילקוט לא כתב כל מאומה מדעתו אך לקח כל דבריו ממדרשים שונים. ומדרש ישעיה הזכר גם בהקדמת ספר שלטי הגבורים אשר לר' אברהם משער אריה יעו"ש. ואשר כתב: כי במ"כ (ויקרא סכ"ט ד"ה עוקים). כ"ל : במדרש : ויצא . תחת : במדרש ישעיה בלתי מובן לי .

השמטה להערות המעריך !

א) בהערה 8 העירותי שמצאתי שם ר' מענדיל ר' אביגדרש בכרוזים , ושכחתי להעיר עוד במקומו ש"ר בנימין משלעזיה בשו"ת משאת בנימן סי' פ' מזכירו. וז"ל : גם מחותני החסיד הרב מוהר"ר מענדל ז"ל הגיד הסימן והביא דברי הרמ"א. וכן „בעיר הצדק" לימ"ץ נאמר : אחרי עזב הגאון מהר"ם מלובלין (קראקא) מלא אז מקומו הגאון מו"ה מנחם מענדל הנקרא ר' מענדל ר' אביגדרש . — נמצא שהיה מחותנו של ר' בנימין הנ"ל ושמלא מקום מהר"ם מלובלין . וכן הס' באורים כבדו לר"מ אביגדרש שנדפס ע"י בנו משה נראה שנכדתו הרבנית אידל בת ר' משה ר' מענדלש חברה קצור יוסיפון בל"א (קראקא ת"ל) ונכדו היה ר' ישראל בר"מ מחבר מפתח לשל"ה (אמשטרדם תמ"ב). ב) בהערה 3 ו' ע"ד הנוסחא ועל ידי עבדיך הנביאים, השמטתי את דעתי שגם נוסחא זו טובה יעז כי מפורש נאמר שם אח"ז: ובכתבי קדש נאמר ואומר : כי דורש דמים ואומר . . . וכו' הרי כאן משולש בכתובים ע"י הנביאים אתי שפיר בל"ר של נוסחא זו. והבוחר יבחר .

נר למאור

מאת ד"ר נחום ברילל
רב בפראנקפורט א"מ .

זה כחמשים שנה עברו עלינו מעת אשר אנשי עדת ישראל בעיר מעץ הובילו לקברות את האדם הגדול אשר בימי זקוניו טרם עוד שקעה שמש חייתו בחרו בו להיותו להם למורה ומנהל ולהורות להם את הדרך אשר ילכו בה. והיה האיש ההוא אחד מן המיוחדים בדור וראשי החכמים בזמנו , אשר בלבו הרחב כפתחו של אולם אסף מכמני התורה והדעת, הוא הכה קרית ספר שחברה לה יחדיו,

אשר חבר והעלה אותם באיזה מקומות בספרו חסרו למו כל מתק המליצה ויופי הלשון אך ממה שבחר במאמר המדרש הנ"ל בימי נעוריו, להיות לו למוסר השכל, יוכיח לדעת כי כך דרכו לחשור בתורה והיא תשיתהו ותהיה לו לעונג נפשו ולשעשועי רוח והוא לא תסולא לו בכתם אופיר ומכל מהמדי העולם ומלואו. נפלאת היא בעינינו שלא שמענו מפיו וגם לא מפי אחרים דבר או חצי דבר לדעת מרבותיו אשר למד ושמש אצלם; וכנראה לא מש מאהלו של אביו ר' אברהם, כל ימי נעוריו, ואחרי שחנכוהו עד שהיה רגיל במקרא ובתלמוד, אז לא ישב עוד על שלחנם של המלמדים תורה ברבים, אלא הוא למד ולמד לעצמו. והנה מעצם תשוקתו להוסיף אומץ בלמודים לא מצא די ספוקו להגות בספרים הנגלים לעין כל כמו בש"ס ובש"ע כי אם נפשו עוד בקשה לדעת מסודות הקבלה ומצפונותיה ובהגיעו לשנת העשרים לימי חייו עשה חיל בס' הזוהר והספרים הגלוים אליו עד שכל מוצאיהם ומבואיהם גלויים וידועים לפניו ועל מאמר אחד אשר הפוסקים הביאוהו מס' הזוהר הודיע נאמנה: „כל מאן דאשכח ברשב"י ז"ל דבר הזה מובילנא מנא בתריה" 16) כמעט עברו ימי עלומיו של ר' אהרן ווירמש ואנשי מדינת קריינש (Créhange) שמו עיניהם עליו ויהי להם למורה הוראה ע"פ הורמנא של הרב בעל שאגת אריה ז"ל, בשנת תקל"ז 17) עד שנת תקמ"ד ואח"ז שב לעיר מעץ ושם היה גר בתחלה 18). ובימים האלה הגיעה עתו עת דודים ויקח את קענדלה בת החסיד ר' אהרן לוי לו לאשה 19) ותלד לו ששה בנים ואלה שמותם לתולדותם: אליה, בראדכה, ריבה, היגדכה, מינקלה, אברהם, בלה 20) אך עיקר תולדותיו הן והן הספרים אשר כוננו ידיו להפיץ מעינות חכמתו חוצה ומקצתם יצאו לאור והשאר היה למאכולת אש, כאשר נבאר זאת במשך דברינו. ויהי מעת בא לגור בעיר מעץ לא עלה לגדולה הראויה לה ורק בין הרבנים ומורי ביה"מ היה נחשב אבל לא הוקם על לעמוד בראש העדה ולהיות עליהם לרב ואב"ד; ויהי כאשר עברו כשלשים שנה והרב ר' יוסף גוגנהיים נפטר בש"ט

גמור גמרת"א דא ע"פ שאמר, וכו'. 16) ב"ש י"ד ע"א וז"ל: בענין נט"י בשחרית ע' דברינו בש"ס דף ס' (ע' ח"ב י"ט ע"ב) ורמזתי על הרב תולעת יעקב בשם הזוהר ההולך ד' אמות (בלי נט"י) בשחרית חייב מיתה וכו'. בהיותי בן עשרים שנה וקראתי ושניתי מדרשי רשב"י ז"ל הודעתי נאמנה כל מאן דאשכח וכו' וגם הראשית חכמה בשער הקדושה פ"ה הביא כזאת ולא נודע מקומו שאיננו בזהר ולא בזהר חדש ותקונים ולא במדרש הנעלם ולא בשום מדרש אלא בס' ויקהל ד"ה ויאמרו שכתב לא יברך קודם נטילה אפשר היה כתוב כגירסת הרב לא אך ושפט לעצמו שהם הילוך ד' אמות ובגירסא גירסא זולתה ומזוייף מתוכה וכו' עכ"ל ובאמת בס' ראשית חכמה (ד' פיורדא דף ק"ן) העלים מקורו וז"ל: ועד"ז גם כן מה שפי' במקום אחר שהקפידו משכתו שלא ילך ד' אמות עד שיטול ואם הלך ד' אמות ורוח הטומאה בידיו הוא כעובד ע"א וע"ז נאמר לאשר הביא אלוה בידו עכ"ל. ובס' תולעת יעקב (ד' אמשט' ו' ע"א) כתב בזה"ל וההולך ד' אמות בידים טמאות חייב מיתה לשמים עכ"ל, ומאמר הזהר הובא בב"י לאו"ח סי' ד'. 17) לפ"ד רנ"ל בשנת ר"ג לחיין נתמנה להיות למורה בנהוז הנ"ל הנקרא (Créhange) עושה זכר לכך במאמרו (ק"ט ק"ע ע"א) ובילדותי שהייתי מורה במדינת קרייאנש. 18) רג"ל כתב כי בשנת 1786 לספירתם נתמנה להיות ראש ישיבה (Rabbin de seminaire talmudique) בעיר מעץ אך נמצא שר"א בעצמו כתב (ב"ש ק"ט ע"ב) וז"ל: ובילדותי שהייתי מורה הוראה במדינה ולנתי בכפרים וכו' וכשחזרתי ליסוד הקהלה בשנת מדר"ש וכו' נשמע כי שב לעיר מעץ בשנת תקמ"ד 19) ק"ט קמ"ו ע"ב ובב"נ ל"ג ע"ב כתב: אין להתלוצץ בחסידים שנהגו באלה (לקבלת שבת) חוץ לשער בימי האר"י ז"ל וכן היו בזמנינו חד מנהון חמי ר' אהרן לוי זצ"ל עכ"ל. והנה בהקדמה למ"א ונזכיר „חמי חורגי המפורסם זצ"ל" וקרא שמו במ"א כ"א ע"ז וז"ל: כששאלתי מן חמי חורגי הרב מהר"ר זלמן כהן זצ"ל וכו'. 20) ק"ט שם ת' ריזה נדפס שם „רומה" וכ"ל שהוא טעות הדפוס כי שם בזה לא נזכר בספרים ואפשר ל"ל רוזמה אך הראשון נראה יותר. 21) רג"ל ב[illegible].

מהרב אב"ד דקהלתינו (דהיינו ק"ק מעץ) מוהר"ר גרשון אשכנזי זצ"ל 9). **דין ופשא** מדבית **אבא** ומצד אמא נין ונכד להרב החסיד מוהר"ר אליעזר ליברמאן רענז **זצ"ל ומצד** שני המפורסמת א"ח מרת רעכלה שנסעה לארץ הקדושה עם בעלה הצדיק ר' שמואל-פאלסבורג זצ"ל" 10) אביו ידעו מנוער כי רוחו נכון בקרבו, ולב לשמוע נתן לו אלהים להבין דעת מישרים, ויעיר לו אזן בלמודים ובנתיבות התורה הדריכהו, ובהיותו כבן שלש עשרה שנה כבר היתה דעתו יפה להוסיף לקח בתורה ובתלמוד ולכוון לבו בביאורי תוספות ואשר שמע אותם מפי בעלי תרסין 11). ובמלאות לו שנת החמש עשרה דרש ברבים בבית הכנסת אשר במעץ, וגדולי תורה אשר באו לשמוע הדרשה מפיו, יתמהו אל הנער המנצח אותם בפלפולו 12) ומני אז החל רוח תבונה ורוח דעת לפעמו ויהי לו להק ולא יעבור לברוא חדשות בעניני תורה מדי שבוע בשבוע, ומאז והלאה התנהג לכתוב על הספר ציונים והערות המסתעפות לכל מסכתות התלמוד, די כאשר מצאה ידו לו והרבה מהם נשארו בחבוריו אשר הם אצלינו 13) כן זמר א' שחבר כאשר היה בן חמשה עשר והוא מיוסד על המדרש המובא בתוספות כתובות ק"ד ע"א בד"ה לא נהניתי וז"ל: עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו עכ"ל 14). וכל כך היה חביב בעיניו עד שאסף אותו בספרו 15) וז"ל: את גופך שמור נקי, הטריפהו בלהם לחם חקו, רעב כי ישלח בדקו, נותר הפגול ממנו הרחיקי. ואל תהיה לך לפוקה, ואכלת ושבעת שכיח הזיקא, יצדק טוען שיני' חזקה, ראשיתי מצער ואחריתי ישגא, מקום חמץ צריך בדיקה, שגו ברואה פליליה פקו. יצרך-הטוב לזה חזקי, צדק תרדוף וענוה תחזקי והרגל הטבע כמוני מתחקה. —

כל הרואה יראה כי על רבי אהרן לא צלחה רוח השיר, וכן כל הפיוטים

אליה בלין ז"ל מ"ץ קרובי ותנויי שוקל וסופר עכ"ל. והנה ר' הירץ טריווש נפטר קודם שנת ש"ו (כי בהקדמה לס' סימנים על חדושי הבחיי הנדפס בשנת ש"ו כתבו עליו „הרב המחבר ז"ל" ובזה יש לתקן מה שכתבתי ביאהרביכער שלי ח"א צד 104 ומ' 1564 צ"ל שם 1546) א"כ נראה שלמד אצל ר"א בלין בשנים הקרובות לשנת ר"ש. ולפי מ"ש הה' צונץ ז"ל בס' צור געשיכטע היה אב"ד דק"ק ווירמייש בשנת ר"ן אך מה שכתב שם כי מלפנים היה יושב בעיר בינגען, ושם אביו היה משה לא ידעתי מקורו ואין להאמין כי נמשך אחרי טעותו של הה' וואלף (שם צד 105) אשר החליפו עם ר' אליה בן משה אחר דהיינו ר"א לואנץ הנקרא בעל שם וחי מאה שנה אחרי ר' אליה בלין והיה רב בוואָרמש. וכן ממשפחת בלין עוד נודעים לנו ר' אליעזר בן יעקב זלמן אשר חבר ס' הזכרונות ור' משה בלין מתושבי עיר בישא (Bischheim) במדינת עלזאס (ע' הקדמה לס' מנחת כהן מר' שבתי כהן). 9). הוא בעל שו"ת עבודת הגרשוני ובכמה מקומות מספרו יכנהו „זקן זקנתי" 10) ק"ט שם ועל האשה הנ"ל כתב שם: שלא היא מיוחסי הכהונה הראשונים דקהלתינו והיא גדלה היתומה ב"א (בלי אב ?) א"ח מרת עלה שנשאת להיקר איש צדיק כה"ר אהרן באלברון ז"ל ומהם כל נטיעות לאלפי משפחת פאלסבורג מפורסים בכל הארץ עכ"ל. והנה בב"כ פ"ב ע"ב הביא מה שראה בימי ילדותו מדודו הגאון מו"ה איצק פאלסבורג ע"ש וזה ר' יצחק איצק ב"ר מאיר פאלסבורג היה חתנו של הג' ר' יוסף שטיינהארט (ע' שו"ת זכרון יוסף צ"ט ע"ב מ"ט ע"א) והיה רב בק"ק מוציק במדינת עלזאס (שם יו"ד ס' כ"ו) והוא סדר את הס' שו"ת באר יעקב (ע' הקדמתו) בשנת תקכ"ז. 11) ק"ט צ"ג ע"א תוס' על חולין ק"א ע"ב בד"ה הזיד וז"ל: כל הוינא בר תליסר שנין שמעתי מפי הרה"ג מוהר"ר וואלף פ"וו (ר"ת משה פוסוויילר) בשם הרב מוהר"ר בנימין שערווילר וכו'. 12) רנ"ל שם. 13). ז"ל בס' ק"ט קפ' ע"ב: כמ"ש הזוהר כל שנת תלוי לחדש איזה דבר וכו' ות"ל ב"ה מחמש עשרה לגמרא נזהרתי בזה ועלתה בידי וכו' ובסיום ספרו (שם פי"א ע"ב) כתב וז"ל: זה היום שניסי פ' בראשית סיימתי הנכתב והסדור משנת היותי בן חמשה עשר לגמרא עד שבעים ושמנה שנה „ועל התלמוד" בסוף תקנ"א לפ"ק וכו' ע"ש, 14) המדרש הזה הוא גם בשטה מקובצת ע"ש התוספות ומקורו נעלם ממני, 15) ב"ש ע"ח ע"א: לזכרון בהיותי בן חמש עשרה לגמרא

רבינו אהרן במקומו, וכל איש אשר ימרה את פיו ענשו מרובה והשומע לדברינו אלה ינעם ויבא עליו ברכת טוב, כל זה יצא מאתנו ולראיה חתמנו פה מיץ יום ג׳ ר״ח כסלו תקפ״א לפ״ק עכ״ל.

ויהי כעשר שנה אחרי אשר שמש הרב ר׳ נתנאל ווידרשהיים במשמרת העדה ונפטר בשם טוב אז נתעלה גם הרב ר׳ אהרן ווירמש, וזכה להקרא גם בשם „הרב הגדול״ אשר עד עתה מן הנמנע בידו להשיגו, אך בעת הזאת כבר הגיע לימי הזקנה ולדאבון לב ותגיון נפש בני עדתו לא האריך ימים על ממלכת „הרבנות הגדולה״ ואחרי חמש שנים ביום המר הוא ט״ו אייר תקצ״ו (יום ב׳ לחדש מאי 1836 למספרם) וימת אליהו ויגוע ויאסף אל עמיו. —

ב׳.

ספריו אשר הניח ורוחו החי ומשוטט בהם יעידו לנו לא לבד על רוחב ידיעתו וגודל התמדתו בלמודים כי אם גם על תכונת נפשו הטהורה ועל מדותיו היקרות והנעלות כראי מוצק הם ואף אמנם אדוק היה באמונתו מאד עד שכל חכמת הפילוסופים כאין וכאפס נחשבת בעיניו, על כל זאת לא מנע נתיבתו מדרך הישרה ותהי לו האמת נר לרגליו תמיד, ולא נשא גם פני המנהגים מהמקובלים, והרבה מהם הוכיח לעין השמש שאין להם יסוד נאמן, ונותנים בזה יד ללצים וגורמים להיות לשחוק בעיני ההמונים; לזאת הוא השתדל תמיד להיות איש בעמיו, להסיר ממנהגי שוא וטפל את מסוה הקדושה החופפת עליהם אם רק הכיר וידע כי רוח השטות הולידם ומילדי הבל הם ובמשפטו זה לא נשא פני איש ולא יהדר פני זקן וגם לא לגדולי המחברים הנודעים לשם כי רק אמת מדבריו תצמח! הוא ידע לעות דבר בעתו כי טוב, ולבור הדרך הישרה האהוב לד׳ ולבריות. ויהי בימים ההם והשערוריה הגדולה בארץ צרפת (1789) נהיתה, האור גבר על החשך, ובהגיע השמועה לאזניו כי קראו דרור בארץ לכל יושביה ולבני ישראל האומללים גם האור והדרור יהיה במושבותם ויעלוץ לבו לקול המבשר דרור רב. ויהי אז הפקודה נמרצה שיכינו העם, ומוריהם בראשם יתקדשו עמהם, ויבקשו ממנו שינלח זקנו הוא זקן אהרן היורד על פי מדותיו ויאות למו גם בזה, ויציין את עצמו בסימן אשר בחרו בו ראשי הצבא הלאומית (נאטיאנאלגארדע) ויקרא אז בקול גדול: אך זה היום שקוינוהו! 25) כי נתנה החופשה לכל איש היושב בצרפת לשמור דתו ואמונתו באין אונס ומונע ויעמוד אז אליהו על רגליו בביה״מ לפני הדיינים והעם הנאספים שם וידבר דברי-חן באזניהם לדעת מה יעשה בישראל ויהנו מאור החופש והדרור, ויאחזו בארץ ויסחרוה ויעבדוה וישמרוה כבבת עינם, ואת בניהם ידריכו במעגלי יושר של העבודה והמלאכה, ללמוד מכל אומניות ומעשי חרשים. אולם גם רבינו אליהו לא כנאים דורשים ואינם מקיימים היה אלא שהוא מן הנאים מקיימים דבר, ואחד מן הראשונים אשר השתדלו להוציא הדבר הגדול הזה מן הכח אל הפועל, וימסור את בנו יחידו אז ושמו אליה, ויתנהו על יד אומן אחד ללמדהו מלאכה המהיה את בעליה. ובשנת תקפ״ז היה גם ר׳ אהרן ווירמש אחד מן אנשי שם וקרואי מועד הנקראים על האספה הכללית לבחורי היהודים בעיר פאריז הנקראת „הסנהדרין הגדולה״ והעיד לנו על קצת ממה שראה ועשה והורה (הוראת שעה) בעת ההוא בהיותו שם *) 26) וגם הציע שם לפני אסוף הרבנים דרוש ארוך קצת על ענין מצות בני נח אשר בו הוכיח

25) רנ״ל.

*) בספר הצרפתי מקורות הסנהדרין Collection etc. להסופר דיוגין תמצא מצאתי שם A. Worms היושב באספה הכללית הזו, לצד שמאלי ראש בסימן 25. וכן מורי-חיים ווארמז, ואולי מאחוזתו, היה יושב לצד ימין סימן 62 המעריך

26) וזכר לדבר הזה עושה בכמה מקומות בספרו ע׳ ב״ג ו׳ ע״א: נתעורר האם

וכן גם הוא קודם שהעלוהו על כסא הרבנות רק משמרת הדיינות נתונה בידיו ,
הנה כן הושיבו את ר׳ אהרן על מקומו להיותו נקרא בשם „הרב הגדול״
(grand rabbin) 22). אמנם גם משמרת הזאת לא נתנה לר׳ אהרן לצמיתות כי
בשנת תקפ״א כאשר יצא החק בארץ צרפת כי רק מי אשר לשון לעז שגורה
על פיו, הוא יהיה מוכשר להיות המשרה על שכמו ; ויבחר אחד מן הנודעים
ושמו ר׳ נתנאל ווידרשהיים לרב מטעם הממשלה 23) אבל בכל זאת כבוד הרב
ר״א ווירמש היה מונח במקומו וראשי העדה הי׳ הותמים על כתב האמנה כי על
פיו יצאו ועל פיו יבאו. תורה יבקשו מפיהו ולא יגרעו בכבוד לכל דבר וענין וכן
מספר לנו ר׳ אהרן ווירמש בעצמו 24). וז״ל : ואני עצור במלאכת שמים
תמיד על התורה ועל העבודה עובד עבודת הקדש בקהל ישרון מדינת מיץ כפי
הנתון באמתחתי כתוב וחתום מן ראשי העדה ונכבדיה, אנשי שם כלם, הנקראים
בשם קאנסיסטואר נאטאבלע (Consistoire et Notables) וחד מנהון נשיא

העדה (פרעזידענט) הקצין התורני כהר״ר מאיר וואלף בן לאותו צדיק המפורסם
כהר״ר צדוק גרומבאך זצ״ל אשר הקים עולה של תורה מעודו עד גבורת שמונים;
והשני לו מאנשי שם ונכבדיה (נאטאבלע) הרבני מוהר״ר מאיר אנשבאך נר״ו הם
וסייעתם כולם יעמדו על הברכה וזה לשונם : כתב יושר דברי אמת אשר נאמרו
בכל לשון של זכות ויפוי להיות שקבלנו כתב מאת האדון מיניסטער יר״ה למנות
איש אחד להיות לנו לרב בגלילותינו וכפי אשר נאמר בתוקף גזירת המלך. והנה
לשלום מר לנו מר כי ראינו מה יהי׳ לנו להיות כי כאן נמצא וכאן היה הרב
המפורסם שמו נודע למרחקים מזריחה עד שקיעה תהלתו מספרים פאר קהלתינו
מופת דורינו הרב המובהק כמוהר״ר אהרן ווירמש נר״ו צפנת פענח כל סתרי תורה
לפניו גלויים, מנעוריו נהג רבנות והפריץ תורה ברבים, רבים שתו מבארו באר מים
חיים נובעים, עשה מחברת למחברת הקודש, והוצ״א לאור ספרו הנעים „מאורי אור
ח״ב וח״ש אשר מצא חן בכל תפוצות ישראל. מקצה הארץ עד קצהו כל יודעי
ספר וטועמי טעם ללמוד על בוריו בו ימצא כל דברי חפץ, עמדו משתוממים על
מהות ואיכות הספר כי רב הוא, איש אשר אלה לו הנמצא עוד ולמי נאה ולמי
יאה ללבוש מדע ולהיות פאר עטרת תפארת על נפשו להנהיג את כל קהלתינו
במישור ללמד העם הקים ומשפטים ולהיות לנו לרב יותר מהרב מוהר״י אהרן
הנ״ל, אכן מי יבוא אחר המלך אשר כבר עשוהו גזירת המלך היא משנת אלף
ותת״כ למספרם לא ימנה להיות רב בכל מלכותו אם לא יודע היטב לשון עמו
לשון צרפת ורבינו אהרן אשר כל ימיו יגע עצמו כתלמיד וותיק למלאות כרסו
בש״ם ופוסקים בגפ״ת הראוי, לא שם לב לבלות זמנו בלא דבר וללמוד לשון
העמים, לכן היא מהנמנע להיות הממונה בתוכינו אכן הובת גברא עלינו היושבים
בקאנסיסטואר ונאטבעל, וההתומים מטה לפרסם הדבר, ולהודיע לעין כל אשר הגיע
לנו להיות כבודו וכבודה של התורה במקומה עומדת לכן אמרנו וגמרנו יחד בנפש
חפצה ודעת שלמה דברינו אלה להיות השמירה הזאת לעד לְהרב הנ״ל להראות
לעין כל כי לבד שלא בעטנו ח״ו בכבודו, אדרבה ואדרבה הוסכם מאתנו אף אם
יבא איש אחר תחתיו לא ימנה כי אם בתנאי ואופן שיהיה לנו רבינו
אהרן כמקדם כן עתה ולהיות ראשון לכל דבר שבקדושה ולעמוד במקום הרב
כמאז בביה״כ ולהעלותו לתורה בשם מורה מורינו, כל דברי הספקות יבואין אליו
להורות לנו הדרך נלך בו ועל פיו יופסק הדין כראוי ימינו תסעדנו תמיד והוא
יבא לנסות השוחטים בעדתו ליתן להם קבלה ורשיון כמלפנים כן היום והאיש
אשר יכהן בעדה יבוא אחריו לקיים חתימתו למען מלאות גזירת המלך ולהיות כבוד

---

22) וכ״כ במ״ע איזראעליטישע אנאלען להר׳ יאסט משנת 1839 לד 390 וז״ל
Nach seinem (Joseph Gugenheim's) Tode war Aaron Worms
provisorischer Verweser des Oberrabbinats 1813-1821 (23 ג״כ קפ״ו
ע״א וע״ב. 24) ע׳ רנ״ל ואיזר׳. אנל׳. שם .

כי לשמצה הוא בקמינו והאמת והשלום אהב תמיד ורדף להשיגם באורחות יושר. לזאת לא בזה ולא שקץ מעשי אנשי עדתו באמרם ליסד בית חנוך לילדים ושם ילמדון גם הידיעות החצוניות הדרושות לאדם באשר הוא אדם, ובשני מכתבים אשר פרסמם ברבים ואישר רוח המליץ ר' נפתלי הירץ וויזל נוססה בם ישבח ויהלל מעשי אנשי העדה על השתדלותם בזה 31). וכן בשנת 1815 כאשר קמו והתעודדו הרבה מרבני הדור לבטל עצות המתקנים בהאמבורג אשר החלו להראות פנים חדשות במעשה העבודה אשר לבית הכנסת, הנה גם אל הרב ר' אהרן ווירמש קראו לבוא בחברתם להפר מחשבתם וימאן ללכת אחריהם באמרו, כי טוב לו למי שאינו מבין לשון עברית להתפלל בלשון ארצו המובנת לו מלהתפלל כלל 32) אמנם באהבת האמת ובחבתה היתרה שהיתה תקועה בלבו, הנה בספרי ההלכה והקבלה אשר שם לפנינו הפריז לפעמים על המדה בחשבו כי לא זז מכל הדברים כפי קבלתו ואמונתו כמקובל אדוק שאין ראוי להטיל בהם שום ספק וזאת הביאתהו להתמרמר על בן ארצו החכם המנוח ר' אליקום כרמולי להעיר עליו כל חמתו, יען וביען גלה את דעתו כי החמה קבועה והארץ סובבת כשטת קופערניקוס המתנגדת לס' יהושע בכתובים 33). על דעותיו והוראותיו אשר אין בהם נפתל ועקש. יעידון ויגידון צבורים ממאמרים שונים הנדפסים בספרו הגדול מאורי אור. בו הראה כי טרח ומצא כדי יגעתו להבין בש"ס וכל מפרשיהם התוס' וכו' על בורים, וכן מצאה לו ידו לנקות הנסחאות מכל סיגי הטעותים, ולציין מקומות כל המאמרים וענין וענין על מקומו בשלום 34). וגם להעיר על סתירות ותמיהות אשר לא יעבור עליהן כל מבקש להבין דבר לאשורו, ובזה הראה כי דרכו רחקה מאד מדרך השוגים בחריפות של הבל 35) ועל מפרשי הש"ע הניף ידו ובעים רוחו הראה לעין כל כי לא כל הטענות והראיות אשר הביאו לפי דעתן חזקות הן כראי מוצק. ועוד שם לבו להבדיל בין הדינים שיש להם יסוד נאמן ובין אלה המנהגים אשר ממקור משחת יצאו ויעביר גם את הפיוטים תחת שבט בקרתו למחוק ולהגיה בהם כדעתו הרחבה. כל השערותיו אשר קצתן נכונות וקצתן בטלות בבחינה צודקת יסודתן אך בזה לפעמים עוה דרכו כי התאים מאמרי הזהר עם מימרות הש"ס, ומליצתו בהרבה מקומות לא מובנת היטב מרוב הקצור והעדר הסידור בדבריו. אך בכל זאת הן כל ספריו מלאים ומפיקים מזן אל זן בהערות יקרות וחדשות אשר נפש הקורא תתענג בהן. -- וראוי להזכיר שהרב ר' אהרן ווירמש צוה לפני מותו לשרוף כל הניירות והפנקסים מחדושי תורה אשר הניח בכתובים וכאשר צוה כן קימו ועשו 36) לכן לא הגיעו אלינו מאותם הספרים אשר ירמוז עליהם בספרו „מאורי אור" ונעבירם פה על הסדר:

א) מלבושים. פירוש על תנ"ך 37) ויקרא ג"כ מלבושי כבוד 38).

ב) דרושים. והיו נחלקים למחברות מחברות אשר לכל אחת קרא לה שם

---

31) רנ"ל, גם במ"ע. L' Israelite français שנה ג' (1818) צד 93-95 נדפס קול קורא להאנשים ונשים בעדת מעץ לתת ידם ליסוד בית החנוך הזה ובא על החתום שם הרא"וו: Le grand rabbin par intérim Aron Worms; ושם נאמר כי אהבת האדם הוא יסוד המעלה מוקד כל הדתות בעולם *)

*) ועיין גם בק"ק הנדפס במאסף תקע"ח. המעריך

32) רנ"ל. 33) רנ"ל. ונראה שכיון על מה שכתב הרא"כ ז"ל בס' תולדות גדולי ישראל צד ל"ד כי שטת קופרניקוס העירה קנאת מקנאת חכמים אשר קנאו לתורות אבותיהם אך רוב תשובותיהם הם דברי ריבות ומרורות ע"ש. 34) פעמים אין מספר העיר על מאמרי ולשיטת הגמ', רש"י ותוספות בלשון „ע"ש או „כנ"ל" כדרך בעלי ההגהות ומי לא ידע כי הערות כאלה יש בהן רב התועלת להאיר לנו הדרך אשר נוכל הבין הדברים ויתבררו ויבררו לפנינו. — 35) בסוף ח"ב הוס' מ"ז ע"א כתב „רודפי שוא ומדוקים כתלמידי תרבילאי ירמקו ונמנו" 36) רנ"ל שם ומיזרי אגנאלען שם 37) ח"ס ד' ע"א ועוד כמה פעמים וע' בהקדמה לס' עו"ל. 38) שם ח' ע"ש.

כי נכרים דמידו כולי עלמא מודים שאנו מחוייבים להציל גופם ואסור לגזול ממונם ודבריו מיוסדים המה על אדני ראיות ישרות מש״ס ופוסקים וחזותו מוכיח עליו כי חכמתו עמדה לו ולבו נאמן בהצדיקו מאמרי חז״ל הנאמרים בזה. 27) היהודים בצרפת ענו ואמרו זה לזה בהאמינם כי הר״א ווירמיש בא להקל מעליהם עול החומרות הנהוגות בדת, עד״מ: בהתירו חלב ישל נכרים והקל לאכול צוקר סתם בפסח אף אם לא נעשה בשמירה מיוחדת הצריכה לכך 28). עוד ספרו ממנו אנשי אמת כשהתמנוהו להיות „לרב גדול״ וישאלו ממנו להשבע, כי יהיה נאמן למלכו כחוק בארץ אז הושיטו לו מצנפת קטנה לכסות ראשו בה, ולא קבל, ויען להם בפנים שוחקות ויאמר: אם אמר הקב״ה שאינו רוצה להטריחנו לקרות את השמע בגלויי ראש 29) הלא בפריעות הראש אנו מראים לו כבוד היותר גדול בזה וכאשר דבר כן עשה וישבע בגלויי ראשו 30). מודעת זאת כאשר היה מחבב סודות הקבלה ומצפונותיה תמלא בטנו וירא וחרד היה מאד על דין ומנהג בהוראה ובמעשה, ובכל זאת לא נתן לפיו מהסום להסיר כל סיג ושמץ אשר ראה

דנפל מן הגג (יבמות כ״ד ע״א) הקיפוני בספק גדול האיך אפשר, ודע מה שתשיב הגם מתניתין דאבות דע מה שתשיב אינו רק בעכו״ם כמ״ש בסנהדרין ל״ח רק להורותם שאינו מן המנגע, השבתי להם דלא משתני בדירות מדינתנו וכו׳ ועודנו במדינתנו דירות דחוקות וצרומות ומשכחת בגג גריפין גבוה מעט ממדר שתחתיו פתוח כארובה והיא רחבת מקום שוכבת פרקדן ונפילה מועטת אינו זז וממתיקתו נריכן לעידע דלא קנה עכ״ל *) ק״ט ל״א ע״א: ובכרך גדול ראיתי במקרה ע״י גוי (משייע בהקפת הראש) ומאיתי עד נזיפה ותליתי העלם עין של הורים ומוריה בזה ואין מפרסמין עכ״ל. שם קמ״ה ע״ב: ובכרך גדול אבל האיסוף כילה, למדן אחד שלחן חשוב באכסניא וכו׳ ע״ש (ולקמן נפרש כוונתו הלפונה). שם קל״ט ע״א במדרש אם בחקותי הה״ד חשבתי דרכי כל יום הייתי מחשב למקום ודירה פלוני אני הולך ורגלי מביאני לביה״מ ובהכ״נ תמוה אלא דרך מוסר שאם יתאוה וילך לטייל בכרכים לראות בירניות ובניינים יפים בהבר המלכות ושרים ישקע בדעתו כאלו ראם ומצייר במחשבתו כדי שלא לבטל למידי וכן עשיתי מ״ל בכרך גדול באסיף שנת ב״ן שיר״ה.

27) ק״ט י׳ ע״ב: והואיל דאתא לידן ענין מצות בני נח אזכרה אשר הצעתי לפני איסוף רבנים שבכרך גדול בשנת ומג״ד שי״ר והיטב להם מאד ובראשונה כיון שעל פה הרוב דברי הכונים בתלמוד לשון עכו״ם אימת קדמונים שספרו בגולה ויש שהאמינו וכפרו בהשגחתו ויש כת בימותים ולדוקים שכפרו בתורה שבע״פ והיא עיקר כשרז״ל ע״פ הדברים האלה כרתו עמם ברית והיינו דתנן משה קיבל תורה מסיני וכו׳ הלא ש״ת כולה לכל העם כתובה יהיבה, אלא תושבע״פ וכו׳ (ע׳ בספרי יאהרביכער היוצאים על ידי בח״ז שם, אשר שם נסיתי לפרש המאמר הזה עד״ז) ובענין ב״כ יש להסמיך פרט א׳ כמו גזל עכו״ם שחייב מדאורייתא בלא הגנוב ולא תגזל פרוטה כמו לישראל כמ״ש בהרמב״ם וש״ע כפא ומשולם בה׳ גניבה וה׳ גזילה ובעשית עול במשקל ומדה בח״מ ס׳ ולא לגוי כישראל שוין ועל ארבעה לא השיבנו בס׳ רכ״ה ברמאות ושאינו מעתא היכא דלא כתיב בהדיא בני ישראל שוה לכל נפש מלבד באונאות יוקר גזול כתיב אחיו כיון שגם להם לא כאשר בדיניהם בימי קדם שאמרו פתח עיניך וראה מקחך וכו׳. אבל א״ה בזמן הזה לא דנו כלום על דברים א״כ עתה שמקפים עליו שקורין פאואל (?). אין חילוק בין ישראל לגוי ואף דאיכא למד גזל נכרי שרי אין אנו אחראין כיון שנדחה מהלכה ומ״ב שאל זקניך ויאמרו כוונתו רק באו״ה הקדמונים כופרים מתם וכו׳ ע״ש.

*) הערת המעריך: אלמלא לא בא ללמדני באור נכון זה מסוגית נפל מן הגג ונתקע ביבמתו דיינו! לא אוסיף לדרוש אחרי עון המתים כהר״ש מייזון וכו׳ וגם מאלה החיים אתנו לזלזל בכבודם על כי יאמדו ללון למו בדברי חז״ל אלה, עתה יראו ויבושו כי גם בעולם המציאות נקרה כזה היה. ומה אמיתים דברי חז״ל: ודע מה שתשיב! —)

28) רנ״ל. 29) ע׳ ילקוט (מיכה!) ס׳ תקנ״ד. 30) רנ״ל,

ונושאי כליו אחד עשר כוכבי אור יאירו שבילי וחלק הראשון הלז שנים עשר גבוליו גרגר מעט מאמרותיו, ניצוץ א׳ ממאורותיו להאיר במבוא המבוכה בקצרה ולא בארוכה, מאן דדייק ותני ימצא עשרת מונים וכו׳ . . . . ., וגם בזה לא מנע הטוב מבעליו, ע״ט לקצר באמרים המובנים בעיון מאליו ומיעוט סימנין דאורייתא עליהו לא יבול 58) כמסרת הגאון מהר״י יהושע בעז וכו׳ עכ״ל. הספר הזה יצא לאור בשנת תק״ן. המחבר לא התם שמו על שער הספר אבל בהקדמה גרמזת בר״ת אהרן ווירמש חזק בן רבי אברלי זצ״ל ועל ההסכמה ההולכת לפניה בראשה באו על החתום ר׳ אורי פייבש כהן דיין ורב דביה״מ בק״ק מעץ 59) ר׳ מאיר שארלוויל בן המנוח מוה׳ וואלף מיושבי ביה״מ הנ״ל 60) ור׳ יוסף בן כמוהר״ר ליב גוגנהיים זצ״ל 61) והמחבר ר׳ אליהו מגודל ענותנותו ישחר את פניהם „להסכים עמנו מבלי תת שבה לשמו, וכל תואר והדר לרוממה, מטעם הכמוס עמו״ וכן עשו. הספר הזה אשר השלימו ביום ג׳ כ׳ כסלו תק״ן כולל ציונים הגהות והערות על כל חלקי הש״ס בדרך קצרה ובסופו איזה חדושים מאבי המחבר הנדפסים מכתביו ומספר דפי הספר ע״ח 62).

ב) ספר מאורי אור חלק שני ענין החיבור ומעשהו וכו׳ על המוגמר דגמרא ברכות וכו׳ וחוט המשולש וכו׳ שבת ועירובין וכו׳ בשנת ביאת צמ״ח (תקנ״א לפ״ק, במיץ בבית האחים בני המנוח כהדר״ר שפייאר סג״ל ז״ל. הספר הזה מחזיק ל״ב דפים ועליהם כתובים חדושים ארוכים קצת על מסכת ברכות ובתוכן הערות לש״ע או״ח מס׳ א׳ עד סי׳ רמ״א ואיזה הוספות ותקונים לחלק הראשון.

ג) ח״ג יצא לאור בלי שער כי אם על פני הדף הראשון נדפס „חלק שלישי״ והוא היה מחזיק מעיקרא ל״ו דפים ונקבצו בו חדושים על מס׳ שבת ועירובין ואיזה הערות על ש״ע סי׳ רמ״ב — שס״ט. אמנם עוד תלוה בו מחברת נוספת אשר בה תמצאנה הערות קצרות על כל מקצועות הש״ס ומחזקת מ״ד דפים המסומנים לבדם ועוד פיוט א׳ מהמחבר עם פירושו מבלכל ב׳ דפים ובראש החלק הנוסף כתב המחבר שהוציאו לאור בשנת ״אל ״מול ״פני ״המנורה (תקנ״ג) כן כתוב בסוף הספר שנשלמה כל המלאכה ביום ה׳ ח״י שבט ״את ״צמח ״דוד (תקנ״ג) לפ״ק 63).

ד) חלק הרביעי הנקרא: באר שבע והוא כולל חדושים על מס׳ ברכות שבת ועירובין וסימני הש״ס השייכים להן והם „מעט מזעיר מספרי הארוך״ וכו׳: הספר הזה כולל המ״ח דפים. והמחבר השלים סדור ברכות בחודש שבט תקע״ג 64) וסדור שבת ועירובין בשנת תקע״ד 65). וסיום הדפוס היה בשנת תקע״ט 66)

---

58) ר״ל כי די שיליינו את הדף אם בדברים הנאמרים במקום אחד נשנו גם במקום אחר. 59) הרב ר׳ פייבש בר׳ אליעזר ליפמאן כהן נבחר להיות במקום רב בעיר מעץ אחר פטירת הרב בעל שאגת אריה ז״ל (אשר הלך לעולמו ביום א׳ כ״ה תמוז תקמ״ה- 3 Juli 1785) ועמד על משמרתו עד יום פטירתו (8 Mai 1806, ע׳ איזר. אנכ׳. שם) מספרו הלכה ברורה (מעץ תקכ״ג) שמעתי (ג׳ ע״ב) שהיה מתלמידי הר״י אייבשיץ ז״ל. הספר הזה אשר נכללו בו איזה דרשות וחלוקים הדפיס בעת אשר היה בעיר מעץ מגור מסביב ומפני השערוריה שהיתה בארץ צרפת והוא פחד פן „תארה העיר ונשתכחו חדושי תורה״ שלו (ע׳ הקדמתו שספר בה בענין יחוסו, ושאמו היתה בת החסיד ר׳ דוד פאפרש ס״ן דק״ק מעץ אחיו של בעל השו״ת שב יעקב ז״ל). 60) אחרי מות ר׳ פייבש הנ״ל עלה מקומו במקום רב ובשנת 1810 עד עת פטירתו (3 Juni 1812) שמש בתואר רב ואב״ד. 61) הוא היה במקום ר׳ מאיר הנ״ל אבל לא ארכו ימי גדולתו כי נאסף אל עמיו בשנה השנית לרבנותו (24 August 1813),
62) שם המדפיס לא נזכר רק מסדרי האותיות והמה: ליב בן אליה הדר ממיץ ומאיר בן משה לנדא ממיץ וגם בסוף ח״ג נרשמו שמותם. 63) באוצר הספרים לר״א בן יעקב נד 276 לא דקדק, שג׳ חלקים של ס׳ מאורי אור נדפסו בשנת תק״ן—תקנ״א. 64) ע׳ דף ע״ז ע״ב. 65) קנ״ג ע״ב. 66) קמ״ו ע״ב.

בפני עצמה כמו דרושי קטרת 39), זית 40). פטדה 41), אודם 42) ובינה 43) חטה 44) תמר 45) .

ג) ספר הארוך שהיה כולל חדושים על הש״ס בדרך ארוכה 46) ופירושי הסוגיות 47). ואיזה מחדושים האלה העלת בספר 48)..

ד) ס׳ חמשה אור 49) והיו כלולים בו פירוש על התפלין 50). ופירוש על פסיקתא רבתי 51)

ה) ביאור על תנא דבי אליה רבה 52) וזוטרתי 53)

ו) סדור התפלה ע״פ הזוהר והתקונים 54) .

ובמחזורים אשר יצאו לאור בעיר מעץ אשר הר״א ווירמש היה שם מורה הוראה בעדתו נדפסו ממנו איזה הערות ופירושים על היוצרות ופי׳ על פרק שירה 55) וגם על ההגדה של פסח אשר הדפיסו שם נגלוה לה פי׳ קצר ממנו 56) שלש קינות לט״ב אשר חבר והדפיס אותם בספרו „מאורי אור״ נדפסו גם בקינות ט״ב דפוס מעץ 57). והנה הספר הגדול אשר אותו לבדו הוציא לאור ובו נאספו רבים מהערותיו הטובות ופירושיו הנכונים לכל מסכתות הש״ס ולד׳ חלקי ש״ע וכן השגותיו על איזה ספרים אחרים ויקרא אותו בשם הכולל „מאורי אור״ יפרד והיה למחלקות שתים עשרה, וכל הנה נאספות בשבעה.כרכים אשר זה אחר זה באו בדפוס ואלה הם :

א) ספר „מאורי אור״ כתוב על שער הראשון ולא יותר ועל השער השני כתוב אחריו : ענין החבור ומעשהו יופיע עליו אורהו אשר הבין על התלמוד

---

39) ח״א ו׳ ע״א ועוד .

40) שם. 41) שם ט׳ ע״א. 42) שם י״ח ע״ב. 43) שם ח׳ ע״ב. 44) שם מ״ד ע״ב. 45) כ״ח ע״א. 46) ח״א א׳ ע״ב ; ב׳ ע״ב. 47) ח״א ו׳ ע״ב : בשפלי הארוך בסוגיא דלכון וזית. 48). אליין מעט מזעיר מספרי הארוך הנוגע להלכה ודינא וכו׳ ואילך חדושי התלמוד הם בכתובים יניחו (ב״ש א׳ א׳ בהקדמה) 49) בב״כ קפ״ו ע״א כתב: כאשר אהרן ווירמש בעל המחבר ספר מאורי אור על התלמוד כולו כפל משולש ומרובע על התנ״ך כלו מבראשית עד סוף דברי הימים לכל פסוק ותיבה אשר עד לא היה כפלא והכרח כמוהו וכן פלאות חבור אמתי הגהות ופירושים על תנא דבי אליהו והנה בכתובים עוד עם חלק חמשה אור וחלק קן טהור מן סנהדרין עד גמר התלמוד ואחריו ישע עוד מהדורא בתרא כב האיכות א״ה וחסרון כיס קשה מכולם להוציאם לאורה וכו׳ 50) ק״ש קט״ז ע״א „אסתייע לדברינו בחבור חמשה אור פי׳ התפלות ע״ש פ״ח ע״ב .
51) שם ר״ה ע״ב : וגם ביארתי בפירוש פסיקתא רבתי בחבור חמשה אור. 52) ע׳ הערה 48 וע׳ בב״ש קנ״ו ע״א ששם נדפס השיר אשר יעדו לסליגו בראש הפירוש הזה וז״ל שם ע״ב : וזאת אומרת אמירה שירה ותורה הלז יסדתי לראשית דרכו על ביאור סדר אליה בשנת ראשו״ן לפ״ק וע׳ ב״כ א׳ ע״ב מ״א ע״א ושם הזכיר מה שכתב בפירוש הזה.
53) עו״ל כ״ג ע״ב ועניתי חלקי היטב בסדר אליה זוטא פ׳ ק׳. 54) ושאר כוונות המדות כסדרן מועילים מאד וכל המבין כפשוטו כיון שהכל במחשבה ואינו מתפלל בפה על שכוונות השם אדרבה נהפוך הוא שהדפיסו תחנות בפומבי לשם יחודו וכו׳ ותקוני שבת וכיוצא בהן ויה״ר לולב וסוכה ותקיעה הן הנה לבינונים לא ירצה וכגון אנו בינונים ות״ל סדרתי בשנת תפל״ה טוב״ה. כל התפלות ע״פ הזהר וכוונת הכל כפשוטי טהור קודש . אכן בכוונת היחידים בסודם אל תבוא נפשי שאין אדם ראוי לכך בזמנינו בפרט בח״ל וגם מעולם לא נחלה נפשי לומר שום הזכרת עתיק ונעיר שאומרתים קודם בר מצוה שלי דע״פ הן בסידורים ובתקוני שבת ולקוטי הנדפים לבי (ב״ש י״ח ע״א) וכאשר ליינתי סדור התפלה בשנת תפל״ה טוב״ה שהיא תקל״ז ע״פ הזהר והתקונים שוה לכל נפש אשר לא היה עוד כזה „(ק״ע רי״ב ע״ב) 55) ע׳ עו״ל קנ״ג ע״א. 56) „בהגדות קטנות נדפס בעירנו מתני פי׳ הגדה מעט הכמות ורב האיכות״ וכו׳ (שם) „ביארתי סימני קדש ורחץ בפי׳ בא ונדפס בהגדות קטנות דפוס עירנו (ב״כ ל׳ ע״א) וע״ש קמ״ב ע״א.
57) עו״ל קי״ג ע״א ואילך ובסופם „ביאור שלש אלה נדפס בקינות ט״ב דפוס עירנו.

ותקונים לכל הספר ועוד כמה לקוטים ומאמר הנקרא בשם סיומא דבראשית על חלוקת הפרשיות בתורה. הספר הזה מחזיק רכ"א דפים ונראה שנדפס בשנת תקצ"ב 76).

הספר הזה כמעט אינו דומה לו בכל הספרות התלמודיית ואף שהמחבר פעמים רבות נשא בצקו טרם יחמץ, וכמה מהשערותיו אינן מבושלות כל צרכן על כל אלה דרכי למודיו הולכים מישרים והערותיו היקרות תרבנה עד שלא נוכל לספור והן מאירות עיני הקורא ונכוחות למבין וישרות למוצאי דעת. אחד מגדולי וחכמי הנוצרים אשר הבין מלאכת המחבר כותב בבחינת הספר הזה כי על חצי מלאכתו היה כדאי לפתוח לו שערי כל האקאדימיות בארצות איירופא 77) יאם הרב המחבר קנה לו שם כבוד כזה אצל חכמי האומות המפורסמים מה זה כי גם אחרי הדלת והמזוזה נשים זכרונו בספר ? לכן נצאה ונבואה להנות גם ממאורי אור הגנוז, אעלה הנרות ואטיבם באוהל מועד „בית האוצר" ויהיה לנר תמיד בספרותנו .—

ואחרי התימי ההשקפה הכללית על תוכן הספר הנה עניניו מתחלקים לחמשה פרטים ואלה הם :

א) הערות וציונים בגפ"ת. ב) ביאורים לש"ע והשגות על הפירושים הנלווים לו. ג) חקירות על מקורי מנהגים. ד) ציונים ממה שראה ושמע או הורה או תקון. ה) הודעת הספרים אשר שם עינו עליהם לבקרם ולהודיע משפטם ואנכי לרגל המלאכה אשר לפני אביא בראשונה ממה שמצאתי בספר מאורי אור מהדברים הנוגעים לענין הזה *) ואם יהיה אלהים עמדי עוד אשיב ידי כבוצר על סלסלות להוציא ההוצה כל עניני הספר לזכרון.

בינה במקרא ומדרש

(מאת אלישיף)

מודעת זאת כי זה ספר הספרים, בספרות הקדש אין לו ערך, הנה רוב מליצותיו סובבות הולכות על המקום והזמן שבני עמנו שרויים שם. ואם יש מקום להחלטה כזו בספה"ק, עאכו"כ נאמנה היא במגלת אסתר יותר מכלם. ויען כי יש ויש מערערים רבים והמתחכמים שבעמנו אומרים אמור כי ספור זה וגם אסתר לא היה ולא נברא, יען כי ספרי דה"י לפרסים לא מזכירים לא מנהו ולא מקצתיה; אמרתי

---

76) בהקדמה כתב וז"ל: מודעה רב"ה קרוב לגבורת אמלא גרם האלף יותרת שמעו נא רבנים ותלמידים כי נגידים אדבר, יותר מאלפים חדושי דינים ברורים בזה המחבר מתחלת הדפוס שנת תקנ"ט עד הנה. זה יותר מארבעים שנה וכו' לפי"ז לכל הפחות כבר עברה שנת תקפ"ט בעת הדפסתו והנה השנה שבא בגבורות הלא הוא תקל"ד א"כ נראה שנדפס הספר קרוב לשנת תקל"ב :

77.) Meorei Or . . ouvage qui . . a fait dire á un celebre proffesseur et officier de l'université dont l'autorité est très competente en cette matière „que la moitiè de tantdes travaux appliquée á des objets connus aurait suffi pour procurer á M. Worms l'entrèe de toutes les acadèmies de l' Europe (רנ"ל שם)

ותרגומו : ספר הוא לאחד הרבנים והחכמים הגדולים נשנת תחכמוני אשר בקרית ספר, ואתמהי גדלה רבה הוא, ואף אם המלאכה לא נשלמה ע"כ ראויה לו ולשמו לקבל פרס נאה, כי כל שערי בתי תחכמוני באייראפא יפתחו לפניו.

*) הוא המחלקה הספרותית למאמר הזה, נאסף מקום, תבא בשנה השנית „לספרותנו". המעריך.

סדר החדושים בזה החלק ובחלקים הבאים אחריו הולד מישרים. בראשונה יבואו חידושים על ההלכות של המסכתא ושתים להם הערות על סימני הש"ע השייכים לה, אח"כ עשה כמדור בפני עצמו להערות הנקראות „מאורים" ובם כיון להעמיד דברי הש"ע על מכונם במקום שנושאי כליו הש"ך והט"ז נחלקו על פסקיו 67) ובסוף פנה לבו לביאורי הגדות במסכתא אשר שם בה עיונו. ובסוף הספר נדפסו חרוזים לשבח המחבר מאחד מתלמידיו ושמו בנימן בן יששכר 68) וארבעים שנה לפני זה למד אצלו והוא אשר לבש עוז ויצא נגד המקנאים אשר רצו להשפיל כבוד הרב ולתת ספרו לשמצה 69).

ה) חלק החמישי נקרא: עוד למועד נחלק למחלקות שתים. הראשונה את אשר ציינה המחבר בשם „בין חמישי" כולל החדושים על פסחים יומא סוכה עם השייך להם והמחבר השלים סדורתו בטבת שנת יעל"ו מאור"י או"ר. (תק"פ לפ"ק 70) והשנית („בין ששי)" החדושים על ביצה ר"ה תענית חגיגה מ"ק ותהי השלמתה ביום הולדת המחבר ח"י אב שנת גואל ישראל (תקפ"א) לפ"ק בהגיעו לשנת ס"ו לימי חייו 71). ועוד יסעו אחריהם הערות נוספות לחלקים הקודמים. וסך דפי הספר קצ"ב 72).

ו) חלק הששי: ספר ב"ן נו"ן חלק לשבעה וגם לשמונה חקק כתיבה בם לשננה, בזה ובבו"ש ובעל"ם 73) רוב בחינות העולם ימצא כל הקורא ויבין נפלאות הבורא. מיץ בדפוס אפרים בשנת תקפ"ז לפ"ק בחלק הזה נאספו הפירושים לסדר נשים („בין שביעי)" ומן נדרים ואילך „בין שמיני" ויסיים סדורם בכ"ב שבט שר מגדול (תקפ"ג) לפ"ק 74). „בין התשיעי" אשר השלימם באלול לשנה הנ"ל 75) ועוד, נספחה עליהם מהדורא בתרא להחלקים הקודמים, ועולה לקצ"א דפים.

ו) חלק השביעי: ספר קן טהור בו נבללו החידושים לשארי מסכתות סדר נזיקין ולמסכתות קטנות (דף א'—ס"ו ע"ב וכתוב בראשם: העשירי יהיה. וכו'). והחידושים על ס' קדשים (ס"ו ע"ב—קכ"ו ע"ב ובראשם כתוב: עשתי עשר וכו'). ופירושים למס' נדה (קכ"ו ע"ב—קמ"ו ע"ב ולא ציין עליהם שהם יתיחשו למחלקה הי"ב מספרו) ותשלם כל מלאכתו בשנת תקפ"ה ואח"כ תבואנה הוספות

---

67) ע' מה שכתב ע"ב אחרי אשר העיר כי בעל הש"ך ובעל הט"ז הזהירו שלא לזוז מדברי הש"ע כי הם רק למו"מ כתבו היה נראה לו „חוצפא מוכח להניחו לנו מקום להתגדר במקום מחלוקתם על בעלי הש"ע אשר כתב יפה ויש בעלי הוראה שהרגילו בדורות הללו לילך בדרך קצרה ולתפוס עיקר כדברי המחברים החולקים ועוברים אפילו על דעת עצמם וגם הרבה שדחו דברי הש"ע וקבעו לדינא ע"פ חריפות כפילא במחטא ולא זו הדרך . . . וגם שארי מאחרייהו לכמה מלקטים שדחו דברי הש"ע על פיהם בפה מלא בלא הודע ואשם . . . . לכך העמדתי קונטרים הלז להודיע אשר דבר הקמים בעלי הש"ע כדרבונות וכו' וקראתי שמו מאורים וכו'. 68) קמ"ו ע"ב. 69) ע' דף כ"ב כ"ג ששם תמצאנה איזה מליצות חרוזות בדרך השאל מאותו התלמיד וקרא את הקנאי „למדן עקש" ואת המחבר „למדן ישר" וחתם שמו בהעלם: איתמ"ר בן אלמנ"ר מכהן הכהן בקהל עדת ישרון מסרת ומכהן" ומה שכתב אח"כ: „אהה מ"ק: מלכים ב' ו'„ לא ידעתי לכוון *). אך בעניין הכתוב הנ"ל נראה כי התלמיד רמז לו שהוא לא יעזבהו כמו שלא עזב אלישע את אליהו רבו. 70) ע"ב ע"ב.

71) קנ"ב ע"ב. 72) בסוף הספר נזכרו שנות ג' המסדרים. 73) ר"ל בשאר שבע „ובעוד למועד„ 74) ל' מ"א. 75) קמ"ד ע"ב.

*) המונח החרוזים לא לנגד עיני המה ע"כ אלה אשער בנפשי עפ"י הכתוב מלכים ב' ו' שמציין לפנינו כי מ"ק נמצא שם בפסוק ד' לפני אהה אדוני (ה') ובפסוק ב' נדבר, כי איש יקח קורה אחת לעשות שם מקום וילכו ויגזרו העצים לבנין זה ויהי האחד "מפיל "קורה (ר"ת מ"ק) לזאת לצעק אהה אדוני. והבוחר יבחר. המעריך.

פשר דבר

כולל

פתרון תשעים מלות בודדות לר׳ **סעדי׳ גאון** ז״ל מקור באורן
היא ממשנה וגמרא

הנמצא באוצר הספרים באקספרד (Cod. Huntington Nr 573)
יצאו לאור עם מ״מ הפסוקים ומאמרי חז״ל החסרות בב״י ונספחו עליהם הערות
ובאור לראשי המדקדקים והמבארים הראשונים ע״י החכם החוקר
מהרי״ל דוקעס.

נדפסו עתה מחדש עם הערות ותקונים,

מאת
שלמה באבער

אבא נא בשער „בית האוצר" ואראה למשתכלינו אלה, לא מטעמא דמרתא שאסתר ברה"ק נאמרה (מגלה ז') או מה גם שאנשי כנה"ג כתבוה (ב"ב ה') ואף לא בדברי הר"י ערמאה שאנשי כנה"ג העתיקו המגלה מספר דה"י למלכי פרס ורוח הקדש הריחם רוח דעת האמת, ואמת מדבריהם תצמח לזרות ולהבר הפסולת מן האוכל יתנו אומן והמגלה הזאת היתה למאכל בפיהם לא לשובע רק לרזון לקללה ולא לברכה, ויקדיהו שם ישראל ברבים כי אסופי או שתוקי הביאו לספר הספרים קדש קדשים הוא. ויראו ויבינו אלה המתחכמים כי הזר לא בא אל הקדש!

ראו זה דבר חדש מצאתי במקרא אשר יסודתו במנהגי-מלכי הפרסיים והמדיים ורשומו עודנו נכר בו בהותמה של אמת. וזהו הכתוב בהמן מדבר: ועשרת אלפים ככר כסף אשקול על ידי עושי המלאכה להביא אל גנזי המלך (ג' י') ואתורה במפרשים הקדמונים כהרלב"ג ואבן יחיא בפי' למלאכת ההריגה ממש. ובינותי במבארים החדשים כוואלפזאהן ומרעהו ברי"ל שהלכו בעקבות רש"י ואחרי שני התרגומים בפי' הראשון: דעבדי עבידתא, ובשני: דעבדא מטבעא ובקפ' ט' ג' גם השני מתרגם כראשון. וכאומרים אלה המבארים האחרונים לבאר שהם ג"כ הממונים שקורין געשעפטספערוואלטער, ומוסיפים לזה: א"כ אינו כטעם עשי המלאכה בס' מלכים ודה"י אשר להם כסף מצויר הנעשה כבר למטבע" ובמחילת כבודם אבינה במקרא ואשכילה במדרש, כי עושי המלאכה המה תמיד במשמע שרים במלאכת המלך (דה"א כ"ט ו') שקורין פינאנצמיניסטער כאשר המקרא (באסתר ט' ג') יגיד לנו רעו. בילקוט, ובמדרש אבא גריון פנים אחרים ב' (הנדפס בשם ספרי דאגדתא מהח' הנודע מהריש"ב נ"י) עה'כ: אם על המלך טוב. אם רצונך (בילקוט: כסף) מן הגרוטות (הגרוטי׳ת) *) שבביתי אני מביא ושוקל על ידי האומנים והם טבעו (טובעים) המטבע על שמך.

וזכרון למעשה המנהג הזה הנזכר ע"י עושי המלאכה במקרא ובמדרש בגרוטות והמ טבעות וסדר מלאכתם וגניזתם, מצינו בקורות היוני הערAדאט בספרו השלישי Thalia פרק צ"ז, מספר לפנינו מהתנהגות מלכי פרס עם ארנונותיהם אין קצה למו, וזה תרגומו בעברית: כל המס והמכס הרב אשר למלך דריוש (Darius) והנקבץ על ידו מכל חלקי תבל ומלואה, הביא המלך כל הכסף בגנזיו ע"י עושי המלאכה, בזה ויציקו את הכסף והזהב בכלי חרש ובמלאת הכלי הביאו אחר במקומו, ובעת נדרש היה למלך כסף, אז טבעו לו מטבעות חדשות כרצונו".

ובשימת עין זו נמתיח קו של המנהג הזה על המקרא הנזכר במגילה: עשרת אלפים כסף א) אשקול על ידי. ב) עושי המלאכה. ג) אל גנזי המלך" חוט המשולש הוא ע"י עושי המלאכה, ר"ל שהיו יוצקים כל הכסף והזהב בצקת דוד ובפרור מעשה חרש, להביא אל גנזי המלך, את אלה הכלים, ובשעת הצורך טובעים למלך מטבעות ע"ש. וכן גם הגרוטות שבמדרש היו מביאים ע"י עושי המלאכה (האומנים) ונעשו מטבעות לצורך המלך. ועתה דברי המבאר שעושי המלאכה אינם כמו במלכים ובדה"י „לפי ששם נאמרו על מטבעות המצוירות" ברוח יסודתם. אדרבא ואדרבא, גם פה נאמרו על מטבעות וכסף בציורי העמים השונים וע"י עושי המלאכה הובאו לצקת בכלי חרש ולקלקל פניהם. ולזאת כל מקום שנאמר עושי המלאכה דומה ' לשרי עושי המלאכה בדה"י כמ"ש והזיתי מוכיח עליו (בקאפ. ט' ג') וזולת זאת הדברים חתומים וסתומים. —

---

*) ונקרא ביונית „גרוטא" ועיין נכנת קכ"ג ברס"י סס.

פתח דבר

אם אמרתי אספרה את יקר תפארת גדולת הגאון רבינו סעדי' הנה בהדר גאון עוזו בגדתי, כי מי זה יתפאר להגיד אחת מני אלף המעלות הרמות אשר לאדם הגדול הזה בספר ? ומי זה יערב את לבו לערוך אפס קצהו ותפארתו של המאור הגדול אשר כל מתי בינה לנוגה זרחו ילכו, לאיש הרם והנשא הלזה אך דומיה תהלה, שמו הטוב הנודע לכל באי שערי חכמה הוא תהלתו, וכל הממעיט לספר בשבחו הרי זה משובח, כי מי זה האיש עיני דעת לו ולא יראה אשר כאור בוקר יזרח שמש האיר פני תבל בספריו המסולאים בפז, ומלבד אשר הרבה חילו בתלמוד, והורה משפטי ה' ליעקב, הוסיף דעת והשכל בכל דבר חכמה ובינה, והאיר בחכמת הפלוסופיא תעלומות האמונה כאשר עינינו תחזינה בספרו היקר האמונות והדעות, בו אחר כל בינות ידרוש, וחכמה ודעת עטרה לראשו, ותולדות פעולותיו אשר פעל ועשה חיל, פרשת גדולתו, וקורות ספריו, הלא הם כתובים על ספר תולדות רס"ג (בכורי העתים תקפ"ט) וכל החפץ לדעתו לשכנו ידרשנו. —

והנה בין המון הספרים אשר הגיח למשמרת, ולא יצאו לאור בעט ברזל ועופרת, פני תבל לא ראו, ובבתי עקד הספרים נחבאו, נמצא באוצר הספרים באקספארד. Cod Hunt. Nr. 573 מחברת פתרון תשעים מלות בודדות מעשה ידיו להתפאר, המחברת הזאת קטנה היא בכמותה, אולם רבתי באיכותה, כוללת באור תשעים מלות זרות בכתבי קודש אשר מקור באורן במשנה וגמרא הוא.

וזאת המחברת יצאה ראשונה לאור עולם ע"י החכם הגורע מהרי"ל דוקעס במכ"ע צור קונדע, דעס מארגענלאנדעס ח"ה 115-136 וקרוב לזמן ההוא נדפסה במכ"ע של הרא"ג ח"ה 317-323 מהחכם הגדול והחוקר מהר"י דערנבורג אשר העתיקה ג"כ מכ"י אקספרד הנ"ל ועוד בשנה ההוא 1844 הדפיסה עוד הפעם החכם דוקעס במחברת „ליטעראטורהיסטארישע מיטטהיילונגען" 110-115 ועוד הפעם בשנה ההיא הדפיסה החכם ה"ר יצחק אייזיק בן-יעקב במחברת דברים עתיקים, ובדפוס זה האחרון נעתקו ללה"ק כל המלות הערביות ע"י הרב החוקר הגדול מהר"א דר' יעללינעק נ"י.

שם הספר הקטן הזה נושא החכם געזעניום על שפתיו לתהלה (בהקדמה למדרש מלות עבריות צד 11) וכתב כי הראשון למחברי ספרי השרשים היה הרס"ג אשר כמוהו לא היה עוד לפניו לאסוף ולכנוס שרשים בלשון עבר וזולתה, כי אצר אל תוך אוצרו בלשון ערבי שבעים מלות זרות בלשון עברי אשר אחיות להנה בתלמוד כדמותן בצלמן, ואמר כי עינו ראתה אותן באוצר הספרים. אשר באקספארד, וגם יפת הקראי הביא שבעים שבמקרא שפתר פיומי ודמה אותם מן המשנה והתלמוד. אולם טעו במספר במה שהביאו „שבעים" עפ"י הכתיבה הערבית

בסוף תם תפסיר אלסבעין צפטה אלפרדה כי ט"ס נפל בכתיבה הערבית ותחת מלת אלסבעין צ"ל אלתסעין כי נמצא בו פתרון תשעים מלות כאשר העיר בצדק מהרי"ל

[א] צרכך (ד"ה ב' ב' ט"ו) מלשון משנה צריך (ומורגל הרבה בדרז"ל) (א):
[ב] אונס (אסתר א' ח') (ב) האונס והמפתה (כתובות ל"ט ע"א) (ג):
[ג] מפנק (משלי כ"ט כ"א) כמאמר ההמון (המדבר ערבית): מפונק, ומורגלת בדרז"ל מפנק טפי (ד) (ב"ק פ"ד ע"א) לאתויי מפנקי (חגיגה ד' ע"א). (וז"ז הרבה) (ה):
[ד] מזלות (מ"ב כ"ג ה') כמו שאמרו רז"ל שנים עשר מזלות (ברכות ל"ב ע"ב) (והרד"ק בשרשים שרש נזל אומר וז"ל ומפני שהן נוזלין במהלכן נקראו כן מזלות) (ו):
[ה] כצנת שלג (משלי כ"ה י"ג) ברודה בחמה ובצנה. (ז):

(א) וכן כתב הרד"ק בשרשים שרש צרך וז"ל הלשון הזה ידוע בדרז"ל את שהמטה [צ"ל שלפני המטה] צורך בהן פטורין [ברכות י"ז ע"ב במשנה], והאמר צריך לבריות ושולחם הרבה, והפעל הקל ממנו אמרו במשנה [שביעית פ"ז מ"ד] לקח בכור למשתה בנו או לרגל ולא צרך לו מותר למכרו, וכן שמשו בו בבנין נפעל ובבנין הפעיל ובבנין התפעל עכ"ל, ובעל אוה"ש כתב כל חפצי אדם ומעשיו שסדורים לו לעשות בטבע או שמוכרח אליהם לקיומו נקרא צרכים, ומזה השני בתפלה שעשה לי כל צרכי, ולדעתו מקור המלה הוא לשון ארמית כי הרבה פעמים מתורגם חפץ צרוך, וכן בד"ה שנאמר בו צרכך בא במלכים חפצך. (ב) אינה בודדת לפי שנמצא עוד הפעם במקרא כל רז לא אנס לך (דניאל ד' ו') ופי' הראב"ע לא יגלקך, וכמוהו אין אונס מגלה מכריח עכ"ל. וראיתי כי גם התשבי כתב זה השרש לא נמצא רק פ"א כדת אין אונס. (ג) וחז"ל שמשו בו הרבה, פרט לאנוס (שבועות כ"ו ע"א) אנוסים היינו (כתובות י"ח ע"ב) הזהרו בזקן ששכח לימודו מחמת אונסו (ברכות ח' ע"ב סנהדרין צ"ו ע"א) וכן לבך אנסך (שבועות שם) ודומיהם הרבה, והמדקדק ה"ר אליהו בחור בנמוקיו לפרשי הרד"ק שרש אנס כתב ששמשו רק בתאר ובנפעל ולא בבנין אחר, ולבו אנסו שנמצא גם בנה"ק. (ד) צ"ל איכא אינש דמפנק אית לי' לערא טפי. (ה) גם בעל הערוך הביא בערך פנק א' המאמר הזה, והביא ראיה מן הכתוב מפנק מנוער עבדו, וכן בתפנוקי מלכין עכ"ל צ"ל וכן תרגום מעדני מלך (בראשית מ"ט כ') בתפנוקי מלכין, וכן הביא הרד"ק, והר"ש הפרחון פי' הנהיגו במעדנים תרגום מעדני מלך תפנוקי מלכין: (ו) עיין בשפת יתר להראב"ע (סימן ע"ב) ויפה כתב החכם הגדול הרשד"ל בביאורו לישעי' (א' ח') (אשר שלח אלי זמורה עוד בשנת תר"ה) וז"ל: כבר נתחבטו בזה חוקרי גזרת המלות, החכם געז', אומר כי עיקר השם הוא מזר (איוב ל"ח ל"ב) והיא לפי דעתו, מלשון והזרתם את בני ישראל (ויקרא ט"ו ל"א), ענין הזהרה, ונקראו כן המזלות בעבור היותם (לדעת הקדמונים) מודיעים העתידות ומזהירים את האדם וכו', ולדעתו מזלות שם מיוחד לכוכבי לכת (פלאנעטען), וכנראה מן הכתוב (שם) לשמש ולירח ולמזלות ולכל צבא השמים, וכן בתלמוד (שבת קנ"ו) מזל שעה גורם, ואח"כ מפרש הנולד בחמה, הנולד בנוגה, הנולד בכוכב, הנולד בלבנה, הנולד בשבתאי, הנולד בצדק, הנולד במאדים, ואמנם קראו לכוכבי לכת מזלות מן מעזל ענין השתנות על דרך שקראו להם האחרונים כוכבי הנבוכה, להיותם למראה עינינו נלוזים במעגלותם ואינם שומרים מקומם זה לעומת זה ככוכבים הקיימים אלא כל אחד הולך לדרכו, ויכנס במסלתו של חברו, ומהלכותם משתנים זה בזה, מתקרבים ומתרחקים, ונדבקים ומתנגדים, אשר מזה נמשכות הלקיות (עקליפזען), ועל כן קראו להם האחרונים כוכבי הנבוכה (שטעללאע עררא‌נטעס), וזו היא ג"כ הוראת מלת פלאנעט בלשון יוני, והנה במלת מזל הושמטה העין. יעו"ש. והנה בתלמוד נקרא השפעת המזלות מזל כמו מזל מעשיר מזל מחכים (פאטום שיקזאל) עיין כוזרי (מאמר א' פ"א ומ"ג פי"ז ומ"ד פ"א) ועיין מה שכתב הרמ"ל בערוך ערך מזל בהערה על מאמרם אין מזל לישראל (שבת ג"ו ע"א):
(ז) החכם דוקעס לא רשם מקומו והניח מקום פנוי, אולם בהוצאת החכם

דוקעס. ובתולדות יס"ג אחרי אשר דבר מספריו הזכיר גם שם המחברת לשון עברית שהביא הראב"ע וישער בדעתו כי היא חבורו על שבעים מלות זרות הנמצא עוד היום באוצר הספרים אשר באקספארד בלשון ערבית והגאון מינע להביא דמיונות ממלות תלמודיות עכ"ל דבריו אלה האחרונים מדברי החכם נעזעניוס יצאו לכן כתב גם הוא שבעים תחת תשעים כאשר אמרנו.

ועלינו לתת תודות אלף להחכם הגדול מהרי"ל דוקעס אשר הוציא הסגולה הזאת מאפלה לאורה עם מראה מקומות הפסוקים ומאמרי חז"ל והערות מושכלות אולם אחרי כל עמל החכם הזה ויגיע בינתו הניח גם לי מקום להתגדר בו, ויען דברי הרס"ג ז"ל יקרים בעיני מאד, שמתי עין פקוחה עליהם, וישב עוד מצרף (הוא מחברתי זאת) וזקק אותם שבעתים עד יצא בנגה משפט המלה, פשר דבר מצאתי, לבאר הפתרון עם הערות ונוספות, גם ציינתי כל המקומות אשר לא ציין החכם דוקעס, או נעלם ממנו מקומו, או לא העיר כראוי, והנחתי דבריו מסוגרים בפנים באותיות רש"י, והערותי מתחת ליריעה למען ידע הקורא להבדיל בין דברי לדבריו. ואם ימצאו דברי חן בעיני הקורא והיה זה שכרי.

לבוב ראש חדש שבט תרט"ז *)

שלמה באבער

*) המחברת המוכחית נגמרה אצלי לפני שלשים שנה ושלחתיה לידידי הרב החכם הגדול מהר"ש זאקס לתתה לו מקום בכרם חמד מחברת תשיעית, אבל יען כי נתאחרה לבוא אליו לא היה עוד מקום במכ"ע הנ"ל (ראה מה שכתב החכם הנ"ל בכ"ח עם צד 160 ושמה הודיע כי תבא לאור במחברת מיוחדת) אולם נשארה בידו ימים רבים, וכמעט אמרתי נואש, עד אשר הגיעה לידי בחזרה מהחכם היקר הזה מפאריז, ועד הנה היתה מונחת בקרן זוית, והכל תלוי במזל, ואמרתי להוציאה כעת לאור עולם בבית אוצר הספרות ולא הוספתי ולא גרעתי דבר רק כאשר ערכתיה בימי חורפי זה שלשים שנה; ועם הקוראים המבינים הסליחה באם אולי ימצאו איזה דברים אשר לא ישרו בעיניהם, כי בעלומי ימי ערכתי הדברים האלה:

לבוב בחדש חשון תרמ"ז
הנ"ל

תוריה מבטין (יג) וכן פי' כל המפרשים):

[ט] וכרוזיא (דניאל ג ד) (יד) חייב להכריז (ב"מ כ"א ע"א) (טו):

[י] בלבת אש (שמות ג ב) ובא אחר וליבה (ב"ק נ"ט ע"ב) (וכן מתורגם בפוליגלוטא וכן פתר דונש, והראב"ע בספר שפת יתר (טז) השיג עליו ופתרה מלשון לב (אין דער מיטטע) וכן פירש"י ורד"ק (יז) ומביא גם דעת הרס"ג מבלי הזכיר שמו (יח) ודעת התרגום כרס"ג) (יט):

[יא] משרת (במדבר ו ג) אין שורין (שבת י"ז ע"ב) (כ) לא במי המשרה (ברכות ס"ה ע"ב) (כא). (ועיין שפת יתר סימן 56 (כב) ורש"י פי' כרס"ג וכן הראב"ע והרד"ק):

[יב] וחיבתם (דניאל א י) (כג) זה חייב (שבת ב' ע"א) (כד), (וח"ז מורגלת הרבה בתלמוד):

דהערה: (יג) המתורגמן בשרש בטן הביא התרגום הזה ואמר כ"ל שנגזר מן בטן כלומר מוליאים מן הבטן דהיינו מולידין עכ"ל. ובעל אוהב גר (לד 102) כתב בלשון סורי בטנא עניינו הרה, ודברי המתורגמן שפי' לשון הולדה אינו מדוייק כי השרש משמש בסורי גם על ההריון וגם על הלידה: (יד) הוא ש"ת לאים המכריז, ואין המלה נודדת כי נמצא עוד הפעם הפעל מונח בבנין הפעיל והכריזו עלוהי (שם ה' כ"ט): (טו) ונתרגם המשקל שם השם הוא כָּרוֹז כמו ויעבירו קול (שמות לו ו) ואעברו כָּרוֹז. ונמצא השם גם בבנין הפעיל הַכְרָזָה: (טז) בסימן ק"נ וז"ל בלבת אמר ר' אדונים כמו להבת אש ואינו נכון כי לא נעדר הה"א כ"א בסוף המלה שדומה לאל"ף המשך, א"כ אין פירושו כ"א בלב אש עכ"ל. ואף שנמצא לה"א השמוש שתשמט אחר אות בכל"ס, כמו בַשָּׁמַיִם שהיא כמו בהשמים לא נמצא בשום מקום לה"א השרשית והיא עפ"ש שתשמט ואף לבסוף כמו יעל שהוא במקום ויעלה באופן כזה תשמט ה"א שהיא לה"פ, ולדעתו תפי' המלה מהכפולים, מהנפרד לִבָּה חלה שהנסמך ממנו חלת לחם (ויקרא ח') ודגש הבי"ת לחסרון הבי"ת ע"פ: (יז) מהרי"ל דוקעס הביא ממרחק פירושו בשם דונש ושכח שהוא דעת חז"ל עלמם (שם ס' ע"א) א"כ בר ילחק מאן דתני ליבה לא משתבש דכתיב בלבת אש: (יח) הרד"ק הביא בלשון יש שפירשו בלבת אש כמו בלהבת אש וא"כ תפי' המלה מנחי הלמ"ד לבת בפלם אות נפסך, ודומה לו בדברי המשנה אחד המבעיר ואחד המלבה עכ"ל, ר"ל שרשו לבה והוא מן השרשים המהפכים. כמו כשב כבש ותפי' בפלם אות נפסך (דברים י"ב כ') שהנפרד אוה. ותמי' על הרד"ק שלא הזכיר שחז"ל הביאו לראי' מן בלבת אש כמו שהבאתי וכן במדרש שמ"ר פ"ב באר בו שני פירושים להב ולב ע"ש: (יט) שתרגם שלהבת: (כ) במשנה שם:

(כא) נ"ל דף כ"ה. ושם נדף כ"ה הוא מאמר הגמרא ועיקר מקומו הוא במשנה שם דף כ"ב ע"ב. והנעאר במדבר שם הביא מאמר חז"ל בטעות וז"ל והשם ממנו מרחיקין את סירק ואת המשרה נ"ל מרחיקין את המשרה מן הירק (ב"ב י"ח ע"א): (כב) שם הביא דעת הגאון שהוא מלשון משנה שורין והביא דעת ר' אדונים שהתי"ו שרש כמו ושרת, והטעם עודדת. ולא ישרו דבריו בעיניו: (כג) נמלא מזה השם גם במקרא ע"ד כע"ו חוב כמו חבולתו חוב ישיב (יחזקאל י"ח ז') והיא המלה המורגלת בדרז"ל בעל חוב, ומזה השרש בפיעל וחיבתם, כמו מן קום נאמר בפיעל הדגש קים (אסתר י') ורז"ל הרגילו להשתמש בבנין כזה וכן יצא בקל בתלמוד חָב המזיק, והשם ממנו חוֹבָה ונסמך חובת נגרא: (כד) שם ליתא מלת „זה" ונמצא הרבה מקומות שאין מספר:

[ו] ובני התערובות (מ"ב י"ד י"ד) שנתערבו בניו (יבמות ל"א ע"ב) (ח) (והמתרגם תרגם בני רברביא, (ט) ואחריו נמשכו גם רש"י רד"ק ואחרים):

[ז] נזק (אסתר ז' ד') (י) כמו שאמרו רז"ל אבות נזיקין (ב"ק ב' ע"א) נזק וחצי נזק (שם מ"ד ע"ב) (יא):

[ח] עבר (איוב כ"א י') (יב) אשה מעוברת (משנה וגמרא) (וכן בתרגום

דעלנבורג הביא ברודה היא מלה ערבית ופי' קור, וא"כ הביא רק בחמה ובלבנה. והמלה מורגלת הרבה בדרז"ל כמו שהביא הרד"ק בשרשים שרש לבן, וז"ל ענינו ענין קרירות ונלאנו הכפל בדברי רז"ל בשביל שלא תלבנן, אם לתוך לובן [שבת מ"ב ע"א] מן החמה על הלובנת ומן הלובנת על החמה [דמאי פ"ה מ"ג] עכ"ל. וכן נמצא בדרז"ל בבנין פיעל, שירש הזכר וליבן הנקבה (סנהדרין ע"ד ע"ב), ובעל הערוך ערך לבן הביא מאמרי חז"ל ושרש מלשון לבנת שלג בקליר ר"ל ביום קליר: (ח) הגיון הוא בטעות כי איננו שם ולדעתי ר"ל שנתערבו ולדותיהן וכוון הגאון למאמר המשנה (יבמות ל"ח ע"ב) חמש נשים שנתערבו ולדותיהן הגדילו התערובות, ואולי הי' לפניו הגי' שנתערבו בני' (ר"ל בניהם) עם קו בראשו ונעשית בניו. ובהואלות דעלנבורג הגי' שנתערבו בשבים. ושרש ערב איננו נמצא רק במשקלו ונמצא עוד פעם אחת במשקל הזה בד"ה ב' כ"ה כ"ד, ולדעת רש"י ורד"ק הוא תה"ם נקבה כמו ערבון לבני השרים שהיו נותנים אותם בבית המלך ערבון שלא ימרדו אבותם בו (גייסעל) וזאת כוונת התרגום בני רברביא תרגם רק הכוונה אבל לא המלה, והרד"ק בד"ה שם כתב בני התערובות בני השרים שנותנין המלכים זה ביד זה להקים הברית והשלום ביניהם, וע"ש בפי' המיוחס לרש"י דעה אחרת, והביא פי' רבינו יוסף ולא ישרו דבריו בעיניו, וזה הוא בעצמו פי' רש"י במלכים, וידוע שפי' על ד"ה המיוחס לרש"י איננו מרש"י עיין יד מלאכי כללי רש"י נד 128: (ט) עיין בהערה שלפניה: (י) המלה נמצאת גם בדניאל (ו' ג') לא להוי נזיק, וכן בעזרא (ד' ט"ו) ומהנזקת מלכין: (יא) לא אדע למה לא מציין מקומה מן דף ב' עד דף נ"ד שנמצאה שמה מלה זו הרבה פעמים, וכן יש להעיר ששמשו בו חז"ל בפעלים כמו שכתב הרד"ק בשרשים שרש נזק וז"ל זה הלשון ידוע בדרז"ל ושמושם בו בפעלים בנפעל כמו שאמרו במשנה הניזקין שאין להם בעדיות, ובפעל הכבד [הנוסף] כמו שאמרו ובשהזיק חייב המזיק, ושלא נזכר פעלו [פעל] והוזק בהם אחד חייב וזולתם הרבה עכ"ל. והתשבי ערך נזק כתב ורז"ל שמשו בו הרבה במאמר המזיק והנזק [ר"ל הניזק והמזיק] [ב"ק דף ט' ע"ב במשנה ובתשבי בטעות ב"ק דף י"א] ותמהתי למה לא אמרו המזיק והמוזק ע"מ המכה והמוכה עכ"ל. והגאון בעל תי"ט (ב"ק פ"א מ"ב) ד"ה הניזק והמזיק כתב וז"ל לשון התשבי שרש נזק „ותמהתי למה לא אמרו המזיק והמוזק על משקל המכה והמוכה" עכ"ל התשבי ולפי מה שכתבתי בריש פרקין שהרכיבו לשם נזיקין בבנין נפעל שהתבאר שם, אני אומר שמפני כן שמשו בניזק ולא אמרו מוזק אחרי שכבר נשתמשו בבנין נפעל בהרכבתו לשם נזיקין עכ"ל, ובמשנה א' שם כתב וז"ל לשון הר"ן כל נזיקים שעושין נזק, נזקים שם הניזק, ואומר אני שנזיקים מורכב מהנפעל וההפעל והי' ראוי שיהא מזיקין כמו אב המזיק, הניזק והמזיק, אבל מורכב בנו"ן נפעל ונשארה היו"ד להורות ההפעיל, ושבת הרכבתו, להורות כי המזיק הוא הניזק כי נקה לא ינקה, והכלל שחז"ל הם בעלי לשון הקודש ועליהם אין להשיב כדברי הרמב"ם בריש תרומות ע"ש: (יב) שרש עבר הוראתו העברת גבול ידוע, כמו במקרא העביר המועד (ירמיה י"ו מ"ז) (איבער-שרייטען), וכן היוצא מן הגדר נקרא עובר, כמו העובר על דברי חכמים, וממנו עבירה, וכן ולד פרי הבטן נקרא בתלמוד עובר כמו מה טיבו של עובר זה (כתובות י"ג ע"א במשנה), ונקרא עובר על שם סופו וכן מורגלת המלה גם בתרגומים, דגן ותירוש (בראשית כ"ז כ"ח), וכן כי יש שבר (שם י"א א') ת"א עִיבּוּר ע"ש שיצא מן הגבול שהי' בו עד עתה דהיינו הקרקע, וממנו ויאכלו מעבור הארץ (יהושע ה' י"ב) ותרגומו מֵעִיבּוּרָא

מביא הפתרון הזה ולא בשם רס"ג, וגם דונש בשרשיו פתר כרס"ג וז"ל חלמות ופתרת אם יש טעם בריר חלמות, אם יש טעם ודעת בריר אים נמתגע ורבוי דברי (הפלא) [הבליו] וכדבריך זה [הבל] הבלים הוא במאמרך כי יש טעם כמו וטעם זקנים יקח (איוב יב כ) טוב טעם ודעת למדני (תהלים קיט סו) ותרקיק אותו ונדומיו והיה טעמו כטעם לשד השמן (במדבר יא ח) ואל יטעמו מאומה (יונה ג ז) ותדמה חלמות אלי יחלמו בבר (איוב לט ד) (ל) פתרון רבוי ואין לחלמות דומה במקרא, והיא ריר הבילה אשר לא יאכל מבלי מלח מלשון משנה, והוא לדק אומן אמנה).

[טז] וימרהו (ישעי' לה כא) (לא) עד שימריה (פאה פ"א מ"ו) (לב) (והראב"ע בפירושו רומז אל לשון הערבי ולא יבאנה, והיא מרב (זאלבען) וכן פתר דונש וז"ל וימרחו ופתרת וימרחו על השחין התול הוא ואין ענינה כ"א ענין משנה (לג) כמשמעו בלשון ערבי בחלוף קי"ת בכ"ף כמו אח ופח ואח (?) (לד) וגם בלשון המשנה דברו במלה הזאת בלשון משחה והתבונן ודעת ומוסר קחה).

[יז] לעקר (ויקרא כ"ה מ"ז) (לה) כל שהוא עיקר ועמו טפילה (ברכות ל"ה ע"ב) (ובפוליגלוטא מתורגם ג"כ מלשון עיקר ושורש, והראב"ע נוטה ג"כ לדעה זו מבלי הזכיר שם הרס"ג, והרד"ק בשרשיו הואיל הלך אחרי דעת רז"ל, ואונקלס לא תרגמה כלל) (לו).

[יח] וכפים (חבקוק ב יא) גזית כפיסים לבינים בונין (ב"ב ג' ע"א) (לז) (וכן פירש"י והרד"ק ועיין ערוך ערך כפס):

שלפנינו היא הנכונה וכן לפנינו בתרגום חלבון והלמונא בחי"ת והתמי' על הרב בעל הערוך ששכח בלשון הכתוב „חלמות" שהביא בעלמנו, כי חלמון הוא מן חלמות כמו שהביא הרס"ג וכן הביא הרד"ק והר"ש הפרחון, וז"ל הרד"ק בריר חלמות הוא אודם הבילה וכן בדרז"ל הלבון מבחוץ והלמון מבפנים ונקרא כן לפי שהוא מאכל בריא עכ"ל. וכן הנוסחא הנכונה הלבון בחי"ת מן הלב שהוא לובן הבילה וכמו ביין חלבון (יחזקאל כ"ז י"ח), שהוא תה"ם ללובן היין, כי סתם יין ארץ ישראל הוא אדום, ואולי חלבון מורכב מן ח-לב-ן הלב-לבן לכן בכל המקומות בדרז"ל נאמר תמיד חלמון והלבון, וכן הר"ש (תרומות פ"י מ"ב) הביא בשם הירושלמי חלב ביצים ופי' לובן בצים קרי חלב בצים עכ"ל, ומזה תראה שהגאון הרי"ב הגיה שלא כמשפט (שם וכן חולין ס"ד ע"א) שצ"ל הלמון וצ"ל הלבון בה"א במקום חי"ת כאשר מלא בערוך אבל לא שם עין מבטו בנוסחא משובשת כזדמנה לבעל הערוך, וכן הטעה את בעל המתורגמן שהביא בה"ם הלם וז"ל בריר חלמות בחלבון ביעתא והלמונה כן הוא בערוך ואני מלאתי בכל הנוסחאות הלמונה וטעות הוא עכ"ל. וכאשר הבאתי תראה שהגי' הישרה ויותר מהם טעה המבאר ואחריו בעל אוה"ם שרש חלם שפי' חלמות לובן הבילה ולא ידעו שהוא להיפך שפי' אודם הבילה, וחלבון פי' לובן הבילה עיין בגמרא שם: (ל) צ"ל אל יחלמו בניהם ירבו בבר: (לא) מזה מרוח אשך (ויקרא כ"א כ') כלומר שנעשה כמין מרוח ומגימה וכן סובר ר' ישמעאל (בכורות פ"ז מ"ה) שמימחו אשכיו: (לב) כן פי' הערוך ערך מרח שלשון היכה הוא כמו וימרחו וכן כתב הר"ש הפרחון שפי' ימשחו ותקן עד שימרח עכ"ל, ועיין בתוי"ט שם ד"ה עד שימרח שהביא בשם הרע"ב והרמב"ם פי' אחרים והתמי' שלא הביא גם דברי הערוך: (לג) צ"ל התול הוא ואין ענינו כ"א ענין משיחה: (לד) הרי"ל דוקס הליב סימן השאלה אולם צ"ל ומח כמו שהוא לפנינו בהשגת דונש לד 76.
(לה) אין המלה בודדת והיא מן עקר שרשוהי (דניאל ד' י"ב) וכן כתב הר"ש הפרחון שרש עקר וז"ל לעקר (ויקרא שם) פי' עיקר וכן עיקר שרשוהי וכן בלשון נקבה עקרת הבית שהוא כמו אם הבנים שמחה עכ"ל ועיין בבאור מהרנה"ו ויקרא שם, ומזה הנפעל תעקר (צפני' ב' ד') לעקירה מן השרש גם שם עקר להולך ערירי בלא בנים מזה השרש: (לו) אונקלס תרגם לארמאי: (לז) וכן כתבו הכמי התוס' שם ד"ה כפיסי ז"ל מפרש בגמרא אחרי, וקשה לר"י והכתיב וכפים מעץ יעננה משמע שהוא עץ וכו הרי תראה שגם חכמי התוס' פי' מלשון הכתוב הגם שחז"ל פירשו באופן אחר, ועיי בתוי"ט שם ד"ה בפיסין שהקשה בעבור זה על התוס' ע"ש, והתימ' על החכם המוסף

[יג] כי לא פטר (דה"ב כ"ג ח') (כה) פטור (ומורגלת אצל נדרז"ל) (כו) :
[יד] עמדתו (מיכה א' י"א) עומדין ואומדין (פאה פ"ה מ"א) (כז) (הרד"ק
שרש עמד מביא הפתרון הזה בשם ר"י בן גנאח (כח) ועיין גם בפירושו על הפסוק הזה.)
[טו] בריר הלמות (איוב ו' ו') חלמון מבחוץ (ע"ז מ' ע"א) (כט) (הרד"ק

(כה) וכן נמצא ויפטר מפני שאול (ש"א י"ט ו'), בלשכת פטורים (דה"ב ט' ל"ג):
(כו) כמו לפטור פּׄטֵר וכן בפיעל פטרנוּהו ובנפעל הנפטר, ובתרגומים שלה מתורגם
בלשנא פטור, כמו וישלח לכם את אחיכם (בראשית מ"ג) ויפטר לכון ית אחוכון,
והאנשים שלחו (שם מ"ד) וגבריא אתפטרו, ושלחה מביתה (דברים כ"ג) ויפטרינה מביתה,
הן ישלח איש את אשתו (ירמיה ג') הא יפטר גבר ית איתתיה, וכן ויגרשהו וילך
(תהלים לד) ופטריה ואזל, ומזה ספר כריתות (דברים כ"ג) גט פטוּרין. ופה המקום
להעיר על דברי הגאון מהרש"ל ראפאפורט שכתב בהוספות ותיקונים לתולדות ר"נ ור"א
הקליר (בכה"ע תקכ"א) בהוספה על הערה 9 וז"ל לענין התימה של הקליר בירבי
ביו"ד אחר הבי"ת לאשונה שהוא מדרך האשכנזים אשר קבלוהו מחכמי איטליא לכתוב
התיבות מלאות וי"ו יו"ד, צריך להוסיף שגם בזה היו מחולקים הבבלים עם הירושלמים
יעויין (גיטין ס"ה ע"ב) ר"נ אומר פטרוה (בגט) דבריו קיימין, פיטרוה לא אמר
כלום, אמר רבא ר"נ דבבלאה הוא ודייק בין פיטרוה לפטרוה, תנא דידן דבר א"י הוא
לא דייק ע"כ. נראה פשוט שהבבלים היו נשמרים מלכתוב יו"ד יתירה נגד חוקי הלשון,
ולא כן הירושלמים שהרבו תמיד ביו"ד, ואין אנו צריכים א"כ לדוחק פירש"י שם שבבלי
מספרים פעמים לשון עברית ופעמים ארמית משא"כ בא"י שמספרים תמיד עברית עכ"ל.
אבל במח"כ לא דק בראשון בהשערתו במלת בירבי שכתב ג"כ בתולדות ר"א הקליר הערה 9
וכן הערה 14 שמלת בירבי קבוץ מן בן רבי והיו"ד אחר הבי"ת היא יתירה. כדרך
האשכנזים לכתוב יו"ד יתירה במקום ניקוד הסגול של"ל תחתיו, אבל לדעתי בירבי מורכב
מן ביר—רבי כי בתרגום ביר כמו בר, לא כין ולא נכד בעמו (איוב י"ח י"ט) תרגם
לא ביר ליה ולא ביר ברא, וכן דין גרמא דעשיראה ביר (ברכות ה' ע"ב). רק גם
בסברתו שחולקים הבבלי והירושלמי לכתוב החיריק מלא יו"ד או חסר יו"ד אין האמת
אתו דהתם איירי בהמתני' והברייתא דר"נ הבבלי ב א מ י ר ת האומר כתבו ותנו גט וכו'
הרי אלו יכתבו ויתנו אבל פטרוה פרנסוה לא אמר כלום, ור"נ דברייתא אומר פטרוה
דבריו קיימין, והאיך שייך למיפלג ב א מ י ר ה בשפה בין מלא או חסר יו"ד? וע"כ ההבדל
באמירת הדגש והרפי, והטיב רש"י ז"ל את אשר הביא ראייתו מתיבת שלחוה שתרגומה
פטרוה, ור"נ הבבלי שהי' מספר בלשון עברית וארמית ידע היטב החילוק בין פטרוה
בבה"פ שמורה על שליחות עולם כמו ושלחה מביתו, שעניינו שליחות עולם, וכן פיטרוה
ביו"ד בבנין הקל שענינו שליחות לחזור ולבא, וכן במשנה תיבת פטרוה בלא יו"ד, רק
במלתי' דרבא נכתב מלא יו"ד לבאר היטב החילוק בין אמירת פיטרוה בלא דגשות הטי"ת
ובנקל אמירת פטרוה בדגשות הטי"ת שעניינה שלוח וגרושים, ותנא דידן לא ספר רק
בעברית ולכן לא חלק בין פיטרוה לפטרוה והבן.
(כז) במשנה שם נאמר רק הרוח שפיזרה את העמרים אומדין אותה אבל לא
נכתב בשום נסחא עומדין ואומדין, ואולי הכוונה עומדין בעי"ן או אומדין באל"ף והרצון
שים בזה שתי נוסחאות וכן נמצא במשנה (תמיד פ"ב מ"ה) בעומד חמש סאים גחלים
ופי' הרע"ב כמו באומד ולפני הערוך היתה הנוסחא באל"ף אומד, והתמי' על החכם מהרי"ל
דוקעס שציין מקומו ולא העיר מאומה: (כח) וכן הר"ש הפרחון בספרו מחברת הערוך
שרש עמד כתב וז"ל עמדתו כלומר אמדתו פי' שיעור הדעת באומדן דעתו ותנן אומדין
את השנה כמה לקט הוא עושה [נ"ל אומדין אותה כמה לקט היא ראויה לעשות (פיאה
פ"ה מ"א)] ותנן ואל תרבה לעשר אומדות [אבות פ"א מט"ו] עכ"ל: (כט) וכן לפנינו
בגמרא (שם) הלמון מבחוץ והחלבון מבפנים טמאה, ונוסחא משובשת הי' לפני בעל
הערוך שהביא בערך הלמן וז"ל הלמון מבחוץ והלבון מבפנים טמאה פי' הלמון הוא
הפנימי אדום שבביצה, בריר חלמות תרגם הלבון ביעתא והלמונים עכ"ל. והאמת שהגי'

[כב] המצרים (איכה א ג) **מצר ראשון ומצר שני** (מא) (וכן פירש"י, והראב"ע מביא גם את זה ולא בשם הרס"ג, והוא מבארו מלשון מן המצר (תהלים קיח ה), ופה בלשון רבים, ואחריו נמשך הרד"ק בשרשיו, ומביא גם דעת רס"ג ולא בשמו)(מב):

[כג] נחתך (דניאל ט' כ"ד) **חתיכה של בשר** (חולין ק"ח ע"א) (מג) **המפלת חתיכה** (נדה כ"א ע"א) (ובפירוש דניאל המיוחס לרס"ג לא נפתרה מלה זו כלל) (מד):

[כד] נבתם עונך (ירמיה ב' כ"ב), **הרואה כתם על בשרה** (נדה כ"ז ע"ב) (מה):

[כה] יכרסמנה (תהלים פ' י"ד) **יקרצהא** בלשון ערבי, כמו בדרז"ל **קרסמוהו נמלים** (פאה פ"ב מ"ז) (וכן פתר דונש ערך כרם וז"ל יכרסמנה והבאת בחלק אחד יכרסמנה חזיר מיער עם מלא כרשו מעדני (ירמי' נא לד) ושם ב' חלקים כרם הוא שליםי לא נמלא מפועל במקרא ויכרסמנה הוא פועל רביעי אין לו דמיה כ"א במשנה רק (מו) שקרסמוהו נמלים (מז) וקרסמוהו בכ"ף ובקו"ף שתי לשונות מטכשין ומטקשין (מח) ופתרון יכרסמנה יקללנה ויקוששנה, התבונן בחכמה (מט) תמלאנה אם ככסף תבקשנה וכמטמונים תחפשנה).

[כו] פחתת (ויקרא י"ג כ"ה) **לא פחות ולא יתיר** (שבת קלו) (נ) (בפוליגלוטא מתורגם ג"כ מהלכה מלשון כליה ואבדון, וכן הראב"ע והרד"ק בשרשים, ורש"י מדמה אותה עם באחת הפחתים (שם י"ז ט') מלשון עמק, ואונקלס תרגם תברא כרס"ג) (נא):

[כז] ובלולים (מ"א ו' ח') **ולולים היו פתוחים בעליה** (מדות פ"ד מ"ה) (נב):

[כח] היץ (יחזקאל י"ג י') **עושין לה מחיצה** (שבת ק"כ [ע"א]) (נג):

תרגם יונתן מגלשות עכ"ל. מזה נראה שהי' לפניו במקרא בפרודים וכן פירבד בדל"ת ואולי הי' כן גם לפני הגאון הרס"ג (מא) הרי"ל דוקש הניח מקום פנוי ולא ציין את מקום המאמר והוא בב"ב דף ס"ב ע"ב. (מב) יפה כתב הר"ש הפרחון מלר פי' גבולות ותכן אילן הסמוך למלר פי' כותל שבין שדות או גדר ובלשון תלמוד בר מלרא. ואנכי הגהתי בערוך ערך מלר ה'. שהמלה נגזרת מן לשון המקרא בין המלרים. ועיין בהרשב"ם (ב"ב כ"ה ע"א). (מג) המלות „של בשר" אינם בנוסחאות שלפנינו (מד) בערוך ערך חתך הגהתי שלשון מקרא הוא מן נחתך כמו שהביא הרס"ג וכן הביא הרד"ק והר"ש הפרחון. (מה) וכן בהגהותי על דברי הערוך כתבתי שלשון מקרא הוא זה. (מו) ל"ל שדה והוא במשנה פאה פ"ב מ"ז (מז) וכן הביא הרמב"ן ז"ל והובא בתוי"ט שם שנגזר מלשון הכתוב, וכן הביא המוספי בערוך ערך קרסם א' ובערוך שם נפל ט"ס שהביא כי אכלנו הארבה ת"י יקרסם ל"ל כי יחסלנו הארבה וכן העתיק אחריו בטעות המעריך תהר"ש די לונזאנו בערך קורסם. (מח) טכש כמו טקש והמלה יונית פי' סדר. (מט) בחכמת הדקדוק שהכ"ף מתחלפת בקו"ף והשמ"ך תבא תחת הלד"י ויהי' כרסם בשמ"ך בלשון עברי כמו קרלם בלד"י בלשון ערבי, תמלא פתרונה במלת יקושש (יחזקאל י"ז ט') שהוא כמו יקולץ, וע"ע לקמן סימן ס"ח פי' אחר במלה יקושש מרס"ג. (נ) לפנינו ולא יותר ול"ל שבת קל"ז ע"א במשנה (נא) בהגהותי לערוך כתבתי מה שהביא בערך פחת ומאמרי רז"ל ושיים כי כרו שוחה תרגום כרו פחות, הלא לשון מקרא הוא כמו אל הפחת הגדול (ש"ב י"ח י"ז) אל אחת הפחתים (שם י"ז ט') או שהוא ע"ד השאלה מן פחתת ועיין בביאור מהרכש"ו שם (נב) ראיתי בערוך שהשיג באות ב' בערך בלולין המאמר בלולין היו פתוחין בעליות בית קדש הקדשים פי' ארובות עכ"ל, כאלו הבי"ת היא שרשית והאמת של"ל ולולין כמו שהוא לפנינו וכמו שהביא הרס"ג כי שרשו, לול, וכן מנחות ל"ד ע"א לול הפתוח בין בית לעליה, וכמו שהביא הרד"ק והר"ש הפרחון. ואחרי כתבי זאת מלאתי בערוך ערך לול הביא בעצמו שם מאמרי חז"ל ושיים כמו ובלולים יעלו. לכן יש למחוק הדברים מהערוך ערך בלולין וט"ס הוא:

(נג) וכן אמרו עושהו חייץ (שביעית פ"ג מ"ח) והביא שם התוי"ט בשם הירושלמי כדכתיב והוא בונה חייץ עכ"ל ומזה הפעל בשביל שיחולו (מכשירין פ"ג מ"ח) פי' הרע"ב כמו שיאולו כלומר שיהדקו וידחקו הבקעים זה בזה, אולם יותר נכון כמו שהביא התוי"ט בשם הר"ש וז"ל שיחולו לשון דבר החוצץ שמהדקין אותו וכו' ע"ש, והתיוו' שלא הביא פי' הערוך ערך חץ שהביא המשנה ומפרשה שיחולו לעשות מחילה בפני המים כדי להתקבץ

[יט] **במסבו** (ש"ה א י"ב) **לא יאכל עד שיסב** (פסחים ל"ט ע"ב) (והרד"ק בשרשיו מביא הפתרון הזה בשם ר"י בן גאנח) (לח)

[כ] **נסמן** (ישעי' כח כה) **אמר את האבידה ולא אמר** (את) **סימניה** (ב"מ כ"ח ע"ב) (לט):

[כא] **מלך הסריס אשר בפרודים** (מ"ב כג יא) **וכל פרוואדה נהרדעא** (כתובות כ"ד ע"א) (רש"י מודה ואומר לא ידעתי מה הם, והרד"ק מאחר כרש"י מבלי הזכיר שמו. ובגליון מובא הערה בגמרא שלפנינו הגי' נהרדעא וכל פרוודהא ונראה כי ט"ס הוא ול"ל פרוודהא בדל"ת) (מ):

בערוך ערך כפש שהוסיף על דברי הערוך שפי' אריח כמו שפי' רז"ל ואמר אולי וכפים מעץ יעננה שהוא לשון מקרא מענין זה ופי' חתיכת עץ כמו כפים זה שהוא חתיכת לבנה והתרגום מוכח כן עכ"ל, ולא ראה שגם דברי התוס' נוטים לזה שהוא מלשון שכתוב, והרד"ק כתב וכפים אם כדונה אותו למה שאמרו רז"ל כפסים אריחי הוא מענין האבן שזכר בפסוק ולענין הפסוק ידמה כי הוא מענין העץ כי כבר זכר כי אבן מקיר תזעק, וכן ת"י ושיפא מגו מרישא עני לה ר"ל חתיכת מהקורה עכ"ל והר"ש הפרחון פי' וכפים דקרא ג"כ כמו בדרז"ל לבנים קטנים עשוין בכבשן ככלי חרס ובונין בהם הבניינים מלשון רז"ל גזית כפסים והוא אריח עכ"ל: (לח) אבל לא ישרו הדברים בעיני הרד"ק שכתב בשרש סבב וז"ל ומה שאמר עד שהמלך במסיבו רחם מסיבי (תהלים קמ"ו) שהוא ענין אחד מענין הסבה וממה שאמרו חז"ל לא יאכל עד שיסב אינו כן, כי שהסיבה בלשון חז"ל הוא לשון סיבוב והקפה כי לפי שהיתה ישיבתם ואכילתם ושתיתם במסיבה שהיתה דרכם ליסב על המאכל והמשתה סביב סביב ובעת אכילתם ושתיתם היו נסמכים אל צד שמאלם דרך חשיבות קראו כן לסמיכה הסיבה ותדע כי לא קראו לשום סמיכה בעולם הסיבה כי אם בעת האכילה והשתיה שדרכם לשבת סביב וכן אמר המתרגם ויסבו לאכול לחם ואסחרו למיכל לחמא עכ"ל, וכן נראה מדברי הרד"ק שאין המלה בודדת והוא ענין אחד עם רחם מסיבי, וכן הר"ש הפרחון כתב במסיבו רחם מסיבו [נ"ל מסיבי] פי' אלו בני אדם שאוכלים בהסיבה, כדתנן אפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסיב, פי' יטה ויסמוך על שמאל כדי שילך המאכל דרך הישר עכ"ל ועע"ש שהביא מאמר יקר בשם הרס"ג מספר האמונות ע"ש, וכן מענין זה כי לא נסב עד באו פה (ש"א ט"ז י"א) פירש"י לא נשב לאכול כל מושב סעודה קרויה הסבה עכ"ל: (לט) המוספי הוסיף בערך סמן תרגם ארמה כס, אחזי סימן, ושכח שלשון מקרא הוא כמו שהביא הרס"ג: (מ) תמי' על החכם המעיר איך לא ראה ולא ידע כי בספרי קודם כתוב פרורים ברי"ש ולא נפל ט"ס בגמרא אף שהנוסחא שלפנינו היא פרוודהי נ"ל פרוורהי כמו שהוא לנכון בגיטין (ח' ע"ב) בפרוארי ירושלים וכמו שהביא הערוך והרד"ק ולפלא בעיני שהוסיף בשם רש"י והביא דברי הרד"ק ולא העיר שכלם הביאו פרורים. וז"ל הרד"ק בפרורים במגרשי הערים וחצריהם וכן בדרז"ל יקראו מגרשי הערים כן כמו בבל וכל פרוורהא נהגו כרב נהרדעא וכל פרוורהא נהגו כשמואל [כתובות כ"ד ע"א] ועוד אמרו הקונה בסורי כקונה בפרורי ירושלים [גיטין ח' סע"א] ותרגם ירושלמי ירעשו מגרשות יזועון פרוריא וכו' עכ"ל, והדברים האלו הנה מלה במלה בערוך ערך פרור והערוך הביא ג"כ ושדה מגרש עריהם (ויקרא כ"ה ל"ד) ת"י פרוורי קרויהון. והביא גם מאמר המדרש ב"ר פסח למלך שהי' יושב ודן בפרוור ולפנינו בפרוד גם יש לתקן שם כמו שהוא בערוך. והר"ש הפרחון במחברת הערוך הביא ג"כ מאמרי רז"ל כמו שהביא הערוך והרד"ק, וכן הרע"ב חלה פ"ד מי"א הביא ג"כ ראי' מן תרגם מגרשי פרוורהא [נ"ל פרוורהא] כמו שראה בערוך, והגאון הרי"ב בתוספות לאשון לליון הביא ג"כ דברי הערוך ודברי המוספי ומוכיח שהוא ברי"ש לא כמו שהביא הרמב"ם ז"ל בדל"ת ושכח ג"כ בלשון הכתוב. וראיתי ברמב"ן בפ' ויצא על הכתוב זבדני אלהים זבד טוב כתב וז"ל הוי"ו והבי"ת ישתוו בלשונינו במקומות רבים כמו לפרבר למערב ארבעה, ואמרו ממנו פרוור, דכתיב אל לשכת נתן מלך הסריס אשר בפרוורים ופי' שניהם מה שהוא מקיר החומה לחוצה, ומגרש לערים ת"י ופרוור וכן

[לד] שתום העין (במדבר כ"ד ט"ו) כדי שישתום (ע"ז. כ"ח ע"א) (סא)
(בפוליגלוטא מתורגם חדיד (שארף) מלשון חד הראות, וכן הרד"ק בשרשיו, ורש"י והראב"ע
לא פתרוה כלל) (סב) :

[לה] נבעו מצפוניו (עובדי' א ו) והמבעה (ב"ק ב'. ע"א) (בגמרא מובא בפי'
שפתרון הזה באומרם (דף ג' ע"ב) וז"ל (סג) כדמתרגם רב יוסף וכו' אתגליין מטמרוהי
ורש"י פי' באופן אחר וגם זה כמצא בו (סד) והראב"ע לא פתרה כלל) :

[לו] כי כפשע (ש"א כ ג) (סה) שיפשע שלש פסיעות (יומא כ"ג ע"א) (סו):

[לז] כרשיון (עזרא ג ז) (סז) נוטל רשות ומבטל

בחבלים ומשליכים אותם בים להעמיד הספינה (אנקער) ותרגום ושוגרו על מסגר ויתעגנון בבית עגונא, ולאשר בחשך הגלו לדעגונין, ובבתי כלאים החבאו ובבתי יסורין עגוניהון וחסרה נון השרש לפי שאם היתה נו"ן השרש נכפלת עם נון הרבות והיינו אומרים תעגננה היה כבד על הלשון, ולחסרון נו"ן השרש היתה נו"ן הרבות ראויה להדגים, ובא הנח תמורת הדגש כמו שבא ג"כ במקומות רבים, ולפיכך הגימ"ל נקודה בצרי כמו שהיה, אם היה שלם תעגננה ואלו היה שרשו עגה היתה נקודה סג"ל כמו שי"ן תעשינה והדומים לו עכ"ל, ושרה תלונת רש"י ודברי הרמ"ג נכונים.

(סא) הוא בדף ס"ט ע"א במשנה כדי שישתום ויסתום ויגוב. (סב) לפי שאין מקומו (במדבר כ"ד ט"ו) לכן לא מצא ברש"י והראב"ע מאומה ואולי הביט בעין פקוחה על שתום עין (שם שם ג') בעיניו ראה שמפרש רש"י וגם הביא מאמר חז"ל שהביא הרמ"ג ע"ש וכן הוא בראב"ע שם, וכן בע"ז שם כתב רש"י ד"ה ותיגוב, שתום לשון שתום העין עין פתוח דשפיר חזי עכ"ל. ויש להעיר שפה נפל ט"ס ברש"י אשר לא תקנו מגיהי הש"ס וצ"ל „ומתרגמינן" דשפיר חזי, וכן מצאתי ברש"י סנהדרין ק"ה ע"א ד"ה שתום העין פתוח. וכו' והכי מתרגמינן דשפיר קזי עכ"ל וכן בנדה ל' ע"ב בתוס' ד"ה שתום ע"ש. (סג) העיקר חסר מן הספר וצ"ל ושמואל אמר מבעה זה השן דכתיב איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו, מאי משמע כדתרגם רב יוסף וכו'. (סד) וז"ל רש"י נבעו ת"י איתגליין ולשון ארמית נבעו נתבקשו, וכן אם תבעיון בעיו (ישעי' כ"א) עכ"ל, ובגמרא שם הובאה הראי' הזאת לדעת רב שאמר מבעה זה אדם דכתיב אם תבעיון בעיו, והראי' מהתרגום הוא לדעת שמואל ע"ש ובדברי רש"י ד"ה איתגליין, לכן דברי רש"י פה מגומגמים קצת. והר"ש הפרחון בשרש בעה כתב דפלוגתא דרב ושמואל היא בענין דקדוק המלה וז"ל רבותינו בעלי התלמוד חלקו על זו המלה ודקדקו עליה האיך בנין שלה אם היא פועל קל, ואם היא פועל כבד כמו דברי המחברת הזאת ומכאן תדע שהיו תופשין זו הדרך שתפשנו אנו עכ"ל, וזאת כוונתם שאמרו רב מ"ט לא אמר כשמואל אמר לך מי קתני נבעה, ושמואל מ"ט לא אמר כרב אמר לך מי קתני בועה ע"כ, ר"ל לפי שמנהג פעם לבה"ק שיבא תחת הנפעל כמו ושער בנגע הפך לבן (ויקרא יג) שהיא ת' נהפך בנפעל ע"כ לא הוברר הדבר אם הוא איננו נפעל באמת רק שיבא על בנינו בה"ק והבן.
(סה) אין המלה בודדת שכן נמצא אפשעה בה (ישעי' כ"ז ד') ופי' כל המפרשים לשון פסיעה וכן כתב הרד"ק בשרשים אפשעה פי' אצעדה ושם כפשע עניינו כצעד והלשון מורגל בדרז"ל פסיעה גסה, וכן כתב הר"ש הפרחון והביאו ג"כ מזה עד המפשעה (דה"א י"ט ד') פי' אבר שפושע בו. (סו) צ"ל דף כ"ב ע"ב

(סז) וז"ל רש"י שם כרשיון כאשר היה רשות המלך לבנות הבית, כרשיון לשון רשות מגזרת רשה שהרי מן אבה יאמר אביון, מן צבה יאמר צביון, ומן חזה יאמר חזיון, ומן רעה רעיון, ומן קבה קביון, ומן רשה יאמר רשות כמו מן ענה עניות [צ"ל ענות כמו ענות עני] (תהלים כ"ב כ"ה), ומן שבה שבות, ומן יאה יאות, ומן זנה זנות, נמצא רשות ורשיון באין ויוצאין מגזירה אחת לפי שער הדקדוק ולשון אחד הם, ומנחם חברו לשון ארשת שפתינו, ולא דקדק בגזירתו, ואעפ"כ שני פנים הללו קרובים זה לזה במשמעותם עכ"ל, ר"ל שאין הבדל בין רשיון ובין רשות, והרד"ק בשרשים הביא בשם ר' יונה כי מזה קראו המלכות רשות באומרם הוו זהירין ברשות [אבות פ"ב מ"ג], ולדעת הרד"ק הוא מלשון ראש, כי המלך נקרא ראש, כמו שאמרו נתנה ראש וזולתו, וכן הוא נקרא

[כט] נטמינו בעיניכם (איוב י"ח ג') (נד) היתה לו גומא וטממה (שבת פ"א ע"ב) (נה) :

[ל] יבלת (ויקרא כ"ב כ"ב) יבולות (נו) (פסחים ס"ח ע"ב) :

[לא] יפה נוף (תהלים מ"ח ג') ונופו נוטה (מכות י"ב ע"א) (נז) (ורד"ק פתר מלשון שלשת הנפת (יהושע י"ז י"א) ודומה פתר כרד"ק ז"ל בשרש נף יפה נוף, ודמית יפה נוף משום כל הארץ עם שלשת הנפת כמדומה העדן לתופת, ונוף אין לו דומה במקרא, כ"א בלשון משנה נקרא כה הענף, באמרם אילן הנוטה נופו לרה"ר, ונופו ענפו וקצירו אחד הם, ונקרא הר ציון יפה נוף, יפה ענף, כי הוא הר הזיתים, והתבונן לפתרון הדתים) :

[לב] ומטלאות (יהושע ט' ה') המטלות (כלים פ"ז מ"ו) (נח) :

[לג] תעגנה (רות א' יג) בנות ישראל מעגונות (נט) (ורש"י נראה כרומז אל פתרון זה ומשיג עליו) (ס) :

צ"ש. (נד) אין המלה בודדת ודומה לה ונטמתם בם (ויקרא י"א י"ג), וכן פי' הרד"ק שרש טמם, נטמינו בעיניכם ונטמתם בם, שניהם ענין סתימת הלב ואין דעת, כמו שאמר מדוע נחשבנו כבהמה, וכן ענין ונטמתם בם, כי אכילת השרצים סותמת הלב ומונעת ממנו הבינה עכ"ל, וכן כתב גם הראב"ע (ויקרא שם) שהוא כמו נטמינו בעיניכם, וטעמו כאדם שאין בו דעת עכ"ל וראיתי שגם חז"ל פירשו כן (יומא ל"ט ע"א) תני דר"י עבירה מטמטמת לבו של אדם שנאמר ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמתם.

(נה) והרד"ק בשרשים שם כתב ובדברי רז"ל נכפלו הפ"א והעי"ן בזה הלשון באמרם מטמטם את הלב, וקראו ג"כ טומטם למי שהוא סתום שלא נראה לו זכרות, וכן זכרותו כפול העי"ן לבדה, באמרם היתה לו גומא וטממה בבית חייב משום בונה, בשדה חייב משום חורש [שבת ע"ג ע"ב] ומלה אחת זכרו בלא הכפל על ארבע דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון [סוכה כ"ט ע"ב] כלומר למקום שיהיו סתומין מהם שלא ישיבו להם עוד עכ"ל ועיין בתוי"ט חלה פ"ג מ"א שכתב ולדבריהם נראה לי דלשון מטמטם הוא מלשון ארמי כמו טמוכין פלשתאי בפרשת תולדות, ואכתי ע' שנייה למה באה, שהי' לו לומר מטמם לכן נ"ל יותר לפי שאין עיסת השעורים נדבקת יפה לפיכך נקראת עיסתה טומטום עכ"ל, ומדברי הרד"ק שהבאתי תראה ששניהם מלשון טמם וטמטום וטמום אחד הם. (נו) נ"ל יבולת ועיקר מקומו במשנה (עירובין ק"ג ע"א) חותכין יַבֶּרֶת במקדש

בקולם וע"ש ברש"י שהביא ראיה מן יבלת דקרא קרינן יַבֶּרֶת שאינה שם דבר אלא כמו

מְגֶרֶת דומיא דְשִׁבּוּר, אבל יַבֶּלֶת דמתניתין הוא שם דבר שם המום. (נז) וכן כתב

הר"ש הפרחון ז"ל וי"א סעיף כדתנן אילן העומד בארץ ונופו נוטה חולה לארץ, פי' פארותיו וסעפותיו, ואנכי העירותי על דברי המוספי ערך נוף ב' שהוסיף ראי' מן התרגום ועשה פרי למעלה שתרגם ומרים נופיה לעילא. מה לו להביא ממרחק ראיתו הלא הוא לשון מקרא כאמור וכמו שהביא הרש"ג : (נח) נ"ל פכ"ז מ"ו וכן נמצא שם פכ"ו מ"ב, וכן הביא הערוך ערך טל ב' שנגזר מן לשון המקרא ע"ש (נט) לא ציין מהרי"ל דוקעס מקומו. ולשון עגונות רגיל הרבה בדרז"ל : (ס) וז"ל רש"י תעגנה לשון איסור כלא כמו עג עוגה ועמד בתוכה [תענית י"ט ע"א] ויש פותרין לשון עיגון ולא יתכן שא"כ היה לו לינקד הנו"ן דגש או לכתוב שני נונין עכ"ל, ויפה כתב הרד"ק בשרשים וז"ל תעגנה הנכון ויושר בעיני בזאת המלה שפרשה ענין כמו שנשתמשו רז"ל הרבה בזה השרש כמו שאמרו „עגונה" לאשה היושבת בלא בעל, ועוד אמרו ובלבד שלא ישהא העגונה שבהן שלשים יום [ב"ק דף פ' ע"א] כלומר שלא ישהא אותה הבהמה שלקח באחרונה שלשים יום [עיין ברש"י שם שפי' העגונה המאוחרת למקחו שלקח סמוך לעת השוק וכו' ופי' מאוחרת מלשון הלהן תעגנה עכ"ל]. וכן אמרו [ב"ב ע"ג ע"א] מכר את הנס ואת העיגון ותני ר' חייא אלו עיגונין שלה וכן הוא אומר הלהן תעגנה, והם הקלדונים הגדולים שקושרים אותם

[מד] מאה שערים (בראשית כ"ו י"ב) (עט) כמו שאמרו רז"ל שיעורו כמלא
הסיט (שבת ע"ט ע"א) (פ) :

[מה] והזורה (ישעי' נ"ט ה') ביצים מוזרות (חולין ק"מ ע"ב) (פא):

[מו] לטוטפות (שמות יג טז) כמשארז"ל בטוטפת (שבת נ"ז ע"א) (אולי ייטב בעיני הקורא אמרתי להביא פה דברי מנחם בן סרוק בשרשיו שרש טף וז"ל והיו לטוטפות לשון מלל ביב שפתים, ופתרון והיו לטוטפות כה הוא וכה עניינו כאמור שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים י"ו ח') וכה הזהיר משה את בני ישראל באמרו והיו לטוטפות בין עיניך עניינו שית אמריו נכח פניך וחוקותיו נגד עיניך ואל תשכח את הדברים אשר ראו עיניך לבעבור תהי' יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, הוא אשר דבר שלמה בס' משלי (ג' ג') קשרם על גרגרותיך ענדם על לוח לבך ע"כ. הפתרון הזה הנוטה מדעת חז"ל וכל המבארים אך הוא לפתרון ר' יפת הקראי המובא (Wolf Bibl. IV) וז"ל ופתרת טוטפות ומסובבות כמו והטף אל דרום (יחזקאל כ"א ב') אשר פתרונו הסב פניך אל פאת דרום וטעמו הוא כטעם ולזכרון בין עיניך שאמר בפסוק העליון, והוא מנהג בני אדם כאשר יקפצו שיזכרו דבר ישימו אותות על אצבעותיהם להזכירהו הדבר אשר הם חפצים לעשות אותו, ע"כ חייב בנו הבורא שישימו ומעשה מצרים לפניהם תמיד לזכור אשר חייב עלינו לתת הבכורות ודברה תורה כלשון בני אדם ע"כ ודעת הרד"ק שרש טטף כרס"ג, והראב"ע רומז לפתרון מנחם מבלי הזכיר שמו). (פב):

[מז] שפחה נחרפת (ויקרא יט כ) האומר חרופתי (קדושין ו' ע"א) (גם בפוליגלוטא העתיקו מהטובה (פערלאבט) כמו ארושה, וכן הראב"ע ומבאר עוד בדרך אחר, וכן פירש"י והרד"ק בשרשיו) ׳ (פג):

[מח] בקרתי (ויקרא יט כ) כמו שאמרו רז"ל בקראי (כריתות יא) (פד) (בפתרון המלה הזאת נמשך הרס"ג אחרי דעת רז"ל שהוא מלשון קריאת המשפט לענוש נפש כמבואר בגמרא (כריתות י' י"א) (פה) ומנין דהדא בקורת ליסנא דמלקות הוא אמר ר' יצחק תהי' בקראי כדתניא גדול הדיינין מקרה וגו' (פו) וכן בהעתקה הערבית בפוליגלוטא מחדודה, והראב"ע פתרה מלשון חקירה ודרישה כדעת רז"ל שם ר' אשי אמר בוקר תהיו. והרד"ק שרש בקר מביא דעת הרס"ג באריכות יותר מאשר הוא פה וז"ל וכתב הגאון ר' סעדי' כי אמר לשון בקרת לפי שהמלקות היא ברצועה של בקר (פז) ועיין שפת יתר סי' ט') :

(דף פ"ז ע"ב) שכתב מגורות כמו נהרסו ממגורות. (עט) אין המלה בודדת שכן נמצא בפעל שער בנפשו (משלי כ"ג ז') עניינו אומד הדעת (בערעכנען) ומזה בתלמוד כך שערו חכמים, וכן הביא הרד"ק והר"ש הפרחון שער בנפשו וכן מאה שערים פי' שיעורין, וכן מצאתי בדברי הרמב"ם ז"ל (שקלים פ"ד מ"ט) משערין את הלשכה משערין מלה עברית כמו שער בנפשו ועניינו שנותנין שיעור לאותו דבר עכ"ל, ולדעתי מזה הענין ג"כ בשי"ן שמאלית במקום שי"ן ימין לא שערום אבותיכם (דברים ל"ב י"ז). (פ) נ"ל כמלא רוחב הסיט. (פא) פי' בילים מוזרות ענין רקבון (פויל) עיין ערוך ערך זמר שהביא שם זמרי שנעשה בשליו כבילים המוזרת (סנהדרין פ"ב ע"ב) וכן שהזמיר בשרו כבילה מוזרת פי' שנעשה מלאיו מסונים ורעים כבילה מוזרת עכ"ל ומזה הפי' בכתוב והזורה כבילה המוזרה. והרוחנו בזה פי' חדש בבאור והזורה. (פב) ועיין בהרמב"ן שם שכתב וז"ל רז"ל יקראו הדבר המונח בראש טוטפות כמו שאמרו לא בטוטפת ולא בסנבוטין ואר"א אי זה טוטפות? המקפת מאזן לאזן והם (ר"ל חז"ל) בעלי הלשון שמדברים בו ויודעים אותו ומהם ראוי לקבלו וכו' עכ"ל ועיין בביאור שם ואין פה המקום להאריך.

(פג) הרי"ל דוקעס הביא כן מפי' רש"י והרד"ק ולא ראה שכן פירשו רז"ל בעצמם (שם) האומר חרופתי מקודשת שנאמר והיא שפחה נחרפת לאיש ועיין בהרמב"ן ובביאור שם.

(פד) נ"ל י"א ע"א (פה) נ"ל י"א ע"א. (פו) נ"ל ומקרא וכו' כי וגומר אינו נאמר רק על לשון המקרא ולא על דברי הש"ס כנודע (פז) ויותר נכון מה שסיים הרד"ק או יהי' בי"ת במקום פ"א כי לפי שהם ממוצא אחד הם קרובין בענין כמו שמצאנו בלשון המשנה הבקר לעניים שהוא כמו הפקר בפ"א ופי' בקורת תהי' להפקר היא לפי שלא חופשה

(סח) רשות (עירובין ס"ט ע"ב):
[לח] מדורתה אש (ישעי' ל' ל"ג) (סט) מדורת בית המוקד (שבת י"ט ע"ב):
[לט] כמו חלאים (ש"ה ז' ג') (ע) שמונה עשר (ע) חוליות (ברכות כ"ח ע"ב) (מלת חוליא בתלמוד כמו פרק ואבר מדבר המורכב מחלקים רבים, כמו חוליות השדרה, מנורה של חוליות ודומיהם (עא) ורש"י פי' חלאים תכשיטין כמו בלשון ערבי אלחלי (עב) ואחריו ימשוך הראב"ע והרד"ק שרש חלה).
[מ] אטנפם (ש"ה ה' ג') מקום מטונף (ברכות כ"ד ע"ב) (עג):
[מא] בגילכם (דניאל א' י') בבן גילו (ב"מ כ"ז ע"ב) (עד):
[מב] בעת יזורבו נצמתו (איוב ו' י"ז) (עה) צומות הגידין (חולין ע"ו ע"א) (וכן כתב הראב"ע ומבאר עוד בדרך אחר והרד"ק מביא הפי' הזה בשם הרס"ג שרש זרב וז"ל ור' סעדי' פי' יזרבו לשון קורה (עו) דומה ללשון רז"ל שאמרו כסא דכספא נמי אסור משום שמעטנן (עז), וכן הוא הפי' בזמן החורף ובימי הקור נצמתו, כלומר נאספו יחד אפיקי הנחלים, ונצמתו מלשון צומת הגידין וכו').
[מג] במגורה (חגי ב' י"ט) (עח) כמאמר רז"ל על פי המגורה (ב"מ ס' ע"א):

בקונץ רשות אבל הוא חסר אל"ף עכ"ל, וכן כתב הר"ש הפרחון כדעת ר' יונה בלי הזכרת שמו, והרע"ב אבות פ"א מ"י אל תתודע לרשות כתב המלכות קרויה רשות, מפני שהרשות בידה לעשות כרצונה עכ"ל ועיין ברש"י עירובין מ"א ע"ב ומ"ש רבינו חננאל ז"ל. (סח) צ"ל ונותן רשות. (סט) אינה בודדת לפי שנמצא במקרא אגדיל המדורה (יחזקאל כ"ד ט') שענינו מוקד, וכן דור העצמים (שם כ"ד ה'). (ע) צ"ל שמונה עשרה. (עא) והר"ש הפרחון ערך חלא כתב חלאים פי' חוליות משוקדים מצויירין כמו חולית הבור [שבת ל"ט ע"א במשנה] כך דימה עגבותיה ועגולים ואמרו חז"ל [ברכות ג' ע"ב] אין הבור מתמלא מחולייתה והיו"ד מתחלף עם אל"ף כגון תלוין [צ"ל תלואים] לך מנגד (דברים כ"ח ס"ו) ועמי תלואים למשובתי (הושע י"א ז') עכ"ל. ועיין ערוך ערך חלי א' עד ערך חלי ה' וכולם קרובי ענין, ועיין תוי"ט כלים פי"א מ"ח שם בשם מהר"ם חוליות לשון וחלי כתם (משלי כ"ה י"ב). (עב) עיין ברש"י שה"ש שם שמפרש ג"כ מן חוליות הבור. (עג) וכן בהגהותי להערוך הוכחתי שלשון מקרא הוא זה. (עד) כן כתב גם הרד"ק וגם הראב"ע כתב אין לו ריע במקרא רק בדברי קדמונינו בן גילו ע"ש ועיין מ"ש הרמ"ל בהערה לערוך ערך גיל ג' שמזה הענין ג"כ השמחים אלי גיל (איוב ג' כ"ב) פי' אם שמחתם לקראת הגיל מקום אשר נפרץ גדר הגדולה להיות כעם ככהן כעבד כאדוניו ישישו כי ימצאו קבר כי אין זה לאדם באריכות החיים כי אם בגיא צלמות. (עה) אין המלה בודדת כי נמצאו דוגמתה צמתו בבור חיי (איכה ג' נ"ג) כי לא נצמתו מפני חשך (איוב כ"ג י"ז) בעותיך צמתתוני (תהלים פ"ח י"ז) צמתתני קנאתי (שם קי"ט קל"ט) ופירש"י כווצו אותי ומקנטת אותי, ועיין בערוך ערך צמת שהביא מאמרי רז"ל צומת הגידים צמתה ידו ופי' כגון צמתו בבור חיי ועע"ש מה שהביא בשם המדרש (עו) צ"ל לשון קור. וכן הוא לנכון בהרד"ק שם. (עז) צ"ל „נמי אסור משום דמרזיב כלומר שמלכן" וכן הוא בהרד"ק ובלא זה יחסר הבאור ממלת ירזבו, וזהו הראיה על תיבת זרב שפי' ליכה והמאמר הוא ביומא (דף ע"ה ע"א) ולפנינו הנוסחא כסא דכספא חסר נמי אסור משום דמזדריב ופירש"י דמזדריב מחליק ונשמט מידו וישפכו המים עליו עכ"ל וכן מצאתי בערוך ערך אזדרבויי הביא המאמר הזה וז"ל מאי טעמא משום דאתי לאזדרבויי פי' כשמתנענעים הכלים נתזים מן המים שבתוכן ונופלין על בשרו של אדם המטלטלן, פ"א שמא יעלו המים ויצאו לחוץ לפי שכלי כסף שועין ולשון מקרא הוא בעת יזרבו (איוב ו' י"ז): (עח) נמצא דוגמתה נהרסו ממגורות (יואל א' י"ז) פי' אוצרות תבואה, וכן הערוך הביא מאמרי רז"ל מגורה מגורות והביא ראי' כמו נהרסו ממגורות וכן הביא בסופו. כמו העוד הזרע במגורה. ופה המקום להעיר מה שכתבתי בגליון לס' או"ש בשרש גור, כי ז"ל ובלשון משנה נמצא לא מכר את המגורות (ב"ב פ"ד מ"ז) פי' מקום אסיפת תבואה קרוב לשם ממגורות בתנ"ך עכ"ל, לא הביט מה שלאחריו כי במשנה שם נאמר לא מכר את המגורות „של מים" ואיך יהי' מקום אסיפת תבואה במים, ועע"ש בהרשב"ם

[נח] בכברה (עמוס ט ט) (נז) אין כוברין את התבן בכברה (שבת קמא) (נח) (בפי' על איוב כתב יד (עיין ציון לשנת תר"ב נד 102 אודות כ"י זה) נמצא פי' רס"ג על מלת למכביר (שם לו לא) וז"ל לאותו כי יעברו בכברה (ר"ל למעביר את התבואה בכברה) והראב"ע מזכירו ג"כ ולא בשם הרס"ג :

[נט] גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט ט"ז) גולמי כלי עץ (חולין כ"ה ע"א)(נט):

[ס] על גיא הצבועים (ש"א יג יח) צבוע זכר (ב"ק טז ע"א) (ק) :

[סא] בגלומי תכלת (יחזקאל כ"ז כ"ד) גלימא (שבת קי"ד ע"א) (המתרגם תרגם בגוזין דתכלא (הימעלבלויע וואללע), ורש"י והרד"ק בפירושו ובשרשיו פותרין כרס"ג ומדרז"ל שם מבואר כי גלימא הוא לבוש התחתון או הפנימי ומקביל למלבוש שהוא לבוש העליון או החיצוני, ולפ"ז נראה לתרגם גלומי תכלת (הימעלבלויע אונטער-קליידער) (קא) :

[סב] וטאטאתיה במטאטא (ישעי' י"ד כג) [קהי מטאטא] וטאטי ביתא (מגילה י ע"ב) (קב) :

[סג] ובמחילת (ישעי' ב' י"ט) מחילה בקרקע (קג) :

[סד] ליאש את לבי (קהלת ב' כ') (קד) יאוש שלא מדעת הוי יאוש (ב"מ כ"א ע"ב) :

[סה] מחלפים (עזרא א' ט') כמו שאמרו רז"ל בית החליפות ששם גונזין את הסכינין (מדות סוף פ"ד) (קה) :

[סו] הצבתים (רות ב י"ו) בלשון ערבי אל צמאת וכן קראו למלקחים צבת

(נז) וכן מזה בתוס' מ"ש מכבר מעשה רשת (שמות כ"ז ד') ופירש"י לשון כברה .

(נח) הוא בדף ק"מ ע"א (נט) כל דבר טרם נגמר נקרא גולם כמו שכתב הרד"ק בשרשים כל גוף הדבר שאין בו צורותיו ולא נגמר לכלי נקרא גולם, גלמי כלי עץ גלמי כלי מתכות קודם שנגמרה מלאכתן לכלי יקראו כן וכן יקרא האדם מאין הבינה גולם, כאמרם שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם, וכן כתב הערוך ערך גלם כל כלי שהוא מוכן להתחיל להעשות ועדיין לא נעשה שמו גולם וכן אדם עד שלא נזרקה בו נשמה שמו גולם ומלשון גלמי ראו עיניך וכו' עכ"ל. (ק) וכן דעת רש"י והרד"ק והר"ש הפרחון, והמבאר הביא בשם בעל מחקרי ארץ שצבעים שם מקום בנחמי' י"א, וכן במשנה (חלה פ"ד מ"י) .

(קא) מי שיש לו עינים יראה איך טעה הרי"ל דוקס בזה כי להיפך הוא שגלימא הוא לבוש העליון (מאנטעל) ומלבוש הוא לבוש התחתון שאמרו שם הא בגלימא הא בלבושא ופירש"י בגלימא שהוא עליון, בלבושא שהוא תחתון ע"ש וכן תראה בעל הערוך ערך גלם הביא תרגום ותכריך בוץ וגלימא דבוץ וכן גלימא אחד ופי' לבוש העליון, ולדעתי נגזר השם מן הפעל ויקח אליהו את אדרתו ויגלום (מ"ב ב' ח') ענינו כריכה ומזה השם שכורך אדם בו נקרא גלימא (מאנטל) ויפה נדרש (בשבת ע"ז ע"ב) גלימא שנעשה בו כגולם עיין ערוך ערך גלם א'. (קב) צ"ל י"ח ע"א וכן תמצא המאמר בגמרא ר"ה כ"ו ע"ב והמה הביאו בעצמם הכתוב באמרם לא הוו ידעו רבנן מאי וטאטאתיה במטאטא השמד (ישעי' י"ד כ"ג) שמעוה לאמתא דבי רבי דהוות אמרה לחברתה שקולי טאטיתא וטאטי ביתא, ובעל הערוך ערך טא הביא המאמר שמעוה לאמתא וכו', אבל המאמר לא הוו ידעו וכו' לא הביא, והוסיף על זה הרמ"ל והוא לשון עברי (ישעי' י"ד), ושכח או לא ידע מאמרם שהביאו בעצמם על הכתוב בישעי' שם .

(קג) לא ציין מקומו והוא בכתובות דף קי"א ע"א. (קד) והנפעל במקרא ונואש ממני שאול (ש"א כ"ז א') לא אמרת נואש (ישעי' נ"ז י') ותאמרי נואש (ירמי' ב' כ"ה) ודומיהם (קה) בירושלמי (יומא פ"ג) מחלפים תשעה ועשרים א"ר פינון אלו הסכינים דתנינן תמן הוא היה נקרא בית החליפות ששם היו גונזין את הסכינין ע"כ. וראיתי ברש"י יומא ל"ו ע"א ד"ה אבל שכתב סכין קרוי חלף בלשון ערבי, וכן כתב כן הר"ש במדות שם ולפלא בעיני הלוא לשון עברי הוא, ורש"י כתב בעצמו בעזרא שם מחלפים הם סכינים והוא לשון בית החליפות שעל כן שהי' נותנין בה הסכינין היתה נקראת לשכת בית החליפות עכ"ל, וכן תמי' על הרע"ב מדות פ"ד מ"ז שכתב בלשון רומי קורין לסכינין הגדולים

[מט] וארוה (תהלים כ יג) (פח) כמאמר רז״ל מלא האורה ושלו (ב״ב פ״ב ע״ב) (וגם בפי׳ רס״ג לתהלים מובא המאמר הזה וכן פירש״י):

[נ] כחיש משמן (תהלים קט כד) (פט) בהמה כחושה (ברכות ל״ב ע״א):

[נא] פורש אין להם (איכה ד ד) (נ) כפי מאמר רז״ל לא יפרוש אדם פרוסה (מס׳ ד״א פ״ה):

[נב] התז (ישעי׳ לח ה) כמאמר רז״ל הי׳ שוחט והתיז את הראש (חולין ל ע״ב) (וכן פי׳ רש״י והרד״ק שרש תזז בשנוי מעט):

[נג] שמנים ממוחים שמרים מזוקקים (ישעי׳ כה ו) כמו שאמרו רז״ל המחה את החלב (חולין ק״ד ע״) (נא) (ורש״י והראב״ע והרד״ק פתרוה מלשון מוח (מארק) (נב) ועיין איוב כא כד):

[נד] העתידים עודר לויתן (איוב ג ח) לא תעורר לויתה במועד (נג) (ירושלמי מ״ק מדרש רבה ס״ט ע״ב):

[נה] הראויות לתת לה (אסתר ב ט) כמאמר רז״ל אין הבכור נוטל בראוי (בכורות נב ע״ב) (נד):

[נו] כפות תמרים (ויקרא כג מ) לב התמר (ר״ל שהמצוה לקחת מן הענפים האמצעיים כי הם המתודדים ויודע טבע גידול האילן הזה יבין כוונת הרס״ג) (נה):

[נז] עץ הדר (שם) בלשון ערבי אל אתרג (נו) (וכן מתורגם בפוליגלוטא ומתאים עם התרגום אתרוג):

ועכ״כ לא יומתו אבל מלקות יש, וכן כתב הר״ש הפרקון וכן כתב הרמב״ן שהוא מלשון הפקר, ועיין בתוי״ט פאה פ״ו מ״א ד״ה הבקר. ועיין יד מלאכי אות ק׳ ד״ה קילוף האותיות שהביא הרבה מאמרים מחלופי האותיות (פח) אין המלה בודדת כי יש לה אחות כמו אריתי מורי (שה״ש ה׳ ב׳) נשים באות מאירות אותה (ישעי׳ כ״ז מ״א), וכן הביא הרשב״ם (ב״ב שם) ראי׳ מן הכתוב אריתי מורי, והתוי״ט (שביעית פ״א מ״ב) הביא ראיה מן ואורה כל עוברי דרך. (פט) גם זאת המלה איננה בודדת כמו שהביא הרד״ק כחש ומשמן פי׳ רזה ובדרז״ל בהמה כחושה, והשם ויקם בי כחשי (איוב ט״ז ח׳) והנפעל ויכחשו אויבך לך (דברים ל״ג) כלומר שיהיו כחושים ודלים ונכנעים לך, וכן בהערותי לס׳ הערוך ערך כחש ב׳ העירותי שלשון מקרא הוא זה. (נ) אין המלה בודדת כמו שכתב הרד״ק בשרשים שרש פרש הלא פרש לרעב לחמך, וכן פורש אין להם וכן ופרשו כאשר בסיר אע״פ שכתבו בשי״ן ענינם ענין חתיכה בידים, ודומה לו בדרז״ל הנותן פרוסה לעני עכ״ל, והר״ש הפרקון הביא מזה ולא יפרסו להם (ירמי׳ ל״ו) ותנן נותן פרוסה לעני פי׳ בליעת הלחם נקרא כך וכן נתן בכדי אכילת פרס, פי׳ פרוסה שהוא חצי סעודה, ותנן נמי בפרס הפסק ובפרס הערכת ובפרס הקו. פי׳ הבורא פסק לכל מועד יום לפניו להתעסק בעניני שהרי הכתוב עומד בפסק ראשון ומזהיר על השני שנאמר איש איש כי יהי׳ טמא לנפש, ופרס הפסק הוא יום לפני הפסק שהוא פרוסה של חדש ומלא עכ״ל ועיין ערוך ערך פרס וע״ש במוספי שכתב פי׳ בלשון רומי pars חצי וחלק וטעם פרס הפסק פי׳ בל״י קוויס (פריהר).

(נא) לא ציין את העמוד כי לא נמצא בשם רק בדף ק״כ ע״א (ובמנחות כ״א ע״א) הממחה את החלב וגמעו. (נב) והר״ש הפרקון פי׳ מומקין לרפואה ותנן ומומחה לרבים ובלשון תלמוד איתמחי קמיעה עכ״ל. (נג) צ״ל לא תעורר אשה לויתה במועד, ורז״ל בעלמא הביאו ראיה מזה הכתוב באמרם שם בירושלמי מ״ק פ״א ה״ה (דף פ׳ ע״ד) וכן הביא הרד״ק בשרש לוה ושיים וכן פי׳ הרס״ג, ובעל אוה״ם כתב ואחרים פי׳ לויתן שם לאבל ולאייתם מירושלמי לא תעורר אשה לויתה במועד עכ״ל ונעלם ממנו כי הירושלמי הביא בעצמו הכתוב לראי׳. (נד) צ״ל נ״א ע״ב במשנה (נה) לדעתי לא כוון הרס״ג בזה לקחת מן הענפים האמצעיים רק הרס״ג רצה לפרש מלת כפות שהכוונה כמו שתרגם אונקלס לולב עיין ערוך ערך לולב שכתב פי׳ לולבין הפרקים שעולין בשרש האילן ויש אומרים לב האילן עכ״ל וזאת כוונת הרס״ג לב התמר. או הוא עפ״י מאמרם (סוכה מ״ה ע״ב) כפת תמרים כתמר מה תמר זה אין לו אלא לב אחד וכו׳ פירש״י כעין מוח יש בו וכו׳ ע״ש. (נו) כן הוא בלשון ערבי ופרסי אתרג עיין ערך מלין ערך אתרג

כמוהו אפשר כי לשניהם האחרונים גם פתרונים אחרים (קיח) :

[עה] נשקד על פשעי (איכה א י"ד) כלבא בשקדי וגריא [בסריכי] (ב"ק כ"ב ע"א) (קיט) (ונתרגום אתייקר (שוועד וועלדען) והרד"ק בשרשיו מביא את הפתרון הזה בשם רב האי גאון ורש"י והראב"ע פירשו בדרך אחר) :

[עו] הדודי חרש (איוב מא כב) או שהיה בו הדוד והחדוד מבריעו (כלים פ"ד מ"א) (וכן הרד"ק בשרשים מביא זה אות באות ולא בשם הרס"ג) (קכ) :

[עז] לנעורת (ישעיה א לא) (קכא) בנעורת של פשתן (שבת כ' ע"ב) (קכב):

[עח] משטרו (איוב לח לג) המוציא שטר חוב (ב"ב קנח) (קכג):

[עט] וילך שפי (במדבר כג ג) כמו שאמרו רז"ל בקושי ובשופי (קכד) (הרד"ק מביא כפתרון הזה בשם ר' יהודה חיוג שרש שפה (קכה) הראב"ע נראה כרומז לפתרון הרס"ג, וכן תרגם המתרגום בתהלים נשבר ונדכה (תהלים כ"א י"ט) תביר ושפי, אונקלס תרגם יחידי, ואחריו נמשך רש"י ומוסיף עוד לשון שקט ושופי שאין עמו אלא שתיקה, ובפוליגלוטא מתורגם בלשון ערבי פיהדו ומתאים עם המתרגום וקורב פתרון רש"י) :

[פ] קרץ מצפון (ירמי' מו כ) התמיד נקרץ. (יומא לב ע) (קכו) מחומר קורצתי (איוב לג ו) :

[פא] ובין עצומים יפריד (משלי יח יח) (קכז) שנים שנתעצמו בדין (קכח):

[פב] רסיסים (עמוס ו יא) אם היה עבה או מרוסס (שבת פ' ע"א) (קכט):

[פג] פצמתה (תהלים ס' ד) בין פצים להבירו (שבת פ"ב) (קל) (ועד"ז תרגום וקרע לו חלוני (ירמי' כב יד) ופצים ליה חרכין ועיין ערוך ערך פצם והרד"ק שרש פצם) :

שמעון שקיל נהא על כתפוה, וכן בב"מ הוא בע"א (קיח) לדעתי נהא מן טנא בעברית בחילוף ט' באות נ' כי חלוף ט' בעברית ממנו לרוב שתתחלף לאות נ' בארמית עיין מרפא לשון ארמית שינן ג' (קיט) לפנינו כלבא בזקירא וגדיא בסריכא ופירש"י בזקירא פי' קפילה, והערוך ערך שקר ג' הביא כלבא בשירכא וגדיא בשיקרא והוא להיפך ממה שלפנינו ותחת בזקירא הי' הגירסא לפני הרס"ג בשקדי בש"ן ובדל"ת, והרד"ק בשרשים הביא בשם רב האי ז"ל שהביא ראי' מדברי רז"ל כלבא בשקדא וגדיא בסרכא כנוסחת הרס"ג ואולי צ"ל רב סעדי' במקום רב האי, והר"ש הפרחון בשרש שקד כתב מלה יחידה היא ואמר רבינו סעדי' ז"ל כי הוא ככרך העול [צ"ל כעול] שהוא שלשלת של ברזל על הצואר ונדקקה עד שנשבכו בבריכותיה שנאמר ישתרגו בשריגים עכ"ל. (קכ) וכן הביאו ג"כ הערוך ערך חד ב' ועיין בתוי"ט שם והמלה אינה בודדת כי נמצא דוגמתה וחדו מזאבי ערב (חבקוק א' ח') חרב הוחדה (יחזקאל כ"א י"ד) חרב חדה (קכא) אין המלה בודדת ודוגמתה פתיל הנעורת (שופטים טז ט). (קכב) צ"ל נעורת של פשתן (קכג) צ"ל קכ"ח ע"ב וכן העירותי בגליון הערוך שלשון מקרא הוא וכן הביא התוי"ט (ב"מ פ"א מ"ו) ד"ה שטרי חוב. (קכד) הכי"מ ומהרי"ל דוקם מקום פנוי בלי הרלות מקומו איה והוא בנדה ל"ו ע"ב ע"ש. (קכה) שהוא כמו ושפו עצמותיו (איוב לג) כלומר נשבר ברוח נשברה. (קכו) לא ציין העמוד ולא ראה שהוא במשנה שם דף ל"א ע"ב ושם נאמר הביאו לו את התמיד קרצו, ולפי שבערוך נרשם הדף כ"ב העתיק כן ולא שת לבו לזה, וכן תראה שרז"ל בעצמם גזרו המלה ההוא מלשון מקרא באומרם שם ל"ב ע"ב מאי קרצו אמר עולא לישנא דקרא הוא אמר רבי מאי קרא ? קרץ מצפון בא (ירמי' מו כ) מאי משמע ? כדמתרגם רב יוסף עממין קטולין מליפוכא ייתון עלה ע"כ. (קכז) אין המלה בודדת וכמו שהביא הרד"ק והר"ש הפרחון וז"ל ובין עצומים יפריד כלומר בין המתחזקים במריבה, וכן הגישו עצומותיכם, תוקף רבכם וכן ונפל בעצומיו חלכאים, התוקף ריביו ומלחמותיו, וכן בדרז"ל שנים שנתעצמו בדין עכ"ל. (קכח) המכם דוקם, א ציין מקומו והוא בסנהדרין ל"א ע"ב ובערוך נשמט הערך הזה (קכט) צ"ל פ' ע"ב במשנה וכן רש"י כתב שם מרוסס שדק שדקין הרבה כמו והכה את הבית הגדול רסיסים (עמוס ו) עכ"ל, וכן הרד"ק והר"ש הפרחון הביאו ג"כ ראיה מן מאמרי רז"ל כמו שהביא הרס"ג וכן כתבתי בגליון הערוך שלשון מקרא הוא (קל) הוא בדף פ"ב ע"ב.

מפני שאוחזת (קו) (בתרגום מתורגם אסיריא (ר"ל אלומות המקושרות) וכן כתב הרד"ק בשרשים, ורש"י מלא כי לבתים נקראים עמרים שאינם מקושרים היטב (קז):

[סז] במראות (שמות ל"ח ח') אין רואין במראה בשבת (קח):

[סח] יקושש (יחזקאל י"ז ט') מקבל עליו עשר קוששות (ב"ב ל"ג ע"ב) (קט) (בתרגום מתורגם יקטף ואחריו כל המבארים ימשוך כמו רש"י הראב"ע והרד"ק, ועוד מוצא בדרז"ל הוראה אחרת הנאותה לה, כי רגבי עפר נקרא בגמרא קששות (קלומפען) · עיין נזיר סה ע"א (קי) ועיין ערוך ערך קשש):

[סט] ברפתים (חבקוק ג' י"ז) כמאמר רז"ל רפת של בקר (ב"ב כ' ע"ב) (קיא)

[ע] להתגרד בו (איוב ב' ח') אין מגרדין לא בנעל חדש · ולא בנעל ישן (שבת קנ"א) (קיב) :

[עא] סומפוניא (דניאל ג' ה') עד שתנקב לבית הסמפונות (חולין מ"ב ע"א) (קיג) :

[עב] עבשו פרודות (יואל א' י"ז) הפת שעפשה (פסחים ז' ע"א) (קיד) :

[עג] מגרפותיהם (שם שם) במגופת החביות (שבת קמו) (קטו) (וכן בתרגום מגופתהון והראב"ע מביא פתרון אחר בשם ר' מרינוס ואחריו נמשך גם הרד"ק) (קטז):

[עד] ונשא אתכן בצנות (עמוס ד' ב') בלשון ערבי צנאן ופתרונה סליהם והיא אותה המלה ממש (ומוצא גם בדרז"ל סקל צנא (נדרים מ"ט) בצנא ופירי (ב"מ כ"ה) (קיז) ובתרגום מתורגם תליסהון (וואפפען) ורש"י והראב"ע והרד"ק פתרו ג"כ

חלפים. (קו) וכן כתבתי בהערות להערוך ערך גת ב' שהוא מילדי העברים. (קז) החכם דוקעס לא שם אל לבו לעיין במאמרם שם כי במשנה הלבתים והכריכות הכוונה בתפילין לא בעמרים ובגמרא שם (כ"ז ע"א) אמרו מאי לבתים ומאי כריכות אמר רב הן הן לבתים הן הן כריכות, לבתים זוני זוני (פירש"י של ראש ושל יד קשורין יחד וכן הרבה קשרי זוג בלבת אחת) כריכות דכריכן טובא (ופירש"י כי הדדי ואין ב' ב' קשורים) וכן הביא רש"י שם ד"ה מודה רב לשון לבת כמו מן הלבתים, וכן הערוך מביא המקרא לראי' וכן הרע"ב (שם פ"י מ"ה) פי' לבותים קשורים כל זוג וזוג לעצמו, כרוכים הרבה ביחד עכ"ל. והי' לו להביא המאמר מן מנחות ע"א ע"א במשנה לא יעשה אותן כריכות אבל מניחן לבתים שפירש"י כריכות אלומים מקושרים, לבותים בלא קיבוץ, ועיין בתוס' שם ד"ה כריכים. (קח) הניח בלי מראה מקום והוא בשבת קמ"ט ע"א. וכן הגהתי בערוך ערך מראה שלשון מקרא הוא (קט) צ"ל ל"ג ע"ב, וכן כתב הרשב"ם שם ד"ה קוקשות וז"ל נראה לי כמו יקושש דיחזקאל עכ"ל, וכיון לדעת הרס"ג וכן הביא התוי"ט שם בשם הרשב"ם וכן הביא כן התוי"ט במעשר שני פ"ד מ"ב, ועיין בתוס' נזיר ס"ה ע"א ד"ה מיתיבי, והערוך ערך קשש כתב פי' בלשון יון קיסא הוא קושש והוא קרוב להמבין והעירותי שלשון מקרא הוא כמו שהביא הרס"ג ועמ"ש לעיל הערה מ"ט.

(קי) צ"ל דף ס"ה ע"א. (קיא) לפנינו רפת בקר ובהערותי להערוך העירותי שלשון מקרא הוא כמו שהביא הרס"ג (קיב) הוא שם עמוד ב' ולפנינו אין מגרדין ברי"ש כפולה עיין ערוך גר ג' שגם הוא מביא ראי' מלשון המקרא, ועיין בתוי"ט כלים פ"ה מ"ז ד"ה לגורר. וכן צריך לתקן מנעל חדש ולא מנעל ישן (קיג) וכן הביא הערוך ערך סמפון ג' ראי' מן הכתוב. (קיד) וכן כתב הרד"ק והר"ש הפרחון והמוספי כי הבי"ת והפ"א מתחלפים כמו הבקר והפקר. (קטו) הוא שם עמוד א' במשנה ומגופה של חביות והמאמר במגופת החביות הוא בידים פ"א מ"ב ואל תתמה בעבור הרי"ש שכן הוא נוהג להיות הרי"ש נוספת לפעמים כמו שרביט תחת שבט סרעף תחת סעיף. (קטז) שפי' גוש עפר כמו באבן או באגרוף, ולדעתי מגופת החביות בדרז"ל יותר נכון שהוא מלשון יגיפו הדלתות (נחמי' ז' ג') ומזה השם מְגוּפָה (שפונד) לפי שהוא סוגר פי

החביות וכן מצאתי בהרמב"ם ז"ל והובא בתוי"ט כלים פ"ב מ"ד וכן כתב הערוך ערך גף ב' פי' מלשון יגיפו הדלתות וכן כתב כן הר"ש הפרחון. (קיז) ציוני שני המקומות לקח החכם דוקס מהערוך אך לא חש לעיין במקומם ולציין העמוד בנדרים הוא בע"ב ר'

מכתב להזכיר

מאת הרב ר׳ יחיאל מיכל הלוי שאנגוט זצ״ל מ״צ פה ביעליטץ.

הרב המנוח הכותב מכתב זה, גוע ויאסף אל עמיו זה ארבע שנים (ע׳ המגיד תרמ״ב 229), והוא היה אחד מיחידי סגולה המעטים, כי היה רב גדול בתורה, ובעל סברה ישרה, בקי בש״ס ובפוסקים, וידיו רב לו בחכמות ובלשונות שונות, עיניו כיוגים על אפיקי ספרות ישראל הישנה והחדשה, בעל מדות המודות ותרומיות, ויראת ה׳ אוצרו. אהוב והביב בעיני כל יודעיו ומכיריו, הגאונים והחכמים, אשר התארחו אתו להברה, והכירו את חכמתו, והליכות דרכו בקדש — וכגדולתו כן ענותנותו, כי היה שפל רוח עד מאד והצנע לכת, והיה כל ימיו נחבא אל הכלים, ולא רצה לפרסם דבר בדפוס. ולא נדפס ממנו שום דבר רק הגהות ותקונים בסוף חדושי הריטב״א על נדה אשר הוצאתי לאור בשנת תרכ״ו בבירת וויען. גם תקון טעות והערה אשר הבאתי בשמו במ״ע „העברי״ תרל״ט עמוד שכ״ט. עוד מובאים ממנו איזה דברים בס׳ חלוף מנהגים לידידי הרב ר׳ יואל מיללער עמוד .10 .15 .16 .21 גם הובא בסוף מכתב החכם הגדול מוה׳ יצחק מיזעיש ז״ל הנדפס בישרון לידידי מהר״י קאבאק שנה רביעית עמוד פ״ח — אמנם כשני חדשים לפני הלה את חליו אשר בו לוקח מאתנו, לא יכול התאפק מלעורר קינה ואבל על מות ידידנו החכם הדרשן היקר באדם מו״ה זאב וואלף לעססער ז״ל אשר בחצי ימיו עזבנו (מדי דברי בו המו מעי לו)— ונדפסו דבריו בהמגיד תרמ״ב עמוד 68, ולא חתם את עצמו רק בר״ת ימ״ה (יחיאל מיכל הלוי) — והנה מכתב זה שלפנינו הראה לי הרב זצ״ל זה רבות בשנים טרם עזב אותנו לאנחות, והשאירו אצלי, והנני מוציאו בזה לאור (אף כי חסר הוא בסופו), כי ברכה בו, ורב טוב צפון בקרבו. וקראתיו בשם: מ כ ת ב ל ה ז כ י ר, מלבד כי בא ל ה ז כ י ר ולהזהיר את אשר לא נזהר — להיות גם ל מ ז כ ר ת להרב הכותב ז״ל כמאמרם ז״ל: דבריהם הן הן ז כ ר ו נ ם, ומדי דברו בנו, זכור נזכרנו עוד! — שזה״ה •

אחי יקירי! הנה עתה בבוא מגלת ספרך אלי שמחתי עלי׳, ותהי בעיני כמוצאת שלום, כדרכי תמיד כאשר אקרה כה בארץ תלאובת שוכני לבדד ואפקד במכתב מאיש חכם לב, או מאחד מאחי, או מדורשי שלומי, ואף כי משלשתם יחד כאחד כהיום הזה. ובאמנה לא אכחד כי דבריך המה לי בכל עת לששון, כי מרביתם מלאים זיו ומפיקים נוגה, וכי צורתם — (דער פארם נאך) — תמיד על אדני ההגיון הטבעו, דבר דבור על אפניו. ואם כי יאונה לפעמים אשר תושי׳ נדחה מהם — (דעססען פארוואורף, דעם וועזען נאך, ניכט אימּמער געגוּיא דער וואהרהייט געמאס זייא) אף יהובבם לבי כי ידעתי אשר רעיוניך אלה המה בלי מהלצות חנופה ומעטפות תרמית, והנך הנם הצגתם לפני ערומים כעת הולדם בעשתנותיך כאשר המה באמנה אתך —.

לא כן אנכי עמך, לא כגורל מכתבך מנת כוס אגרותי, כי תעבור על דבריהן כנפתלי על מרומי שדה אשר ראש שבולת תחתיו לא ימלו, ולא יקרו בעיניך לשקלם בפלס ובמאזני שכלך, כי אם לא איפא, פליאה דעת ממני איכה לא פללת לראות כי פי המדבר אליך, לא מקנאה המת גבר — פאנאטיסמוס — ולא לעשות חונף — היפאקריטיסמוס — רק מאהבה מסותרת, ממגנת לב, מקרב איש ולב עמוק — .

[פד] מעם לועז (תהלים קיד א) אבל קורין (קלא) ללועזות בלעז (מגילה י"ז ע"א) (וכן הרד"ק בשרשיו (קלב) עיין שפת יתר סי' מ"ב פי' על מלות בלעגי שפה בשם רס"ג לפתרון מלת לועז דפה והכוונה אחת):

[פה] לגאיונים (תהלים קמז ד) מלך שהיה לו לגיון (ברכות ל"ב ע"א) (קלג) (עיין שפת יתר סי' י"א ודוגש השיג על הרס"ג בזה):

[פו] הולש על גוים (ישעי' י"ד י"ב) מטילים הלשים על הקדשים (שבת קמ"ט ע"א) (קלד):

[פז] והפותות (מ"א ז' נ) והפותה שתחת הציר (כלים פי"א מ"ב) (קלה):

[פח] האביונה (קהלת יב ה) (קלו) פתרונה כמו אין מתעשר אלא אביונות בלבד מפני שהוא פרי (מעשרות פ"ד מ"ו) (קלז) (ועיין רד"ק שרש אבה פתרון אחר ופשוט):

[פט] ושופו עצמותיו (איוב לג כא) גוי ששפה (ע"ז מב ע"א) (קלח):

[צ] המהלצות והמעטפות (ישעי' ג' כ"ב) פתרונה כמו להתעטף בציצית (מנחות מג) (קלט) (וכן הראב"ע והרד"ק (קמ) ובתרגום שושיפיא וכן ברש"י):

נשלם פי' תשעים מלות בודדות הכינן מר ורבי סעדי' הגאון נוחו עדן
וברוך הטוב והמטיב.

(קלא) נ"ל קורין אותה. (קלב) וכן הביא שם התוי"ט ראי' מן הכתוב ע"ש וכן הוסיף המוספי ערך לעז. (קלג) הוא שם ע"ב אבל לא נמצא שוה רק המלה ולא המאמר ושם נאמר על כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לגיון וכו' גם לא העיר שהמלה היא גם יונית ורומית. ועיין רש"י חולין קכ"א ע"א וכן תראה בברכות שם שכל המלות המובאות שם הנה מלות נכריות. (קלד) נ"ל קמ"ח ע"ב במשנה והתוי' שלא העיר שכן הביאו חז"ל בעצמם לראי' מלשון הכתוב באמרם שם קמ"ט ע"ב מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתיב חולש על גוים (ישעי' יד). (קלה) וכן הביא הרע"ב שם במשנה ראי' מן הכתוב ועיין בערוך ערך פת ג' שכתב וי"מ כמין מפתח כדכתיב והפותות לדלתות תרגם ומגלפיא, ופי' הראשון שהביא הוא ג"כ מלשון והפותות כמו שפי' גם הר"ש הפרחון וז"ל התיכת עץ או של ברזל חוקקין לתוכה שנכנס בה הזכרות של דלת לעמוד עליה והוא הציר כדכתיב הדלת תסוב על צירה עכ"ל, וכן כתב הרד"ק שהוא הציר, וז"ל והפותות כמין כרם קטן של ברזל שיסוב ציר הדלת עליה כמו שאמרו במשנה הפותה שתחת הציר עכ"ל (קלו) נ"ל י"ב ה (קלז) וכן העירותי בדברי הערוך בשם הרמב"ן בביאורו לקהלת שם שלשון מקרא הוא (קלח) וכן הביא הרד"ק והר"ש הפרחון וז"ל ושפו נשתברו ונכתתו, ותרגום ואכות אותו טחון ושפית יתיה בשופינא, וכן בדרז"ל גוי ששפה ע"ז עכ"ל והערוך ערך שפה א' כתב פי' מלשון ושפית יתיה כוונתו על התרגום שהבאתי (קלט) הוא שם ע"א. (קמ) הפעל ממנו נמצא לרוב במקרא כמו יעטפו בר (תהלים ס"ה י"ד) רוח מלפני יעטוף (ישעי' נז טז) ויותר תמי' למה לא הביא ממקרא בהתעטף נפשם (איכה ב) שהוא ג"כ התפעל כמו להתעטף בציצית בדרז"ל, והרד"ק בשרשים כתב יעטפו בר כלומר יתכסו מרוב התבואה וענין העטוף ידוע בדרז"ל נתעטף ויצא לקראתו ואמרו כל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה, והוא שמכסה שפתו וזקנו וחוטמו במעפתו או בטליתו עכ"ל, והמוספי ערך עטף הוסיף על דברי הערוך שלשון מקרא הוא כמו יעטפו בר:

מה משאת המשפט תול כינו שולל, כי לא מעט נפזרו קצות עצמינו לפי שאול. כי ע״ז רבים אנשים אשר נדבה רוחם אותם במדינתינו ללמוד חכמות אנושיות, התרחקו מעל לגבול אלופי ושרי התורה ומעדת נוצרי בריתה הפנו עורפם והיו כזמורה אשר מגפן כורתה, וכאבר מן החי נחתך, כן רוח החי׳ בעדת ישורון, עד מהרה גז חיש ונעופה מהם. ולא זו בלבד אכלה להט החרב המתהפכת המשפט הלז אשר מראשית שומה לשמור את דרך עץ החיים והיא מתהפכת בתהבולותי׳ לכרות כל עץ וכל חלקה טובה כי גם כזה וכזה תאכל חרב נקמת נקם ברית. —מקצות אנשים יראי ד׳ באמת הישם יסלח להם כי לכלם בשגגה ועוד יותר ויותר ממי שמראין עצמם כפרושים כתרמית לבם—. לפעמים אף לאשר הטוב הוא לפני שמש האמונה ועל גן התורה יונקתו תצא, כי המיתו גם הנפשות אשר תהיינה, וידה ממנו נדה עצם מעצמינו ובשר מבשרינו. והאנשים ורבים מאצילי עמנו לא ידעו ולא יבינו, כי אם אנחנו מחשים ומצאנו עון, לאשר בלי תפונה צאצאינו והדור אשר יבא מאחרינו לא ימלטו מהריח ריח החכמות ההנה אשר יום יום תפוצינה בקרב הארץ, כי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, וביחוד בימינו אלה אשר שחר הדרור פרוש עלי תבל, ובע״ה הוסיפה תנתן לנו להאחז בכל אחוזת נחלת משפט אזרחי הארץ, ואם לא נתחכמה לעקור משורש משפט הפוך הרע והנמהר הנ״ל, מרה תהי׳ באחרונה. מי יתן והי׳ כל עם ד׳ נביאים ועכ״פ רועי העדה לראות מראש הדברים אשר קרבו ואתיון, ואשר עוד תחת שואה התגלגלו, לעמוד בפרץ ולגדור הגדרות למען לא תפוצינה הצאן בימים יוצרו בארצינו כאשר היתה לעדת ישראל לפני שנות מספר בששים ושבעים שנה בארצות המערב אשר לא היו אז אדונים למו, ויהיו מלעיבים במלאכי אלקים ואם ישאלני השואל מה המה הגדרים ? ואנה נקה גזית ואבני אקדה ? ואי׳ השוקל ואי׳ הסופר לבצר החומה ? אף אני אשיב אמרים לו, כי לא נפלאת היא ולא רחוקה, לא בשמים היא העצה היעוצה לזה רק שימו לבכם ועוצו עצה ודברו בישום שכל ובמיטב הגיון, והיא תמצא לכם כאשר תדרשוה באמת ובלב תמים וברגשת קודש, והי׳ דעת, צדק, אזור מתניכם ואמונה אזור חלציכם ותושי׳ יראת שמכם ויראת ד׳ היא אוצרכם לטוב לנו ולבנינו עד עולם סלה.

ועתה אחרי אשר הרחקתי נדוד ממרכז עניננו מענין לענין באותו ענין, נשובה נא אל מכתביך, ואתה תסלח אם יש דרך עוצב בי על דרכיך נגה אור לפניך עקב רוח אחרת עמדי. ואחלי! יכונו נא דברי אשר דבר עצב לא יעלה אף. אם תאמר „מה אתה ספון לרדות אותי בתוך ביתי? הלא לא נופל אני ממך ? גם לי לב כמוך, ומה ימריצך כי תענה ?״ הלא רוח הוא באנוש וחלק אלוק ממעל, ומדוע לא אענה חלקי ? ומדוע אכחידנו תחת לשוני? הלא אם כחדתי, כחשתי לאל ממעל, האם ככה אין אתה עושה כמוני היום עת תפקוד את ידוע חולי אשר לא יאבה לקחת סמים למרפא הכרחים לו לפי דעתך, לדבר על לבו באמרי נועם במועצות ודעת, ולפעמים אתה כדבר רתת, למען להיטיבו באחריתו. ובוחן ומה אך אם אתה לו תשמעני. ובעבור כי ערכי הקטון ועצמי לא נכחד ממני לדעת כי מי אנכי להיות עופלה נפשי להרוס ולעלות ואף לנגוע בקצה ההר הטוב הזה הררי האמונות והדיעות ולסור ולראות את מראה האש הגדולה בערה בם אשר נלאו כל חכמי לב ואשתוללו כל בני בינה בשכלם האנושי, לבא עד תכונתו, ע״כ במופלא ממני בל אדרוש רק במה שהורשיתי אתבונן, ומזקנים אתחכם, ומר׳ אשאל מענה לשון. הלא כה דבריך „איין יעדער פערנינפטיגע וויס דאס דער ריינע מענשהאהער שטעהט אלס דער רעליגיאזע״ אתמהה׳ איזט דענן יער רעליגיאזע, קיין ריינער מענש ? אדער וועניגסטנס קאן דענן דער רעליגיאזע קיין ריינער מענש זיין? ואז, האם לא בכלל מאתים מנה? ומי האיש אשר לבו יסיתהו בספק אשר לא לנבון ובר לבב וירא שמים, כפלים לתושי׳ ? ופי שנים ברוחו ביחוד אם יראת חטאו קודמת לחכמתו? הלא טובים השנים מן האחד אשר

והנה אנכי הרואה, כי בכל אשר פחד לבבך פן ברגש סאונו סואן ברעש הגה מפיך יצא אשר לא כדת, ואחרי אשר אמרת לנפשך חבי כמעט רגע עד יעבור זעם לא עצרת חיל מבלתי ענות קול גבורה או חלושה בסתר רעם להתגולל ולהתנפל עלי ברעה אשר לא אדע שהרה ובחשד אשר איננו בי לא מני' ולא מקצתו. ראה נא גם ראה כי בכל אשר העתרתי דברי, ובכל אשר הוכחתיך בשבט אנשים, ותשב באיתן קשתי להוכיחך על פניך דרכך, בלי משוא פנים, לא אמרתי כי מרמות ותוך תחת לשונך, ואתה תאשימני לאיש מדבר תהפוכות ובלב ולב, ומתוך גרוני זולתי אנכי דובר לעשות חונף ולדבר תועה, וממתי סודי אל חבי שופר לקחתי להשמיע במרום קולי אתך —.

הטרם תדע כי הן הן הדברים כתוב אליך במגלת ספר כעת, הן הן הענינים בעצמם בצביונם ובקומתם מאז בדעתי נבראו, אנכי הריתים וילדתים והמצאתים לפניך פעמים רבות בשננות למודיך בבתי הספר? האם לא עגמה נפשי מעת שמעה אזני ותבן לה כי ענן —אינדיפערענטיסמוס— המשליך קרחו כפתים ולפני קרתו מי יעמוד, ימטר עליך בלחומו? האם לא בכיתי כאל קשי יום על נזיר אחי כאשר על יד על יד הוגה מן המסלה, דרך הקודש יקרא לה? ואם באמנה כי זה יקרו רעי החכמה מה עצמו לי ראשי ואלופי התורה! ואם שמאלי תחת לראש אוהבי התבונה, את התעודה והתושי' ימיני תחבקנה! חלב כהותי, ומבחר עתותי על מזבחן העליתי, ומעולם לא הלך לבי ולא מישתי מתוך אוהלן! ומיום עמדי על דעתי לא שניתי את טעמי. ואיך אתה אומר אלי כיום הזה כי תנופה מאתי תצא ? —

ואשר זה כביר ימים החשיתי מטוב ומדבר צדק סלה אל תתמה על החפץ, כי זאת היתה לי מאשר שויתי ודוממתי נפשי, לאשר ראות רבות בכתבי העתים ליהודים ומעוברי דרך כי בארצות המערב היתה הרוחה ואכשור דרי, ורבים וכן שלמים ישוטטו לבקש דבר ד' ואומרים מי יתננו כירחי קדם בסוד אלוק עלי אהלינו, בהלו נרו על ראשינו ונהי' טובים, וצאצאינו היו זרע ברוכי ד' נחמדים להשכיל ולהיטיב? ובאמנה גדולים בכל חכמה ומדע ומוכתרים בכל מדות יקרות יתהדרו שמה בכל מאמצי חילם ורבושם להשיב האניה סוערה מרוח סועת ים הזועף רעיש הזמן הבוגד העבר אל היבשה, ועינינו רואות היום מסופרים מהוללים, ומספרים יקרי הערך, ומתלמידי בתי הספר הנעלים הרבים ליהודים, כי לא יעמולו לשוא ולא ילדו לבהלה. ובראותינו כי ילדיהם שמה ביישו את זקניהם, ויקדישו ויעריצו את קדוש ישראל, ולא עתה פניהם יחורו לאמר בפני קהל ועדה נוצרים או ישמעאלים „עברי אנכי ואת אלקי שמים אני ירא ובתורתו יהגה לבי ובמצותיו חפץ מאד" נדע כי בכל מקום שמה מוקטר ומוגש לאלקי אמן. גם המשפט ממה נפשך —אלטערנאטיף— אשר כחוה עלה ביד שכור הי' למשל בפי המתחכמים, וגם הנהו כמציץ מן מחרכי מכתבך — לאמר כל איש אמונים, או פתי או הונה, כי כל אוהב חכמה איננו שומר אמונים, ואם באמונתו יחי' בוזה חכמה הנהו; נגוז ועבר, ולא יזכר ולא יפקד עוד, ואם המצא ימצא שמה עוד איש חולם החלום הזה, עליו ישחקו אף צעירים לימים ויתנו בקולם על חלומותיו ועל דבריו. ועל פי הדברים האלה תרתי בלבי כי אין טוב מאשר אחריש אתאפק עד תתחולל דעתך עליה, ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה. הידוע אדע כי משונה מנהג פולין ממנהג אשכנז כי בשגעון ינהג? ותחת אשר בארצות המערב המשפט הזה פני שופטיו יכסה בושה, הוא להם בארצות הצפון וקדם למעטה כבוד כדבר חכמה ואמת?

ובאמנה לא על דורשי החכמה בארצות האל לבד נפשי ירעה לי, כי גם על שומר תורה ובחוקי' דבקה נפשם, לאהבה, לבי עלי דוי, כי גם המה —באונס לבם ולשם שמים ד' יכפר בעד היו בדבר הזה בעוכרינו ויען כי המשא הזה הי' ג"כ בפיהם כדבר אמת אשר אין לנטות ממנו ימין או שמאל, הרחיקו מעל לגבולם כל מדע וכל חכמה הצונית וצא טמא קראו למו, ולא שמו על לבם עד

אמנם קשט דבר אמת הוא כי אין אתנו יודע עד מה לדרוש טעמי׳ דקרא, וכל החוקים ומשפטים אחד מהם לא נעדר יש להם טעם גבוה מעל גבוה וסגולת ותועלת גדולה לנוצרי הברית באמונה ובלב שלם, שומר תורה ומצוה אשרהו, ומכבדם יכובד בעיני אלקים ואדם, והאיש אשר מכל משמר יצור לבו הוא יפק תבונה וחי לעולם, והיא שעמדה לנו ולאבותינו, עם מפוזר ומפורד בין העמים, גוי ממושך וממורט מן הוא והלאה, נהרגים ונטבחים כצאן ההרגה, נבזים וחדל אישים בעיני אחינו שונאינו סגדינו נטמינו בעיניהם, זה כאלפים שנה, והחוקים התורות האלה אור אשם וזיקי קודש אשר יתנוצצו בם הלא המה ורק המה זיו חיי רוח אפינו, המה אזרונו חיל להשאר ולעמוד על טהרת הקודש, וכל זרב נטושה וכל קשת דרוכה נגדינו שבה ריקם, וכל שוחד וכל הון לא עורו את ניניגו להטות משפט גבר נגד פני עליון. הן אלה המזבחות ואלה העקדות לאלפים לרבבות ולרבי רבבות עד אין מספר בשנות ימי אפילה, לא זכור נזכור להיות קדושים בעינינו, עתה כמו השחר עלה ?

אפס מה אומר ומה אדבר בדבר הזה עוד, אחרי הגם הלום ראיתי אחרי רואי מאז כי הקשחת לבך וצרר רוח — הראדיקאליסמוס, אשר נישף והחריב לא מעט מחלקה טובה לפני שנות מספר בארצות המערב - אותך בכנפיו להגבי׳ שיא גאונך על כל חכמי ישורון, וכלמו יהדיו המה בעיניך כקליפות השום, ומה אני הדיוט כמוני היום כי אבא לדין עם שתקיף דעתו בעיניו, וכל רז לא אנס לי׳ ?

אולם בכל זאת לא סבותי אני את לבי ליאש מכל עמלי, כי אף אם תאמר — כמהתל איראניש, כי לולי זאת היו מביאין הדברים לידי גהוך — „כי הן להממלכה והממשלה אין זכות ויפוי כה לשאול ממך השבון ודין על מעשיך אם לא יעברו חוק — בירגליכעם געזעצבוך — ומה גם לאיש אחד ההמוני״ זאת בל אפונה כי רק בחפזך, או בהמת רוחך, אמרת ואוחילה כי אחרי אשר תנוח דעתך אולי תנחם להוקיר דברי בעיניך למען תשקלם במאזני ופלס משפט שכלך במישרים, אולי תצל מהם דבר אמת וצדק וקבל האמת ממי שאמרו.

נפן נא ונסע מגן החוקים והתורות אשר שם הן עם ד׳ לבדד ישכון ועל דגן שמים יתגוררו, וממגד רצון שוכני סנה יתענגו, ונסע אל ארץ רחבת ידים ארץ המדות ומישרים כל מעגל טוב סלה, שמה ישורון וכל קהלו, שמה הכמי העמים וחסידיהם, ואל מעגלי׳ ירעפון דשן כל ישרי לב יתרועעו אף ישירו, והן גם אתה כאחד מהם תתפאר בה ביד ושם — לשמחת לבבי באמת — כי נפתולי אלוקים נפתלת וגם יכלת לפקוח עין תמיד לבלתי שול ישולו רעיוניך מאומה ממזמות זו חשבת למישרים, לעשות את אשר יש לאל ידך.

אמנם מקודם יבחן נא, יקירי ! טבע האדם בענין אחד אשר הטביע בו יוצרו, הנה נראה בעליל כי מראש מקדמי ארץ, בן יכבד אב, ורחמי אב על הבן, האם חובקת באהבה את פרי בטנה, ואיש על אמו יכמרו נחומיו, אדם אוהב את נפשו מכל נפש זולתו ואחריו במדרגה מדרגה אוהב את אשתו וצאצאיו, אחיו שאר בשרו, משפחתו, את עמו, ארץ מולדתו, הכמי ארץ ישרי לב, וכל אשר מדעת קונו יש בו יזבדנה זבד טוב מאהבה לכל אשר נברא בצלם אלקים, — כי מצות ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה, כדברי ר׳ עקיבא, והוא גם הוא שנה ופירש לנו במשנתו, חביב אדם שנברא בצלם וכו׳, וכדברי בן עזאי האומר על פסוק „ואהבת״ זה ספר תולדות האדם, והוא הי׳ אומר ג״כ אל תהי בז לכל אדם, ולדעת החכמים האלה הגדולים בכל חכמי ישראל, אשר נכנסו לפרדס החכמה, וכל חכמי ישראל העונים אחריהם אמן אמן, נכללה במצוה זו, האהבה לכל אדם אשר על פני האדמה — מכל הלין פתגמא נחזה כי בטבע האדם לאהבה מדרגות מדרגות יש, ולאו כלהו בחדא מהתא מחתינהו, וגם כן ישנו לנו רבותינו ודרשו את הפסוק „אם כסף תלוה את עמי את העני עמך״ עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמים, עמי, ונכרי, עמי קודם וגם אם יש לאחד מהחבורה קיתון של מים אשר איננו מספיק רק להחיות את נפשו לבד במדבר, נפסקה ההלכה כמאן דאמר וחי אחיך עמך חייך קודמים לחיי חבירך,

יש להם שכר טוב בעמלם וכו׳ וכו׳ קהלת ד׳ ט׳. ואם כונתך במשפט הזה לאמר „כי גדול הנהגה מגיע תבונתו בלבד יותר מירא שמים בלהוד" כי להראשון יש מזהיר ומזרז בנפשו, ולהשני הוא מחוצה לו, גם זה הבל. כי אם עמודי שמים ירופפו, כל בינת נבונים תסתתר להשים ארץ על מכוני׳ ויושבי׳ כמו כן ימותון באין מוכר אם מפי עליון לא תצא דעת הרע והטוב. ומלבד אשר אתה כמוני ויותר ממני יודע כי בכל חכמה ובכל מדע, (הוץ מחוקי ההנדסה וקצת מחכמת הטבע). ואף בדרכי הצדק ומישרים אין שני חכמים, מראש מקדמי חכמי ארץ עד ימינו אלה, מתנבאים בסגנון אחד, זה פוסל עדותו והוכחתו של זה וכן להיפוך. והדברים עתיקים. אשאלך והודיעני, מי העומד על יסוד המוסר רהב לא מוצק תחתיו אם האיש ירא ד׳ אשר שותה נפשו לו לנגדו תמיד ובכל דרכיו דרכי הצדק הוא שש לעשות רצון קונו, להיות נאהב ממנו המטרה היותר גבוה והגדולה שבגדולות - ואף המדרגה הקטנה ממנה ע״מ לקבל פרס ממי שאמר והי׳ העולם ג״כ עד מאוד נעלה. והתשוקה והחפץ הזה לבו נמלא על כל גדותיו באיש אהבה עזה עד מאוד עד אפס מקום ומים רבים מתאות גבעות עולם לא יוכלו לכבות אותה וכל הנהרות, הקנאה וכבוד, לא ישטפוה. ואם יתן לו איש כל הון ביתו וכל הללי דעלמא באהבה בוז יבוזו לו. והיטיב אשר דבר המשורר הגדול האשכנזי שיללער אשר מאוד נעלה מחכמת הכמים, יעשנו ירא ד׳ בלב תמים . או האיש אשר בהלך נפש וברוה בינתו ישית לו חוקי הצדק ומישרים, אשר לכל רוח תסתער בקרבו יתנועעו אף יתרועעו. לא כן האיש אשר על חוג הסמים יתהלך הוא יתגבר בנקל על החפץ תהלך בארץ כדברי ארכימעדוס. ודוק. ועת כל חפץ יעיר בקרבו, יעוררו רעיוניו להטות משפט גבר ולהסיר החוקים האלה ולהשים אחרים תחתם אל אשר יהי׳ הרוח ללכת ? האם זה נאדר בגבורה תמיד למשול ברוהו להטותו אל אשר יהיה רוח שכלו ללכת ? האם לא יעלה בדעתו לפעמים הלא אני אני הוא אשר ידי אסרתי ורגלי לנחושתי החוקים הגשת׳, פה שאסר פה שהתיר טוט אסור וטוט שרי ? ומי יאמר לי מה תעשה ? הלא טוב למלאות תאותי או אמתחתי אף בעולה אך הפעם להיות איש בריא ונהנה בעולמו, או הון ביתי למען אוכל עשות טוב הרבה מאוד בימים הבאים ? או מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני מדוע אני מחסר את נפשי מכל טובה ? האם לא כהנה וכהנה ישאלות שוא ורעיוני עמל בעת תבערת החפץ יגביהו עוף בעשתנותיו להפר חוקיו עדי רגע ? ואם אמיץ לבו בגבורים לכבוש את יצרו, האם לא נאלץ תמיד לעמוד על נפשו ובמלחמות תנופה להלהם בו ? ואם אודה לך עדי רגע כי החכמים והישרים בלבותם על יצר לבם תמיד יתגברו, מה יעשו דלת העם אשר המה הרבים, המתנקשים לרגלם, להשביח שאון דכים מרגשת סועה וסער תאותם וקנאתם באין איל? ואל מי ינטשו עדרי צאן אלה ? האם לא יפלו חללים לפי חרב היונה המשכלת . תשוקת וחרדת וקנאת ותענוגי בני האדם שדה ושדתין ? האם דמם לא מידם. מידי הראשונים המסבבים יבוקש ? וגם ביום אידם מי ואיך ינחמם ? ואף לדמעת עשוקים נוחם יסתר מהם , האם לא המה החכמים בעיניהם הסבו בנפש העם הזה לפרוע פרעות ולקטבם שאולה ? —

כזה וכזה ואין ספורות למו אל הלל הרב המשכלת הזאת באין מנהם, הנקראת

כפיך ההשכלה המאירה והטהורה —דער ריינעמעניש ? — וכל זה אומרה נפשי אך לפי דבריך אשר תדמה כי כל תעודת האדם ישראלי רק להשלים נפשו במצות שכליות, והשמעיות איגימו רק המאורות הגדולים שנתלו ברקיע להאיר על הארץ ללכת יומם ולילה אף במקום אשר ישכון שם הענן אל מקום המטרה יעדו לו יוצר בראשית. ואיש נבוב ילבב ויודע כן להוליד אור ולהוציאו בתבונת כפיו מן העצים ואבנים עפר ומים , ועל עיניו ישים אספקלריא המאירה, הנה איש כזה, לפי דברך בלעדי מאורי אור בשמים ממעל לא יאצל ממנו לראות כל אשר שאלו עיניו וכל אשר יזם לעשות.

דרב אסי כבר נאמר במס׳ שבת דף צ״ו ריש ע״א ושם כתב רש״י שונין התנאים שונין ברייתא וזה הוא פירוש מלת שונין שכן פי׳ רש״י במס׳ חגיגה דף כ״ה ע״א אהא דאיתא שם א״ר אליעזר שונין אין הקדש ניצול בצמיד פתיל וזה לשונו: שונין תנאים שונין ברייתא שאין הקודש ניצול בצמיד פתיל. — ובמס׳ נדה לא היה צריך רש״י לחזור ולפרש כוונת מלת שונין מאחר דזו כבר נאמרה ונשנית. וזה דרכו של רש״י לפרש במקום אחד ולחרש במקום אחר וילמוד סתום מן המפורש. ואציין רק דוגמא א׳ כיוצא בזה. במס׳ כתובות דף מ״ב ע״ב איתא: אמר רבא האי מילתא קשאי בה רבה ורב יוסף עשרין ותרתין שנין ולא איפדק עד דיתיב רב יוסף ברישא ופירקה ופי׳ רש״י עשרין ותרתין שנין הן היו ימי שררתו של רבה ומת וישב רב יוסף בראש וסייעוהו מן השמים לפרקה להיות לו לשם לפי שהיה רבה חריף ולכך קראוהו עוקר הרים ורב יוסף היה בעל שמועות ומשנה וברייתא לכך קראוהו סיני עכ״ל ובמס׳ בבא קמא דף ס״ו ע״ב כמו כן איתא אמר רבא האי מילתא קשי בה רבה לרב יוסף עשרין ותרתין שנין ולא איפרקה עד דיתיב רב יוסף ברישא ופירקה ושם לא פי׳ רש״י כלום כיון שכבר מלתו אמורה בסדר נשים.

ועל זה הכלל שרש״י רגיל לפרש במקום אחד ולסתם במקום אחר באמרו ילמוד סתום מן המפורש תמכתי יתדותי באמרי שמה שכתוב לפנינו בפי׳ רש״י במס׳ קידושין דף מ״ד ע״ב אהא דאיתא שם: איתמר קטנה שנתקדשה שלא לדעת אביה אמר שמואל צריכה גט וצריכה מיאון אמר קרנא דברים בגו אם גט למה מיאון אם מיאון למה גט אמרו ליה הא מר עוקבא ובי דיני׳ בכפרא אפכוהו שדרוהו לקמיה דרב וזה לשונו של רש״י שם: אפכוהו ושדרוה לקמיה דרב בשם קרנא צריכה גט ומיאון ובשם שמואל דברים בגו ושדריה לקמיה דרב לידע אם יודה לדברי שמואל שהיה חלוק על הדבר ומשום דרב אוהבו של שמואל היה אפכוה אולי יודה לדברי קרנא שאמרו בשם שמואל עכ״ל. ולבי אומר לי דכל אלה הדברים לא יצאו מפי רש״י והיה כתוב בגליון ע״י איזה תלמיד ונדפס אח״כ ברש״י דאיך יעלה על דעת רש״י שהיו הושדין שרב יאמר דבר שאינו אמת ויורה שלא כדין בשביל שהוא אוהבו של שמואל הם מלהזכיר מי שמע כאלה ומי ראה כזאת בקרב מחנה ישראל ויותר מזה הלא ע״פ הרוב פליגי רב ושמואל בש״ס וקיי״ל הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדינא וכבר אמרו ז״ל במס׳ קדושין דף ל׳ ע״ב אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה ואינם זזין משם עד שנעשין אוהבין זה את זה שנאמר את והב בסופה אל תקרי בסופה אלא בסופה ודאי דמה שכתוב פה לפנינו ברש״י איזה תלמיד כתבו מדעתו ורש״י לא כתב כאן כלום דסמך עצמו על מה שפירש כבר במס׳ גיטין דף נ״ט ע״א דשם איתא כמו כן: אפכוהו ושדרוה לקמיה דרב מרדכי ופי׳ רש״י אפכוה בני הישיבה טעו והפכו דברים דמר לדמר ושדרו לקמיה דרב מרדכי כמאן ס״ל עכ״ל ולפי״ז מה דאיתא הכא בקידושין אפכוה ושדרוה נמי הכי פירושו בני הישיבה טעו והפכו בשם קרנא דצריכה גט ומיאון ובשם שמואל דברים בגו ושדרו לקמיה דרב כמאן ס״ל.

ועתה נחזור לענינינו אהא דאמר רב אסי שונין לא פי׳ רש״י במס׳ נדה כלום דסמך עצמו אמה שכבר כתב במס׳ שבת אבל רצה פה לבאר יותר האי מימרא דרב אסי שפתח ואמר כלי חרס שיעורו בכונס משקה ומסיים ולא אמרו מוציא משקה אלא לענין גיסטרא בלבד ועל זה פי׳ רש״י הלכה למשה מסיני שיעורן בכונס משקה — דהיינו מעין שאמרו במס׳ עירובין דף ד׳ ע״א וע״ב ובמס׳ סוכה דף ד׳ ע״ב ודף ו״ו ע״א דשיעורין הלכה למשה מסיני — וחכמינו הוכיחו מדעתם דלענין גיסטרא לא שייך שיעור זה אלא שיעורו במוציא משקה לכן מסיים רב אסי ולא אמרו מוציא משקה אלא לענין גסטרא. וזה ברור. וכל הסומך עצמו אמה שכתב בספר שכיות החמדה: כל מקום ששנינו „שונין" היא הלכה למשה מסיני אינו אלא טועה.

והנך רואה כי חלוק מדרגות יש, ולא איש אל לחלק לו ברבים באהבה עזה ואהבה רבה באיכות וכמות שוה בשוה חלק כחלק ומוכרח הוא להפילי חבל האהבה בנעימים לכל הקרב הקרב אליו ביתר שאת ויתר עז .

וכל אדם אשר יתפאר כי יודע דעת עליון, וכמוהו , באהבת עולם יבזבז בשוה לכל רואי השמש אינו אלא טועה חוטא נפשו, ועוכר שארו אכזרי. ותחת אשר לבבו יחשוב לעשות את רצון מי שאמר והי׳ העולם, הנה נהפוך הוא, כי, יען כחות נפש האדם מוגבלים מאוד — לזיקי אהבתו אשר יתפוצצו בשוה לכל החונים על כדור הארץ מסביב, לא אחד ושאר רוח לו, יאמר האח המותי ראיתי אור ! וכקרוב וכרחוק יאחזמו רעד מקרה הנורא, וגם לאה ולאחות ׳ ולשארו איך יחם ?

וזאת היתה חטאת דור הפלגה אשר יזמו מזמות לבנות מגדל וראשו בשמים ואמרו נדמה לעליון, למשפחה אחת, להיות לנו שפה אחת ודברים אחדים, וכל בני איש כל בני אדם יהד על פני תבל ארצה מן המגדל המרכז הזה יצאו ואליו ישובו, ורוח האהבה תתהלך בינותם בשוה, וכל אפין שוין לבן ולאח לאב ולאם לקרוב ולרחוק חלק כהלק יאכלו עומר לגלגלת מספר נפשותם — . אמנם יושב בשמים ישחק וישים לאל מלתם ועצתם מאפס ותהו נחשבו לו , ובלל שפתם והפיצם לכל קצוי ארץ לעשות להם שם ושאר משפחה ומשפחה, מדינה ומדינה ועם ועם למען תוכלנה כל אחת ואחת לפקח בעינים צופיות הליכות ביתה היטב היטב, ולמען כל כחות נפשם תאזרנה זיקי חיל לעשות גדולות, ולא יתפוצצו עוד אחת הנה ואחת הנה לכל הררי עד ולכל מרחבי עולם ולא יהינו ולא יזידון עוד לחזק זרועות עולם בשוה בכח אהבתם המצער והמוגבל. ואם כן איפא הנך רואה בעינך, כי שאלת אומה ולשון המרחפת על פני תבל בימים האלה, איננה שאלה שלא מדעת כאשר לבבך ידמה, ולא שאלת קצרי רוח אשר לבם צפון משכל, והמה במורדי אור וההופש. אולם לכל תכלה ראיתי קץ, וגם לאיכות וכמות ההתפשטות והצמצום יש קצבה לבל יעברו חוקי הדעת ומישרים, ולא יסיגו גבול עולם, ומישרים ישפטו את בני האדם כלם, ועולתה תקפוץ פי׳ ואף בלב עולות בל יפעלון סלה .

ע״פ הדברים האמת ומישרים האלה, האהבה אשר היא עזה כמות רשפי אש שלהבתה נחלת שדי ממרומים בלב אדם ביקר, תשלח זיקי אשה לכל בני חלוף ותאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב אך במאזנים לא ישאו יחד במכסת וערך אחד, כי אם לשארו הקרוב אליו, וממכריו — זיינע ערקענטליכקייט , אנהאענגליכקייט — על האבות, ועמו ובפרט מבני מדינתו יתן מנה אחת אפים לערך כל אחד ואחריהם במדרגה מדרגה כל אדם ימשוך באהבה.

דברי מרדכי

בספר שכיות ההמדה דף קפ״ב כתוב : שונין. כל מקום ששנינו „שונין״ היא הלכה למשה מסיני (נדה מ״ט. רש״י) עכ״ל .

אחר העיון בספר מצאתי כי לא כן הוא והרב בעל שכיות החמדה שגה ברואה. במס׳ נדה דף מ״ט ע״א איתא : אמר רב אסי שונין כלי חרס שיעורו בכונס משקה ולא אמרו מוציא משקה אלא לענין גסטרא בלבד. ובפי׳ רש״י שם כתוב לפנינו: שונין הלכה למשה מסיני שיעורן ככונס משקה פחות של שיעורים המבטלים אותו מהיות כלי כונס משקה הוא שיעור הראשון שהוא מבטלו מהיות כלי למי חטאת כדאמר במס׳ שבת חמש מדות בכלי חרס .

והרב בעל שכיות החמדה סבר שכוונת רש״י לפרש מלת שונין ולומר דשונין היינו הלכה למשה מסיני וזה לא עלה על דעת רש״י מעולם דהאי מימרא

ואין לתמוה כי נשתבשה הנוסחא אחר אשר שימשו בה בשער בת רבים הלא נודע מה שכתב בספר העיטור אמה דאיתא במס׳ כתובות דף ז׳ ע״א ברכת האירוסין מאי מברך — בא״י מקדש ישראל על ידי חופה וקידושין וידוע מה שכתב הר״ן בשם הרמב״ן שאין חותמין מקדש ישראל ע״י חופה וקידושין אע״פ שכתוב במקצת נוסחאות דהא הקידושין קודמין לחופה אמנם בספר העיטור כתוב שעיקר הנוסחא היא ע״י חופה בקידושין בבית אלא מפני שהדייקנים קראוה לבי״ת ההיא רפה מפני שהיא סמוכה לה״א שהוא מאותיות אהו״י ומרפות בג״ד כפר״ת טעו הסופרים וכתבו בוי״ו עכ״ל הביאו הב״י באבן העזר סי׳ ל״ד וחלקת מחוקק שם ס״ק ב׳ עיין בעל העיטור דפוס לעמבערג דף כ״ז ע״א.

מרדכי עמרם הירש

Dr. Hirsch המכונה

כללים חדשים

להבנת עמקי לשון עבר וחקותיה

(יגעתי ומצאתים ע״י התדמותם בלשון ערבי)

אני הקטן אברם שמיעדל

א.

ע״ד הקבוץ הנשבר בלשון עברי.

אכן נודע הדבר לכל בר בי רב העומד עוד על מפתן חכמת דקדוק-הלשון כי לסימן הרבוי בעברי תבואנה בסוף המלה שתי אותיות והן לזכר-ים ולנקיבה-ות. והנה גם בלשון ערבי אשר היא אחות צעירה לשפה העבריה תבואנה כמו כן לסימן הרבוי שתי אותיות בסוף המלה והן לזכרים-ון ולנקבות-את, והמדקדקים קראו לסימן הרבוי הזה קבוץ-שלם (pluralis sanus) אך אצל זה יש בערבית עוד מין אחר מן הרבוי אשר יקראוהו קבוץ-נשבר (pluralis fractus). וזה הרבוי אינו ניכר ע״י הוספת אותיות בסוף כי אם ע״י שינוי מה באמצע התיבה. כן ד״מ יאמרו מן כתאב (ספר) בל״ר כתב (ספרים), מן נפס (נפש) בל״ר נפוס ומן רטב (תמר) ארטאב (תמרים), ולקבוץ הנשבר הזה יש משקלים ממשקלים שונים והם עשרים ושמנה במספר, ולפעמים נמצא מן הקבוץ הנשבר עוד קבוץ שלם ד״מ טריק (דרך) בקבוץ הנשבר טרק (דרכים) ואצל זה עוד קבוץ שלם טרקאת. ובאמת הקבוץ הנשבר אינו אלא לשון יחיד אלא שהוא כולל בעצמו רבוי ולכן יבוא ג״כ הפעל ושם התואר הנסמך אליו בלשון יחיד.

ודע לך הקורא כי גם בלשון אשכנז יש מעין קבוץ נשבר זה וקראוהו המדקדקים שם-הכולל (Nomen collectivum) והוא כמו בערבי לשון יחיד אבל כולל בעצמו קבוץ ורבוי ד״מ דער בערג, בל״ר דיא בערגע ובשם הכולל: דאז געבירג. וכן יאמרו מן: דער דיענער בל״ר: דיא דיענער ובשם הכולל: דיע דיענערשאפט.

והן אמת כי כבר כמה מן החוקרים, הן מעמנו (כמו הה׳ Derenbourg) והן לא מעמנו, חתרו למצוא גם בעברי מעין קבוץ נשבר אך לא עלה בידם, כי אם מעט תיבות כה וכה אשר לפי דעתם כוללים בעצמם רבוי אף שהם בלשון יחיד, אולם למצא משקל מיוחד אשר כל השמות הנבנים על פי זה המשקל כוללים בעצמם קבוץ נשבר כמו שמצאנו על זאת בערבי כ״ח משקלים מיוחדים, זה לא הצליח ביד אחד מן החוקרים.

במס׳ כתובות דף ז׳ סוף ע״ב תנו רבנן מברכין ברכת חתנים .וכו׳ מאי מברך אמר רב יהודה בא״י אמ״ה שהכל ברא לכבודו ויוצר האדם ואשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בנין עדי עד ברוך אתה ה׳ יוצר האדם וכתב רש״י שם וזה לשונו נראה בעיני סדר ברכות שנסדרו על עסקי הזוג אינו אלא מאשר יצר ואילך שאותה ברכה מתחלת לדבר בשניהם אשר יצר את האדם מדבר בזכר והתקין לו ממנו בנין עדי עד היא הנקבה. ותו כתב רש״י שם והתקין לו ממנו מגופו מצלעותיו בנין עדי עד בנין נוהג לדורות והוה קרי לה בנין על שם ויבן את הצלע. ע״כ. אך על שלשה דברים האלו: בצלם דמות תבניתו לא פי׳ רש״י כלום. ואלה הדברים צריכים ביאור. הרב מו״ה שמואל דוד לוצאטו בפירושו על קצת מקומות מן התורה הנקרא המשתדל בפ׳ בראשית א׳ כ״ו כתב כדעת הרמב״ם במורה ח״א פ״א שצורת הגוף ותבנית חלקיו לא תקרא צלם אלא תאר או תבנית כי יאמרו יפה תאר לא יפה צלם ויאמרו להורות על הרכבת חלקי הגוף את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו אבל יקרא צלם כל דבר העשוי לדמיון דבר אחר כמו הציור על הנייר העשוי לדמיון צורת אדם מיוחד. והנה האדם הוא צלם אלקים כלומר שהוא בצד מה מתדמה אל האל שהוא בעל הכחות כולם. — והנה מלת בצלמנו ומליצת צלם אלקים אינן ראיה שהתורה מלמדת היות האל בעל צורה אנושית. — ואין להכחיש כי קצת מקדמונינו יחסו לאל תבנית כתבנית אדם וכן אמרו בברכת חתנים אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו ותבנית ודאי הוא שם הנאמר על בנין חלקי הגוף. ואעפ״כ לא היו קדמונינו מאמינים שהאל והמלאכים הם בעלי גוף וגויה כמונו ובהדיא כתב רש״י מכות דף י״ב שאין המלאכים בשר ודם עכ״ל.

והנה המשתדל לא ראה ולא ידע כי כבר קדמוהו הראשונים ה״ה הריטב״א והרדב״ז לחקור לדעת המטבע שטבעו חכמים בברכת חתנים דעתם מובא בשיטה מקובצת על מס׳ כתובות וז״ל אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו פירוש בצלמו שהוא צלם דמות תבניתו של אדם כי לגבי הקב״ה יאמר צלם שהוא לשון הראוי לומר על צורה בלא גוף ועל דבר שאין רשות לעין לשלוט לתפוס הראות ועל האדם שהוא גוף יאמר תבנית שאינו נאמר לעולם אלא על דבר שאינו רוחני כדכתיב תבנית כל רומש באדמה הריטב״א ז״ל וכן כתב מרנא ורבנא הרב הגדול מוה׳ דוד ן׳ אבי זמרא ז״ל וז״ל יש לדקדק דבשלמא צלם הוי מלה דקה אבל תבנית היא מלה גסה ולא שייך לאמרה אלא בדבר חמרי לא בהקב״ה לכך יש מי שמחק הגירסא ויש לישב תבניתו על האדם הוזר כלומר ובצלם דמות הבורא יתברך תבניתו על האדם חוזר ע״כ.

והרב המשתדל לא שת לבו גם אמה שכתב באבודרהם הלכות ברכות דף צ״ו ע״ב וזה לשונו: אשר יצר את האדם בצלמו שנאמר נעשה אדם בצלמנו וכתיב כי בצלם אלקים עשה את האדם ור״ל על צורת הנפש שנאצלת מכבוד הבורא. והוסיף עוד ופי׳ בצלם דמות תבניתו שב אל האדם ור״ל דמות תבניתו שהוא צורת גופו יצר אותו בצלמו שהוא צורת הנפש וכל זה פי׳ לדחות הכפירה הרעה שתעו בה רבים שאמרו שעל תואר תבנית אדם נאמר שנברא בצלמו כמו שביאר זה הענין הרמב״ם בתחלת מורה הנבוכים. והתקין לו ממנו מגופו מצלעותיו תקנה עשה לו הקב״ה שנאמר לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. בנין שנאמר ויבן ד׳ אלקים את הצלע. עדי עד כלומר בנין נוהג לדורות. והטעם שעל ידי שניהם מתקיים מין האדם. ע״כ

ולי נראה כי מתחלה כך היה המטבע שטבעו הכמים בברכת חתנים אשר יצר את האדם בצלמו — ובצלם דמות תבניתו התקין לו ממנו בנין עדי עד. והיא הברכה שנסדרה על עסקי הזוג. ופירושה אשר יצר את האדם בצלמו מדבר בזכר שברא הקב״ה את האדם בצלם אלקים. ובצלם דמות תבניתו של האדם התקין לו ממנו בנין עדי עד היא הנקבה. וברוב הימים נעתקה הוי״ו ממקומה ועי״ז את טעמה. ומעולם לא עלה על דעת הכמינו ז״ל ליחס לאל דמות תבנית כתבנית אדם.

על בעליו, ועל כן לא נאוה לאמור: השכיר יקבל כך וכך סך דינרין גמול פעולתו, כי גמול הוא דבר שאין לו קצבה ואין לו שיעור וכולל בעצמו רבוי, ושפעת דברים, הן לטוב והן לרע, כן גמול הצדיק אורך ימים ושנות חיים ושלום וכבוד ועושר ואושר, וכן להיפך אוי לרשע רע אם גמול ידיו יעשה לו, כי כל ימיו מכאובים וכוס חיתו מלא תמרורים, ומזה הטעם השם גמול אינו כי אם כינוי להתשלום בלי מצרים שמשלם הבורא לברואיו *).

גבול מורה על כלל המחוז או המדינה הנפרדת מן שאר ארצות ע"י כל גבולותיה סביב (והוא כמו מלת געביעט בל"א) כמו שנאמר: ותנח בכל גבול מצרים, ושבו בנים לגבולם, ומזה הושאל אח"כ גם למקום הפרטי המפריד ומגביל בין מדינה להברתה.

זבוב אפשר שגם הוא שם כולל לכלל המין מן שרץ העוף ההוא, ולכן היטב הזכירו ישעי' בר"י, ואע"פ שקהלת ידבר ממנו בל"ר אין מזה הוכחה נגד דעתנו כמו שכתבנו לעיל במלת כרובים.

סוף דברי כי ו' נהה בכל משקל פְּעֹל היא לפי דעתי — כמו בערבי כן גם בעברי — סימן הקבוץ הנשבר. ועל פי זה יתבאר לנו מאמר הגדיי בתלמוד ברכות דף ו' ע"ב על הפסוק: כרם זלת לבני אדם. הלא כבר כתב ר' בנימין מוספיא שלפי חכמי התלמוד מלת כרום היא כמו מלת Χρῶμα בלשון יוני והוא כינוי לצבע וגוון (פארבע) ונראה שהם קוראים כרום מלא ו', ולפי שיטתנו פה שהו' סימן הריבוי ויהיה אם כן כרום שם כולל המורה על רבוי של גוונין ומעתה היטב דרשו שם ר' יוחנן ור' אלעזר: כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום (ר"ל פניו מתהפכות מגוון אל גוון שפעם יאדימו כתולע ופעם כשלג ילבינו) שנא' כרום זלת לבני אדם, מאי כרום כי אתא רב דימי אמר עוף יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונין ע"כ.

ב.

כלל חדש בתואר הפעול

(ובזה יתבאר מלת זכוּר בפסוק זכור כי עפר אנחנו, תהלים ק"ג י"ד.)

המבאר ר' יואל ברי"ל הבין שמלת זכוּר פה הוא בינוני פעול אשר יש לתרגמו: ער ווירד ערא‌ינערט, ולכן היה קשה בעיניו איך השתמש המשורר אלקי על הרם על כל רמים אשר אין שכחה לפני כסא כבודו בתואר פעול כזה כאלו יצטרך הקב"ה המשגיח העליון לפועל או לפעולה מה חוץ ממנו לעורר כח זכרונו *) ומה שכתב המבאר הנ"ל בישובו כי הפעל זכר הוא מן אותן הפעלים

---

*) ואל תשיבני מן הכתוב שמואל ב' י"ט ל"א: למה יגמלני המלך הגמולה הזאת, כי דוקא גמול הוא שם כולל להורות על הגמלה בלי מצרים שישלם הקב"ה לברואיו, מה שאין כן השם גמולה עם ה' הנקיבה, שהיא בהיפך שם האחדות, כאשר נדבר מזה בסמוך במאמרנו זה בסימן ג'. וכן מן יואל ד' ד' אין להשיב, ששם ידבר הנביא דרך הלציי (איראנים) אל האומות, צור וצידון אשר גבה לבם ויאמרו אל אני (עיין יחזקאל כ"ח ב') ולכן משפטים ידבר אתם בדרך הלצי: הגמול אתם משלמים עלי? — וכן ג"כ אל תשיבני ממה שהביא רש"י השם גמול בפירושו על התורה: חסד של אמת הוא שאינו מצפה לתשלום גמול, ומאחר שבזה הדבור דוקא מן תשלום של בני אדם זה לזה איך השתמש על זה בלשון גמול? אך לפי דעתי מלת גמול פה היא הוספה מן כותב מאוחר בלתי מובהק, כי על פי השערתי היו דורשין מלת אמת בדרך נוטריקון ולכן היו אומרים: ג' אותיות של אמת כוללים בענינם; אינו מצפה תשלום, ולפי זה מלת גמול לא שייכת לכאן כל עיקר.

*) ועיי' מורה נבוכים ח"א פמ"ד. הוא יתעלה פועל לא מתפעל. —

א"ש

והנה אבי כל המפרשים וראש כל הבקיאים בטיב לשון עברי ר"ל הפרשנדתא הגדול רש"י ז"ל כתב, בראשית כ"ו י"ד וז"ל: עֲבֻדָּה משמע עבודה אחת עֲבֻדָּה משמע פעולה רבה ע"כ. אשר מזה נראה שלדעתו ע"י שינוי באמצע התיבה נולד פה הרבוי, שהדגש באות ד' הוא סימן הקבוץ, וזה ממש כמו בלשון ערבי, כי בכל השמות ההולכים על פי משקל שביעי ושמיני מן אותן כ"ה מישקלים הנזכרים בכולם הדגש מורה על הקבוץ הנשבר, (עיי' Kaspari בגראממאטיק הערבי שלו § 320). וכן מצאנו נ"כ בשופטים י"ח כ"א: ואת הַכְּבוּדָּה, וגם על זה כתב רש"י וז"ל: הכבודה, משאות ע"כ. רצונו לומר שהדגש בד' מורה על הרבוי, של משאות. ועל פי זה יש לומר כי גם בתהלים מ"ה י"ד: כל כבודה בת מלך, הדגש מורה על הקבוץ הנשבר ויש לתרגמו: אללע העררליכקייטען, וכן בשמואל ב' ז' כ"ג: הגדולה ע"י הדגש כולל בעצמו קבוץ והוא כאלו כתיב הגדולות בל"ר. אך יש לבדוק ולחפש עוד יותר אם באמת הכלל הזה יציב וקיים שעל ידי הדגש באמצע המלה נולד הרבוי.

ואחר כל הדברים והאמת האלה אחוה לך השערתי ואומר לך כי אני באמת מצאתי גם בלשון עברי משקל מיוחד, והוא משקל פְּעוֹל, המורה כולו על הקבוץ הנשבר, כי כל השמות הנבנים ע"פ זה המשקל אע"פ שהן בלשון יחיד כוללים בעצמם רבוי ולכן על הרוב לא נמצא לשמות של המשקל הזה לשון רבים, והאות ו' אשר היא נחה באמצע התיבה תבוא לסימן הרבוי, ויהיה אם כן זה המשקל פְּעוֹל דומה ממש למשקל הששי בערבי אשר בו ג"כ האות ו' סימן הקבוץ כמו נפוסי (נפשות) בחור (ימים או נהרות) שהוד (עדים) אסוד (אריות).

ועתה אעריך לפניך איזה שמות מזה המשקל ותמצא כי הוא כדברי: יְבוּל הוא שם כולל לכל מיני צמחים ולא נמצא ממנו לשון רבים. וכן השם רְכוּשׁ שמורה על כללות הקנין והנכסים ולכן אין לו לשון רבים.

לבוש — אין להחליף מלת לבוש במלת בגד, כי כל בגדי האדם ביחד נקראים בשם הכולל לבוש, והוא דומה לשם הכללי בלשון אשכנז: קליידונג, ראה למשל אסתר ח' ט"ו, ששם ידובר בתחלה על דרך כלל: ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות, ואח"כ יפרש הפסוק כל פרטי הדברים הנכללים בזה השם לבוש מלכות: תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן.

עבור הוא ג"כ שם כולל לכל פרי הארץ ולכן לא ימצא ממנו עוד לשון רבים

זְכוּר הוא ג"כ שם כולל, והשם זָכָר יש לו קבוץ שלם: זְכָרִים, וקבוץ נשבר שלו הוא זכור, כמו יראה כל זכורך, והכית את כל זכורה.

כְּלוּב, כלי או סל קלוע מן קבוץ הרבה נצרים וענפים.

כְּרוּב, דמות אדם בעל צורות שונות, ואע"פ שמצאנו מזה גם ל"ר כרובים, הלא הוכחנו כבר לעיל שגם בערבית יש לקבוץ הנשבר לפעמים עוד קבוץ שלם.

חֲבוּר הוא בודאי כולל בעצמו רבוי, וכן השם:

גדוד שהוא תואר לקבוץ חיילות.

גמול הוא ג"כ שם כולל בעצמו קבוץ ורבוי, כי יש הבדל בין השמות הנרדפים שכר וגמול, שָׂכָר הוא דבר קצוב ומשוער בכמותו כמו שאמר: נקבה שכרך עלי ואתנה, כי כל שכיר יום ידע בבירור מה וכמה יהיה שכרו חלף עבודתו, ואם יתנן לו סכום הקצוב מתחלתו הנה שכרו אתו ואין לו עוד שום טענה ותביעה

בעצמו שני מושגים שונים תכלית השינוי כאלה, שמצד אחד יהיה תואר המתפעל, ומצדו השני יתאר לא לבד פועל גרידא כי אם גם מחובר במושג של חזקת הפעולה ותמידתה ? גם על זאת אשיבה אמרי אמת לשואלי ואומר לו; וכי כל כך מוזר זאת בעיניך והלא כבר יש לנו עוד משקל אחר כזה אשר יכלול גם כן בעצמו שני מושגים הפוכים האלה, והוא המשקל פָּעִיל, כי השמות הנבנים ע״פ זה המשקל הם מצד אחד מתפעלים כמו: נזיד (הדבר המבושל) נזיר (המעוטר בנזר אלהיו על ראשו) יליד בית וכן קריאי עדה (הוא כמו ילוד או קרוא) וכן שליח, משיח הוא כמו שלוח, משוח, וכן ג״כ שָׁבִיר, אָסִיר (מקום אשר אסירי המלך אסורים), וכהנה רבות אשר כולן הם מתפעלים. וכן ג״כ בלשון חכמים נָתִין, שנקראו הגבעונים על שהיו נתונים לחוטבי עצים ולשואבי מים בשם נתינים (עי׳ רש״י קדושין דף מ״ט ע״א), וכן השם נביא. יורה על המתפעל, ועל פי זה יכלול בעצמו זה השם נביא דבר מחקרי ופלוסופי, שהוא יגיד לנו כי לא מלבו יוציא מלין ורק אשר ישים אלקים בפיו אותו יישמור לדבר, ודאי אם כן לתרגם זו המלה בלע״ז: D r Inspirirte .

אולם נגד זה מצאנו גם כן כמה וכמה שמות הנבנים ע״פ זה המשקל פָּעִיל שאינם מורים על המתפעל כי אם בהיפך על הפועל ומחובר במושג של יתר שאת ויתר עז, כמו: בָּהִיר, חָסִיד, יָחִיד, יָחִיל, נָגִיד, נָדִיב, קָצִין, תָּמִים, וכן בלשון חכמים: וָתִיק, זָהִיר, תָּדִיר. — וכל הבקי בטיב לשון ערבי ידע כי גם בשפת ערבי המשקל פעיל כולל בעצמו שני מושגים שונים כאלה, דהיינו מתפעל, וגם פועל מחובר עם חזקת הפעולה ותמידתה, והמדקדקים הערביים קראו לשמות כאלה: אסמא אלמבאלגה, דהיינו שמות של חוזק הענין (עיי׳ קאספארי בספרו המצויין לעיל § 252).

ועל כן לא יהיה בעינינו כדבר מתמיה מה שאמרתי פה כי מלת זָכוּר (בפסוק: זכור כי עפר אנחנו) אינו מתפעל ואדרבא הוא פועל במושג של חזקת ותדירות הזכירה. והנה הכלל החדש הזה שבהשתוות בלשון הערבית מצאתיו גם נודע היה להכמי ישראל בזמן התלמוד, ולפיהו קראו את האמורא הגדול שמואל בתואר שקוד (בכתובות מ״ג ע״ב) א״ל אבדימי בר פפי שקיד אמר׳ שקוד מאן שמואל, ופי׳ שם רש״י הא קרו לי׳ שקוד על שום דהלכתא כוותיה בדינא שוקד על דבריו לאמרם כהלכתא עכ״ל. ובערוך פי׳: על שהיה שוקד על דלתות התורה. ולכאורה צריך עיון לשני פי׳ האלה, והרי יותר טוב לקרותו שוקד בבינוני פועל? נראה לנו מזה שהז״ל הבינו במלת שקוד מורה למדרגה יותר גדולה בענין השקידה ממלת שוקד. כמו שהוכחתי שזכור במדרגה גבוה מזוכר וברוך שכוונתי לדעתם והכמתם!

ג

שם האחדות בלשון עברי

בגמרא קדושין י״ב ע״א: אמר שמואל קדשה בתמרה מקודשת, והנה

שקורין בלשון רומי דעפאנענציא, דהיינו שנבנים כפעולים והוראתם כפועלים כמו נלחם, נשבע, אינו על פי האמת, כי הלא זה הפעל זכר נמצא בכל ספרי תנ"ך בבנין פועל, זכרנו את הדגה, אזכור מעללי יה, ובאמת בכל ספרי הקאנקארדאנציא נרשמת המלה הזאת בטעות בין הצווים כאלו כתוב: זכ'ר או זכ'ר כי עפר אנחנו, ואפשר שגם הקושיא הנ"ל הביאם לידי הטעות הזאת.

אולם גם פה זכני אלקי אמת והאיר עיני למצוא כלל חדש בלשון עברית ע"י השתוות בלשון ערבית, כי בערבית המשקל פעול יש לו שתי הוראות שונות זו מזו תכלית השינוי, כי בעצם וראשונה הוראתו כהוראת הבינוני פעול ד"מ רס'ל (שליח), ובהוראתו השנית הוא בהיפך בינוני פועל ובא להורות על חוזק הפעולה דהיינו שהפועל יפעל פעולתו על הרוב או תמיד עד שכבר נעשה אומן בדבר הזה, ד"מ כַּדוּב הוא הכזבן התמידי שעבר עבירת כזבנותו ושנה בה, אכול הוא הרעבתן שקורין בל"א דער געפרעססיגע, וכן גם יורה זה המשקל שהתואר נדבק ונקשר עם עצמות המיתואר עד שאין להפרד מעצמו וטבעו. — והלא באמת גם בלשון עברי המשקל פָּעִיל יש לו הוראה השנית הזאת, כי כן נקרא האל ית' בשם חנון, רחום, ובודאי שהתוארים האלה הם שייכים כל כך לעצמותו הרמה עד שאין להפרד כלל ממנו.

ועל פי השערתי גם המשקל פָּעִיל בעברית יש לו שתי הוראות שונות זו מזו, כי אצל מה שהוא הוא הבינוני פעול כידוע, הוראתו לפעמים להיפך לא לבד הוראת בינוני פועל, כי אם יורה גם כן על חוזק הפעולה או שהפעולה ההיא נדבקת בטבע ועצמות הפועל, כמו שיקרא הנחש ערום, וכן התואר עצים אינו תואר הפעול כי אם פועל המורה על חוזק הענין, וכן הרוץ הוא הפועל המתמיד בדבר, וכן נראה כי בָּטוּחַ בה' (תהלים ק"ב וישעי' כ"ו) מורה על מדרגה יותר נבוהה בענין הבטחון מן בּוֹטֵחַ בה'. וכזה הוא ג"כ בתואר מתון בלשון חכמים שאינו בינוני פעול כי אם בא להורות על מדרגה גדולה בתואר המתינות. וכן הוא כמו כן עם השם מסור בלשון חכמים (בבא קמא ה', כריתות ב') שזה ודאי אינו בינוני פעול ואדרבא לא קראוהו מסר כי אם מסור להורות בזה שכבר אומנתו בכך.

ודע הקורא כי השערתי זאת תאיר עלינו אור חדש בהבנת הפסוק ירמי' ט' ה': חץ שחוט לשונם, אשר שם על פי הכתיב היתה הנוסחא חץ שוחט.

והנה לפי פירושו השני של רש"י ז"ל הוא לשון שחיטה ממש —ולפירושו ההוא הסכימו ר' יוסף קמחי, וכן געזעניוס — ואם הדבר כן קשה למה סר הקרי פה מן הכתיב, והלא יותר טוב היה לקרות בבינוני פועל; חץ שוחט לשונם? אולם על פי השערתי גם שחוט אינו בינוני פעול ואדרבא פועל המורה על גודל חזקת הפעולה ההיא והתמדתה וראוי א"כ לתרגם: איין הינראפפענדער פפייל איזט איהרע צונגע.

ואחר כל זה אין להקשות עוד על המשורר אלקי המתאר הרם על כל רמים בתואר פעול: זכור כי עפר אנחנו, כי על פי השערתנו אין זה תואר פעול כלל כי אם בהיפך הוא פועל מורה על גודל מדרגת התואר ההוא ושפעולת הזכרון נקשרת כל כך עם עצמותו הרמה עד שלא סר ולא יסור עד נצח מהיות זוכר מעשי עולם ופוקד כל יצורי קדם.

ואולי ישיבני המשיב, איך יעלה על הדעת שזה המשקל פָּעוּל יכלול

והנה חכמי התלמוד מאשר חדרו אל תוך עומק הבנת השפה העבריה הבינו כל זה כבר בזמנם, ועל פי זה הכירו כי בכל מקום שמצאנו בכתבי הקדש השם תמר אינו אלא שם כולל לכל המין כולו (יואל א׳ י״ב, תהלים צ״ב י״ג) ואולם אם כוונת הכותב רק על פרי אחד מן זה המין צריך להוסיף ה׳ נקבה ולכן הטיבו אשר דברו: קדשה בתמרה, כי הלא הדיבור פה רק מן תמרה אחת, וכן היו חוטאים נגד חוקי הלשון אם היו שונין במשנה: התקדישי לי בתמר זה. ועיין מה שכתב ראזענמיללער בספרו Instit. ling. arab. p. 168

ד.

מושג חדש לשימוש הפעל

בזמן העבר.

הספר הנכבד מורה נבוכים לרבינו הגדול הרמב״ם ז״ל ע״פ העתקתו של ר״י אבן תבון מתחיל בפתיחתו בדברים האלה: כתב הרב המחבר לתלמידו, התלמיד החשוב ר׳ יוסף ש״ץ וכו׳. והחכם פירסטענטהאל העתיק זאת ללשון אשכנז בזו הלשון: פאלגענדען בריעף שריעב דער געלעהרטע פערפאססער אן זיינען פארטרעפפליכען שילער דען געמיינדעפארזאענגער ראבבי יאזעף, אשר מזה נראה שעל פי כונת המעתיק היו שתי אותיות של מלת ש״ץ ראשי תיבות שליח צבור *)

אולם כבר ידענו כי זה לא על פי האמת. הרמב״ם ברוב אגרותיו אשר העריך אל חכמי דורו הוסיף אחר שהזכיר שם החכם תיבת ש״ץ. כן באגרתו המפוארה אל דיין אלכסנדריא ר׳ פנחס בר׳ מישולם כתב בזו הלישון: מרנא ורבנא פנחס ש״ץ. וכן בתשובתו על ענין הקדושין כתב: יש לי חבור בלשון ערבי בענין מנין המצות והוא אצל מר סעדיה ש״ץ תלמידי . . . וגם אל שמו של הרמב״ם בעצמו הוסיפו אנשי דורו תיבת ש״ץ, כי כן כתב הר״ר שמואל הלוי: הדרת אדירנו רבינו משה הדיין המובהק הגבור חכם הדור ש״ץ. וכבר גלוי וידוע הוא בימינו שאותיות ש״ץ כוללים בעצמם ברכה שהם ראשי תיבות מן: שמרהו צורו.

אך את הה׳ פירסטענטהאל בודאי יש לדון לכף זכות, כי איך היה לעלות על דעתו לקרות: שמרהו צורו והלא זה נגד חוקי לישון עברי, כי היה צריך לומר: ישמרהו צורו בלשון עתיד, רק דרך לשון ערבי הוא לדבר כן, במאמרים שיש בהם ברכה: כמו רחמה אללאה, או: דאמת איאמך דהיינו האריכו (במקום: יאריכו) ימיך! והרמב״ם הלך בזה אחר מנהג לישון הערביים כמו״ש הה׳ מונק בהערה לתרגומו הצרפתי של המורה וז״ל:

Le prétérit hébreu est employé, à la manière arabe, dans le sens de l'optatif.

אולם באמת דבר זה נראה לי כמתמיה, כי מאחר שידענו כי הרמב״ם ז״ל היה אומן גדול בכתיבת העברית בתכלית צחותה, וכאשר הראנו את ידו החזקה בזה בספרו היד, אם כן נפלאת היא בעיני שהוא יכתוב נגד חוקי לשון עברי שמרהו במקום ישמרהו רק למען לכת אחר מנהג לשון ערבי? ועל כן דעו נא רבותי הקוראים כי על פי השערתי גם מדרך שפת עברית היא להשתמש בלשון

*) גם בלי זה לא הבין המעתיק את המאמר הזה על בוריו שהיה לו לנתקו לב׳ חלקים וכן היה ראוי לתרגם: פאלגענדען בריף שריעב דער פערפאססער אן זיינען שילער: א דוא מיין טהייערער שילער . . . . כי הש״ץ נאמר אל התלמיד היא קיינן וואקאטיף ה׳ הקריאה, כמו הדור אתם ראו!

בכל כתבי קדש השם תמר אינו אלא לשון זכר (כי מה שמצאנו במלכים וביחזקאל השם תמֹרָה, אין זה כי אם מעשה חרש נעשה בדמות פרי, העין הנ"ל)

וא"כ יש לתמוה על שמואל, האמורא הגדול אשר היה בר חכים גם בהבנת הלשון, שהחליף הזכר בנקבה באמרו קדשה בתמרה. ובאמת גם כבר קודם שמואל הלא המסדר המשנה אשר כידוע טהרת לשון הקודש לא דבר נקל היה בעיניו כבר פלט מקולמוסו זה השם נקבה תמרה, עי' פ"ב דקידושין משנה ב': האומר לאשה התקדשי לי בתמרה זו וכו'.

ואתה הקורא עמוד פה עמדי כי הנה מקום אתי להראות לך כאן מופת הדיש ונפלא על הדבר שכתבתי כבר (בהמגיד תרל"ה צד 232), והוא שחכמי התלמוד בקיאים היו עד מאד בדקדוק לשון עבר ועומק חוקותיה ושאפשר מורשה הי' להם כמה כללי הלשון וחוקיה אשר נשכחו מן האחרונים כמת מלב עד אשר בזמננו זה גדולי החוקרים על ידי בקיאותם גם בשאר לשונות קדם הקימו מארץ הנשיה אותם הכללים הנשכחים ויעמדו על רגליהם. ובכן אחזק גם אני כיום את דעתי על זו הלשון תמרה שמצאנו בתלמוד. הלא כבר הראתיך במאמרי קטן הכמות ואפשר גם קטן האיכות הזה כי חוקי לשון עבר וערב שוות הן על הרוב אשה אל אחותה. והנה אחד מן כללי שפת ערבית הוא כי כל שם זכר המורה על כללות המין אם תוסיף עליו ה' הנקיבה אז תשוב הוראתו דבר אחד פרטי מכללות זה המין. כן דרך משל אם תוסיף אל מלת תבן שהוא שם הכולל כל המין ה' הנקבה באמרך תבנה עניננו קש אחד. המאם (היונה) הוא ג"כ שם כולל כל אותו המין כדרך שנאמר: היונה עוף טהור, ואולם אם תוסיף תת ה' נקבה בסופה: חמאמה הוראתו יונה אחת, וכן דהב (זהב) אם תהפכהו אל דהבה, הוא חתיכה אחת של זהב. והמדקדקים קראו לשם כזה: אסם אלוחדה היינו שם האחדות (Nomen unitatis)

אולם כל חכם עיניו בראשו יכיר כי הכלל הערבי הזה באמת גם מחוקי לשון עברי הוא, כי מפני מה נמצא לפעמים בתנ"ך השם שירה ל"נ (שמות ט"ו א' במדבר כ"א י"ז דברים ל"א ב' ובשאר מקומות) אע"פ שהשם שיר על פי הרוב ל"ז ? וכן השם גמול הוא תמיד לשון זכר ומפני מה נתוספה ה' נקבה בשמואל ב' י"ט ל"ז: ולמה יגמלני המלך הגמולה הזאת ? בודאי כל הולך אחרי שורש דבר יבין כי השם שיר הוא שם כולל ואולם שירה הוא שם האחדות המוציא אחת מן הכלל ולכן נאמר אצלו: השירה הזאת. וכן גמול הוא שם כולל לשפעת הטובות אין מספר אשר תושפענה מידי הגומל חסדים טובים לברואיו, מה שאין כן בזה השם גמולה שהוא שם האחדות הבא להורות רק על טובה אחת שמגעת מידי אדם המטיב לחבירו. וכן: ויטעהו שֹׂרֵק (ישעי' ה' ב') הוא שם כולל לכל המין ההוא, אולם בראשית מ"ט י"א: שֹׂרֵקָה הוא שם האחדות ועניננו שאף שורקה אחת היא חזקה כל כך עד כי בני האתון הנאסר אליה לא יכול לשרש אותה ולהזיזה ממקומה.

וכן ויקרא י"ג ד': ושערה לא הפך לבן, אע"פ שעל פי ההלכה ליבון שערה אחת לא מעלה ולא מוריד, שדוקא שתי שערות לבנות מטמאות (ת"כ ומשנה נגעים פ"א משנה ה', ו') מ"מ באה התורה בשינוי לשון זו של שערה ללמדנו שריבוי של שער שחור אינו מועיל שאם הלבינו רק שערות אחדות (דהיינו שתים) טמא, ולכן נקטה התורה שם האחדות שערה.

ואפשר שמה שנקרא שם אשה צִפֹּרָה אע"פ שגם השם צפר הוא על הרוב לשון נקבה יוצא ג"כ מן הכלל הזה, כי צפור הוא שם כולל לכל המין כולו ואולם רק על אחת מן כל המין ראוי לומר בשם האחדות צפורה.

ארז אזוב לפרים ומים קיים ; ועל אודות שני תולעת אומר בזה"ל : איני יודע ומזכר שאמרו ז"ל עליו דבר, ואפשר ג"כ שהוא לרמוז שישפיל עצמו וכו' ע"כ אולם יקשה לנו על הטעם הזה, הלא כבר נרמז במוקדם ענין ההשפלה בדבר האזוב, ותרתי למה לי ? אשר על כן נראה לי טעם יותר נכון לשני התולעת, מפני שמראה האדום הוא הגוון היותר מורגש בחוש הראות, והכוונה בזאת : אחרי כי לפי מאמר הגמ' ערכין ט"ז. על ז' דברים הנגעים באים וכו'. הנגעים המה פרי עון וחטא, לוחה התורה שיוכלל לטהרת המנוגע גם דבר אשר במראהו נכתם עונו לפניו, כאשר ערך הנביא (ישעיה א') לנגדנו את מראה האדום בשנים ותולע, דמות לחטאים, באמרו : אם יהיו חטאיכם כשנים וגו' אם יאדימו כתולע וגו' .

פ' אחרי מות מלוה ר"ז איסור נדה. בדיני המלוה מובא, שהבא על כותית שחייב משום נשג"ז, הוא בישראל מדרבנן ובכהן מדאורייתא משום זונה ולוקה עליה. ע"כ רצונו לומר כשנשאה הכהן ובעלה ובפ' אמור מלוה רס"ו בלאו דאשה זונה וחללה לא יקחו, כתב כן בפירוש כי הכהן אינו לוקה על זונה אלא כשנשאה ובעלה, יען לשון קיחה משמע דרך אישות .

פ' קדושים מלוה רמ"ו איסור ערלה כתב כי בערלה הלמ"מ כי ודאי אסור וספקה מותר, אבל בשאר אסורין שבתורה קיימא לן: ספק איסור דאורייתא אסיר דאורייתא ע"כ. הנה מאחר כי הרב המחבר הולך תמיד בעקבי הרמב"ם ז"ל אשר לדעתו, עיין סוף הל' כלאים, ספקא דאורייתא הוא מדאורייתא לקולא, ורק מדרבנן הוא לאסור, נראה כי תיבת „דאוריתא" השנית, איננה לשון החינוך. ודק ט"ם .

פ' מסעי מלוה תי"ג לא תקחו כופר לנוס וגו' כתב המחבר לפי הדומה יהיה לנוס פעול וכו' ע"כ. רצונו לומר כי הוא בינוני כמו לנב, לאפוקי המקור. ורש"י ז"ל בפירושו עה"ת שם, הרקיב את ביאורו על זאת ההוראה. ע"ש היטב .

פ' שופטים מלוה תק"ו במתנת כהונה זרוע לחיים וקיבה. כתב החינוך כי נוהגת המלוה הזאת בבהמות ישראלים אבל לא בכהנים משום דכתיב בהו „משפט הכהנים מאת העם" מכלל שאינם בכהנים, ועוד דכהנים לא איקרו עם וכמו שכתוב ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר עכ"ל. הרב מו' צבי חיות ז"ל בספרו שו"ת מהר"ץ סי' י"ק תפס על הרב החינוך בזה ממס' הוריות ו' ע"א כי הוכיח שם רב יוסף מן עצם הפסוק הזה דכהנים איקרו קהל. אומנם לענ"ד אין מקום לתפיסתו . ודברי החנוך הם ישרים ונכוחים. כי הנה ההוכחה הזאת היתה מטעם היקש דאתקשו כהנים לעם הקהל וכן ביאר לנכון מפרש שם ד"ה אמר ליה ע"ש. ואחרי כי לפי המסקנא בסוגיא זאת (שם ע"ב) מסיק כי שבטו של לוי (וכהנים בכלל) לא אקרי קהל משום שאין להם אחוזה. ממילא נדחה ההיקש המדובר. וא"כ שפיר מוכח מפשוטו של מקרא, אשר פרט את הכהנים לבדם, כי הם לא נכללו בתוך עם הקהל. ולפ"ז דברי החינוך עולים יפה לפי המסקנא .

פ' שופטים מלוה תקי"א הלאו לא ימלא בך וגו' ומכשף. וכתב החינוך כי מקומר הענין הזהיר הכתוב בזה יותר משאר עבירות. על הב"ד שלא למחול לעובר על זה וכמו שאמר מכשפה לא תחיה עכ"ל והג"מ ישעיה פיק ז"ל העיר על זאת וז"ל לא אוכל להלום את דעתו וכי היכא מלינו בשאר חייבי מיתות שרשות ביד ב"ד למחול והרי כבר באה המלוה ובערת וכו' וכו' עכ"ל ולי נראה כי לא היתה כוונת הרב החינוך רק לאמור כי מפני מומר האיסור הטילה התורה באמרה לא תחיה, אזהרה מפורשת ביחוד על הדיין

נבר במאמרים כאלה שהם על דרך אפטאטיף דהיינו שיש בהם ברכה, אך אין לאל די כעת להביא לי ראיה על זה כי אם רק משני מקומות, והיינו: תהלים ג׳ ח׳: קומה ה׳ הושיעני אלהי כי הכית את כל אויבי לחי שני רשעים שברת. הלא גם פה לפנינו מאמר כזה ובו ב׳ פעמים העבר במקום העתיד: וייש לתרגם: א דאס דוא שלאגען מעכסט אללע מיינע פיינדע אויף דיא וואנגע! א דאס דוא דיא צאהנע דער פרעוולער צערשמעטטערן ווירדעסט! וכן איכה א׳ כ״א: הבאת יום קראת: א מאכטעסט דוא ברינגען דען טאג, דען דוא פערהייסען האסט ואפשר שהרמב״ם מצא לו עוד ראיות אחרות כאלה אשר עליהם סמך בכתבו ברוב אגרותיו: שמרהו צורו.

ובזה אסגור אני כיום דלתי מכתבי, ועל הצור תמים פעלו אשליך יהבי, כי חלקי אלהים לעולם וצור לבבי, וכמו בעבר כן גם לעתיד על הצור תמים פעלו אשליך יהבי, כי חלקי אלהים לעולם וצור לבבי!

הערות לס׳ החינוך

פ׳ משפטים מצוה מ״ז כתב המחבר וז״ל: ואולם במשפטי הזמה שנהגו העוברים בעבירה ונמסרה הכאתן תבוא בהן פעמים שרפה פעמים סקילה עכ״ל ועל זה העיר הגאון בעל משנה למלך לא יכלתי להלום כוונת דבריו ע״כ. והנה מאוד תמהתי כי גברא רבא כמוהו נחשב בעיני הרב הקדוש מו׳ צבי חיות ז״ל (עי׳ בשו״ת שלו סימן ס״ז) לטועה בהבנת מלת הזמה אשר כוונתה הזמה. (ע״ש) ואני הצעיר לא כן אדמה (יען כי גדולי לא יטעה אדם גדול בדבר פשוט כזה) אבל כוונתו היתה להעיר אם כדברי בעל החינוך כי במשפטי הזמה ר״ל עריות, בעבור כי נמסרה הכאתן נגזרה על העוברים מיתת לער שרפה או סקילה, למה נשתנה דין מיתת הנואף והנואפת אשר אף כי נמסרה הכאתן נדונו רק במיתת חנק הקלה? והתמיהה הזאת נדקה מאוד על סברת בעל החינוך. והגאון בעל משנה למלך בסמכו על המבין, קצר אמרתו וד״ל.

פ׳ תזריע מצוה קע״א. שיתנהג המצורע כמשפט הכתוב בפרשה שנאמר: בגדיו יהיו פרומים וגו׳ וכן כל שאר הטמאים ג״כ צריכין להודיע את עצמן וכו׳ ועי״ז מביא הרב את הספרא כי יובן זה מלשון טמא טמא יקרא, והרב יכלכל ענין הקריאה באמרו וז״ל: והקריאה היא שיעשה בגופו ענין שיוכר לבני אדם בו שהוא טמא ויסורו ממנו. עכ״ל נראה מדבריו אלה כי יפרש תיבת „יקרא" בלשון השאלה, ועצם המעשה בגופו הוא אשר יכונה בשם קריאה. והוא פלא כי להדיא איתא בספרא שם „יקרא: אומר פרוש!" נמצא כי מלבד המעשה הנזכר צריך גם כן לקרוא בפה מלא כי הוא טמא. וכן לשון הרמב״ם בסה״מ, עשין מצוה ק״ג, כל טמא צריך שיכריז על עצמו הטומאה, ושיהיה לעצמו היכרא עכ״ל. מדבריו למדים כי שני דברים מוטלים על הטמא, הא׳ מעשה היכר בגופו, והב׳ ההכרזה בפה. על כן לבי אומר לי, כי חסרים פה בדברי בעל החינוך ב׳ תיבות משגגת המעתיק, וכן צריך להיות: והקריאה היא „בפה ומלבד" שיעשה בגופו ענין וכו׳ וכו׳. כנלע״ד:

פ׳ מצורע מצוה קע״ג. בדבר הטהרה מן נגע הצרעת הביא הרב ז״ל טעמים לען

מהערותי למס׳ אבות*)

כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב שנאמר ועמך כלם
צדיקים לעולם ירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר.
(סנהדרין פי״א מ״א)

מאמר זה שמו חכמינו לראש מס׳ אבות וכל בית ישראל יאמרו אותו בשבתות ימי הקיץ. כי רצו בזה לחזק ידים רפות ולב נשבר ונדכה, בישמעו תוכחת מוסר אבות, ובראותו הדרך שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, ובידעו כי כבר חטא המטו״ה, כי עזב ארחות יושר, ויסלף דרכו, יאמר אל לבו: איככה אוכל וראיתי כל הכתוב פה ואנכי שנאתי מוסר כמעט הייתי בכל רע, ואבד שברי ותוחלתי מי״י לא אראה יה בחיי עד. על כן באו לתמוך אשוריו במעגלות יושר, ולא ינוד אם ישוב מדרך עקש וארחות עקלקלות, כי ישראל אע״פ שחטא ישראל הוא, ועוד לו חלק ונחלה לעוה״ב אם ישיב מעלליו. ויהיה מחטאיו כי נצר משרשיו יפרה, ויעלה מעלה מעלה.

והנראה בביאור מאמר זה, ובהבאתם הכתוב כולו, עפ״י דחז״ל (חולין צ״ב.) אומה זו כגפן נמשלה, זמורות שבה אלו ב״ב אשכולות שבה אלו ת״ח עלין שבה אלו עמי הארץ וכו׳ והיינו דישלחו מתם ליבעי רחמי איתכליא על עליא, דאלמלא עליא לא מתקיימי אתכליא — כי כמו מהזמורות יובל לה אל העלים והפרי, ככה בעלי בתים (ובכלל זה עובדי עבודה בבית ובשדה) יחזקו את ידי ענים שמהם תצא תורה, ויחיו את נפשם, אכן להעלים תועלת באשר יגינו על הפרי ואלמלא העלים לא יתקיים הפרי, העיקר והתכלית. ובזה באתי לה לן (פ״א מ״ב) שהעולם עומד על התורה ועבודה וג״ח, שהם ג׳ כתות שבבני אדם. א. עובדי עבודה, בבית ובשדה — ב׳. הוגי תורה, שמהן אורה. — ג׳. מושל ושוטר. שבידם המשטר.— כי הכת הזאת תוציא לפעולת אדם המשפטים והדינים אשר פצו בעלי תורה, ועיניהם פקוחות לשמר כל איש מעושק וגלוז. וכ״ז היא אך גמילת חסד לנהג דכל באורח נכון וישר. והחוט המשולש הזה לא ינתק, אך כאשר תעשה כל אחת מהכתות תפקידה, הנתונה עליה, העובדים האדמה יעשו את עבודתם בתומת לב והכנענים את הארץ יסחרו ואת הישרה לא יעקשו ויעניקו מטובם את ענוי ארץ והלכאים, ושוקדי דלתות המדע והתורה, לצדק ומשפט ישורו, יחוקקו חקקי צדק, ולמודי משרים, והשוטרים לבם ועינם כל הימים לשמר מכל רע ב׳ כתות ההן, ולשמור גבולות הארץ לבל יבואו זרים ויאכלו יגיעם אז לכל א׳ וא׳ מהן חלק לעוה״ב (ובעין דרשתם ע״פ שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך ע׳ רש״י ויחי ופ׳ ברכה). וזה שאמרו כל ישראל, כל אשר בשם ישראל יכונה, העושה תפקידו בתום ויושר לב, לכולם חלק לעוה״ב כמ״ה ועמך כלם צדיקים כלם עושים רצון קוניהם. לעולם ירשו ארץ ונחלתם לעולם תהיה, ומביא סוף הפסוק נצר מטעי וכו׳ כי גם הזמורות והעלים מעשה ידי להתפאר הם. כי הזמורות יתנו לה ורטובות להעלים והפרי. והעלים יגינו על האשכולות למען יהיו נחמדים למראה וטוב למאכל, ונשלם המכוון בהתולדה לשלשתן. —

*) ממחבורי „הערות למס׳ אבות" אשר נכלל ד׳ אלפים אותו בקרב.

בזה שלא למחול (מה שאין כן בשאר עבירות) ואם העלים עיניו ולא דן את העובר במיתה, עבר גם על הלאו דלא תחיה. ועי' בחינוך פ' משפטים סי' ס"ב ובס' המצות להרמב"ם לא תעשה מצוה ש"י. וכן הוא להדיא לשון הרמב"ם בס' היד ה' סנהדרין פ' י"ד ה' ג' כל מחויב מיתה וכו' ולא עברו על מצות לא תעשה חוץ מן המכשף, שאם לא המיתוהו עברו על מצות ל"ת שבי' מכשפה לא תחיה. עכ"ל וזה ידוע כי הרב החינוך נגרר בחבורו אחר הרמב"ם ז"ל.

שם מצוה תקע"ז שנצטוינו לשמוע בקול כל נביא מהנביאים וכו' ואמרו חז"ל בסנהדרין, ג' מיתתן בידי שמים וכו' ונביא שעבר על דברי עצמו וכו' ואמרו ז"ל על הכתוב והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי וגו' קרי ביה לא ישמע וכו'. ע"כ פירוש הקרי הזה יען כי לבנין נפעל לפעמים גם הוראת התפעל, ושפיר משמע לא ישמע דברי עצמו ר"ל לא יקבלם ויעבור עליהם.

פ' שופטים מצוה תקנ"ט לאו דהשחתת אילן. סיים הרב את דבריו כי על שאר השחתה בשאר דברים שאינם מפורשים, מכין אותו מכות מרדות. ע"כ. כן פסק הרמב"ם בחבורו הגדול פ"ו מה' מלכים ובאתי להעיר כי הזר בזה ממאמרו בס' המצות, לאוין מ' נ"ז, אשר שם נאמר כי גם על שאר הפסד בא עונש מלקות. ע"ש.

שם מצוה תק"ל עגלה ערופה. הנה מה שכתב הרב החינוך בשרשי המצוה וז"ל ויקחו פרה שהיא בהמה גדולה וכו' ע"ש, הוא למאוד תמוה בעיני, וכאן הבן שואל: פרה מאן דכר שמה? ואם גם נאמר כי כוונתו לא פרה ממש רק עגלה גדולה יותר מעגלה סתם אשר זמנה עד שנה אחת בלבד, מה שאין כן בעגלה ערופה דכתיב בה עגלת בקר, ומשום הכי פליגי רבנן ארבי אליעזר במס' פרה פ"א מ"א, וסברי' דזמנה עד שתי שנים, זה אינו כי רבנן רק רבותא קמשמעינן ולא עיכובא ואם היא פחותה מב' שנים כל שכן דכשרה אף לדבריהם. לכאורה נוכל לכלכל את דברי החינוך אם נאמר כי דעתו כדעת הדבר אחר השנוי בספרי פ' שופטים פיסקא ר"ו: דבר אחר עגלת בקר שיהא בה שני דרכים הא כיצד בשתים עגלת בקר. עכ"ל ופי' הג' מגן אברהם בפי' זית רענן בילקוט בדרך א' שוה לעגל, ר"ל שאינה בת ג' כבקר, ובדרך א' שוה לבקר, שהיא בת שתי שנים ולא פחותה מכן כעגל. ע"כ.

אשר מן האמור בזה נראה בעליל כי לפי דעת הדבר אחר בספרי זמן דשתי שנים לעגלה ערופה הוא באמת לעיכובא, ולא לפחות וא"כ תצדק לשון החינוך כי היא בהמה גדולה, וקרובה לפרה ומשום הכי יקרא לה פרה. אמנם מה שקשה לי על זה הוא שמתנגד לפסק הרמב"ם בפ"י מהלכות רוצח ה"ב כי עגלה ערופה היא בת שתי שנים „או פחות". מגלה כי זמן ב' שנים לא לעיכובא הוא. ולא זה דרך הרב החינוך לנטות מדעת הרמב"ם ז"ל ולע"ע.

פאזען — אברהם הכהן

יתרה והיה לו לומר צעיר באלפי וכו׳ על דרך אלפי הדל במנשה (שופטים ו׳ ט״ו), אלא בהיות צעיר כתוב בסוף השיטה באלפי בתחלת השיטה השניה ומלת להיות בתחלת השורה השלישית דלג הסופר השורה השניה והתחיל השלישית, ואח״כ ראה את טעותו וחזר לשניה. לי: להיות מושל בשמי. יצא: איש אחד או מלך אחד. מקדם: שיהיה במדותיו ובדרכיו דומה לאבותיו הקדמונים ולא לאביו, כטעם ויצא חטר מגזע ישי (ישעיה ס״א א׳). ב׳ לכן יתנם: בני יהודה וירושלם ביד אויביהם (כמו שכתוב בד״ה ב׳ כ״ח י״ו—י״ט). עד עת יולדה ילדה: היולדה היא הגבירה אשר ממנה עתיד להולד מי שיהיה מושל בישראל. ויתר אחיו: הוא שארית יהודה אשר יהיו לפליטה ביהודה וירושלם אחר שינגפו תחת יד צריהם. ויתר אחיו: הנה הנביא בדברו על ימי ההצלחה והישועה העתידות לבא על בני יהודה בימי חזקיהו, מבשר ג״כ שיתחברו בני יהודה עם בני ישראל ויהיה להם ראש אחד מבית דוד, והיו לעם אחד, וכמו שנבא ג״כ הושע (ב׳ ב׳) ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ושם ג׳ ה׳ אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלהיהם ואת דוד מלכם; ואין ספק שאלו זכו בני ישראל ולא העלו עליהם חרון אף אלהינו בעונותיהם, היה מביא עליהם את כל הטובה הזאת בימי חזקיה, שהיה מלך צדיק וחסיד, והיה מביא על האומה ימים כימי מלך דוד ושלמה בנו. ישובון על: כמו ישובון אל, והכוונה יתחברו ויהיו לעם אחד.

ג׳ בעז ה׳: קרוב בהראתו לגאון שבא אחריו, וגאון (כפירוש שד״ל ישעיה ב׳ י׳) הושאל על הפועל בעצמה ואין לעבוד לפניו כמו בגאון חילך (איוב ל״ה י״א) בגאון הירדן (ירמיה י״ב ה׳) וכן נאמר עליו בישעיה (י״א ב׳) ונחה עליו רוח ה׳ וגו׳. וישבו: בהשקט ובבטחה (רד״ק), והמליצה דרך התנגדות עם הקודמת המלך עומד ומשגיח לטובת העם, והעם יושבים איש תחת גפנו.

ד׳ זה שלום: זה יהיה סבת השלום, וטעם שלום כאן הוא הרחקת הרעות והצרות והבאת הישועה (בל׳ רומי saluti nobis erit), כי יבא, כי ידרוך אם ירצה לבא, אם ירצה לדרוך (ראב״ע).

י״א והכרתי כשפים: כשלא תצטרכו לעזרת האומות לא תלמדו דרכיהם ולא יהיה לך מעונן ומנחש ומכשף ולא יהיה בך פסל ומצבה. והנה מיכה מזכיר שלשה דברים שהיו ישראל לוקחים מן הגוים והם סוסים ומרכבות, כשפים ומעוננים, ופסל ומסכה, כשהיו סרים מאחרי ה׳, ושלשתם נזכרו גם בישעיה (ב׳ ו׳ ז׳) כי נטשתה עמך בית יעקב כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים, ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו ותמלא ארצו אלילים (שד״ל), ודומה לזה הושע (י״ד ד׳) אשור לא יושיענו, על סוס לא נרכב ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו.

ו׳ א׳ קום ריב את ההרים: אמת הוא שאין הריב עם ההרים ממש אלא עם ישראל, ואעפ״כ אין להוציא המליצה ממשמעה ואין לפרש כרד״ק כאלו כתוב על ההרים ושתהיה הכוונה ערוך הריב לפניהם; אבל דרך מליצת השיר האל אומר לנביא שיקרא בגרון וישא קולו בדבורו עם ההרים כאלו הוא מתוכח עמהם ואח״כ הולך ומפרש שלא יריב עמהם, אלא ישמיעם את ריב ה׳ עם עמו (שד״ל):

ג׳ עמי וגו׳: הנה בהעלותו על לבבו הטובות שעשה עמהם בימי קדם מעיו יהמו באהבתם והוא מדבר עמם דרך חבה ואומר להם עמי, והרי זה כאב המוכיח את בנו וכבעל המוכיח את אשת נעוריו, ומזכיר להם חסדיו אשר גמלם ואהבתו אשר אהבם, ומתוך כך הוא כמוכרח לדבר עמהם דרך חבה (שד״ל). ענה בי: ענין עדות כמו לא תענה ברעך.

ד׳ כי העליתיך: ומה הלאיתיך ומה המשא אשר העמסתי עליך אחר שהעליתיך מארץ מצרים, ובמה הטרחתיך בשכר הטובות הגמולות שגמלתיך (שד״ל)

ה׳ מן השטים וגו׳: אע״פ שהעם חטאו בשטים חטאה גדולה, כי מיד אחרי אשר עשה ד׳ להם חסד גדול בדבר בלעם בן בעור, שכחו אותו מהר, סרו מן הדרך אשר צום, ויצמד ישראל לבעל פעור, ועכ״ז לא שלח ידו בהם בחרון

ואולי ג׳ כתות שבבני ישראל כהנים לוים וישראלים הן נגד ג׳ כתות אלו שבב״א. הכהנים המה בעלי תורה כי שפתי כהן ישמרו דעת תורה יבקשו מפיהו והן האשכולות. עבודה היא עבודת הלוי אשר ישרת בקודש והן דוגמת העל״ים. וג״ח הוא כת ישראל המורה אשר ממנה לח והיא המחיה את כולן.

זעליג הכהן לוויטערבאך

הארות ובאורים *)

(מאת ד״ר משה הלוי עהרענרייך).

מיכה

ד׳ י״ג קומי ודושי: המשך המשל שהתחיל בפסוק הקודם, והמשיל את בת ציון לעגלה דישא, ועורר אותה להכות ולרמוס את אויביה אשר נתן אלהים בידיה. והחרמתי: הנכון והחרמתִ, כמו אוהבתי לדוש (הושע י׳ י״א) ודבש ושמן אכלתִי (יחזקאל ט״ז י״ג) אשר ילדתְי לי (שם שם כ׳) וקטרתי נתתִי לפניהם (שם שם י״ח) לא זכרתִי ימי נעוריך (שם שם כ״ב) ולא היית כזונה (ישם שם ל״א) אשר נתתִי להם (שם שם ל״ו) וכתועבותיהן עשיתי (ישם שם מ״ז) וכמהו רבים. בצעם: נ״ל שאמר כאן בצעם ולא רכושם, מפני שישללו ובזו אותם מעמים אחרים, ועל כן צוה את ישראל להחרים אותו לה׳ כדי להרחיקם מהנאת הגזל והחמס.

ה׳ א׳ ואתה וגו׳ כל המפרשים אמרו כי הנבואה הזאת היא המשך הנבואה הקודמת, ואמרו שהיא כוללת נחמות על הרעות אשר ישלח ה׳ על בני ישראל האמורות במיכה ד׳ לאחרית הימים, וע״כ הסכימו כלם כאחד שהמושל מבית יהודה הנזכר כאן הוא המלך המשיח, אשר בימי מלחמות גוג ומגוג יהיה שר צבא בני ישראל, ותחתיו יגברו בני ישראל על כל אויביהם, ואח״כ יהיה לשופט ויעשה שלום בא״י ותחתיו ישבו בני ישראל איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ואין מחריד. אבל בראותי כי נבואה זו היא כעין מה שחזה וקרא באזני העם ישעיה (י׳ ה׳ ל״ד), ובקראי מה שכתב על הנבואה ההוא מורי ורבי הרב החוקר הגדול שד״ל ז״ל ברוחב חכמתו ועומק בינתו, האמצתי את לבבי לפרש את הסימן הזה על מלך חזקיה ועל הטובות העתידות לבא על ידו על יהודה וישראל, ובפירושי להושע הארכתי עוד על ענין זה.

בית לחם אפרתה; שני שמות למקום אחד, שנקרא בימי קדם אפרת ואח״כ בית לחם, ככתוב ויקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם (בראשית ל״ה י״ט), ומשום שהביב עליו המקום קרא לו בשני שמות האלה, או כדעת געזעניוס היה אפרתה שם דמהוז אשר בו בית לחם, ואולי כדברי שד״ל מפני שהיו ב׳ מקומות הנקראים בית לחם, אחד ביהודה ואחד בזבלון (יהושע י״ט ט״ו). והיו מבדילים בין זה לזה באמרם בית לחם יהודה, בחר הנביא להוסיף השם הקדמון להודיע במליצה שירית על איזה בית לחם הוא מדבר. צעיר להיות: נראה שמלת להיות

---

*) אלה ההערות היוצאות מידי תלמיד מובהק לשד״ל, הן כעין תשלום למלאות ההערות והפירושים להבחור החכם היקר יעקב חי פארדו ז״ל הנודע והרב הכותב העתיק לפנינו בראש הערותיו על הושע את מכתבו שכתב לאדונ״ר שד״ל בזה הענין, ויען כי ההערות והבאורים לס׳ הושע גדולות הן בכמותן מעט לכן בחרנו הערות אלה למיכה לע״ע ואי״ה תבאנה כל ההערות על הסדר כי רב טוב צפון בם. — המעריך

עדיין יש לזה בעולם. האיש: איש כמו יש, וכן אם איש להמין ולהשמיל (ש"ב י"ד י"ט) שענינו אם יש להמין וכו' (רש"י). ומלת יֵש נגזרת מן אִית בל' ארמי, ויתכן שתחלה אמרו איש בחלוף ת"ו בשי"ן, כמו תְרַע שַׁעַר, תַּמָּה שָׁם, תלתא שלשה; והנה היו"ד נקודה חירק אינה נשמעת במבטא (עיין דקדוק שד"ל סימן י"ח), וע"כ אמרו יֵשׁ במקום אִשׁ, וכדי להבדילו מאִישׁ אמרו יֵשׁ בצרי.

י"א האזכה: לדעת רד"ק טעמו: כל אחד ואחד היה לו להשיב אל לבו ולומר האזכה במאזני רשע, ודון יצחק אומר שהם דברי הנביא, כאלו אמר האם אפשר שגם אני עם היותי נביא אזכה במאזני רשע, כל שכן כשיתחבר העון הזה עם שאר הפשעים שהזכיר, וזה רחוק שיתהלל הנביא בצדקתו בשעה שמוכיח את העם, ולדעת שד"ל האל"ף במקום ת"ו, עיין פירושו ליחזקאל ג' י"ב; והכוונה היתכן שהעיר הזאת ירושלם תזכה ותצדק ותצליח במאזני רשע וכו' בהיות עשיריה מלאו חמס וכו'?

י"ד ישחך: רש"י פירש תהא חולה והולך שחוח, ורד"ק מפרשו משרש ישח שהוא כמו שחה, כלו' הכנעתך תהיה בארצך קודם שתגלה, ודון אומר שיהיה כח המעכל בקרבם שח ונכנע, והנכון כדעת Simonis ואחריו געז' ששרש יֶשַׁח בעברי ענינו כשרש יחש בערבי ריק היה, ונאמר על הארצות שאינן נושבות ואינן נטועות צמחים, ועל הבטן אשר אין מאומה בקרבו; ולפיכך ישחך ענינו ריקות בטנך ורעבונך; והנה הכוונה; עם כל מה שתאכל ישאר בטנך ריק ורעב;

י"ו עמי: כמו עמים (ידידי היקר מוהר"ר אוסימו), וכן נמצא בהעתקה היונית המיוחסת לע' זקנים; וכן מצאנו (ביחזקאל ל"ו ט"ו) וחרפת עמים לא תשאו עוד; ונמצא עוד עמי במקום עמים, ותפלטני מריבי עמי (ש"ב כ"ב מ"ד) הרודד עמי תחתי (תהלים קמ"ד ב') ובמזמור י"ח וידבר עמים תחתנו, הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג' י"ד) מפשע עמי נגע למו (ישעיה נ"ג י"ח).

ז' א' כאספי קיץ: כבאספי קיץ, כבין אספי קיץ, וכן כעוללות בציר, כבעוללות בציר, כבין עוללות בציר, כמו ואצרוף כבר סיגיך, כבבר.

ג' על הרע כפים וכו': הנביא מצייר איך השופטים עצמם עושקים את הגזול ולא יעשו לו צדק ומשפט אבל בהפך מבקשים להיטיב לעושקים ע"י עוות הדין, ומזכיר שלשה מגדולי יושבי על מדין, ישגם הישר והשופט והגדול שהם כבר מסכימים להצדיק את הרשע ולהרשיע את הצדיק, על הרע כפים להיטיב: נותנים כפיהם על הרע ועל החמס לישמרו ולהצילו ע"ד ותשת עלי כפכה (תהלים קל"ט ה'), ולא לבד להצילו מן העניש הראוי לו אלא להטיבו כלו' להחליף הרע בטוב, ולעשות באופן שהמעשה הרע יהיה נראה כמעשה טוב, כלומר להרשיע צדיק ולהצדיק רשע (שד"ל). השר שואל וכו' הרי כאן שלשה דיינים: הישר שהוא אחד מהשופטים שואל את בעל דין הראשון שהוא העשוק שקרא לדין את העושק ושואל בשלום, כלו' שואל כמה שחד יתן, והגדול, והוא השופט השלישי השומע מה שהעשוק משיב לישר השואל, הוא משתקו בנזיפה ואומר: הוא דובר הות נפשו, אל תאמן בו כי אין אמונה בפיו, ועל ידי כן שלשתם מעוותים הדין, הות נפשו: פן קרבם הוות (תהלים ה' י') דברי הוות (ל"ח י"ג), והכוונה בעל דין זה דובר סרה אשר בדה מלבו, ויעבתוה: ישרש עבת דומה לשריש עות ועבט (שד"ל). והנה ויעבתוה הוא כמו ויעותוה בחלוף ו"ו בבי"ת של בומף, וקרוב לזה ולא יעבטון ארחותם (יואל ב' ז'), ובא בכנוי נקבה, כי כן הוא דרך לשון הקדש לכנות בל' נקבה הדבר שאינו נזכר בפירוש, כמו באור הבקר יעשוה (מיכה ב' א'), ורבים כאלה.

אפו ולא כלה אותם אלא קיים את דברו אתם והעבירם את הירדן בחרבה סמוך לגלגל לבא לרשת את ארץ כנען. והנה לא הזכיר הנביא כמה וכמה טובות אשר עשה ה׳ עם ישראל מיום היותו לו לעם עד היום ההוא, מפני שצייר כי מיד לקחו העם מוסר ומודים בצדקת ה׳ ובחסדיו.

ו׳ במה אקדם ה׳: בפסוק זה ושלאחריו הנביא מצייר את העם כנחם על רעתו ומכיר חסדי ה׳ ומודים שהיו כפויי טובה ושחטאתם כבדה מאד, וצריכה כפרה גדולה, וע״כ שואלים מה יעשו להשיב חרון אף ה׳ מהם. וכלפי שרמז למעלה באמרו מה הלאיתיך אומר עתה במה אקדם וכו׳ וכו׳ מצייר כאלו הם מודים שהיה ראוי שיפייסוהו ברבוי קרבנות, וכל זה לא יספיק, אבל היה ראוי שיקריבו לפניו בניהם ובכוריהם, ואח״כ הוא משיב כי לא באלה חפץ ה׳ ואיננו דורש מהם כי אם עשות משפט וכו׳ (ישד״ל).

ז׳ הירצה: היתפייס (ישד״ל).

ח׳ הגיד לך אדם מה טוב: תשובת הנביא; והוא דרך שאלה, וכן דעת יונתן, והכוונה ההגיד לך ישום אדם מה טוב כלו׳ הלא ידעת אם לא שמעת מה הוא הטוב? הנני מגיד לך שמענה ואתה דע לך, ומה ה׳ דורש ממך כי אם וגו׳. (ישד״ל). אדם: כמו בל׳ אשכנז Mann.

ט׳ קול ה׳ וגו׳: כל המפרישים סללו להם כל אחד ואחד דרך לעצמו לפרש את הפסוק הזה הזר בכל אחד מחלקיו, ודעתי לא שקטה בשום אחד מהפירושים שקראתי עליו; לכן אהוה דעי אף אני; אחרי אשר התוכח ה׳ עם עמו והראה לו את צדקותיו כחול על שפת הים, והמה אך התבוששו נגדו ותכסם הרפה כלבוש, השם שהוא שופט צדק מוכיח את העם בעבור רוע מעלליו, ומאיים עליו את הרעות אשר גזר עליהם על עזבם את דרכי המשפט והחסד. והנה מתחיל הנביא; קול ה׳ לעיר יקרא; כלו׳ אני שומע קול ה׳ אדיר וחזק שיקרא לעיר, והיא ירושלם, כטעם קול המון בהרים (ישעיה י״ג ד׳) ופירש שד״ל שם מלת קול נאמרת לבדה והמכוון בה אני שומע או אחרים שומעים, וכן קול קורא (ישעיה מ׳ ג׳) אני שומע קול שקורא, וכן במקומות הרבה במקרא צריך להוסיף מלות אני שומע וכו׳ עיין שם. וגם נ״ל שפעמים הרבה קול ה׳ מורה על קול האל מצד שהוא הנורא והגבור, כמו קול ה׳ על המים, קול ה׳ בכח, קול ה׳ שובר ארזים, קול ה׳ חוצב להבות אש, קול ה׳ יחיל מדבר, קול ה׳ יחולל אילות, וכלם נשאלים כאן על הרעמים ועל הברקים שהם מפעלות ה׳ מצד שהוא נורא ואדיר. ותושיה יראה שמך: והוא קורא לך אתה העם היושב בעיר ירושלם ששמה תושיה יראה, כלו׳ יראה שלום והצלחה, שזהו המכוון במלת ירושלם, ותושיה הוא שם נגזר משרש יש, ומורה על מה שיש לו קיום, כמו האמת והחכמה והשלום והצלחה, והזכיר כאן את שם העיר בכנוי זה כדי להבין את שומעיו כי מה שהוא עומד להנבא עכשו איננו ראוי לעיר הזאת אשר שמה ירושלם, והיא יפה נוף משוש כל הארץ, והעיר אשר בהר בה הי״ת לשכן שמו שם, והיתה ראויה לפי זה לעמוד לעולם ועד. ואיננו רחוק בעיני שהנביא פירש הוראת שם ירושלם מאחר שראינו שעשה כן גם בסי׳ א׳ י׳ בבית לעפרה עפר התפלשי; שם י״ד בתי אכזיב לאכזב; שם ט״ו עוד היורש אביא לך יושבת מרשה. ודע כי בקצת ספרים כ״י כתוב יראי שמך ביו״ד וכן תרגם יונתן ושאר המתרגמים הקדמונים.

וידידי חברי הבחור המשכיל והנבון כה״ר דוד חי אשכנזי אומר כי לפ״ז יתכן שתהיה הקריאה הנכונה יקראו תושיה יראי שמך; תחלה אמר קול ה׳ לעיר, הנה ה׳ משמיע דברו אל עיר ירושלם, ואח״כ הנביא מסב דבורו אל האל ואומר: הנביאים יראי שמך לא יסוגו אחור מהשמיע דבריך את העם, והנה הם קוראים תושיה שאתה נותן בפיהם, ואח״כ הופך פניו אל העם ואומר שמעו מטה וגו׳.

י׳ עוד האיש וגו׳: הנביא התחיל בתוכחתו בל׳ תמיהה, כמתמיה איך דרך רשעים צלחה ואמר העדיין נמצאים אוצרות רשע בבית רשע? העוד יעשר ויקום חילו? והלא איפת רצון זעומה! וקרוב לתמיהה זו מצאנו בתלמוד (שבת ל״ד)

עדים זוממין נהרגין אלא אם הוזמו שניהם. ועתה נבוא לפרש עיקר מחלוקתם של שתי כתות הללו בענין זה. הנה הצדוקים הוכרחו לנטות כאן מפשטות הקרא, משום שסברו שבכל מקום שנאמר בתורה עין תחת עין שן תחת שן וגו' עין ממש שן ממש, והולקים על הפרושים, שאמרו דהיינו רק ממון אמנם גם כאן בעדים זוממים נאמר נפש בנפש עין בעין וגו' ומשו"ה הוצרכו לומר דנענשו רק על המעשה שנעשה על ידם ולא על מחשבתם בלבד, דבכל מקום שנאמר בתורה כעין זה נפש תחת נפש עין תחת עין, כונתה שיענש החוטא רק על המעשה ולא על המחשבה וזה הוא ששנינו במשנה שהרי הצדוקים אומרים עד שיהרג הנידון שנאמר נפש בנפש עין בעין וגו' הרי שנענש מדה כנגד מדה על המעשה ולא על מה שרצה לעשות, וע"ז השיבו הפרושים הרי כתיב כאשר זמם לעשות לאחיו ואחיו עדיין קיים דמלשון כאשר זמם משמע דהתורה מחייבה כאן את העדים על מחשבתם ואין לומר דכאשר זמם לאו דוקא הוא, הלא נאמר לאחיו ואחיו עדיין קיים, הרי שבעדים זוממים כונת התורה היתה לענוש את החוטא רק על המחשבה אבל לא אם כבר יצאה לפעולת אדם לגמרי, ואפשר שזה היא כונת הרמב"ם שפסק (הלכות עדות פ"ב) שעדים זוממים היבין מלקות או ממון אף אם נענש הנידון, דכאשר זמם ולא כאשר עשה לא נאמר רק לענין מיתה ולא לענין מלקות וממון, והראב"ד השיג עליו, ובעל כסף משנה נתן כמה טעמים לזה, דרק לענין מיתה אמרה התורה כאשר זמם ולא כאשר עשה, כדי שלא לבזות את הסנהדרין דומיהן כמ"ש הרמב"ן בפי' התורה פ' שופטים אמנם עם כל הטעמים לא יבורר לנו מקור דין זה בתלמוד, וידוע שבמקום שכתב הרמב"ם סברת עצמו, אמר יראה לי, מפני שכל דבריו נובעים מן התלמוד. אמנם הרמב"ם הוציא דין זה מן התשובה שהשיבו הפרושים הרי כתיב כאשר זמם לעשות לאחיו ואחיו עדיין קיים ותשובה זו תעלה יפה רק לענין מיתה ולא לענין מלקות ממון, דבאמת אם נענש הנידון עונש מלקות או ממון עדיין קיים.

ד"ר חיים אפפענהיים

שלשה גרגרים

א) בראשית ל"ב ד' והלאה : וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו וכו'. הכין עצמו לדורון ולתפלה ולמלחמה, ויקם בלילה הוא וכו' ויעבר את כל אשר לו, ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עמו וכו' כל הענין. על מה נותר לבדו? דרשות חז"ל ידועה: על פכים קטנים. כי הוא בעצמו היה המאסף לכל מחנהו. ע"כ נשאר אחרון לראות פן שכחו דבר מה. אבל מה להמלאך וליעקב כי יאבק עמו? אם רק אנשים היו, ומגבל נכיות ובאליכות, עד שלא יכל לגבור על יעקב הגבור שגלל את האבן מעל פי הבאר כפקק מעל פי הצלוחית? ועל מה נקם ממנו נקימה גדולה כזאת לנגוע בכף ירכו בכח גדול עד אשר נקעה ממקומה? ומדוע לא יאכלו ב"י את גיד הנשה? ע"כ נ"ל ברור, כי כאשר נותר יעקב לבדו באין מפריע. שפך שיחו לפני אלהיו התפלה הנזכרת למעלה: הצילני נא מיד אחי מיד עשו וכו' פן יבא והכני אם על בנים, ובתשובה על תפלתו, נגלה אליו המלאכים בחזון וירא והנה כמו איש לפניו. וכדרשת* חז"ל שהיה שרו של עשו. ר"ל במשל עשו אחיו. ויאבק עמו ולא יכול לו, הראהו, שאם יאבק עשו עמו וילחום בו לא יוכל לו, וגם כאשר יריד ויפרק עלו מעל צואריו, גם אז לא יכהו אם על בנים לעשות אותו כלה, רק ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו, אז יהיה רק נוגע על ירכו אבל לא יפול לארץ. והבטחה הזאת היא לדורות עד דור אחרון. ע"כ לא יאכלו בני ישראל לדעת הת"ק דר"י בחולין ק' ע"ב וק"א ע"ב. גם קודם מתן תורה את

ד׳ ישר ממסוכה : מסוכה הוא גדר העשוי מסירים וקוצים אשר סומכים וגודרים בהם מקום כדי להסגירו בכל רוחותיו ; וטעם ישר ממסוכה הוא כמו טובם בחדק כלו׳ מי שהוא בחזקת טוב וישר הוא מכאיב ומשחית כחדק וכמסוכה, ואין ספק שנפל כאן ט״ס ושצריך לקרוא (כדעת שד״ל) ישרם מסוכה.

י״א ירחק חק : לדעת שד״ל הוא כמו פקח קוח (ישעיה ס״א א׳) והכפלת שתי האותיות האחרונות ממלת רחק היא להורות על גודל התרחקות של יום ההוא.

י״ד רעה וגו׳: נ״ל כי שוכני לבדד יער הוא מאמר מוסגר, ומלות בתוך כרמל הוזרות למה שקדם, כלו׳ רעה עמך בשבתך צאן נחלתך בתוך כרמל, צאנך אשר עתה שוכן לבדד ביער. ולפי זה ראוי להטעים : רעה עמך בשבתך צאן נחלתך שכני לבדד יער בתוך כרמל.

ומצאנו פעל שכן בלא בית על הישיבה באיזה מקום כמו שכני סנה (דברים ל״ג י״ו) ישכנו ארץ (משלי ב׳ כ״א; ומ׳ ל׳) ופירוש לבדד, לבדו, אבל ודומם, ושכני לבדד יער הוא ג״כ משל לקוח מעדרי צאן אשר ירעו ביער לבדד, בלי רועה במקום אשר יש להם לפחד כל רגע ורגע מחיות רעות.

כרמל בשן וגלעד מקומות נבחרים למרעה צאן ; וכן אמר ירמיה (נ׳ י״ט) ושבתי את ישראל אל נוהו. ורעה הכרמל והבשן ובהר אפרים והגלעד תשבע נפשו.

נשלמה העתקת ההערות והביאורים האלה בעזרת ה׳

היום ג׳ לחדש מנחם תרמ״ו לפ״ק.

בדין הזמה

גרסינן (במכות (ה׳:) אמר יהודה בן טבאי אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם להוציא מלבן של הצדוקים וכו׳ עיין שם העתקת הברייתא, וכבר נתקשו בזה, איך שיהי׳ שחכם גדול כמותו שהיה מראשי הסנהדרין ישכח דבר המפורש בתורה דאין עדותן של אחד כלום, ומהיכן בא לידי טעות גדול כזה ? ואמרתי לפרש טעמו של יהודה בן טבאי, דהנה ידוע שדין עד זומם הידוש הוא, ובפרט אם נחקור במחלוקות שהי׳ בין הצדוקים והפרושים יבורר לנו שהצדוקים השתדלו לפרש את הכתובים כפשוטן ולא ידעו לירד לעומקא דדינא ולהוציא דבר מתוך דבר ולחדש הלכות, כי מדרשם של הפרושים כמו זר נחשב להם, אמנם הפרושים נטו פעמים מפשטות הקרא כדי לסמוך קבלתם אכתובי התורה להוציא דינים חדשים מתוך העיון והמדרש.

והנה בדין עדים זוממים מצינו להיפך שהצדוקים נטו ממשמעות הקרא ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, ואמרו שאין עדים זוממים נהרגין עד שיהרג הנידון אבל אם לא נהרג אף שיצא חייב בדין פטורים, כאלו נאמר כאשר עשה ולא כאשר זמם לעשות, והפרושים אמרו כאשר זמם דוקא ולא כאשר עשה, וסבר יהודה בן טבאי דאהרי שהפרושים נטו כאן מדרכם לפי שהיתה קבלה בידם, שעדים זוממים אינן נהרגין רק על מחשבתם הרעה אבל לא על המעשה הרע שנעשה על ידם, ואמרו דדוקא אם לא נהרג הנידון, רק שיצא חייב בדין נהרגין, אבל אם יצאה מחשבתם לגמרי לפעולת אדם אינן נהרגין, יש לנו לומר שגם בזה דהיינו אם הוזם רק עד אחד, נאחוז ג״כ בפשטות הקרא : והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו ויהי׳ חייב, משום דעיקר דין הזמה לא נאמר רק על המחשבה א״כ אף שאין עדותו של אחד כלום, מ״מ חייב מפני שמחשבתו בלבד מחייבו אותו ולא המעשה שנעשה על ידו, וע״ז השיבו שמעון בן שטח מהלכה שאין

למלכי היונים שבסוריא שמלכו גם בעבר הנהר. ובזכריה י׳ י״א יקלחו אשור (עיין מוכה״ז לד 97) וכן בתלים פ״ג, (עיין מוכה״ז לד 116), יאמר: אם לא ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל, ורעשו מפני דגי הים ועוף השמים וחית השדה וכו׳ ונהרסו ההרים (מקביל לנבואת זכריה: ונבקע הר הזיתים) וכו׳ וכן יואל ג׳ ג׳ יאמר: ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותימרות עשן. (ד׳) השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום ד׳ הגדול והנורא. (ה׳) והיה כל אשר יקרא בשם ד׳ ימלט, כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה. ובקאפיטל ד׳ יאמר אשר כספי וזהבי לקחתם וכו׳. ובני יהודה ובני ירושלם מכרתם לבני היונים וכו׳ (שנראה שעל הזמן ההוא נבא) שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם, וד׳ מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ורעשו שמים וארץ. וד׳ מחסה לעמו וכו׳ וכן ישעיה השני ס״ו נבא על העת ההיא: כי הנה ד׳ באש יבא וכסופה מרכבותיו וכו׳ כי באש ד׳ נשפט וכו׳ ויצאו וראו שפגרי האנשים הפושעים בי וכו׳ וכן מלאכי ג׳: כי הנה היום בא בוער כתנור, והיו זדים וכל עשה רשעה קש וכו׳ כנויים המרגלים לעוזבי ברית קדש בימי היונים, ועל המאורע ההוא נוסדו הרבה מזמורי תהלים ממשוררים שונים, כמו מזמור מ״ו לבני קרח: על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים יהמו יחמרו מימיו ירעשו הרים בגאותו סלה, נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים קדוש משכני עליון. (כנגד מה שאמר יואל ומעין מבית ד׳ יצא והשקה את נחל השטים.) אלהים בקרבה בל תמוט וכו׳ (כי שם לא היה רעש) המו גויים מטו ממלכות (מהרעש) נתן (אלהים) בקולו תמוג ארץ וכו׳ לכו חזו מפעלות ד׳ אשר שם שמות בארץ. (ועי״ז) משבית מלחמות עד קצה הארץ וכו׳. וכל אשר עינים לו יראה כי תוכן המזמור הזה הוא אחד עם מזמור כ״ט.

מזמור מ״ח לבני קרח: כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו וכו׳ ברוח קדים תשבר אניות תרשיש, כאשר שמענו (מהנביאים) כן ראינו וכו׳.

מזמור ס׳ מכתם לדוד ללמד: (ועיין מוכה״ז לד 118 שיוכיח שנוסד על ימי החשמונאים ואין להשגיח על הזמן הכתוב בהשיר בהלותו את ארם נהרים וכו׳ ע״ש) הרעשתה ארץ פצמתה רפה שבריה כי מטה.

מזמור צ״ג, שהוא כהמשך ממזמור צ״ב מזמור שיר ליום השבת. שלדעתי נוסד על יום השבת מימי החנכה, (ודע כי שמנת המזמורים צ״ב צ״ג צ״ה צ״ו צ״ז צ״ח צ״ט ק׳ כ״ל שנוסדו לשיר אותם בשמונת ימי החנוכה שיר אחד ליום, (מלבד הלל היומי שאמרוהו בכל יום.) וסגונם יעיד עליהם, רק באו שלא כסדרן, ובתוכם נתערב מזמור צ״ד שנוסד עוד על ימי פרעה בהיות יד רשעים רוממה. ומזמור צ״ב שלוהו ביום השבת, ובין בדבר.) ד׳ מלך וכו׳ אף תכון תבל בל תמוט (עוד) נכון כסאך מאז מעולם אתה (זה הר ציון שהוא כסא ד׳ הוא נכון מאז מעולם. ובכל עת שהיה רעש על אדמת ישראל. לא נגע בהר בית ד׳) נשאו נהרות ד׳ וכו׳ (כמו שאמר יחזקאל ורעשו מפני דגי הים) עדותיך נאמנו מאד (תורתך ופקודיך יגינו על מוריהם) לביתך נאוה קדש (כי לא יאונה לו כל רעה ע״י הרעש) ד׳ לארך ימים!

וכן מזמור צ״ו: אמרו בגויים ד׳ מלך אף תכון תבל בל תמוט וכו׳ ירעם הים ומלואו וכו׳, ומזמור צ״ז: ד׳ מלך וכו׳ אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו האירו ברקיו תבל ראתה ותחל הארץ. הרים כדונג נמסו וכו׳ יבשו כל עובדי פסל וכו׳ שומר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילם וכו׳. וכן מזמור צ״ח ירעם הים ומלואו, ומזמור צ״ט: ד׳ מלך ירגזו עמים יושב כרובים תנוט הארץ וכו׳ נאמרו על ימי החשמונאים ועל המאורע ההוא.

מזמור ק״ד, יספר לנו המשורר נפלאות הבורא במעשה בראשית כסדר הבריאה, רק חסר לנו חלק גדול מהשיר הנפלא הזה כאשר תראה בזה, ויתחיל; ד׳ אלהי גדלת מאד, הוד והדר לבשת, עטה אור כשלמה, כנגד יהי אור. נוטה שמים כיריעה וכו׳ עד משרתיו אש להט, כנגד יהי רקיע בתוך המים. יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד (ירמוז בזה כאומר יד על הרעש שעשה בימיו שמות בארץ, ועפ״ז לא תמוט כלה רק הארץ לעולם עומדת) עד מפרי מעשיך תשבע הארץ, כנגד יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה, מצמיח חציר וכו׳ עד סלעים מחסה לשפנים, כנגד תדשא הארץ דשא,

גיד הנשה. לזכרון הבטחת ד׳ ליעקב כי זרעו לא יכלו, וכל אשר יאבקו עמו הגויים לא יוכל לארץ ולא ינצח שם ישראל אלילה, רק אז יהי צולע על ירכו, וכאשר יעבור את פנואל ויפנה לאלהיו, תזרח עליו שמש צדקה ומרפא בכנפיה ורפא שברו, ומה יקר לנו החזון הזה בימים האלה, אשר רבים קמים עלינו למחות את שמנו ולכלותנו מעל פני האדמה, ורבים מבני פריצי עמנו נכשלו לחתיאם לגמרי, אחי! עברו רק את פנואל!

אל תאכלו את גיד הנשה! אז יזרח גם לכם שמש תוחלת ותקוה, כי נצח ישראל לא יכזב, ישראל יהיה שמכם! אז תשרו עם אלהים ועם אנשים גם תוכלו, ועיין מ״ר פ׳ ע״ב, אמר ר׳ חנינא בר יצחק וכו׳ אמר להם הקב״ה שרכם לא היה יכול לעמוד בו אתם מבקשים להזדווג לבניו?

ג) בראשית מ״ט כ״א. נפתלי אילה שלחה הנותן אמרי שפר. הח׳ געזעניוס בשרשיו ערך אמר כתב בזה״ל: מיני באכארט קוראים הכתוב הזה בשינוי נקודות אילה גם אמירי ותרגומו; נפתלי איזט איינע שלאנקע טערעבינטהע דיא שאנע וויפפעל טרייבט, ואני אומר כי אין צריך לשנות הנקודות רק אילה שם אחר לאלה וכן אמירי מן אמר או אמר משקל אחר בהוראת אמיר, שלחה מלשון שלחיך פרדס רמונים (ש״ה ד׳ י״ג) ושפר מלשון ברוחו שמים שפרה (איוב כ״ו) ור״ל הענפים הרבים יהיו כמו שכה ושפריר. ומהשם אילה לאילן נמצא הרבוי בתלים כ״ט. קול ד׳ יחולל אילות. ומקביל אל חצי הכתוב השני ויחשוף יערות, ושעורו: מקול ד׳ ירקדו במחל אלוני זקן. והיערות יהיו חשופים מעליהם כי ישורשו. ולמען הבין כונת המשורר בשירו זה הנשגב והמולב להבות אש, אעיר על זמן המשורר כי לדעתי היה בימי בית שני, ויקם א״ע על ראש משפחתו דוד מלך ישראל, כמו אסף היונן איתן יהותן. שמתיחסים על שם ראש משפחתם בימי דוד ושלמה בנו. ועיין מ״ש הגאון שי״ר באגרותיו להח׳ שד״ל אגרת א׳ צד 8-9 ומ״ש הח׳ רכ״ק במונה״ז שער חקר אבות צד 115-119, ע״ש. ואולי גם שמו העלמי היה ג״כ דוד. והנה יתאר לנו המשורר רעם גדול שהיה בימיו, ורוח סערה. קולות וברקים שהחריבו הארץ, ורעשו דגי הים, וזה היה בימי מלקומה. ועי״ז למחם ישועה לישראל ומפלה לשונאיהם אשר צרו עליהם, ויתפלא המשורר. כי הנה ההרים ימוטו והגבעות תמוטינה, והר בית ד׳ נכון לעד לעולם. והבית אשר עליו ישחק לרעם. כי שם לא היה רעם כאלו קצרה יד הרעם לגעת בהר קדש אלהים, וע״כ יאמר: קול ד׳ יקיל מדבר וכו׳. קול ד׳ יחולל אילות ויחשוף יערות מעליהם כי סערה תשאם, ובהיכלו כלו אומר כבוד. שם מנוחה שוררת אין פרץ ואין רעם, ועי״י הרעם הזה ד׳ עז לעמו יתן נגד שונאיו ד׳ יברך את עמו בשלום. ולא יוסיפו בני עולה לענותו עוד, *) אבל מתי היה הרעם ההוא? ע״ז נמצא נבואות מאחרוני הנביאים הרומזים על הרעם ההוא, ועל הזמן שהיה בימי מלחמת החשמונאים. זכריה י״ד יאמר: ונבקע הר הזיתים וכו׳ ונסתם כאשר נסתם מפני הרעיש בימי עזיהו וכו׳ ומתוכן וסגנון נבואתו נראה כי נבא על מלחמות היונים בימי החשמונאים. באמרו: וזאת תהיה המגפה וכו׳ המק בשרו וכו׳ ובמגפה ההיא נפגע אנטיוכוס ויונת כידוע, גם באמרו: ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ד׳ צבאות ולחג את חג הסכות תחת אשר היה המוקדם עמוד בימי חג הסכות. ולמלולי ימי החג קבעו שמונת ימי חנוכה. כמ״ש בספרי החשמונאים. ועיין מאור עינים להאדומי פ׳ כ״א. וכן כל גדולי המפרשים הקדמונים פרשו את הנבואות האלה על ימי החשמונאים. ועיין מונה״ז צד 97 שישלול אותן הנבואות מזכריה, וייחסם לנביא אחר מאוחר בזמן. גם יחזקאל ל״ח נבא על מלחמות גג ארץ המגוג אחד מבני יפת, ואבי יון. פרס כוש ופוט אתם. הוא כנוי

*) מיכאעליס מגעטינגען יפרש את המזמור הזה על אשר מעולם לא ניזק הבית מברק ורעם. אבל סוף המזמור ד׳ עוז לעמו יתן. קשה להולמו הכותב

ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש. שרלו לשלול התקוה הנצחית אחר המות משבלתי מאמינים באמונתם, וכן קרה להמסרות השתים האלה. שכידוע הסבו את המזמור כ"ב למנצח על אילת השחר על מיתת גואלם. והם קראו כארו. ופרשו מלשון כריה ונקיבה במסמרות, ובהכרח צריכים לוי"ו. וגם לדידהו בתרי לישנא, שהאחד מלשון כריה. והשני מלשון אריה, וכן נ"ל שבתרגום יב"ע על הכתוב ישעיה י"ב ושאבתם מים בששון, שתרגם ותקבלון אולפן חדת מבחירי צדיקיא בחדוא. שהמלה חדת נתוספה מידי זרים בזמן מוקדם מאד. שגם רש"י ז"ל שם כבר הביא את התרגום ופירש המלה חדת על ההלכות שנשתכחו בימי הגלות והטלטול, ועיין בהצופה להמגיד שנה ז' גליון 49 במאמרי שבעה עינים, מה שהשיבותי לאבן רש"ף באופן אחר. ומה שנראה לי כעת הוא הנכון .

קאלווריע יבא"ר

שלשה ציונים

מאת ד"ר חיים אפפענהיים רב בקהל טהארן ,

א נשאלתי מחכם אחד לפרש מאמר ר' יודן (בפסיקתא דר"כ פ' שמעו) אמר הקב"ה לישראל אבותיכם לא מצאו בי עול ואתם מצאתם בי עול אמרתי להם ששת ימים תלקטוהו והם לא עשו כן אלא ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו אילו מצאו לקטו, הלא הכתוב מדבר כאן בגנותן של דור המדבר ולפי ראות עין משמע שר"י רצה לומר שהקב"ה מדבר בשבחן של הראשונים, וזה מעשה לסתור. והשבתי שבאמת לא רצה ר"י לומר שהכתוב מדבר בשבחן של ישראל כדמשמע מן המאמר שמובא שם קודם למדרשו של ר"י אני אמרתי זובח לאלהים יחרם והם לא עשו כן וכו' אחר הרעות שעשו מה כתיב וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו פי' שאבותינו לא מצאו עול בהקב"ה באשר ראו שהקב"ה סלח לעונם ולא עשה עמהם כלה, אמנם אין ספק שר' יודן מוסב על בעל מאמר הראשון ולפי דעתו לשון עון אינו עון ממש אלא שקר כמבואר בתרגום ירמי' „מה אשכחן אבהתכון במימרי שיקרא" וכונתו שדור המדבר לא האמינו במה שאמר להם משה מפי הקב"ה שלא ימצאו את המן ביום השבת כמבואר בערכין (ט"ו.) ששתי פעמים נסו אבותינו את הקב"ה במן (עיין בפי' הראב"ע והרשב"ם פ' בשלח) לכן יצאו ביום השביעי ללקוט לנסותו אם יאמנו דבריו או לא וכאשר לא מצאו ידעו שאמת כדבריו, וזה הוא שאמר אבותיכם לא מצאו בי עול פי' לא מצאו שקר בדברי כאשר נסו אותי במן .

ב אמרו חז"ל כל מה שישראל אוכלים בעולם הזה אינם אוכלים אלא מתוך ברכתו של אותו הרשע (פי' בלעם). הנה המאמר אומר דרשוני, וכדי לבוא לעומק כונתם, ראוי להעיר שגם חז"ל חשבו ששכר מצוה לא יהי' על דרך נסים אלא על דרך טבעי כמ"ש בהרבה מקומות בשל"ה שהחזיק ג"כ בדיעה זו , ואפשר שזה ג"כ כונת אמרם שכר מצוה בהאי עלמא ליכא , משום דהדבר תלוי בכמה קורות ומאורעות כמו שישתלשלו פעמים מתוך איזה סיבות טבעיות ועי"ז ימנע הטוב מבעליו, לא כן לעתיד לבוא מפני שבעת ההיא כבר נתבטלה פעולת סיבות כאלה, ואין ספק שגם דברי הימים לעם בני ישראל מורין ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא, כי באשר שיצאה עלינו שנאת האומות הרבה מונעים יש כאן לבוא

עשה ירח למועדים וכו׳ עד ולעבודתו עדי ערב, כנגד יהי מארת ברקיע השמים. מה רבו מעשיך ד׳ כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינך, זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר וכו׳ עד לשחק בו. כנגד ישרצו המים שרץ נפש חיה. וכאן נשמט חלק גדול מהשיר הנכבד הזה כנגד ועוף יעופף על פני רקיע השמים. וכנגד תוצא הארץ נפש חיה בהמה וכו׳ וכנגד נעשה אדם בצלמנו וכו׳. אבל אין להאמין כי ידלג המשורר עליהם מבלי הזכירם. גם הכתובים, כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו וכו׳ תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה, אין ענינם להכתובים שלפניהם. כ״א ישבו על הברואים האלה שהסריס בהשיר. וחבל על דאבדין, וכאשר כלה המשורר לתאר בתאר נפלא כל הבריאה כסדר שנסדרו במעשה בראשית. ישב מזה אל הרעש שהיה בימיו, ואשר עוררהו לחבר השיר הנפלא הזה, ויאמר: יהי כבוד ד׳ לעולם, ישמח ד׳ במעשיו. (רצונו הארץ תשאר לעד והברואים ישמחו עושיהם). המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו, אשירה לד׳ וכו׳. אנכי אשמח בד׳ (כי הרעש לא הרע לי ויהי לי לישועה) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם (כי כלה רק הרשעים ומורדי יהודה יכרתו) וכן בדבר כי קראתי ומאד.

ואולי גם מזמור י״א: כי השתות יהרסון וכו׳ ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם וכן מזמור ט״ו: מי יגור בהר קדשך וכו׳ עשה אלה לא ימוט לעולם ירמזון ג״כ על המאורע ההוא.

והנה אחרי בררתי הדברים כשמלה כי הנביאים נבאו על הרעש ההוא, והמשוררים שפכו שיחם להודות ולהלל לצור מעוזם כי ע״י הרעש ד׳ נשפט את אויביו ויושיע את עמו ישראל מיד לוחציו, נשאר א״כ לחקור הנעלם בספרי דברי הימים. כי היה בימי החשמונאים רעש כזה? ביוסיפון לרומיים ס׳ ט״ו פרק ה׳ ובראשון מן המלחמות פי״ו נמצא בעת מלחמה חזקה אשר היתה לישראל נגד הערביים בשנת שבע למלכות הורדוס בירח זיו היה רעש גדול מאד עם הריסות מרובות, אשר לבד מן המפלה הנפלאה שעשה במקנה הבהמה הרג בשוכני הבתים יתר על עשרת אלפים נפש. ועיין במ״ע בס׳ קול אלהים, אבל בעת ההיא היא מאוחרת מאד, וכבר היה החתום האחרון לספרי הקדש, ואנכי אין מלאכתי בכך, והניח זאת לחוקרי קדמוניות. ישמח לבי גם אני אם תחת ההרס אשר הגבהתי ימצאו המרגליות אשר נבקש. —

ואני ידעתי מבקרי הי, ונגד כל ראיותי יעשה נפלאות להוכיח לי כי גם בימי דוד היה רעש גדול, כנזכר בשירתו הנפלאה תלים י״ח והשנויה בש״ב כ״ב: ויתגעש ותרעש הארץ, מוסדות השמים (ר״ל ההרים) ירגזו ויתגעשו כי חרה לו, עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל, גחלים בערו ממנו וכו׳ ירעם מן שמים ד׳ ועליון יתן קולו. וישלח חציו ויפיצם, ברק ויהמם ויראו אפיקי ים יגלו מוסדות תבל וכו׳, וא״כ נוכל לאמר כי כל אלה המזמורים מוסבים על הרעש שהיה בימי דוד, ואין צורך לאחרם עד זמן החשמונאים, אבל אם נתבונן על תוכן השירים נראה כי לא יתכנו בשום אופן על ימי דוד, במזמור כ״ט יאמר ובהיכלו כלו אומר כבוד, ובימי דוד לא היה עוד ההיכל, ומזמור ס׳ כבר הוכיח רנ״ק במונה״ז מהכתוב הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו וכו׳ שנאמר בימי החשמונאים, ושאר המזמורים שהם מבני קרח, והם לא היו משוררים עוד בימי דוד וגם בגנון לשונם ותוכן ענינם כתוכן השירים שנאמרו מבלי הזכיר שם מחברם עליהם יעידו כי מאוחרים הם מאד וזמנם נאה להם בימי החשמונאים. —

ג) במדבר כ״ד ט׳: כרע שכב כארי. כתב הרו״ה בהערותיו לענין הקורא וז״ל:

או״ה במס״ק נמסר עליו ד׳ וכו׳. גם מה שנמסר כאן כארי ידי ורגלי כארו כתיב. הלא מתנגד למגילות הספרים כלם, ומתנגד אל המסורה הכתובה בריש ס׳ ירמיה גם בריש ס׳ שמואל שנמסר י״א מלין דכתיבין וי״ו וקרין יו״ד וכו׳ ולית דין מנהון, ומה שנמסר במערכת אות א׳ א״ב מן ב׳ ב׳ ותרויהון בתרי לישנא, ומנה בכללן כארי ידי ורגלי כארי כן ישבר. ל״ע מאי תרי לישנא, כי לא ידענו להבדיל בפתרונם לקוצר ידיעתנו בלשון עכ״ל. ואשר אני אחזה לי, כי המסורות אשר היו כשדה לא עבד, ולא ידי כל אדם ממשמשים בם, הלא בם ידי זרים להוסיף מלים ולקלוע בם אל מטרתם וכידוע מהסימן בסוף דניאל: סכום פסוקי וכו׳ וסימנו כי רוח ד׳ נשבה בו וכו׳ וסדריו שבעה וסימנו.

הרומית columnia, והוא החלק בהיל הצבא אשר נתאר בתואר העמוד (לאנג-געשטרעקקטי הינטער איינאנדער) ובאמת כן הוא בדפוסים הישנים: קלאנין היל של תולעים, באבער הסגיר מלת „חיל" בשני הצאי לבנה ואמר שהוא הוספת המעתיק, אבל לדעתי פירש המעתיק את המלה קלאנין ע"ד שפירשתי, ועכ"פ פירוש הזה הוא יותר ראוי להתקבל מן פירוש המעתיק בהתנחומא הנדפס, שם הוא ז"ל: קלאנין (פי' המון ורעיש), כי דבר ידוע הוא לכל שתולעים אינם עושים רעש, אבל הולכים לפעמים זה אחר זה (כמו שנוכל לראות אצל הנמלים אי התולע הנודע; הער-וואורם) והמלה הצרפית Colones נודעת לבעל המדרש כמו גזרתה מן המלה הרומית. אגב אעיר שמצאתי מלה שוועדיש כצורתה וכהוויתה במדרש והוא (תנחומא תוצאת ב' פ' שמות ד' 14!) טיסני (בל"ע פנכוכא) והוא pankaka בשפת שוועדיש והוראתה פפאנגקוכען, פה הוא הוספת המעתיק, אבל המלה תלמודית כעכא (עיין אוצה"ש ערך זה) הוא לגמרי כמו המלה שוועדיש kaka, קוכען.

השם קוליאס במדרש.

בילמדנו סוף פ' כי תשא נאמר: משה נגש אל הערפל, היה משה מהלך ברקיע כקוליאס הזה (פי' כמין עוף שהוא צועק ומצפצף) עד שעלה אצל הקב"ה וכו' ויתיצב עמו שם; מוססאפיא אמר: פי' בלשון יוני מין עוף צועק ומצפצף, י"א שהוא סוס עגור וי"א שהוא מין אחר; ר"מ לנדויא מבאר את המלה ע"י הרונית *Κολοιος*, דאהלע ובעקבתו הלך הח' שיינהאק והח' לעווי נותן שני ביאורים Dohle או לפי הי"א גרינשפעכט, ולי נראה שהביאור הנכון הוא ע"י דאהלע, אבל לא משום קולו החזק, כי קול הסוס עגור (קראניך) הוא עוד יותר חזק ולו היה יתר שאת להבחר מבעל המדרש, וגם לא נזכר העוף דאהלע ע"ד גבהות תעופתו, כי אם גם הדאהלע וגם הגרינשפעכט יושבים ודרים במקום רם ונשא כמו במגדלים ובראשי אילנות, אבל הנשר עולה על גביהם בעופו תחת רקיע שמים וא"כ איפוא למה לא בחר המדרש בהעוף נשר? אבל מעלה אחרת יש להדאהלע וע"ש המעלה הזאת זכה העוף להזכר במאמר שלפנינו. הדאהלע הוא שונא מוחלט להעופות הטורפים ומזהירה בקולה את עופות אחרים לשמור את נפשם נגד הטורפים האלה (עיין גם אבראמא-וויטש בספרו תולדת הטבע חלק שני ד' 194) וא"כ הדאהלע הוא המגין והמציל לעופות אחרים וכעין זה היה משה מגין על ישראל אחר חטא העגל שנזכר שם בהמדרש, וישראל ניצל ע"י השגחת רועו הנאמן אשר עלה אצל הקב"ה להתנצל על ישראל.

Dr. L. Lewisohn.

על שברינו ע"ר הטבע ואף אם נשמור מצות התורה לא תזרח לנו שמש הצלחה באשר שגם ע"י פעולת שנאינו יעקב שברינו רק אם הפק ה' יצליח בירינו להשכיל בכל דרכינו ולעלות מעלה מעלה בחכמה ובמוסר ולצלח על דבר אמת וענוה צדק עד שגם מלאך רע בע"כ יענה אמן וגם שונאי ישראל יכירו וידעו כי הם זרע ברוכי ה' ברור הדבר שיש תקוה שנראה פרי צדקתינו ועקב פעולתינו להתענג על רוב שלום, ואם נחזור אחר מדרשי חז"ל בפרשת בלק יצא לנו שלפי דעתם שגם צדקתם של ישראל בעת ההיא עמדה להם שלא הי' יכול בלעם לקללם באשר ה' את נפשו כאמרם ראה שאין חלונותיהם מכוונות זה כנגד זה וכו' וכיוצא בו ששמו בפי בלעם הדבר: מי יוכל לנגוע באלו שמכירין את אבותיהם וכהנה עוד מאמרים. ועל פי הדברים הללו תהי' כוונת אמרם שכל מה שנהגין ישראל בעוה"ז אינו אלא אם יצליח בידם שגם אויביהם ישלימו עמהם ויהפכו משפטם הרעה לטובה, דאז תתבטלו כמה סיבות אשר מנעו טוב מהם.

ג הרמ"א באו"ח (סי' רצ"ה) כתב נר שיש לו ב' פתילות מיקרי אבוקה ובעל מגן אברהם מוסיף שרק אם הנרות קלועין יחד השוכים אבוקה, אבל כל אחד בפני עצמו לא נחשב אבוקה. ונשאלתי מנין להם זה? ואמרתי שיש ראי' לדבריהם ממה שדריש ר"י בן לוי (חולין צ"א :) בהאבקו עמו כאדם שחובק את חבירו ולפ"ז אבוקה מלשון חבוקה (אומארמונג געפלעכטע) ומשו"ה אמרו צריכין להיות ב' נרות וקלועין כעין חביקה.

השם „קולנין" במדרש ובפסיקתא.

לפעמים נקראים בע"ח שונים בשם כללי הכולל את כולם עפ"י מזג אחד בטבעם, עד"מ הטבע לנקר בחרטום או בפה את המאכלים בראה את השם נקירי לעופות (שבת ק"י, ע"ב) לנחשים (חולין ק"ט, ע"א) ולתולעים אשר ע"י תרנגולים ינוקרו מהאשפה (ע"ז, כ"ה, ע"א) וממין זה השם קולנין שכנותו לא על צפרים מיוחדים כ"א העופות בכלל הנקראים כן ע"ד השמעת קולם (רבה ויקרא פט"ז): אלין צפריא קולנין וגם הצפרדעים נקראים בשם הזה ע"ד קולם הנודע (פסיקתא הי' בחצי הלילה תוצאת באבער ד' ס"ו, ע"ב): הביא עליהם קלנין כגון הצפרדעים וכל מחברי אוצה"ש מבארים את השם ע"ד זה, אבל נבדלים המה בביאור השם הזה המובא בתנחומא (תוצאת באבער ד' 90) ...ם איתא; דתן ואבירם הותירו את המן עד בקר וע"ד זאת קלאנין של תולעים היו יוצאים מתוך אהליהם. מוספיא (בערך קלן) מבאר: המן הוא בבהלה ובחפזון; הפירוש הזה היא לפי ענין המדרש שהתולעים היה רבים בערבוביא ובכוונה עשה בעל הערוך שני ערכים, כי בערך קלן ג' הפירוש: צפרדעים והתולעים הלא אולמים המה אינם משמיעים קול וע"כ אין לקרותם בשם הראוי להצפרדעים, וע"כ נפלאתי שהח' באבער כותב (שם ושם) שלדעתו קלאנין וקלנין שווים המה בהוראתם. —הח' שיינהאק (בהמשביר קלן ב') מבאר קלנין של תולעים ע"י *Χίλιος* אלף לסמן מספר רב והח' לעווי מבאר את השם ע"י *ὄχλος* המון,

ולי נראה שהמלה קלאנין או קלנין הוא המלה Colonnen הנגזר כנודע מן המלה

לו לקו אחד ממבחר כ"י ודבריו שם למשקלת הספר, הדפיסנו כמתכנתו וכלשונו והכניס את הבר ואת התבן עם המוץ יחדו. רק בהערותיו העיר לנו אזן על נסחאות שאר ספרים ותקן את שגיאות הראשון אשר אסף אליו פנימה. והיה הקורא בפנים הספר ולא ישפיל לרגעים לראות הכתוב למטה לא ימצא פעמים רבות ידיו ורגליו. ואני לא כן דעתי בדבר הוצאת הספרים. הובתנו הראשונה לפלס נתיב לקורא למען ירוץ בהם ולא יכשל בהליכתו, עלינו לשום הספר לפניו כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם. יש בידנו לבחור את הטוב בכ"י או בספרי הדפוס הנכר בסמניו והיה לנו לעינים. אולם אין לנו ללכת אחריו כסומא בארובה. כי בכל מצאנו במקום מן המקומות כי מקרה ופגע קרה את הסופר או המדפיס, כי איש

הוא ולא אל, ושגיאתו גלויה ונראה לעינים, או כי נסח יתר הספרים טוב מנסחו הוא ויושר ע"פ השכל או המציאות, חלילה לנו לשאת פנים לכ"י הראשון או לדפוס המשובח, ועלינו לבכר דברי חבריו על פני דבריו ורק בתחתית הגליון נעיר אזן לקוראים על חלופי הנסחאות, נתן עדינו למען נצדק. אך אם שוים הדברים

בערכם וכלם כאחד טובים, נבחר לנו נסח רוב הספרים לתתו בפנים, ושאר הנסחאות נעתיק על הגליון.

הנה כי כן ראינו גם בס' שערי ציון מחזיק הרב המו"ל בדרכו. כי הדפיס בפנים את כל שגיאות המעתיק המוכחות ויתקן אותן בהערותיו מתוך המאירי וספרים אחרים, תחת אשר היה לו להפוך את הסדר, לתת את הנכון והברור בפנים ולהוכיח אמתתו בהערה. השגיאות האלה הלא באו לפרקים אגב שטפא דלישנא או מפליטת קולמס או מפני עין כהה או מבלי דעת המעתיק הראשון או המעתיק מן המעתיק וכיוצא בדברים אשר האדם עלול לחטוא בהם. הא לכם דוגמאות מספר מאשר תקן המו"ל בהערותיו:

עמוד 8. „אשר כתיבת אלו נביאים וכתובים, לדורותם זה תלמוד". יפה תקן כתבתי . . . להורותם, גם הראה מקום לדרשת הכתוב בתלמוד, והוא ברור כשמש בצהרים. אכן התקון המבורר הזה אשר אין לזוז ממנו היה צריך להיות בא בפנים הספר למען ירוץ קורא בו.

שם. „נמצא כלן עומדים מזולתם". צ"ל לומדים, והוא תקן רק בהערה ס"ג ונסתייע מן המאירי.

עמוד 10 „שבע נביאות היו . . . יונה בימי עלי". צ"ל חנה, ככתוב בהערה ק"ה.

עמוד 15 „וראש ישיבה לכל אב"ד". צ"ל ר"ל, כאשר הגיה בהערה ע"פ המאירי.

עמוד 16 „חוץ ממה שעשו בתירה לזקני השרון גרמיהון מן נשיאותא ומן נוניא" צ"ל זקני בתירה לזקני דשרון...ומגוגיה (הערה קע"ג).

עמוד 18 „גברה קומתו". צ"ל גבהה (לשון הכתוב, הערה קצ"ו, אפס כי בטעות הדפוס כתוב שם גבה).

עמוד 28 „אביי ורבה" צ"ל ורבא (הערה שמ"ח).

" " „רב ינאי ורב אשי". צ"ל רבינא (הערה ש"נ). —

כאלה וכאלה עצמו מספר הטעיות הקלות אשר כל הרואה יראה כי אך משגה הוא, והתקון צריך לבוא פנימה, ובפרט כי יש אתנו ספרים אשר לקח המחבר משם את דבריו ושם נמצא הנכון ובידנו להביא עדים נאמנים על כל הדברים והאמת האלה ואין כאן משום ואל בינתך אל תשען. וכלל זה נקוט בידך: במקום שהכוונה מבוררת ואחת היא אם המלה כך ואם כך, הלך אחר רוב הספרים, ובהערה יש לרמוז על חלופי הנסחאות; ואם שגגת רוב הספרים מבוררת ונראה לעינים, הרי זו שבשתא דעל, לא תהיה אחרי רבים לרעות; ואולם בורר הפסולת מתוך האוכל וישימנה בקלחתו, הנה הוא מטה עקלקלותיו ותבשילו לא יאכל מרוע.

משפט ספר

אשר שפט

הרב דר׳ אברהם אבלי עהרליך.

שערי ציון כולל סדר הקבלה . . . חברו הרב ר׳ יצחק בהרב ר׳ יעקב די לאטיש ז״ל. עם הערות ותקונים לברר וללבן דברי הספר ממני שלמה באבער. (Jaroslau, Eisig Gräber ,1885) עם 48 IV. עמודים על השמינית.

ראשונה נדפס הספר הזה מתוך העתק כ״י הר״ר מיכל ז״ל בס׳ אוצר טוב לשנת תרל״ז-תרל״ח אשר נספח על מה״ע „מאגאצין פיר דיע וויססענשאפט דעס יודענטומס״ (שנה רביעית) אשר בעליו הם החכמים דר׳ א. ברלינר ודר׳ ד. האפפמאנן. ושם (עמוד 219-228) נגלו כבר בקהל דברי הרה״ח כהרר״ש באבער על אודת הספר ההוא וקצות הערותיו. וכבר שם הראה לדעת כי רובי הדברים נאספו אל תוך הספר מתוך הפתיחה למסכת אבות אשר להרב המאירי.

ספר שערי ציון הזה הוא כעין פתיחה לספר תולדת יצחק (והוא עודנו בכתובים) מעשה ידי הר״ר יצחק בהר״ר יעקב לבית לטאש (כן כתב הוא את שם משפחתו כמה פעמים בספר שערי ציון, עמוד 41, 45, 48, הלא הוא באוצר טוב עמוד 72 שורה 35, עמוד 75 שורה 7, עמוד 76 שורה 35, ורק פעם אחת נמצא כתוב לאטש, ואולי במשוגת המעתיק, עמוד 42 ובאוצ״ט עמוד 73 שורה 5), ובו ערוך סדר הדורות עד ימי המחבר המאסף ז״ל.

הרב ר׳ שלמה באבער שב ויוצא את הספר הזה אור לכבוד דודי הרה״ג כמוהרי״ב לעווענשטיין יצ״ו בק״ק לבוב „ליום מלאות לו ארבעים שנה אשר יכהן פאר לשרת בקדש״. ויוסף שנית ידו ללמד דעת את העם ואזן וחקר תקן הרבה כיד ה׳ הטובה עליו.

פתח השער נדפס כבר בספר האסיף לשנת תרמ״ה סדר ב׳ עמוד 207 ומעלה (גם שם שורה י״ז גם כאן לפנינו עמוד 1 שורה כ״א צריך להיות „שנה רביעית 220״ תחת „שלישית 229). בו השכיל לדבר על כל המגיע אל ספר שערי ציון ויערוך לפנינו את הספרים והסופרים אשר היה הספר להם לעינים.

ע״י ההערות אשר שם הרב המו״ל לפנינו בשולי הדפים בטוב טעם ודעת נתעלה עד מאד יקר הספר לכל הבאים להשתמש בו, אף כי עודנו לא יכל להחשב כעין ספר דברי הימים אשר נכונה בפיהו בכל מקום, כי כמהו כרוב הספרים הכתובים בגלות החל יעדרו רוח משפט.

הרב רש״ב המו״ל נודע למדי ע״י המון מאמריו המחכמים והספרים הרבים אשר הוציא אור ובראשם הפסיקתא ומדרש לקח טוב והעולה על כלם מדרש תנחומא, ועתה הוא עוסק בהוצאת מדרש תהלים ע״פ הרבה ספרים כתובי יד. בעיני ראיתי את העבודה העצומה וכל התלאה אשר הוא מענה את נפשו לעשות מלאכת ה׳ ביד חרוצים וכחזקת חבר כמהו להוציא דבר מתוקן מתחת ידו. אלהיו זכהו לשני שלהנות תורה וגדולה במקום אחד והוא משתמש בשתי המתנות ההן כרצון הנותן. שמנה שעות מדי יום ביומו הוא פונה מעסקיו ומקדיש עתים עם כחו והונו לחפצי שמים. פרי עמלו הרב תחזינה עינינו אף בספר שערי ציון אשר לפנינו. אין לך עמוד ועמוד בספר ההוא אשר לא האיר בו את עינינו בתורתו תורת אמת לצרוף בדבריו ולברר וללבן עד תכליתו.

אפס לא אכחד כי בדבר אחד אין אני מסכים עם הרב המו״ל ורוחי איננה נוחה מן הדרך אשר אוה לו לרוב בהוציאו את ספרי קדמונינו ז״ל. הן הוא לקח

46 שורה י׳: עד שנתקבל מימות רבנו הקדוש. נ״ל שצ״ל ע״ד שנתקבל כו׳, ר״ל על דרך.

47 שורה ל״ב: ומהם חשן המשפט. צ״ל וספר חשן המשפט. —

יאר ה׳ פניו אל הרב באבער נ״י ויזכהו להוציא את כל הספרים אשר יש את נפשו לפתוח לנו אוצרותיהם, ולבנו יפתח בתורתו להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד.

דברי שלמה

החכם המו״ל שלח אלי העלים אחר צאתם מבית הדפוס מתולדות בעל מתנות כהונה אשר ערך ידידי הרה״ג והחוקר מהר״י רייפמאן נ״י וכאשר שמתי עיני עליה מצאתי איזה דברים להעיר

א) בהערה 1 הביא הרב רייפמאן את דברי המ״כ ב״ר פכ״ח ד״ה זונין: הרונין שעושין פת בארץ אשכנז. והציג החכם הרי״ר סימן השאלה על מלת הרונין: והנה המ״כ שם הביא וז״ל זונין פי׳ הערוך גרעינין שחורות הנמצאים בין החטים, ובפירוש רש״י משמע שהוא הרגי״ן שעושין ממנו פת בארץ אשכנז והוא מין הטים. אולם בפירש״י המיוחס לו בב״ר שם אין זכר מזה, וגם רש״י בעצמו הביא שם גרעינין שחורים המעורבים בחטין שלועזים נייל״א, ודברי המ״כ שהוא הרגי״ן אין להם שחר. כי הנקרא ראגגען והוא הדגן הוא מין אחר. ולא באשכנז לבד אופים ממנו פת רק בכל ארצות התבל. ואין ספק כי המאמר נשתבש במ״כ. ועיין ערוך השלם ערך זונין.

ב) בהערה 3 הביא וידוע כי הרבה בעלי אספות כנו גם פולין וגאליציען בשם רוסיאה. בפי׳ למדרש רבה מהגאון מוהר״ר נפתלי ז״ל כתוב על השער שהיה ריש מתיבתא בק״ק לעמבורג במדינת רוסיאה.

ג) בהערה הנ״ל בסימן ג׳ הביא איזה גדולי ישראל משעברעשין, ויש להוסיף בס׳ עץ שתול פי׳ על העקרים נמצא הסכמה מן ה״ר אפרים בן ה״ר נפתלי הנקרא זלמן שור וחותם ט״ו אב שע״ז פה ק״ק שעברשין. גם על סדר הדורות נמצא הסכמה משנת תקכ״ה מהגאון ר׳ יהושע העשיל הכהן חונה בק״ק שעברישין בהגאון בה״ס שו״ת בית אברהם.

ד) שם בהערה סימן ה׳ הביא בבית הקברות בשעברעשין נמצא נוסח מצבה אחת והרות עליה; פה נגנז הארון איש האלקי הרב המאור הגדול מוהר״ר שמחה בהרב הגאון מוהר״ר נחמן כ״ץ זצ״ל אב״ד ור״מ דק״ק לובלין נפטר ז׳ אב תע״ז לפ״ק. ועליו יסופר פה, כי בנסעו מלובלין ללעמבערג להיות שמה רב ואב״ד עבר דרך העיר הזאת ובה נאסף אל עמיו. הוא היה ממשפחת רפאפורט עכ״ל. לא כן הוא לא בנסעו מלובלין רק ה׳ אב״ד בלובלין ומשם שרת בקודש בעיר הורדנ״א ומן הוראדנא נקרא להיות אב״ד בלבוב ובנסעו משם ללבוב דרך עיר שעברשין נפטר. ובלבוב נתקבל בנו הגאון הגדול מוהר״ר חיים הכהן ראפאפארט. עיין עיר גבורים צד 44. ובשנת תע״ג ה׳ עוד בהאראדנא. ונמצא הסכמתו על ספר ברית שלום (פפ״ד תע״ח) וחותם היום יום ד׳ ט״ו אדר תע״ג לפ״ק נאום שמחה כהן ראפפורט חונה פה ק״ק הוראדנא יצ״ו. ועיין גם בס׳ שה״ג החדש אות ש׳ סי׳ קט״ו.

ה) בהערה 8 כתב הרב רייפמאן וז״ל בוי״ר פ״ב ד״ה ז׳ גביאים הביא את ראיש ישיבה מהו׳ מענדעל ב״ר אביגדור יצ״ו ולא אדע מאומה מעניני ראש ישיבה הלזה, גם נעלם ממני איה היה מקום כבודו וישיבתו ואולי היה בעל ספר „באורים כבודו ה׳, ואף גם המסכים על ספר מתנות כהונה עכ״ל. נעלם ממנו כי נכבדות מדובר בו בס׳ עיר הצדק סי׳ ט׳. שהי׳ אב״ד בלובלין לאדמור ואח״כ בקראקא

בלי הערות הרב המו"ל ותקוניו היה ס׳ שערי ציון כספר החתום, כי הפרוץ מרובה על העומד, ובעורים נגשש קיר. מכל שורה ושורה נראה עמלו כי רב ובקיאותו כי עצמה מאד. לכן בואו ונחזיק לו טובה אשר עשה חסד ואמת עם חכמת ישראל ודורשיה, גם טובים יודוהו.

ואני טרם אכלה לדבר הנה שפתי לא אכלא מהעיר עוד על איזה מקומות.

עמוד 20 שורה ב׳: כאן חסר דבור שלם אחרי התבה הראשונה, וההסרון יוכל להמנות מתוך ס׳ אוצר טוב עמוד 62 שורה 28 הלא הוא זה: „ובימיו נולד ישו הנוצרי בן יוסף בן פנדריא".

23 רעו: על פי הכתוב כאן „במלך רומי ששמו דוסתאי" הפץ הרב המו"ל להשלים את השם החסר במאירי. ואני אומר לא כי גם כאן גם במאירי צ"ל דמסטיאן (ר"ל Domitian אחיו של טיטוס) כאמור בספר הקבלה לראב"ד (דף ל"ה עמוד א׳) „ובימים אלו עמד אחד ששמו כוזיבא וטען שהיה משיח בן דוד ושלח יד במלך דמסטיאן מלך רומי והרג מישנהו שהיה בא"י. ודמסטיאון מלך רומי עודנו נער" וכו׳. וכן בס׳ זכרון דברי רומי (דף מ"א ע"ב) „ובימי דמסטיאן עמד כוזיבא" וכו׳. ומזה יצא׳ דברי בעל צמח דוד גם תמצא דעת הראב"ד בסדר הדורות דור שני של התנאים אחר החורבן.

שם שורה 32. בטעות הדפוס חסר כאן דבור שלם, והחסרון יוכל להמנות מתוך ס׳ אוצר טוב.

עמוד 65 שורה 6—7 ע"פ הקדמת הרמב"ם לפי׳ המשנה ד"ה וכאשר מת יהושע בן גנן. וכך צ"ל: „ובכל מעלה עלה עם תבליתה כמו שאמרו רז"ל מימות משה עד רבנו הקדוש לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. והיה בתכלית החסידות והענוה והרחקת התענוגים כמו שאמרו רז"ל ג"כ משמת רבנו בטלה ענוה ויראת חטא". המאמר הראשון נמצא במס׳ גטין נ"ט א׳, והשני סוטה מ"ט א׳. ועפ"ז יש לתקן את מראה המקומות בהערה רצ"ג.

24 שי: אנדריגוס. כן כתוב כבר למעלה עמוד 23 שורה ז׳, ושם לא העיר מאומה ואין צורך לשנות, כי כן נקרא אדריאנוס קיסר הרבה פעמים בדחז"ל.

26 של: תתקצ"ח. אין זה כי טעות הדפוס היא וצ"ל תתקע"ח, וכן הוא אל נכון לעיל ס"ק ש"ב ולקמן של"ב.

27 שלה: „לשון הרמב"ם שכתב בהקדמתו לפי׳ המשנה (הלא הוא סוף ד"ה אח"כ ראה להסתפק) וז"ל . . . ונמצא מן הירושלמי חמשה סדרים שלמים אבל סדר טהרות לא נמצא לו תלמוד בשום ענין לא בבלי ולא ירושלמי אלא מסכת נדה". ויוסף הרב המו"ל ויאמר „ואולי צ"ל בהרמב"ם ארבעה סדרים במקום חמשה". אבן א"כ הלא היה לו להרמב"ם להוציא גם סדר קדשים מכלל תלמוד ירושלמי והוא לא הוציא אלא ס׳ טהרות. וההוא פירכא במקומו עומד בהגהתו אשר הגיה (סוף הערה ש"מ) בדברי הראב"ד שכתב לאמר „וחיבר הירושלמי לה׳ סדרים כי אין מסדר טהרות רק מס׳ נדה", שגם כאן הפץ המו"ל לגרוס לד׳ סדרים תחת לה׳ סדרים, ואין הלשון הולמתו.

28 שורה ו׳ ז׳: הם שהוזכרו בתלמוד הרי מהם שלא הוזכרו. צ"ל מהם שהוזכרו בתלמוד ומהם שלא הוזכרו, ככתוב לקמן שורה י"ז י"ח.

29 שע"א: „וצ"ל כי די". הלשון מגומגמת ונראה כי ט"ס היא וכך צ"ל: „ותחת כי צ"ל די". וכן כתוב די בהקדמת הרמב"ם, אף כי הענין אחד הוא.

35 תלו. כאן היה מקום לרמוז על דברי הראב"ע בהקדמתו לתורה אשר גם הוא חרץ משפט כזה על רב שמואל בן חפני.

שם שורה ה׳: ר׳ משה בר חנוך. נכון הוא, וכן במאירי כאשר העיר בהערה תמג. והנה כתב כאן המו"ל „וצ"ל ר׳ משה ור׳ חנוך" ואי אפשר להגיה כך שהרי המחבר דבר בלשון יחיד נשבה, ופדאוהו וכו׳, ועוד כי חנוך בנו של ר׳ משה עודנו נער בימים ההם ככתוב בס׳ הקבלה להראב"ד. ואולי נפלה ט"ס בדברי המעיר וצ"ל בר׳ תחת וד׳.

נמצא בשום מקום שהביא המדרש תהלים בכ"י רק במקום הזה, וגם בכאן הוא בטעות. כי שם במאמר הזה הביא וז"ל וכן במדרש תהלים כתיבת יד ובילקוט גרס כבור וצ"ל כדור וכ"ה בשוחר טוב עכ"ל הרי תראה שבמאמר הזה בעצמו סיים וכ"ה בשו"ט" וכן שם במקומו הביא עוד מאמרים ממדרש תהלים ולא רשם כתיבת יד.

ט) שם בהערה 19 הביא כי הי' לפניו מדרש איוב כי בוי"ר פט"ו ד"ה עטף הביא ומצאתי במדרש איוב מה יעטוף משלהי כד"א בהתעטף עלי רוחי עכ"ל. והעיר ידידי הרב הגדול מהר"ן בריל צד 19 כי המ"כ כוון לילקוט איוב רמז תתקי"ו. ראיתי בילקוט שם כי הביא המאמר בשם וי"ר סתם והוא ריש פט"ו אולם המלות בילקוט שם „מהו יעטף משלהי כד"א בהתעטף" לא נמצא בוי"ר והוא בב"ר פכ"ד אות ד' ויותר נכון לתקן במ"כ מצאתי במדרש ב"ר.

י) בהערה 20 הביא כי הי' להמ"כ מדרש ישעי' כי בוי"ר פכ"ט ד"ה עווקים הביא וכן מצאתי במדרש ישעי' וכן במדרש במ"ר שלה פט"ז ד"ה נעשיתם קלון הביא וכן נראה במדרש ישעי' עכ"ל. בפסיקתא פסקא בחדש השביעי הערה ט"ו הבאתי דברי הילקוט והצגתי סימן השאלה על המלות במדרש ישעי' ואמרתי אולי צ"ל ברשב"ם כי כן פי' הרשב"ם ב"ב נ"ט ע"א. והרב מהר"ן בריל צד 19 כתב שצ"ל בילקוט במדרש ויצא תחת במדרש ישעי'. והרב רייפמאן כתב צד 20 כי דבריו בלתי מובן לו. ולדעתי כוונת החכם בריל כי ראה בילקוט ויצא רמז קכ"א וחשב שהילקוט כוון למדרש פ' ויצא. ובאמת זה דוחק ובלתי מובן. והמאמר השני שהביא המ"כ מסדר שלח כוון לילקוט ישעי' רמז רפ"ז כמו שהעיר ג"כ הרב מהר"ן בריל שם.

יא) בהערה 21 הביא כי במ"ר שם הביא המ"כ מדרש תרי עשר ובסדר בלק פ"כ הביא ג"כ מדרש תרי עשר. המאמר הראשון הוא בילקוט תרי עשר רמז תקצ"א בשם הילמדנו והמאמר השני הוא ג"כ בילקוט שם רמז תקל"ח כמו שהעיר ג"כ הרב בריל.

יב) שם הביא כי בב"ר פי"ג ד"ה במדה הביא פ"ק דתענית ואינו שם כ"א פ"ק דב"ב ע"ש הרואה במ"כ יראה כי כוון לירושלמי פ"ק דתענית פ"א ה"ג דף ס"ד ע"ב ע"ש.

יג) שם באות ה' הביא בשם המ"כ ב"ר פל"א ד"ה גלבין שכתב גלבין דטינורי כן הוא התרגום של חרבות צורים. והעיר החכם הגדול הר"י רייפמאן התרגום של חרבות צורים הוא אך אזמלוון הריפין. וגלבין דטינורי איננו כי אם לשון המדרש. ע"כ יש להעיר כי גם הרד"ק בשרשים שרש גלב הביא התרגום גלבים דטור.

יד) שם סי' י"ט הביא בשם המ"כ שחין פי' לעג וקלס כד"א נשים שחצניות ועיין דברי הר"י רייפמאן על זה והי' לו להעיר כי לשון מקרא הוא בני שחץ איוב כ"ח ה'.

טו) צד 15 סי' ה' ירושלמי חולין לא היה ולא נברא ע"כ. במכ"ע הלבנון בהוספה כבוד הלבנון שנה תשיעית גליון ד' נדפס ממני מאמר אם נסדר הירושלמי קדשים והראתי לדעת: בראיות נכוחות כי הירושלמי על סדר קדשים לא נסדר כלל. ע"ש.

טז) שם צד 16 בסי' י"ד הביא וז"ל ברות פ' ויען בועז ד"ה א"ר הסדא. כתב המ"כ בילקוט משמע שצריך להיות אמר רב הסא: של מה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה בכתיבתו עכ"ל ועל זה העיר הרה"ח רייפמאן פה נגזר מאמר אחד לשני גזרים, כי באמת צ"ל: בילקוט משמע שצריך להיות אמר רב חסא שלמה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה ככתיבתו, ור"ל שבילקוט נוספה מלת שַׁלְמָה אחר מלות: אמר רב חסא, וזה לבדו הוא הדוש רב חסא, ומן: אשר באת לחסות תחת כנפיו מתחיל ענין בפ"ע עכ"ל המאמר במדרש שם נובע מפסיקתא דר"כ פסקא נחמו ושם הגי' נכונה ותהי משכורתך שלמה (רות

וספריו הם : באורים כבדו ה' על התורה, תיקון שטרות, עמודי גולה, ועיין הערות ותקונים לספר הנ"ל מהרב הגאון ר' רפאל נטע ראבינאוויץ סי' צ"ד. ושמו הי' ישעי' מנחם מענדל ומגוחתו כבוד בקראקא והלך לעולמו בשנת שנ"ט ועיין שם הגדולים החדש אות מ' סי' נ"ב ועיין גם בהכרמל שנה שלישית צד 664 מה שהעיר ידידי הרב החוקר הגדול מהר"ן בריל כי הוא חתום בין הרבנים החתומים על התקנה בשנת ש"ן וגם העיר שם שהי' מחותנו של בעל שו"ת משאת בנימין והביאו בסי' פ' מחותני החסיד מהר"ר מענדל ז"ל ע"ש.

ז) בהערה 10 סי' ג'. הביא הרב החכם הרי"ר בפי' סדר טהרות המיוחס לרב האי גאון כתוב כו' ולדעתו רב שר שלום הוא המחבר מפירוש סדר טהרות ע"כ פה הביא השערה הלזו רק דרך אגב. ובמכתבו אלי העיר על זה קצת ברחבה ומבקש ממני להגיד לו פשר דבר אודות זה וז"ל : מי הוא בעל פירוש המלות לסדר טהרות הנה בספר הזה הוא מיוחס אל רב האי גאון אולם בכלים (פי"א) יש שני מאמרים א' מתחיל קרן עגולה ואחד מתחיל מגפיים המובאים מלה במלה בערוך ערך מגפיים וערך קרן עגולה בשם ר' שר שלום גאון ונראה מזה כי ר' שר שלום גאון הוא בעל פירוש המלות מסדר טהרות. אך מה נעשה לאשר נזכר בו (כלים פכ"ח) ר' נחשון שהי' מאוחר לר' שר שלום גאון. בעל הפירוש ההוא עשה פירוש כזה גם על סדר זרעים והוא מובא הרבה פעמים בפירוש סדר טהרות, ונ"ל כי רוב ביאורי מלות סדר זרעים הנמצאים בערוך לקוחים מן הפירוש הזה, כאשר רוב באורי מלות סדר טהרות המובאים בערוך לקוחים מן פירוש סדר טהרות ועתה הנני מבקש מאד את פניך לשים לפני את דעתך בענין הזה ואודה לך חסדך עכ"ל על זה אחוה דעי בקצרה אין ספק אצלי כי רבינו האי גאון הוא המחבר. וגם רש"י מיחס הפירוש אליו כמו שתראה ברש"י שבת קנ"ב ע"ב ד"ה אובא הביא וכן פי' רב האי בפירושו של טהרות, גם רש"י ברכות נ"ט ע"א ד"ה אובא טמיא הביא ג"כ פי' רב האי כו' וזה נמצא בפי' אהלות פי"ז (צד 25) וכן רש"י גיטין ס"ח ע"ב ד"ה גונדו הביא ובביאורי טהרות דרב האי ראיתי וכן רש"י סנהדרין כ' ע"ב הביא וז"ל, גונדו טליתו ובסדר טהרות (כלים פי"ו) פי' רב האי מקודה היא מקודה של חרש ודומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו. (וי"ר פ' אחרי) והוא מקידה ששותה בה מים עכ"ל. והוא נמצא ג"כ בפי' רב האי צד 12. ומה שנרשם ברש"י „וי"ר פ' אחרי" הוא מאיזה מגיה כי רבינו האי הביא כדגרסינן לענין גיטין ור"ל בגמרא גיטין ס"ח ע"ב ויש לתקן בגמרא שם קודו במקום גונדו. וכן מובא בערוך ערך קד.

ומה שהביא החוקר המהולל הר"י רייפמאן כי בפי' לסדר טהרות יש שני מאמרים האחד מתחיל קרן עגולה והאחד מתחיל מגפיים, ובערוך מובא זה מלה במלה בשם רב שר שלום גאון, אין מזה סתירה כלל כי המעיין בערוך בערכים הנ"ל יראה כי הערוך הביא בשמו שפי' כן על מאמרים מגמרא שבת, ואח"כ הביא הערוך מאמרים מכלים, ואין ספק שרב שר שלום כתב כן בתשובותיו. אבל לא בפי' לכלים כי לולי כן הי' הערוך הביא דבריו על לשון המשנה, ורב האי גאון ראה דבריו שכתב על מאמרים מגמרא שבת והביאם בפי' לטהרות. גם הרב רייפמאן הביא בעצמו כי נזכר רב נחשון גאון שהוא מאוחר לרב שלום גאון. ויש לי עוד דברים בזה אבל פה קצר המצע מהשתרע.

ז) שם הביא כי היה לפני המ"כ ירושלמי בכתב יד והיה גם מנוקד. והביא ראיות בהערה 16. על זה כבר העירותי בהכרמל החדשי שנה שניה משנת תרל"ג צד 142 סי' ע"ז כי מדברי המ"כ אין להוכיח שכל הירושלמי הי' מנוקד רק איזה מלות זרות כמו המלה אתא גסייא אשר באמת משובשת וצ"ל אתא סייא וע"ש שהארכתי בזה.

ח) שם הביא שהי' לפני המ"כ כתב יד ממדרש תהלים כי בסדר נשא פי"ב ד"ה ה"ג מתגלגל בכד הביא המ"כ וכן במדרש תהלים כתיבת יד ע"כ מדרש תהלים בכ"י לא הי' לפניו כי אילו כן היה הביא עוד איזה מאמרים מהכ"י ולא

ובכלל אחרו זמנו „שהיה אחרי אונקלוס [ואולי גם אחר המתרגמים יונתן וירושלמי על התורה ?] והשתמש בלשונו הצח ולפעמים רק בשנויים מעטים". אם אמנם לא נוכל כחד, שהוא נשתבש מאד, כדין כל ספר ישן נושן שהורק מכלי אל כלי ואולי לא על ידי אנשים מומחים היודעים ומבינים את אשר לפניהם, אך בכל זאת עלינו להודות גם על האמת כי רב טוב צפון בו, כי על ידו נוכל לעמוד על דברים חדשים ויקרים, העומדים ברומו של הבקרת האמיתית הנוגעת אל נוסחאות אמתיות של המתרגמים אונקלוס, יונתן וירושלמי, אשר כבר נתלבשו עליהן מפרשי התרגומים הנ"ל. ויש שמצאתי, כי במקומות רבים, מה שהמבקרים הנ"ל (ועוד) יחסו אל המתרגם הנ"ל שתעה והתעה את קוראיו, ושלא הבין את הטעקסט, ולפעמים לא ידע קרוא עברית, שם במקומות ההם הראיתי את צדקו בו. כן מצאתי מקומות אחדים בתרגומו הנ"ל, המעידים עדות נאמנה וברורה (כדין נכרי המסיח לפי תמו) על השתלשלות ההלכות הקדומות והישנות אשר בפי התנאים הראשונים (אף כי לא נפסקה הלכה לדורות כמוהם). כן בררתי על ידו גרסאות ברורות בספרי חז"ל, מה שהמפרשים הגדולים ובעלי הערכין, או הפליגום לדבר אחר, או פרשום רק לפי הענין, ויש מה ששנו המעתיקים הראשונים מהמלות (שהיא בספרי חז"ל) קשות הבנה למלות הנודעות לכל. (ראה לדוגמא מה שכתבתי „בבית תלמוד" שנה זו (שנה המשית חברת זיין). כן העירותי על הוראות הדשות בשרשים אחדים, מה שנעלמו מהמפרשים ובעלי שרשים, ואשר על פי ההוראות השמרונית (אשר הראיתי) יבוארו היטב מקומות אחדים בכתבי קדשנו. ועוד ועוד. אך יען כי קצרה העת ואפס מקום עוד (לפי דברי המעריך)

לחברת מיוחדת בספר „בית אוצר הספרות" הזה, נעתרתי לבקשתם להעתיק רק דוגמא קטנה מספרי הנ"ל הנוגעת רק לדברי חז"ל. והקוראים המבינים ישפטו.

שערי שמרון

תרגום השמרוני ביחוסו להבנת דברי חז"ל.

א) במכילתא בשלח (פ' ויבא עמלק פ"ב) ויתעבר ה' בי למענכם; ר' אלעזר בן שמוע אומר (בי) דבר (בקשה) [קשה] הוא (מה שאי אפשר) לבשר ודם לומר כן, שמא תאמרו בגיני ת"ל למענכם בגינכם ולא בגיני, אתם גרמתם לי שלא אכנס לארץ.

כל המלות המוסגרות בחצי לבנה, וכן אלה המובאות במוסגר המרובע הנה עפ"י הגהות הגר"א. וכן הוא במכילתא עם פי' מדות סופרים להרב רא"ה ווייס מלת (בקשה) נמחקה, ותהתה באה מלת [קשה] ויפרש הרב הנ"ל במ"ס באות ל': כלומר דבר קשה הוא לבשר ודם להחליט שאין לו חטא ולא נענש אלא בשביל אחרים עכ"ל.

ספריו היקרים, יקירי המציאות ויקירי הערך, וכל הספרים אשר היו נצרכים לי הביאם בידו מעירו, למען אוכל להשתמש בהם למלאכתי זאת. ועוד יתרה עשה, כי הבטיח לי לקנות למעני את כל הספרים אשר ארצה לו כי מוכרחים המה למלאכתי זאת. הבטיח

וקיים, כי ספרים הרבה קנה רק למעני, ולא חס על ממונו. אך לדאבון לבי (ולב כל יודעיו ומכיריו באמת) באתנו השמועה הנוראה מיום וא"ו ד"א אייר שנת תרע"ה מעיר חערסאן, כי הרב הזה מת שם מיתה פתאומית בלכתו שמה לרגל עסקיו של אדוניו הרב הגביר הנדיב הנודע ר' ישראל בראדסקי יחי'. ואז נדרתי נדר אם יעזרני ה' להוציא את מחברתי זאת לאור, אקדישה לנשמת הרב הזה שלא נספד עוד כהלכה כי אלה אשר הספדו עליו מספד לא ידעוהו היטיב, שהיה מעולם נחבא אל הכלים, ושהיה לומד תורה וחכמה רק לשמה. ושם אכתוב את תולדתו וסדר למודו ופרסת גדולתו ובקיאותו בספרותנו הגדולה הישנה והחדשה. ותקותי כי יחייני ה' ואשלם את נדרי. הכותב.

ב׳ י״ב) שלמה כתיב, א״ר יוסי א״ל שלמה יעמוד ממך. ואח״כ מתחיל המאמר מעם ה׳ אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו (שם) שמענו שיש כנפים לארץ כו׳ והערותי שם בהערה י״ג שלמה כתיב כו׳ במדרש רות ישם נלקה המאמר הזה בחסרון, וכה תארו: ישלם ה׳ פעלך ותהי משכורתך שלמה מעם. ה׳, אמר ר׳ חסא אשר באת לחסות וגו׳, נעשה בטעות מן יוסי חסא, וגוף הדרוש אמר לה שלמה יעמוד ממך נשמט והמקרא מעם ה׳ וגו׳ המוסב פה למטה לדרוש ר׳ אבין, נספח שם אל א״ר הסא, בבלי דעת המעתיק, וזה נעלם מהפרשנים, לכן יבו דוחקים ופירושים דחוקים על המאמר הזה ללא הועיל, ואולם הגי׳ הנכונה כמו שהוא בפסיקתא, ובילקוט רות וכן נראה שהי׳ הגי׳ נכונה במדרש לפני הרב בעל מתנות כהונה, ע״כ העירותי שם. ובמדרש דפוס ווילנא ברות ישם העיר הרב הגדול בעל מסורת המדרש לעיין על זה בהערות ותקונים לפסיקתא דר״כ.

יז) צד 17 הערה 36 הביא בשם בעל תולדות ר״נ הערה 62 שהעיר שמובא איזה פעמים במ״כ בשם ספר הערוך ולא נמצא בו כלל לדוגמא במדרש איכה פסוק פרשה ציון א״ר לוי כהדין גענעא פי׳ מ״כ בשם הערוך נהר ולא נמצא כלל בערוך. יש להוסיף כן הביא המ״כ גם בוי״ר פ״כ אפרוהי׳ מגעגעין באדמא וכן קה״ר פ׳ שלה. וגם הרב הגדול דר׳ קאהוט במבוא לס׳ הערוך העיר כי ספר הערוך איננו נמצא עדנה בידינו בשלימות כי מלבד שבעל מ״כ הרבה פעמים הביא את הערוך אשר כעת נעדר מה שהביא בשמו, גם מציוני כמה ראשונים נראה בעליל כי ערוך שלנו קטוע הוא. ומה שהביא עוד שם בשם בעל תולדות ר״נ במדרש במ״ר תצא שעלת מלכיא פי׳ המ״כ בשם הערוך סם ולא נמצא בערוך ע״כ עיין המעריך ערך מלכיא שהביא והמ״כ כתב שקרים בשם הערוך.

את זה הזיתי להביא לפניך מה שמצאתי להעיר בקרא׳ העלים השלוחים אלי מתולדות בעל מ״כ. ויש לי עוד הרבה דברים להעיר על הפירוש שלו למדרש רבה. ועוד הזון למועד.

שלמה באבער

עוללות שומרון

או

דוגמא קטנה

מספרי

שערי שמרון *)

אשר אתי בכתובים. והוא חקירה ארוכה על דבר תרגום השמרוני על התורה [יצא לאור בפעם ראשונה בכתב אשורית ע״י הרב הד״ר אלחנן ברילל. פ״פ-דמיין תרל״ד-תרל״ט] אשר כבר הרצו משפט המבקרים האחרונים, כהרב הישיש ר״ר קירכהיים (כרמי שמרון) והרב הד״ר ר״ש קאהן (בספרו: ביטראגע צור סאמאריטאנישען פענטאטעאויכאיבערזעטצונג אונד לעקסיקאגראפהיע), ועוד, על התרגום הזה, כי מתרגמו (או מתרגמיו) היה מן הבורים ועמי הארץ ושהיה מחוסר ידיעת חכמת התרגום, ולזאת הוא מלא שגיאות וזדונות כרמון על כל צעד וצעד.

---

*) לגמת אל המלאכה הזאת, היה נסבה לא קטנה, הרב המופלג הגדול בתורה ובחכמת ישורון עד להפליא הר״ר זאב וואלף קאראטשינסקי מעיר זלאטאפאלע, חותנו של הרב החכם השלם ר׳ אלעזר שולמאן יחי׳, והיי לי מעידו לעזרה ע״י בית עקד

שיאמרו עליהם הטפשים שלא ידעו „פשוטו של מקרא". ומה מאד יבושו ויכלמו אם אומר להם כי הפירוש הזה והקריאה הזאת היא ישנה נושנה, כי כן קראו השמרונים בתורתם וכן העתיק המתרגם השמרוני: ותטרון ית מצוותה „ולא העתיק פטירן" כבכל מקום. והנה השמרוני וכן מתרגמו לא ידעו מכל דרשות, ורק הפירוש והביאור אשר היה לו מהלכים בין העם מדר דר אותו העלו בתרגומם.

והקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר כתב: אמר רבינו יפת ז"ל ושמרתם את חג המצות והגה את חג המצות תשמור (שמות ל"ר) ונכון הוא כי אמר בעצם היום הזה. וכן אחריו ר"א השני בעל כתר תורה.

ג) בירושלמי דכתובות פ"ה סוף ה"ז. כופה לעשות בצמר אבל לא בפשתן מפני שהוא מסרחת את הפה ומשלבקתן את השפיות. פי' המפרש (לד' קראטאשון-תרכ"ו) ומשלבקת: קורעות לא אדע מניין לו להמפרש הזה לפרש כן. ובאמת כוונת הירושלמי שהפשתן עושה אבעבועות בשפתים כי כן תרגום השמרוני על אבעבועות (שמות ט'): שלבוקין, וכן אחריו ת' הירושלמי (שם פ' ט') שלבוקין.

ויען כי תה"ש (וכן אחריו ת' הירושלמי) ירושלמי הנהו, לכן חכמי ירושלים ידעו את ההוראה האמתית, לא כן בבבלי (כתובות ס"א:) שכן שם כתיב: אינו כופה לעשות בפשתן מפני שפשתן מסריח את הפה ומשרבט את השפתים, וה"מ בכיתנא רומאה. ופירש"י: פושטן כמין שרביט עד שנעשית גדולות ובלשוננו נקרא אשא"ש ע"י שהיא צריכה לשרות חוט תמיד ברוק." והערוך בע' שרבט ב' פירוש מנפח כמו אין משרביטין את הבהמה וכבר פירשנו בע' חור.

סוף סוף נראה כי הבבלי מצא לו מלה אחרת על הוראת „שלבק" דירושלמי.

ויונתן ת' (שם שם) שלפוקין (בפ"א) וכן מביא בשמו הערוך ע' שלפק. ופי' המפרש ליונתן שלפוקין כמו שלפוחין וכן אחריו הד"ר לעווי באוצרו על התרגומים. ובאמת היא היא מלת שלבוקין דירושלמי בחלוף בומ"ף. ולא צריכין אנחנו להשערת הרב ראה"וו (משפט לה"מ צד 95) ששרשו שלק שענינו בישול כו' ולדעת הד"ר קאהן ש' להב (בהסרון הב', והקו"ף נוסף בשמרונית) והשי"ן בראש בתמונת שפעל.

ד) במדרש רבה פ' ויצא עה"כ ועיני לאה רכות (ב"ר כ"ט י"ז) פ' ע' אות ט"ז. אמוראי דר' יוחנן תרגם קודמוי ועיני לאה הוו רכיכין. א"ל (ר"י לאמורא שלו) עינוהי דאמך הוו רכיכן (דרך רוגז אמר כן על מה שפירש דרך גנות. מת"כ).

הנה אמוראי או המתורגמן דר"י שתרגם „רכות" שהוא „רכיכין" בלי ספק ראה כן באחד התרגומים שהי' לפניו, והנה בת' השמרוני אשר לפנינו כן הוא: ועיני לאה „רכיכן". ומה שנמצא בת' הירושלמי (הנמשך אחרי השמרוני רק בשנויים) הוון רכיכן על דהות בכיא כו' הוא לפי פירוש ר' יוחנן לאמוראי שלו

כמו שאיתא שם במדרש, ומהו רכות? רכות מבכיה שהיו אומרים כו' כלומר לא מלידה ומבטן כי אם מאיזה סבה ובעבור הסבה תשיב ליפיה.

וכפי הנראה מלה „רכות" הנ"ל לא מצאה חן בעיני הז"ל עד כי בכל האופנים עמלו להוציאה מפשוטה. כמו ב"ב קכ"ג. מאי רכות? אילימא רכות ממש אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב דכתיב ומן הבהמה אשר איננה טהורה בגנות צדיקים דבר הכתוב (אלא, ראה דקדוקי סופרים שם) א"ר אלעזר שמתנותיה (כהונה, לויה, מלכות) ארוכות [והנה הדרש הזה שדרש ר"א ממלת רכות-ארוכות, נדרש בב"ר שם מן הכתוב ושם הגדולה לאה, גדולה במתנותיה, כהונה לעולם ומלכות לעולם כו'] רב אמר (בילקוט רבא, ראה ד"ס שם) לעולם רכות ממש ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה שהיתה שומעת על פרשת דרכים כו' כו'.

ואחרי אשר נודע לנו כי יש מחז"ל שפי' רכות מענין ארוכות ורק חסר אל"ף. א"כ לחנם כתב הראב"ע בפי' על בן אפרים על אמרו „שהוא חסר אל"ף וטעמו ארוכות והוא היה חסר אל"ף" *)

*) ולמלאת דקדוקתא יאמר סס' ז"ג באחד ממאמריו כי אלף בלא אלף איננו חסר

כל הבקי בסגנון לשון המכילתא לא יוכל להסכים עם הרב המפרש, והגהות הגר״א שלכך כיוון ראב״ש. ואם נפרש ע״ד שאמרו במקומות רבים: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כלומר קשה הוא לבו״ד לומר כן שהקב״ה יתעבר בו (במשה) בגללם, וא״כ למה לא העירו ג״כ עה״כ (דברים א׳ ל״ז) גם בי התאנף ה׳ בגללכם ?

לכן נראה לי כי ר״א בן שמוע הבין כונה אחרת בכתוב זה. כי משה רבינו החל לספר איך התחנן אל ה׳ כי יתן לו לעבור ולראות את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, אך ה׳ לא מלא את בקשתו, וכאלו העביר ה׳ את בקשתו מעל פניו ולא שמע אליו, וכאילו הפסיקו באמצע תפלתו ובקשתו ויאמר אליו; רב לך (מהתפלל ומהתחנן) אל תוסף דבר אלי בדבר הזה או כביכול חזר ה׳ ופנה מאחריו, וא״כ מלת „ויתעבר" איננה מש׳ עברה וזעם כ״א מהוראת ש׳

„עבר" ענינו פגיה והסרה ממקום למקום, וכאילו עבר ה׳ ופנה עורף אל בקשתו ולא רצה לשמוע לקול תפלתו. ומלת „בי" איננה מלה היחס עם כנוי מד״ב כ״א מלת בקשה כמו „בי" אדוני. וז״ש המכילתא: „בי דבר בקשה" (ולא כהוראת מלת „בי" „עלי") וא״כ מלת „ויתעבר" נראה כאלו עבר ממני ופנה לי עורף, וז״ש המכילתא „מה שאי אפשר לבו״ד לומר כן" כן נראה לי הבנת המכילתא.

ויש ראיה חזקה לפירוש ראב״ש שהפירוש הזה הוא ישן נושן מתרגום השמרוני שת׳: ואתעזר (כמו ואתחזר, כלומר „) ששב ועבר, ופנה) ה׳ (מן) בעותי לבדילכון, ולא שמע לי, כלומר שלא שמע את בעותי ותפלתי.

ודע כי הרב דר׳ קאהן בספרו הנ״ל כתב עה״כ הזה לאמר: לעיטעט דיא סאמאריט. פאראפ. ויתעבר פאן עבר אין דער בעדייטונג פאראיבערגעהען אב כו׳ אונד איבערזעטצט דעמנאך ואתעבר ה׳ בעותי גאטט איבערגינג מיינע ביטטע; וועיל זיא ניכט צוגעבין וויל, דאסס גאטט מאסע געצורנט האבען זאלל. אולם לפנינו בתרגום השמרוני (לפי הוצאת ברילל) *) כתיב ואתעזר כלומר כאלו ששב ועבר ממני במה שלא שמע את תפלתי וכאשר כתוב אח״ז רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, וכאשר תא״ עה״כ: הרף ממני ואשמידם (דברים ט׳ י״ד): אנח בעותך מקדמי ואשצגון.

שוב עיינתי במכילתא עם פי׳ מאיר עין להרב ר״מ א״ש, שם באות י״ב, ומצאתיו שעמד גם הוא על כונת ראב״ש ורק במלת בי. שאמר: וראב״ש פירש מלת „בי" שהוא דבר בקשה (כמו בי אדוני) כלומר בקש ממני שאתן לו רשות להתעבר עלי למענכם (רוגמא ועתה הניחה לי ויחר אפי) וזה א״א לשום בו״ד לומר כן כו׳. ופלא שלא עמד על עמק הוראת ש׳ ויתעבר שזאת כונת המכילתא, לפי ביאורנו בסיוע תה״ש, שאמרה אי אפשר כו׳. כי לפי ביאורו שכונת ראב״ש במלת ויתעבר מענין עברה כלומר נתמלא חמה כיתר המתרגמים, ורק מלת בי שהיא ל׳ בקשה הדש ר״א, איך נפרש את הכתוב כלו אליביה: ויתעבר ה׳ בי כלומר „ה׳ בי" ה׳ בקש ממני שאתן לו רשות (ויתעבר) להתעבר עלי בגללכם. מעט זר ודחוק. ואת אשר נראה לי כתבתי, ועל הקוראים לשפוט.

ב) ושמרתם את המצ׳ת (שמות י״ב י״ז) שלא יבאו לידי חמץ כו׳ (רש״י

והנמשכים אחריו) „או לאכלם ביום הזה לזכרון כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם וגו׳ רשב״ם. ר׳ יאשיה אומר אל תקרא כן אלא ושמרתם את המצות

כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצוה אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד (מכילתא בא מסכת דפסחים פ״ט).

אין ספק כי הפשטנים יאמרו על דברי ר׳ יאשיה, שהם אסמכתא בעלמא כדרך כל ה„אל תקרא" שבש״ס, ובטח יהי חלקו עם אותם התנאים והאמוראים

*) כלומר ונתחזר ונכנין נפעל כביכול על הקב״ה — סמעריק.

מל׳ עיר וחמור, ור״נ מפרש מענין עיר וקריה וכן תה״ש : קרתא וכן ת״א. עה״כ והוא שכן באלני ממרא (שם י״ד י״ג). אונקלוס וכן השמרוני ית׳ והוא שרי במישרי ממרא, ובב״ר פמ״ב (אות ה׳) ר״י ור״נ רי״א במשריא דממרא ורנ״א בפלטין דממרא. שם פ י כ ו ל שר צבאו של אבימלך שנמצא ג׳ פעמים. תה״ש על פיכול שבכתוב כ״א כ״ב. פם כל. ועל השלישי (שם כ״ו כ״ו) ומימר כל. ועל השני (כ״א ל״ב) ומימר רב הילה (חסר מלת „כל") והנה בת ו רת השמרונית כתיב בפנים בעתי תיבות פי-כל. ובב״ר פנ״ד, וס״ד ר״י אמר פיכול שמו. רנ״א פה שכל צבאות׳ נושקין לו על פיהו. לא אדע אם ר״נ מצא נוסחא (כמו שמצא קאניקאט בשני קאדעקסים 127 .64) פי — כל בשתי תיבות, או דרש מלת פיכל לשתים כמו שאמרו על אמרפל אמר פול. וא״כ השמרוני שתרגם פום-כל איננו רחוק כ״כ ואיננו בורית, כאשר נתן עליו בקול ד״ר קאהן בספרו הנ״ל קאפיטל VI ראה שמה. והנה בין כה וכה נראה השתוות בין תה״ש ובין ר״נ. אם לא נאמר כי בכל המקומות הנ״ל נתחלף ר״י בר״נ ור״נ בר״י.

ב) על המשנה : בית שמאי מתירין הצרות לאחים, ובית הלל אוסרים (יבמות י״ג.) איתא מעל״ד שם בגמרא. א״ר שמעון בן פזי מ״ט דבית שמאי ? (שמתירים הצרות לאהים) דכתיב (דברים כ״ה) לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר (החיצונה, שהיא נכרית ליבם לא תהי׳ לזר, רש״י) הוצה מכלל דאיכה פנימית (בהדה קרובה ליבם) ואמר רחמנא לא תהיה. ובית הלל ? מיבעי להו לכדרב יהודה אמר רב דאר״י א״ר מנין שאין קידושין תופסין ביבמה ? (יבמה שלא חלצה מנין אם נתקדשה לשוק שאין קידושין תופסין בה אע״ג דחייבי לאוין בעלמא תפסי בהו קידושין, רש״י) שנ׳ לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, לא תהיה בה הויה (אינן תופסין, רש״י). ובית שמאי ? מי כתיב לחוץ ? חוצה כתיב (דמשמע חיצונה, רש״י) ובית הלל ? כיון דכתיב הוצה כמאן דכתיב לחוץ דמי דתניא ר״נ אומר כל תיבה שצריכה למ״ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה״א בסופה.

מבלי הרבות בקושיות מדוע באמת לא סברו ב״ש מהכלל שכלל לנו ר״נ, הלא בזה יסתם ראב״ש את פיות סופרי ה כ ו ת י ם במה שזיפו את תורתם ולא הועילו כלום ? אכן לדעתינו במקום אהר באריכות שבית שמאי סברו ממש כהלכות הקדומות שהי׳ מהלכים להן בין העם מאז היותם לעם ו מ ה ם שהסכימו להם גם הצדוקים והכותים. לא כן בית הלל הם המה היו מכת ההולכים קדימה, שראו שיש להדש הלכות חדשות לרגל הזמן והמקום, ונטו נטיה עצמית מהלכות הישנות אשר גם הצדוקים והכותים מודין בהם, הכל כמבואר שם בראיות מוכיהות, אשר אין כאן המקום להאריך בענין זה.

הנני רואה מרהוק את פני קוראים רבים והנם זועפים, ורוה פסקנית תעבור ותהי בפי הני טפשים לרוח שקר לבדא ולהפאות עלי׳ דברים אשר לא כן, כי איך הרהבתי בנפשי עז לאמר כי בי״ש הולכים בד בבד עם הלכות הצדוקים והכותים. אך עמדו נא קוראים יקרים ושמעו, כי לא מלבי הוצאתי את המלין האלה כי אם הז״ל הגידו לנו זאת. כי על המשנה הנ״ל איתא בירושלמי יבמות (פ״ר ה״ו. ד״ג.) ר׳ סימן בשם ר׳ אסי בשם נהוריי טעמון דבית שמאי ? לא תהיה אשת המת ההוצה לאיש זר, ההיצונה לא תהי׳ לאיש זר. אתי״א דבית שמאי כאילון כ ו ת י א שהן מיבמין את הארוסות ומוציאין את הנשואות דאינון דרשין (כלומר מפרשין מלת החוצה) חוצה ההיצונה. מה מקיימין (בית שמאי) ובן אין לו ? א״ר יעקב דרומייא קומי ר׳ יוסי ובן אין לו מן הנשואה, החיצונה לא תהיה לאיש זר. א״ל לא יחסדונך כ ו ת א י דאת מקיים דרשיהון. תני ר״ש בן אלעזר נומיתי לסופרי כותים מי גרם לכם לטעות דלית אתון דרשין כר״נ כו׳ כו׳.

נראה מכל אלה, כי הלכת בית שמאי היא ממש הלכת הכותים. ואם הכותים לא ידעו מחז״ל, אות הוא כי ההלכה ההיא, איננה מהמחודשות, כי אם מההלכות אשר הי׳ מהלכות להן בין העם.

והנה בירושלמי איתא בפירוש כי ב״ש אתיא כאילון כותאי והכותים מפרשים

ובעל המבחר פי׳ רכות, צעירות מן הילדים רכים (ראשית ל״ג) והמפרש שהיתה יפת עין מל׳ רך וטוב (שם י״ח) רך לבב הוא״ עכ״ל. ומפרשו בעל טירת כסף העיר ע״ז לאמר: צעירות, מנגד לרש״י שפי׳ שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ולכן היתה בוכה״ עכ״ל. ולדעתי לא כיוון בעל המבחר באמרו: והמפרש שהיתה יפת עין כו׳ על רש״י (כי רש״י לא פירש זה מדעתו כי אם מחז״ל) כי אם על נכדו והוא הרשב״ם שאמר בפירוש: רכות, נאות וור״ש בלע״ז, וכלה שעיניה נאות אין כל גופה צריך בדיקה ועינים שחורות אינן רכות כלבנים (כלבנות), ולא כמפרשו שכיוון על רש״י. ואדמה כי בעל המבחר כתב קשות נגד הרשב״ם (שקראו סתם והמפרש, כלומר מפרש רבני) יען ממש עה״כ הזה כתב הראב״ע נגד בן-אפרים (כדלעיל) שהיה קראי ראה ל״ך כ״ר. אולם גם פירושו של בעל המבחר איננו מובחר לפי הפשט והמשך הענין, ויפה השיגו המפריש הקראי בעל כתר תורה וז״ל: וי״א (כונתו על בעל המבחר, ומפני הכבוד לא הזכירו) הטעם צעירות מן הילדים רכים. והנכון שהוא כמשמעו (וכן פי׳ הראב״ע) וידוע הוא, ולא יתכן להיות הטעם כו׳.

ה׳) א׳ ואבימלך הלך אליו מגרר ואחזת מרעהו ופיכל שר צבאו (ב״ר כ״ו כ״ו) א״ת וסיעת מרחמוהי, וא״כ אחזת ענינו קביצה ואגדה שנאחזין יהד (רש״י). והמסודה הקטנה מסרה על ואחזת: „ל׳ שום בר נש״ לומר כי שם אחזת הוא שע״פ והוא שם רעהו אשר רעה לו ולית דכוותיה. וכזה מצינו בב״ר פס״ד ר׳ יהודה אומר: „אחזת״ מרעהו היה שמו. ר׳ נחמיה אמר סיעת מרחמוהי. וא״כ ת׳ אונקלוס כר״נ ומה שת׳ השמרוני: ואחזת עברה (כמו חברה) הוא כר״י כנ״ל.

ומצינו לחז״ל במקום שרצו להראות את אי—דעת הכותים בלשון הקדש אמרו להם מי יושם לכם בטעות פלונית, הלא יען כי לא הקרתם בחקירת הלשון כר׳ נחמיה. א״ר שמעון בן אלעזר נומתי לסופרי כותים (הם הם השמרונים) מי גרם לכם לטעות? דלית אתון דרשין כר׳ נחמיה דתני בשם ד״נ כל דבר שצריך למד בתחלתה ולא ניתן לו, ניתן לו ה״א בסופו כגון לחוץ = חוצה. לשעיר = שעירה. לסוכית = סוכותה. מתיבון לר״נ והא כתיב ישובו דשעים לשאולה? אמר רבא בר זבדא לדיוטי התחתונה של שאול.

נראה כי עד ר״נ לא ידעו מן הכלל הנפלא הזה, והעד כי בירושלמי מגילה אמרו: אנשי ירושלים היו כותבין ירושלים = ירושלימה. צפון = צפונה. תימן = תימנה. א״כ אנשי ירושלים לא ידעו מהכלל הזה, או לא הששו להכלל הזה, כי באמת מצינו מקומות רבים בכ״ק שחסרים ההי״ן במקום למ״ד בתחלה, וכן להיפך ראה לקמן מ״ש ע״ד דעת בית שמאי.

והנה מזה נראה כי ר״נ חדש כללים חדשים מה שלא ידעו הירושלמים ומהם גם השמרונים אשר מושבם היה רק בירושלים כלומר במדינת פלסטינא. ואולי גם פירושים חדשים למען לנטות מתרגומי השמרונים. כמו פה שלפי עמק הלשון כי ואחזת ענינו קבוץ אוהבים וידידים היה ראוי לכתוב אחרי ופיכל שר צבאו אלא האמת כי ואחזת הוא שע״פ. וכן עה״כ ויטע אשל בבאר שבע (ב״ר כ״א ל״ג) ת״א ונציב נציבא ויונתן ת׳ פרדסא. וכן תרגם השמרוני ונצב אברהם פרדים ובסוטה יו״ד ע״א ר׳ יהודה ור״נ ח״א פרדס וח״א פונדק נראה כי ר״נ אמר פונדק להוציא מתה״ש וראה ב״ר פנ״ד עה״כ הזה.

אך לעומת זה מצינו פע״ר גם להיפך כמו עה״כ נתתי לך שכם אחד על אחיך (ב״ר מ״ח כ״ב) שא״ת „חולק חד״ ור׳ נחמיה (בב״ר צ״ז) אמר זו שכם ודאי, וכן תה״ש ואנא יהבת לך שכם חדה על אחיך (ולא ת׳ חולק). וכן בב״ר פצ״ח (אות ט׳) אוסרי לגפן עירה, ר׳ יהודה ור״נ ורבנן. רי״א גפן שכחה רע אוסרין לה ברקום אחד כו׳ רנ״א — עירה. העיר אשר בחרתי בה הנה ר״י מפרש

הספר אלף כאשר אמר הא״ע על בן אפרים. אבל באמת בן אפרים לא היה מ׳ אלף אבל מלא על כל גדותיו באלף וחכמה סכן דרשו חז״ל ע׳ מ״ש עכ״ל.

דברי בקורת

שמחתי מאד, כי בדעתך להכין בית אוצר לספרות ישראל ורבים מהכמי זמננו ד' עליהם יהיו יתמכו בידך להפיץ תורה והכמה ומדע בקרב עם ישראל. והנה מאשר קראתני להיות גם אני עוזר לך בפעולתך היקרה והנכבדה לא אמנע מתת לפני כבודך בזה איזו הערות בקוריות, אשר אחרי שים עינך עין בוחנת עליהן תמצא כי נכונות הן: א) בהקרמה לספר האמונות והדעות מהגאון רבנו סעדי' ז"ל (הוצאת ברלין תק"מ בפירוש „שומר אמונה וחקר דעת" מהחכם מהר"י בן זאב ע"ה) נמצא אלה הדברים: והחמישית. עזות וגאוה שגוברים על האדם ולא יודה כי יש חכמה נעלמת ממנו ולא מדע עמד לפניו". המובן הברור הוא כאשר יודה כל משכיל, כי ע"י העזות והגאוה שגוברות על האדם לא יתנהו לבו להודות, כי יש חכמה אשר נעלמה ממנו ולא עמד בסודה, וכי יש מדע אשר לא עמד לפניו (כלומר לפני המדע) לדעת אותו ולהבינו על בוריו; אולם המלות: ולא מדע עמד לפניו" לא תכללנה הכונה הזאת האמתית, כאשר תודה גם אתה אחרי מעט עיון, אשר על כן אין ספק אצלי, כי תחת „ולא מדע עמד לפניו" צ"ל: ומדע לא עמד לפניו [מלת „יש" מושכת עצמה ואהרת עמה כאלו אומר: כי יש הכמה נעלמת ממנו ויש מדע לא עמד לפניו] והועתקה א"כ מלת „לא" ועמה אות וי"ו ממקומן הראוי למקום שאינו ראוי להן. שית לבך לזה ותוכח כי האמת אתי. ב) עתה יקירי אנהגך אביאך אל בית האוצר בקרבו סגולת ההובות המוטלות על האדם ברצותו למלא תעודתו עלי תבל ארצה ולהיות מאשר בזה ובבא הוא ספר „חובת הלבבות" לרבנו בחיי ז"ל. שם בשער עבודת האלקים (פ"ד) תמצא זה המאמר: אבל הדבור והשנה הקצור בהם משובח וכו' אבל השנה כמו שאמר (משלי ו') מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב". על אדות הדברים האלה כתב אלי אחד מידידי החכמים בזה הלשון: זה מורה באצבע אשר רבנו מפרש הפסוק הזה שהוא מצוה את האדם להיות לו אך מעט שנות, אך מעט תנומות, אך מעט חבוק ידים לשכב. והוא תמוה מאד, כי פסוק עד מתי עצל תשכב אשר לפניו ופסוק ובא כמהלך ראשך מגידים עליו ברור שהוא אך ספור דרך העצל לאמר בלבבו: עוד מעט אישן, עוד מעט אנום, עוד מעט אחבק ידי לשכב ולא אקום עוד ממטתי? ע"כ. ואני כאשר בינותי היטב בהמאמר אשר לפנינו הוספתי תמיהה על תמיהת החכם הנ"ל והוא. על הדבור היות הקצור בו משובח יתן רבנו טעם: מפני שהשתיקה אחריתה יותר טובה" ואחר כך יביא ראי' מן הכתוב: כמו שאמר החכם אל תבהל על פיך וגו' ומדוע א"כ יחדל מתת טעם על היות הקצור בשנה משובח, רק יאמר מיד אבל השנה כמו שאמר מעט שנות מעט תנומות וגו'? הן אמנם מפאת אלה התמיהות השתים עלה על לבי לאמר, כי מאמר רבנו חסר באהו, וכי ברוב העתים והימים אשר עברו עליו נשמטו איזה מלות ולדעתי כך הי' כתוב למבראשונה: אבל השנה (הקצור בה משובח) מפני שאחריתה (רצונו אחרית רבוי השנה) ראש ומחסור". ויביא עדות נאמנה לדבריו אלה מן דכתוב במשלי ו': מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב (שהוא נאמר כידוע בדרך התול „שלאפע נור איין וועניג") ובא כמהלך ראשך ומחסורך כאיש מגן" וכונת רבנו לא היתה על הפסוק הראשון, כי אם על הפסוק השני רק תחסר מלת „וגומר" אחר מלת „לשכב" או, כי לפנים

מלת „ההוצה" כדין שם התואר ממש כשם „ההיצונה". והנה באמת תרגם כן תרגום השמרוני: לא תהי אתת מיתת בראיתא לגבר בראי כי בכ"מ שכתוב ההוצה תה"ש לברא׳ לברה׳ לבראה כדין תה"פ ופה ת׳ כאלו כתוב היה ההיצונה כמו למלאכה החיצונה (דהי"א כ"ו כ"ט) שתרגם שם רב יוסף בריתא.

ג) לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה (שמות כ"א ה׳). כבר נודע כי בהוראת מלת „בבגדו" נחלקו גדולי התנאים וכה לשונם. — בבגדו בה, כיון

שפירש טליתו עליה שוב אין רשאי למוכרה דברי ר׳ עקיבא. ר׳ אליעזר אומר בבגדו בה כיון שבגד בה שוב אין רשאי למוכרה. במאי קמיפלגי? ר"א סבר יש אם למסרת ור"ע סבר יש אם למקרא ור"ש סבר יש אם למקרא ולמסורת (קידושין י"ח וכן בבכורות ל"ד.).

כפי אשר נודע לנו עפ"י הפתגם ר׳ אליעזר שמותי, כלומר שהיה נוטה לשמועות והלכות בית שמאי (רש"י שבת ק"ל: בשם הירושלמי, ור"ת בשם אלפא ביתא דר׳ מכיר, ועוד) א"כ גם הוא היה נוטה לפרש את הכתובים עפ"י הלכות הקדומות והישנות, וראה אורשריפט להרא"ג מצד 187. [אם אמנם נודע לי גם דעות אחרות שמפרשים „ר"א שמותי" שהיה נדוי ומחרם, וכן רש"י בעצמו בנדה ז:. והגרד"ל בהקדמתו לפדר"א ועוד ידובר מזה ברחבה איה"ש בפנים הספר אשר אין כאן המקים.] א"כ אין ספק שהגירסא האמתית כרוב ספרים ישנים שגרסו איפכא ומקדימין דברי ר"א לר"ע, כדין, שהיה רבו של ר׳ עקיבא. וכאשר היטב להקשות ר"ת בתוד"ה ר"א שם קידושין, ותוד"ה ורמינהו בכורות שם. אולם רש"י בשני המקומות ההם יגע להעמיד הגירסא שלפנינו. ואולם האמת עדה לעצמה כי הנכון כר"ת, ווהו לפי עמק שיטת ר"א שהיה שמותי. וא"כ צ"ל: כיון שפירש טליתו עליה שוב אין רשאי למוכרה דברי ר׳ אליעזר. והדעה הזאת נמצאה בת׳ יונתן שת׳: לגבר אוחרן לית ליה רשו לזבונה הלך דמני מרה

רשותיה (אולי צ"ל פרושי, כדברי ר"א: כיון שפירש טליתו כו׳) עֲלָהּ

וכן תרגם השמרוני: בלבושה בה *)

המליצה הזאת רק במלות אחרות מצינו עוד בס׳ רות. ופרשת כנפך על אמתך וכפירש"י שם: כנף בגדך לכסותי בטליתך והוא ל׳ נשואין, וכן התרגום שם בפירוש: ויתקרי שמך על אמתך למסבי לאנתו — ולא רחוק לאמר כי מזה היה

הסימן עוד בימי חז"ל שיצאה בהינומא (כתובות פ"ב מ"א). ומזה המנהג אצלינו שהחתן יכסה את פני הכלה בהינומא. דעקטוך בלע"ז.

סוף ה׳ שבט. תרמ"ז. קיוב.

אברהם דוב דובזעוויץ

---

*) ואולי גם זאת כונת אונקלוס שת׳ במשלטיה בה. כי כן ת"א עה"כ: ואשה אשר תקרב — לרבעה אותה ויקרא כ׳ ט"ז: למשלט בה. וא"כ דעת אונקלוס ממש דעת ר"א שתרגם על פיו או עפ"י שטתו.

בינה בדבר

כל אדם אוהב את נפשו, וכל דרכיו ישרים בעיניו, ואהבתו זאת תוקנת כל מעותותיו, ומוגה כל חסרוגיו, יהפוך גם ערב לבקר, והשך לאור גדול, יאמר לרע טוב, ולרשע כסל צדק. ויעמיד לעדים נאמנים על דעתו ועל דבריו, גם את התורה גם את ההכמה, כי יקראן בדברי חן ובמתק שפתים. אהבה עזה זאת, מגדלת ומאדרת על אחת שבעים ושבע פעמים, כל שמץ טוב, הנראה או הנמצא באמת, במעשיו בדעותיו או במדותיו, יען כי דעתו היא, מדתו היא, פעלתו היא. כי אך לחפץ לבו ישפוט האדם כל אשר יעשה, כל אשר יאמין, כל אשר יחשוב. ותוכן רוחות ובוחן לבות, אך ה׳ הצדיק ואין זולתו. כי לפניו לבד, נחשפו מצפוני לבב גבר, וסתרי סבות כל הדברים. גם אנחנו בני אדם, אם נראה בעינינו, ובאזנינו נשמע, קולות שני אנשים, יוצאים מפיהם תמיד יום יום, בנעימה ובכונה עצומה, בתורה ובתפלה, ושניהם נזהרים ומדקדקים במצוות. בכל זאת יפרדו בני אדם במחשבותיהם עליהם ועל מעשיהם, על האחד אומרים, אשרי שזה ילד, אשרי שזה גדל, שכל מעשיו לשם שמים. ועל השני אומרים, ארורה הבטן שרקם בה, ארורות השדים שהיניקוהו, שצבוע ונוכל הוא, וצודד נפשות לפורחות, וכל מעשיו שהוא עושה אך לצורך עצמו, לצורך כבודו וכספו הוא עושה. ולא רק על שני אנשים המשתוים ומתדמים בכל שאר מעשיהם החצונים, אנו רשאים לדונם לטוב ולהפכו לזכות ולחובה, עפ״י רוב בקיאותינו וידיעותינו שנקבצו ונאספו מזה אחד ומזה אחר, כ״א על איש אחד בעצמו, יכולים אנחנו להפוך משפטנו אנה ואנה, עפ״י השמועות והידיעות, מפי אנשים נאמנים שנקבעו בלבנו אודותו. ואף שא״א לדיין ושופט היותר אמתי, שיחדור בכל מעשי אנוש ותחבולותיו, בכל זאת חובה עליו לחקור עד מקום שיד דרישתו מגעת, להודע כל הסבות הקרובות שהביאו את עובר העברה לידי כך, בכדי שיוכל להגביל מדת ענשו, אם לא בצמצום, (שזה מן הנמנע הוא) לכל הפחות, כל מה שאפשר, לכוון מהות ואיכות המשפט לפי מהות ואיכות העברה. בידינו לציר שלשה בני אדם באים לדין, על חטא הגנבה שנתפשו שלשתם בו, האחד גנב מבית אופה שתים ככרות לחם, והשני גנב מתחת מראשותי חברו בשעת השינה קנה רובה, והשלשי גנב מרעהו ארגז מלא כסף, ובכל זאת לא יפלאו הרואים, כראותם את הראשון נפטר לביתו בשלום, וברחמים מאת כל נדיבי לב העומדים שם, ששמעו מפיו יוצאה הודאתו, כי הוכרח ונאלץ למעשה הגנבה, כי אשתו שילדה שלשום, ובניו העוללים החלשים, עטופים ברעב זה יומים, ולא טעמו טעם לחם, וכדי שלא לראות בצערם, החליט, יעבור עלי מה שיעבור, ואנכי אחיה את נפשות האומללים האלה לפי שעה. ועדים ברורים העידו בדבר שכן הוא. השני לא לבד שיצא זכאי בדינו, עפ״י מדת רחמים, אלא שזכה בהענקה מצד הממשלה, שע״י גנבתו הציל נפש תמימה ממות, כי הראה בראיות גמורות וברורות, שחברו הכין קנה רובה זה, לירות הלילה בלב אויבו, ולהרגהו, לנקום בזה נקמתו ממנו, על אשר עכב על ידו תאותו. השלשי נדון בעונש חמור כדין המפורש בגנב שגונב להרויח ממון ולהתעשר. ועל דרך זה ראוי והובה לדון כל מעשה בני אדם כה וכה, ולהפוך כל ענין לכאן ולכאן, צדקת ורשעת כל איש תמיד רק בדעת השופט אותן בצדק. וידע לכון שהן באות או מצד הרגל וחנוך, שלא נשתנו משום סבה ברבות הימים, או מצד חיובו או רצונו לעשות רצון אשתו שהורגלה בדרך זה, או מאשר היותו חפץ להיות למופת לבניו, או מצד היותו רוצה לצאת ידי חובת הבריות, שלא להיות בעיני חבריו כיוצא מן הכלל. או מצד אמונתו

באמת הי׳ כתוב בספר גם הפסוק „ובא כמהלך ראשך וגומר" ונשמט על ידי המעתיקים והמדפיסים, ולפי״ז יבא הכל על נכון. בחון היטב דברי אלה, כי אמנם בעיני החכם הנ״ל, אשר הוא אחד מגדולי החכמים בדור הזה (יר״מ שמו וכשמו כן תהלתו) מצאו הן במאד מאד. מדי דברי בספר חובת הלבבות לא אוכל התאפק מהעיר את כבודך על שבוש אחד גדול שמצאתי בתרגום האשכנזי לספר הזה מהחכם ר׳ רפאל פירשטענטהאל נ״ע (דפוס ברעסלוי משנת תקצ״ז) והוא. בשער הבטחון פרק ד׳ (בדבור המתחיל: אבל פירוש החלק השלישי) וכן בשער הפרישות פרק ו׳ מובא הפסוק: ויאמר אשקה נא לאבי ואמי (מלכים א׳ י״ט כ׳) והוא (פירשטענטהאל) תרגם גם בפעם הא׳ גם בפעם הב׳: איך וויללל נור מיינעם פאטער אונד מיינער מוטטער צו טרינקען געבען (?) חשב בחפזו, כי כתוב: „אשקה נא „תחת שבאמת כתוב: אשקה", שתרגומו: איך וויל קיססען" משרש „נשק". מזה נראה כמה צריך להשמר ולהזהר לבלתי תרגם פסוק מן הפסוקים המובא בספר מה, אשר איננו נקוד, כי אם אחרי עיון והתבוננות היטב במקום המצאו בכתבי קדש, אז נלך לבטח דרכנו ולא נבא לידי טעות, ואני אומר אם אולי בימים יבואו יעלה בדעת איש אחד להוציא מחדש ספר חובות הלבבות עם תרגום אשכנזי ובאור מהחכם פירשטענטהאל עליו להסיר משם הטעות הנ״ל, למען אשר לא ידבק בו מאום, כי אמנם זולת השגיאה הלזו לא אוכל לשום תהלה לא בתרגומו האשכנזי ולא בבאורו העברי, כי אם אמר בפה מלא, כי יקרי ערך הם גם שניהם ובכתם ופז לא יסלאו. ג) בחלק הראשון מספרי: בייטראגע נור ראבבינישען שפראכע — אונד אלטערט הומסקונדע" אשר שלחתי אל כבודך בקיץ העבר קראת בלי ספק המאמר: צור טעקסטעסקריטיק דעס ערוך" והנה אוסיף תת לפניך בזה מאמר אחד בערוך, אשר נפלא מאד בעיני, בערך שוור יאמר כדברים האלה: ימי הפורים מנהג בכל העולם כלו שבחורים עושין צורה כדמות המן ותולין אותה על גגותיהן ד׳ וה׳ ימים ובימי הפורים עושין מדורה וכו׳. השתוממתי כשעה חדא! מאין ידע רבנו בעל הערוך כי זה המנהג הי׳ בכל העולם כלו? הכי נביא או בן נביא הי׳ לדעת זאת? או בא מלאך אליו בחלום הלילה והגיד לו היות המנהג הלז בכל העולם כלו? אולם בעזרת אלקי חסדי, זרח אור לי בדברי רבנו ע״י הספר אבודרהם (דפוס פראג משנת תקמ״ד) אשר בסדר תפלת פורים ופירושה יאמר כבה: כתוב בערוך שמנהג בבבל ועילם כל הבחורים עושים צורה כדמות המן וכו׳ ראה נא יקירי הוא יביא בשם הערוך שהמנהג הי׳ בבבל ועילם והיא רק היא בלי כל ספק הנוסחא הנכוהה הישרה והאמתית ובודאי גם בהוצאות הערוך המונהות לפנינו הי׳ כתוב בתחלה כבספר אבודרהם ורק באשמת המעתיקים, אשר לא עשו מלאכתם מלאכת ההעתקה באמונה נעשה: בכל „מן בבל" ועולם מן עילם, ומנהג בבל ועילם נהפך למנהג בכל העולם — המנהג הלז קרוב לודאי הוא, כי רבנו מצאו כתוב באיזה תשובה מתשובות גאוני בבל, באשר נודע למדי, כי במקומות אין מספר בספרו הן היו לו לעינים וכי ממקורן שאב להשקות מים חיים את בני ישראל. והנה עוד דברים לי בהרבה ערכים אך יהיו שמורים אצלי עד מועד צאת בע״ה החלק הג׳ מספרי בייטראגע הנ״ל לאור בו אתהלך ברחבה על כמה וכמה מאמרים קשים הנמצאים עוד בערוך. יתן ד׳ ואוכל לבצע מחשבתי במהרה ולהוציא בזמן קרוב לעין השמש את אשר טפחתי ורביתי בענינים הנוגעים אל חקרי לשון חכמינו ז״ל ואל קדמוניות ישראל עם ד׳ אלה. הי׳ ברכה יקירי, אתה שלום וביתך שלום וכל הבאים בברית עמך שלום כחפץ מכבדך ומוקירך בלב תמים.

ליב״ש אייזלער

מנעוריו פעל על לבו, עד שאין לאמונה חלק בזה. שו לנגד עיניך, איש אחד מחבריך, עומד ומתהלל ברבים, או מהלל את חברו הידוע לך, שרחוק הוא מזלילה ומסביאה, איננו שטוף בזמה, שונא הריב והמחלוקת, בורח מפני הכבוד, איננו רודף אחרי הממון, מרחיק כל חנף ותהלה, ותראה איש אחר עומד כנגדו ושואל אותו, מה תתהלל או תהלל אתה הנעדר מהויות העולם, ולמה לא תדע כי כל בני אדם, או רובם לפחות, אינם זוללים וסובאים, אוכלים רק לשבור רעבונם, ושותים רק לרוות צמאונם, לא ישגו באשה זרה, ולא ישתו מים חיים כ"א מבאר חפרו להם, הזמן לא הביאהו לידי נסיון, ולכן לא ירדוף אחרי הממון, לא ירדוף אחר הכבוד, כי ראהו בורח ממנו, שונא הוא המחלוקת, כי יודע הוא שאין טובה באה ממנה. ירחיק את עצמו מכל חנף ותהלה, אך למראה עינים לבד, אבל בחבו ובסתרי לבו, יתן להם מקום רחב ידים, ומשכיח את עצמו, כי שקר וכזב מלאה ימין החונף. ומימינו יעמוד השטן לשטנו, ויאמר לו בפה מלא, דבריך אין אמון בם, טפלת שקר על כזב, ותהלל עצמך או את פלוני בשוא ובמה שאין בו. יודעים כל יודעיו כי לא על הלחם לבדו יחיה, ולא מים במשורה בלבד ישתה, כי גם בשר ודגים גם מעדנים וממתקים לא ימנע מפיהו, גם יין ושכר ישתה וירוה בהיות לאל ידו, ומשמאלו תשמענה אזניך, קול בנחת נשמע קורא אליו, מפליג אתה בשבח ובתהלה, שאין בהם שום ריח מצוה והנאה רוחנית, יודע אתה כמני, שהתבל כולה וכל אשר בה בית חתונה הוא. אכול מהרה בחפזה, שתה מהרה בחפזה, כי בני אדם כעשב השדה הם, אלה ינצו ואלה יבולו, ואל

תדאג דאגת מחר כי לא תדע מה ילד יום. אין בשאול תענוג ואין למות התמהמה (דברי ב"ם התלמוד) וכה יעמוד המהלל נבוך, ולא ידע אל מי משלשתם יפנה, כי אחרי העיון כלם צודקים כמעט.

אליעזר צבי הכהן צוויפעל.

בר נזירא

בר נזירה נזכר איזה פעמים בירושלמי ומדרשים. רק על הרוב נשתבשה הנוסחא הנכונה כמו בירושלמי ברכות (פ"ב ה"א) לוי בר נזירה אמר כל האומר שמועה משם אומרה כו', וצ"ל [רבי] לוי [בשם] בר נזירה אמר. ובשקלים (פ"ב ה"ו) הגי' בד"ז שמעון בר נזירה והשם „שמעון" נשתרבב לשם בטעות מהבבלי יבמות (צז.) עי' להלן. ובמ"ק (פ"ג ה"ח) הגי' בר טירה וצ"ל בר נזירה. ובפסיקתא רבתי (פכ"ג ס"ו) ר' לוי בשם בר נזירה אמר ל"ו שעות שמשה אותה אורה ובירושלמי ברכות (פ"ח ה"ה) הגי' בד"ז בטעות ר' לוי בשם ר' בזירה ובמדרש ב"ר (פי"ב) הגי' בשם ר' זעירא ושם (פפ"ב) הגי' בשם רבי נזירה. ובשוחר טוב (מזמור צ"ב) הגי' ר' לוי בר נזירה. ובכל המקומות האלה צ"ל „ר' לוי בשם בר נזירה" כמו שהוא לנכון בפסיקתא רבתי. ורבי לוי היה תלמידו של בר נזירה ומסר המאמרים האלה בשמו. והנה בבבלי לא נזכר בר נזירה בשום מקום. אולם מצאתי כי בר נזירה הוא רבי שמעון נזירה הנזכר איזה פעמים בבבלי וגם בירושלמי ומדרשים, כי מאמרו של בר נזירה „כל האומר דבר בשם אומרו" הנזכר מובא גם בבבלי יבמות (צז.) ובכורות (לא: בע"י שם), ושם נאמר דבר זה על שם רבי שמעון נזירה. ומאמריו של רבי שמעון נזירה מובאים עוד בבבלי שבת (לנ:) ושם (נד:) ובירושלמי שבת (פ"ב ה"ג) ובפסיקתא (דדברי ירמיה) ובתנחומא

הפשוטה והתמימה שרצונו של המקום בכך.

קצרים וקצרים הם הדברים הנאמרים מפי חז"ל בדבר זה „כבדהו וחשדהו" הרשו או צוו אותנו לכבד האיש בכבוד הראוי לו ולהזהר מכל הקלה בכבודו, ומחויבים אנחנו בכל זה להשוד אותו בכל דבר עברה. להיות נזהר בכסף וכלים שלא יגנבם. להזהר ממנו בנשותינו בבנותינו פן יתן בהן עינו. וכדומה מהעברות המצויות.

וגם זה יש לך לדעת שיש אדם שהריגת הזבוב קשה עליו מפני רכות לבו, ויש גבור מלחמה ששפיכת עשרת אלפים אנשים מאנשי חילו אינה נחשבת אצלו לכלום כנגד נצחון מלחמתו. גם זאת צא וחשוב שרוב בני אדם אינם שמחים כ"כ בעשית מצוה הבאה לפרקים, כמו ישיבת סוכה נטילת לולב בימי הסכות, כמו שהם שמחים בהתבשרם כי זכו בגורלם סך מסוים מממון. ולא יתאבלו כ"כ על חורבן הבית ופזור האומה, כמו שיתאבלו כשרואים נשותיהם או בניהם גוססים ונוטים למות. גם זאת אינך צריך להעלים עין ממנה, כי אף בשעת שמחה של מצוה, אין השמחה נכנסת אל הלב מעצמה ומאליה, כ"א ע"י התעוררות וסיוע דברים חמריים, ד"מ ביום שמחת תורה ובסעודת פורים, איש הישראלי מחויב לשתות מעט יותר מהשעור הראוי, מהמשקים המשכרים אותו ומבלבלים דעתו, ולהכנים הצער בלבו, ביום ת"ב ע"י צום וקריאת מגלת איכה בנגינת עצב, וע"י ישיבתו יחף על הארץ. וכל זה יען שהאדם מחובר מחומר וצורה מגוף ונפש, ועניני הגוף והחומר, נוגעים בו יותר הרבה מעניני וממחסורי הנפש והצורה, כמו שרואות עינינו, שיוכל האדם להתקים ולהיות כמה וכמה ימים רצופים, בלי שיניח תפילין ויתעטף בציצית, מה שא"א לו בלא אכילה ושתיה ושינה, וירגיש כאב יותר אם יוכה מכות נאמנות, משירגיש בבטולו איזו מצוה, או אף משיעבור עברה. הכלל בזה, שכל ענויים הגשמיים, קשים וכבדים על האדם לשאת ולסבול אותם מענויים הרוחניים. (אם לא בדרך זרות ומקרים רחוקים) וחז"ל אמרו מפורש, קשים מזונותיו של אדם יותר מקריעת ים סוף, והעניות שקולה כנגד כל היסורים. ונפשינו יודעת מאד, כמה קלים תורות ההתבוננות על הדר הבריאה, וההתפעלות לאהבה וליראה את השם הנכבד. ואין קושי וענוי כלל לשבות בימי השבתות והמועדים, להתעטף בציצית ולהניח תפלין יום יום, וקביעת מזוזות בבתינו פעם אחת לכמה שנים, לקיחת האתרוג והלולב והישיבה בסוכות בימי החג, ואכילת מצה בלילי פסחים הראשונים, להמנע מאכילת בשר חזיר וחיות טמאות ועופות ודגים טמאים, שאין יצרו של אדם ותאותו רודפים אחריהם כ"כ, ואין העצלות עוצרת על האדם ומעכבתו, מלהדליק נרות בלילי חנוכה ומקריאת המגלה ביום הפורים, ומליטול ידיו קודם שיסעוד, ומלברך ברהמ"ז לאחר הסעודה וכדומה. אין תאותו של אדם דוחקו ומעכבתו, מלקים הדברים האלה, אבל הדברים הקשים והכבדים בדת הם מה שנוגעים למדות, כמו להתרחק מגאוה, מכעס, מנקמה, משנאה, מקנאה, מלילך רכיל, מגלות סוד וכדומה. שיצרו של אדם כרוך ולפוף או רודף אחריהן, אבל לדאבון לבנו אנחנו רואים, שהמעט מן המעט שתעלה התורה בידינו, ומצות ה' לא תפריענו עפ"י רוב מהן, הלא תראה שרוב ב"א אפילו מהצדיקים והחסידים שבכל דקדוקי מצות הם נזהרים אפילו כחוט השערה, מלאים גלולים אלה, מבזים חבריהם ומלבינים פניהם, הולכים רכיל כועסים וקצפים, מקפידים על דברים קטנים, רואים אנחנו אנשים, שלא יעלה על לבנו לחשוד אותם, שיתאספו ביחד ויאכלו בשר חזיר בבית התפלה, מפני שנחשבה אכילה כזו לעבירה גדולה ולחטא עצום, אינם בושים לעשות אגודות אגודות ויושבים ודורשים אגדות של דופי על כמה מאחיהם וחבריהם, אנשים שכמותם, ומוציאים לעז ושקרים עליהם שלא היו ונבראו, ומוציאים שם רע על אנשים תמימים וישרים, מפני איזו טינא שיש בלבם עליהם, ולכן קרוב לגזור שההתרחקות מהמדות הרעות, הרבה גורמים יש לזה אם מצד חכמת המוסר המשותפת לכל בני אדם, כמאמין כאינו מאמין. ופעמים הרבה טבעו של אדם גורם לזה, ויש שחנוכו

דאמרינן במדרש עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו עכ"ל. הגאון ר"י ברלין לא הערה מקור דברי המדרש. אבל באמת הוא מדרש ערוך בתנא דב"א פרק כ"ו. וראה ילקוט ואתחנן רמז תת"ל.

ה) למען דורשי רשומות ומתבונני קדמוניות הנני להעירם על שני דברים בבאורי הגר"א ז"ל ביו"ד. א') מ"ש הגר"א סימן קע"ט על הרמב"ם: הפלוסופיא הארורה הטעתו וכו' עד בעל האמת, באמת כתוב כדברים האל בכתי"ק אשר נמצא בכת"י הגביר הרה"ב ר"ם לוקערמאן ז"ל ממאהליב. [ולאנשים שנחו ע"מ הנדפס בקריה נאמנה המעיד כי המאמר מזויף]. ב' מ"ש בנדפס בביאוריו סימן רמ"ה: ויש שאין מניחין להיות שנדק אחד שני פעמים וע"ז כתוב ולא ראיתי אחד מהם שנתעשר. בכת"י ליתא וחסר כלל. —

ו) החי' הגדול מהר"א לוויפעל התעורר בספרו „מינים ועוגב" על זרות לשון התפלה בתי' אלהי נצור: ובמנותיך תרדוף נפשי" כי פעל רדף לא יבוא בקשור עם בית. ובאמת מצאתי מרגלית יקרה בס' מנורת המאור (אמשטרדם שנת ת"ם) נוסחא מדויקת והיא: ואחרי מצותיך נפשי תרדוף, וכ"ה הנוסחא בספר חרדים. וכ"כ בד' יוזעפאף תרל"ב ונכון.

ז) מצאתי במדרש חייב אדם לנענע עצמו בתפלה ע"ש שנאמר: כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. וכן מנהג החסידים (מנורת המאור ס' קי"ג) מי יתן מגיד לי מקור דברי המדרש הזה.

ח) אנת עולא על אדמה טמאה תמות (כתובות קי"א. א') תפסו לאות לשון המקרא (עמוס ז'). וכ"מ מאמרים למאות בתלמוד ומדרשים המעידים עד היכן שגו רז"ל בכתבי הקודש ומליצותיהם מתוקה לחכם עד כי בכל עת ממנוא השתדלו להבליע לאות לשון הכתובים בדרשותיהם והנני להעיר כעת על אחדים מהם לדוגמא. — אשר לא התעוררו בזה בעלי אסופות המנקשים - קדמתי בנשף וכו' (כתובות קי"א ב') לשון המקרא—תהלים קי"ט — כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו [ויק"ר פ' כ"ט] — מתהלים — ומוליא דבה הוא כסיל [פסחים ג' ב' משלי י'] א"ל לא נביא אנכי [ויק"ר פ"ק. עמוס ז']. לב יודע מרת נפשו [שם פכ"ו. משלי י"ד]. אמר הקב"ה אשר נשבעתי באפי. [ויק"ר פל"ב. תהלים ל"ה] והקב"ה לוכד חכמים בערמם [במדבר רבה כ"ט. איוב ה' י"ג]. ובמאמרי הגדול „כבוד חכמים" [אשר אתי בכתובים] האריכתי בזה. —

ט) „ואליהו מקריב בשעת איסור הבמה? א"ר שמלאי הקב"ה אמר לו שנאמר ובדברך עשיתי" עכ"ל. (ויק"ר פכ"ב) וז"ל הגרד"ל ירושלמי תענית פ"ב ה"ח וקה"ר פ"ג פי"ז ע"ש שיש בהם ע"ש ע"כ. יש להעיר כי המאמר הזה נשנה עוד בירושלמי מגילה פ"ג ה"א. במ"ר פי"ד. תנחומא נשא. שמואל רבתי פי"ג. ילקוט מלכים. ובאמת לדק הרד"ל וקלע אל השערה כי בבמ"ר פי"ד אין זכר למלת „דבורא" שנזדקרה בכ"מ הללו בטעות. ובאמת מויק"ר נראה בעליל כדבריו. והגאון רצ"ח — אשר דבריו חיות הנה — בספרו מבוא התלמוד [ט"ו א'.] וכ"ה בהגהותיו לש"ס ווין [ב"מ כ"ה א'.] בנה לו כמו רמים מגדל הפורח באויר באמרו שם: כולכן נבראו ר' שמלאי דבורא ע"ש מאמרו הנ"ל שדרש ע"ק ובדברך עשיתי. ובמחכ"ת היא השערה כוזבת. וכן נמשכו אחרי טעותו בזה גדולי חכמי עמנו הגאון ר"ז פראנקעל בס' מבוא לתלמוד ירושלמי (קכ"ז א') והשב ג"כ ר"ש דבורא ונסמך ע"א בירושלמי פי"א ה"ג ע"ש. וראה בסדר הדורות ערך ר' שמלאי שכתב כי תיבת דבורא איננה תואר לר"ש רק פרושו שהקב"ה אמר לו שע"פ הדבור עשה מה שעשה. וכ"ה בהדיא במדרש שוח"ט מזמור כ"ז: הקב"ה אמר ליה. וכ"ה נוסחת הילקוט (ח"א רמז תקע"ט. ח"ב רמז רי"ד). ומעיני החכם המיטיב לראות רוזענטהאל נעלם פל זה (ראה הכרמל החדשי תרל"א חוברת ב'.) והמאמר הזה יורנו למדי עד כמה אנו צריכים להיות מתונים בהשערותינו. חכמים ומבקרים הזהרו בדבריכם! . —

י) והלל שהיה חוטב ומתפרנס מן העצים (עכ"ל רב"ח שער הפרישות פ"ה) גם הרמב"ם בס' (הלכות ת"ת פ"א ה"ט) כתב: גדולי חכמי ישראל הי' מהן חוטבי עצים ושואבי מים ע"ש. וכתב ע"ז הכסף משנה: חוטבי עצים כגון הלל (בטח נסמך על דברי רב"ח שהוא הראשון שהזכיר זה לפ"ד) ועוד היום אין איש יודע מקור המאמר בתלמוד שיהיה כתוב מפורש שהלל היה חוטב עצים כי (ביומא ל"ה ב') אין זכר לזה כלל. וביותר יפלא בעיני על הגאון בעל תפארת ישראל שכתב באבות פ"א וז"ל: וכן מצינו להלל קודם

החדש (בראשית ס׳ ה׳, כגי׳ הילקוט שמואל רמז קס״א). והוא חי בדור השני לאמוראים שבא״י, ורבי סימון (שהוא ר׳ שמעון בן פזי כמו שהוכחתי בתולדותיו אשר אתי בכתובים) אמר בשמו (ירושלמי שבת שם). ונקרא ר״ש גזירה ע״ש מקומו, או „גזירה״ כינוי שם הוא כמו „ר׳ שמעון חסידא״ *) „ר׳ אבא חסידא״ וכדומה. — והר״ר זכריה פרענקיל בס׳ מבוא הירושלמי שסע את האמורא הזה לחמשה, ועשה ממנו חמשה חכמים שונים: א) רבי גזירה. ב) בר גזירה. ג) לוי בר גזירה. ד) רבי שמעון בר גזירה (עיי״ש דס״ח ע״א). ה) בר טירה (שם ד״ע ע״א).

דינאבורג י״ז כסליו תרמ״ז.

יחיאל מיכל כהנא

י״ד הערות

א) בספר מלחמת מצוה לר״ש דוראן (נדפס בפ״ר ה״א קנ״ח, ומ״ח לפסיא תרע״ז) כתב שם ע״א וז״ל: אדה״ר הוליד בק״ל שנה שהיה פרוש מאשתו שדין ורוחות. שהכונה בזה על בנים שאינם מהוגנים״. הקדימו בזה הרב המורה בבאור מלת „צלם״ ע״ש. ובדרך אגב יש להעיר כי לפניו היה הנוסחא במקרא: בכל המקום אשר אזכיר את שמי (שמות כ׳ כ״א) „תזכיר״. וזו תניא דמסייעא להרב החוקר האלקי מהר״ן קראחמאל בס׳ מנה״ז (בהערותיו הערה ב׳) ולא כדעת הח׳ אמינו״ר בהמגיד שנה רביעית.

ב) והקב״ה פוקדן לאלתר, רבותינו אומרים יש מהן יולדות שנים בבת אחת. וי״א ששה בכרס אחת וי״א י״ב בכרס אחת. וי״א ששים רבוא וכו׳ (תנחומא פקודי) הדרשן האחרון דבר דברי הבאי וגוזמא נוראה וראה בע״י שהרגיש בזה. וראה בשמות רבה ע״פ: ובנ״י פרו וישרצו הביא ג״כ דעות חלוקות במספר היולדות. אבל מספר ס׳ רבוא מספר מבהיל ודמיוני כזה מאן דכיר שמיה? וראה בשיר רבה ע״פ הנך יפה רעיתי: מעשה עם רבי שהיה יושב ודורש ונתנמנם הצבור. בקש לעוררן אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחת וכו׳. שקול כנגד ס׳ רבוא וכ״ה במכלתא פ׳ בשלח. עכ״פ אנו רואים מזה כי מספר „ס׳ רבוא״ היה לרז״ל כלי משחק לפעמים כמין חומר לעורר בהם את ההמון משנתו. בדעתם כי נפש ההמון תכסוף לדברים זרים ונפלאים. ובא זה ולמד על זה כי מספר ששים רבוא שנקט התנחומא היה ביד הדורש כלי שעשועים להפלגה וגוזמא ודברו חכמים בלשון הבאי ובמנה״ז לקראכמעל מצאתי סמוכים לדברי (ראה בשער האגדה).

ג) וכן אמר החכם רבוי העושר מזיק לנפש כרבוי הדם לגוף (רב״ח על התורה פ׳ נו) וממנו העתיק ב״מ מנחה בלולה בפי׳ לפרשה עקב [ח׳ י״ג]. ונפלאת היא בעיני שלא התעורר בזה ידידי המבקר החוקר הגדול מהר״י רייפמאנן נ״י אשר משכתו קב ונקי וע״כ כתב בתולדות המ״ב (המגיד ש״ח) כי לדעת המנחה בלולה רבוי העושר וכו׳. ובאמת נעלם מעינו הגדולה כי הוא עוד מאמר החכם בשכבר הימים כמובא ברב״ח. ובאמת כל משכיל וגלוי עינים ימצא מאמרים ודוגמאות כאלה למכביר בספר מנחה בלולה אשר לקוחים מרב״ח כי תורתו סגורה על שפתו ובכ״מ התבוננתי כי העתיק ממנו מלה במלה (בוכשטאבליך). וכ״ז נעלם מעינו דחכימי הח׳ רייפמאנן. ומדי דברי מרבנו בחיי ע״פ על פסוק משיבת נפש כלומר משיבת נפש לשרשה (פ׳ בראשית וכ״ה פ׳ נו) שממנו לקח הח׳ מענדעל שטערן בהערותיו לחובת הלבבות (ד׳ ווין) ולא זכר את שם רב״ח וישכחהו! —

ד) לא נהניתי אפילו באצבע קטנה (כתובות ק״ד א׳) התוספת כתבו על זה:

---

*) או גם „פרוש״ כי לנזיר גם פרוש יאמר. —

מוגה בכל הספר) ובס' ויקרא נמצאו הרבה מאמרים שמביא בשם הילמדנו גם בתנחומא אך לא כלם. לפי הנראה נתהוה שם בתנחומא שלפנינו ערוב דברים מהילמדנו ותנחומא יחד. ובס' דברים הנה בסדרי דברים נמצאו מביא מאמרים מהמובאים בערוך בתנחומא שלנו ובשאר סדרים אף אחד מהן לא ימצא ומדרש התנחומא לא הזכיר הערוך בשום מקום כנראה לא היה לפניו. [ואלופיו לפני רש"י והרמב"ן והבחיי שהיה לפניהם התנחומא ולא הילמדנו] רק לפני הרמב"ן היה כבר הילמדנו מן ספר שמות מחובר עם הרבות כמו לפנינו. וכן לפני תלמידו הרשב"א. הרוקח, הביא מאמרים ממדרש „ויכולו" שנמצא בשם „ילמדנו". הילקוט מביא הרבה את הילמדנו בספרי בראשית במדבר דברים. ומה שמביא ומעתיק ממנו לא נמצא ברבה ותנחומא שלנו. והוא מביא התנחומא בפ"ע בספרים אלו. ובס' שמות אין זכר להילמדנו רק הרבה שהוא הילמדנו כמש"ל. ונגד זה מביא התנחומא בס' הנ"ל אשר כמעט רוב המאמרים שהביא מהתנחומא אין נמצאים בהתנחומא שלנו מפני שהוא ג"כ: הילמדנו. וכמו שציינתי והערותי על כ"א בהגהותיי בס"ד על הילקוט (גם המה בכתובים). ובס' ויקרא ג"כ כמדומני, אין מביא הילקוט הילמדנו בשום מקום רק התנחומא. עכ"ל הרד"ל בפרושו על הערוך. הספוק בזה קורא משכיל כי גלה הגאון לדעיא וכפל כהורא. — —

קריצעוו (פלך מאהליב) מנחם וויטקינד

דברי אליעזר

פירוש בדברי הערוך ערך רב א' אשר רבים נלאו למצוא פתרונו

אמר רחבה אמר רבי יהודה הר הבית סטיו כפול היה. פי'. הוה מספקא ליה (לרחבה) אי (שמעה משום רב יהודה או משום רבי יהודה) והיה (רחבה) מדקדק שלא יחליף השמועות והי' שונה רבי. ואמר רבינו (האי גאון) יחי' לעד איני (לא נוכל לומר) כן (על רחבה) אלו היה אומר (רחבה) רבי (כדי שלא יחליף השמועות) לא היה אומר לא רב (על רבי) ולא רבי (על רב כי דברי רחבה היה בדקדוק עצום) ואינו מלה (ר"ת מלשון הש"ס) כלל (לפרש כן על רחבה ור"ח תפש בלשונו הטהור את דברי חכמים שלשונם משולשים ערא"ש יומא פ"ח סי' כ"ח) ואינו אומר (בעל הפירוש שפירש כדי שלא יחליף השמועות) טעם (הספק שהיה לו לרחבה כי לאדם אשר כל דבריו נאמרו במשקל מצומצם כאשר יקרה לפעמים ספק בלישניה צריך להכותב דבריו לפרש מה אירע לו לבעל המאמר) ולא כבוד לו לומר (על המתואר בתואר קטן לתוארו בתואר גדול עי' בעקדה שער . . . ובפי' חסדי אבות על ספר הסידים סי' ט"ו) וכך אמר רבינו (האי גאון) יחי לעד כי רחבה לא ראה רבי יהודה מעולם אלא רב יהודה (ומה שמוזכר בדברי רחבה רבי יהודה) וסופר טעה (לכתוב בדברי רחבה רבי יהודה) וראו הגאונים בזמן הזה (של רחבה) שאין באותו הדור רבי (יהודה אחר) ואמר (רחבה בעבור שאין כאן ספק כשיאמר רבי) כך (רבי) עכ"ל הערוך. ומעתה תפלת הגאון בעל סדה"ד (ח"ב סתו"א אות ר' שכתב לא הבנתי דבריו ואולי יש איזה טעות סופר והעתקתי כמו שהוא ומי שלבו שלם יתקנו) וישא ברכה. —

מנחם אליעזר מאהלער

שנתמנה לנשיא שהיה חוטב עצים ושואב מים ולא הודיע ע"ע כמבואר בנדרים עכ"ל. מי יתן מגיד לי פשר הדברים הללו ואולי היה כתוב במדרשים הנאבדים. וראיתי מקרוב כי גם הח' שלוצקי התעורר במקלת דברי (בה' למוה"ל וארסויא תר"ל) ע"ש:

יח) לא יקשה בעינך בשלחך אותו כי משנה שכר שכיר וגו' (דברים ט"ו י"ח). הרשב"ם כתב ע"ז וז"ל: ויש מפרש משנה שכר שכיר שש שנים לפי שסתם שכיר שלש שנים כדכתיב: בשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב (ישעיה ט"ז) גם זה הבל וכו' עכ"ל. לחנם דחה הרשב"ם בשתי ידיו את הביאור הזה אשר גם הראב"ע וכן בעלי התו' בחרו בו, ראה (קדושין ט"ז א') בתוס' ד"ה הלה ע"ש. ויש להעיר כי כ"ז נעלם מעיני ה' דוד לוריא (בהכוכבים ח"ר ווילנא תרכ"ה) כי הביא הפירוש בשמו ולא זכר את הראב"ע ובעלי התוספות שהקדימוהו בזה ואין כל חדש תחת השמש! —

יט) הענק תעניק לו וגו' וזכרת כי עבד היית וגו' (דברים ט"ו י"ד ט"ו). רש"י כתב ע"ז: וזכרת כי עבד היית והענקתי ושניתי לך, מביזת מצרים וביזת הים אף אתה הענק ושנה לו עכ"ל. באמת דברי רש"י נובעים מהספרי פסקא ק"ך וז"ל: הענקתי ושניתי לך אף אתה הענק ושנה לו. מה במצרים נתתי לך ברוחב יד וכו'. ואברותיה בירקרק חרוץ זו בזת הים ע"כ. וכ"ה בפסקתא זוטרתי לר"ט ז"ל. ולחנם תמה על רש"י הג' בעל פרשת דרכים בדרושו לש"ה (דרוש חמישי דרך מצרים) באמרו כי דברי רש"י שתומים בעיניו יען כי המה נגד הגמרא בקדושין. ושכח במחכ"ת כי רבינו רש"י איננו פסקן בבאוריו. ולא לחנם נקרא בפי הקדמונים בשם פרשנדתא. ודבריו בזה ממקום קדוש יהלוכון כי הספרי היה לו למעין חיים. ומי יודע אולי נוסחא אחרת מוטעת היה לפני בעל פרשת דרכים בספרי —.

כ) בזמרות לשבת כל מקדש שביעי כראוי לו כל שומר שבת כדת מחללו. הגאון הרד"ל ז"ל בפרושו לפסקתא רבתי (כת"י יקר *) ונפלא) כתב ע"ז וז"ל כי כונתו כי מקדש שביעי כראוי לו הוא המהלך במדבר ויס ואינו יודע אימת שבת שאינו שומר שבת כדת מחללו רק מקדש (בקדושא ואבדלתא) שביעי (ואינו יודע אם הוא שבת ממש) כראוי לו — לפי מקומו ושעתו — ובישוב הוא. השומר שבת כדת מחללו. שבת ממש, מחללו, שנשמר מכל מלאכה — ואמר שניהם שכרן הרבה מאד לכל אחד ע"פ פעלו (לפי מעשהו) איש על מחנהו — זה השובת שבת בביתו — ואיש על דגלו — הנוסע בדרך על דגלו — כבים — והוא כפתור ופרח!

כא) לא אהיה מונע טוב מחוקרי קדמוניות והנני להביא פרפרת נאה אשר העתקתי מכתבי הגאון רד"ל בחבורו הגדול על הערוך (עודנו בכת"י) כי תורת אמת היתה בפיהו ויהי דוד לכל דרכיו משכיל ורא זה מצאתי בדברו מהילמדנו וז"ל שם: הילמדנו היה לפני בעל הערוך על כל ה' חומשי תורה והמאמרים המובאים ממנו בס' שמות נמצאים רובם ככולם בספר הרבה לס' שמות שלפנינו ואשר הוא מהילמדנו כמ"ש במ"א בכ"ד. וכן נמצאים רובם גם בס' התנחומא שלפנינו אשר הוא בספר הנ"ל מהילמדנו ג"כ. ובפרט באיזה דברים שקצרו ברבה שלפנינו. כמו בסדרי יתרו, תרומה, תצוה, תשא, ויקהל פקודי, ונמצא ג"כ מקומות שאין נמצאים בתנחומא שלפנינו רק ברבה. ובפרט בסדרי בא בשלח שקצרו התנחומא והוסיפו בו מלשון המכלתא וכמ"ש גם' האות אמת בהגהותיו. ובספר בראשית כמעט אין גם אחד מהמאמרים שהובאו בערוך בשם: ילמדנו" שנמצאו בתנחומא שלפנינו במקומם ומכש"כ ברבה. וכן בס' במדבר (אשר שם הרבה והתנחומא שוין בלשונם

---

*) למגנת לב כל משכיל ומוקיר חכמת חכמיו, עוד לא זכו כת"י הגאון רד"ל הרבים שהניח אחריו לברכה לצאת לאור והנם למשמרת תח"י ידידי ומכיבי הח"ג המצקר הנפלא כש"ת שמואל לוריא בקרילעוו (עיר מגורי). והכי נכבדים ומספריו אלה המה. (א) באור גדול על הערוך. (ב) על פסיקתא רבתי. (ג) באורים על התנ"ך בדרך הפשט. (ד) הגהות על הילקוטים. (ה) ביאור יקר על מדרש משלי ותהלים. (ו) על תלמוד. ועוד כי"ב. ומי יתן והעיר ה' את לבות הברת מקיצי נרדמים לקנות ממנו הכ"י היקרים מפז ולהפיצם בישראל לזכות בהם את הרבים וברכה ישאו מאת מענה אלהי קדם החפץ באור ואמת. —

חילך (עמדו) בהררי קודש כלומר על הר סיני. וכן לך טל ילדותך מרחם משחר, מוסב על מה שאמרו שבת פ"ח א"ר יהושע בן לוי כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה יצאה נשמתן של ישראל שנא' נפשי יצאה בדברו ומאחר שמדבור לראשון יצאה נשמתן דבור שני היאך קבלוהו? הוריד טל שעתיד להחיות בו את המתים והחיה אותם שנאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה. פסוק ד' יאמר יהוידע כי ד' נשבע לו (ובודאי לא ינחם) לאמר. אתה (כלומר יהוידע) כהן לעולם (כי מסתמא היו מערערים על כהונתו אחרי אשר נכנס בעובי הקורה של הפאליטיק והוריד מכסא והושיב על הכסא האיש אשר ישר בעיניו) וא"כ שד' נשבע לי שיקיים הכהונה בידי הנה על גווי שלי ועל דברתי אתה יאשיהו מלכי צדק כלומר מלך על ירושלים. ועתה חוזר לקודות מקדם והולך ופורט שביני דוד אביו ר"ל ראש הדינאסטיא מקץ הש"ת על ימינו של דוד מלכים ביום אפו וזה היה בחרושת הגוים ושם דן דינם למות והיה המקום חרושת הגוים מלא גויות ובארץ רבה מחץ ראש ואחרי אשר כבש את עיר המים ושתה מנחלי הדרך הרים ראש כלומר נתז ראש המלך ויהרגהו. כמו ישא פרעה את ראשך מעליך. וכן עתה נמחץ ראש עתליה ונהרגה.

ממזמור ש"ח מדבר ג"כ על יאשיהו והושם בפיו. פסוק א' יפוצו אויביו מוסב על שיעת עתליה וכן פסוק ב' יאבדו רשעים, וצדיקים ישמחו יעלצו על שיעת יאשיהו. פסוק ו' אבי יתומים על עצמו כי היה יתום מאביו, ודין אלמנות על אמו. פסוק ז' מושיב יחידים ביתה כאבות שהיו עקרים ונתברכו בבנים וכן יתברך הוא ג"כ אעפ"י שהוא עתה כערער בערבה. מוציא אסירים מגלרים שהיו מזוינים רק בכישור ופלך כי רומשי טיט וחומר לא אתנו ידיהם להחזיק כלי קרב, אך ורק הסוררים הם דור המדבר שכנו צחיחה במדבר ובניהם לאו את הארץ הטובה. פסוק ח' יספר מהמעמד הנבחר על הר סיני ומספר והולך פסוק ט' שהשר רעש ושמים נטפו מים וזה היה (פסוק י') גשם נדבות אשר נטף אלהים להחיות את לב העם אשר יצא נפשו בדברו כמו שאמרו שבת פ"ח המובא למעלה, והחולה שלך כלומר החולים ממחת חרדת הקודש בהמעמד הנורא והלואים הוא כונן על רגלם לבל ימוטו מרוב חולשה וזה היה ע"י גשם נדבות וטל של תחיה שהניף עליהם ויתורגם לפ"ז נחלתך דיינע ערקראנקטע ונלאה אונד דיא ערמאטעטע אתה כוננתה האסט דוא אויפגעריכטעט. פסוק י"א. חיתך כמו ויאספו פלשתים לחיה כלו' מחנה שלך והם מחנה ישראל ומפרש אח"כ ישבו בה כלומר האנשים אשר ישבו בהחיות ההן כלומר המחנות, תכין כלומר החייתה והעמדתם על רגלם אתה אלהים בטובך לעניים תמיד. ע"כ מוסב על המעמד הנורא. מן פסוק י"ב רומז על מאורע אחר והוא נצחון שתי נשי חיל על סיסרא והן דבורה ויעל. ומספר אדני יתן אומר כלומר נתן נו המבשרות (כלומר דבורה שהיתה מבשרת לברק כי יגבר חיל על אויבי ד' וכולל עמה גם יעל אעפ"י שהיא לא היתה מבשרת בכ"ז היתה ידה תכון עמה להביא הבשורה טובה הלזו על ישראל) צבא רב (של סיסרא) ידודון וגם ידודון מלכי צבאות של סיסרא זיא ווערדען איין נאהלרייכעס העער אונד דיא פיהרער דער העערע אין דיא פלוכט יאגען. ונות בית כלומר אשה והיא דבורה תחלק שלל לישראל (אפילו לאותן שישכבו בין המשפתים ולא ילכו למלחמה) ומה הוא השלל שתחלק לכאו"א כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ והוא היה עדי שנשאו במקום תפלין. עדי כזה היתה הכלה נושאת ביום חופתה שה"ש א' תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף ר"ל תורים ובני יונה מזהב מחובר בנקודות הכסף ועוד בימי התלמוד מוזכר כנפי יונה במעשה דאלישע בעל כנפים

באורי מקרא

מאת

בעריש גאלדענבערג

תהלים מזמור כ"ב. מוסב על שמשון הגבור בעת לכתו עת נקור הפלשתים עיניו ויהי ללעג ולקלס כאשר ירמזון הפסוקים ז', ח' ט'. פסוק יו"ד וי"א ירמוז על היותו נזיר מבטן אמו. פסוק י"ג על מלחמה שהיה לו עם אבירי בשן שהיה אז כל גבור מנסה את כחו בהם ומסתמא גם הוא נסה כחו בהם אף שלא נזכר בפירוש בכתוב ואולי היה קבלה אצלם. פסוק י"ד על האבקו עם הארי ורמז על שופטים ט"ו — ה', ו'. פסוק ט"ו וט"ז מוסבים על המסופר שופטים ט"ו פסוק י"ח וי"ט מצמאותו. פסוק י"ז, י"ח וי"ט מוסבים על עת היותו מסובב מפלשים מרעיו שהיו עמו בעת חתונתו ואומר כאשר ספרתי להם כל עצמותי ותוקפי ואיך נאבקתי עם הארי ואין בידי מאומה מכ"ז כ"א בידי ורגלי הכרעתיהו והפלתיהו ארצה אז הביטו אלי בבוז וקיקלון ובמחשבותם כבר חלקו א"ע בבגדי שפסקתי להם: שלשים חליפות בגדים ושלשים סדינים בתנאי אם ידעו. פסוק ל' במקום שמדבר מכל יורדי עפר יכלול גם א"ע אשר כבר גמר אומר בלבו להמית נפשו עם פלשתים וא"כ הוא הוא אשר לא חייה את נפשו. פסוק ל"א אומר על עצמו שהוא ימות בלא זרע כי זרע האמת הוא אצל ד' אותו אשר יעבוד אותו כי המעשים יסופרו לד' תמורת דור והמה ר"ל המעש"ט יבואו ויגידו צדקת ד' לעם נולד ודומה א"כ כמו שהשאיר אחריו זרע, כי מעשיהן של צדיקים הן הן תולדותיהן.

מזמור ע"א ג"כ על שמשון. פסוק ו' ממעי אמי אתה גוזי ר"ל הוא האדון אשר הקדים לו את נזר ראשו להיותו נזיר ורק הוא יתיר לו הגיזה. פסוק ז' כמופת הייתי לרבים ר"ל בגבורתו ועוצם ידו להלחם מול אויבי ד'. פסוק ט' אל תשליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני, מבואר מאליו. פסוק ט"ז אבוא בגבורות מובן מאליו שאין כחו אלא בגבורתו שפעל ועשה לכבוד ד' להמית אויבי ד'. פסוק י"ז למדתני מנעורי ר"ל להגביר על אויביך. ומתפלל והולך אל תעזבני עד אגיד זרועך לדור לכל יבוא גבורתך, וגם אחר שימית א"ע עם פלשתים כאשר גמר בלבו ישיב ד' ויעלהו מתהומות הארץ ויחייהו אח"כ תרב גדולתו מאשר היה לפנים ושפתיו תרננה לו על פדותו את נפשו.

מזמור ע"ב מדבר בעת שבת שלמה על כסא מלוכה בחיי אביו. פסוק ד' יאמר שעמו ישפוט בצדק (מיט מילדע) והעושקים ידכא ביד חזקה וזרזיף הארץ כלומר פטים הארץ (מן מרזפתא בתלמוד) והוא כנוי על שלמה אולם על עניי ארצו שהם עמו יפול וירד הפטים ההוא כ"כ לאט ובנחת כמו שירד המטר על גזת הצמר והרביבים והכונה שישים עליהם עין חמלה אפילו בריבותם זע"ז. פסוק ה' הוא כמו מאמר מוסגר ומוסב על העושקים שהם ייראו אותו תמיד. פסוק י"ז יהי שמו לעולם ר"ל בניו שהם אוצרי שמו יתרבו כדגי הים (ינון מן נון כמו מן דג. וידגו לרוב) פסוק כ' כלו תפלות דוד בן ישי ר"ל פרטי התפלות הכלולות בזה המזמור כי כמעט כל פסוק תפלה מיוחדת.

מזמור ק"י מדבר ממשורר אחד אשר שם דבריו בפי יהוידע הכהן בעת הושיבו את יאשיהו על כסא אביו. פסוק א' לאדוני מוסב על יאשיהו. פסוק ג' יאמר לעמך כלומר לעם של יאשיהו והוא ישראל. נדבות חסר הכנוי והראוי: גשם נדבות (לך) ביום

כאשר היה באמת באיזבל . פסוק כ"ה יאמר כבר ראינו הליכותיך דיא הייליגען פראצעסיאנען ומתאר והולך הליכות האלה . פסוק כ"ו קדמו המנגנים המשוררים בתוך המעגלה ששם עמדו העלמות המתופפות והליכות כאלה היו נוהגין בישראל מכבר ולכן יאמר. פסוק כ"ז במקהלות כאלה ברכו עתה אלהים כמו כן ר"ל ביום שבת יאשיהו על כסאו . פסוק כ"ח יאמר כמצטדק א"ע על אשר הושב על כסא מלוכה בצעיר ימיו שהיה בן ז' שנה מה שהוא זר בעיני ההמון, הנה אלהינו בוחר לו תמיד את הצעירים והקטנים בשנים ובמעלה ומביא ראיה שממקור ישראל והם השבטים כולם בחר לו את הצעיר שבהם בנימין ורמז על שאול והוא רודה בכל השבטים וגם שר יהודה המלובשים ארגמן (רגמתם כמו רקמתם) שרי זבולון ושרי נפתלי הביאו לו בגדי ארגמן שלהם למנחה. פסוק כ"ט מפרש והולך ד' צוה לך בנימין זה העוז והנצחון והעוז הזה והנצחון הוא גם לנו כלומר ליאשיהו וסיעתו כי זה לנו אות שבוחר אתה בצעירים. ובאמת ימשך זה המנהג על בחירת הצעירים מהגדולים כחוט השני בכל קורות ימי ישראל. הבל היה צדיק וקין רשע והבל הוא הצעיר. שם נגד יפת, יצחק וישמעאל, יעקב ועשו, יוסף ובנימין וראובן מנשה ואפרים אהרן ומשה. ודוד הוא הקטן, ושאול הצעיר באלפי ישראל והטעם להיות המנהג. אצלם שבן הצעיר והזקונים היה משמש את אביו ולמד תורה ממנו ותרגום בן זקונים חכימא. וזאת לראיה שאהבת הלימודים ירושה לנו מאבותינו שגם הם בחרו בצעיר להיותו המלומד. והבן .

פסוק ל' ול"א ירמוז על חזאל מלך ארם שהכניע את יאשיהו ויתן לו מתנות לבלתי צור על ירושלים והיא היתה הכנעה גדולה וקלול כבודו ומברכהו עתה ויאמר אתה כלומר יאשיהו שהיית מתרפס ברצוי כסף ותבזור מתנות רבות לעם חזאל אשר חפצו קרבות עמך ונכנעת מהיכלך על ירושלים לרדת כ"כ ולהשפילך לפניו יתן ד' עתה שיהיו מלכים מובילים לך שי אולם אם יובילו לך שי לא תבחר באותן המתנות שהם חית קנה או עדת אבירים בעגלי עמים כ"א (פסוק ל"ב) החשמנים בעצמם יבואו ממצרים וגם כוש תהיה מאמנת ידה לעשות בעצמה שירות בהיכל ד'. ויהיה א"כ סדור המקרא כך : מהיכלך על ירושלים מתרפס ברצי כסף בזר עמים קרבות יחפצו לך יובילו מלכים שי גער (שלאגע דאן אוים) חית קנה (ר"ל שנהבים) עדת אבירים בעגלי עמים יאתיו חשמנים וגו'. ומפני המנהג שהיה אצלם בכתיבת השירים אריח ע"ג לבנה נשתרבבו אח"כ המאמרים ויבואו שלא במקומם. הפסוקים הנשארים אינן צריכין באור .

מכתב להזכיר

אשר שלחתי להמורה החכם הבלשן המפואר האדון פראנץ דעליטש מורה לשונות בני קדם באניווערזיטאט בלייפציג, והוא מענה על המחברת Vortrag des Dr. Sommerville אשר הוא הדפיסה ושלחה אלי .

אדוני חכם מפואר !

הן על יום טוב אבוא אליך גם היום יום יקר בהייך 23 פעבר, אשר בו נולדת, ויען כי יקרה לי מאד השפה הקדושה אשר בה דברו נביאינו את דבר ה' וגם אתה אדוני החכם הבלשן המפואר אשר תשמע השפה הזאת נכבדת בעיני, לכן אדבר עמך היום יהודית ובה אציל לך את ברכתי הנאמנה ממקור לבבי ליום

ועוד יונה דדהבא. ובמעמד הר סיני שכרתו ברית עם הקב"ה להיות כביכול בת זוגו נתן להם זה העדי למתנה כמו לכלה ואחר שחטאו בעגל ועלובה כלה שזינתה תחת בעלה בא שלוי הורד עדיך מעליך אחר שזנית מתחתי. והתבונן על המראה העדי שנושאים הנשים במדינתנו על ראשן המכונה שטערנטיכל הוא ממש דומה לכנפי יונה נקודות הכסף הם המרגליות ואברותיה בירקרק חרוץ הן השלשלאות של זהב בעבדותיהם. פסוק ט"ו ומספר מאורע אחר מאשה אחת שהרגה את אבימלך בהשליכה עליו פלח רכב ואומר: בפרש שדי כלומר את כנפי יונה ר"ל שיתן ליונה (שהיא כנוי לאשה בכלל ולכ"י השומרת בן זוגה בפרט) פרישת כנפים שהוא העיקר במעשה העפיפה והמכוון שיתן לאשה התגברות ועצמה כמו שנתן לשתי המבשרות דבורה ויעל אז תוכל האשה להשליג בחפוי הכסף שלה את המלכים ר"ל הרבוי מן אבימלך סמוך להר צלמון כמסופר שופטים ט' כ"ג. ומצורף לזה שמלת שלג בצלמו הנגזרתה מן שלך על הירייה והשלכה כי על מטר נופל ומלת ירד ועל שלג לשון נפילה והשלכה: דער שנעע פעללט וא"כ תַּשְׁלֵג כמו תַּשְׁלֵךְ.

וספור המאורעות מן נשי החיל דבורה ויעל וההורגת לאבימלך יען כי במשפחתו היו ג"כ שתי נשים עתליה ואיזבל שהביאו רעה לו ולכל ישראל הליב כנגדן המבשרות האלה שעשו רב טובה לישראל. ואחרי אשר הפסיק הענין במאורעות האלה חזר לענינו הראשון להר סיני ואולי הזכירהו בו הר צלמון. ומעתה יאמר פסוק ט"ז מה יגדל ההבדל שבין הר האלהים זה סיני לבין הר בשן וכפל הענין הר גבנונים שהוא הר בשן ורמז אל מה שאמרו שהרים אחרים בעלי מומין הם מן או גִבֵּן וחוזר ומפרש ביתר באור פסוק י"ז למה תרצדון כלומר תרקדון למצוא חן בעיני השי"ת לירד עליהם ולא על סיני הלא ההר הוא כלומר הר סיני כבר חמד אלהים לשבתו וגם ישכון בו לנצח ולמה א"כ תעמולו למצוא חן בעיני ד' הן כבר נפלה עליו הבחירה.

פסוק י"ח יאמר הן רכב אלהים כלומר מקום שבתו הן רבותים הרים ואלפים מן שִׁנְאָן ר"ל הרים גבנונים בשנים וצוקים גבוהים (שנאן מן שן סלע) אבל ד' בחר לו בָּם כלומר בין ההרים האלה רק סיני בקודש.

פסוק י"ט יאמר אתה יה אלהים (הוא נושא לפעל עלית) עלית למרום לשכון שם אחרי אשר שבית לך שבי ולקחת מתנות אונד דוא האסט ערֿבערונגען געמאכט באדם אין מענשען כלומר אחרי אשר בחר לו עם ישראל ואף הסוררים שבהם להיות לו לעם כי במעמד הנורא נלפו אף הסוררים בהם. והמשל למלך אדיר שירד ממרום שבתו וישב שבי ולקח מתנות ומעם אשר הכריע ואח"כ עלה למרום שבתו. פסוק כ' יאמר ברוך אדני על היום ההוא הנבחר על היום אשר עמס עלינו עול תורה ומצות ומעתה יהיה לנו לישועה תמיד. פסוק כ"א יאמר כי זה האל יהיה לנו תמיד אל למושעות אולם גם יראנו במפלת צוררינו ויתן להם תוצאות ממחבואיהם ויובלו למות וירמוז בזה על מיתת עתליה שנתפסה ממחבואיה ונהרגה. פסוק כ"ב אך אלהים ימחץ ראש אויביו קדקוד שער דען בעהארטען שייטעל כלומר ראש הנשים המגדלות שער, הנשים המתהלכות באשמיהן הן איזבל ועתליה. פסוק כ"ג אמר אדני מבשן אשיב כלומר אם יתחבא אויב ד' ביערות הבשן או בין גבנוני ושני סלעין או אם יתחבא בעמקי תהום רבה משם אשיבהו (פסוק כ"ד) אליך לעשות בו נקמתך ורגלך תצבע בדמו וכלביך יהיו להם מנתם מבשר אויביך

יאמר ה׳ (ישעיה, א׳, י״א). חסד חפצתי ולא זבח, ודעת אלהים מעולות (הושע ו׳, ז׳). האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה הירצה ה׳ באלפי אלים ברבבות נחלי שמן האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי, הגיד לך אדם מה טוב ומה ה׳ דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו׳, ז׳ ח׳) זבח ומנחה לא חפצת (תהלים מ׳, ז׳) כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה, זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ״ח, י״א). הנה מכל דברי הנביאים אלה נגלה למדי, כי אין חפץ ה׳ בעולה וזבח גם מבעלי חיים וקרבנות מבהמה ומעוף לכפרה לבני אדם, רק כי ישיבו מחטאותם להיטיב את דרכם הרעה ולשוב בלבבם לעשות אך את הטוב והחסד והישר, ואיך יעלה על דעת איש לחשוב על אל רחום וחנון ורב חסד, כי הוא יראה לו נפש אדם לעולה לכפרת עון האנשים ולכלות פשעם ? האל הטוב והמיטיב הוא יסבב כי עון החוטאים לא ימחה רק על ידי עון היותר גדול וכבד, והוא לשפוך דם נפש אדם, אשר לא יכפר כי אם בדם שופכו ? (המחברת צד 14). מה נמרצו אמרי חכמינו ז״ל אשר אמרו : וכתיב אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי, אשר לא צויתי זה בנו של משע מלך מואב שנאמר ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עולה, ולא דברתי זה יפתח, ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם (לנסותו להעלותו אמרתי ולא לשחטו) (מס׳ תענית ד׳). גם הסליחה ביום הכיפורים היה עצמו של יום מכפר ולא שעיר העזאזל. אשר האדון זאממערוויללע חשב למצוא בו רמז על העתיד . . . . . ועל כן בזמן בית שני כאשר נתעלו בני ישראל בהכרת אמונת ה׳ ועבודתו, ונצרפו הגיונם לדעת את ה׳ גם מבלי אותות ומופתים, אשר המה היו נדרשים אך בעתם ובמו שאמרו חז״ל : א״ר אסי למה נמשלה אסתר לשחר, לומר לך מה שחר סוף כל הלילה אף אסתר סוף כל׳ הנסים (יומא כ״ט). כי תורת ה׳ בעצמה בקדושתה וברוחנותה ובטהרתה כבר גדלה כהה להאיר עיני שכלם ולא נדרש להעם עוד בבית שני גם הדברים אשר היו לזכר המופתים, כמו האש, צנצנת המן, ומטה אהרן. גם נמנעו בבית שני מלעשות את הכפורת אשר בא לכפר על עגל הזהב (מס׳ שקלים ב׳) וגם הכרובים, דבר אשר נתן יד לטועים לטעות, כמו שאמרו חז״ל : בשעה שנכנסו נכרים להיכל (בחרבן בית ראשון) הוציאו הכרובים לשוק ואמרו, ישראל הללו שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו בדברים הללו, מיד הזילם וכו׳ (מס׳ יומא נ״ד) ומטעם הזה הרחיקם ולא עשו אותם עוד בבית שני. גם את השעיר העזאזל אשר בא לכפר על עזא ועזאל (מס׳ יומא ס״ד) חשבום אלכסנדרונים לפחיתת ולקלקלה, לפי עלית העם אז בהכרתם והשגתם, והיו מתלשים בשערו ואומרים לו טול וצא ואמרו עד מתי אתם תולין את הקלקלה בנו (ירושלמי יומא פ״ו הלכה ד׳) ויען שכן הוא לכן בדבר הזה גדול היה כבוד הבית השני מהראשון כי לא עבדו בו עוד עבודה זרה כאשר עבדו בימי בית ראשון עבודת נכריות ולא עשו עוד עגלי זהב להשתחות להם, מענה כזאת היתה גם להמורה היהודי בגיבראלטאר להשיב אל האדון זאממערוויללע כאשר שאל אותו, ולא להאלם דומיה מבלי לדעת מה להשיבו (המחברת צד 10) גם השאלה השניה אשר שאל את המורה היהודי הזה לאמור לו ולבארו: מתי בא האדון אל היכלו (מלאכי ג׳, א׳) הלא הנבואה הזאת היא נאמרה שם על הגאולה העתידה, אשר אנחנו ב״י מקוים לה

הולדתך בעת מל״א (71) ה׳ ימלא משאלותיך לימי חייך היקרים, וזאת ברכתי: כי האל הטוב והמיטיב חנון ורב חסד אשר עמו מקור החיים יוסיף לאדוני עוד הרבה הרבה שנות חיים טובים נעימים ומאשרים בגדולה וביקר ותהיה תמיד חזק ובריא אולם להוסיף חכמה ודעת לשמחת כל אוהביך מוקיריך. וקבל נא ברצון את שירי „שיר ציון״ הסגור במכתב זה למנחה מזכרת.

מכתבך וברכתך קבלתי וגם המחברת שחברה האדון דר. זאממערוויללע בעתה השגתי׳ וקראתי אותה עד תומה. ובעבור כי מצאתי בה הרבה דברים שמתנגדים המה לדת ישראל הקדושה ולהשכל אשר חנן ה׳ בו את האדם, לכן נאלץ אנכי להעיר ולסתור את דברי המחבר אשר כתב במחברת הנזכרת, כי לא כמחשבותיו מחשבותי. אך אבקש מכבודך הרם לבל ירע זאת בעיניך, כי לא להכאיבך חלילה כוונתי, רק מגמתי להראות שגיאות המחבר ולהעמיד דבר אמת על אמתו. —

כה שגה המחבר בהבנת ענין הקרבנות אשר נצטונו בתורתנו הקדושה. היודע את שפלת מצב העמים לפנים וסכלותם בדבר אמונה, איך נזרו לבושת ולשקוצים וזנו אחרי ההבל לסגוד לבול עץ וזבחו זבחיהם לשעירים וגם מזרעם נתנו למולך, ושפכו דם בניהם ובנותיהם וישקצו את נפשם בכל תועבה והיו למוקש גם לעם ישראל, על כן לטהר את ב״י מהשקוצים האלה צוה אותנו תוה״ק ע״י מחוקקנו מרע״ה להביא קרבנות לה׳, למען העתיקם לאט לאט מן ההרגל בעבודה הנכריה, ולטהר את מחשבתם בעניני עבודת השם, להאירם באמונה צרופה ומזקקה. וכן כתב מורנו ומאורנו הרמב״ם ז״ל בספרו מו״נ ח״ג פל״ב וז״ל, „וכמו זאת ההנהגה בעצמו מן המנהיג ההוא יתעלה, בא דברים בתורתנו, והוא שאי אפשר לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום, ולזה אי אפשר לפי טבע האדם שיונח כל מה שהרגיל בו פתאום. וכאשר שלח השם משה רבינו ע״ה לתתנו לממלכת כהנים וגוי קדוש בידיעתו יתעלה וכו׳ ואמר ואותו תעבודו, והיה המנהג המפורסם בעולם להקריב מיני בע״ח בהיכלות ההם אשר היו מעמדים בהם הצלמות ולהשתחות להם ולקטר לפניהם, והעובדים הפרושים היו האנשים הנתונים לעבדם בהיכלות ההם העשוים לשמש ולירח ולככבים כמו שבארנו, לא גזרה חכמתו ותחבולתו המבוארת בכל בריאותיו שיצונו להניח מיני העבודות ההם כלן ולבטלן, כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו כפי טבע האדם. שהוא נוטה תמיד למורגל וכו׳, עד והגיע התחבולה הזאת בערמה האלהית שנמחה זכר עבודה זרה, והתקימה הפינה הגדולה האמתית באמתתו והוא: מציאת השם ואחדותו עכ״ל״. וכן כתב הרב ר׳ שם טוב בה״ר יוסף בפירושו למה״נ ח״ג פמ״ו וז״ל „וכן כל ריח נחוח וכן הוא בלי ספק מפני שהיא להסיר עבודה זרה לא לכפר על עון עבודה זרה אלא להסיר. כי מה שהיו עושים לככבים יהי׳ נעשים לשמו, בעבור שאי אפשר להעתיקם מלעבוד אותה הצורה אלא בזה האופן, לכן היה לריח נהוח שמסיר הסותר והיא עבודה זרה, ומביא להאמין בשם יתעלה. והבן זה כי הוא נפלא ומזה תבין, כי הקרבנות כלם הם להרחיק מעבודה זרה, והם הקרבנות הנעשים לה׳! עכ״ל. לכן היה אח״כ דבר ה׳ אל נביאיו לצרף ולזקק את האמונה עוד יותר ובדבריהם ההוצבים להבת איש קנאו נגד כל עבודת הקרבנות ואמרו: ההפץ לה׳ בעולות ובזבחים כשמוע בקול ה׳ הלא שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אלים (שמואל א׳, ט״ו, כ״ב). למה לי רוב זבחיכם

אהבה נפלאה

(לקוטים שונים מאת מו״ח)

נשאלתי לבאר דברי בעל מדרש תלפיות אות ח׳ ענף חשק וז״ל: „גדר „החשק הפלגת אהבה עד שלא יחשוק החושק בדבר אחר אלא באהוב ההוא, „והוא עורון החוש מהשיג מומי האהוב והוא חולי אלקיי, כי הוא נפשיי ולהעמיד „מינו ביותר נבחר וטוב לו שלא יאהבהו משיאהבהו וכאשר יאהבוהו לא יבחר „שיאהבוהו וכשלא יאהבוהו יבחר שיאהבוהו״. ועניתי ואמרתי כי האהבה האמתית היא ההשתוות דומה בדומה, ובכן תהי ליחיד ולרבים; לא-כן החשק וגדרו הפלגת אהבה רק בדבר אחד, והוא גם הוא יעור את החוש אינו מבחין בין דומה לבלתי דומה ומקורו בהתפעלות הנפש ברצון לבד, וכמ״ש הח׳: החשק אין לו עינים ואין טעם ברצון. וזו רעה חולי אלקיי נתן לאדם לענות בו באשר הוא נבחר ונחוץ לקיום מינו (ע״ד אמרם אלמלא יצה״ר לא נשא אשה וכו׳ ונמצא העולם הרב, וכ״כ הרמב״ם: אלמלא המשתגעים הי׳ העולם שמם) ולפי שהחשק את עיניו ינקר, ולא יוכל לראות ולהשיג אחרי מומים לבקר, זאת העצה הטובה שלא יאהבנו, כי אז יוכל להתבונן היש בו מום אם אין, וכאשר יאהבהו בחשק נמרץ שוב אין לו הבחירה לאהבה אותו, שכבר מוכרת הוא ואנום מפני הרצון, בעבור חושיו בו מוכים בסנורים ולא יכיר חסרון האהוב; ואולם כאשר לא יאהבהו מצד החשק, הלא אהבתו תלויה בדבר הבחירה ואחרי כל מום ידרוש לדעה מה לרחק ומה לקרב. —

מתון מתון!

חז״ל אמרו: כהנים קפדנים הן ולא משכחת צורבא מרבנן דאורי אלא משבט לוי, ומהם יצאו סופרים ומלמדי תנוקת (ע׳ יומא כ״ו). יתכן לפרש, ע״ד הלצה, לפי שהלוים לא עשו העגל (ע״ש ס״ו ובמדבר רבה ג׳, ה׳ וי״ג) בהיותם מתונים גם כי ראו כי בושש משה לבא, ואעפ״י שהתמהמה אפ״ה לא היו פוחזים ונמהרים — לכן זכו, מדה כנגד מדה, שמהם תצא תורה; כי לא קפדן מלמד (פי׳ קפדן, קצרן, מלשון: קפדה בא, ומזה: קפדתי יתר שנותי, קצרתי חוט שנות חיי, והכוונה: מהיר-חימה קצר-אפים, או המקצר בלימוד) שצריך להסביר לתלמידיו לשנות ולשלש כמה פעמים במתינות וסבלנות — וסופר גם הוא מתון במלאכתו ונזהר מאד לדקדק על כל אות וקוצו של יו״ד כמובן.—

ואתם סופרים ומבקרים הוו מתונים, בעטכם לאטכם תתנהלו, וברוחכם אל תבהלו. --

ביאורים במקרא

מחה תמחה את זכר עמלק לא תשכח. הנה כשחייב אדם לחבירו מנה והי׳ כי ישלם מקצת החוב אז יכתב בספר לזכרון, אכן כאשר ישלם הכל אז המלוה ימחה החוב מפנקסו ולא יזכר עוד; ע״כ אמר הכתוב גם כי תמחה את זכר עמלק בכ״ז לא תשכח את אשר עשה לך.

כמו יתר הנבואות אשר נאמרו על העתיד. וגם נבואת חגי: כי גדול יהיה כבוד הבית הזה וכו׳ ובמקום הזה אתן שלום רק על העתיד נאמרה כי איך יוכל היות שנאמרה על זמן בית שני אשר לא היה להם מנוחה ושלום כל ימי עמידת הבית הזה, ואף כי בזמן הורדוס, אשר לא סרה חרב מביתו, ומלחמה היתה להם תמיד מבית ומבחוץ? וכמה דם נקיים לאלפים ולרבבות מבני ישראל שהערו למות נפשם למות מות קדושים, נשפכו ע״י עלילות שוא אשר בדאו עליהם צורריהם משנאה וקנאה? ואיה נתקיים השלום האמת אשר לא ישא עוד גוי אל גוי חרב? ומתי נתמלאו הנבואות (דברים ל׳ ד׳), (ישעיה מ״ט כ״ב, שם נ״א, י״א), (ירמיה ל״א י״ז, שם ל״ג מ״א), (יחזקאל ל״ט, כ״ה), (צפניה ג׳ ך׳)?

אולם אנחנו מתנחמים בדברי רבי עקיבא אשר השיב לר״ג ולראב״ע ולר׳ יהושע כאשר בכו בעת שבאו להר הבית וראו שועל יוצא מבית קדשי הקדשים, אשר נאמר בו, וכל הזר הקרב יומת, ועתה שועלים הלכו בו, והוא צחק ואמר: כאשר נתקיימה הנבואה, לכן ציון שדה תחרש, כן תתקים ג״כ הנבואה: עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים וכו׳ (מס׳ מכות כ״ד, ע״ב). גם אנחנו מחכים כי ימלא ה׳ את הבטחתו לנו וברוגז רחם יזכור וישוב לרחמנו, כי ישפוך ה׳ את רוחו על כל בשר וידעו כל העמים כי אב אחד לכלנו ואל אחד בראנו ושלום אמת יהיה בין כל לאומי תבל, וכלם ידעו את ה׳!

כן לא יאמנו דברי המחבר (מחברת צד 15) באמרו: „הנוחם על חטאתיו לא ימחה העון, אם יחטא איש ומתעצב על לבו על חטאתו אשר חטא, בזאת עוד לא יכופר עונו״. דבריו אלה מתנגדים לתורת נביאנו, כי ה׳ אל רחום הוא ולא יחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחיה, ומודה ועוזב ירוחם כאשר יעידו הכתובים האלה (שמות ל״ד ו׳), (ישעיה נ״ה ו׳, שם נ״ז י״ה), (יחזקאל י״ח כ״א, כ״ב, כ״ז, כ״ה, ל׳ ל״א ל״ב), (הושע י״ח ב׳, ג׳), (יואל ב׳ י״ב י״ג), (עמוס ו׳ י״ה ט״ו), (יונה ג׳ ח׳, ט׳, ו׳,), (מיכה ז׳, י״ח, י״ט) ועוד ועוד. ודוד המלך ע״ה אמר זבחי אלהים רוח נשברה, לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. —

וכן אשר כתב (במחברת צד 20, 19) במליצה הידות: „כי ספרי קדשנו בלי הב״ה הם ככלי אשר אין צמיד פתיל עליו״, אין המשל דומה לנמשל ותהי להפך, כי ידענו כי תורת ה׳ תמימה צרופה אמרותיה ולא תחסר כל בה, משיבת נפש ועומדת לעד! —

אכלה מכתבי זה בדברי חכמינו ז״ל את והב בסופה, אל תקרי בסופה אלא בס׳פה — אהבה בסופה! (מס׳ קידושין ל׳, ע״ב). ואכפיל לך את ברכתי כי יחדישו כנשר נעוריו ויאריך ימים בטוב ובנעימים כחפץ הדורש שלום חכמתו ואשרו

המוקירו ומכבדו כערכו הרם.

באטושאן 19 פעבער. 1884.

הלל כהנא

ואמרין מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כותיהו אשר להגאון בעל המריש"א ז"ל ג"כ נתקשה ההפלגה בימי יב"ן ואמרתי לשנות הגירסא בימי יהושע בן גמלא כמו דמצינו בב"ב כ"א שהתקין ישיבות בכל פרק, אבל רוב שנים יביעו אומר „אל תפיחו בישן", ומצאתי כי כך היה דרך חכמינו ז"ל להפליג הדבר ותנא גוזמא נקט כמו דגרסינן ביבמות (מה.) אי הוי כיהושע בן נון לא יהיבנא ליה ב־יתי ושמה אי אפשר לאמר יהושע בן גמלא. —

ג) שנים רבות לא יכולתי להלום פירוש רש"י ז"ל בסוף בבא מציעא אפריון נמטיה לרבי שמעון „אפריון חן שלנו" וזה נגד הדקדוק וסדר הלשון *) ואמרתי כי טעות סופר נפל בזה ומתחילה היה כתוב לשון חן כמו שפירש רש"י בשמואל בן תוחו בן צוף אפרתי כמו בב"מ אפריון לשון חן, ואח"כ נשתרבבו האותיות להמדפיס ונעשה מלשון שלנו כי הושבנא דדין כחושבנא דדין אבל אח"כ נוכחתי כי אי אפשר היה להעשות מן לשון שלנו כי לשון מסיימת בנון פשוטה ושלנו בנון כפופה וגם על זה צריך המגיה לשום עין. —

ד) עוד זאת ראיתי דרך להחכמים החדשים אשר לא מצא חן בעיני כלום המה אומרים לדון ג"ז בעצמם ולחרוז בחרוזים באגדות חכז"ל אשר זווגן באמת אין עולה יפה ורק בעיני הקוראים המבוהלים ימצאו חן כי טוב להם לשמוע שיר כסילים מתת אמן באנשים ישרים הרדים עם אל וקדושים מרחם. בעל המפתח בפירושו לאגדת חכז"ל ב"מ פ"ד כי הוה מקלעי (רוב הפירוש כתוב כבר בספר מלאכת מחשבת להר"מ חפץ) בא בהערה בזה"ל ובזה מובן מדוע לרב גידל אשר ישב ג"כ על שערי טבילה (במס' ברכות) שאלוהו רבנן ע"ד „גס ופשוט" לא מסתפי מר מיצה"ר" וכו' ורב גידל גם הוא ענה להם תשובה עזה וגמרצה לאמר דמי עלי כקקאי חיורי והוא מפני שהיה עקר כמסופר עליו ביבמות ס"ה אשר נתעקר מפרקיה דר"ה, ומסיים והבן זאת כי יקר הוא. מאן דטעים טעם דחשוכא ידע טעם דאורה אבל מי שראה מאורות מימיו לא יוכל לדעתי בשום אופן לראות האור היקר ההולך במאמר הלזה לפי פירושו, כי באמת אנו רואים אשר גם עקר ועקרה ידעו משכב וירוו דודים אף כי אין בידם המפתח של בנים ובין סריס לעקר נתחלף לו וע"כ בא גם הוא בתשובה עזה אבל לא נמרצה וטוב יותר לאמר ולהאמין בצדקת ובתומת הקדושים מלחרוז בחרוזי שור והמור. —

ממע"ל מהוראדנא

*) רש"י דק! ואין כאן שום טעות בלשונו הנאה יספר שאינו נוהג הביא להמ' הכותב לטעות בזה. בש"ס הרשכלקי (דפוס וויען) כתוב אפריין בשני יודי"ן וכל הבקי בשפת ארמית ומה גם בסורית יודע כי אפריין הוא בהוראתו חן שלנו, ע"נ עלי — עלין וכדומה.

המעריך

הגם הלום ראיתי אחרי רואי. הנה האדם בלכתו מן המקום שעמד יוכר בצלו הנראה מאחריו; לא כן מלאך ה׳ יעופף ואיננו — ועתה בראות הגר כי זר צלו ולא תוסיף עוד לראותו שפטה בשכלה שהוא מלאך ממש. (וכן ירמוז הפ׳ בשופטים: ולא יסף עוד מלאך ה׳ להראות אל מנוח אז ידע כי מלאך ה׳ הוא) —

אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי. פירש״י בת היתה לאליעזר, כי פן ואולי שמות נרדפים, אם יאבה שיקום דבר יאמר „אולי״ (אולי יחוס) ואם הדבר נגד רצונו יאמר „פן״ ואליעזר אמר אולי — כלומר: הלואי! —

ולא ידע אתו מאומה כ״א הלחם אשר הוא אוכל ויהי יוסף יפה תואר. כאמור בדניאל וחבריו שמאנו להתגאל בפתבג המלך ואכלו זרעונים ובכ״ז מראיהם נאוה; כן עדות ביהוסף שלא אכל בלתי לחם לבדו ובכ״ז הוא יפה תואר ויפה מראה.

הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו. בשכבר יסבו אנשים ברחוב בלכתם יצוא ושוב והדלת תסוב על צירה בהפתחה לצאת, אבל העצל עודנו שוכב סרוח על יצועו וחובק את ידיו.

גם את הטוב נקבל וגו׳. עוד יבא יום אשר אך את הטוב נקבל ולא רע. זכרה ירושלים ימי עניה. כמו: בימי; וכן ששת ימים עשה. היש בית אביך מקום. ע״ד אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ואשר שכר עליך את בלעם. ר״ל פן יאמרו הגוים כי בעבור זה חדלו לקדמם בלחם, יען חסו על כספם, א״כ למה הוזילו זהב לשכור את בלעם? — ויש ללמוד מזה מוסר כי לא טוב עושים עשירי זמננו המקשיחים לבם. ממעשה הצדקה ומפזרים מהונם לתענוגות ומותרות והלוקוס של הלוקסוס מכלה ממון ללא-הועיל. ביתם לבוש שנים ועל ראש נשיהן ובנותיהן מגבעות בעלי נוצה ואת עטופי רעב לא ילבישו ישע ולתמוך המושכים בעט סופר אין לכסף מוצא. — מו״ה

שגיאות מי יבין

בהתנצלותי לספרי „א״ב עם ציורים״ נגעתי בקצה עטי להראות להסופרים אשר בל ימהרו לבא בכשיל וכילפות על בית הספרות הישנה לתקן כל בדק וכל שגיאה אשר תראה בעיניהם כתבלול עלי עין, כי באמת מלתא דלדידן הוא מומא בעיני הבקי בחדרי תורה הוא דבר שלם ואיננו צריך לשום תקון כלום.

א) זכורני כי קראתי בעלי החלוץ אשר ה׳ יה״ש אמר לתקן המקרא שכתוב בתורה (שמות) מי שם פה לאדם אלם או חרש או פקח או עור, במקום פקח צ״ל לדעתו „פסח״ והוא דבר השווה לנפש הקורא להגיה אבל לא בשום שכל, כי באמת הכתוב יציג פה לפנינו דבר דבר והפוכו מי שם פה לאדם והפכו אלם, מי שם את האדם לחרש והפכו פקח (שנתפקחו אזניו) וכן עור והפכו ג״כ פקח שנתפקחו עיניו. —

ב) זה שנים אשר אמרתי לשנות הגירסא והסכים עמדי גם הרב הגאון ר׳ עזריאל הילדעסהיימער במכתבו אלי, במסכת שבת ק״ד: אתו דרדק לבי מדרשא

יוכיח, ומנא ידעינן והכתיב וכל אדם לא יהיה באהל מועד, אלא לאו משום דמהימן עכ"ל הש"ס שם, ואם היה הקרבן נתפגל ע"י המחשבה לבדה, מה לי אם יהיה אדם באה"מ או לא יהיה, והבן, עכ"ל שם. המחבר הזה בנ"כ לא כון להפשט הפשוט בש"ס שם.

אבאר דברי: הנה זה פשוט דאף אי כינא דפגול במחשבה מהני, כ"ש הוא דבדבור ודאי מהני, א"כ בלא ההוכחה ד„וכל אדם לא יהיה באה"מ" לא היה יכול הש"ס להוכיח מכה"ג ביוה"כ דמאמינין להכהן על הפגול, דהא מלי לאשכוחי פגול בלא נאמנות הכהן באופן פשוט וקל, כגון שמפגל בדבור והאנשים אשר היו באה"מ שמעו הפגול, לכן מוכרח להוכיח מהא דוכל אדם לא יהיה באה"מ, וכן מקשה הש"ס שם אח"כ, ודילמא דשמעוה דמפגל (ופירש"י שמפגל בקול רם שנשמע אף מחוץ לאה"מ) ושפיר משכחת לה פגול ביוה"כ בלא נאמנות הכה"ג, ומדחה הש"ס דילמא לבתר הכי קאמר, ופריך שוב הש"ס שם ודילמא דחזיניה בפשפש, ע"כ. הרי מזה נראה ברור דבכל זמן דמלינן לאשכוחי דידעינן מהפגול אף באופן רחוק ודחוק תו ליכא לאכוחי על נאמנות הכהן בזה, ומלבד שאינה ראיה מפורשת, כדברי המחבר הנ"ל, אלא שאף סרך ראיה ליכא הכא, כמבואר למעיין.

ה) המחבר ר"א לווייפעל הנ"ל כתב בספרו „חשבונו של עולם" לד 100 שם בהערה ע"ד מה שאמרו באבות וחיי צער תחיה. הוא הכונה על פרישת ד"א, וז"ל שם, ומזה לחז"ל נדר מניעת תשמיש נקרא בשם „ענוי נפש" עכ"ל, ושגיאה פלטה קולמסו בזה, דהנה מבואר להדיא בנדרים פרק ואלו נדרים בדף פ"א ופ"ב דאין זה נדרי „ענוי נפש" אלא נדרי „דברים שבינו לבינה" הוא דמיקרי, ונפ"מ גדולה היא לדינא שנדרי ענוי נפש מלי הבעל להפר בין לעצמו בין לאחרים, משא"כ נדרי דברים שבינו לבינה אינו מפיר אלא לעצמו ע"ש בש"ס, אולם בגוף חדושו שחדש הנני להביא סמוכין לדבריו, מהא דחשיב בתנא באבות שם על הסדר: פת במלח תאכל כו' ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה, יבמות גיטין ד' ע' קחשיב בהנהו דברים שממעטים את הזרע, המלח ושינה על גבי קרקע ע"ש.

ו) בהרמב"ם ה' ברכות פ"ו ה"ג כתוב וז"ל; כל פת שהמלח בו צריך נט"י באחרונה, שמא יש בו מלח סדומית כו' ויעביר ידיו על עיניו ויסמא עכ"ל. וכתב הראב"ד על זה וז"ל: עשה זה כנגד מה שאמר בגמ' כייל מיכל מאי (כי כן היתה גירסת הראב"ד ועוד מהראשונים) וא"ל לא כ"ש, וחיי ראשי קלקל עלינו את הלשון, עכ"ל הראב"ד. וכתב ע"ז הכ"מ וז"ל: קשה מנ"ל לרבינו דפת שהמלח בו טעון מים אחרונים, ועו"ק למה לא הזכיר דין „כל מלחא" המוזכר בפ' כל הבשר ובסופ"ק דערובין א"ל ר"א בריה דרבא לר"א כל מלחא מאי, ופירש"י כל מלחא מדד מלח וכו', ועוד מה היתה השגת הראב"ד שכ' עשה זה כו' והשיג עליו קלקל עלינו את הלשון, שאין דין שכ' רבינו דומה לכייל מיכל כלל, אלא אם נאמר שעלה על דעתו של הראב"ד שרבינו היה מפרש כייל מיכל מלשון אכילה, כלומר אכל פת שהמלח בו וזה דוחק וזר, ואם באנו לשבש הספרים ולגרוס (כלומר בדברי הרמב"ם) כל את המלח וכו' קשה א"כ מה כונת הראב"ד שהשיגו, ואפ"ל שהשיגו שה"ל לכתוב מדד את המלח ולא כל את המלח שהוא לשון שאינו מובן לכל, וזו אינה השגה דלישנא דגמ' נקיט וגם לישנא דקרא הוא וכל בשלים עפר הארץ. עכ"ל הכסף משנה ועיי' ג"כ בלחם משנה ובמ"ע שהאריכו למעניתם בבאור דברי הרמב"ם והראב"ד ולא מלאו כל אנשי חיל האלה את ידיהם בזה. והנה לפ"ד, הרמב"ם מפרש האיבעיא דהש"ס כייל מיכל מאי? (כן היתה ג"כ גירסתו כגירסת הראב"ד ושארי הראשונים, ולא כאשר בש"ס לפנינו, כל מלחא מאי?) בדרך זה, אם כלל ועירב את

המלח בהמאכל או בהפת והמלח אינו בעין אם צריך נט"י? ומפרש „כייל מיכל" מלשון „כלל" הרגיל בכל הש"ס, ע' לדוגמא, כתובות ד' ע"ו ע"ב להנהו כללי דבייל יהודה אחי, וכן בכ"מ, ועל זה השיב לו ר"א שם לא כ"ש דצריך נט"י, משום דמה אם המלח בעין והוא שם על לבו שנתעסק במלח ויודע שיש חשש סכנה ואפשר שיזהר מלהעביר ידיו על עיניו אפ"ה הצריכוהו נט"י, מכ"ש כשהמלח נכלל ומעורב במאכל ואינו בעין ובוודאי לא ישים על לבו להזהר, כ"ש הוא שצריך נט"י, ולכן כתב הרמב"ם את דינו זה משום דהוא

הערות שונות

מאת

יעקב צבי יאנאווסקי

א) בספר משפט לשון המשנה מהרב וכו' רא"ה ווייס שליט"א, פרק ד' בהערה כתב וז"ל: בחבורי מסורת התלמוד על הספרא פ' אחרי הבאתי הירושלמי יומא פ"ח: תענו את נפשותכם ענוי שהוא אב בית נפש ואיזה זה אכילה ושתיה כו' ע"ש שהאריך הרבה בבאור מלת אב בית ופלפל פלפול זר ורחוק לאיש אוהב אמת ומישרים כמותו י"ב. ואני אומר: לו זכר הרב הנ"ל את הברייתא בבבלי יומא ד' ע"ד ע"ב, אז בלי ספק לא כתב כדברים האלה ולא היה נכנס בפרצה דחוקה כזאת. וזה לשון הברייתא שם: תניא אידך כו' ואם נפשך לומר, הרי הוא אומר והאבדתי את הנפש ההיא, ענוי שהיא אבידת נפש ואיזה זה אכילה ושתיה עכ"ל הבריי' שם. ומי אשר עינים לו ולא יראה כי הירושלמי הנ"ל כיון להברייתא הנ"ל? וט"ס קטן נפל בזה ותחת מלת אב בית צ"ל, אבידת.

ב) שם בס' הנ"ל פרק י"ב, תכונת המשנה לדבר בלשון נקיה, הביא לדוגמא בזה הלשון: וכן נשאו — במקום זינו (גיטין פ') עכ"ל, שגגה יצאה מלפני השליט הזה, כי לא במקום „זינו" נקט התנא לשון „נשאו" ולהבין בלשון „נשאו" כונת „זינו" משום לשון נקיה, כמו בהדוגמא דאוה ומדברת שהבין התנא במלת „ומדברת" כונת „נבעלה" ומשום לשון נקיה שנה התנא בלשונו ונקט „ומדברת" שעל זה לא שייך הדין של המשנה כלל רק בנבעלה, אבל הכא הדין של המשנה שייך בין על נשאו ובין על זינו כדאמר הש"ס שם להדיא נשאו וה"ה לזינו אלא ליסנא מעליא נקט, ופירושו דהתנא חדא מינייהו נקט והליסנא מעליא מינייהו נקט. ולא שנה התנא הכא בלשונו בהפך הכונה משום לשון נקיה. ועוד נראה לומר דהכא לא משום גדר לשון נקיה נגעו בה, רק דהדין דנשאו הוא שכיח משום שהוא בהיתר משא"כ הדין דזינו דלא שכיח כיון שהוא באיסור ולהכי נקיט התנא דיכא דנשאו ולא דיכא דזינו, וזה פירושא „דליש׳א מעליא" הכא, ולא כבכל הש"ס משום גדר דלשון נקיה, וע' ריש פ"ק דיבמות קאמר הש"ס שם: דאי עבר ונסיב באיסורא לא קתני ע"ש. וזה פשוט וברור, ואף שאין בזה שום נפקותא לדברי המחבר שם, כי בלעדי הדוגמא הזאת מוכח שתכונת לשון המשנה לדבר בלשון נקיה מהדוגמא דאוה ומדברת ומנ"ד בש"ס, בכ"ז עם גדולי הדור כמוי"ב דדייקי בליסנא, מדקדקין אפילו כחוט השערה.

ג) שם בס' הנ"ל פרק י"ד כתב וז"ל: וכן נראה שהיה הענין כן בבנין שם „משכון" להוראת ערבון ועבוט, וזה נגזר משרש „נסך" כמו נסכו וקמו כו' ועל משקל אדמון, אחרון, וענינו הדבר המוסך, וסמכו בזה על ענין המקרא שאמר, יוציא אליך העבוט החוצה, א"כ העבוט הוא הדבר היוצא והמוסך ע"כ קראוהו „משכון", עכ"ל. והנה מלבד שיש לפקפק בזה, מה יענה למשכנתא דקרקעות?, במחילת כבוד תורתו נעלם ממנו ש"ס ערוך במס' ב"מ ד' ס"ח ע"א ושם ד' ק"ח ע"ב, מאי משכנתא? דשכונא גביה עכ"ל הש"ס שם, וא"כ הוא משרש „שכן", והמם הוא לשימן המשקל כמו מזבח, מקדש, וע' בערוך ערך משכן, כתב וז"ל: בילמדנו כו' אמר להן לעשות מִשְׁכָּן, שאם יחטאו הוא מתמשכן על ידיהן עכ"ל, הרי ג"כ „שמשכון" כמו „מִשְׁכָּן" וע' במוסף הערוך שכתב וז"ל: וחז"ל עשו אות מ"ם שרשית בפעלים וכן בתי"ו של תרומה, עכ"ל. וזה ברור לכל מעיין.

ד) בספר סניגור מהח' ר"א לווייפעל. שם לד 157 בהערה ע"ד פגול אם הוא דווקא בדבור או במחשבה ג"כ מהני, כתב וז"ל: ולי ג"כ ראיה מפורשת, שהמחשבה זו צריכה דבור דווקא, והוא בגיטין ד' כ"ד אמרו, היה עושה עמו בזבחים וא"ל זבחים שעשיתי עמך נתפגלו שו"ה אינו נאמן אבל מה אעשה שהתורה האמינתו דכה"ג ביוה"כ

ח) שם בכתובות דף י"ז ע"א, ר"ש בר' יצחק מרקד אתלת, א"ר זירא קא מכסיף לן סבא, כו', עיין פירש"י אתלת, שלש בדין זורק אחת ומקבל אחת. קא מכסיף לן סבא, שמזלזל בכבוד ת"ח ונוהג קלות ראש בעצמו, עכ"ל, ובאמת אין המלות: מרקד אתלת סובלות הפירוש הזה, גם המלות קא מכסיף לן סבא לא לפי הפירוש של רש"י הן, כמבואר לכל מעיין בעיון הדק היטב, גם קשה לפירושו מה ראה לכנותו כעת

בשם „סבא", אבל לענ"ד הפירוש הנכון הוא, שר"ש בר' יצחק היה זקן ותש כח וכאשר רצה לרקד לפני הכלה הולך למשענת עם רגליו, מקל ומטה, וזה הוא הפירוש מרקד אתלת כמו שמצינו המליצה הזאת ממש בהויתה במס' שבת קנ"ב ע"א תניא ר"י בן קסמא אומר טבא תרי מתלת, ופירש"י טובים ב' הרגלים של ימי בחרות מג' של זקנה שצריך משענת עם רגליו, ואמר ר"ז קא מכסיף לן סבא, כלומר שהוא מביש אותנו בזה, שהוא סבא ותש כח ובכל זאת מפני חביבותא דמצוה לשמח חתן וכלה יתגבר שארית כחו לרקד אתלת, ואנו, אשר מלאי כח עלומים אנחנו, מתרשלים אנחנו בהמצוה הזאת! וזה לדעתי אמת ויציב!

ט) במס' גיטין ד' ל"א ע"ב ר"ה ור"ח הוי יתבי חליף ואזיל גניבא עלייהו אמר חד לחבריה ניקום מקמיה דבר אורין הוא א"ל אידך מקמיה פלגאה ניקום? אדהכי אתא איהו לגבייהו אמר להו במאי עסקיתו אמרו ליה ברוחות א"ל הכי אמר ר"ח בר רבא א"ר ד' רוחות מנשבות בכל יום וכו', מאוד יקשה לאמר שהנהו גברי רברבי כמו ר"ה ור"ח יוציאו מפיהם דבר שקר. כי לא מצינו שעסקו טרם בא אליהם גניבא ברוחות, ואם שמותר לשנות מפני השלום, היינו במקום שאין ברירה, אבל הכא מדוע לא אמרו לו את הדבר שעסקו בו באמת עד שלא בא אליהם? הלא בלי ספק לא עסקו בדברים של מה בכך. ונראה לי לומר, כי לא הוציאו ח"ו מפיהם דבר שקר, כי כונתם היתה במה שאמרו שעסקו ברוחות היינו במה ששקלו וטרו אם ראוי הוא לכבוד מאשר כי בר אורין הוא, או אינו הגון לכך יען כי פלגאה הוא, וכונתם היתה למה שאמרו במס' אבות כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו, והוא לא היה יכול להבין את זאת מדבריהם, כי לא שמע במה עסקו והבין שכונתם לרוחות ממש המנשבות בעולם וע"כ אמר הכי ר"ח בר רבא א"ר ד' רוחות מנשבות בכל יום, וכו'. ולדעתי נכון הדבר מאוד.

יו"ד) הוריות ד' י"ב רמה קרני ולא רמה פכי? דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותן, שאול ויהוא שנמשחו בפך לא נמשכו מלכותן, ע"כ, ופלא בעיני, איה איפה היתד בפסוק הזה לתלות עליו דרש כזה? הלא חנה תתן שבח והודיה לה' אשר הרים קרן הצלחתה ללדת בנים אחרי אשר כבר התיאשה. וקרן של משיחה מאן דכר שמיה? ע"כ נלענ"ד אחת משתי אלה או שט"ס קטן נפל בזה הגליון של המקרא, או שכונת הדורש לא היה להמקרא הזה, כי אם ראשית תפלת חנה נקט ואתי ובאמת כונתו להמקרא בסוף תפלתה שאמרה ויתן עוז למלכו וירום קרן משיחו, ועל המקרא הזה הדרש עולה יפה, כי הדורש הזה מפרש המקרא הזה כן: ויתן עז למלכו, היינו המלך שימליך בנה שמואל וירום קרן משיחו, היינו הקרן שימשח בו בנה שמואל את המלכים, כי רוח נבואה דבר בה, וכן יפרשו רוב המפרשים הראשונים, ע"כ הקשה שפיר הלא שמואל משח ג"כ בפך, ולמה הזכירה רק את הקרן דווקא, ומשני משום דוד ושלמה שנמשכו בקרן נמשכו מלכותן וכו'. ולפיכך נקטה חנה במליצתה רק את הקרן.

י"א) יבמות ד' יו"ד ע"א ואעפ"כ בדקה לוי במתניתיה כו' ופירש"י, בדקה, הגיה והוסיפה כו', ולא ידעתי אנה מצא המשמעות במלת „בדקה" על הגהה והוספה, וגירסת הערוך פתק, ע' ערך פתק, ג"כ אינו מובן כי הוראת מלת פתק הוא זריקה כמו הדוגמאות שהביא הערוך בערך זה ע"ש, ואולי נשתבשו דברי הערוך כאן, וצ"ל כל זה בערך פתך שהוראתו עירוב, ע' ערך זה, ור"ל עירב לוי את אמו אנוסת אביו בהנהי שיש שפוטרות צרותיהן, אבל לפענ"ד נראה לפי גירסתנו בהש"ס אשר לפנינו, שט"ס

נמצא בהש"ס לפי פירושו, כנ"ל, ולא זכר הדין דמדד מלא, משום דלפי פירושו בהש"ס הנ"ל להדין הזה אין זכר בהש"ס, וגם כי מלתא דפשיטא הוא, ולא עלה ולא יעלה על דעת ר"א בריה דרבא לאסתפוקי בזה, וזה שגרם לו להרמב"ם לנטות מפירושן של מפרשים אחרים לפרש האיבעיא על מדידת מלא, ועל זה כתב הראב"ד, עשה זה כנגד מה שאמר בגמ' כייל מיכל מאי, כלומר הרמב"ם מפרש בייל מיבל היינו שכלל ועירב את המלח, וחיי ראשי קלקל עלינו את הלשון, שאין דעתו של הראב"ד נוחה מהפירוש הזה והוא מפרש בייל מיבל כפירוש כל המפרשים מלשון מדידה מלשון וכל בשליש עפר הארץ.
ועתה הדברים נכונים וברורים.

ז) בגמ' כתובות ד' יו"ד א', ההוא דאתא לקמיה דר"ג א"ל פ"פ מצאתי א"ל ר"ג אשבוה כופרי מברכתא קביעי ליה, והא ר"ג הוא דאמר מהימן ? מהימן ומשבינן ליה כופרי, רב אחאי מפני כאן בבחור, כאן בנשוי, ע"כ. ופירש"י אשבוה כופרי: הלקוהו במקלות קליות של דקל, ועי' בתוס' ד"ה „מברכתא", שכתבו הלקוהו שמוציא ש"ר על ב"י כו', ומשני מהימן ומשבינן ליה כופרי, לפי שחשוד על הזנות, עכ"ל. והנה מאוד יפלא בעיני למה ילקוהו ? כי לדעתי אין לו משפט מלקות אף מכת מרדות מד"ס לא משום הוצאת ש"ר ולא משום שחשוד על הזנות. ולבאר דברי: הנה שמצינו בפסחים ד' קי"ג ע"ב טובי' חטא וזיגוד מנגד משום הוצאת ש"ר, היינו משום דזגוד בא להעיד על טוביה שחטא לשנים ולא היה הדבר נוגע כלל לו וידע ג"כ דלא יאמינו לו משום שהוא ע"א וזיל קרי בי רב הוא „לא יקום עד אחד באיש" ושפיר מיקרי מוציא ש"ר, משא"כ הכא דהדבר נוגע לו ובא לשאול אם אשתו אסורה או מותרת לו משום דשמא תחתיו זינתה, ואף אם כינא דלא מהימן אפשר שאסורה לו משום דשוי אנפשיה חד"א. ומה זו הוצאת ש"ר ? אתמהה! וגם משום חשד על הזנות, יהיה שורת הדין לוקה אם ילקוהו בשביל זה, ואף דאמרינן בקדושין ד' פ"א מלקין על לא טובה השמועה, וכן בסנהדרין ד' כ"ו החשוד על העריות כו', ארבעין בכתפיה וכשר ? היינו כשהוא חשוד עפ"י השמועה ומאחרים, אבל הכא מעצמו גלוי דעת ועפ"י עצמו קא אתינן עליה, וקיי"ל בכל הש"ס אין אדם משים עצמו רשע ואינו נאמן לפסול את עצמו, עי' ביבמות ד' כ"ה וכתובות י"ח ובכ"ד: ומלבד כל אלה קשה לי שלא מצינו בכל הש"ס לשון **אשבוה** על מלקות, ולולי דמסתפינא היה נראה לי שט"ס קטן נפל הכא בהש"ס במלת **אשבוה** ותחת זה צ"ל מלת **אכשוה** כופרי, ואכשוה פירושו כמו שמצינו כתובות ד' ע"ז ע"א אכשוה שערי לר"א כו' ועל דא אכשוה שערי לר"א, ע"ש ופירש"י שם אכשוהו שערי, האכילוהו שעורים כבהמה, כל הנאכל שלא כדרכו קרי ליה כושש, עכ"ל שם. וכופרי, הוא תמרים שלא נגמר בשולם עי' ברכות ד' ל"ו. שומר לפרי מאימת הוה בכופרי, ובפירש"י שם ובפסחים ד' כ"ב ובכ"ד. והנה מצינו בסנהדרין ד' ק"ז ע"א, שהמליצו על מי שפחז יצרו עליו וקפץ את השעה לבעול בעילת איסור ולא כבש יצרו להמתין על שעת הכושר והיתר, המליצה שאכל פירות שלא נגמר בשולם, עי' מאמרם שם ראויה היתה בת שבע לדוד אלא שאכלה פגה, ע"כ. ועי' פרש"י שם. ואחרי כל הנ"ל יפורשו דברי הגמ' הנ"ל כמין חומר, כי השואל דאתא לקמיה דר"ג היה בחור (כן הוא לפי הס"ד וכן הוא לפי מאי דמסיק שם כמבואר להמעיין היטב בהסוגיא שם) ואמר פ"פ מצאתי, אמר ר"ג בדרך מליצה **אכשוה** כופרי, כלומר האכילוהו פירות שלא נגמר בשולם לרמז לו כיון שבחור הוא ומנא ליה הבקיאות בדבר

'ה ? אין זה כ"א מברכתא קביעי ליה ודחק את השעה לטעום טעמא דאיסורא עד שלא באה שעה בהיתר, והמקשה הוא ס"ד דר"ג אמר כן בלשון תמיה, וכי מברכתא קביעי ליה ? ולא מהימן בזה ומה שאמר אכשוה כופרי היינו לאיים עליו ולגעור בו, כלומר, דבריך שבקי אתה בזה ונותן אתה מקום לטעות שמברכתא קביעי לך, ראוי אתה להאכילך כופרי, אך בדאי אתה ולא מהמנינן לך ! ומשני מהימן ומכשינן (כצ"ל) לי' כופרי, היינו שבאמת ראוי והגון הוא למאכל **תאוה** הזה, מאחר שפיו ענה בו כי בקי בדבר הוא וגם אנו מאמינין ליה בזה שמצא פ"פ וע"כ כבר טעם טעמא דאיסורא וקפץ את השעה לאגורי יצרא אנפשיה עד שלא הגיעה לו שעת הכושר והיתר. וזה נכון לענ"ד.

קטן נפל בזה ובמקום מלת בדקה צ"ל דבקה, כלומר שדבק לוי את אמו ומאכסותו במתניתיה וצרפה להכניס שפוטרות את צרותיהן, ונכון.

יב) במדרש ב"ר פ' יו"ד בד"ה בר שירא אמר העלה שמים מן הארץ, כו'. עיין בהמפרשים שדחקו עצמן בדקוקים גדולים למצא מקור להדרש הזה, ונראה לי פשוט שדרים וכל **צבאם** מלשון צביא המבואר במס' ב"מ ד' כ"ט ע"ב ובחולין ד' פ"ד וע' פירש"י שם שפירש להדיא. וז"ל כל מיני תבלין ועשבים ועקרי בשמים קרי צביא, עכ"ל.

י"ג) תהלים ק"ב, כ"ה, **אמר** אלי אל תעלני בחצי ימי בדור דורים שנותיך. כל המפרשים נלאו למצוא פשר דבר בפסוק הזה כי אין להמלות „בדור דורים שנותיך" שום קשור וחבור לחצי הפסוק הראשון, ולכן לא אמנע להעתיק לך קורא יקר ממאמרי

„שפת עם לעז לקדשי יהודה" אשר אתי בכתובים, באור זה הפסוק, וז"ל שם: האשכנזי יאמר בדרך מליצה על **המיתה** „אין דיא עוויגקייט פאהרען, וואנדערן". המשורר האלהי יכנה את **הנצחית האמיתית** בשם **דור דורים** שנותיו של הקב"ה, כי רק זה נוכל לקרוא בשם **נצחית אמיתית**, ובאור המקרא כן הוא: אמר אלי על תעלני בחצי ימי, היינו אחת שאלתי מאתך אלי, אשר בל תקחני מארצות החיים, בדור דורים שנותיך, אל

הנצחית האמיתית! כי עוד לא השלמתי חוקי ותעודתי פה עלי אדמות, והמליצה האשכנזית „אין דיא עוויגקייט פאהרען" מצאה קן לה בהפסוק הזה. —

שילאווקי פרור קיעב בירח סיון התרמ"ו לפ"ק.

תולדות החכם הישיש המנוח מוה' מרדכי יונה ראזענפעלד המכונה מישו"ב.

נכתב בספר מאת בנו החכם ר' מיכאל ראזענפעלד

והכינה בלשון קצרה לתועלת "בית האוצר"

אנכי תלמידו

שאלתיאל אייזיק גראַבער

הרב מוה' מרדכי יונה ראזענפעלד אשר תמונתו נגדינו מזהרת, והנודע לקוראי מכ"ע העברים בשם הספרותי מישו"ב ר"ת מרדכי יונה שוחט ובודק, נולד לאביו המופלג בתורה וירא ה' מרבים מוה' משה יוסף בעיר דינאב הסמוכה לעיר הגדולה פרעמיסלא ביום י"א מרחשון שנת תקנ"ה לפ"ק, ואחי אביו הי' ר' צבי הירש דך, שליה בי"ד הצדק ונאמן הקהל בפרעמיסלא, ונקרא בשם ר' הירש דיין שמיש, והוא היה סופר הקהל, ומהיר בשפות עברית רומית פולנית ואשכנזית, כל עניני העדה בינה ובין הממשלה נעשו על פיו, וכל ספרי מקנה וקנין בין איש ובין רעהו הוא היה הכותב והחותם, והממשלה אשרה וקימה תמיד המכתבים אשר נכתבו בארבע לשונות האלה בכל תוקף כתבי הנאטארען עתה, כי כן היה ההוק בימים ההם בבואו לפני הרב והביד"צ או לפני אנשי הקהל ולפני שופטי הממשלה אלה, היה מקל תפארה עם כפתור כסף בראשו ביד ימינו, וקסת הסופר תלוי באזור הרחב אשר על הלציו לשמאלו. ואספרה פה מדבר קטן אשר נפל במשפחה המהוללה כי נגוע לקורות ישראל בגאליציען, וזה הדבר: בימיו הכה מלשין אחד בשפתיו אנשי הקהל כלם, כי חטאו הטאה גדולה נגד הממשלה הרוממה ושלשת הראשים הושמו במאסר; ובכל העדה אדם אחד מני אלף אין, להגיד ישרם ולהמליץ עליהם. גם האיש צבי דך הזה ידו קצרה מפדות וכי בהיותו גם הוא אחד מבני ראשי הקהל נאחז גם הוא בסבך הבקורת, רק לא הושם במאסר והתהלך בחוץ כחפצו אבל הלך אט בהמת רוהו הנזעכה. ויהי היום ויתעשת האיש וילך ויאסוף את עשירי וזקני הקהל כלו להתיעץ בדבר האסורים, ויהי המה נועצים זה אומר בכה וזה אומר בכה ויקם מביניהם האיש צבי דך ויאמר: "שמעו נא רבותי זאת עצתי אשר יעצתי, אני אלכה נא לי אל השופטים "ואתודה לפניהם עֲוֹנִי באמרי כי אך אנכי הטאתי ובי העון והמה חפים מפשע

"ואם אאסר אנכי והמה ישיבו למקומם לשלום, אז לא יבצר מהם מזמה לחַלֵּץ

"גם אותי מן המצר ושלום יהיה לכלנו". הדבר יצא מפיו והמה מהרו ויהלטוהו ממנו גם הוא אחרי דבריו לא שנה וילך אל השופט ויאסר לעיניהם והמה שבו איש למקומו. בהיותו אסור בבית האסורים והמה חשבו מהשבות לנקות גם אותו מהטאיו אשר לא הטא, ולדבר הזה היה נחוץ מאד התאחדות התשובות ע השאלות השונות אשר חקרו ודרשו השופטים מהם; אשר על כן בקש מאת שומר הפתה להביא לו ספר תהלות להגות בו, ובמחט אשר בבגדו נקב אותיות הספר אחת לאחת עד היו למכתב שלם ואז שלח הספר לראשי הקהל ויקראו

דבריו וישלחו לו ספר אחר וכה היה הספר רצוא ושוב עד התאחדו ארבעתם לדבר שפה אחת ודברים אחדים ומשפט כלהם אור יצא.

בהיותו אסור ואשתו ושמה עֶטָה נשארה בביתה גלמודה בעירום ובחוסר כל

כתב לראשי הקהל כדברים האלה: "גַם הַזְקֵן לְפַרְנֵס עֶטָה אֵשֶׁת צְבִי דָךְ". והמאמר הזה יכיל כל כ"ב אותיות אלפ"א בית"א, ודבר שפתים אך למותר להראות

תמונת הרב ר׳ מרדכי יונה המכונה מישו״ב ז״ל

איש כמהו יטה אזנו לקול מלחשים והוברי חבר כהמה לבנות לו בית ועליות מרוחים בשמים טרם מצא מקום ליסד מסדו על יסוד נכון וקים פה בארץ מתחת, אשר על כן ברח מפניהם פרעמיסלא. —

בשובו לעיר מולדת אבותיו אחרי אשר עזבה זה כעשר שנים ובראותו יתרון הכשר חכמתו וידיעתו בענינים וידיעות שונות אשר לא שזפתן עיני איש פרעמיסלא לפנים. והנה רוח הדשה לבשתו, ויחגור בחיל מתניו ויהי לאיש אמיץ כח לעלות ולעמוד במקום גדולים ולדבר לפניהם ולא יבוש. ובפעם ראשונה כאשר בא לבית המדרש הקטן בו ישב ראש הרב הגאון מוה׳ יוסף אשר ז״ל ולמד לתלמידיו המקשיבים לקולו ש״ס ופוסקים מדי יום ביומו. והנה הרב המורה גדל דעה הזה מקשה לשאול שאלה גדולה על פי׳ רש״י במקום למודו לתלמידיו, ולא ידעו להשיב פשר דבר. ויגש אחד מתלמידיו אל הרמ״י היושב שם בקצה השלחן ויגד לו הדבר הקשה ויישב לו על נקלה עפ״י הקש והגיון דברים נכוחים למבין. וכשמוע הרב מי הוא זה המשיב דבר על מקומו, שאל: „בן מי זה העלם״? ויאמרו לו „כי הוא ממשפחת ר׳ צבי דך״. „בן אחי ר׳ צבי דך הנך בני בא שב נא לימיני״ קרא לו הרב העני מכל אזים הלזה, הוא הרב הגאון הנודע בשם „הצדיק״ על ענות רוחו והתהלכו בשלום עם כל אדם, ומאז נמנה הרמ״י גם הוא בין תלמידיו. ותחת כנפי הרב הצדיק הסוכך עליו באברתו מצא מחסה גם מחמת המציקים החולצים לצבא ילדי עניים מרודים תחת בני העשירים כמנהג בימים ההם. וישמעו הי׳ הלוך הלך וגדל, ואז התחתן עם ר׳ יחיאל שכן קרוב לביהכ״נ וביהמ״ד שמה, ונתן לו את בתו עלמה טובה וישרה לעזר כנגדו והמוהר והנדה איזה מאות שקלי כסף וחצי ביתו בית אבנים נתן לו מלבד ארחת תמיד על שלחנו כמנהג פולין. — אך כאשר עברו שנים שתים מטו ידי תותנו והוסר התמיד, ומי משתהו ושמחת לבבהו, כמים עברו, בכל זאת קול אלה וקול קללה, קול רעם וקול זעם, לא יצא מגרונו, לא התאונן באזני זולתו ולא השמיע בחוץ קולו ולא נתן הלילה תפלה לאלקים כי נטל עליו.—

בשתי שנים האלה אסף עוד מלא חפניו חכמה ודעת, ידיו׳ עשו תושיה בש״ס ופוסקים ובספרי המימוני אשר בהם דבק לאהבה הרה והגה עד אשר היו המה ומפרשיהם הראשונים והאחרונים כמונחים בצלחתו כאשר פירושו על „בחינות עולם״ להמליץ הבדרשי יגיד לנו, וספר „מלות הגיון״ היתה מלתו על לשונו. גם בספרו „פרקי משה״ שם לו פרק נאה והיתה לו ידיעה גדולה בחכמת הנתוח ובדרכי הרפואה אשר למד מספרי העמים, ואף אם לא השתלם בחכמה הזאת כמשפט הרופאים, בכל זאת הועילה לו ידיעתו המיֻטה הזאת תועלת לא קטנה בהיותו כל ימיו איש כפרי רחוק מעיר מתום והיה כאשר קרה מקרה ופגע את אחד מבני ביתו או שכנו הקרוב אליו, ידע הוא לכלכל את החולה במשפט, ופעמים רבות הסיר המחלה בדברים קלי הערך טרם התגלעה בגוף החולה, קצות דרכיו בחכמת הרפואה (מעיד בנו ר׳ מיכאל הסופר תולדותיו בספר) ראו עיניו אז כאשר נפל למשכב בשנת הארבעים לימי חייו ומחלתו כבדה עליו מאד. אלה אשר באו להשכיל אל דל אמרו נואש לחייו וכאשר בא רופא מהולל אשר שלחה אשתו לקרוא לו ולבקרהו, משש גיד הדופק בידהו ובקנה הלול הכה ונטה אזנו על הזהו, ראה על בדקי ויובש לשונהו, הביט ושאל במי רגלהו, ואחרי אשר אותות לא טובים ראתה עיניהו, הניע עליו במו ראשהו עקם שפתיו והגביה שכמהו, ורע רע אמרו כל יצורי גוהו. וכאשר ישב על השלחן לכתוב רפואת התעלה על העלה אשר הוציא מהיקו והעומדים עליו נתנו קולם בבכי, התעורר החולה ויתעשת „האתה זה אדוני פלוני אלמוני״ שאל את הרופא בשחוק קל על שפתיו „אנכי״ השיבהו „ומה תאמר למחלתי הכבדה מאד״? „הלא תראה אחי כי אנושה מכתך״ ענהו הרופא „הארה עוד אחי ורעי בארץ החיים״ „אלקים יודע לא איש כמוני״ השיבהו „אם כן אפסה כל תקוה לתקות החוט ופתיל חיי״ שאלהו וכאשר לא

עוד את חריצות המשפחה הנכבדה הזאת ככל אשר הצטינה בימי חשך ולא אור.

בהיות הרמ"י כבן חמש שנים מת עליו אביו ותשאר אמו ושני בניה, הוא ואחיו הגדול ממנו ושמו ליבש, וכשנתים ימים ישבה האלמנה ושני בניה שוממים בבית אישה, ואחר נשאה לאיש המוני. כבן שבע שנים היה אז. ואחיו הגדול כבר היה בן עשר שנים. הנער ליבוש הזה התבונן כבר ראה גם ידע את אבי חרגו ואת שיחו, כי יראת ה׳ ותורתו לא היה עמו, ובראותו את האיש הזה ואת עבי גבי מגינו קרא אליו את אחיו הצעיר והגישו אל הדלת והמזוזה ושם נשבעו שניהם לעזוב בית אמם עזיבה עולמית. פקודת האח הגדול שמרה רוח האח הקטן ויפנו ללכת לבית דודם לפרעמיסלא. ואחרי דרך שלשה ימים באו רעבים גם צמאים לבית ר׳ צבי דך הנזכר, והוא משכם חסד, ויכלכלם בכבוד, גם למדם תורה

ותלמוד. אבל ימים רבים לא ראו בטובה ואחר שלש שנים מת דודם היקר צבי תפארתם היה והיתומים האלה סבבו בחוצות העיר רעבים ללחם וצמאים לדבר ד׳ ומאסף אין. ובראותם כי כלתה עליהם הרעה שמו מגמת פניהם להעיר בראדי כי הוגד להם אשר שם נמצא איש מודע לאביהם והאיש נכבד מנכבדי העיר הגדולה הזאת והוא יאספם הביתה ויט אליהם חסד. בתקוה הנעימה הזאת הלכו הלוך ובכה והתגודדו מכפר לכפר מעיר לעיר עדי בואם לבראדי. גם תוחלתם לא נכזבה כי האיש הנדיב הזה היה אב להיתומים האלה, מפתו האכילם מכוסו השקם הלבישם, הנעילם גם מורה נתן להם. ויהי כאשר בהן את הילדים לדעת מיתרון והכשר שכלם, וירא כי הצעיר הרמ"י כבר ידיו רב לו בתנ"ך וכמעט כל התורה ורוב ספרי הנביאים שגורים על לשונו, חכמת הדקדוק לא מוזרה לו, גם עם התלמוד עשה חוזה, ובשפת אשכנז עשה חיל כבני-הארץ בימים ההם, וזה הקטן גדול הוא מאחיו, וישם פדות בין האחים, את אחיו הגדול נתן על יד עושה במלאכת התפירה ללמדו אומנות נקיה וקלה, ואת הצעיר הקדיש לתורה ולתעודה. ומכל מלמדיו אז, זכר הרמ"י כל ימיו איש זקן אחד שהאיר עיניו בהתלמוד ומפרשיו עפ"י דרכי ההגיון הישר ככל אשר הסכין במו בבית דודו בפרעמיסלא. המורה הזה נחהו בתבוגות כפיו באורה מישור, ובהיותו תחת ידו החלה רוח הבקורת לפעמו, אשר לא סרה ממנו עד יומו האחרון כאשר יעידו עליו מאמריו הרבים במכתבי העתים המגיד, והעברי, ועל כולם מאמרו „נתינה לכהן" נגד הר"ב הגאון נתן אדלער הי"ו בפירושו נתינה לגר. — ולא ארכו גם שם ימי שלותו וימת המודע הזה והוא ואחיו הגדול נשארו בלי משענה, כי האה הגדול עוד לא השלים הקו בבית מלמדו מלאכת התפירה ופעלו לא נתן לו והצעיר מי יגוד לו. אל האח הגדול התחבר נער נעזב כמהו אשר ארח אתו להברה בבית מלאכתו ושניהם נדדו ללחם עד עברו גבול אעסטרייך ובאו למאלדוי ושמה עשה חיל בעיר קישענאוו אשר בבעסראביע והיה לראש הקהל שמה. ואולם הרמ"י הצעיר כאשר ראה כי כלתה אליו הרעה ההל לשקוד על דלתי עשירי העיר וללמד את בניהם ש"ס, תנ"ך, ספרי מליצה ודקדוק לשון עברית, כיד הכמתו הטובה עליו, ויט שכמו לסבול תלאות המורים העבריים צרותיהם ומצוקותיהם כי אכף עליו פיהו. ועל רב ידיעתו במלאכת הפדגוג וצחות לשונו נהרו אליו ילדי עבריים מעברים, כי לשון למודים נהמדה להשכיל נתן לו אלקים. ודרך סאקראטעס היוני עם מקשיבי לקחו היה גם דרכו בקודש, לא זרק מרה בתלמידיו לא העציבם ולא הכלימם כי אם כרע כאח אתם התהלך, אשר על כן הבנים אשרוהו, והאבות כמעט עשרוהו.

בהיותו כבן י"ח שנה וה׳ הניח לו מעצבו ומרגזו והנה רעות שתים סבבוהו אשר אלצוהו לעזוב העיר בראדי ולשוב לפרעמיסלא, עיר מולדת אבותיו, הרעה האחת היא: כי התגברה אז הדת והחוק מלקיחת או חטיפת נערים עבריים לעבודת הצבא וירא לנפשו לשבת בעיר אשר כגר הוא בתוכם. והסבה השנית מאת השדכנים היתה נסבה. כי סבבוהו כתרוהו לא נתנו מנוחה לנפשו ובאמרם כי עתו עת דודים תפשוהו בבגדו לאמר שמלה לכה התן תהיה לנו, והמה לא ידעו כי לא

שם להרב הגאון החוקר והמבקר אשר כהן אז במשרת רואה נאמן ומנהל עסק הבית ההוא וימים או לילות רבים בלו שניהם יחד בדברי חכמה ודעת. וכאשר בא הרב הגאון החכם הכולל מוה׳ צבי הירש היות האב״ד דק׳ זאלקיעוו לבובה, ויסר לבית הרב החכם הנ״ל וימצאהו מתרועע עם הרמ״י ושואל ממנו לפרש לו הכתוב (איוב מ״ם) יחפוץ זנבו כמו ארז, וכאשר השיבו דבר דבור על אפניו כי הכתוב הזה אף הכתוב שלפניו הנה נא כחם במתניו וכאשר יחפוץ (החפץ הטבעי לקיום המין) זנבו (כנוי לבשר הערוה כפתרונו בלשון אשכנז) כמו ארז (כטבע האבר ההוא) גידי פחדיו (עפ״י המפרשים) ישורגו (הוא כארז וגידיו הקטנים כשריגים) התענג הרב הגאון צבי הנ״ל על נועם פירושו וישאלהו „איזה דרך עבר רוח צח ממרום תחת בגדי מתחסד עול ימים הזה״ כי מיום היותו עד יום מותו לא לבד כי לא התערב עם השונים בלבושיהם מלבוש אבותיהם, כי אם גם תכלית שנאה שנא כל מדה (מאדע) חדשה ולא נתן לה מהלכים בין בני ביתו, וכגודל שנאתו להשמלות החדשות לבקרים, כן היתה עזה אהבתו לבגדים נקיים ומטהרים. הוא לא נכר בחוץ מה מלאכתו, שמלתו לא מגוללה וידיו לא נגואלו, כי שכל בהשכל ודעת את ידיו ידי אומן נפלא ההיו לו מטבעו לבלתי יז נצח הצפור או הבהמה השחוטה על בגדיו ותעב שמלותיו, ומאז והלאה היה לו שיח ושיג גם עם הרב הגאון איש היות הזה וכאשר עשה פעם אחת דרכו דרך סאסניצה סר לביתו והשתעשע עמו כרעים אהובים.

ויהי ככלותו למודין שב אל הרב הקדוש ריבאטיטשה ונסהו במסות שונות ונתן לו מכתב הסכמה, וימלא את ידיו לטבוח טבח והכן ליראי ה׳ ולחושבי שמו,

בין הערים והמקומות אשר שאלו להם שו״ב היה גם הכפר הפרזי מעדיקא הנישען לגבול פרעמיסלא, היהודים המעטים בני הכפר הזה דרשוהו ויאיצו בו לאמר מי (מרדכי יונה) יאכילנו בשר. והרמ״י אף אם מכתב הרב הקדוש הזה היה לטוטפות בין עיניו וראו בני ארצו כי שמו נקרא עליו וייראו מגשת אליו, בכל זאת ידע כי המתחסדים הנמצאים בכל עיר ועיר אף אם זמותם בל יעבר פיהם ירגנו בסתר אהליהם ובכל עת מצוא יקדישו עליו מלחמה, ע״כ בחר הסתופף במעון צר ושלוה בו, מדור במקום רחב ידים וזבחו זבחי ריב וידרש לבני הכפר הזה ויהי להם לשו״ב. כעשר שנים ישב פה שלאנן וישלו לא החרידו איש מרבצו ולא הפריעו ממעשהו, די לחם היה לו לפי הטף, ובגדולות לא נסה ללכת מעודו, יומם ולילה הגה בתורה ובדעת ה׳. כל עת לא השביתה אותו מלאכתו, גם למד דעת את העם אשר ישב בתוכו והם נטלוהו ויישאוהו על שכמם. בתוך העדה הקטנה הזאת, היה איש זקן אחד איש אכר מעודו פולה בארץ ובוקע עצים מנעוריו, לא התפלל לאלהיו ולא נשא מלה עברית על דל שפתיו כי לא ידע מה הוא, אף על זה פקח עיניו וילמד לשונו להגות ברכת שהכל נהיה בדברו, הברכה האחת הזאת ברך בכבדות בלשון עלגים בשכבו ובקומו, באכלו ושתה ולא הפיק בברכה אחרת זולתה.

בימים ההם נתנה הממשלה שופט אחד לכל כפר וכפר והשופט היהודי הזה ידו היתה בכל משלה, הוא קבץ על יד מנות המלך לתתן לאוצר המלוכה, הוא שפט בין איש ובין רעהו, גם היה לאל ידו לענוש נכסין להניח איש במשמר גם להכותו מכות הדרי בטן אם בין הכות הוא עד עשרים וחמש במספר, מלבד המנדה בלו והלך אשר אסף השופט הזה בחפניו כאסוף בצים עזובות, עוד היתה ידו נטויה לקחת בחזקה גם המס אשר שלם היהודי באשר הוא יהודי הלא הוא מכס הבשר א) אשר אכל ומהנר ב) אשר האיר לו בלילי שבתות השנה ומועדיה,

---

א) חלפת החוק ומכס הבשר יצא ונתקיים בט״ז סעפטעמבער 1784.

ב) ומכס הנרות בירח דעצעמבער 1797. הכותב

ענהו עוד צוה עליו „הראיני נא את אשר כתבת שמה" וכאשר קרא את הסמים בשמותם נתן עליו בקולו קול ענות הלושה „לך מעלי איש כסיל, רופא אליל" ואתם בני ביתי אל תיראו עוד לא ינתק הפתיל, טרם ימלאו לי שבעים שנה אדע כי לא יאסף אלי אליו נשמתו והרופא הזה לא ידע ולא יבין את מחלתי

רוח חיים חדשים הפיח בדבריו אלה באף אשתו ובניו העומדים עליו ודמעותיהם על לחייהם ואחרי ימים אחדים קם והתהלך בחוץ. —

בימים ההם הוחל לקרוא בשם רבי ואיש קדוש להרב צבי אלימלך שפירא ז"ל בעיר ריבאטיטש הסמוכה לפרעמיסלא. האיש הקדוש הלזה מלבד אשר היה ירא וחרד לדבר ה' חסיד בכל מעשיו ומקדיש כל עתותיו לתורה ולתעודה ועל אל אלים מדבר נפלאות הנה גם בעניני העולם הארצי הזה ידע לכלכל דבר במשפט, יועץ נאמן בהשכל ודעת לכל שואל עצתו. גם ספרים וידיעות חיצוניות לא היו מוזרים לו, אשר על כן נהרו אליו מעברים יושבי הערים עם בני הכפרים, אלה באו לדרוש את ה' ולבקש תורה מפיהו, והבאים אב ובנו איש ואחיהו, ואלה בצרתם, להשיה דאגתם, ולשאול עצתו, עם רנתו ותפלתו, בין הבאים בא גם הרמ"י לא לדרוש ה' מאתו לא לתת לו פדיון נפשו כי יפלל לו גם לא לבקש עזרתו ועצתו בצרתו. כי אם אחרי השכילה ידו לעשות חיל במלאכת השחיטה והבדיקה, והמלאכה הזאת בהיותה מלאכה דתית ועומדת תחת מחסה ומשטר רבי וכהני הדת ההיא, הנה ידע ויבין כל מבין דבר כי נחוץ היה לו טרם קרב אל המלאכה לראות פני הרבי הנערץ והנקדש הזה ולקרות מעלי רשמי פניו וקמטי מצחו את אשר ירחש לבו עליו ועל מלאכתו, כי כבר שמעה אזנו קריאת מלא אחריו מנערי המתקדשים והמטהרים.

כבוא ראשונה אל בית הרבי והנה שרפים קטנים ההלו לשלוח בו עקצותיהם אולם בין היושבים ראשונה ודואי פני הרבי היה גם דוד הרמ"י ושמו ר' מענדיל, הוא עזב או נטש עניני ביתו ביד אשתו והוא ישב עולם לפני הרבי, וישם כל חפצו ומעיניו בתורת ה' ובמצותיו. וכראותו בן אחיו איך למטרה היה לחצי לשון פרחי החסידים, המורים באצבעותיהם, ומוללים ברגליהם כדרכם, וירץ ויספר באזני הרב את כל אשר קרהו, גם הוא קם ממושבו בחפזון ויצא מחדרו ויבוא אל אלה עזי הנפש וישסע אותם בדבריו, וכה אמר בלכתו „השמרו לכם בנפשותיכם מנגוע בהאיש הזה ובקצה כבודו וכל הנוגע בכבוד אבותיו הישרים ההופך עליו לא ינקה. גם אנכי לא נעלם ממני כי ישא למרחוק דעו, אבל אתם בני לא

תבינו לרעו השמרו לכם מנגוע בקצהו". ימים אחדים ישב הרמ"י בבית הרבי ויאכל על שלחנו וגם אז נדברו שניהם איש אל רעהו בענינים שונים ובראותו את יקר רוחו ורב תבונתו ותמימת לבו עם אלקיו ויראתו על פניו, לא רפה ידו ממנו ולא עזבהו והוא גם הוא דבקה נפשו אחריו ועד אשר הפריד המות בינו וביניו ובמותו קרע את בגדיו וישב לארץ שעה אחת כדת תלמיד לרבו ומנהמת לבו שאג ו י להאי ש פ י ר א וכו'. ויהי כאשר ישב הרמ"י לפני הרבי והמה לבדם ואין זר אתם בבית ויגד לו את כל לבו כי חפץ הוא לעשות במלאכת השו"ב אך ירא מאד את המת המתחסדים פן יסכלו עצתו. וכשמוע הרב הדבר הזה קם בחמתו ממושבו „האיש כמוך יברח וינוס מקול עלה נדף" הרעים עליו בקולו „אל תירא ידידי" ולבבך אל ירך מזנבות האודים האלה ואנכי מגן לך הגד נא מ י יאכילנו בשר אתה או אלה אשר לא ימצאו ידיהם ורגליהם בש"ס ופוסקים ורק הת"ש הוא תורת זבחם אשר על לשונם הזק ואמץ! ואחרי אשר הזק ידיו באלקים נפרדו איש מרעהו ויחל לעשות וללמוד במלאכה בבית שו"ב מהיר במלאכתו בלבוב ובששה עשר שבועות מיום אל יום השלים למודיו מהחל ועד כלה, כל שומע השתומם על למוד מלאכה כבדה כזאת בזמן קצר.

ויהי בהיותו בלבוב לרגל מלאכתו והיה יוצא ונכנס בבית המטבחים התודע

בפי יודעיהם, באמרם אם נפלאה מאהבת אשה ואיש, היתה אהבת דוד ויונתן, הנה נפלאה מהם אהבת מרדכי וישראל, וכל דבר הקשה בש"ס במקרא באגדה למדו ביחד, ופסוקי איוב קשי ההבנה העידו את שניהם להכר פירוש על הספר כלו, פי' הרמ"י בשם כנף רננים כבר נדפס ופי' ר"י הנ"ל לא ראה אור.

פעם אחת היה כפשע בינם ובין המות כי כאשר הלכו שניהם הלוך ודבר והנה השמים התקדרו והעננים חזיזים הרו, ואחרי רגעים אחדים והגה רעם גבורות עובר בין ראשי האנשים ההם יוך בשצף קצף בעץ אשר עמד אך כשלשה צעדים רחוק מהמה, העץ נשבר לרסיסים, והם נמלטו הרעים הנעימים והנאהבים.

גם אוהב אחד היה להרמ"י בפרעמיסלא ושמו ר' יעקב גאלדפארב (ידיד נפשו הזה מת עליו בדמי ימיו והרמ"י התאבל עליו ימים רבים) עמו התרועע והתעלס כפעם בפעם בפירושי וביאורי המקומות הקשים במהרש"א בהדושי הלכות ואגדות וכבר היה לרמ"י תכריך כתבים מלאים חדושים ובאורים על המהרש"א אך נשרפו שנת תר"ה בעליתו. —

תהלוכותיו במאכלו במשתהו ודרכו בקדש בלימודו ובעשיתו מצות ה' הי' כזאת, מדי יום ביומו קם ממטתו בבוקר השכם בין שעה שניה ושלישית אחר חצות הלילה ואחרי אשר רחץ ידיו פניו פאות ראשו וזקנו אמר ברכות השחר תיקון חצות איזה קפיטל תהלות בן ישי, למד מקרא משנה ספר הזוהר כשעה אחת ואחר הגה בש"ס ופוסקים עד בא עת תפלת השחר, אז קם ממושבו וילך לביהכ"נ ויתפלל תפלה זכה בשפה ברורה ונעימה כמונה וסופר כל מלה וכל הגה היוצא מפיו, כמשמר נטוע ישב או עמד על מקומו לא גער ופיו לא פער ולא נעה כעץ היער כי אם בנחת נשמעו דבריו, וכטל נזלו אמריו. בסדר תפלתו היו לו נוסחאות, שנות מאלה הנדפסים בהסידורים, כמו בשיר ידיד נפש אלה חמדה לבי צ"ל

אלה חמדת לבי, בתיקון חצות כי דודי מני נסע ונגלה צ"ל כי דורי כמו שהוא

בכתוב (ישעי' ל"ח) בסדר הקרבנות מלח סדומית רובע בלי מלת הקב, כי כל רובע רובע הקב (רשב"ם ב"ב פ"ט) ועוד . . .

אכלו ושתותו היו במדה במשקל ובמשורה לא העדיף פעם ולא החסיר פעם, גם לא הקדים ולא אחר המועד אשר יעד לו. כל משקה משכר לא בא אל פיו כשלשים שנה רק בעת זקנתו החל לשתות מעט י"ש ושכר, אחרי אכלה ארוחת השחר כתב ספריו ומאמריו ל"המגיד" ל"העברי" גם מכתביו הרבים להגדולים והטובים מחכמי דורו בעניני תורה וחכמה רובם ככלם באו בדפוס במכתבי העתים, אחר ארוחת הערב שנן לבניו כשעה אחת ועלה על מטתו לישן. בכל ימי השנה לא הגה מהמסילה אשר סלל לו הש"ע ימין ושמאל, גם מכל מנהגי ישראל אשר נהגו אבותיו באלה אשר עוד עמד טעמם בם, באלה אשר כבר אבד עליהם כלח, לא נטתה אשורו.

לא אמנע להעתיק עוד שיר אחד יסודתו בקודש מהרמ"י אשר בנו החכם ר' מיכאל נ"י מצאו בכתבי-אביו ונכתב בספר, ואשר ראוי כי שמו לא יפקד גם לקוראי האוצר.

אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי

יום גוחי מבטן אמי — הן הוא יום תחלת מיתתי

האקה דבר לקבר עמי — מעשרי ומעבודתי

ולו אתהלך בישרי ותומי — ותהי זאת לבד תנחומתי!

אוי לי וכו'

גם מהאור בו יכבד אלקיו בימי חנוכת מקדישו כל שמונת ימיה, וזאת יבין כל מבין כי כאבן מעמסה היה המס הזה על שכם האיש היהודי אשר שלמו לא מעשרו ונכסיו כי אם כופר נפשו על הטאו אשר הטא כי לא נולד לאיש מבני האמונה השלטת והאבן המעמסה הזאת שרטה בבשרו ובלבו שרטת, וכאשר אך מצא מקום להסתר או להעלים עיני הממשלה ממנו ירע כי לא ימצא לו עון אשר חטא בעיני אלקים ואדם, אך כאשר נתפש בכף לקה מיד השופט שבעתים בכל חטאותיו. והנה גם הרמ״י מעל מעל בבעל מכס הבשר הזה ויסתר בהחבא בזבחו את זבחו ויעלים עיניו בו, והוא נתפש והובא אל השופט אשר היה שונא לו מתמול שלישום, כי היה הרמ״י עוין אותו וכפעם בפעם הגיד לו על פניו כי יעות צדק, והשופט הזה לא הביא עצה לא עשה פליליה, אך לפתע פתאום והנה משפטו הרוץ כי נתן צו לעושה רצונו לסגור הדלת בעדו להפילו ארצה ולהכותו כדי רשעתו כי הרשיע לעשות. כהץ מקישת עפה השמועה בכל הכפר מקצה ויועדו היהודים איש איש ממקומו ועד מהרה הדלת נשברה, ועצת השופט נמהרה. מאז והלאה ירא עוד לשבת במעדיקא, כי פחד מפני זעם השופט הרע הזה, ויעתק משם לסאסניצה, ופה החלה תקופה חדשה בימי חייו הרוחנים, כי תחת אשר היה עד כה מרוחק מאוהב ורע כנפשו להפיח על ידו רוח חיים באף ילדי עשתנותיו, הנה עתה עטרו עליו אנשים אשר הלק להם ה׳ בבינה ופיהם פערו לשכל מליו, בהם הכי נכבד היה הגבר יקר הרוח אוהב מכבד ותומך לומדי תורה ומביני דעת לו שם על פני הוץ גביר לאהיו מוה׳ שמואל כ״ץ ז״ל בו מצא הרמ״י איש כלבבו ונפשו קשרה בנפשו, בבית אוהבו הזה מצא ספרים רבים שונים למיניהם די רוות צמאוני אשר לפנים לא ידעם.

בימים ההם והרב הגאון ר׳ ענזיל האבד״ק סטריא בא לפרעמיסלא לנחול כסא כבוד הרבנות מהותנו הרב הצדיק מוה׳ יוסף אשר ז״ל שכבר נאסף אל עמיו והשובי״ם אשר בכל הגליל ההוא נקראו אל על להראות ישכיניהם לפניו כמשפט, והרמ״י נעצר בביתו והעביר המועד, (הסבה לא נודעת) ולמען הצטדק לפניו כתב שורות שלש או ארבע על הגליון אשר לפניו והמגילה הקטנה הזאת ככף איש שלח ביד ציר יהודי ממקומו להרב הגאון הנ״ל, לעת ערב שב השליה וכאשר שאל אותו הרמ״י: מה ענך הרב ומה דבר הרב „בבואני" שאל אותי הרב „מה אבקש" ציר השו״ב מסאסניצה אני וזה מכתבו השיבותיו וכאשר קרא המכתב פעמים שאלני „מי כתב המכתב הזה"? "היש במקומנו כותב בלעדו„ עניתיו „בפניך כתב והתם המכתב הזה"? „בפני אדוני" „האם אין לדרכך הנך"? „כן אדני הן קציר הטים היום וכבר עתדתי מלאכתי בשדה לי" אם כן „יסלח לי השו״ב ההוא כי לא אוכל עתה להשיבהו דבר במכתב כאשר לו יאתה כאשר עיניך ראות ביתי מלא מפה לפה, והגד נא לו כי יכול לבוא הנה אז כאשר ירוח לו". אחרי ימים אחדים בא הרמ״י עם מקלו ותרמיל שכיניו לפני הרב הגאון הנ״ל, מאין אתה ידידי שאלהו „השו״ב מסאסניצה אנכי ואלה מאכלותי" ענהו המאתך השגתי השורות האחדות כתובות עברית אשר לא פללתי לראותן משו״ב עירי אף כי משו״ב כפרי כמוך" „ממני אדוני" „אם כן הנח השכינים במקומם ואתה שבה עמדי" ויאהזהו בידיו ויושיבהו לימינו על אף והמת שובי״ם רבים המתקרשים והמתחסדים העומדים לפניו וכאשר נדברו איש אל רעהו הגיד לו הרמ״י כי מתלמידי הותנו הצדיק הוא ותקשר נפשו בנפשו.

בשנים אחדות אחרי בוא הרמ״י לסאסניצה בא גם שמה המליץ המפואר והישר ירא אלקים מאד מוה׳ ישראל בעריש וואלפיש ז״ל משינאווע בעהמ״ח קול נגידים. אתו התרועע הרמ״י שנים רבות ולא לבד כי היה רע לו להתרועע כי אם אהבהו אהבה בלתי מגבלה, עד אשר אהבתם היתה למלה

תמונת הרב הגאון ר׳ דוד טעבלי איש אפיתי ז״ל

חיל ורעדה יאחזוני עת דרכי הוי אחשובה,
עתותי וימי יצאוני הן בהם גשיתי טובה
והימים אשר עוד יבואוני ההפך בימי זקנה ושיבה
אוי לי וכו׳

ידי אשא אל שמים אליך אלה תשועתי
נכחו׳ אשפוך לבי כמים אנא אל אראה ברעתי
כהסדך תן לי לשלום חיים ויצרי לא יועיל להותי.
אוי לי וכו׳

אאו׳ר היום בו נולדתי לעמל וכעס ולמלחמה
ליצרי הה רעי הגדתי ונפשי לו מכרתי לאמה
ולי גם היום בו בגדתי הן כבר שאול פתוח שמה.
אוי לי וכו׳

לכן אדרוש תעודה ותורה היא לדורשיה תהליף כח
ועת רשת יצרי לי מזורה מדרכי אותי לנדוח
אזכור יום שובי הבורה ואז אשקוט ואמצא מנוח
אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי.

בשנת הששים לימי היו שבת ממלאכת השו״ב והקדיש כל עתותיו לתורה ולהכמה ועד שנת השמנים ושליש היה בריא אולם לא כהתה עינו ולא נס ליחה וכל תנועות גוו כתנועות עול ימים רק אז בשנה ההיא נשמטה רגלו אחת בחלקת הקפר כאשר יצא מביתו פתאום ומאז והלאה שמר את מטתו או הלך בכל מאמצי כהו על משענתו עד אשר השיב נפשו למנוחתה בשנת שמונים ושבע לימי היו ביום כ״ב סיון תרמ״ה לפ״ק. על מצבתו כתב בנו היקר החכם ר׳ מיכאל נ״י כדברים האלה

פ״נ

הרב המופלג, החכם האלהי הישיש הנכבד, מוה׳ מרדכי יונה בן מוה׳ משה יוסף שו״ב בפאסניצה המחבר ספר כנף רננים, עין בוחן ואור קרוב נאסף אל עמיו בשנת השמנים ושבע לימי היו ביום כ״ב סיון תרמ״ה לפ״ק.

מה משפט ומעשה האיש אשר פה יגוח
רבי תורתו והכמתו דעת אם תחפוצו

דרשו מעל ספריו, וראו כי לו שאר רוח
במעין בן אמרי שפריו הוצה נפוצו
יראה ודעת ה׳ יחד בלבו אצרו

יומם ולילה אך בהם שם כל מעיניו
וכל תאות ותענוגות בני אדם מנו זרו
נפשו בכלה לאל שבה הזות בצדק פניו
הלא אך נכחו הישיר ארחותיו וכל עניניו

תנצב״ה.

תולדות הרב הגאון ר׳ דוד טעבלי איש אפרתי

(כתובות בידי עצמו (Autobiographie) ביום ו׳ עש״ק ח״י טבת התו״ם)

הן אנכי הצעיר לבית אבי נולדתי ד׳ טבת שנת תר״י בעיר מצער מעריטש במסבי ווילנא בהיות אאמו״ר הגאון החכם וצדיק מוה׳ אברהם אפרתי זי״ע איש שיבה בן פ״ג ואמי הרבנית תי׳ בת אא״ז הרה״ג הצדיק המפורסם מוהר״ר דוד טעבלי ליפשיטץ מסלאנימא זי״ע היתה אשתו השלישיה. אאמו״ר הגאון ז״ל כל ימי חייו הי׳ הון ועושר בביתו ולא נהנה מן הרבנות אף כמלוא שערה. ואך נהפוך הוא, כאשר הון ועושר הי׳ בביתו כן גם צדקתו עומדת לעד, והי׳ נדיב לב, איש טוב ומטיב ומותר משלו. וככה גדלני אאמו״ר כבן זקונים אהוב, וכי גם יחיד הייתי לאמי תי׳. בהגיעי לשנת החמש כבר למדתי גמרא עם רש״י ולא מן הלקח טוב, והקשיתי קושיות אשר התפאר בהם אאמו״ר ז״ל לפני ידידיו גאוני דורו. וזכור אנכי עוד איזה קושיות אשר הקשיתי אז את גאון ישראל סאלאנטער הי״ו אשר עבר אז עלינו איש קדוש זה ויסר אל בית אאמו״ר הגאון ז״ל. בעוד למדתי חומשי תורה טרם שמתי הגיוני בגמרא הייתי גם אני לנס בקושיותי ושאלותי וכה זכרוני הטוב, ולא אזכור מועד שני חיי בעת ההיא אם ארבע שנים או יותר, ההלו ללמוד אתי מקרא, רק זאת אזכור (ובטח אנשי עיר מולדתי מעריטש זוכרים יותר ממני אך רחוקים עתה מאתי ולא אוכל להודע מהם דבר) כי בעת למדתי מקרא אז מעצמי שמתי עיני בהקדמת הרמב״ם לס׳ היד ואזכור את כל לשונו בע״פ עם סדר מקבלי הקבלה ארבעים דור מן רב אשי עד מפי משה רע״ה נאמן מפי הגבורה ויהי לנס כי כל אורח נכבד סר לבית ספרי לשמוע ממני איך לשוני תהגה נכוחות מבלי עקש ופתלתל וגמגומים היאות לילד רק כמוני אז. — מחדושיי בעת למדי מקרא בל אזכור רק אחת אשר עבורה נכבדתי במתנה הגונה מאת אא״ז הורגי הרה״ג ר׳ איציק ר׳ זלמן ר׳ אורים מווילנא זי״ע והוא בביאור מקרא (שמות ג׳ ג׳) „ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה״ אשר שאלתי את פי אאמו״ר מדוע זה כתוב לשון „אסורה״ ולא אמר משה „אלכה נא ואראה״ ויהי כאמור אלי אאמו״ר הגאון ז״ל בשמחה „ומה תענה אתה ע״ז ?״ עניתיו במשל „הלא ידעת אבי את הומת בית המועצה הגבוהה אשר בעירנו (ראטהויז) ואת הגולה אשר על ראשה לנס ולדגל העיר עם הצלצלים והפעמונים אשר עליהם להשמיע קולם בעת אשר נדרש להעיר את בני עירנו, והנה אנכי כי קטנתי ולא אוכל לראות מתחת, את ראש הגולה והפעמונים בעמדי קרוב לבית ההומה, עד אם ארחיק לסור מרחוק לראות את המראה הגדול ממני, אשר ע״כ בהיות גם מראה הסנה הבוער במקום גבוה וגדול מאד בהר האלקים הר חורב עד כי לא יכול משה לראות בקירוב מקום, אמר „אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה״ — ויהי כאשר שש אבי הרה״ג ז״ל לשמוע הדברים מפי ילד רק כמוני, כתב הדברים האלה לאא״ז הורגי הה״ג מוה׳ ישראל יצחק איזינסזאהן הנז׳ וא״ז הורגי שלח לי בעד זה מנחה הגונה. — אחרי כן בהגיעי לשנת השש כאשר אבי ז״ל קוה עלי כי אהי׳ לגאון ולתפארת כמו הגר״א מווילנא אשר יסופר בו כי בשנת השש דרש ברבים. ע״כ למדני גם הוא דרישה לדרוש ברבים בבהכ״נ אשר בעירנו לפני הכמי ויקירי קהלתינו, ויהי לנס כי בלמוד אבי אתי את הדרישה מפני מורי אז המופלג בתורה מ׳ שבח לא הבין מורי את הדרשה ואנכי הבנתי ואספרה ואחקרה במו פי, ואדרוש ברבים את הדרשה, ויהי בראותי את כל הכבוד הזה, וכי קרנים מידי אבי לי לרוממני ולנשאני על, עזבתי את ההתמדה אחרי גוי, ואגדל בעיני על הורי ומורי, ולא הקשבתי בקולם, ואלכה באשר הפצתי, ולימודי רפה מיום ליום בידי באמרי לאדומ״ר כי אין בידי מו״ר להספיק כ״צ די הבנתי ולויישב לי קושיותי ושאלותי, עד כי נאנס אבי לחפש לי מורים מפורסמים בחריפותם. ויהי בהיותי הולך

בהיותי בן ארבע עשרה הי׳ אצלי מוכן לדפוס ספר גדול שו״ת „דלתות זהב״ אשר הנהו ע״ע ספון בידי כמבואר בראש דבר לספרי תוא״ש. ובהיותי בן המיש עשרה כבר נדפסו תשובותיי ופלפולייי ע״פ חוצות כמבואר הכל שם בראש דבר הנז׳ — בהפוך ה׳ הגלגל על חותני נלקחתי למאהליב לבית ידידנו הרב הג׳ החריף הגביר המפורסם מוה׳ שמריהו צוקערמאן לשבת שם על התורה ועל העבורה וכל מהסורי עליו, וזה הי׳ בשנת התרכ״ט בהיותי בן י״ט שנה. שמה במאהליב קניתי לי שם ואמצא לי אוהבים את גדוליה גאוניה וגבירידה וכל הגאונים אשר סרו אליה גודעתי להם וטבעי יצא בעולם להיות לי שם, וארבה בפלפולים ושו״ת בענינים שונים במדינה והו״ל, ואיזה תשובות נדפסו אשר השיבוני אז (בעת ההיא ישבתי במאהליב) ש״ב ידידי הגאון הצדיק רשכבה״ג מרן יוסף שאול הלוי נ״ז זי״ע מלבוב והגאון הצדיק מופת הדור מוה׳ יעקב עטלינגער מאלטונא וידידי שר התורה והמצוה מרן מאיר ליבוש מלבים זי״ע ויתר גאוני הזמן החיים אתנו היום ה׳ עליהם יגן כאשר ימצאו גם בקובץ „יגדיל תורה״ חוברת ב׳ הנדפסת בסוף שנת תרל״ט החולפת. ובשבתי במהליב נהגתי גם ברבנית להתערב בשאלת או״ה, וארבה להשיב לשואלי דבר מרהוק ומקרוב. — ובצאת שמי ע״פ תבל פנו רבים אלי במאהליב לנסות

דבר אותי אדות רבנות אך בה בעת הפך ה׳ גלגל חותני לטובה וירויח איזה אלפים רו״כ ויבוא אלי למאהליב ויקחני לביתי הוראדאק, ובשובי להראדאק השברתי שבר גדול כי מת עלינו ידי״נ ואוהבי כאחי הרה״ג האב״ד המנוח מוה׳ אברהם תזאנאווסקי ואבכה על מותו ימים אחדים ואקוץ בחיי שם ואמהר לשוב שנית למאהליב, אך לא ארכו לי הימים במאהליב וחותני בא שנית ויעתר אלי מלין לעזוב את הרבנות אחרי גווי ולשוב לביתי לעסוק במסחר ולבלתי הניח ידו מזה ומזה כי צר לו להיות מבלעדי אחרי אין לו זולתי לא בנים ולא בנות. — ואז בשנת תרל״א בשובי לביתי הדפסתי קול קורא להודיע מהדפסת ספרי שו״ת „מגדל דוד״ ואחל להדפיס את ספרי שו״ת בעיר מיינץ בדפוס ה. ברילל. עוד לא כליתי מלאכתי מלאכת ההדפסה פנו אלי ידידי הגאונים הצדיקים מוה׳ אליהו גוטטמאכער, ומרעהו הגאון מהרצ״ה קאלישער מטהארן לעטרני בעטרת גבאי ראש חברת ישוב א״י ברוסיה. לא עברו הימים ונלכדתי ברשת מלשני בסתר וביש״ק פ׳ משפטים שנת תרל״ג סבוני שרי הממשלה ותהי בקורת נוראה בביתי וינצלו ממנו את עדיי ולקחו אתם כל כתביי הכל כאשר לכל כי העלילו עלי ע״ד ה׳ ישוב א״י כי הנני ח״ו בן בלי אמון למלכי ומאסף כסף לצאת ביד רמה לארץ ישראל ולבנות שם כמו רמים מקדשים, וכהנה דברי בלע וכזב ועפי״ז קראו גם אותי אסיר בביתי כשנה תמימה ואם כי מהולל אקרא ה׳ ביום ז׳ בול תרל״ד יצא כנוגה צדקי גם חופשה ניתן די ולכל כתביי כאשר נדפסה בספרי „דברי דוד״ גם דרשתי בשם מוציא אסירים בכושרות, מאמר א׳ שם, אפס כי נהרסתי מאד ממצבי, ואז החלו ידידי הרבנים הגאונים לעוררני בדבר הרבנות להמציא מקום נכבד לשום כסא לדוד. ואולם כאשר כבר ברכני ה׳ בארבעה ילדים אז והמה רכים וענוגים וכן אני ואשתי נתגדלנו על ברכי הורים עשירים, הי׳ כבד עלי הדבר למצוא מקום מנוח לי על רבנות אשר ימצא די להספיק לי כל צרכי, ואנכי עודני צעיר עד השלשים לא הגעתי ע״כ ישבתי לי בהראדאק ואאהוב את מלאכת הרבנות בהוראת או״ה וכי״ב אשר כבדני בם באהבה ידי״נ הרה״ג מוהר״ש וואלשאניק ואשנא את שכר הרבנות, וכה עמלתי עד שנת תרל״ז אשר אמנם הציעו אז לפני איזו מאוהביי את רבנות העיר קאלווואריא בפולין. אך כאשר שמעתי מרחוק קול אהדים האומרים אין גביא בעיר ונערתי חצני מזה ואסורה לי פה וויטעפסק לגור בזה ואעש לי פה מסחר מטהעע וכדומה, ובין כה נתרוקנה פה עירי וויטעפסק מרבה הגאון מוהר״ז

לנדא. וזה לי פה כשנה שלישית אשר אנכי שוכן פה וו. ועמל גם במסחרי מבלי ליהנות מכתרה של תורה ובמשך שבתי פה הדפסתי תשובותי בס׳ קובץ יגדיל תורה, כן זה לא כביר את ספרי הקטן „יד דוד טעבלי״ בלבוב ועתה הנני מדפיס

בדרכי לבי וכל אשר שאלו עיני לא אצלו ממני, ויבא לעירנו א׳ מבני ווארשוי אשר הי׳ הדור בלבושו ומתנהג כאחד הגבירים, ובן יחיד לו רך בשנים אשר הובילו במחלצות כבוד ובכפתורי זהב כאחד מבני השרים הגדולים, ואקנא בו ובלבושיו, ויהי ביום הש״ק ואצוה לגדודיי בני גילי הנערים השובבים, ויקחו את ארון המתים העומד בחצר בהכ״נ ויביאוהו בהיכל ה׳ שמה, ויעמידוהו על הבימה, ואת הנער ההדור בלבושו ומצוין בכפתוריו לקחו בחזקה ויטילוהו בארון ואת הדלת סגרו ואנכי התעטפתי בטלית כאחד המגידים ואקחה בידי גם תיבת הטאבאק והמטפחת, ואשא את קולי להספיד את הילד בקול בוכים ובדברים יורדים חדרי בטן, הדבר נשמע בעיר והמון העם עם החכמים התאספו לעזרת הנשים לשמוע משם את הספידי (כי הדלת מעזרת האנשים היתה סוגרת ומסגרת מבלתי יכולת להפתח) וישתאו האנשים לשמוע ממני הספד נפלא מאד אשר לא פללו לשמוע מפי מגיד ומוכיח זקן ורגיל. ויהי אחרי התימי הספידי הארוך והדלת נפתחה ואנכי נמלטתי מתוך ההפכה ואמהר אל בית אבי ז״ל. הדבר הנפלא הזה עשה לו כנפים מסביב עד כי רבים מעוברי אורח סרו לבית אבי לבקשני להגיד למו הספידי, ואנכי בשכר מכרתי את שובבותי, עד כי גם ש״ב הרה״ג הישיש מוה׳ יהודה יודל הלוי עפשטיין מווארשוי בדרך נסיעתו מן מעייני הישועה לווינא דרך עירנו סר לבית אבי וירבה במהירי להגיד לפניו הספידי. ומני אז והלאה רפה יום יום תשוקתי ללמודי, עד כי בהגיעי לבן שמנה התחכם אבי לשכור לי מורה גדול בתורה ומפורסם בהטלת אימה על תלמידיו ה״ה הרה״ג המפורסם מוה׳ יעקב טובי׳ גאלדבערג עתה ר״ם בק׳ סובאלק והוא למד אתי מס׳ נדרים עם הר״ן. והוא בכל עמלו לא מצא מקום לייסרני על עוני בלימודי כי כל דבר הקשה לקל הי׳ בעיני והרכסים שמתי לבקעה ורק על שובבותי וגאות לבבי גסה להראיני חזות קשה עד כי קצתי בו. ולא הפצתי ללמוד תורה מפיו בשום אופן, עד כי נאנס אבי ז״ל ללמוד אתי בכבודו ובעצמו. ובאשר הי׳ זקן גם כי תקפו עליו שיעוריו תמידים כסדרן ולהשיב שואליו דבר, ע״כ בא הגורל ללמוד אתי פ״א או שתים בשבוע, וכה עברו ימים עד כי ביום כ׳ סיון שנת כת״ר לפ״ק הורם הנזר ועטרת מעל ראשי וכת״ר תורה ושלשלת ריעיה לארץ הורדו ואנכי נשארתי כאני׳ בלב ים. —

במות עלי גאון עוזי ומעוזי אאמו״ר נ״ע, ויקח אותי אחי הרב הגדול מו״ה בן ציון אפרתי מסובאלק בפולין לביתו ללמוד עם בניו היקרים יחד, ולשבת לפני מורה אחד מחסידי קאצק ומילידי בריסק דליטא. ואנכי קצתי בו אז כי באמת הייתי בקי אז בערך אלף ומאתים דפים גמ׳ אשר למד אתי אבי בעודו בחיים. ע״כ בחלתי במורה אשר נתן לי אחי, ולא חפצתי היות עוד גם בבית אחי כי גם בניו קנאו בי ובגדולתי ויחפשו עלי עלילות לעולל בעפר קרני, וע״כ לקחני כ׳ אחי וראש הרב הג׳ החכם הכולל הנודע לשם מוה׳ מנחם מענדל האפרתי ז״ל מקאלוואריע בפולין לביתו, ויפנה לי עליותו עלית קיר מלאה ספרים ואלמדה לי לבדי שמה, והנה לא ארכו לי הימים ומכל עבר ופנה באו המדברים לדבר בי נכבדות עם גבירים וגדולים, עד כי נתפשתי בעד השבכה ויובילוני רגלי לעיר הארזדאק מבנות וויטעפסק להתחתן עם איש נודע אז לעשיר גדול בדרך כה״א להגדיל כל דבר בקני זכוכית (מיקראסקאפ) לאלפים וכו׳ ואהי׳ בביתו הוא חותני אשר לו רק בת א׳ רעייתי וגם בנים אין לו זולתה. וע״כ בטרם כלו לי שנות ארבע עשר מיהר לאסרני בכבלי הנשואין, ואנכי בבואי לבית חותני זה בעודי עוד ילד רך בשנים כבר כתבתי חידושיי בספר ואכתוב שו״ת, ונקשרתי בקשר אהבה עם הרה״ג הירא וחרד לדבר ה׳ המנוח מוה׳ אברהם בהרב ר׳ יחיאל מיכל הזאגאווסקי האב״ד ומו״צ בעיר הארזדאק והעמיס עלי שאלות או״ה ובאיזה דיני ממונות וכן בסידור גיטין, ויאהבני כנפשו. אם רבים מבעלי העיר קנאו לי ויחר להם על הרה״ג האב״ד ז״ל בתתו משרה כזה על עלם כמוני, והוא לא פנה אליהם ובענותו הגדולה בקרני בביתי בימי עלומיי, לפני חתונתי, ואחרי כן לא עברו ימים רבים ונהפך הגלגל על חותני שי׳ ואבד כספו בענין רע. ואנכי כאשר נודעתי בסביבותי וכבר

אור בעד אור

כדרש ר"ש השלוני בשעה שהפיל נבוכדנצר את חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש, אמר יורקמו שר הברד לפני הקב"ה רבש"ע ארד ואצנן את הכבשן ואציל את הצדיקים הללו, אמר לו גבריאל אין גדולתו של הקב"ה בכך שאתה שר של ברד והכל יודעין שהמים מכבין את האש, אלא אני שר של אש אלך ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ ואעשה נס בתוך נס (פסחים קי"ח).

ידוע הוא לכל הבקיאים באגדות חז"ל כי יש ויש מאמרים רבים אשר אעפ"י שהמה לפי אמיתתם אורות יקרות והשקפות עמוקות ונאמנות ובקורת חדה ומגולה לוטה בהם. עכ"ז כל עוד לא נאבה להתאמץ להשפיע עליהם גם אורות מבחוץ, כל עוד לא נצליח למצוא את דבריהם עשירים במקום אחר, לא נזכה לראות אור כי יהל ולא נכיר כלל את ערכם כי רב ולא נדע גם מהותם ואיכותם. ואעפ"י כי נביט ־־עליהם יום או יומים לא יתראה לפנינו יש שמץ דבר, כי אין הבור מתמלא מחוליתו, גם המאמר הנוכחי הזר והפלא הוא כאחד מהם, אור גדול הוא לפי אמיתתו, אבל לא הכל זוכים ליהנות מאורו, ולמען להבין אור בעד אור, למען לפקוח את עיני הקוראים כי יראו אור בהיר באגדה זו הקודרת לפני ולפנים אל ספור אחד בדניאל ולגלות שם גדולות ונצורות. אקדים לפניהם איזה מאמרים מבבלי וירושלמי ואו אז יפי׳ דלתות היכל המאמר נפתחות מאליהן. בירושלמי פרק ששה עשר ביבמות איתא בזה"ל „נפל לבור אריות אין מעידין עליו. אומר אני נעשו לו נסים כדניאל, נפל לכבשן האש אין מעידין עליו. אומר אני נעשו לו נסים כחנניה וחבריו" עכ"ל. הנה רואים אנחנו מזה ברור כי גם לענין דינא חוששים אנחנו שמא נעשו נסים גם לאנשים פשוטים והדיוטים יהיה מי שיהיה, וגם לא למען הצלחה כלליות ולא למען להתקדש עי"ז שם שמים ברבים, ועי"ז להטיל כבלי העגון על הנשים העלובות. ואעפ"י כי הוא כלל נאמן וחרוץ, כי לאו בכל יומא מתרחש ניסא, בכל זאת נפסקה ההלכה בירושלמי לחומרא למרות הכלל המושכל הזה, אבל שם בירושלמי ובבבלי יבמות (קכ"א ע"ב) כאשר בא ר"מ להעיד על מעשה שנפל לבור הגדול ועלה לאחר שלש יום, אמרו לו „אין מזכירין מעשה נסים" ומי לא יקשה, הלא בדניאל בגוב האריות ובחנניה וחבריו בכבשן האש מפורש הדבר כי כל אלה נעשו בדרך נס ופלא להצדיקים הללו בפומבי לעיני המלך והשרים למען יתקדש עי"ז שם שמים ברבים. ועכ"ז הדין נוטה לחשוש כי קרה כמו אלה גם לכל איש הדיוט שבהדיוטים ולא גם לשום תכלית נשגב, ומדוע לא נאמר בכמו אלה „אין מזכירין מעשה נסים" ולהציל עי"ז את הנפשות האומללות? האם זה הנס מר"מ גדול הוא מהנפילה לגוב האריות ולתוך כבשן האש? הכלל דברים כאלה צריכים לפני ולפנים, והנה רש"י ז"ל בבבלי ברכות ל"ג על המאמר „מיתיבי נפל לגוב אריות אין מעידין עליו שמת" (בבבלי אינו מסיים „אומר אני נעשו לו נסים כדניאל" כמו בירושלמי) אומר הוא בזה"ל „פעמים שאין אריות רעבים ואין אוכלים אותו" הוא ז"ל רצה לקרב אל השכל ומפני מה אין מעידין עליו? הלא דניאל ניצל מזה ע"י נס ואין מזכירין מעשה נסים, ואשר ע"כ בא לגלות הסוד כי אין בהצלה כזו יציאה לגמרי מדרך הטבע, וזהו אמיתת הכוונה בירושלמי „אומר אני נעשו לו נסים כדניאל" (ראו תוספת יבמות קכ"א ע"ב ד"ה אין מזכירין מעשה נסים ג"כ כדברי רש"י) ובלי כל ספק לקחו רש"י ז"ל ותוספת סברא כזאת מהמאמר בסנהדרין ל"ט בזה"ל „שדיוהו לגובר (לר' תנחום) ולא אכלוהו, א"ל ההוא מינא האי דלא אכלוהו משום דלא כפין הוא" ואעפ"י כי שם מסיים „שדיוה לדידיה (ההוא מינא) ואכלוהו" עכ"ז הבינו רש"י ותוספת בתמימותם. כי באמת לא ע"ד נס לגמרי ניצל ר' תנחום, והראיה לזה כי לקחו סברא זו אצל כל אדם ואעפ"י שאינו צדיק כר' תנחום, ורק נוכל לכנות ענין כזה „נס" על כי ההצלחה עמדה לו לכוון את השעה כי הוטל לבור בעת שהיו האריות שבעים ומשוללים לגמרי מחפץ אכילה. ואשר לכן אין גם פלא כלל במה שאכלו אחרי זמן מה את ההוא

גם ס׳ שו״ת „נשאל דוד״ וגם בספריי אינני נוהג מנהג מחברי הזמן לסובב אותם בעיירות ולקבץ כסף כי לא הרגלתי באלה. והנני עובד את אהיי ועמי כל אשר אך ידרשוני חנם אין כסף והנני הי׳ ממסהרי ח״ים שייש בהם גם ביטול תורה והכמה ויראת ה׳ אך מה אעשה ? האמת אגידה ולא אכחדה, לו אנה ה׳ לידי עיר קלה

ונקיה מאחת מערי הו״ל אשר הטורד לא ירבה להכיל ואשר אוכל ישמה להדריך את בני לתורה ולחכמה ויראה טהורה באין מפריע, כי אז לא הבטתי על כבוד והייתי מקבל עלי איזה שם שיהי׳, רב או מורה, או מגיד שיעורים, וכדומה יהי׳ שם היותר קטן, רק מקום קל ונקי אשר אוכל לישבת בשלוה והפשי מעול סבל רב, ואשר יהי׳ לאל ידי לנהל עדתי על מבועי התורה והחכמה בקול דממה דקה (מבלי לכפות ההר כגיגית על שום איש מאנשים) אז בכל אות נפשי הייתי בוחר בזה, ובורח משכון פה כי ארץ הנגב נהנני ה׳ אשר לא אוכל לפרוש הדבר בכתב ולנגוע בכבוד מכובדים. —

הן זאת בקצרה קורות ימי היי עד השנה הזאת שנת השלשים לימי חיי, ואם החסרתי מעט מתולדותי וקורותי, הן אלה אשר לאי כבוד יחשב לי והן אלה אשר לגאה וגאון יתחשבו ה׳ לא יחשוב לי עון בזה וגם הקהל לא ידאב לבם על אלה כי מי יודע מי מקוראי דברי ירבו אם השמחים אל כבודי, או אם המקנאים ומשנאים ויהי׳ איך שיהי׳ כשם לא אקבל שכר על הפרישה, כן לא אקבל שכר על הדרישה״. — עכ״ל

וכל יתר פעולותיו בספרות הרבנית בהתיסדות מכ״ע . . . וימי שבתו בבערלין הבירה נבא בספר השני לספרותנו לדבר ברהבה. —

שמתו, אלא דלא כייס, דאר"י שבועה שלא אישן ג' ימים מלקין אותו וישן לאלתר, ור"מ מאי טעמא? אמר רב כהנא כיפין על גבי כיפין הוו (ונשען עליהן וישן) ורבנן? דשישא הוו (חלקין ומעומד אין אדם ישן) ור"מ? א"א דלא מסרך (מתחזק) וכייס פורתא" עכ"ל, ואם דברים קלים כאלה חשבו חז"ל לנמנעות ולכן אמרו על ר"מ "אין מזכירין מעשה נסים" הלא מכש"כ היה לחז"ל לאמר על הדמיון לעובדא דחנניה וחבריו "אין מזכירין מעשה נסים" מה נוכל עד"מ למצוא בזה איזה צד טבעי? גם בעלי תוספת הרגישו בזה שם יבמות קכ"א ע"ב ואומרים "שמא נפל בהם וברח מן האש בשום ענין" ובאמת אין לתרץ בכמו אלה את הירושלמי, כי איך יתכן לחשוב אצל חנניה וחבריו במעמד המלך והשרים ואנשי הצבא הרבים, כי ברחו מן האש? מה חשבו בעלי התוספת כי באו להקל בכבוד נס כזה בהשערה נלוזה ורחוקה כזאת? הכלל כל הדברים יגיעים בענין מסובך כמוהו ולא נוכל לבוא אל עומק דעתו של הירושלמי, ולולא דברי רש"י ז"ל בברכות ודברי התוספת ביבמות (הנלקחים מסנהדרין מעובדא דר' תנחום) לא זכינו להבין גם הספור מדניאל, אך ע"ד הנס מכבשן האש נפלא הדבר הפלא ופלא להבין מה חשב בזה הירושלמי? אך אין עוד לאמר כואם מלמלוא אור בעד אור והירושלמי כיפיו תחזינה עינינו, כי נאמר אחד בסנהדרין צ"ב יגלה לנו סודות ונצורות, וז"ל שם "ת"ר ששה נסים נעשו באותו יום. אלו הן. צף הכבשן ונפרץ הכבשן והומק סידו (סיד הכבשן נמחה מרוב החמימות, כך שמעתי, והיתה מושכת למרחוק ומהבל של אותו הסיד נשרפו אותן שהשליכו לחנניה וחבריו לתוך כבשן האש, רש"י ז"ל, והגירסא הומק סידו מובא ג"כ בערוך ערך צף) ונהפך צלם על פניו וכולהו גמרא וכו'" עכ"ל, והנה בעינים חודרות נכון לנו להביט על ההגדה הזאת הקדמוניה המוסרה לחז"ל מפה לפה ומאזן לאזן. ואז נבין היטב את אופן ההצלה של הגדולים הללו לפי ההגדה הזאת, כי לפי המוספר בדניאל אם נבוא לתרגם את הפסוקים כצורתן, הלא אין לנו לצייר הדבר באופן אחר, כי אם שחנניה וחבריו הלכו לטייל בתוך הכבשן הבוער באש שלהבת-יה, וכל העם רואים אותם דרך ארובות הכבשן, אבל המתרגם פסוקים כאלו כצורתן הרי זה בדאי. הלא ההגדה מספרת כי צף הכבשן ועקר א"ע ממקומו מרוב החמימות ומתוך כך נפרץ הכבשן ונתפקפקו חוליותי' הדבוקות זו לזו ותיכף נמחה סיד הכבשן מרוב החום ונמשכו האבנים למרחוק ומרוב ההבל נשרפו המשליכים וחנניה וחבריו נשארו עומדים על מקום פנוי מאבנים ומסיד. והנה לפ"ז הלא נתהוה הדבר בזה האופן. שאך גודל האש והשלהבת והגדלת היתרה אשר נעשו בימות נבוכדנצר אשר אמר "למזא לאתונא חד שבעה על די חזה למזיה" (דניאל ג' י"ט) נהפך להם לרועץ, שמתוך כך נזדעזע הכבשן ממקומו (לפי מלאכת התנורים אז אשר לא היו שקועים בעומק הארץ כתנורי זמנינו) ונפרץ לפרקים. הסיד המדביק את האבנים זו לזו נימק והלך לו. ומרוב זריזות הזריקה מהאבנים והסיד הקודחים שלהבת יה שנזרקו למרחוק, נהרגו המזריקים והמשליכים את חנניה וחבריו, וכמו שנרמז ג"כ בכתוב "כל קבל דנה מן די מלת מלכא מחצפה ואתונא אזא יתירה גובריא אלך די הסיקו לשדרך וגומר קטל המון שביבא די נורא" (שם כ"ב) והמשלכים חנניה וחבריו נשארו במקום מכוון אחרי שהכבשן נתפרד ונתפזר ולא נשאר אבן על אבן. ולפ"ז לא היה גם נס כמוהו ומהדברים אשר הנה למעלה מן הטבע לגמרי, אדרבה הוא דבר מנוסה ומחויב להיות כן לפעמים לפי תכונות התנורים בימיהם. אך גדר הנס היה בזה שכ"כ נתכוונה השעה כי השליכו אותם דווקא בזו הרגע אשר נתמלאה סאת החמימות לאין שיעור ולא רגעים אחדים לפני זה, ואחרי שחז"ל הבינו ענינים וספורים כאלה ע"ז האופן, לכן חשבו ג"כ לענין דינא והחמירו באיש שנפל ג"כ לתוך כבשן האש כי אין מעידין עליו, כי אולי נתרחק לו כאשר עלתה הדבר לחנניה וחבריו.

ועפ"י כל הדברים הללו נבוא ברנה אל היכל המאמר בפסחים. כי ע"פ שפת אללעגארי מצייר הסופר האלהי, איך יורקמי שר הברד רצה בדרך פשוט לכבות את האש ע"י גשם שוטף ואבני ברד ולהציל עי"ז את חנניה וחבריו, אך מסבה כזאת לא היו בני אדם כ"כ רועשים ושוממים, כי הכל יודעים כי מים מכבין אש, ויהיה נראה בעיניהם למקרה גמור, אע"פ שבאמת הוא ג"כ נס ופלא על הדבר בעתו במלואו ובדיוק, אבל באופן זה

מינא, כי בין כך נתקדש בהם שוב פעם קפץ האכילה *) ואחרי דברים מושכלים כאלו מרש"י ותוספת, הלא מוכנים בטוב כוונת הירושלמי, כי באמת אין אנחנו חושבים את נס דניאל לדבר יוצא חוץ לטבע לגמרי, אלא הנס היה יוצא מהמורגל ע"פ רוב, וזה הוא עזרתו של השי"ת כי נתרחש אז דווקא אריות כאלה שלא היו רעבים בשעת מעשה, ודבר כזה אינו מהדברים למעלה מן הטבע, כי גם בעלי חיים הטורפים אין ביכולתם ותשוקתם לטרוף טרף בעת הנה שבעים ומסוללים לגמרי מחפץ אכילה, ודבר כזה קוראים אנחנו „נס" על ההזדמנות המוצלחת בשעה הנדרשת לזה 1) וככה קרה ג"כ לר' תנחום לפי דעתו של ההוא מינא ואשר נתקבלה ההשערה הזאת ג"כ לרש"י ותוספות ואשר ע"כ גזרו חז"ל מותר להלכה כי אין מעידין על האיש שנפל לבור האריות ולאמר שהוא בודאי היה לטרף ולהתיר עי"ז את אשתו מכבלי העגון, כי מותר אני נעשו לו נסים כדניאל כדברי הירושלמי הנ"ל (הבבלי העלים בכוונה הנלות „מותר אני וכו'" למען שלא יתעורר הקורא אגב אורחא ע"ד העובדא מדניאל, אבל הירושלמי לא השם לזה, והשם ביותר לכבוד האמת) אבל על עדותו של ר"מ לא יכלו חז"ל להשען כלל וכלל, כי חשבו זאת כמעט לבלתי טבעי לגמרי, אחרי שבבור מלא מים שים להם סוף א"א כי ישאר שם הנטבע בחיים ג' ימים, ולזאת בדרך כבוד השיבו לו „אין מזכירין מעשה נסים" והכוונה כי א"א להאמין לעדותו ולזאת אין בכח עדות כזאת להתיר כבלי העגון על האשה. אחרי שיש לה עדות שבעלה נפל לבור גדול במים שים להם סוף, ואחרי כי באנו לכלל דעת להבין, איך הבינו חז"ל באור שכלם את ענין הספור מדניאל בגוב האריות ואשר עי"ז היו מוכרחים גם להקוניר בנידון קשה כזה עד למרר את חיי הנשים העלובות האלה, אחרי כי מקרים כאלו לא היו כ"כ רחוק בעיניהם וכמו שקרה ג"כ לר' תנחום, הלא נכון וטוב קדום לנו לחקור, מדוע אין מעידין גם על האיש שנפל לתוך כבשן האש? על מה לנו גם כאן לדון למוורא ולאמר, „נעשו לו נסים כחנניה וחביריו" הלא עי"ז נוכל לצעוק ככרוכיא „אין מזכירין מעשה נסים" יותר ויותר מעל עדותו של ר"מ ע"ד הנפילה בבור של מים שים להם סוף? הלא נראה שם בגמרא את המו"מ מדוע לא נתנו אמון בעדותו, בזה"ל „מאי מעשה נסים? איליימא דלא אכלי ולא איפתי, והא כתיב ולמו עלי ואל תאכלו ואל

*) ביומי הקיסר קלודיוס הורה המקרה תחבולה טובה אחרת לא לכבוד היא לארי מלך החיות, הן רעה געטילני ומנע את ארי מבחית מהרע לו בזאת אשר השליך את מעילו על ראשו, והנה קימו יקיבלו את התחבולה הזאת במלחמות האריות וכל הפעם השתאו לראות איכה נבעת ארי פרוץ ונורא ולא קנה עוד רוח בו אם הושם עליו כסות עינים והיה נתפש בכף בלי כל עמל, ומזה יתברר במה איפוא עלו ליזימאכוס כח לחנק את הארי אשר הסגר עמו בחדר אחד בפקודת המלך אלכסנדר (תולדות הטבע ח"ר לד 227) ואילו ידע ההוא מינא מתחבולה כזאת, כי עתה בטח מתח קו חסד על ר' תנחום כי עי"ז ניצל מהאריות, ובזה היה גם הוא ניצל בשעה שעמד על הנסיון. והבן זאת.

1) וככה איתא בברכות נ"ד ג' ספורים אשר קרו לאיש אחד פשוט ולמר בריה דרבינא אשר ניצלו ממאורעות רק מאשר נזדמנו להם עזרתם בשעתם בעת צר להם. ועכ"ז מכנה אותם הגמרא „נסים" והאנשים האלו ברכו על זה „ברוך שעשה לי נס במקום הזה" לההוא איש פשוט נפל עליו אריה וניצל ממנו. ומקרים כאלה מזדמנים לפעמים לאיזה שבות סוכות שיקרו בשעת מעשה כידוע. מר בריה דרבינא אזל במדבר ולאה למיא. ופתאום קזה לשומת לבנו עינא דמיא ושתה, ועכ"ז מוספר הענין בשפת פיוטי „איתעביד ליה ניסא ואיברי ליה עינא דמיא" ומי לא יקשה, איך נברא? והא אין כל חדש תחת השמש? כאשר הקשה רבא עה"כ „ואם בריאה יברא ד'" אלא עובדא דקדם. ומשני כי הנס היה רק לאקרוני פתחיה. וכן כאן הגליה במה שעין המים היה קרוב למקומו. כי לולא זאת היה מת בצמא. שוב קרהו כי הלך ברחובות מחוזא ונפל עליו גמלא פריצא, ולשימחתו ראה איך נפרצה אז איזה חומה ורץ שם להתחבא, ועניינים כאלו מכונים נסים, על כי היו דברים בעתם,

אמר הדורש בעצמו „ואם אין אתה לומד מכאן" כאלו שמע מאחורי הפרגוד איך השומעים לא יתענגו כלל על גועם דרשותיו ומסופקים עוד מאד בנבואתו ע"ד רפואת כל בעלי המומים ע"ד פלא. ולכן רק בזריזות אל הכתוב כל המחלה וגומר ומסיים ברוב תוקף ועוז כמגלה „הרי לך שנתרפאו" הדורש הזה חשב כי בזה הכתוב הוא כופה את ההר כגיגית על השומעים ועל אפס וחומתם יהיו מוכרחים להודות כי כולם נתרפאו בשעת מ"ת, אבל קוראים מבינים עשו לא עמדי עוד חסד ובואו לא עמי סוב שנית אל מדי חזית עה"כ שמכוני באשיסות. שנה תראו אור חדש וינוסו ע"י כל הגללים וכל ההפלגות לא תזכרנה עוד, וז"ל שמה: תני רשב"י בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין? לבן מלך שעמד מחליו, אמר לו פדגוגו ילך לאיסכולי (בית הספר) אמר להם המלך עדיין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו, אלא יתעדן ויתענג בני כשלשה חדשים במאכל ובמשתה ואח"כ ילך לאיסכולי, כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים הי' בהם בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים אמרו לו מה"ש הרי השעה תן להם את התורה אמר להם הקב"ה עדין לא בא זיותן של בני משעבוד טיט ולבנים, אלא יתעדנו בנ"י עד ג' חדשים בבאר ומן ושלו ואח"כ אתן להם את התורה, ואימתי? בחדש השלישי„ עכ"ל. ומי לא יתרונן מהמראה הזה, מה רב ההפרש בין המאמר המחוכם הנוכחי, לבין המאמר מזה רשב"י הנעתק ג"כ במדרש הזית עה"כ כולך יפה רעיתי, הלא כאן בא רשב"י כקולע אל השערה וליתן טעם על מה נמשכה ג' חדשים נתינת התורה, והוא כי יתעדנו מעט ב"י בבאר ובמן ובשלו, עד כי נתעדן הבשר ונתפשטו הקמטים שנקמטו מרוב שעבוד בטיט ולבנים. כמה אבעבועות עלו בידיהם ורגליהם. כמה סדקים ובקעים עלו בתואר פניהם מהתזת פתיתי לבנים ואבני גיר, וכאשר ישבו שלשה חדשים במנוחה ושלוה ואכלו ושתו בלי שום יגיעה, או אז שבו לאיתנם הראשון. וזהו באמת המלאכים שנשלחו ממרום לרפאותם, ומי המה? הבאר והמן והשלו והמנוחה והשלוה, דברים כאלה יכולים להבריא את האדם וליפותו מבחוץ ומבפנים, ראו ותמהו. איך יפה אף נעים ערך רשב"י את מאמרו. לא עקם את הכתובים, לא גזם את הדבר לפרוט בפרוטרוט את כל מיני המומין ולאמר כי בכל בית ישראל לא נמצא אף אלם אחד ולא חרש אחד, אחרי שזהו מהנמנעות.

ועוד יותר טוב, כי לא זכר כלל כי בעלי המומים נתרפאו אשר זה הוא מהנפלאות, ומנין לו לנבאות דברים כאלו מדעתו בלא שום ראיה מוכחת מפסוקים מפורשים? הלא הוא לא נביא ולא בן נביא, רק הוא רשב"י חכם תלמודי עוסק בתורה המונחת לפניו ואין לו אלא מה שעיניו רואות ולא יותר, האם גם הוא יטפל אל הכתובים כר"י א"ר סימון במ"ר במדבר ולראות בהם דברים במקום אשר גם יער אין? רק זאת הוא בא לשער כחכם בעל נסיון, כי עובדי חומר ולבנים אשר הוסקרו תואלם מרוב יגיעה ונשתנו פניהם לרוע, כתיפו אחרי רוב מנוחה ואכילה ושתיה בלי שום דאגה ומורא ופחד. וזהו אמת באין כל ספק, אבל בעלי מומים אמיתים כמו חרשים ואלמים וסומים מקוטעי יד ורגל אשר נמצאים כמנהגו של עולם באומה גדולה, נשארו על פי הסברא כמו שהיו, ואין ע"ז רשות לכל דורש לגבב דברים מלבו ולהוציא דברים ולזלזל במעשה נסים אשר לא נזכרו בתורה כלל וכלל, הוא רשב"י לא בא להטריח את מה"ש כי יבואו לספר ולנקר את ב"י מכל הלאה וזוהמא, רק מצא בהכתובים את הרופאים המומחים הבאר והמן והשלו ומהם בודאי נתרפאו ב"י ושבו אל יפים וזיום, כה נזדכך המאמר ע"י רשב"י במקום הזה ואין בו שום נפתל ועקש, לא נסים ונפלאות, לא דרשות רחוקות ודיוקים עמלים. 2)

עוד הפעם אופיע לפני הקוראים אור בעד אור ומזה יתענגו עונג רב מספור

---

2) כאן מצאתי מקום להעיר הערה קטנה בכמותה אבל הוא גדולה באיכותה, בספרי המפתח ח"ר קט"ו ע"ב על המאמר ביבמות י"ו „פסוק זה שר העולם אמרו" הארכתי לבאר כי חז"ל לא האמינו ח"ו בשרים כאלה, ושר העולם הוא כינוי אגלם על תולדות היונים (וועלט געשיכטע) ע"ם כל הדברים באר היטב. והנה יצא אחד מהסכילים

שדווקא מרוב השלהבת והחמימות נתהווה הישועה ואשר ע"י עוד נשרפו המשליכים, היה דבר יותר מבהיל ויותר מרעיש, וזה הוא גבריאל מלאך האש (יורקמי וגבריאל המה אלה המלאכים אשר הובאו מבבל) אמר בטוב אלך ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ ואעשה נס בתוך נס, כי הפנימיים יצלו והעומדים מבחוץ ישרפו, לא כן ע"י גשם שוטף היה קר מבפנים ומבחוץ ולא נשרפו המשליכים, התבוננו נא בינה קוראים נבונים ותתפלאו על הפליאה הזאת.

מד' חזית עה"כ כולך יפה רעיתי ומום אין בך

הש"ד כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שיר ג') מדבר בישראל. תני רשב"י בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל את התורה לא היו בהם לא סומים ולא חרשים ולא אלמים ולא פסחים ולא חגרים. ועל אותה שעה הוא אומר כלך יפה רעיתי ומום אין בך. עד שחטאו ונעשו בהם זבים ומצורעין חגרין וסומין וכו' באותה שעה נאמר וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב" עכ"ל.

כאשר דברים כאלה נותנים קצורה באפי המשכילים והמאמינים לכל דבר אשר יתערב להם הנמנעות באפשרות, כמו כן יהי' לזרא ולגועל נפש בעיני הנאורים ונקיי הדעת, כי איך יתכן להאמין על רשב"י אשר דרש תמיד מעניה דקרא, אשר יבוא לגבב דברים ולבנא נבואות מלבו כי לא נמצאו אז בשעת מתן תורה שום בעל מום בעם גדול ונשא מאות אלף, ואיה המקור לזה בתורה? האם באמת סמך רשב"י בכל כחו רק על הכתוב בשה"ש אשר משך אליו בכח הדרש ולאמר כי „רעיתי" היא „כנסת ישראל" ועליה אמר שלמה „ומום אין בך"? הלא עוד ערבא צריך, אבל מה לנו להתמהמה כאן ולעמוד כמשוממים, נלכה שים מהר לתור אחרי אורות אחרות ולהאיר על ידיהן את הדברים הכהים האלה הלוטים באפילה, אל תמשו קוראים נאורים. כי המאמר הנוכחי הוא בודד ואין שני לו, לכו נא אחרי אנהגכם אביאכם אל מקומות שונים עד שיבואר לכם המאמר הזה באופן ישר בלי כל פלא ויציאה מחוקי הטבע ומנהגו של עולם. כי במ"ר במדבר פ' ז' נאמר בזה"ל כיצד בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו כל רובן בעלי מומים, למה? מפני שהיו יגיעים בטיט ולבנים ועולים לראש הבנין. ומי שהוא בונה ע"י שהיו עולין לראש הדמוסין או האבן נופלת וקוטעת את ידו או הקורה או הטיט נכנס בעיניו והוא נסמא והיו בעלי מומין. כיון שבאו למדבר סיני, אמר האלהים כך היא כבודה של תורה שאתן אותה לדור בעלי מומין, ואם אמתין עד שיעמדו אחרים, הרי אני משהא במ"ת, מה עשה האלהים? אמר למלאכים שירדו אצל ישראל וירפאו אותן. ותדע לך שכן. אר"י א"ר סימן, מנין שלא הי' בהם חגרין? שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר ואין נצב אלא על רגליו, מנין שלא היו בהם גידמין? שנאמר כל אשר דבר ד' נעשה, ומנין שלא היו בהם חרשין? שנאמר ונשמע, ומנין שלא היו בהם סומין? שנאמר וכל העם רואים את הקולות, ומנין שלא היו בהם אלמים שנאמר ויענו כל העם, נמצאת אתה אומר שהרי נתרפאו כולן, ואם אין אתה למד מכאן, יש לך ללמוד ממקום אחר, שנאמר כל המחלה אשר שמתי במצרים וגומר הרי לך שנתרפאו, עכ"ל. והנה הדרש הזה בא לקרב אל השכל מפני מה נמצאו כ"כ בעלי מומים בישראל, ומדוע היה הדבר נחוץ כי כולם יתרפאו בשעת מ"ת, אבל למה לא בא להראות לנו איך ועל אופן מה נרפאו אז באמת בעלי מומים הללו? הכי רבותא הוא לשלוח אחרי מלאכים לרפאותם ע"ד פלא כאשר עשה הדורש הזה? ועוד יצא מזוין בכלי מלחמת הדרש ובא בעקיפין על הכתובים עד שיגיענו בראשם כי רעית ישראל היתה כולה יפה ומום אין בה. אך כאשר הרגיש הדורש הזה בסתר לבבו כי השומע המבין לא יקבל בכסף מזומן שטרי דרשות כאלה, כי הכתובים לא יתקעו כף ולא יתנו ערובה לחפץ הדורש, ואע"פ כי ישלשל הדרשן כל היום את קולות הכתובים, יפנו עורף לכל דמיוניו, וכי בשביל שאמר „ויתיצבו" הוא מוכרח להיות שלא היה בכל העדה שום חגר, וכי החגר על קב שלו לא היה יכול לעמוד שם? וכי בשביל שאמר „נעשה" היא ראיה שלא היה בהם גידמין? וכמו כן הנה יתר הראיות הלושות ורפויות עד שאין להם אפילו דמות של אסמכתא בעלמא, ואשר ע"כ

לבהמ"ד, ואיך נפלה בדעתם העצה המחוכמה להשיא את האשה כי תעשה ככה. הלא נראה איך האשה נבעתה מפני ר"מ והודה על נפשה כי היא אינה ומהלומדי להיסות, לא כפי המסופר בהנוסחא הראשונה כי העיזה את פניה כ"כ להגיד שקר בלא רתת וחלחלה. ויותר הוא פלא, כי לפי הספור הזה לא ידעו כלל התלמידים מערמתו של ר"מ בזה, כי הלא אמרו „לא הוה לך למימר לחד מינן למילחש לך" כי הנה חשבו כי באמת נחוץ ר"מ לאיזה לחישה, ואם כן, מה השיב להם ר"מ „לא דיו למאיר להיות שוה לקונו" ? הלא בזה לא הרגישו כלל התלמידים מה ענה להם, אחרי שלא ידעו כלום מה מערמתו של ר"מ ומה שרצה להתלחש דווקא מאותה האשה ? אך כאשר הואלתם קוראים יקרים לכתת את רגליכם ללכת אחרי עד כה, בואו נא עמי אך הפעם ואביאכם אל הירושלמי פ"ק דסוטה (והוא ג"כ במ"ר במדבר פ' ט') בזה"ל: ר' זבדיה חתניה דר' לוי הוה משתעי הדין עובדא, ר"מ הוה יליף דרש בכנישתא דחמתא כל ליל שובא, והוה תמן חדא איתתא יליפה שמעה קליה. חד זמן עני דרים (מאריך בדרשתו) אזלת בעית מיעול לביתיה ואשכחת בוצינא מיטפי, א"ל בעלה הן הוויתה? א"ל משמעא קליה דדרישא. א"ל כך וכך דלית ההוא איתתא עללה להכא לבייתא עד זמן דהיא אזלה ורקקה אפוי דדרישא, צפה ר"מ ברוה"ק ועבד גרמיה חשש בעייניה, אמר כל איתתא דידעה מילחש לעיינים תיתי תלחוש, אמרין לה מגירתא הא ענתך תיעלין לבייתיה, עבדי גרמך לחשה ואת רקקה גו עייניה, אתת לגביה, אמר לה, חכמת אנת מלחוש לעיינה? מן אימתיה עלה אמרת לה, אמר לה ורוקי בגויה ז' זימנין והוא טב ליה, מן דרקקת אמר לה אזלין אמרין לבעלך חד זמן אמרת לי והיא רקקה ז' זמנין. אמרו לו תלמידיו, ר'! כך מבזין את התורה? אילו אמרת לנו, לא הוינן מייתי ליה ומלקין ליה בספסליה ומרציין ומרצייה ליה לאיתתיה? אמר לון, ולא יהא כבוד מאיר ככבוד קונו" עכ"ל.

נוסח הספור הזה נראה חותם האמת על פניו, כי הוא מודיע לנו מי הוא המספר שהוא חותנו של ר' לוי. גם מודיע באיזה העיר קרה זאת העובדא, כל אלה הנה סימנים מובהקים כי הוא מסופר ע"ד האמת. ולפי קושטא דמלתא הוא נקי כעת מכל סיגי הזרות והכזבנות, אולם רק באחת היה נעים לפני המספר לשום עם שפת הפיוטי, והוא לכנות את ידיעתו של ר"מ מן מה שעלתה לאותה האשה בביתה „צפה ברוה"ק" אשר הוא באמת סגלות הלשון המורגל ג"כ בין הסופרים התלמודיים האחרונים לאמר „ראה והבין ברוח קדשו" כי מי לא יבין איך האשה העלובה הזאת הנגרשת מבית בעלה הרעישה בזה את כל העיר וכולם מקטנם ועד גדולם ידעו את כל ונוכחת, ומדוע לא באה שמועה כזאת לאזני ר"מ אשר רק בשבילו כל החרדה הזאת, והוא בחכמתו ובחמלתו בקש תחבולה איך להתיר אשה לבעלה, ואשר ע"כ צוה להכריז בכל העיר, ולכך הוא נחוץ לאיזה לוחשת על העין. השכנות אשר הצטערו בגלל האשה הזה בשמען מהכרוז הזה, נפקחו עיניהם לראות כי מזה תצמח ישועה להאשה, לא נוכל לשער, אם הרגישו הנשים הללו בערמתו של ר"מ, או יותר פשוט, כי הנה נתעו לחשוב כי באמת דרוש לר"מ איזה לוחשת. ואשר ע"כ הערימו כי האשה הזאת תוליך שולל את ר"מ ואשר בין כך תריק בפניו, וכעת הדברים מובנים, כי הנשים נתרגשו מקול הכרוז ובאו לכלל עצה כזאת, לא כפי הנוסחא השניה כי הלכו לתומם לבהמ"ד בלי שום מטרה, שוב נראה כאן, כי הדבר הזה לא נעשה כלל בבהמ"ד ורק בביתו ביחידות, כמו שאמרו הנשים „הא ענתך תיעלין לבייתיה" האשה העלובה הזאת אע"פ כי הסכימה לעצת השכנות, בכל זאת נבעתה למאד בעת ראתה את ר"מ להוציא שקר מוחלט מפיה, כי היא חשבה אשר באמת דורש ר"מ ללוחשת כאשר כן חשבו גם השכנות. אך ר"מ אמלה כי תעשה ותרוק, ואחרי עשותה כל אלה, רמז לה ר"מ כי לא נחוץ לו כלל הלחישה ורק עשה זאת למען להצילה מרעתה, וכאשר לפי המסופר כאן ידעו התלמידים מערמתו של ר"מ, ואשר ע"כ לא שאלוהו כאשר מסופר בהנוסחא השניה בשבוש „לא הוה לך למימר לחד מינן למילחש לך" אחרי כי ידעו כי הוא איננו צריך כלל ללחישה. ואיך זאת שאלוהו בעוז „ידענו היטב כי רצונך לקרב את האשה לבעלה. אך הכי בשביל כך תבזה את כבוד התורה כי אשה תרוק בפניך. הלא יש בכחנו לבוא בעקיפין על פוחז כמוהו התלמד

נפלא מלא זרות ותהפוכות המגלה במ"ר דברים פרשה ה', ואחרי אשר תרתי אחריו במלוא רוחב המדרשים והירושלמי, מצאתיו נקי מכל סיגי הזרות והתמיהות והנהו כעת יפה תואר ויפה מראה, וז"ל שמה: ד"א מהו בקש שלום ורדפהו (תהלים ל"ד)? מעשה בר"מ שהיה יושב ודורש וכו' הלכה אותה אשה לביתה שהיה ליל שבת ומצאה הנר שלה שכבה, א"ל בעלה היכן היית עד עכשיו? אמרה לו שומעת הייתי לר"מ דורש, והיה אותו האיש ליצן. אמר לה, בכך? כך אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוק בפניו של ר"מ. יצאה מביתו. נגלה אליהו זכור לטוב על ר"מ, א"ל הרי בשבילך יצאה האשה מביתה. הודיע אליהו זכור לטוב היאך היה המעשה, מה עשה ר"מ? הלך וישב לו בבהמ"ד הגדול, באתה אותה האשה להתפלל וראה אותה, ועשה עצמו מתפסק (חולה) אומר מי יודע ללחוש לעין? אמרה לו אותה אשה אני באתי ללחוש ורקקה בפניו, אמר לה אמרי לבעלך הרי רקקתי בפניו של ר"מ, א"ל לכי התרצי לבעלך" עכ"ל. והנה כמה מהזרות תכלכל הספור הזה. א) שכל אלה נודע לר"מ ע"י אליהו. ב) שלא האשה הזאת לפי סגנון הספור לא ידעה כלל מכל אלה ולא הרגישה כלל שום עלה ותחבולה איך ביכולתה להיות נועזת כ"כ לבוא ולרקוק בפניו של ר"מ, ורק הלכה לתומה בלי שום מטרה ורק להתפלל. ואיך החכימה כ"כ להבין את ערמתו של ר"מ ולעשות שקר בנפשה ולאמר „אני באתי ללחוש" שלא הבהמ"ד הגדול היה מלא מפה לפה מאנשים שונים, ואיך העיזה לבוא ולדחוק א"ע בבהמ"ד בין האנשים? ג) מה היה לו לר"מ לסבב הדבר בפומבי בבהמ"ד ולזלזל בכבודו כ"כ ולסמוך על חכמתה של האשה כי היא תבין דבר מתוך דבר, הלא אין חכמה לאשה אלא בפלך? ואם עד"מ לא מצאנו הכבוד הזה בשינוים רבים במקומות אחרים, היה מההכרח לקבלו לפי הדעות והמאמינים לכל דבר, או להיות רשע שעה אחת לפני השוטים אם יאבה מדעת עצמו לספרו ולנקרו מחלאת הגזים וגבובי דברים. לכן בואו נא עמי אל מקום אחר והוא במ"ר ויקרא (פרשה ט') בזה"ל: ר"מ הוה יתיב ודרש בליל שבתא. הוית תמן חדא איתתא. אמתינת עד דיתסיל, ונדדרש אזלה לביתהו אשכחה בוצינא טפי. א"ל בעלה אן הית? א"ל אנא יתיבא ושמעה קליה דרישא. אמר לה, כן? וכן לא מעיילת להכא עד דאזלת וריקת באנפי דרישא, יתיבא שבתא קמייתא תניתא ותליתיתא, אמרין לה מגירתא (השכנית) כדין אתון לסיבין (שרוין בכעס)? אתיין עמך לגבי דרישא. כיון דחמא יתהין ר"מ צפה ברוה"ק. המר אית מנכון איתתא דקכימא למילחש בעינא? אמרין לה מגירתא כדו את אזלת וריקת באנפו ותשרי לבעלך. כיון דיתבה קומיה אידחי לית קומיה, אמרה לו, רבי? לית אנא חכימא למילחש עינא. א"ל אפ"ה ריקי ז' זימנין ואנא מיתסים, עבדא הכין. אמר לה איזלי אימרי לבעלך. את אמרת חדא זימנא ואנא רקית ז' זימנין. אמרו לו תלמידיו, ר'! כך מבזין את התורה? לא הוה לך למימר לחד מינן למילחש לך? אמר להם לא דיו למאיר להיות שוה לקונו, עכ"ל.

והנה הנוסחא הזאת לא נתגלה לר"מ הדבר הזה ע"י אליהו מקודם. רק אחרי שראה את האשה בלוית השכנות, צפה ברוה"ק והבין מה שקרה, ומי לא יאבה להבין מה קשבו הנשים בעת נתחברו להאשה לבוא אל ר"מ? האם גם המה לפו ברוה"ק כי ר"מ יבקש ללחוש לו עיניו ויעלה הדבר ככה? ואם לא ידעו מאומה, על מה הלכו

הלועגים על התלמוד בפומבי הרוצים להוכיח כי בעלי תלמוד האמינו בהבלים כמו אלה וחשבו באמת כי יש שר העולם על דרך שהאמינו כל עובדי האלילים בזמניהם. והנה הראני ידידי החכם השלם הה"ר יצחק יעקב ווייסבערג ראיה מפורשת במ"ר שמות פ' י"ז כי זה הוא הבאור האמיתי בדבריהם, וז"ל שם, ועבר ד' לנגוף את מצרים, הה"ד מה אעשה כי יקום אל וכי יפקוד מה אשיבנו (איוב ל"א) מי אומר הפסוק הזה שר העולם אמרו, אע"פ שאמרו איוב (ר"ל, ומהו הבאור שר העולם אמרו) וכן כל באי עולם עתידין לומר כך" ר"ל שם כל האוכלות איך בכל דור ודור הכירו האנשים ואמרו „ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקוד ומה אשיבנו, הרי ברור כי מה שהתולדה תעיד על אמיתתו, נמצלה בפי חז"ל כי שר העולם אמרו, וזה הוא ג"כ אור בעד אור.

את אשתי על לא דבר ולהכריחו כי יקרב את אשתו ולרצותה" ועל שאלה כזו ענה להם תשובה נמרצה „ולא יהא כבוד מאיר ככבוד קונו" ר"ל בשביל השלום ראוי לכל אדם למחול על כבודו, כי סוף סוף אחרי שיעלה הקרוב ע"י השררה יהיה צר לה להדאיבה תמיד בכל מה דאפשר, לא כן אם נתמלא רצונו אז יהיה שלום אמת, ולפ"ז צריכים אנחנו להעלים כל ספור זר על אופן מושכל ולא לסגת אחור מפני סגנון הלשון, כי כמה שבושים עלו בהעתקות, כאשר נראה מהספור הזה איך נשתבש שבוש אחר שבוש עד שעלה כולו קמשוני הגזום, הכלל אין דבר עומד בפני הבקורת.

מ. א. שאצקעס

ספר

אור וחשך

כולל

א) תולדות המשוררים הנשגבים האחים יעקב ועמנואל פראנסים,
והשיר מר׳ יעקב נגד המקובלים .

ב) תולדות המקובל ליבלי פרוסטיץ.

ג) ותולדות המקובל חיים מלאך .

ע״פ מקורים חדשים ונאמנים

עם הערות ונוספות

מאת

דוד כהנא

DRKARNIA GR. KAT. KAPITUŁY W PRZEMYŚLU.

הקדמה

אין האור נכר
אלא מתוך החשך
(בן המלך והנזיר)
שער י"ח בסוף

אמר המחבר : אודות המשוררים הנפלאים האחים פראנסים , והשיר נגד המקובלים, לא הגידו לנו מאומה כל כותבי תולדות ימי עמנו ; ואנכי מצאתי לנכון למלאות פה החסרון הזה , ולהקים להם יד ושם בקורות ישראל ; גם ראיתי שתולדות המקובל ליבלי פרוסטיץ וכל מעשיו הרעים, נסתרו ונעלמו עד היום מעיני החוקרים הרבים, ואין אתם יודע עד מה, כאשר הגיד זאת הפראפ' גרעטץ בספרו : געשיכטע דער יודען א) : וכן גם תולדות הנוכל והמקובל חיים מלאך לא נודעו לנו עוד אל נכון וכמעט ערפל חתולתו

והנה אנה ה' לידי ספר יקר בכ"י בשם : מעשים נוראים ; והוא תולדות ש"צ וסיעתו בשפת יהודית — אשכנזית, מאת שמיש ונאמן של קהל עדת בני ישראל באמשטרדאם , ושמו יהודא ליב ברבי עוזר , אשר ראה ושמע אודותם מאנשים נאמנים , וכתב בכ"י ממש, והחל לכתוב את ספרו בשנת ה"א תע"א , והשלים אותו בשנת תע"ח ב) ובהכ"י הזה מצאתי כי מן דף נ"ו ע"ב ; עד דף ס"ה ; יספר ר' יהודא ליב בר' עוזר את תולדות ליבלי פרוסטיץ באריכות, וגם יגיד לנו דברים רבים אודות חיים מלאך אשר ראה אותו ודבר עמו באמשטרדאם פנים אל פנים

ובראותי זאת אמרתי לא אמנע טוב מדורשי תולדות ישרון, והעתקתי משם את כל הדברים הנוגעים לתולדות המקובלים האלה , ועוד הוספתי מה שמצאתי אודותם בשאר ספרים שנדפסו כבר, למען נדע את תולדותיהם אל נכון, ולהפיץ אור בהיר על מעללי האנשים ההם ; ולבי סמוך ובטוח כי רבים וכן שלמים , ישמעו חדשות ונצורות בספרי זה , ועמי גם יחד יברכו ברכת המבדיל בין האור לחשך, והיה זה שכרי ;

אדעסא ה' כסלו
תרמ"ז

א) עיין חלק העשירי זייטע ד' (לד תקנ"א) הולאנד סניס, וז"ל ; פאן ליבלי פראסניץ, דער נור איינע נעבענראללע געשפיעלט האט, איזט ניכט פיעל בעקאנט . . . .

ב) אודות הכ"י והמחבר בפרטות עיין נוסף א' .

א

תולדות האחים המשוררים

יעקב ועמנואל פראנסי״ס

כמעט יצאה הקבלה לאויר העולם ונתגלה ספר הזהר , נהו מהר אחריה רבים מאחב״י יושבי איטאליא, והרבה מקובלים מא״י ומשאר ארצות באו שמה לרוב, והגידו לבני ישראל באיטאליא גדולות ונפלאות מחכמת הנסתר, והם האמינו לדבריהם באמונה שלמה , וישימו בה כל מעינם ; וכה עלתה חכמת הקבלה באיטאליא למעלה, והכמת המחקר ירדה מטה , עד אשר כמעט לא ערב איש משכיל את לבו לדבר עתק על הקבלה, ולתת בה דופי לבל יהיה לבוז ולשמצה בעיני העם אשר היו אדוקים בה בכל נפשם; כמו שהשיב אז הרב הג׳ ר׳ יהודה אריה מודינא לתלמידו ר׳ דוד פינצי ממצרים , ששאל אותו על דבר אמונת הגלגול, ואמר לו בזה״ל : דע כי אם שאלני אחר בדבר כזה הייתי מדיחו מעלי בדברים, ואומר לו בפה ולא לב ישוה, כי אחרי רוב ההכמים אני הולך, גם לי לב כמוהם, יען עולם כמנהגו נוהג, וכל המשנה ממטבע שנטבע בלב ההמון ידו על התחתונה להקרא או סכל או כופר א) ; אבל מה נשתומם לראות כי בעת המבוכה הזאת היה איש אחד באיטאליא ושמו יעקב פראנסים, אשר לא חת מכל אלה, ויעט כמעיל קנאה ויצא אז קבל עם לדבר עתק על הקבלה והמקובלים , ואף כי רבים נהפכו לו על ידי זה לאויבים, ויסבול צרות ומכאובים, בכל זאת לא הסתיר את מחשבתו בקרבו, ואמר כאשר עם לבו;

האיש אמונים הזה מהר״י פראנסים, נולד בשנת ה״א שע״ה ליצירה בעיר מנטובה , במקום שישב המקובל הגדול ר׳ מנחם עזריה מפאנו ; אביו ר׳ דוד פראנסים מת בט״ו אדר שנת ת״א בעיר מנטובה , והשאיר אחריו עוד בן שני הנולד לו במנטובה בערך שנת שפ״ה ושמו עמנואל ב) האחים האלה היו שניהם חכמים ומשכילים במליצה ושיר, וחברו הרבה שירים, פיוטים, קינות, ומכתמים ; וכאשר מת הרב ר׳ יהודה אריה מודינא בכ״ז אדר שנת ת״ה ג) חבר ר׳ יעקב פראנסים שיר אבל וקינה על מותו, וכן כתב עוד שירים וקינות על אנשים נכבדים ונדפסו בחייו ד) גם כתב הרבה שירי לעג והתול המשמחים לב אנוש , כי כחו בשירי לעג היה גדול מאד, כמו שנראה משירו אשר שר בגנות הזהב האומר כלו כבוד למחברו, וחתם אותו בזה״ל ;

הָהּ ! כִּי לָשׁוֹן זָהָב וְאִם אִלֶּמֶת
תַּהֵס לְכָל לָשׁוֹן וְאִם נוֹאֶמֶת ה)

וכן שירו הקטן שעשה על אשה יצאנית ; והוא

לְבַד שָׁלֹשׁ יְצִיאוֹת הֵן רְאוּיוֹת

א) עיין בספרו בן דוד הנדפס בספר טעם זקנים (ד׳, ס״א) ועיין בס׳ מגן וצנה (ד׳, י״ז) .

ב) עיין בספר קול עוגב (ד׳ ע״ח, ע״ב) ועיין לקמן .

ג) עיין בס׳ אוצ״נ חלק ג׳ (לד, קונה) .

ד) עיין בס׳ ביבליא׳ יודאיקא להק׳ פירסט ח״א (לד, רפ״ה), וברשימות רמ״ש לכ״י מעיר ברלין (לד, ל״ה) .

ה) עיין בס׳ קול עוגב (ד׳ כ״ז ע״ב) וכונת המשורר פה התיבה גדולה של זהב כמו לשון (עיין יהושע ז, כא) אף ע״פ שאינה מדברת, תהס כל לשון איש, אף על פי שהוא מדבר, יען הזהב והשחד יהסו הכנים .

תמונת החכם ר׳ דוד כהנא

ר' יעקב לא שם מעצור לרוחו, וישפוך בוז וקלון על הקבלה והמקובלים, ויצא עוד ברוב חמה וחבר שיר נגד המקובלים, וערב עוד את לבו להדפיסו אז והתחלתו כך :

אשרי הגוי בחר לו יה ، לשמור ולמוד דת תושיה
אשרי גבר סודה יופע ، אשרי עין בו צופיה
אך לכל לא יאות הלו ، רשפי אש בו שלהבת יה
מפניו על כן אבהל ، על כן אבחר בו דומיה
רב לי שבתי כי לא יקרב ، עיר אל הר המוריה
זאת אשיב אל לבי ، אכן, אצלו הבל הוא ודתיה
יען היום איש לא דובר, על הבורא אינו בריה יב)
אל תחשוב לי קורא עון, אם עטי פה יד בצדיה יג)
הסכת ודמע עופר ، ושמע דבר מביא לידי בכיה
הקבלה תתן קולה ، בשוק ובראש כל הומיה
גמול בסוד ידו הדה ، נער עוד לו ריח שליה
דוד, איך יחזה אור נוגה זה ، שכל עור מצדקיה יד)
איך לאלקי יהיה הולל, לא בא לכלל נפש חיה
זאת לסעיפי רעה חולה, ציר אין מזור לו ורטיה טו)
איש לא יבין אי שת רגלו ، מה שתות ארץ מאפליה
איש תתנכר אליו דרך טבע ، ויצירות תחתיה
סכל נתיב ידע עיט ، ושזפתו עין כל איה
חוג שמים איך יתהלך ، אוי לו מאולתו אויה
ינעם מטעם הסוד, אמנם, מות בסיר קוץ באליה
מוקש אדם ילע קודש ، וברום יש דין ופליליה
נפש עזה זכרי עוזא ، עוד כל לב לו נחלה נהיה טז)

יב) כונת המשורר כי מי שלא ידבר כעת על ה' ברזין וסודות כמו המקובלים כמעט איננו נחשב לבן אדם ; והמלות ; אכן אצלו, מוסב על מלת עיר, שפירושו כמו ועיר פרא (איוב יא, יב) והוא המקובל אשר רוצה לקרב אל הר המוריה, ולדבר על ה' ברזין וסודות.

יג) מלת יד פירושו כמו (יואל ד, ג) ידו גורל, וענינו אל תחשוב קורא עון לי מה שכתבה קלמסי פה בכונה.

יד) הוא צדקיהו המלך אשר נבוכדנאצר עור את עיניו (מלכים ב, כה, ז) וכן שכלו ג"כ עור כמוהו.

טו) מלת ציר פירושו כמו (ישעיה כא, ג) צירים אחזוני.

טז) ענינו עז נפש זכור איך שלא עוזא לאחוז את הארון ה', ומה היה לו (דה"א, יג, ט') וכל לב איש יכאב ויחלה עוד עליו, על מה שקרה לו ; והוא כמו (דניאל ח', כז) נהייתי ונחליתי.

לְכָל אִשָּׁה קְטַנָּה אוֹ גְדוֹלָה
וְאַחַת הִיא בְּהִוָּלְדָהּ וְצֵאתָהּ •
מְלוּכְלֶכֶת כְּמוֹ מַיִן מְצוּלָה
וְהַשֵּׁנִית בְּצֵאת מִבֵּית נְוָתָהּ
וְהוֹלֶכֶת לְבֵית חֲתָנָהּ וּבַעְלָהּ
וְיוֹם תּוּבַל לְקֶבֶר הַשְּׁלִישִׁית
וּמִכָּל הַיְצִיאוֹת זֹאת מְעוּלָה ו)

שירי לעג והתול האלה אשר הבר מהר"י פראנסים בעתים שונות אסף אותם אחד לאחד במחברת, אך לבל תעלה עליו המת אנשי רשע אשר ישנאו בשער מוכיח אמת, כתב בשיריו הרבה מלות בכתיבה בלתי מובנת, והיה כותב מלות עבריות באותיות איטלקיות, והחליף אות באות לא כסדרן רק ע"פ הא"ב שבדה מלבו למען יהיו שיריו לפניהם כספר החתום ז)

אהיו עמנואל היה משורר גדול מנעוריו, ובהיותו עוד צעיר לימים, שר שיר קינה על מות אביו, ואחרי כן על מות אשתו הנה, ושני ילדיו דוד ואסתר, שמתו בשנת ת"ד, וביחד עם אהיו יעקב הבר שיר: ויכוח איתיאל ואכל; והוא ויכוח בין שני אנשים על דבר האשה ח); וכח ר' עמנואל בשיר היה גדול מאד, כאשר נראה מן המכתם הנפלא הזה; והוא

כִּי אֲחֻזָּה טִפֵּשׁ לְבוּשׁ שָׁנִים, אוֹכֵל לְמַעֲדַנִּים בְּתוֹךְ הֵיכַל
גַּם בְּרְחוֹב עָרֹם אֱנוֹשׁ עָרוּם, אֵין לוֹ פְּרוּסַת פַּת אֲשֶׁר יֹאכַל
אִם זֶה כְּעֵץ יָבֵשׁ אֲכָלוֹ עָשׁ, זֶה רַעֲנָן כִּבְרוֹשׁ עֲלֵי מִיכַל
זֶה בַּאֲגוֹרָה יֶאֱגוֹר אַשְׁפּוֹת, זָהָב וָכֶסֶף זֶה בְּאֵיפָה כֹּל
נִבְזֶה כְּעֶבֶד זֶה בְּעֵינֵי כֹּל, שַׂר זֶה לְעַמּוֹ כַּאֲבִי מִיכַל
כּוֹשֵׁל בְּלִי כֹּחַ יְהַלֵּךְ זֶה, זֶה יֶאֱגוֹר חַיִל וְכָל יוּכַל
אָקוּץ בְּכָל מַדָּע וְאָז אוֹמַר, מִי יִתְּנֵנִי שֶׁאֱהִי סִכָּל ט)

כל ימיו עסק מהר"י פראנסים במסחר ולא היה לא רב ולא מורה במנטובה, ובעתות הפנאי שם מעיניו בתורת אל חי, גם בהכמת המחקר הגה ודרש מאד, כמו שאמר על עצמו בשירו: אחות קרא אל תורת אל, אל הפילוסופיא רעיה י) אולם חכמת הקבלה שנא מאד, והיה מרגלא בפיו לאמר: האיש המקובל הלך אחר ההבל ויהבל; גם חלל מהר"י פראנסים את קדושת ספר הזוהר בפרהסיא, ואמר לכל שלא חברו רשב"י, ובשביל דעותיו אלה נהפכו לו רבני מנטובה לאויבים יא) אך

ו) עיין קול עגב (ד' כא, ע"ב).
ז) עיין דברי הח' שד"ל במ"ע הכרמל (שנה ג' נו', ד) ובידו היה הדיואן של מהר"י פראנסים בכ"י, ועתה הוא באקספארד.
ח) עיין רשימת רמ"ש לכ"י וועיר ברלין (לד, לה).
ט) עיין בס' קול עגב (ד', ז') וכונת המשורר בהמלות; גם ברחוב ערם אנוש ערום; כי יראה בחוץ איש הולך ערם בלי לבוש, והוא איש ערום, היינו איש נבון וחכם; והמלות באיפה כל, הוא ע"ד הכתוב (ישעיה מ, י"ב) וכל בשליש; וכן כאבי מיכל, כונתו על שאול המלך.
י) עיין בסוף שירו נגד המקובלים.
יא) עיין בספר אמונת חכמים פרק כב (ד' ל"ה, ע"ב).

עוּפוּ זְמִרַי נָא וְשָׁם תָּרִיעוּ
שִׁיר יַעֲקֹב הַשָּׁר בְּקוֹל הַשְׁמִיעוּ
כִּי בְּאֱמֶת בּוֹ הָאֱמֶת נֶהְדֶּרֶת
גַּם כִּי קְהִלַּת בּוֹעֲרִים סוֹרֶרֶת
שֵׁן חָרְקוּ עָלָיו וְרֹאשׁ הֵנִיעוּ
אִם הֶעֱבִירוּ קוֹל וְאִם יַבִּיעוּ
כִּי בוֹ תְּהִי דַּת הָאֱמֶת נֶעְדֶּרֶת
אַל תִּרְגְּזוּ עַל זֶה וְאַל תִּתְמָהוּ
כִּי כֵן אֱנוֹשׁ הַנֶּחְלָה עַל עֶרֶשׂ
יִקְרָא לְמָתוֹק מַר וְרַע שָׂמָהוּ כג)

ובעת ההוא באו גם על עמנואל צרות רבות, כי אחרי מות אשתו הראשונה, נשא בשנת תט"ו י"א ניסן בעיר מנטובה לאשה, את העלמה מרים ויזינו, ואחר ימים לא כבידים כאשר היה בשנת תכ"ג כ"ז שבט בעיר פלארענץ, ילדה לו אשתו בן זכר, וביום השמיני כאשר נמול הנער ונקרא שמו יששכר, נחלתה מרים במחלה עזה מאד, ותמת מהר בי"ב אדר לתוגת נפש בעלה, ואהרי כן מת גם בנו יששכר בכ"ח אב שנת תכ"ג בעיר פלארענץ כד)

אולם מלבד הצרות האלה מצאו את האחים פראנסים עוד צרות חדשות, כי בעת ההיא יצא ש"צ המשיח השקר ונתן העזתי להרעיש את העולם בנכליהם הרעים ובעזרת חכמת הנסתר צלחה להם להוליך רבים מאהב"י שולל, וגם רבים מבני ישראל יושבי איטאליא נתעו מהר אחריהם, אך מהר"י פראנסים ואחיו ר' עמנואל אשר חכמת הקבלה לא מצאה קן בלבם, לא נתנו אמון בהם, ויצאו מיד ברוב חמה נגדם, וישפכו בוז וקלון על ש"ץ וסיעתו, ויחברו עליהם הרבה שירים בלעג והתולים, ועל ידי זה רבים מן המון העם נהפכו להאחים פראנסים לאויבים; ובעיר ליוורנו במקום שישב אז ר' עמנואל, רצו המון העם האדוקים בש"צ כמעט לרגום אותו באבנים כה) אך בראותו כי ברע הוא שלח, חוש להגיד לאחיו ר' יעקב שישב אז בעיר פלארענץ ולמד בישיבה עם חברים כו), שיצא מהר לעזרתו, ואמר לו בשירו:

עֲזוֹב כִּמְעַט הַלִּיכוֹת הַהֲלָכוֹת· וּפִלְפּוּלִים אֲשֶׁר מַיִם רְחָבִים
וְתֵן חֵלֶק לְשִׁבְעָה גַם שְׁמוֹנָה · הֲכִי יַחְדָּו הֲגוּגִים וְטוֹבִים

כג) קול עגב (ד' כה, ע"ב).
כד) עיין ברשימות רמ"ם לב"י מעיר ברלין (נד, לו).
כה) עיין בס' לבי מודה הנדפס כעת בספר קנן על יד (נד, קיז) שאמר בזה"ל; גם עלי חרה אפם ועוד מעט וסקלוני לולי ה' שהיה לנו.
כו) הישיבות האלה היו אסיפת הרבנים והחכמים והחברים וכל איש שנתן לבו לעסוק בתורה להבינה היו נכנסין ובאין בכל ימות החול בחדר מיוחד אחר תפלת שחרית, ולפעמים גם אחר תפלת ערבית והיו יושבין שם שעה אחת או יותר, ולומדין בפלפול ובעומק דברי הלכה שיתא סדרי, וגדולי הפוסקים וכו' גם הבחורים שנכספה נפשם להיות מורי הוראה היו באים אל הישיבה, אך לא ימנו במספר בני הישיבה עד אשר יודיעו טיבם לרבים שנלאו סימן ברכה בלמודיהם; עיין בס' תולדות הרב יצחק לאמפרונטי (ד', ב).

מה לך לעדי הנסתרות, אם את מסות תלמוד עריה
עד שתגיד בור סוד חיות, הוה נקור שה וגדיה
יודע סוד אופן, הודע משפט ביצה בדוריה
רק מתיהר עם סוד אמא, מה דין אמה העבריה
פותר מראות בן בוזי, מה מראות צרעת וכויה יז)
הה זד תחמוד בתעלומות, יען אין צורך לראיה
עוד התמהמה קורא ותמה, מי יאמין זה וכבר היה
יקרא זוהר פה לא נזהר, מנבלות לעג ורמיה
שפה מראה מוצא חלאה, שער אל כל שערוריה יח)
ובעץ חיים יד ישלח, כל ראוי לתפוש במשוט דוגיא
עד ההפך כרם הסוד, סורי הגפן נכריה
כי לא ודאי בלשון בדאי, חכמת האמון פוריה
האם יצא יונק מצור, או שורש מארץ ציה יט)
אחלי קום שיר ומחץ כסיר, צדם, והיה לשר שריה כ)

ויהי כמעט יצא השיר הזה מבית הדפוס ראו רבני מנטובה לבערו מהר מן העולם, ולא נשאר ממנו רק שיר אחד לבדו ביד המחבר כא) אבל לב ר' יעקב לא נפל בקרבו, כי ידע גורלו המר מקודם, כמו שאמר בראש שירו; אראה לשונות חרוצות, לדבר עלי נאצות, ולקלל שיר זה קללות נמרצות, בראש כל חוצות, יומם ולילה עד חצות, ולנשכו בשני זעם רצים ושבים, מזה ומזה כדובים; והחמת הרבנים גדלה על ר' יעקב כל כך עד שהיה מוכרח לעזוב אחרי כן את מנטובה כב) ור' עמנואל יצא לישע אחיו נגד רבים הלוהמים עליו. והבר השיר הזה.

בכנף רננים על מרומי קרת

יז) מראות בן בוזי, הוא מעשה מרכבה של יחזקאל הנביא.

יח) ועל זאת יצעק מרה בעל אמונת חכמים (ד' לו, ע"ב) ויאמר בזה"ל: עוד הוציא לשון הרע ודבת שקר על לומדי ספר הזוהר שמדברים נבלות פה.

יט) כוונתו לאמר דברי המקובלים לא נאמרו בלשון ודאי וברור שיוכל שכל האדם לקבל אותם, רק כל דבריהם נוסדו על האמונה ולא יותר, כמו א"ס, ספירות, נשמות וכדומה; וע"כ יאמינו בדבריהם רבים, יען המון העם אינם רוצים לחקור ולדרוש הרבה, וחכמת האמון פוריה.

כ) והיה לשר שריה, כוונתו כי השיר הזה יהיה להמשורר מגן ומחסה כמו (איוב מא, יח) חנית מסע ושריה; ע"כ העתקתי מן השיר הנוגע אל המקובלים, ויתר הדברים הנוגעים אל כבוד המחבר בעצמו עזבתי פה, ועיין להלן.

כא) עיין במכ"ע הנזכר (שנה ג' נומר ד') והשיר הזה אשר נדפס תחלה בדף בפ"ע בלי שנה ומקום, ונשאר רק בידי המחבר לבדו, בא אחרי כן לידי רשד"ל (עיין אגרות שד"ל צד 640) וגם מלא שד"ל הקדמה שהכין המשורר לתת בראש שירו כשיודפס שנית בספר עץ-הדעת מאת אוהבו הגאון ר' שמשון מרפורגו (עיין להלן) אך לסבות בלתי ידועות לא נדפסה, רק נדפס השיר עם הקדמה הראשונה שהיתה בראשו בתחלה. —

כב) זאת נראה מדברי בעל קול ענות שאמר בס' (ד' עח, ע"ב) והאחים הנז' היו שובבים מעיר לעיר.

אך נא על שנתם זאת לעם זה היחד שאננו בו אסורים
אהה על עם ישרון באמונה · נבובה מאדום מואב והגרים
שאול מות מאד פערה פה, וראיתי רשעים בה קבורים לז)
ולולי זאת כבר צורם גאלם, ולא ימשל למכרם עוד לנכרים
ומה לאל לצומותם וחלבם, ודמם יזבחו אל השעירים
ומה לי אל פרישותם ורבם, ליהודים כמער איש מעורים לח)

צרות האחים פראנסיס לא ארכו ימים רבים, כי פתאום יצא רוח רעה מאת ה׳ ויסת את יש"צ המשיח ללכת בשנת תכ"ו לקוסטינטינא, ושם נמוטו פעמיו ונאסר במאסר ונגלה קלונו ברבים, ועקב בשתם נהלו האחים פראנסיס כבוד והוד, ושמם היה לתהלה ולתפארת בקרב הארץ, כאשר אמר ר׳ יעקב בשירו

ב	א
אך בחשו היום אשר בחשתי	רשת לרגלי שבתי פרשתי
ודבר מרורות על צבי יכתבו	וימרוני בוערים ורבו
ארור שמו ומבשריו יקבו	רבו הרי עדי תמול יסבו
ויברכוני על אשר נחשתי לט)	מנחלתי עוד מעט גרשתי

בשנת תכ"ז ה׳ ימים לחדש תמוז מת ר׳ יעקב בן נ"ב שנה בעיר פלארענץ, ור׳ עמנואל עשה לו מספד מר, ויקונן עליו בשיר אבל, כי היה אח יקר לו וגם רבו ונפשו קשורה בנפשו מ) וימים אחדים אחר מותו חבר מאמרו ויכוח לבני ושמעי, והוא ויכוח בין שני אנשים לבני ושמעי על דבר השיר שעשה אחיו יעקב נגד המקובלים מא) גם חבר בשנת ת"ל שיר בדרך ויכוח לבקשת חברת השואפים בעיר פלארענץ משמיעים קול כנור ונבל על פי סדר המוזיקא מב) ואחרי כן הלך לעיר ארגיל היא אלזיר באפריקא, ושם חבר בשנת תל"ז ספר בשם; מתק שפתים: והוא להורות דרכי השיר למתחילים מג) ימים אחדים אחר מות מהר"י פראנסים נוכחו יהודי איטאליא לדעת כי כמעט היו בכל רע, ע"י מעשי ש"צ הרעים, וכי רק בעזרת הקבלה עלתה בידו להתעות אותם, ויפנו עורף אליה ולא פנים, עד שיצא אז המקובל הגדול ר׳ משה זכות לקונן על זאת בשנת תל"א בנפש מרה,

לז) פה תקנתי על פי הכ"א הנמצא בס' צבי מודח (צד, קיב) והוא הנכון, ושאול מות: יקרא ש"צ וסיעתו.

לח) ולדעת הח' שד"ל ילעג פה המשורר על הקץ הנזכר במדרש הנעלם (זוהר ח"א ד', קלט, ע"ב) שבשנת היובל הזא"ת (כלומר שנת ת"ח) יקומו המתים ויהיה קבוץ גליות; גם מה שרוצים המקובלים ליחוד קב"ה ושכינתיה; עיין אגרות שד"ל (צד, תרלב), ושם הנוסח; לזוג אלים כמער איש מעורים; והוא ע"ד הכתוב (חבקוק ב' ט"ו) הביט אל מעוריהם: ולדעת הח' שד"ל יצא המשורר להתל במקובל רבי שאול, והוא השאים הרומז עליו בעל אמונת חכמים בספרו פרק, כב (ד' ל"ו) ע"ש.

לט) עיין בס' צבי מודח (צד, קיט) ובס' תולדות ג"י לגירונדי (צד, רלא)

מ) עיין רשימות רמ"ש לכ"י בעיר ברלין (צד, לו).

מא) וכה יאמר ר' עמנואל; אספתי זמירי השר הסרי"ף (הוא יעקב פראנסיס) אחי ורבי יחד; עיין בס' צבי מודח (צד, קא).

מב) השיר הזה נדפס כעת בסוף הס' צבי מודח (צד, קכ"ט) וחברת השואפים היו נקראים בלע"ז; אנילאנטי.

מג) עיין בס' קול עגב (ד', עח, ע"ב).

קְהֵה כִּנּוֹרְךָ הַטּוֹב וְנַגֵּן ׳ וְתִלוּי לֹא יִהְיֶה עוֹד עַל עֲרָבִים
וְקוּמָה חוּשׁ לְעֶזְרָתִי ׳ וְשׁוּר כִּי כְסִילִים יֶהֱמוּ עָלַי כְּדֻבִּים
סְבָבוּנִי בְּכַחַשׁ כַּת פְּתָאִים ׳ וְעַל אוֹדוֹת צְבִי אֵלַי מְרִיבִים
צְבִי נִפְתָּל אֲשֶׁר הוּתַל לְבָבוֹ ׳ לְשִׁבְתּוֹ עַל מְרוֹמֵי עָל וְעָבִים כז)

וברוב החמה יצא מהר מהר״י פראנסיס ללחום מלחמת ה׳, ולהציל את אחיו עמנואל ישראל עמו משחת, ונפשו שם בכפו ואמר קבל עם כי נתעו בשוא׳ וירדפו קדים, ומרה תהיה אחריתם, וכנביא אלהים או כחכם הרואה את הנולד, הגיד מראש מה שיקרה לש״צ באחרית הימים ואמר בשירו:

אֲהָהּ לִצְבִי וּמַטֵּה הוֹלְלוּתוֹ ׳ כְּבָר צִיץ צִיץ כְּבָר גָּמַר שְׁקוֹדוֹ
וְלוּלֵי כִּי לְעַמִּי אֶרְאֶה ׳ גַּם אֲנִי אֶלְעַג בְּבוֹא פַּחְדּוֹ וְאֵידוֹ
וְאִם אִשּׁוֹ יְהִי בִּלְבַד בְּרֹאשׁוֹ ׳ אֲנִי אֶהִי פְתִילָה אֶל יְקוֹדוֹ
וְיוֹם גּוֹיִם קוּמוּן כַּאֲרָיִים ׳ צְבִי זֶה כִּצְבִי יִבְרַח כְּפַחְדּוֹ
דְּבַשׁ מָצָא הֲמוֹן הָעָם ׳ וּמָצָה ׳ אֲבָל יִהְיֶה לְמָרָה לוֹ בְּעוֹדוֹ כח)
וְיִתְנַהֵם כְּבַעַל יֵינוֹ אֲבִי חָם, וְיִתְחָרֵט בְּעֵשָׂו מִנְּזִידוֹ כט)
וּבִי אָנָף לְלֹא אֶחֱנָף ׳ וְנִכְנָף ׳ לְתַחַר בִּי בְּעֵת פִּי מַחֲרִידוֹ ל)
בְּאַשְׁרֵי כִּי נְבוֹנִים אִשְּׁרוּנִי ׳ וְיִשְׁרֵי כָל חֲכַם לֵבָב מְעִידוֹ
הֲלֹא זַעְמִי בְּעַד עַמִּי ׳ וְאֶרְאֶה אֲשֶׁר צְבִי שֵׁבֶט לְשַׁלְדּוֹ לא)
סְפוֹת הֹוָה עֲלֵי הֹוָה ׳ וְגָלוּת עֲלֵי גָלוּת וּמָרוּד עַל מְרוּדוֹ לב)
וְאִם אַחַר ׳ דְּחוֹת מָחָר יְמִינוֹת ׳ קְצַת הָעָם ׳ קְצָתוֹ אֶל שְׁמָדוֹ
הֲזֶה יֶעְתִּיר בְּעַד עַם אֵל ׳ וְיִתִּיר ׳ נְחוּשׁוֹתָיו וְרַגְלָיו שָׂם בְּסַדּוֹ לג)
אֲחוֹנֵן וַאֲקוֹנֵן עַל קְהָלִי ׳ בְּאוּלַי יַאֲבִיד מֵעִיר שְׂרִידוֹ
וְיִהְיֶה לוֹ לְצוּר מִכְשׁוֹל ׳ וְיִמְשֹׁל לְמָכְרוֹ אָז לְעַם נָכְרִי בְּבִגְדוֹ לד)

דברי מהר״י פראנסיס האלה אשר הגיד לעמו בתם לבו, היו בעת המבוכה הזאת כקול קורא במדבר, ואף כי נחר גרונו בקוראו, בכל זאת לא נכנסו דבריו בלב השומעים; ורבים מן המון העם אשר היו אדוקים בש״צ מאד, נתנו עליו בקולם, ורצו לקחת נקמתם ממנו, ולעשות בו שפטים לה) ואף רבים מאנשי חברתו אשר הקשיבו תורה מפיו, עזבו אותו אז והלכו ללמוד דרכי ש״צ מאיש אחר לו) ועליהם אמר ר׳ יעקב בשירו בצחוק מר לאמר:

כז) לני מודק (לד, קכב).
כח) ומלת ומרה פירושו כמו (ישעיה לח, יז) כוס התרעלה שתית מצית.
כט) אבי חם, הוא נח.
ל) ונכנף הוא מלשון ולא יכנף עוד מוריך (ישעיה ל׳, כ) לתחר הוא מלשון תתחרה את הסוסים (ירמיה יב, ה).
לא) כ״ק, והוא קוט הסדרה. לב) הוא כמו עניה ומרודיה (איכה א׳, ז);
לג) כמו ותשם בסד רגלי (איוב יג, כז). לד) לגי מודק הנזכר (לד, קה).
לה) וכה אמר ר׳ יעקב בשירו (עיין בס׳ לגי מודק לד, קז) לאמר; חבלי רשעים עודו עלי וכו׳, חרבות לשונותם כנגדי שלפו וכו׳, אמנם לדמי יארובו יום וליל; וכדומה.
לו) עיין בס׳ לגי מודק (לד, קיב).

אחיו יעקב ושיריו אשר כתבו שניהם על דבר ש"צ, ויקרא אותם בשם; צבי מודח ובקש להדפיסם אחר מותו, ואמר אל האלהים יודע כי רק לקדושת שמו נתכוון בזה להרים מכשול מדרך עמו מט)"; ובעיר ליווארנא מת ר' עמנואל זקן ושבע ימים כ) וזאת נסחת מצבתו אשר עשה לעצמו בחייו ;

עובר, עמוד נא מעט מזער — רעי מתי סודי עזבוני
וקרא כתבי זה בציוני — אחי קרובי רחקו מני
דע כי במחשבתי בבחרותי — בני יצאוני ואמותם
במעט עלי עבים אשו קיני — ואלכה שכול ואלמוני
לא פסקו מפי וכינורי — רבו שנותי אף תלאותי
שירי ורינתי וניגוני — רבו מאד מהם ויעצבוני
אבל והבל נהפך בכל — יהי לכפרת עונותי
הקול וכינורי בכי רני — מותי לסתר לי ומגני
כי יד זמני היתה עלי — לאל ענותי יעלה כי לא
פתאום בעפר עוללה קרני — בזה ולא שקץ ענות עני כא)

שמע האחים פראנסים הלך למרחוק כי בשנת תע"ט שאל הנוצרי החכם אונגיר שישב בעיר הערנלאווירשיץ במדינת שלעזיא את הרב והרופא מו"ה יצחק חיים כהן הנקרא יחכ"ם שישב בפדובה, בדבר כ"י מפראנסים כב) ושם ר' עמנואל נזכר לטוב בספר הנפטרים לעדת ליווארנו, ומזכירים את שמו ביום הכפורים בין שאר רבני העיר זכרונם לברכה !

ב

תולדות המקובל ליבלי פרוסטייץ

איש היה בעיר ברודא במדינת מעהרין ושמו ליבלי בר' יעקב העלישויא, ויקח האיש הזה אשה מעיר פרוסטייץ, וישב בפרוסטייץ ושם ההיה את נפשו ובני ביתו בדוחק גדול, כי היה רוכל הסובב בכפרים, וכל ימי השבוע נשא סחורתו על שכמו, ויהי עני מדוכא מאד; ובעיר פרוסטייץ היה בית חרב ושמם והמון העם אמרו כי שם ישכנו רוחות ושדים, ואיש לא רצה לגור בו, אך ליבלי העלישויא מרוב עניו ודחקו היה מוכרח לקבוע שם דירתו, כי לא מצאה ידו לשלם שכר

מט) עיין בס' צבי מודח דף קל"ו והספר הזה נדפס בשנת תרמ"ה ע"י חברת מקיצי נרדמים זכרה להם אלה לטובה .

כ) עיין בס' קול עגב (ד', ע"א) .

כא) המליצה הזאת נמצאה ברשימות הספרים להח' וואלף ח"ג (צד, תתע"א) ומדברי המליצה נראה כי בעצמו חבר אותה, וגם כי מת בלא בנים, ונכתבה על משקל ב"ת ויתד, ב"ת ויתד וב"ת ; ותודתי להחכם הג' דר' אברהם הרכבי נ"י כי העתיק לי בטובו את הנוסחא הזאת מן הספר הנזכר היקר במציאות .

כב) עיין בס' או"כ ח"ג (צד קמג, וצד, קמו) ובאוצר ספרי המלך בעיר ברלין נמצא כעת כ"י בשני חלקים ונרשם בנו' כ"ו, ושמו ; ספר שיר השירים לאחי המשוררים מו"ה יעקב פראנסיס ואחיו עמנואל, והוא קבוץ כולל כל שירי האחים פראנסיס הנפלאים, ומה טוב כי יקום גואל להדפיס את הספר היקר הזה .

ואמר; ובגלילות האלה ראיתי שערוריה, מכת מדינה היא מכה טריה, חשבו חכמת האמת לבודיה, וכדברי הבאי בעיניהם בזויה, ויש אשר יהיה הענן עליהם ועלטה היה, להחשיבה נמנעת השכל צפונה וסמויה, ולא שזפתם עין איה, ותגזר אומר דעתם העניה, כי טוב לחשות בה עודנו בשביה, ואחרים אומרים ומצפצפים כעגור ודיה, כי האומה העבריה, תמצא ספוקה ודיה, למלאות כרסה באכילה ושתיה, פלפול הגמרא בתירוץ קושיא ובעיא, והסוד יהא מונח עד שיבוא אליה מד).

בשנת תס"ד יצא הרב מאנקונא ר' שמשון מורפורגו חתן המקובל ר' יוסף פיאמיטה, והדפיס בווינעציא את פירושו על הספר בחינת עולם; בשם: עין הדעת, והדפיס בסופו מחדש את השיר נגד המקובלים שהבר מהר"י פראנסיס מה) אך לבל תעלה עליו אז חמת המקובלים הרבים לא הזכיר שמו על ספרו, רק גלה סודו לאהדים מאוהביו הנאמנים, ואף הרב ממנטובה ר' שלמה באזולה לא ידע זאת, ודבר רתת בספרו אמונת חכמים על מחבר השיר הזה, וגם על המו"ל הפלוני אלמוני. שערב את לבו להדפיסו מחדש, ואמר שזה כמה שנים הלך מהר"י פראנסיס לעולמו, וכפי שהגידו לו זקני הדור שהכירוהו, היה עוסק בפשט דיני התורה, וזאת מכפרת עונו, ולכן רע המעשה שבא פילוסוף האלמוני לפרסם את השיר הזה, להיות לו למזכרת עון, ואולי יגרום השיר הזה שימנע איזה תלמיד ללמוד בספר הזוהר מו); אבל לשוא דבר סרה בעל אמונת חכמים על הרב ר' שמשון מורפורגו, כי הוא עשה כהוגן ולו נאה תהלה שהציל את השיר הנפלא הזה מאבדון עולם.

מעיר ארגיל בא ר' עמנואל אחרי כן לליוורנא, וישב בה בכבוד, ובשנת תס"ג נתן הסכמתו על הספר הלכות קטנות לר' יעקב הגיז מז) ונמצא ג"כ ממנו פסק דין בספר פחד יצחק ערך מצוה מהמת מיתה ומסכימים עמו רבני איטאליא, ובראשם חנניה קזים מפירינצו, ופלטיה ממונציליסי ויצחק ידידיה מפיראראה מח) ור' עמנואל כתב ג"כ ספור מעשה ש"צ ונתן העזתי בקיצור, וגם אסף בספר את שירי

מד) עיין בספרו אגרות הרמ"ז (ד' י"ג, ע"ב) וכתב זאת בעיר ווינעציא בשנת שמו"ע י"ה ; תל"א ; ובעת ההיא חבר הגאון ר' מרדכי קורקוס חכם מתושבי ווינעציא ספר גדול נגד חכמת הקבלה ונגד עשר ספירות, נמצא בכ"י אצל המחבר עצמו שנת תל"ב לאלף החמישי, והתנגדו לו חכמי איטאליא ברדיפה גדולה, עד שהזהירו ממנו, ולא הורשה לו ע"פ פקודת המושל להביאו לדפוס ; עיין בס' ארי נוהם (לד, יז) ולדברי פירסט בס' ביבליא' יודאיקא (חלק ב' : לד, יד) נדפס הספר הזה אחרי כן בשם ; ומאמר נגד חכמת הקבלה, ומקום הדפוס נעלם ממנו .

מה) עיין ברשימות ספרים לדע ראססי (לד. רט) ור' שמשון מורפורגו נתן עצתו. שישים ר' משה חיים לוצאטו לדרך פעמיו לא"י, לשכך הבלבול והמבוכה באיטאליא ואשכנז, ומדינות אחרות, עיין בס' כ"ה (ח"ג לד, קמט) והשיר הזה נגד המקובלים נדפס שלישית בס' נחלת יהודה חלק ב' ; וכה יאמר מהר"י פראנסיס על עצמו בסוף שירו ; לא כן השר בכל מאושר אם בלמוד אם בעשיה, במלאת ספקו לאש חוקו בשר ויין לרויה על סוד שדי אז התענג מצוף רזיו ברה בריה, נתעל מעלה אחר מעלה, ולאט לא בקפיצת כמיה, אחות קרא אל תורת אל, אל הפילוסופיא רעיה וכו' .

מו) עיין בספרו א"ח (ד' ל"ו, ע"ב) ר' שלמה באזולה היה נקרא אביעד שר שלום, והיה תלמיד של הרב מוה"ר יהודה בריאל, עיין בס' אוה"ג ח"ג (לד, קנ"ו) ור' שלמה באזולה יצא לישע הרב ר' משה חיים לוצאטו, והעיד כי בדקו ומצאוהו חכם מקובל אמתי וירא ה' .

מז) עיין בס' ביבליא' יודאיקא לפירסט (ח"א לד, רפ"ה) וכן חתם בהסכמת הרבנים על הספר שו"ת הלק"ט בשנת תס"ג, עיין קול ענב (ד' עח, ע"ב) וכן בקונץ תשובות כ"י מגאוני איטאליא יש פסק ממנו, וכתב כי זה שנתים שהגיע לגבורות, עיין בס' תולדות גדולי ישראל לגירונדי (לד, רל"א) .

מח) וכן יש תשובה אחרת מאת ר' עמנואל הובאה בשו"ת מים רבים ח"ד סי' מ"א, ועיין בס' נבי מודה (לד, קלו)

בלמודו כל היום, והיה מגיד ומוכיח להמון העם, והגיד להם אז כי זכה לראות את ש"צ פנים אל פנים, והדיש הרבה דברים בתורה; ורבים מן המון העם נתעו אחריו והאמינו בדבריו מאד, ובתוכם גם הרב וראש הישיבה מפרוסטיץ ר' מאיר בר' יצחק אייזנשטאט ה) אבל בעיני רבים מבעלי תורה לא מצא ליבלי חן, יען שהורה להאמין בשבתי צבי המשיח השקר שכבר המיר את דתו בדת הישמעאלים.

אולם ליבלי לא שת לבו אליהם, כי ידע שיד ההמון עמו, וישם לדרך פעמיו ויעבור בכל מדינת מעהרין וידרוש בכל קהלות ישראל את דרשותיו הנבערות ויעש לש"צ נפשות רבות, ואף שדרש ליבלי בנסתרות בכל זאת היה בור ועם הארץ ולא ידע פסוק כצורתו ו), ויבוא לניקילסבערג וידרוש גם שם דרשות של דופי בבית הכנסת, ובעיר הזאת היה איש ושמו אלחנן מגיד, והוא שמע את שמע ליבלי וכל נפלאותיו, ויקרא אותו אליו אל בית המדרש, ואחר ששמע את דברי ליבלי, הוכיחו על פניו ברוב כעס וחמה, מדוע ידרוש ויספר דברי רוח כאלה ברבים, ויהי כמעט יצא ליבלי מבית המדרש, נחלה פתאום ר' אלחנן מגיד מאד, וירץ מהר איש אחד ושמו ליב מגיד אחר ליבלי להשיבו, למען ימחול ויסלח לר' אלחנן אם נגע מעט בכבודו, וישב ליבלי עמו, ויהי כמעט דרכה רגלם על פתח בית המדרש ור' אלחנן מגיד מת, ויהי הדבר הזה לאות ומופת בעיני העם, ויכבדו את ליבלי כאיש אלקים; ויעבור גם במדינת שלעזיוא וידרוש שם בהרבה קהלות, עד שבא לברעסלא והחל גם שם לדרוש ברבים, אבל פה נמוטו פעמיו, כי הרבה רבנים מפולניא באו אז לברעסלא למלט נפשם מדבר וגזירות רעות, ובראשם הרב הגאון מוה' שאול אב"ד מקראקא ז) ובשמעם הדרשות הנבערות של ליבלי פרוסטיץ והמינות של ש"ץ, גזרו עליו הרבנים שישוב מהר לביתו, ואל יסע עוד מעיר לעיר, ואל ידרוש ברבים, ואם לא ישמע לדבריהם אז מרה תהיה אחריתו, כי ירדפו אותו בחרמות עד הרמה.

אחר הדברים האלה שב ליבלי מהר לפרוסטיץ בנפש מרה, וישב בבית המדרש על מקומו וקבל שכרו כמקודם, ויענה בצום נפשו כמעט מדי יום ביום, והתמיד בלמודו מאד, וטבל את עצמו כמה פעמים במים, ולפעמים ש"י טבילות ביום אחד, והתנהג בקדושה ובטהרה, והיה קדוש ונכבד בעיני העם מאד; ויהי היום וליבלי גלה לאוהביו הנאמנים, כי שני הרבנים הלומדים עמו בחזיון לילה הגידו לו שיתנהג בקדושה ובטהרה ביותר, ולא יצא החוצה רק ישב יומם ולילה בבית המדרש ויתמיד בלמודו, ויקח עוד עמו מנין של עשרה אנשים, ועמהם יתבודד ויעשה סגופים ואז יזכה להגיע למעלה עליונה יותר מן האר"י ז"ל, ואם

ה) וכה יאמר ג"כ הגאון יעב"ץ בספרו תה"ק (לד ע"א) בזה"ל; וכן הגאון כמהר"ר מאיר אב"ד מפרוסטיץ כפי הנוגד לנו טעה לפי שעה, ולא שהה באמונה הרעה; עכ"ד; ר' מאיר אייזנשטאט חבר שו"ת פנים מאירות; והיה רב בפרוסטיץ משנת תס"ב עד שנת תע"ב, ואחרי כן נתקבל לרב בעיר אייזנשטאט; עיין בספר חיי יהונתן מקלעמפערער (לה, כ"ד) ואין להחליף אותו בנקובו ר' מאיר בר' חיים אייזנשטאט, כמו שטעה הח' פירסט עיין בס' ביבליאט' יודאיקא (חלק א', לה, רכ"ז) ובנו של ר' מאיר בר' יצחק אייזנשטאט נשא את אחות יעב"ץ לאשה, עיין בס' תולדות יעב"ץ (לד, כ"א).

ו) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' תה"ק (לד, ע"ב) בזה"ל; וגם שטותו שהיה מנבא ומגיד כלומר דברי קבלה וסוד מסד וכו' עדיין לא היה יודע פסוק כצורתו, כך הגיד לי אדוני חותני הרב ז"ל שהיה מכירו היטב.

ז) עיין אודותיו בספר עיר הצדק (לד, קנ"ה) והרב הזה ר' שאול בהגאון מ"ה העשיל מת בעיר גלוגא, יום ה' י"ז אדר שנת תס"ז; וכה יאמר בתשובתו הנדפסת בסוף שו"ת הרמ"א דפוס אמשטרדאם שנת תע"א בזה"ל: הנדחה ומפני השעה יושב בגולה ומצפה לישועה הק' שאול החונה בק"ק קראקא והגליל חותם פה ברעסלא עכ"ל; ודבריו אלה עולים בד בבד עם הנ"ל, ועל ידו נודע לנו שנת הדבר שישב אז בברעסלא.

בית א) ויהי בשנת ה"א תס"ב ליצירה, ויבוא איש מגיד ומוכיח לעיר פרוסטיץ ב) וידרוש לפני העם דברי מוסר ותוכחות, ויעורר את לב העם לתשובה; וכשמוע ליבלי העליישיא את דבריו אחזהו שער כי היה איש בור ועם הארץ, ויקבל על נפשו לשוב לה' בתשובה שלמה, ויחדל מאז לסובב בכפרים, כי לא רצה לדבר עוד עם נכרים, וישב בפרוסטיץ ויהי מלמד דרדקי לתנוקות, ונקרא בשם ליבלי מפרוסטיץ; וכאשר רצה ללמד את תלמידיו משניות, הלך תחלה לאיש אחד יודע ספר ושמו רבי ליב ווילנער ולמד אצלו, ואחרי כן שנה משנתו להתלמידים.

אחר ירחים אחדים בא ליבלי פרוסטיץ אל שני אנשים חשובים מופלגים בתורה ובחסידות, האחד שמו ר' יחיאל ז"ל והשני ר' סענדיר יע"א, והגיד להם כי הרבה פעמים באו אליו אנשים בחלום חזיון לילה, והפצירו בו מאד כי ילמד אצלם תורה; וישאל ליבלי את עצתם, אם ילמד אצלם או לא; ויתנו לו האנשים האלה תחלה סימנים שונים איך להכיר אותם, אם הם מרוח קדושה או מרוח טומאה, וביותר לראות את רגליהם ג) ויבוא ליבלי אליהם אחרי כן ויספר להם מה שראה ע"פ הסימנים שמסרו לו, ויתנו לו רשות ללמוד מהם, ויעש ליבלי כן; ולא ארכו הימים ויבוא ליבלי אל רבו ליב ווילנער אשר למד אצלו משניות ע"פ פשט כדרכו, ויאמר אליו כי הורו לו בחזיון לילה פירוש המשנה באופן אחר מאשר למד אתו, והגיד לו הפירוש ע"פ הסוד והרמז, אך כאשר ר' ליב ווילנער לא היה איש מקובל לא עשה הדבר הזה רושם גדול על נפשו, וילך ליבלי פרוסטיץ לאנשים אחרים, ויגד להם פירוש המשנה ע"פ סודות ורמזים, ויהי לפלא בעיניהם מאד, וביותר כי איש בור ועם הארץ כזה יגיד פתאום רזין וסודות נפלאים.

וליבלי פרוסטיץ החל לדרוש סודות התורה ברבים, ותהום כל העיר על זאת ויבואו אליו הרבה אנשים ובתוכם גם אנשים נכבדים, וישאלו אותו לאמר: מי גלה לו סודות נעלמים כאלה? ויען להם ליבלי כי יש לו שני רבנים ומגידים מן השמים, אשר ילמדו עמו בחזיון לילה, אחד ילמד אתו פנים אל פנים, והשני אך עורף נגד פנים, ואמר לו כי לא יזכה לראות את פניו עד שיתקן את מעשיו ביותר, ויעסוק הרבה בתורה ובספר הזוהר וכתבי המקובלים; וישאלו אותו עוד האנשים מי המה הרבנים האלה? ומה שמותם? ויען להם ליבלי כי האחד הוא המקובל הגדול ר' יצחק לוריא האר"י ז"ל, והשני אשר לא זכה עוד לראות את פניו הוא שבתי צבי המשיח, אולם ר' יצחק לוריא הוא כלו רוחני, אך ש"צ הוא גשמי ממש ד) וכשמוע האנשים האלה את דבריו נבהלו ונחפזו מאד, ויתנו מהר את ידם אליו, ויאמינו בו בכל נפשם, ויעריצו ויקדישו את שמו, גם נתנו לו מקום בבית המדרש ללמוד שם, וקצבו לו שכר וספוק למען יחיה את בני ביתו, ולא ילמד עוד עם נערים; וליבלי ישב בבהמ"ד ויענה בצום נפשו, והתמיד

א) עיין בס' תה"ק מאת יעב"ץ (לה, ע"א) דפוס לבוב.

ב) מכאן ואילך העתקתי מן הכ"י הנזכר בהקדמת הספר הזה.

ג) כונתם על מה שאמר בג' גיטין (ד' סח, ע"ב) ועל דברי רש"י שאמר שם, שרגליו של שד דומות לשל תרנגולים.

ד) והאל תתמה על שהאמין איך האמין ליבלי פתאום בש"צ, יען כפי הנראה החל ליבלי בעת ההוא לעסוק על כתבי המקובלים והם היו מלאים אז בכפירות של ש"צ, כאשר הזהיר הרב והאב"ד מהו' יחזקאל קצנלנבוגין את העם בשבת שובה. שנת תפ"ו, להתרחק מכל ספרי קבלה שנדפסו משנת תכ"ו והלאה וכן נעשה בעיר ברלין ע"פ פקודת האב"ד מוה' מיכל חסיד ז"ל, עיין בס' תולדות יעב"ץ (לד, כ"ט) וליבלי הלך ונפגע; גם בשנת תכ"ו היה בפרוסטיץ המקובל רבי הירש המשם בעל חומת נבי, והוא היה אדוק בש"צ מאד, ובלי ספק הורה שם בסתר את סיעת ש"צ, ויעש לו נפשות רבות; ועיין בתוספות לספרי אבן אפל נוסף ב'.

ביום הכפורים שעיר אחד לעזאזל; ביום התשיעי טבל ליבלי את עצמו תתק"ל טבילות כמנין שנותיו של אדם הראשון, וכל הלילה ישב ולמד לבדו בהדרו בבית ר' שמחה הדיין, כי ירא איש לשבת אתו, אבל הרבה אנשים ישבו כל הלילה בבית אחר נגד ביתו, ולא נתנו לעיניהם תנומה לראות מה יעשה אצלו, ובחצי הלילה שמעו קול רעש גדול על גג ביתו, ובבוקר נמצא התרנגול מת כמו שאמר.

כאשר נודע הדבר כי ליבלי הקריב קרבנות לסטרא אחרא ולשדים, נמלאו עליו רבים כעס וחמה י) והדיין ר' שמחה אשר ישב ליבלי בביתו רצה להחרים אותו מיד, אבל הרב ר' מאיר אייזנשטאט לא היה אז בפרוסטיץ, ובין כה וכה מת הדיין הזקן ר' שמחה, וליבלי התפאר כי הוא ענש אותו על אשר דבר עליו סרה יא), אבל ליבלי אבד את הנו כעת אף בעיני רבים מאנשי בריתו, יען הבטיח להם שבשנת תס"ו יתגלה ש"צ המשיח, וכבר עבר הזמן ועדיין לא בא; ולהגדיל את יגונו ביותר, נקרא ליבלי פעם אחת לעלות לתורה בבית הכנסת ביום השבת פרשת שופטים, ויברך את ברכת התורה, ואחר כן נמצא טעות בס"ת בפרישה הזאת, כי במקום אל ירך לבבכם באל"ף, נמצא כתוב בע' יב) והשיבו הס"ת למקומו והוציאו ס"ת אחר, ורבים מאנשי בית הכנסת ובתוכם גם מאנשי בריתו אמרו לליבלי מה זאת? הלא אמרת כי בעת אתה במעלה העליונה יותר מן האר"י ז"ל, והדבר ידוע כאשר קראו את האר"י לתורה, ואם היה טעות בס"ת הן מלפנים והן מאחור, לא רצה האר"י לברך, ואמר חפשו בס"ת ותראו כי הוא פסול, וכן היה כדבריו, ואתה לא ידעת זאת וברכת ברכה לבטלה; ויען להם ליבלי כי נקל לו ג"כ לדעת טעותי הס"ת מקודם כמו להאר"י ז"ל; ויהי ביום השבת נקרא ליבלי לתורה בבית מדרשו, ולא רצה לברך ואמר להמתפללים; פה ופה יש טעות בס"ת, ויחפשו וימצאו כדבריו, אבל המופת הזה לא עשה רושם גדול בלב רבים, כי חשדוהו שהוא בעצמו מחק ועשה הטעות מקודם, יען כי הס"ת היה אצלו וברשותו; וליבלי נבזה ונשפל בעיניהם מאד, אך הוא התאמץ בכל כחו לבלי יאבד אצלם חין ערכו.

בעת ההיא אמרו לו אנשי המנין כי זה כמה ימים הם יושבים עמו ומענים את נפשם, ולא ראו ממנו עוד אות או מופת; ויען להם ליבלי טוב הדבר תנו לי זמן ואתן לכם מופת; אחר ימים אחדים הגיד להם ליבלי, כי בחר לו מאנשי העיר שלשה אנשים יראים ושלמים ולהם יראה את השכינה פנים אל פנים; ויאמרו לו אנשי המנין אנחנו צמנו וסבלנו כמה וכמה סגופים ואתה תראה השכינה לאחרים שלא עמלו כלל; ויען להם ליבלי כי להראות השכינה הוא דבר גדול ועבודה רבה, ולא כל אדם זוכה לראותה, ועל האנשים לסגף את עצמם ולטבול תתק"ל טבילות ביום אחד; אבל אנשי המנין דברו אתו הפעם קשות ויאמרו אליו כי בכונה בחר באנשים האלה חסרי שכל למען יהיה נקל לו להחעות אותם, ואם באמת רוצה הוא לעשות מופת עליו להראותו לאנשי המנין שלו בצירוף האב"ד ר' מאיר אייזנשטאט, ואם לא יעשה זאת אז יעזבו אותו מהר כי אין בו ממש.

וירא ליבלי כי ברע הוא ויבקש מאתם לתת לו זמן עד אשר ישאל את רבותיו בחזיון לילה, ויתנו לו זמן; אחרי כן בא ליבלי ויגד להם בלב שמח, כי הרבנים נתנו לו רשות להראות להם השכינה בצירוף האב"ד יג) ויגביל להם יום

י) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' עדות ביעקב (דף ג', ע"ב) ליבלי פרוסטיץ הר"י שהתברר עליו שהוא ומכשף גמור ונזבח ונקטר לשד.

יא) עיין בס' הנזכר (ד' כ"ז) בדברי בנו של הרב ר' מאיר אייזנשטאט.

יב) דברים (כ', ג').

יג) עיין תה"ק (לד, ע"ב) הגאון מוה' ר' מאיר האב"ד שם בעת ההיא, שהיה כמו כן אחד ומהמזומנים לראות הפלא.

יהיה בא"י אז יביא הגאולה במהרה; גם הגיד אז ליבלי להם כי בשנת תס"ו תהיה הגאולה אל נכון ע"י ש"צ אשר יתגלה אז, כי תשלמנה ארבעים שנה משנת תכ"ו אשר היה מוכרח יש"צ להיות נעלם ק) ויתנו אוהביו לליבלי עשרה אנשים כאשר שאל, והם ישבו עמו יומם ולילה בבית המדרש והתמידו בלמודם, וכמעט לא היה להם דבר עם איש, וליבלי הגיד עוד כי הרבנים שלו צוהו לכתוב לו תפלין על פי האר"י ז"ל, והסופר ועשרה האנשים היושבים עמו יענו את נפשם ויטבלו את עצמם במים, ויהי כאשר נגמרו התפלין נמצאה נגיעה באותיות, והיו חלוקי דעות בין אנשי המנין אם כשרים הם או לא, אבל ליבלי אמר להם לחכות עד יום מחר, כי יישאל בהזיון לילה את רבותיו איך יתנהג, ובבוקר הגיד ליבלי שאמרו לו הרבנים שיכתוב לעצמו תפלין אחרים, שמושא רבא; ויעש ליבלי כדבריהם, ויומם ולילה ישב בהתבודדות עם אנשי המנין שלו, והתמידו מאד בלמודם, וע"פ רוב הגו בספר הזוהר.

ויהי היום ויגד ליבלי כי הגיע כעת למעלה העליונה יותר מן האר"י ז"ל, וגם יש לו עוד רב שלישי אשר ילמד עמו, ושמו יוסי בן יועזר, אך לא הוא הנאמר בפרקי אבות, יען זה רבו השלישי הי בימי שלמה המלך והיה גזבר בבית המקדש, ואיש חסיד וקדוש מאד, והרב הזה גלה את אזנו, אם יתמיד בלמודו עם המנין שלו, אז יוכל ללכוד את הס"ם, ולאסור אותו בכבלי ברזל, והסטרא אחרא יכנע תחת רגליו; עוד הגיד לו הרב הזה הרבה דברים נפלאים, ואיך יתנהג ויפרוש את עצמו מן העולם; אחר ימים אחדים הגיד ליבלי לאנשי המנין שלו, כי ראה את הס"ם אשר הביא אליו רבו יוסי בן יועזר אסור בכבלי ברזל ופניו כפני כלב גדול ושחור, וכאשר תגבר ידו על הסטרא אחרא אז יגאל את ישראל מהר; גם אמר להם ליבלי כי הג' רבנים ביחד הגידו לו בחזון לילה, שהוא ואנשי המנין יענו את נפשם ארבעים יום רצופים, ומי שיוכל יצום ארבעה או שני ימים כסדרם; ואנשי המנין שלו האמינו בדבריו וקבלו עליהם להתענות ארבעים יום; ובעת ההוא החל ליבלי לירא ולפחוד מן הס"ם מאד, ואמר כמה פעמים כי אין לו מנוחה ממנו, כי הוא רוצה להוריד אותו מקדושתו, ויומם ולילה ילך אחריו; ויהי בימי הצום של ארבעים יום, באו אחדים מאנשי המנין באשמורת הבוקר אל בית המדרש להתפלל שם ותיקין כדרכם, וליבלי ישן עוד שם על מטתו, וישאף רוח כאיש עיף מאד, ויניע את ידיו ויתהפך על משכבו ויצעק בקול גדול: צא טמא! התדמה לטמא אותי; ואנשי המנין עמלו להעיר אותו משנתו ולא יכלו, ותפול עליהם אימתה ופחד ויצאו מהר החוצה, ויעמדו שם עד אשר באו כל אנשי המנין, וכלם ביחד באו הביתה, אבל לתמהון רוחם ראו כי ליבלי ישן עוד ודירו נוזל על פניו, והוא עיף מאד וצועק בקול; צא טמא! אתה ס"ם! ולא יכלו כל אנשי המנין להעיר אותו, ותפול גם עליהם אימתה ופחד, והתחילו להתפלל בקול רם בדחילו ורחימו ט) ויהי כאשר גמרו התפלה קם ליבלי ממטתו וילבש את בגדיו, וירחץ את ידיו ופניו במים, וישאלו אותו אנשי המנין מה היה לו? ויען להם ליבלי כי למן העת שבא אליו רבו יוסי בן יועזר לא יתן לו הס"ם מנוחה, אך הוא יתאמץ בכל כחו לעמוד נגדו.

אחר תם הארבעים ימי הצום לקח ליבלי תרנגול שחור ויקשר אותו ברגלי מטתו ע"י חבל ארוך אחד ועשרים אמות, ויאמר כי התרנגול הזה יעמוד כך אסור אצל מטתו תשעה ימים ותשעה לילות, וביום התשיעי בלילה יתגרם ויתפרפר התרנגול הזה עם עורו ובשרו ונצותיו ולא תמצא בו טפת דם, יען הס"ם ימיץ את דמו ויטחן אותו עד דק, כי אין לדחות הסטרא אחרא בקיש, רק נחוץ לתת לו את שלו כמו שהיה בזמן שבית המקדש היה קים שהיו נותנים אז

ק) עיין לעיל בתולדות חיים מלאך.

ט) שני אנשים מן המנין הגידו לר' יהודא בר' עוזר בעל הכ"י, כי מעולם לא התפללו בדחילו ורחימו כמו אז.

עוד אליו בחזיון לילה, אף על פי שהוא אינו חפץ בהם, ובשנת תע"ז ישח עוד ליבלי בפרוסטיץ בהשקט ולא גלה לאיש מאומה מנפלאותיו, רק חיבר פירוש על מגלת רות על פי הסוד ונגנז הספר הזה כז).

בשנת תפ"ד כאשר שב הנוכל נהמיה חייא חיון מקונסטאנטינא אחרי שנחרם מכמה רבנים, ויעבור עוד הפעם בהרבה ערי איראפא, ויבוא לפרוסטיץ וישם התראה פנים עם ליבלי הבליעל ויסמוך את ידו עליו, ואמר שיש בו רוח הקודש, ויעורר את לב ליבלי שיצא ממחבואו, וליבלי שמע מהר לדברי חיון והחל מאז לאסוף אליו אנשים רבים, והגיד על עצמו שהוא משיח בן יוסף וכן התם את שמו; יוסף בן יעקב, ויפזר בין העם הרבה כתבי קבלה שחבר במינות של ש"צ, ובראשם כי בזווג זה אין הקב"ה משגיח בשום דבר רק מחשבתו על השכינה, כי עתה נעץ הצדיק קנה בים, לפיכך אין הקב"ה משגיח כלל בתחתונים רק שמסר הכל להצדיק; ובמלת צדיק כֵּוֵן על ש"צ המשיח יז) עוד הגיד ליבלי אז להרבה אנשים עתידות בשם המגיד שלו והראה נפלאות, והרבה אנשים וקצת לומדים בבעהם ומעהרין נתעו אהריו, ואף אלה שלא האמינו בו מקודם נהו כעת אחריו, ואחדים מעשירי וויען, מאנהיים, ופראג, כתבו אליו מכתבים ונתנו לו כסף להחיות את נפשו ברוח וכבוד יח), גם מהר"י אייבישיץ בהיותו עוד צעיר לימים היה בפרוסטיץ, ושם למד אצל הרב ר' מאיר אייזינשטאט יט) והתראה ג"כ פנים עם ליבלי וד' חדשים למדו שניהם ביחד כ) והוא השריש בלבו אמונת ש"צ מנוער, ואחרי כן כתבו זה לזה מכתבים כא).

אבל הצלחת ליבלי לא ארכה זמן רב, כי בשנת תפ"ה שלחו כת שבתי צבי מפולניא בסתר את משלוחם משה מאיר מזאלקאוו, לסובב בערים רבות ולראות את אנשי הברתם, והוא התראה פנים עם ליבלי פרוסטיץ, ואחרי כן בא משה מאיר לפראנקפורט דמיין, ושם נלכד בפח ובידו נמצאו מכתבים רבים מאנשי חברתו, ובתוכם מליבלי פרוסטיץ, ישעיה הסיד, ומהר"י אייבשיטץ, ומיד נחרם משה מאיר וסיעתו מאת רבני פפ"ד, בכ"א תמוז תפ"ה כב) ועל ידו נועדו מעשי

כז) ע"כ העתקתי מן הכ"י אות באות, רק דברים אחדים הוספתי באמצע ומספרי יעב"ץ, כאשר הודעתי זאת ולמטה, ולדברי הגאון יעב"ץ (תה"ק לה, ע"ב) נדפס זה המעשה לחוק הכסיל ליבלי שר"י בלשון אשכנז בימים ההם.

יז) עיין תה"ק (לד, ע"א, ופ"א) וז"ל; ועכשיו שילא נחש (חיון) לקראתו אזר ליבלי לרשעתו, לפי שהעיד עליו כי רוח טומאה שורה בקרבו, כמו שנראה מתוך כתבי פתיו, בפרט באחד המתחיל; כתיב בפסוק הנני מקים את הברית וכו' שעל כל דבור ודבור שבו חייב הקורא קריעה וכו' (שם לה, כ"ה) כפי לשון מרות של ליבלי פרוסטיץ להכחש בשם מגידו מקלו יגיד שאין הקב"ה כלל בתחתונים ח"ו, ושהניח הכל ביד השב"ץ, שמכנים אותו בשם צדיק.

יח) עיין תה"ק (לה, ע"ב) ועיין במכתב ר' נפתלי כהן.

יט) עיין בספר חיי יהונתן הנזכר מקודם (לה, ז).

כ) עיין עדות ביעקב (ד', מ"ז) וז"ל: הדבר היה בפירסום שלקח את רעו ליבלי מפרוסטי'ן לבית ר' מאיר פיורד והיה אתו עמו לערך ב' חדשים:

כא) עיין בס' התאבקות (ד', א') דפוס לבוב ועיין בס' בית יהונתן (ד' א') שאומר בזה"ל; תחלת גדולו (של מהרי"א) היה בארץ מעהרין בן עניים בהעלישוא; ושם ישב לפנים ליבלי שלנו, ועיין להלן נוסף ב'; ולא כדעת הח' גראטץ שנתמנה חייא חיון השריש בלבו אמונת ש"צ בהיותו בפראג עיין בס' גד"י (חלק ז', לה, ספ"ז) רק ליבלי עשה על נפשו רושם בעת שהיה מהרי"א עוד בפרוסטיץ.

כב) עיין תה"ק (לד, ע"ד) ועיין בספר עדות ביעקב (ד', ס"ו) וז"ל: הרב הגאון המפורסים מוה' מאיר (אייזנשטאט) בהיותו בווינא בבית הקצין וואלף ווירטהיים וכו', הכנים אותו (יהונתן) לחדר לפני ולפנים והוכיח אותו ע"פ מעשים מקולקלים שעשה עם ר' ליבלי פרוסטיץ ועם חיון לאחר שנתפרסם קלונם ברבים וכו' וקבל על עצמו להיות סור מרע.

לא בהחלט רק אחר ז׳ או ח׳ חדשים יד) ויהי כאשר הגיע יום הנועד טבל ליבלי את עצמו תתק״ל טבילות, וגם אנשי המנין טבלו את עצמם ויענו בצום נפשם כל היום וחצי הלילה ושנו והגו בספר הזוהר; וליבלי הלך אל בית המדרש, ושם היה חדר קטן ויפרוש על פתחו מסך, ויעש מחיצה בינו ובין הבאים לראות ויאמר להם, כי פה בחדר הקטן הזה תשרה עליו השכינה כמו ששרתה על משה רבנו שקרן עור פניו, והם יחזו זאת דרך נקבי המסך, אך לבל יהנו הרבה מאור פני השכינה, שעי״ז יוכלו להחריב עולמות, גם לבל יהרסו את גבול מצבם פן יפרץ בם ה׳; ויהי כחצות הלילה הלך ליבלי אל חדרו מעבר למסך ונר קטן בידו, ובכל הבית היה חשך ואפלה, וילבש ליבלי שם בסתר טלית קטן ועליו היה שם הויה באותיות מזוהבות, וימשח את פניו בשמן בושם הנותן ריח טוב למרחוק, ויבער אש בגזרי עצים יבשים, וידליק בהם את יין השרף אשר הכין לו שם מכבר ברוב ערמתו בקערה אחת, ויהי אור; וכל הרואים נבהלו מאד כי ראו את ליבלי עומד בתוך האש, ושם הויה מתנוצץ על חזהו באש פלדות, וינועו ויעמדו מרחוק, ויאמינו בדברי ליבלי מאד, והי׳ ששים ושמחים כי זכו לראות את פני השכינה פנים אל פנים.

ויהי כצאת ליבלי מחדרו מתחת להמסך, והנה הה! כתם שחור היה על פניו שנעשה לו ע״י גזרי העצים שהבעיר בהם את יין השרף, והוא לא ידע מזאת, וישאלו אותו האנשים מי עשה לו הכתם השחור הזה על פניו? ויחרד ליבלי חרדה גדולה וינס מהר החוצה ויאמר כי הולך הוא להסוך את רגליו, ושם רחץ חיש את פניו במים, וישב אליהם אל בית המדרש; אז נודעה ערמתו וכל תחבולותיו הרעות טו) וכל האנשים שהיו בבית המדרש ובראשם ר׳ מאיר אייזינשטאט הלכו אל בית הרב, וישלחו שליח ב״ד לקרוא את ליבלי אליהם, וליבלי בא מהר, ויאמרו לו; הסכת ושמע, המעשים הרעים שעשית ראינו, ובכן גוזרים אנחנו עליך בחרם הגדול בחרם יב״ן להגיד לנו כל מעשיך הרעים מבלי העלים דבר, ושים כבוד לה׳ ותן תודה, ואז יש עוד תרופה למכתך, ואם לא, אנחנו נרדוף אותך במרדות ונדויים עד כי לא תהיה לך מנוחה בזה ובבא; ומיד החל ליבלי לבכות והתודה ואמר חטאתי אנכי הראיתי השכינה בתחבולה ע״י יין שרף, יען אלצוני אנשי המנין לעשות להם מופת, את התרנגול השחור הקרבתי לסטרא אחרא, האותיות מן הס״ת מחקתי, אך מה אעשה כי רבני ומגידי פקדו עלי בחזיון לילה לעשות זאת, ולא בי האשם; ויהי כאשר כלה את דבריו פסקו האבד״ק את הפסק דין שלהם, שיהיה ליבלי שלש שנים נע ונד ואל יגיד לאיש שהוא מקובל, גם אל ידרוש עוד ברבים.

וביום השבת בבוקר קודם קריאת התורה היה מוכרח ליבלי לעמוד בבית המדרש לפני ארון הקודש ואמר לפני כל העם בקול רם בזה״ל; הטאתי עויתי פשעתי לה׳ ולתורתו, מחקתי אותיות ושמות הקדושים בסה״ת, הקרבתי לשדים עשיתי את עצמי לנביא שקר, חללתי את השם בפרהסיא, והיום הנני מתודה ומתחרט על עונותי; אחרי כן הלך השמש עמו על הבימה באמצע בית המדרש ויעמוד אצלו ויקרא בקול רם את פסק הדין שפסקו עליו הרבנים; אחר השבת עזב ליבלי את פרוסטיץ ויהי נע ונד בארץ, אבל כעבור ירחים אחדים שלח מכתב בקשה אל האב״ד וגם לראשי העדה ויבקש מאתם בדמעות שליש כי יתנו לו רשות לשוב לביתו אל אשתו ובניו, יען גדול עונשו מנשוא, והוא רוצה כעת להיות בפרוסטיץ מלמד לנערים כמקודם; ויתנו לו רשות לשוב לביתו רק בתנאי לבל יאסוף אליו עוד אנשים; וישב ליבלי לביתו ויהי מלמד לילדים, והתנהג בחסידות ובפרישות והתמיד בלמודו מאד, ואמר כי הרבנים והמגידים שלו יבואו

יד) עיין בס׳ עדות ביעקב (ד׳, ס״ז) וז״ל; ולאחר ג׳ רביעי שנה מעת שהקריב תרנגולין שחורים רצה להראות השכינה.

טו) עיין בס׳ תס״ק (נה, ע״ב) אך בהב״י יספור הדבר ביתר שאת.

אחר ימים אחדים בא חיים מלאך לפולניא, והחל להורות שם את אמונת ש״צ, והראה לדעת ע״פ ספר הזוהר וכתבי המקובלים שכל דבריו אמת וצדק, גם הגיד שבשנת תס״ו יבוא ש״צ המשיח, וכגאולה הראשונה, כן צריכה להיות הגאולה האחרונה, וכמו שמשה רבנו היה נעלם ארבעים שנה במדבר כוש, גם ש״צ מוכרח להיות נעלם, ואחר ארבעים שנה יתגלה בהדר גאונו ה) ורבים מאהב״י בערי פולניא כמו; זארקאוו, בוטשאטש, הראדענקע, פודהייץ וכדומה נתעו מהר אחריו והאמינו בדבריו באמונה שלמה ו) ועל ידו יצאה אז כתה הדשה בפולניא בשם חסידים, ומרוב ההשכות והבערות אשר היו בארץ, לא ידעו אז רבני פולניא את הרע הנורא הכרוך בעקבותם, ור׳ שאול אב״ד מקראקא שאל במכתבו מאת הגאון צבי אשכנזי, הנקרא חכם צבי, אודות הכת הזאת, והחכם צבי השיב לו להזהר מהם, ובפרט מהמלאך הרע היים מלאך ז) ומיד יצאו רבני פולניא לרדפם ולגרשם מן הארץ, עד אשר רבים מהם היו מוכרחים בשנת ת״ס לעזוב את אדמת פולניא, וילכו להם לא״י לקדם את פני המשיח, ובראשם היו; יהודה חסיד, וחיים מלאך.

בשנת תס״א ג׳ חשון באו החסידים לירושלים, אבל רע ומר היה גורלם כי אחר ג׳ ימים מת מנהיגם יהודא חסיד, ואפס להם כל מזון ומחיה ונתפזרו לכל רוח, רק אחדים מהם נשארו עוד בירושלים, ועליהם היה לראש חיים מלאך, והוא הורה להם להאמין בתלת קשרי עתיקא קדישא, ולכבד את ש״צ כאלקים, גם עשה דמות צלמו מעץ, ואנשי סיעתו נשאו אותו בבית תפילתם, ורקדו עמו במחול ושרו לו שירים ותשבחות ח) ורבני ירושלים ראו את מעשיהם הרעים ולא יכלו לעשות להם מאומה, כי נחלקו העם לכתות כתות ושונות ט) ובעיני רבים בחו״ל היו החסידים האלה במעלות קדושים וטהורים, והכסף הנשלח לא״י בא לרוב לידם י) והנה לבל יחולל קדושת א״י, גם לבל יקפצו רבים את ידיהם משלוח נדבותיהם לא״י, ראו הרבנים כי טוב להשות ולהעלים הדברים, רק ראו בכל כחם לגרש את חיים מלאך מא״י יא) ויעבור חיים מלאך בהרבה ערי טורקיא. וידרוש לפני העם דרשות של דופי בכפירות של ש״צ, והדיח רבים אחריו, גם הוציא חיים מלאך קול ברוב ערמתו כי רבים מאנשי ירושלים יאמינו בש״צ המשיח, ויבוא אחרי כן לקוסטינטינא והחל גם שם להדיח רבים, אבל הרבנים

והמופלא מוהר״ר יונה ל״ש (לאנדסופר) וכו׳, ויש בידי כתב אחד מר׳ משה חסיד שכתב מירושלים שנת תס״ז, להמופלא יונה ל״ש, עכ״ד; ועיין עוד שם בדף י״ד.

ה) כן נאמר בהכ״י.

ו) עיין בס׳ עדות ביעקב (ד׳, כ״א) ותה״ק (לד, כ׳).

ז) עיין תה״ק (לד, כ״ה) ור׳ שאול מקראקא מרדף החסידים, נתן אחרי כן בשנת תס״ד מגלי דעת את הסכמתו על הספר; הודעת בני מאת בני הירש האחים מקראקא, אשר הספר הזה מלא מינות של ש״צ על כל גדותיו; עיין לעיל, ועיין בס׳ ראבי״ה (ד׳, כ״ז, ע״ב) ואין להחסידים האלה שום יחס ודמיון עם החסידים שיצאו אחרי כן ע״י הבעש״ט, עיין בספרי אבן אפל (פרשה, כ״ז).

ח) עיין תה״ק (לד, כ״ז) וכן נאמר (שם, לד, ה׳) במכתב מרבני קושטאנטינא בזה״ל; ודאמנא כילך ומאי דעתא להאמין באמונתם, הנה היוצרים המדמין צורה ליוצרה; עכ״ל;

ט) במכתב יחידי סגולה מירושלים לרבני הועד מפולניא נאמר בזה״ל; ועתה נחלקו כתות כתות כאשר יגיד להם מוביל כ״ז; עיין תה״ק (לד, כ״ח):

י) במכתב מרבני קושטאנטינא נאמר בזה״ל: קול כנפיה שהיא לשם שמים ומזהירין למזהירים שלא יכשלו בבני אדם שאינם מסוגנים לתת בידם הנידר והנידב לירושלים, כי לעולם הם דורשים; עיין תה״ק (לד, ה׳):

יא) במכתב רבני קושטאנטינא (עיין תה״ק ל״ד, ה) נאמר בזה״ל: אזרו חיל תקיפי ארעא ואלקים עזרם הריקו מעליהם וכו׳, אך יצא מפתקא של ירושלים וכו׳

ליבלי הרעים ונתנדה שנית מאת רבני מעהרין בחדיש אלול תפ"ה כג) וליבלי היה מוכרח ללכת גולה עוד הפעם, ויהי נע ונד ושמו היה לבוז ולחרפה, ויבוא עד פראנקפורט דמיין ולא הניחוהו לבוא העירה, רק איש אחד ושמו חיים מנהיים אשר נמשך בסתר אחר כת ש"צ, שלח לו לחם ומזון מחוץ לעיר כד) ויבוא ליבלי עד מדינת אונגארין במקום שלא עבר איש יהודי כה) ושם בין נבאים מת ואבד שמו לעולם. —

ג

תולדות המקובל חיים מלאך

איש היה בפולניא בשנת הת"ם ושמו חיים מלאך, והוא היה למדן ומקובל גדול, והרבה רבנים באו אליו ללמוד ממנו את חכמת הנסתר, ובתוכם היה כפי הנשמע אז גם הרב המפורסים מוה' זיסקינד רוטינבערג אב"ד מלובלין; כעישר שנים ישב חיים מלאך בפולניא, והורה את הקבלה לתלמידים רבים עד שנת ת"ן א) ואחרי כן הלך לטירקייא, ושם בא בחברת כת ש"צ ויפת לבו אחריהם מאד, וילך לסאלאניק אל הראיש שלהם ברכיה בן יעקב קרודו וילמד אצלו את זמינות של ש"צ באלהות ב) גם התראה פנים עם שמואל פרימו אישר היה איש סודו של ש"צ, והיה עמו ג' שנים ג) וכאשר נודעו לחיים מלאך דרכי כת ש"צ היטיב, שב לפולניא להורות שמה את אמונת ש"צ ולעישות לו נפיטות רבות, ויהי בעברו דרך וויען שלה חיים מלאך מכתב להרב הגאון וראיש ישיבה מפראג ר' אברהם ברודא, שישלה לו אנישים מקובלים להתוכח עמו בדבר אמונת ש"צ המשיח, ויבחר הרב שני אנשים נבונים מתוך ישיבתו ושמותם; יונה לאנדסופר, ומשה חיים; וישלה אותם אליו, אך כאשר התוכחו עם חיים מלאך ימים אחדים, לא יכלו לבטל ראותיו אשר הביא להם מן הזוהר וכתבי המקובלים, וישובו שניהם לפראג בפחי נפיש ד) גם בעברו חיים מלאך עיר ברלין התעה רבים באמרי שקר והראה והגיד להם כי נאמר בספר הזוהר להאמין בש"צ, והרבה אנישים נתעו שם אחריו.

כג) תה"ק (לד, פ"א) וז"ל אך לזאת באלול דשנת אשתקד גזר האב"ד דכ"ם וכו'.

כד) שם (לד, ע"ב; ולה, ע"א).

כה) עיין בס' בית יהונתן (ד' א', ע"ב) ויאמר שם בזה"ל; ובתחלה החזיק באחד משרי הצבא אשר לקיסר ללמד לו חכמת קסם שלו, עד שאכלוהו התולעים בחייו, כמ"ש מגידי אמת.

א) כן נאמר בהכ"י ותולדות הרב זיסקינד רוטינבערג. עיין שה"ג מ"ג, אות ז'; וכה יאמר בעל צמח דוד; ר' זיסקינד רב ור"ש דק"ק הולאדנא, ועתה נתקבל לרב ור"ש לק"ק לובלין (עיין בס' ל"ד חלק א', בסוף).

ב) עיין בס' תה"ק (לד, כ"ה) וז"ל; חיים מלאך היה נקרא לפי שהלך לטורקייא ללמוד אמונת ש"ל שר"י מרבכים, וכינו אותו אח"כ מלאך.

ג) עיין תה"ק (לד, פ"ג) מה שכתבא בכתב מקיון בזה"ל: וגם הרש"פ (שמואל פרימו) אחר שדברתי עמו פא"פ הדר ביה וכו', וזה היה אחר שהמלא עם הר' חיים מלאך ג' שנים.

ד) עיין בס' מטפחת ספרים (לד, א') דפוס לבוב: ור' אברהם ברודא עזב בשנת ת"ע את פראג והלך למיץ, ובשנת תע"ב נתקבל לרב בפ"ד; עיין בספר חיי יהונתן (לד, כ"ד) ועיין להלן מוסף ג'; והתלמיד שלו ר' משה חיים, הוא הנקרא לדעתי ר' משה חסיד, ועליו אמר ר' נתנאל וייל במכתבו הנדפס בס' בית יהונתן (ד', ג') בזה"ל; ופרעתי וספרתי כמה מומחים בחכמה זו (קבלה) כמו ר' משה חסיד

ויען ח"ם שקר הדבר לא אמרתי לאיש מאומה; ויאמר לו עוד השמש, אנכי יודע כי האמנת בש"צ מאד, ויען ח"ם אבל כעת לא; ויאמר לו השמש מתחלה מאי קסביר ולבסוף מאי קסביר: ויען ח"ם למה תשאל אותי, הלא עוד אלפים בטורקייא שיאמינו בו; ויאמר אליו השמש הלא יש עכו"ם בעולם אשר הם לאלפים ולרבבות ומדוע לא תאמינו להם; ובזה נשלם הדובר ביניהם, והשמש הלך לדרכו, וחיים מלאך עזב אחר ימים אחדים את אמשטרדאם וילך דרך איזנבורג לפולניא.

ויהי כמעט הלך חיים מלאך מאמשטרדאם, בא אחר ימים אחדים מכתב מאת הרב והגאון מפראנקפורט דמיין ר׳ אברהם ברודא לראשי עדת אמשטרדאם בזה"ל: שלום וחיים לאהו׳ ידידי המה פרנסי מנהיגי שרי וטפסרי סגנים והורי וכו׳; שמעתי איש רע בליעל חיים מלאך המות ימ"ש, האי איסור חוזר וניעור פונס ונפנס, איסור כולל ואיסר מוסיף, הוא אשר חטא והחטיא, ורבים מאנשי מעשה על ידו הורחו ונדחו מיראת ה׳, ובענין הידוע נשחתו טז) וכמה עבירות חמירות היתרו, עד שהיום אומר כך ומחר כך, והכל הוא הרשע המסית, הוא מלאך המות, והמדיח והגורם ור"ע חיי"ם בצוואר, ויעסוק בתורה של שוא, דא ודא אחת היא, הוא המחריב הורבן שלישי שבירושלים ובגלות ישראל, ועדיין האי מרקד בינן, ובא אל קהלתכם הקדוש, ובתוכם המלאך המות הרע הזה, הוא המשוגע והמטורף והמבולבל והכופר בעיקר, הדורש תורה של דופי, ומאסף אסיפות ומתעה לב אחינו בני ישראל מעבודת ה׳ ומיראתו, ע"כ נא ונא למען שמו הגדול תעשו ותתקדש שם שמים על ידכם ותגרשוהו, מה לכם להכניס מלאך המות בביתכם, ואל תתנו לו מקום לינת לילה בגבולכם במחיצתכם הקדוש, כי הוא מוחרם ומנודה מופרש ומובדל מכל קדושת ישראל, ואסור לספר עמו, אסור לילך בארבע אמות שלו, ובטוח אנכי בכם שדברי יעשו פירות ופירי פירות ויכניסו באזניכם, ולמצוה גרולה יחשב לכם, ולא זו אף זו, בכל מקום אשר דברי חכמים בנחת נשמעים, יכתבו אל מקומות אחרים וסביבות הקרובים והרחוקים כדברינו אלה לאמר, שלא יכשלו איש באחיו, ואל תתנו מקום למינות לרדת, כי ח"ו חלילה וחלילה שיתרשלו בדברי ולא בזריזות כנ"ל; יש לחוש לכמה תקלות וגזירות מה שלא ניתנו לכתוב על פני השדה, כאשר ראינו כבר כמה נשתקעו בבנין הזה, וכמה וכמה שיצאו מדעתם, וכמה נתגרשו מהסתפח בנחלת ה׳ בעבורו, וע"כ לבי אומר לי בלי ספק הכמים שכמותיכם יקדימו עשיה לשמיעה, ויוסיפו מדעתם יתר מה שכתבתי כאן, כדי שכל העם ידעו ויראו ויתרחקו ממנו, ויהא רושם גדול בישראל, ויהא נחת למי שאמר והי׳ העולם, ומצפה אני על תשובתכם הרמה עי"א, וה׳ ישלם להם שכרכם משלם, ולא יהא פרץ ופרצה בגבולכם, ובימינו יושע יהודה וישראל וישובו לבנין ואולם, כ"ד המדבר לכבוד ה׳ ותורתו הטרוד על התורה ועל העבודה הק׳ אברהם ברודא יז).

ימים רבים לא האריך חיים מלאך בפולניא, כי אחר שנים אחדות היה פעם אחת שותה שכור מאד, ונפל ונחנק בין הספסלים, ונשברה מפרקתו ומת בשכרותו יח) וכפי הנשמע נעשו לו אחר מותו חרפות ובזיונות יט); וה׳ ישמור את עמו מאנשי און ומרמה מעתה ועד עולם; אמן.

תם

טז) כונתו על ש"צ המשיח השקר רק שלא רצה להזכיר שמו ונעשה החרם הגדול שעשו הרבנים כבר, שכל איש או אשה לא יזכירו עוד את שמו; עיין תה"ק (לד, כ׳)

יז) עד כאן נעתיק מן הכ"י; ולפני הגאון הזה נשבע ישעיה חסיד (חתן ר׳ יהודה חסיד) שישוב בתשובה שלמה על מה שהרע לעשות בירושלים, ואחרי כן עבר על שבועתו; עיין בס׳ עדות ביעקב (לד, שו)

יח) עיין תה"ק (לד, כ"ה) ועדות ביעקב (ד׳, כ"א).

יט) כן נאמר בהכ"י שנפלה בשנת תע"ח, ומכאן ראיה שלא חי שם חיים מלאך הרבה שנים, מן העת שראהו אותו ר׳ יהודה ליב ברבי עוזר בשנת תע"ה באמשטרדאם.

שלחו לקרוא אותו, ויבוא אליהם, ויחרימו אותו מהר, ויעזוב חיים מלאך את קוסטינטינא;

ובעת ההיא נודעה בירושלים את דבתו הרעה אשר הוציא על אנשי עיר הקודש, ואחדים מב״י עדת האשכנזים התעוררו שם בחדש אייר שנת תס״ה, להסיר את השד ש״צ מעליהם, כי יראו לנפשם פן ישמעו זאת אנשי חו״ל ולא יתנו להם את נדבותיהם, וישלחו שליח מיוחד חרש עם מכתב לרבני הועד מד׳ ארצות בפולניא, ויגידו להם את רשעת הכת הזאת, ויבקשו מאתם לצאת לעזרתם, כי אין ידם משגת לייסור אותם או לגרשם בלתי עצת הגדולים אשר בארץ המה יב); ובין כה וכה בא חיים מלאך עוד הפעם לקוסטינטינא, ויעש שם מעשים רעים, והרבנים מקוסטינטינא נתמלאו עליו כעת כעס והמה, וכמעט רצו לירד עמו עד לחייו, אבל הוא נמלט מידם וילך לו לפולניא; ויחרימו אותו הרבנים שנית שלא בפניו, ואשרו וקיימו בסוף חדש אייר שנת ת״ע את הכתב ששלחו אנשי ירושלים לרבני ד״א בפולניא; ובסוף מכתבם נאמר על חיים מלאך בזה״ל: המלאך לבוש הבדים ודובר שקרים וכפירות ממון, שהוציא את עצמו מן הכלל, וכפר בעיקר, מי יתן ויהיה בזמן הבית כי סקול יסקל או ירה יירה, ואתם הרי ישראל לא תאבו ולא תשמעו אליו, אל כל המקום אשר יבוא שמה שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא יג).

בשנת תע״ה בא חיים מלאך לאמשטרדאם, ויואל לדרוש שם ברבים, והרבה אנשים רצו בכל נפשם לשמוע את דרושותיו, כי היה איש טוב רואי ואמיץ לב; אך השמיש ונאמן הקהל מעדת בני ישראל האשכנזים, ושמו ר׳ יהודא ליב רבי עוזר, עצר בעדו כי שמע רע אודותיו: ורבים מעדת אמשטרדאם רצו כמעט לקרוע את השמש כדג בעד זאת; חיים מלאך לא דבר כעת אודות ש״צ בפרהסיא יד) רק כאשר מצא איש כלבבו גלה לו את סודו, והשמש ר׳ יהודא ליב ברבי עוזר שלח אליו בסתר אנשים שונים לדבר אתו ולנסותו, למען ידע את מחשבתו; והנה לקצת אנשים מהם הגיד חיים מלאך כי ש״צ המשיח עודנו חי, והוא ראה אותו ודבר עמו במדבר עזה, ולקצת מהם הגיד כי לפני ג׳ שנים באו אליו מכתבים מש״צ, אך אין מגלין אלא לצנועין; גם אמר כי הרב לעדת הספרדים ר׳ שלמה איילון, ישב עמו כל היום סגור בחדרו, ודבר עמו הרבה אודות ש״צ, ואחרי כן נתן לו מתנה הגונה; וכשמוע ר׳ יהודא ליב ברבי עוזר את זאת, שלח את בנו אל הרב לשמוע אם אמת הדבר, והרב איילון נשבע לו שהכל שוא ושקר טו).

וראשי עדת אמשטרדאם שלחו את השמש שלהם ר׳ יהודא ליב ברבי עוזר לדבר עם חיים מלאך, והוא בא אל בית הכנסת הגדול, ודבר עמו אחר תפלת מעריב: וישאל אותו אם מאמין הוא בש״צ, והשיב לו חיים מלאך, כעת לא; וישאל אותו עוד מדוע לא יאמין בו כעת, הלא לפנים האמין בו; ויען ח״מ נאמר בפיוט שבועיים שבעה והם ז׳ שמיטות, וכבר עברו, וע״כ לא יאמין בו עוד; אז אמר לו השמש שמעתי שהגדתם פה כי לפני איזה שנים דברתם עם ש״צ, וגם קבלתם ממנו מכתבים, ויען ח״מ שקר הדבר לא הגדתי לאיש מאומה; ובאמת כחש לו חיים מלאך כי ירא מאד לנפשו; ויאמר לו עוד השמש; אם הגדת או לא הגדת, אנכי אומר לך בקצור, אם ראית את ש״צ ודברת עמו, היה רק השטן בדמותו, ואם קבלת ממנו מכתבים, כתבו זאת מלאכי חבלה או רשעים כמותך;

יב) תה״ק (לה, נח) ועיין להלן נוסף ג׳ ותבין כונתם.

יג) תה״ק (לה, ס׳)

יד) מכאן ואילך נעתק מן הכ״י

טו) הרב הזה אשר עמד לפניו לימין השטן כ״א היה נקל לו לשבע לשקר כמו שנשבע לשוא לעדת ב״י באמשטרדאם; עיין בספרי אבן התועים (לה, סד)

ונחה עלי רוח ה' וראיתי בחזון, איך שזוגתו המליטה למז"ט בן זכר, השם יגדלו לתורה ולחופה ולמ"ט ג"י קבלתי ע"י הבחור כ' יוסף שכתב על הפאסט לאביו ובתוכו היה אגרת ג"כ לי לשמי, קבלתי ע"י אביו של הבחור כ' משה אשכנז, ובאותו לילה ראיתי בחזון ג"כ, והנה היה ♄) אצל אדונינו מלך המשיח האמיתי והנה ה' נצב עליו ואמר אליו, איך שהגיע עת וזמן לגאול את ישראל, הלך הוא ונתן הנביא לגאול אותם, והשיב אדונינו ; איך אלך ושמעו ישראל ויהרגונו, כי המה אינם מאמינים בי, והשיב הקב"ה לגאול את המאמינים בלבד, והנה אמר אדונינו צבי עטרת תפארת ישראל, אם אלך לגאול רק את המאמינים בלבד אשוב לביתי, כי זה היה יהיה ללעג ולקלס בפני העמים, אכן אמתין עד שיחזרו בתשובה ויהיה כולם מאמינים בי ; ואהי' חברתי חביבי ! זה הדבר שתירצת בזוהר יפה דברת, והעלית בידך מרגניתא טבא דלית ביה טימא, ושמעתי שהיום אומרים ומכריזים ברקיע ; יונתן בני כך היה אומר, ומה מאד שמחתי בראותי כתבך עם זה הפישט הזוהר, ולאות ולמופת אכתוב לך, שזה למדת בלילה בר"ח ניסן ; גם בקשה להיות מחזיק הבחור מוציא כתב דנא, ולעשות [לו] כל השובות שבעולם ; כ"ד הכותב, נאם הק' יודא ליב מפרוסטיץ ; כולהו רבנן חבורתנו קדישא פורסים בשלומך 3)

ג

פרטים אחדים השייכים לתולדות ח"ם

ע"י הכ"י מר' יהודא ליב בר' עוזר, נודע לנו כי חיים מלאך היה בעשר שנים בפולניא היינו מן שנת ת"ם עד ת"ן ; ואחרי כן הלך לטורקייא, כנראה מדברי הג' יעבץ שאמר הרשע רע חיים מהלך היה נקרא לפי שהלך לטורקיא ללמוד אמונת ש"צ מברכיה וכינה אותו אח"כ מלאך (תה"ק צד, נה) ומטעם זה כאשר שאל הרב מקראקא את החכם צבי אודות כת החסידים, השיב לו החכם צבי קרוב לשנת ת"ס, להזהר מהם ובפרט מחיים מלאך, כי שמע את מעשיו הרעים בעת שהיה ח"ם בטורקייא ; ושם ראה ח"ם את שמואל פרימו והיה עמו ג' שנים (תה"ק צד, פג) ואחרי כן שב ה"ם לפולניא ויעבור דרך עיר וויען וישלח משם מכתב לפראג להג' אברהם ברודא, כנזכר בס' מטפחת ספרים (צב, א), והדבר הזה לא ספור בעלמא הוא כאשר חשב הח' גראטץ (גד"י, הלק, ז' נאטע ד' ; צד תקי, הוצאה שניה) רק הדבר קרה באמת, והעד כי נזכרו שם שמות האנשים שהלכו לוויען, וגם על אותה העת עולה הספור יפה, כי ר' אברהם ברודא ישב בפראג עד שנת ת"ע (עי"ן בס' חיי יהונתן צה, כד) וח"ם שב אז בפעם ראשונה מטורקייא ברוב חמה ללכוד נפשות, וכן הדיח ג"כ בעת ההיא אנשים רבים בפולניא ; כמו שאמר יעב"ץ בספרו (עדות ביעקב ד', נא) חיים מלאך וכו' הוא אשר טמא מדינת פולין לעבוד לצבי מודה וכו' ממנו למדה הכת הידועה בזאלקאוו, בוטשאטש וכו' ; והנפשות האלה לא עשה בפעם שנים קרוב לשנת תע"ה כאשר שב לפולניא, כי לא חי ח"ם אז הרבה ימים, וגם היה נבזה בעיני רבים ע"י החרמות, רק בפעם הראשונה כאשר בא לפולניא מטורקייא, אז הדיח שם אנשים רבים עד שנתגרש מפולניא עם החסידים בשנת ת"ס, וילך לא"י,

כמה שנים ישב ח"ם בירושלים לא נודע לנו, ודברי הח' גראטץ שאמר שישב שש שנים, אין להם כל יסוד ; רק נראה מן הכתב מרבני קוסטאנטינא שצלח לאנשי ירושלים לגרשו ולא יותר ; וז"ל : אזרו חיל תקיפי ארעא ואלקים עוזם הרחיקו מעליהם כל הכי נטרד ההוא גברא (תה"ק צד, ס) גם מה שכתבו אחדים משרידי ירושלים האשכנזים לועד ד"א בפולניא, לייסר או לגרש את כת ח"ם מירושלים, לא הבין ג"כ הח' גראטץ את כונתם אל נכון, יען זאת היתה רק

♄) נ"ל לדעתי היתי.

3) המכתב הזה נדפס בס' התאבקות (ד' כג, ע"ג)

נוספות

א

ר' יהודא ליב בר' עוזר

וספרו בכ"י בשם מעשים נוראים

האיש הזה ר' יהודא ליב בר' עוזר, היה שמש ונאמן לעדת בני ישראל באמשטרדם, והיה איש נכבד מאד, וכתב את ספרו בשפת יהודית-אשכנזית לטובת המון העם, והספר הזה מחזיק בכ"י ס"ט דפים בתבנית מרובע, וכולל כמה ענינים: א. גזירות ישו ב. בעשרייבונג פון שבתי צבי ג. מעשה ליבלי העלישויא. ד. בשרייבונג פון היים מלאך. ה. מעשה גדול ונורא מן יוסף די לפינא; והספור אודות ש"צ בנוסח הראשון הנמצא בספר תורת הקנאות, העתיק הגאון יעב"ץ מדברי ר' יהודא ליב בר' עוזר, וכה יאמר הגאון יעב"ץ בספרו הנזכר (צד, ב) ונציג תחלה הספור שהוא בא לידינו פה העיר אמשטרדם שעשה וחבר אחד במזמורא ותמא, שהיה באותו זמן שקרה המקרה בלתי טהור, ושראה דברים הרבה בעיניו, או ידע ושמע מאנשים שראוי לסמוך עליהם וכו' : וכן יאמר יעב"ץ בסוף הספור בזה"ל : ע"כ מעשה ש"צ י"ש, מה שלקט אחד מב"ב דק"ק אמשטרדם, שהיה באותו זמן ודבר עם כמה מאנשי ש"צ ששמשו אותו עד עת כפירתו, ואז עזבוהו והלכו מאתו, עכ"ל : וכונת יעב"ץ על הספר הנזכר מר' יהודא ליב בר' עוזר, כי דברי הכ"י הזה, והנוסח הראשון אצל יעב"ץ בס' תה"ק עולים בד בבד.

הכ"י היקר הזה נכתב מר' יהודא ליב בר' עוזר בכ"י ממש, ועיקר שמו של המחבר היה : ליב רבי עוזר : כאשר התם שמו בזמר שעשה לשבת חנוכה נדפס בס' ברכת המזון שנדפס באמשטרדאם בשנת מכת"ב ; והוא

זמר לשבת חנוכה

שעשה רבי ליב רבי עוזריש בניגון אכלו משמנים

אזכרה רחמיך, בשיר ובשמחה שהושעת עמך, מצרה לרוחה.
נקמת נקמתנו על ידי כהניך נאמנים, להפר תורת אלהינו בקשו היונים.
ידך הנטויה הוציאנו, מצרה וצוקה, על כן קבעו לנו, שמונה ימי חנכה.
להודות להלל לשבח, להודות אלהינו, ויחנכת המזבח, נזכה בימינו.
יהי נא חסדך לנחמנו, ברוב חסדיך, לחם חקי הטריפני, בכל כחי איחדך.
בכל יום אברכך, רחום הושיענו, בישועת עמך, יראו עינינו.
עוזר דלים אתה אל, מהר לגאלנו, ובא לציון גואל, במהרה בימינו.

וראשי החרוזים מן השש שירות הוא : אני ליב : ובשירה הו' יבואו כסדר אותיות רבי, ועליהם סימן סגול, ואחר זה תתחיל השירה האחרונה במלת עוזר : ועיין בס' עמודי העבודה מלאנדסהוטה חלק ב' (צד, קנה).

ב

מכתב מליבלי פרוסטיץ

שלמא יסגא לאדוני מ"ו הגאון המפורסם המופלא והמופלג מוהר"ר יונתן יצ"ו עד ימות המשיח

באתי לאמר לו מזלא טבא על שראיתי בחזון לילה בשמיני חג העצרת

Bibliographische Notiz

אֵלֶּה שְׁמוֹת

הספרים והמאמרים

אשר הוציא לאור החוקר ודוריש כל ימיו בספרות ישראל וקורותיה, ה"ר דוד כהנא איש אודעססא, משגיח נכבד על בית תַּלְמוּד-תּוֹרָה שם.

1) אֶבֶן הַתּוֹעִים, תולדות המשיח השקר שבתי צבי וסיעתו. וויען תרל"ב (נדפס בשחר).

2) אֶבֶן נֶגֶף, תולדות המקובלים מעת התגלות ספר הזהר עד ימי ש"צ. וויען תרל"ג (השחר):

3) אֶבֶן אֹפֶל, תולדות המקובלים מימי ש"צ עד אחרי ימי בעש"ט וסעיתו. וויען תרל"ד (השחר).

4) אִמְרֵי חָכְמָה ומוסר, לקוטים מכ"ק משלי וקהלת לתעלת נערי ב"י. אודעסא תרל"ט.

5) אור חָדָשׁ, באור חדש על מזמור ס"ח בתהלים. ווארשא תר"מ (הבקר אור).

6) מֶחְקְרֵי קֹהֶלֶת בֶּן-דָּוִד, מבוא גדול לספר קהלת, ונלוה אליו מאמר אשרי תמימי דרך. באור על מזמור קי"ט בתהלים. ווילנא תרמ"א (הכרמל).

7) אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן, מאמר להראות את גֹדל השגת משה רבנו באלהות. ווארשא תרמ"א (הבקר אור).

8) דְּבַר-אֶסְתֵּר, מבוא גדול למגלת אסתר. ווארשא תרמ"א.

9) מַסֹּרֶת סְיָג לַתּוֹרָה, ספר גדול להגן על קדמות נוסחאות בכה"ק עפ"י המסורה. וויען תרמ"ה (השחר).

10) מָבוֹא לְפָרָשַׁת בִּלְעָם, השקפה חדשה, לעמבערג תרמ"ב (האור).

11) רֹאשׁ פְּתָנִים, דרישה ע"ד הריב בין אייזענמנגער ורייכלין ע"ד התלמוד וכו'. ס"ט פט"ב תרמ"ב (המליץ).

12) תולדות שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, ספר גדול. וויען תרמ"ג. (השחר).

13) מַעֲשֵׂה אֶבֶ"ן רַשְׁ"ף, הוא אברהם בן ר' שמואל פירקאוויץ, חכם הקראים הנודע. וויען תרמ"ג (השחר).

14) תולדות ר' אֵלִיָּהוּ בָּחוּר, המדקדק הנודע. וויען תרמ"ד (השחר).

15) חֶבְרַת יְהוּדָה הֶחָסִיד, תולדות החברה הזאת וכל מה שעברו עליה. ווארשא תרמ"ז (כנסת ישראל).

תחבולה מאתם להסיר את חשד ח״ם מעליהם, כי יראו פן יחדלו עי״ז רבים באשכנז ופולניא, לשלוח לה את נדבותיהם, ומטעם זה אמרו רבני קוסטינט׳ במכתבם בזה״ל; קול ענות גבורה רחמנא לישזבן לחשוב כזאת על עם אלהים וכו׳, ואם היה אחד מעיר ושנים ממשפחה וכו׳ הלא כבני כושיים ימחו מספר היים, ושוטים שקלקלו ורבצה בם כל האלה וכו׳ ; קול כנסיה שהיא לשם שמים מזהירין לנזהרים שלא יכשלו בבני אדם שאינם מהוגנים לתת בידם הנידר והנידב לירושלים (תה״ק צה, ס), כאשר נתגרש ח״ם מירושלים עבר בהרבה ערי טורקייא והדיח כמה קהלות בהגדות של דופי ; כמו שאמרו רבני קוסטאנ׳ במכתבם הנזכר בזה״ל ; אך יצוא יצא מפתקא של ירושלים וילך אל ארץ כשף והסית והדיח כמה קהלות בהגדות של דופי ; ודברי הח׳ גראטץ לא נכונים שאמר שכונת הרבנים בהמלות : ארץ כשף ; על עיר סאלאניק (צאובערלאנד) ויוכיח מזה שהלך ח״ם לסאלאניק ; אבל באמת מלת כשף תסוב למטה והיא פעל, וכונת הרבנים כך ; וילך אל ארץ ; ענינו על פני תבל, כמו ; וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו, ו) ושם כשף והסית והדיח כמה קהלות ; והוא לישון הגמרא (סנהדרין מג, ע״ב) שכישף והסית והדיח ; והצאובערלאנד של הח׳ גראטץ, אך בעולם הדמיון ולא בעלמא דקשוט יסודה ;

בקוסטאנטינא נהרם ח״ם ע״י הרבנים והלך משם, ואחרי כן שב עוד הפעם והחל להורות המינות של ש״צ, כמו שאמרו הרבנים במכתבם (שם צה, ס) קול שמועה הנה חזר ובא אל מחננו שנה ולמד כמו שהיה למד צבי ; ודברי הה׳ גראטץ לא נכונים ג״כ שאמר (שם נאטע ד ; צד, תקי) שאחר שנה שב ח״ם לקוסטינטינא, יען מלת שנה במכתב הרבנים לא תורה פה על זמן שנה, רק תסוב ג״כ למטה וכונתם כך ; חזר ובא ח״ם אל מחננו, שנה ולמד כמו שלמד ש״צ, וטעה הח׳ גראטץ במח״כ במצב וטעם המלות זה פעמים ;

כאשר בא ח״ם לקוסטינטינא בפעם השנית רצו הרבנים לירד עמו עד לחייו, אך הוא נמלט מידם והלך לו לאשכנז, והרבנים החרימהו שנית שלא בפניו ; ודברי הח׳ גראטץ שאמר (גד״י. הלק ז, צד, שמא) כי נגרש חיים מלאך בפעם שנית ע״י החכם באשי, לא נכונים ג״כ, כי לא שם הח׳ גראטץ את עינו על דברי הרבנים שאמרו : קול פחדים באזנינו עליו ישאגו כפירים להכחידו מן הארץ, פשט לו את הרגל והלך לו באשר הלך, והקול נשמע שהלך לערי פולניא, ואשכנז, עכ״ל.

בפולניא לא האריך ח״ם ימים רבים כנראה מן הכ״י, ולא הדיח עוד רבים.

זכרון לישנות

קדמוניות ישראל בפולניה· סלאווניה ורוסיה

מכתבי ד"ר יוט"ל צונץ.

מימות המאה העשירית לספה"נ מצינו שמות הארצות, סלאוואניה הגר ביהם ורוסיאה, בספרי חכמי ישראל. ר' חסדאי שפרוט מזכיר ארץ הנגרין א) בעל היוסיפון ב) ורס"ג בפי' לדניאל. וגם ר"י הכהן, רש"י, ור"י בן אברהם ומקור שם זה בל"ס בא לו מתרגום (תהלים פ"ג י') ולדוגמא מצינו גם „גבל" לסלאוואניה ובשם „כנען" יכנוה גם ר' חסידאי, היוסיפון, ור' בנימין הנוסע. ג) הר"ם מקוצי (כמ"ש בהערותי למסעות בנימין, הוצאת אשר בלאגדאן) ומהר"ל דוקעס טעה בספרו (לשון המשנה קכ"א) ולא ידע מזה, גם שאַפּפאַריק עמל ויגע למצוא מקור לשם זה בספרי חכמי ישראל וחזר לאחוריו כי עקבותיו לא נודעו לו· וכן מצינו „כנען" פעם מורה לסלאוואניה. ד) ופעם גם לבהמִיָה, כמו ביוסיפון, ובשלשה מקומות בהראבי"ה כת"י ובשו"ת מהר"ם מרוטינבורג תתפ"ז ובמרדכי כתובות שם. ובס' הפרדס לרש"י והרס"ג בפי' לדניאל ומסעות בנימין (ד' לאנדאן ע' 30) מצינו: „ו ארץ כנען ומלכות רוסיא" אשר רבים מתרגמים בטעות הוראתה על פלישתינא היא. כר' ברוך בנצחון, ר"ח אור זרוע, בהגהות מיימוני ובכת"י רבים לחכמי צרפת ממאה הי"ג. וכן גם „ביהם" נזכרת במאה הי"ב, עד"מ במחזור וויטרי במסעות בנימין וסבוב ר' פתחיה ה) ומדברי היוסיפון ור' חסידאי והראב"ן נראה שהיתה התחברות והתקשרות בין היהודים מביהם ורוסיה.

ר' אליעזר מפראג נודע שהיה בשנת (1170-90) ברוסיה והיא מספר לנו מכת"י שמצא בעצמו שם, יש לשער שהוא האיש הנזכר בשאלות ששאלו ממנו בהיותו ברוסיה ו) וזכרון לדבר ההודעה הראשונה מקורה היא, הערה באור זרוע וההודעה בקובץ וואטיקאַן 148, כי המקומות המבוארים שם בקרוב עיר לעמבערג הם, כנודע שכל שמות המקומות סביבותיה בשם רוססיא נקראו ז) וכן

הערות המעריך: א) עיין בכתב ר"ח הנשיא בראש הכוזרי: בני ישראל היושבים בארץ הנגרין וג"כ ישלחנה אל רוס. ב) ביוסיפון כ"ג תורם גם רוסים. ע' (אגרות שי"ר. ב' בהוראת ארץ כנען. ג') „שבא מים רוסיא וארץ כנען".

ד') במחזור וויטרי ע' (כ"ח ג') וז"ל: ואני השאלתי כשבאתי אצל ר' יצחק בר' יעקב הלבן בביהם בעיר פראג וכו' שכן שאלתי ברוסייא וכן השבתי וכו'.

ה) „הלך מפראג שבביהם לפולין ומפולין לקייב ברוסיה. ד) עיין בתולדות רש"י לחוקרנו הגדול ז"ל שמביא דברי רש"י (דברים ג' ט', ובע"ז כ"ח ע"ב, ובתולדות הר"ן בעל הערוך להרב שי"ר בהערה י"ח.

ו) וזהו כוונתו ממה שכתוב (בכ"ח ג') וז"ל ואני השאלתי ברוסיא, וע' בהערה ד':

ז) ע' יון מצולה בסופו.

16) זִכָּרוֹן בספר-מִשפחה, מאיר נתיב על קורות היהודים בעיר אודעסא. ווארשא תרמ"ז (כנסת ישראל).

17) מִשְׁלֵי-עָם, קבוצת משלים ואמרי אינשי וכו'. ווארשא תרמ"ג (האסיף ש"ג).

18) אור וְהשֶׁךְ, ס' כולל תולדות האחים המשוררים ר' יעקב ור' עמנואל לבית פראנסים ותולדות המקובלים ליבלי פרוסטיץ וחיים מלאך . . . . (יו"ל במאסף בית אוצר הספרות)

וּבִכְתוּבִים

ישנם בילקוט המחבר הספרים הגדולים והיקרים האלה העומדים ומצפים לדפוס.

19) חָכְמַת קֹהֶלֶת, מבוא גדול ופירוש חדש על ס' קהלת בן דוד.

20) חכמת בֶּן-עֶזְרָא, תולדות החכם הראב"ע ושיריו שירי-חול עפ"י מקורים חדשים.

21) חכמת יְהוּדָה, ויכוחים בדבר אמונה בין ישראל ונוצרי.

22) חידות מִנִּי-קֶדֶם, תולדות „ההידה" בישראל מימי התלמוד עד ימינו אלה.

ולמען לא יחסר המזג עלינו עוד להזכיר כי המאמר הראשון שיצא מידי הרד"ק ואשר בשם „העצמות היבישות" יכונה, ראה אור באחד המליצים הראשונים, ומאמרו השני נדפס ג"כ במליץ (שנה שמינית) וענינו הוא: תולדות הח' ר' יום טוב בעננעט מפאלאצק אשר היה אומן נפלא בפתוחי ציורי נחשת ותשוקתו ללמוד חכמה ומדע העירתהו לעזוב את עירו וביתו ולבוא לאייראפה (שנת תקנ"ב) ובהיותו בבערלין עשה תמונת המלך פרידריך ווילהעלם השני על טבלא נחשת יבגלל מלאכתו הנפלאה כבדוהו המלך והמלכה במכתב תודתם *) וכו', ומחבוריו ידועים לנו בשמותיהם: ס' נצח ישראל, תפוצות ישראל, קצור דברי הימים לב"י (בלשון אנגלית, באשר המחבר קבע לאחרונה את דירתו בלונדון) וס' טנא בקורים או אגרת בקרת בלה"ק על ס' שרשי אמונה לר"ש הכהן, הנעתקה לשפת אנגלית ע"י הרופא ר' יהושע וואן אובן (תקע"ז).

אלה הם פרי רוחו של הרד"ק, אשר לא ייעף ולא ייגע לעבוד עבודתו בכרם בית ישראל מבקר ועד ערב, ואלהים יברכהו להופע נהרה על כל מעשי ידיו להתפאר ולהעשיר ספרותנו בעוד הרבה חבורים טובים ומועילים גם יחד!

כברכת דורש שלומו ומוקירו איש מבית ג"ד.

---

*) עיין ספה נלאמנים להרש"ק, ד' 148.

(1510) נראה שדברו פולנית בשפת הארץ וראיה לדבר, כי נמצאים ונשארים אתנו גנוזים בבליותקה הפריזית ספרי תנ״ך שנעתקו פולניה. א)

גם בין רבני פולין אשר ידרכו נתיבה בים התלמוד ובין גלי ותלי הפלפול פלסו למו דרך לעבור, הראשון אשר הלך לפניהם היה ר׳ יעקב פאַללאַק (ודלא כיאָסט שחשב שמו פאַלק) ולגאון ולתפארת פולניה היה. ויעלה כוכב י ע ק ב בשנותו רמ״ה — עד ר״ע, ושמש בכתרה של הרבנות בפראג ושם היתה ישיבתו, אשר ינהרו ויבאו אליו בחורי חמד רבים לשמוע את לקחו ובחבל „החלוקים״ ינהלם על מי מנוחות התורה אז, וכל גדולי זמנו בשם „גאון יעקב״, אור ישראל, יקראוהו. והוא רדה במטה „החלוקים״ דבש ונופת התורה ורבים היו החולקים נגד החלוקים כי לבסוף נהגו בתורה שלא כהלכה, ב) הוא ר׳ יעקב שאסר להם להתפלל בסנדלים (פאַנטאָפפעל) ובבתי היד (האנדשוה) וחכמתו עומדת לו בקרב תלמידיו, ולא הפיץ מדברי תורתו לא בדפוס ולא אף העתקה בכתב כלל, פן ואולי יעשוהו ויעריצהו כאחד הפוסקים לסמוך עליו. זולתי תורה אחת או פירוש נשאר ממנו בפי׳ ר׳ בחיי עה״ת, ודברים אחדים במרדכי, ושמו נזכר שם על פסק עגונה. ג) משנת שי״ד וחותם: „יעקב ב״ר יצחק״ וחיד״א יטיל ספק בזה ומיחסו לאחד מתלמידיו ששמו כשמו. וכן היה לגאון ר׳ אברהם פאָלאַק בשנת של״ז והיה ראב״ד בליבמלא, ולבן דורו או בן ארצו אזכיר גם את ר׳ משה יפה, וישאשתו היתה דודתו של ר׳ יוסף הכהן מקראקא, והיה כותב תשובתו לרבני איטליא. ר׳ יצחק קלוייבר (קלייבער) שהיה מצד אמו זקנו של המהרש״ל ·ד) ובל״ס חי בפוזנא, כי כל ספריו נשרפו שם בשרפה הגדולה בפוזנא ה) שרובם היו בעניני המנהגים ותהלוכותיהם ו) ואחריו נודע ר׳ אנשיל שכתב ספר - המלין בלשון יהודית המדוברת לס׳ תנ״ך. ז) גם מתלמידי הרב ר׳ יעקב פאָללאק הנודעים לשם המה: ר׳ שלום שכנא בר׳ יוסף בשנת ש״ת, ותפש מנהג מורו בידו לבלתי השאיר אחריו בכתובים דבר מרבי תורותיו, ובכל זאת נמצאות בכ״י בביבליותקה האפפענהיימית תשובותיו והלכותיו. ח)

ועתה נקדמה נא לשים עין על קדמות בית דפוס-העברי, בקדמוניות פאלען,

---

הערות המעריך

א) השערה זו מדי רוסקי יצאה (ברשימתי ג׳ 200) ועל מציאה זו נפל והטעה גם את חוקרנו צונץ, וכיום הזה אכן נודע לנו מדברי ידידנו הח׳ רמ״ש במכ״ע 1868 Serapeum אשר הכהן הגדול ומחכמי או״ה ה׳ Pereau הואיל בטובו לבדוק ב ת ל י א ה זו שם בכ״י פארמא, וימצא לפני תנ״ך בלשון יהודית אשכנזית ו ל א פ ו ל נ י ת ה ו א. וזאת לדעת! — ב) ע׳ בית יהודה לריב״ל בערך ר׳ יעקב. ג) באוצרות רח״ש סי׳ 1136 מצינו ס׳ ויקם עדות ביעקב תשובת ר״י פאלאק בענין עגונה א׳ ותשובת מורו מהר״ל מפראג והספד לו ד׳ פראג שנ״ה, ד) בתשובת מהרש״ל י״ב, יפאר שמו: הטהור החסיד ועניו ירא אלהים פיקו נאה איש השלים וכו׳ ועי׳ בתשובה ס״ד. ה) שם וז״ל: דע כי לא זכיתי לקבל מאת״ז החסיד מו״ה יצחק ז״ל אפילו וכו׳ גם ספריו נשרפו בעוה״ר בשריפה הגדולה שהיתה בפוזנא ונשרפו ספרו הקדושים גם הסידור שלו נשרף וכו׳.

ו) עיין בתשובת רש״ל ס״ד. ז) הוא ס׳ מרכבת המשנה לר׳ אשר אנשיל בר׳ יוסף מרידיק. ח) והוא סדר גיטין הנמצא בכ״י רד״א ומיחסים אותו לר׳ שכנא תלמידו.

עוד במאה הט"ו והט"ז נקראת כן כמ"ש במהרי"ק א) ובשו"ת מהרש"ל ל"ז ב.) בתחלתו, וזאת תהי לעדה לנו. גם אף לפני שתי מאות שנה היה בית דין ישראל בלעמבערג ולבית המשפט הגבוה ברוסיא (רוסיה-האדומה) תחשב. והן אלה היו קשר ברזל ליהודים השוכנים באירופא המערבית. ואף בספרי חכמי ישראל מהמאה הי"א והי"ב של חכמי איטליא אשכנז וצרפת מצינו, שבע מלות סלאַוויות ישנות, וידיעה מוכחת בכתב ושבע"פ הוא, שהיהודים ישבו אז בארצות הסלאווים ויאחזו בהן. ג) אבל ארץ פּאָלען לא נזכרת רק במאה הי"ג, ולמן העת הזאת וגם בתקופה שלאחריה גם אנשי שם מפולניא ואחדים המתיחשים לארצות האל נודעו לנו, וישהמה נסעו לאשכנז ולארצות אחרות לראות את חכמיהן. הלא המה ר' יצחק מרדכי מפולין, ר' יצחק ור' אשר בן סיני מרוסיה ד) וכן נמצא בוואטיקאַן פירושים אחדים וישנים לתורה שנכתבו ברוססיה. ה) והראב"ן מזכיר ג"כ אחדים ממנהגי רוסיה. ומצינו בסוף המאה הט"ו חכמים וגדולים אנשי שם כלם, כר' שמואל מרוסיה שכתב קובץ ופירוש לספרי התלמוד. ו.) ונמצא בוואטיקאן ומספר גליונותיו שנ"ו ובתבנית מרובעת היא. ר' כתריאל מקראקא שר' יחייא מזכירו לטוב. ר' מרדכי שלתיאל מפולען אשר בנו חי בתחלת המאה הט"ו באיטאליה (ע' החלוק א') וכדומה, ואולם יען כי תושבי המקומות האלה אשר בפאלען מאשכנז מוצאם, כמו שלשונם ושמות משפחותיהם תעידנה ותגדנה זאת, לזאת קראו אותם בשם אשכנזים ע"ש ארץ מכורתם. כמ"ש ר' אשר והמרי"ק. גם נראה את ר' אליהו הבחור סופר לפנינו (בתשבי ערך משקל) ומוגה את כל היהודים ללשונותם בארצות פזוריהם, ומבני ישראל בפולין לא נזכר דבר, ור' יחייא גאון מזכיר גאון אחד ר' שכנא הנודע בתפוצות אשכנז. ז) ובעל קה"ד אומר: שהרש"ל יושב באשכנז. ח) וברוח פיו ועטו יעשה אותו וכן רבים עמו אנשי שם הם בפאלען, ונהיו לאשכנזים גמורים. אמנם אמת הדבר כי במאה הט"ז כמעט כל קהלות ישראל מפולין נסעו לאה"ק ורובם ככלם עזבו את פולניה ובבאם לאה"ק התהברו עם האשכנזים ונבלעו ונטמעו באיבריהם, וזאת היא הסבה שלפני שלש מאות שנה לא היתה רוסיה ופולניה נחשבת כל כך בבני ישראל. ט) ונראה כזאת ברור מדברי מאַרגאַריטהאַ ועוד גם סבה שניה לה כי זמנים כאלה היו שלא נמצא בכל קהלת אויסטראָוו שום אתרוג. והיהודים אשר ישבו בערי ברעשציא ומנטבה בפולניה בשנת ר"ן

הערות המעריך

א') במהרי"ק נזכר לאשכנז ובנוסחא אחרת, לנגרש, בארץ רוסיא. ב') וז"ל סופר אחד מארץ רוסיאה וכו' בכל ארץ אשכנז וחכמי רוסיאה וכו'. ועיין במנחת קנאות ב' ובקריה נאמנה 203. ג) עיין בב"ח ז'. ד) כמ"ש בהערה ה' וז"ל כך הגיד לי ר' יצחק מרוסיה. ובטא"ע סי' קי"ח מצינו ר' אשר בר' סיני תלמיד הרא"ש שבא מרוסיה לספרד ה) הוא ס' פירושים על התורה כ"י וואטיקאן שנתחבר בשנת 1094 ע' רשימת אסמאני 288, גם פי' עה"ת נמצא בכ"י בודליגא שנתחבר ברוסאיה מ' מאות ופ"ד ליצירה. ו) עיין (רשימת וואלף א' 1239) ז) בשה"ק מצינו ר' שלום בר' יוסף המכונה ר' שכנא „גאון גדול בכל אשכנז". ח) קה"ד מ"ו. ואולם הרש"ג מתרגם, אשכנז (בראשית) אל נקאלבה (כלומר שלאוועו) ט) ע' במור זרוע א' קי"ג וז"ל ברוב המקומות שבפולין ורוסיא ואונגארין אין שם לומד תורה מתוך דוחקם וכו' ועוד.

בשנת רצ"א בקראקא וישב שם עד שנת ש"ה. ר' חיים בר' בצלאל כפי הנראה הוא ואחיו דרו בפאלען. ובשנת שט"ז הרימה תורת התלמוד והפוסקים קרנה בכבוד, וקרנים לה מידי רבניה וגאוניה ותורתם זו לא תשכח לעד בפאלען. הארי שבחבורה היה ר' שלמה לוריא א) שקבץ פעלים לתורה והרביץ תורתו בישיבתו לתלמידים רבים המסתופפים שם בבית מדרשו. ואחרי מותו יעלו תלמידיו לפנינו ותורתם בידם, כר' יצחק כהן בצלאל שהיה בוולאדמיר. ב) שנת שי"ט ותשובה נמצאת ממנו ג) ר' ישראל בר' שכנא בלובלין ד) ר' יוסף הכהן הנולד ש' רע"ב ונפטר לערך שנ"א) ר' משה לנדא בר יקותיאל הלוי שהיה שנת ש"י בפראג ובקראקא שנת שי"ח. ר' מתתיהו דילקראט (דעלאַקראט) בשנת ש"י באיטליא ואח"כ בפולין, ר' מנחם טריו"ש (טרעווועש) בר' אליקים היה בשנת שט"ו בווילנא ה), ר' נפתלי הירץ בשנת שכ"ג בבעשעץ, ר' מנחם מרגליות ב"ר שמואל בווילנא. ר' יעקב ב"ר יהודה פיסק ו) ר' משה בר' אייזיק ענגרלש (ענגערלעס) שנת שכ"א בקראקא מחבר פירוש עה"ת ונמצא בכת"י ז.) ר' נתן שפירא שנת שכ"ה בגראָדנאָ, וש"ב של ר' יוחנן לוריא מוואָרמז (שנת ר"ן) ושל ר' יוסף שלמוני (בשנת ש"כ באָפען) ר' מרדכי רייז ב"ר יצחק, שכ"ה. ח) בבעשעץ, ר' מרדכי זינגער בקראקא, ואולי הוא ר' מרדכי ב"ר יעקב המפרש ס' משלי, ונסתלק שנת של"ה. ר' מרדכי מרדוש ט) ב"ר יהודה הנפטר לפני שנת שמ"ד, ר' הירץ כהן בן מנחם בלעמבערג, שנת שכ"ט. י) ר' שלמה ב"ר יהודה בפאָזען, ותלמידיו רבים ונכבדים הם. גם המהר"ם מלובלין ור' יצחק כהן ב"ר הירץ מאוסטרה (מחבר מתנת עני יא) ר' אשר א"ז ממהר"ם לובלין, ויש לשער שהוא ר' אשר ב"ר יוסף. ר' הירש בלובעמילא יב) תלמיד הרמ"א. ר' בנימן בגנעזין יג) ר' שמעון יד) ור' אליהו ור' זלמן טו) שלשתם היו בשנת ש"ל בחעלם; ר' אליעזר בבוסק. טז)

ועוד אנשי שם הגדולים בפאלען מתוך חביבותם אזכירם באחרונה, הלא המה: ר' משה איסרליש (הרמ"א) בקראקא (שנת ש"י עד של"ב) ר' יצחק חיות בבוסק שכ"ח ואח"כ בפראג, ר' מרדכי יפה בפיהם (באָהמען) בעל הלבושים ובשנת שי"ג כתב ספריו. ר' יצחק ב"ר דוד כהן שפירא בקרעמניץ יח) ואח"כ

הערות המעריך

ר' יוחנן טרווים. א) הנקרא גם „שר יצחק". ב) בל"ד א' שהיה ראש ישיבה ג) עי' בתשובת הרש"ל ע"ו שהסכים הרש"ל ע"ד, וז"ל יפה כתב ויפה דן וכו'. ד) בל"ד נזכר שהיה ר"מ. ה) ונחתם על פ"ד (בתשובת הרש"ל ד') ביום א' י' שבט שט"ז. ועיין בקריה נאמנה לרש"י ו) מחבר פי' דמיון אריה עד יין נסך ועניני הקהלות (ד' פראג שע"ו) ועוד ז) פירושו של הר"י ענגרלש הנקרא: באור עה"ת לג' אופנים ע"ד ר"ת וגימטריאות וע"פ פשטים מהג"מ משה בן יצחק המכונה משה אייזיק אנגרלש מקראקא ונכתב בשנת שמ"א (עי' בכ"י רד"א סי' 329 ח) בל"ד א' היה ראש ישיבה בבריסק.

ט) הנודע למחבר הסליחות עם חתנו ר' לבי הירש בר' חנוך זונדילש (קראקא שמ"ד. י) והוא שבשה"ד נזכר ר' הרלקי ר"מ בלמבורג עיין בהערה לעיל. מחבר פירוש למדרש רבות וכו' ועיין כ"ח ע' בדברי הרב בער. יא) ס' מתנת עני קצור מזרחי וכו' (ד' פראג שס"ד) יב) הנקרא „שור" ורבו של הב"ח היה. יג) בל"ד נזכר שהיה ראש ישיבה. טו) ראש ישיבה טז) שם ר"י. יח) עי' בשו"ת ב"ח סי' ע"ג ובשו"ת להרמ"א ע"ח.

כנראה התחילה בשנת ר״ץ (1530) ולמבראשונה לא היתה גדולה ונחשבת בתוכם, עד בא שנת ש״ל ונתפרסם מעשי הדפוס יותר, יען כי במשך מן ארבעים שנה לא נודעו לנו רק אלה הספרים:

	דפוס קראקא			דפוס לובלין
בשנת	ר״ץ חומש בתבנית הגליון	דפוס ראשון	בשנת	ש״ז שומרים לבקר
"	" טור י״ד בתבנית רביעית	בשנת ש״ח הוחל בתבנית הגליון	"	ש״ח כתב ההתנצלות
"	רצ״א הגדה.		"	שי״ח חומש (בתבנית הגליון)
"	רצ״ד ספר המלינזלר׳ אנשיל		"	שי״ט מס׳ שבועות
"	" שערי דורא		"	שכ״ב חומש (בתבנית הגליון)
"	רצ״ח טור י״ד (רביעית) חלק א׳ א)		"	" מחזור מנהג אשכנז
"	" יוסיפון		"	שכ״ד שאלת הנשמה
"	שכ״ט פירוש ב) למדרש רבות מר׳ הערץ		"	שכ״ז מחזור מנהג פולין
	*)		"	שכ״ח מס׳ ביצה, סוכה, עירובין.

היוצא לנו מזה, כי משך מ״ב שנה יצאו מבית הדפוס כעשרים ספרים ורק שנים מהם חדשים הם! כן מצינו טעות וזיוף בדפוס הספרים. א) ספר אילה שלוחה נדפס קראקא שי״ב (כדעת לעלאנג ואותו הספר לא נדפס כ״א בשנת שנ״ה, ומחברו עודנו חי בשנת שס״ח בזיטאמיר .ב) הס׳ פתח עינים ד) נדפס בקראקא ש״י (עיין ברשימת היידענהיים סי׳ 571) .ג) שו״ת הרש״ל ד׳ לובלין לא בשנת ש״ד נדפס (ע׳ ברשימת וואלף העברית) והוצאה זו היתה רק שנת של״ה ה) וההדפסה נשלמה ביום 7 יענער אז.

והנה לבני דורו של ר׳ שכנא נודעים לתהלה, ר׳ יונה בר׳ קלמן שהיה בעל משיגו .ו) ר׳ קלמן ווירמשייא (מוורמז) שחי בשנת שי״ח בלעמבערג ז) ונח נפשי׳ זמן רב לפני שנת שמ״ב ח) וחתנו ר׳ ליזר. ר׳ קלמן האברקאסטין (האבערקאסטען) שחי בלעמבערג ובאויסטרה, הזקן ונשוא פנים ר׳ קלונימוס בבעשישץ, ר׳ יהודה קראשוויטץ, ר׳ משה שטארך בקראקא, ר׳ שלמה בר׳ ליעברמאנס שהיה בשנת ש״י רב באייזענשטאט ואח״כ נתקבל לפוזנא. ר׳ אהרן בפוזנא ובפראג, וכן ר׳ אליעזר טריווש .ט) (טרעווש) שהתעכב

הערות המעתיק

א) ובאה״ם לא נזכר רק משנת רל״ה באותיות רש״י. ואולי ע״ז כוונת בעל אוצה״ס.

*) ס׳ יסוד השירים זוהר על רות נדפס (קראקא שכ״ט) מהמלביה״ד ר׳ אליעזר בר׳ נפתלי הירץ טרוויס. כמ״ש באוצה״ס.

ב) הוא: פי׳ למדרש רבות מהמורה מכונו הגאון מהר״ר נפתלי דמתקריא הירץ ז״ל ריש מתיבתא דק״ק לעמבורג במדינת רוסיא. עכ״ל שער הספר. ד) לר׳ משה יקר ספר מוסר הוא. ה) וכן נמצא באוצרות רמ״ש סי׳ 4265. ו) כמ״ש בשה״ק ר׳ יונה ב״ר קלמן ברוסיאה בר פלוגתיה דרבי שכנא. ז) בלוית דוד א׳: והיה ראש ישיבה. ח) נוסח מצבתו עיין במצבת קודש ב׳. עי׳ בשו״ת שארית יוסף ג׳ ט) הנודע למחבר הגאון לשערי דורא ומזכיר בו גם זקנו

ויבואו עליהם בחזקה, לאמור, אדונכם מת והוא הלוֹה מכספנו, ועתה יאמרו בניו להשמיט את הכסף זאת היו לא תהיה, אנחנו נקח מכם הכסף וכאדונים נהיה עליכם ואם לא תתנו ולא תאבו לשמוע בקולנו נשב אתכם, עד אשר תשלמו לנו שטרי אדוניכם השׂר. ובעלות היהודים שם לגבות חובותיהם, באה פקודה נמרצה שנית אל היהודים מאת המלך לודוויג מביירען, כי התושבים ובעליהם החדשים כתבו עליהם מרורות אליו אשר יקים להצילם מידם, ועד מהרה ירוצו אליו שטרי חובות אולריך המת, כי אין להם רשות לבקש כספם לא מידי בניו הנסיכים ולא מידי תושבי נכסיהם, להציר ולהציק למו. והיה אם ימאנו לשמוע בקולו ולעשות ככל אשר צוה אותם ביד פקודתו, אז יֵקל חסדם בעיניו וכטל משכים הולך, ויאבדו טובה הרבה, ואף ייסרם שבעתים כחטאותם ויעשה בם שפטים כי המרו פי המלך. ונסיך ווירטענבורג הצעיר לקח מאת המלך הרשיון הזה, ונשמע פתגם המלך כי יוכלו גם להתקומם נגד היהודים הבאים עליהם בחזקה, וכל חיל-המלך עומד לעזרתם לגרשם משם, ויפקד גם אל הנסיכים לודוויג ופרידריך מאֶעטטינגען כי גם המה יצאו לעזרת בני הנסיך השר מווירטענבורג, לעמוד ביהודים. וזה דבר פקודת-המלך:

אנחנו לודוויג מלך רומי בחסד-האל, דורשים-בשלום כל מאהבינו ומיודעינו ב״ַרי-המדינה אשר בעלזאַסס, ושלומנו ישנה להנסיכים לודוויג ופרידריך מאֶעטינגען, או לממלא מקומם, ואך טוב וחסד ירדפם. באה השמועה לאזנינו אשר יהודים בקאָלמאַר ושלעטשטדט אמרו לצאת כבני חיל מזינים כלם להתקומם נגד בני אולריך המת ולהוציא משאת כספם אשר נושים בם מאביהם המת, ואולם הכח והגבורה בידנו לבטל ולקיים כל משאת מאומה, כי לנו היהודים עבדים עבדינו הם וכל אשר להם ואף גם חיתם היא בידנו. לכן מפקידים אנחנו בזה בכבודינו והסדנו. להודיע ליהודים כדברים האלה, אשר לא יהיו למשא ולטורח למיודעינו אלה, ויתנו למו את שטרי חובות אביהם בלי תאֲנה כלל. והיה אם לא ישמעון לדברינו ומצות פינו ימרון, על כל איש ואיש אשר לבבו עמנו לצאת לעזרת הנסיכים ויגינו עליהם במגן-ישע. כל זאת כתוב וחתום במאַרבאַך וכו׳.

ובכל זאת לא הצליח בידי הקיסר לודוויג לאבד כסף-ישראל. כי יצאו עליו המשת נסיכים ויסכלו עצתו ויכעיסוהו תמרורים, על אשר הבטיח להאפיפיור קלעמענס, לקיים כל תנאיו ולא שמר דברו, לכן בי״ט יולי בחרו במקומו את קאַרל מלוקסענבורג. ולודוויג החמשי מת אחרי ימים או עשור במינכען; ואולם שטרי-החובות לא נתנו עוד יהודי עלזאַס חזרה, יען כי כבוד נסיכי ווירטענבערג לא יֵקר בעיני קאַרל החמשי, ולוא בקשו אז להוציא כספם מידי הנסיכים כי אז מצאו להם, אם לא הביאה שנת 1348 ים-הדמים להרתיח כמצולה ויפחדו אז בימי המבוכה להוציא כאור משפטם.

בקראקא ושהיה חתנו של מהר"ם לובלין ונפטר שנת שמ"ב. י)

ולאות ולמופת, יהיה לנו בקנאתם לתורת התלמוד ועל דלתי התורה, המה שוקדים נמרצות. ובשנת ש"י עד ש"ם משך השלשים שנה, אנשי-שם ושלישי התלמוד על צבאו יפקדו לפנינו גם ר' אברהם מוכר ירקות שבדקו אחריו (הרש"ל לפ"ד חיד"א) ומצאוהו לגדול בתלמוד, וכי שם החריף מהרש"ל אקרא גביא גודל גם לאנשי שם כרליקראט, יפה, חיות, וכן גם לר' יצחק ב"ר אברהם ור' הענדל (נסתלק שע"ב) ואשר מקום היה בראשם לשתי תפילין זוגות התורה והחכמה תהיינה כאחות שתים למו, והמה גם הפרפראות לתורה למדו ושקדו על ספרי החשבון, וההגיון, והמורה להרמב"ם, ויכבדום מאוד מאוד, ותהי לנו זאת לעדה כי ספר מקור חיים לר"ש צרצא א) על הראב"ע שנדפס שנת שמ"ג היה נעתק לפניהם.

דין ודברים בשנת 1346

(מכתבי ד"ר אליקום כרמולי.)

ויהי בימי אולריך השלישי הנסיך על כס ווירטעמבורג, ויקן בשנת 1324 משני אחיו אשר שם האחד וואלטער, והשני בוכארד מהאמבורג, המדינה הזאת וממשלתה, ובמחיר ארבעה אלף וארבע מאות מארק, קם לו הארמון והעיר צעללענבערג וכל הנמצא בעלזאס לנחלה. ואחיו התנו עמו כי פרי נכסיהם יאכלו כל ימי חייהם. וילך הנסיך אולריך וילוה לו הכסף למקנה מידי היהודים תושבי קאלמאר ושלעטשטאדט; וגם אחר שש עשרה שנה כאשר כבוד שם שר המדינה בעלזאס נקרא עליו, היא שנת 1330, וילוה לו שנית משולחני העברים הנזכרים, ואולם הנסיך הזה לא היה בעל-נפש והיא מסיר תמיד בידי תאותיו, לכן קצרה ידו משלם את נשיו ולא אף הריבית אשר הם נושים בו. ושטר ע בתו, חתום היה באוצרותיהם, ולא יכלו לעשות דבר עד-יום מותו וי"ב יולי 1344 מת במיתה משונה, כי נפל עליו אחד מאצילי עלזאס ויהרגהו. וימלכו אחריו שני בניו עברהארד ואולריך וישבו על כסא אביהם. ויבאו להתיצב בבקשתם לפני המלך לודוויג כי יפרוק את עלם מעל צוארם, ויפטרם המלך מחובות אביהם לשלם ליהודי קאלמר ושלטשטדט בשנת 1345 בו, וזה המלך לודוויג הלך תמיד בעקבות אבותיו להצר ולהציק לישראל, לכן אמר גם ביום כ"ד מערץ שנת 1346 להוציא מידי היהודים את שטרי חובות אולריך המת, ויפקוד עליהם ביום ההוא להביאם לידו. היהודים שם ולמורת פקודת המלך הנמרצה, לא יכלו לשמרה כי בנפשם היתה, לזאת חשבו היהודים מחשבות להוציא כאור משפטם ולהוציא שטרי חובותיהם בחזקה. ויקחו להם אנשי-חיל והמה הלכו בראשם, וילכו ויבאו למשכנות בני המלוכה, ויתנפלו על נכסיהם וקרקעותיהם,

---

הערות המעריך

כמ"ש בכרוז יערוסלב משנת ש"ן ר' מאיר מלובלין חתן ר' יצחק כהן ז"ל א) ס' מקור חיים וכו' טעמי המצות כדעת רמב"ם ואב"ע ורמב"ן עפ"ת נדפס מכטובה ש"ס. כמ"ש בתולדות לק"ס.

חקירותיהם ודרישותיהם במקצוע זה, וגם מכתבי-ידות ההוזים ושוכבים בארגזי אוצרותיהם בארונות בתי כנסיותיהם, אמרתי לכנות בשמותיהם את ראשי הספרים הנמצאים בידי והמוכנים לדפוס, הלא הם:

א.) יון מצולה 1) לר' נתן נטע בר' משה הנובר (וויניציאה שנת ביא"ת).

ב.) צוק העתים 2) לר' יהושע בר' דוד מלבוב (וויניציאה שנת קד"ש הו"א).

ג) טיט היון 3) (ספורי מאורעות וגזירות בשנת ת"ח) לר' שמואל פייביש בר' נתן פיידל (פייטיל) מווין (וויניציאה בלי שנת הדפוס).

ד.) מגלה עפה להגאון ר' שבתי (בר' מאיר) הכהן (בעל הש"ך) ונדפסה בראש סליחותיו.

ה.) פתח תשובה 4) (תחנות וסליחות על גזירת ת"ח ות"ט עם פי' לר' גבריאל בר' יהושע (העשיל) שוסבורג (אמשטרדם שנת שוב"ה ידו"ד ע"ד מתי).

ו.) צער בת רבים. 5) לר' אברהם בר' שמואל אשכנזי עם שיר לר' משה זכות בראשו (כ"י יקר באוה"ס בלונדון ועין הדפוס עוד לא שזפתו).

ז.) סליחות לר' שבתי כהן, לר' יו"ט ליפמאן העלליר (בעל תוי"ט) ולכמה כמה רבנים וגאוני הדור ההוא.

---

1) בא לידי מידי הרב בעל „דקדוקי סופרים", ר' נתן נטע ראבינוויץ במינכען, ותודה לו.

2) הושאל לי מהרב הנזכר, ותודתי לו. — ונפלאת בעיני כי הרב בעל „אוצר הספרים" (דף 508) הביא בשגגה כי הס' „צוק העתים" הוא מאת ר' שמואל בר' מאיר שעבשין, וכנראה הלך בעקבות הפ"ר פירסט ברשימתו הגדולה: „ביבליאטהעקא יודאיקא" (II, 345, III, 363) ושגגה יצאה מלפני השליטים!

3) ספר יקר אשר אזנו איננו נפרץ, וברכתי להמכס אדאלף נייבויר שהכין לי העתקתו (מספרי אקספורד) ולהרב דר. קייזערלינג אשר שלחהו לי ברוב טובו. כנראה לא ראה הפ"ר פירסט ברשימתו הנ"ל את הס' „טיט היון" בעיניו אך כתב דבריו מפי השמועה לבד, כי ז"ל: „ט"ה פאן נתן פייטל בן שמואל (?!) פיוויל . . . אין געמיינשאפט (?!) מיט שמואל פייבוש עדירט אונד בעארבייטעט". ובכל דבריו אלה (בנ"כ) אין אפילו קורטוב של אמת, כי מחבר הספר הוא ר' שמואל פייוויש בר' נתן פיידל מוויען, ולפי זה ערבב הדוסס לשומות את שמות האב ובנו — ויצא העגל הזה!

4) יקר מכסף מכרו, ותודתי להרב דר. בערלינר כי המציא לי (בהיותו באמ"ד) ברב חסדו את הספר הזה וגם ס' גי"מ הנזכר.

5) תודתי וברכתי להרב בעל הלבנון, ר' יחיאל ברילל, אשר השתדל להשיגהו בעדי עפ"י העתקה מכתב לכתב, עיין המגיד שנת תרמ"ז, גליון **47**, במאמרי: „אזכרה לנשמת הרב" וכו'. ובאשר מגמתי להוציא את כ"י היקר הזה לאור היום הנני נחלה פני הדורשים להודיע דבר על-אדות המחבר ר' אברהם אשכנזי ותולדות חייו; ולע"ע הנני להביא בזה את השיר הקטון לר' משה זכות; וז"ל:

איך נחשבו יחדו לנבלי חרש,
אילי נבא השאל ונושא דגל,
מי שם הדוס רגליו למרמס רגל,
ומקום משוש עריץ כעיר הרס?
זרזיר כפיר וגור תואבי גרס,
אבות ובנים טבחו כעגל,
גם בשבי גרו בפח ופחד,
לא נשארו בהם שנים יחד,
לא יכלו מלט ביום הרעש,
כי עוד מעט מזער וכל הזעם.

חיו"ג

לְקוֹרוֹת הַגְּזֵירוֹת עַל יִשְׂרָאֵל.

(טֶבַח-אוּמַאן)

אמר חיו"ג: קורא-הדורות בעמנו בזמננו, החכם ד"ר גראעטץ, אם כי הפליא במעשה ידיו להתפאר, הלא הוא ספרו הגדול, רב האיכות והכמות ויקר-הערך, ס' תולדות-ימי-ישראל, בכל זאת לא יצא ידי חובתו בנוגע לקורות אחינו בארצנו הגדולה, ארץ רוסיה, באשר לא שם לבו ועינו על המקרים והמאורעות שעלו השתרגו שם במאות האחרונות, לא הואיל לחקור ולדרוש על מצב עמנו במדינתנו בכלל ועל התפתחות רוחו והשתלשלות תורתו והשכלתו בפרט, ועוד לא מצא אף לחובה להטיף אמרים על גדולי ישראל וחכמיו בראשי עמינו, על ספריהם ופרי רוחם המתנוססים לחן ולתפארת, לגאון ולכבוד בספרותנו!

לכן עלינו לשבח להחוקרים והדורשים אשר התעוררו לאסוף ולהביא לנו אבנים חמר ולבנים לבנין הבית הגדול והחדש, בנין בית יהודה וישראל ברוסיה, הלא הם. הרב ר' שמואל יוסף פין בעל הספר קריה נאמנה או קורות עדת ישראל בעיר ווילנא, הרב ר' שמעון אליעזר פריעדענשטיין בעל הספר עיר גבורים או קורות ב"י בעיר הורדנא, הפ"נס ר' אריה ליב פיינשטיין בעל הספר עיר תהלה או קירות עדת ישראל בעיר בריסק, ובראש כלהם החוקר קדמוניות ד"ר אברהם אליהו הרכבי, הנודע בשער ע"י אמריו וחבוריו הרבים במקצוע זה; ובין חכמי הרוססים עלינו לפאר ולרומם את שם הס"ר *Berschodski*, אשר העשיר ידיעותינו הצנומות ע"ד אחינו בארצנו בספריו הגדולים והיקרים (בשפת רוססית) המכונים בשם: „היהודים בליטה" „ומאסף התעודות והכתבים", משנת 1388 עד שנת 1569.

עוד ראיתי ונתון אל לבי כי גם בגזירה הנוראה והאיומה שגזר אלהים על ישראל בארצנו בימי חמיל (גזרת ת"ח ות"ט), נגע החכם גראעטץ אך בקצה עטו המהיר, לא ירד לקצבי הסבות והעלות אשר הסבו ועוללו את הפרעות והשערוריות בימים ההם וגם לא אסף אל בית-נכאתו את כל הכלים הנחוצים לעבודתו ומלאכתו, הלא רם הספרים בלשונות לועזיות בכלל ובשפת עבר בפרט, המגלים לנו פרטי הענין הרע הזה בשם מחבריהם אנשי המקום והזמן ההוא 1) וכו'; לכן התעוררתי גם אני, בעל הטורים האלה, למלאות החסרון הגדול הזה ואמרתי לראשונה לאסוף כעמיר גורנה את כל המקורים. הלא הספרים החדשים והישנים; הן נדפסים והן בכתובים, הנוגעים לגזירות ת"ח ות"ט ולהוציאם לאור היום שנית בהגהה מדויקת ובתוספת הערות והארות והקדמות הנחוצות לבאור הענין ולתולדות ימי מחבריהם; כל אלה יבואו ויתאספו ויאגדו לאגודה אחת בתור החלק הראשון, והחלק השני יכיל בקרבו ספור רחב-ידים על דבר „חמיל והיהודים" מהחל ועד כלה, אשר יסודותיו על אדני המקורים והספרים הנאספים הָטְבָעוּ.

והנה בהציעי היום את בקשתי הכפולה לפני כל נבוני העם ובעלי אוצרות הספרים לעמור לימיני בדבר מלאכתי המועילה והכבדה הזאת ולהעניק לי מספרי

---

1) עיין: „געשיכטע דער יודען" באנד 10 זייטע 65-75 ובכלל יש להוסיף כמה וכמה ענינים ותקונים והגהות והערות על כל דברי החכם המחבר, כאשר הראה לנו דר. הרכבי בהנוספות שלו בסוף ההעתקה הרוסית מהחלק התשיעי. עיין המאסף Revue des Etudes jiufs ותמלא את הנוספות האלה בהעתקה גאלליא תוסיף לקח. —

ה סכינו יחד זקנים וקטנים, לקבל דין שוכן מעונים, מהם נדקרו בכדונים, מהם נשחטו בחלפות וסכינים, ונגעו דמי אבות ובנים, שומע זאת יבכה וירבה נהי וקינים.

ו י וי צוחו כלם בקול מרה, בראותם יחד כי נגזרה גזרה, נדיבי עמים נאספו לבית הכנסת הקדושה במהרה, ותעל שועתם אל האלהים בלב נדכה ונשברה (!), כי ראו גוים באו מקדשה בלב אכזרה (!).

ז את בשמעי יחרד לבי בחלחלה, גנוחי גנח וילולי יללה, על כי ערב לב הפוחזים לגשת לפגוע בעם הקדש שם בבית התפלה, סדרו לפניך ערכה גדולה, בית ד' מלא חללים נופלים לפני בני עולה, יודע כמביא למעלה.

ח מדת ישראל כל הקדש נזר ועטרה, עומדים צפופים בטליתם מעוטפים, בהיכל הקדש והעזרה מחזיקים בספרי תורת ד' והמשכילים יזהירו לאחיהם באימה יתרה, שלא להחליף ולהמיר דת אלהינו בצווי ובמורא, וכלם מקבלים עליהם עול מלכות שמים באהבה, ומסרו נפשם לאל אשר ברא, בספריהם נכרכים ולטבח נמשכים. מר צרחו כלם שמע ישראל ד' אלהינו, ויצאתה נשמתם באחד בקדושה ובטהרה, הן אראלים צעקו מרה.

ט ורפים כזאבים ברחובות העיר מחזרים, שוחטין וזורקין דגורים דגורים, בערבוביא עם פריצים אדונים ושרים, עד אשר מלאו העיר פה אל פה טבוחים ומדוקרים, ודמים בדמים נגעו עד כי יצאו חוץ לעיר כמים הנגרים, ולימים נרדי נתן ריחו וחוספת היא את העוברים, וצוה השר לבוערים בעם להשליכם חוץ על פני השדה נשממים ונגזרים, יעזבו יחד לעיט הרים ולבהמת ארץ וחיות יערים.

י ום ההוא חשך וצלמות ולא סדרים בהקבץ עם שרידי חרב מכל פנה ועברים, ומצאו והנה הבקעה מלאה עצמות וכמה אלפים ראשי הגלגלת מנוקרים, לא מצאו ידיהם ורגליהם כי אם ראשי אברים, ויצברו אותם חמרים חמרים, ותקרבו העצמות עצם אל עצמו יחד כלם בקבר אחד נקברים, העל אלה תתאפק יוצר הרים.

כ לו עיני מיחל לאלוה, עד מתי תהיה כגבור לא יוכל להושיע, לעינינו נקמת דם עבדיך תודיע, אל נקמות ד' אל נקמות הופיע.

ל מה אלהים לנצח זנחתנו, עמל וכעס תביט ולא תצא בצבאותינו, ראה צאן ההרגה ונקום נקמתנו, הביטה נא וראה ואל תחרש לדמעותינו, אל תעלם אזנך לרוחתנו ולשועתנו.

מ לאכי מעלה יבכיון על דאבוני, אך דעו נא וראו אם יש מכאוב כמכאובי ויגוני, בהעלותי על לבי יבהלוני רעיוני, כמה וכמה אלפים הגבורים אשר נפלו לפני, עד מתי רשעים אדני.

נ שים צדקניות ובנות היקרות הענוגים והרכים (!), הרותיהם בקעו מבין רגליהם שליא ולדות מפריחים, בחורים ובתולות היפות ערומים מוטלים ומושלכים (!!), הקרב והכרעים בפי הכלבים נמשכים, לעיניהם יובלו לטבח כטלאים וגדיים יונקים ועוללי טפוחים, על חיק אמותם יזובו מדוקרים ונקורי מוחים, ירצו לקרבן אשה לד' ריח ניחוחים.

ס פרי תורות הטהורים והקדושים קרעו וגזרו לגזרים בבזה וביושים, כמה וכמה מאות קצוצי תפלין סביב למקום הקדושה (!) נזרקים ונדרסים, ראה ד' והביטה חרפת תורתנו הנתונה בסיני בלהבת אשים.

ע ל אלה אני בוכיה, אזכרה אלהים ואהמיה, בהעלותי על לבבי אברת הצדיקים אשר בקרבם בני עליה, וירב בבת יהודה תאניה ואניה.

פ לגי מים ירדו ועינינו מקלחים ונובעים (!), תכתב זאת לדור אחרון מספר

ה.) קינות (על הרוגי עיר נעמרוב לר' אפרים (בר' יוסף העלמא) אב"ד ור"מ דק"ק וורעשנא, לר' הנוך אב"ד ור"מ דק"ק גנעזין כמו שנדפסו בס' נחלת יעקב מליצת, 6) ועוד כמה וכמה רבנים וגאוני הדור הנזכר.

כמה דברים אמורים, בנוגע לגזירת ת"ח ות"ט בימי חמיל, אבל ביחס אל הגזירה השניה שגזרו עלינו מן השמים בימי גונטא (בשנת תקכ"ז, במלוך יעקאטרינה השניה), והנודעת בספרי העתים בשם טבח-אומאן, דלו המקורים ומאד הרבו; ואם בספרות הרוססית ישנם ספרים וכתבים שונים למיניהם, המכלכלים פרטי המעוראות המרים והמקרים הרעים בזמן ההוא, הלא שדופות וצנומות הנה הידיעות המפזרות והמפרדות בספרותנו העבריה, עד כי בפי ראש קוראי הדורות, החכם גראטץ, מקרה הגזירה הנוראה הזאת לא יזכר ולא יפקד כלל, וכפי הנראה נסתר הוא מעיניו כליל, ולא ידע גם לכנהו בשמו (צא ובקש בספרו הגדול—ולא תמצא!).

לכן פניתי אל המקורים הלועזים, סבותי אני ולבי לדעת ולתור מה שכתוב ורשום בהזכרונות והספורים שנשארו לפליטה בספרי בעלי-התולדה של עמי הסלאוים, וברב עמל ויגיעה עלתה בידי לאסוף אבנים הנחוצות והמועילות לבניני החדש הרם והנשא הזה, ואלהי-הדעות יהי בעוזרי! —

ולע"ע אמרתי להופיע נהרה על כתב ישן נושן —תפלת אל מלא רחמים— הרשום בכתב אמת בפנקס בית-הכנסת של עדת ב"י בעיר אומאן — לזכרון לדור אחרון, ובקשתי שטוחה גם הפעם לפני הרבנים הנכבדים היושבים על מדין בערי אוקריינא ופודוליה לחקור ולדרוש בפנקסי בתי-המדרשים ובתי-הכנסיות שם על תפלות וקינות כאלה ולכבדני בהעתקות נאמנות כאשר הואיל והיטיב הרב מאומן, —ואזבח להם בקהל רב זבח תודה וברכה.— וז"ל התפלה ככתבה וכלשונה בלי כל שנוי כמו שנמצאת בפנקס הנ"ל 7):

אל מלא רחמים שוכן במרומים, שומע לשועת עגומים, המציא מנוחה נכונה בצל אל שוכן מעונה.

במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים, את נשמת אחינו בני ישראל המה אנשי השם הגבורים, עם ד' קהלה קדושה פה אומיאן אשר נפלו בידי זדים הארורים, הגדולים עם הקטנים זקנים עם נערים.

גדולי ישראל יראים ושלמים, גודרים גדר ועומדים בפרץ, נגזרה עליהם משוכן שמי ערץ, אוי ואבוי שוד ושבר כליון וחרץ, נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחייתו ארץ.

דמע תדמע עיננו, אוי לנו על גדל שברנו, הרא למשמע אזן דאבה נפשנו, כצאן לטבח נחשבנו, הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו.

---

6) הספר „נחלת יעקב מליצת" (כן נדפס על השער, וצ"ל מליצות) הוא מעשה ידי האלוף מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר נפתלי סופר מדינה איש גנעזין, נדפס באמ"ד בשנת וזכרתי את בריתי יעקב (היא שנת תי"ב או 1652) וכולל דברי מוסר ותוכחה במליצות שונות, כמו: מליצות הגוף, מליצות הנשמה, מליצות התורה, התשובה התפלה, הצדקה וכו', ובסופו הוסיף המחבר תפלת התנא ר' אליעזר בן ערך ושיר חדש על התורה ותפלות על נקמת דם החסידים ופיוטים על גאולת עם הקדש וקינות מר' אפרים מוורעשנא ולר' הנוך מגנעזין (אשר ימצאן הקורא במאמרי הסליחי). חיו"ג

7) התפלה הזאת כתובה על גויל, הכרוך כמגלה, ובימים העברה, יום חמישי לחדש תמוז, יום צום ותענית קהל, יקראוה בביהכנ"ס שם בקול נהי ובכי כמגלת איכה בת"ב. ובזה הנני נותן את תודתי להרב מטעם הממשלה בק"ק אומאן, לר' ישראל מאלין בעד העתקתו שהואיל להמציאה לידי כפי בקשתי. ופה המקום להעיר כי זכרון העיר הומיה (אומאן) בס' „יון מצולה", צוק העתים, נחלת יעקב ודומיהם איננו נוגע לימי גונטא בשנת תקכ"ח ואך לימי חמיל בשנת ת"ח, זה לחוד וזה לחוד, ואין לערבב הזכרונות האלה (ועיין גרעטץ, 70, X). חיו"ג

מַעל מָעל באדוניו ואשר כרע נפל שדוד וימת מיתה משונה ביסורים קשים ונוראים לעיני כל העם, ימצא הקורא בהקדמת ספרי המוכן לעתיד לבוא (בעה״ז), ואלהי ישראל יצילנו מכל גזירות קשות, יכתבנו בספר הברכות, ינחמנו בענינו, וייטיב מצבנו, מעתה ועד עולם *)! —

שמות בע״ח משפות לועזיות

בספרי הפוסקים

בשנ״ע פראנקעלס מאנאטסשריפט משנת 1856 בארתי כמה מלות לועזיות הנמצאות בארבעה שלחן ערוך, וכאשר כתבתי מלואים לספרי „זאאלאגיע דעם תלמודס" קבעתי פרק מיוחד לבאר את השמות הלועזיות מבע״ח הנמצאים בפוסקים הראשונים והאחרונים, ולדעתי באור כזה הוא לאיזו תועלת להלומדים ספרי הפוסקים. והנה רבים משמות הללו המה גלויים וידועים לכל, ויש גם רבים שקשה להבינם וצריכים באור, כי גם יקרה שלא כל בר בי רב למד את הלשונות הישנות והחדשות כלטיינית ספרדית וצרפתית, ואלה הנה השפות אשר רוב השמות נלקח מהם ושם יסודתם; מלבד כל זאת נדפסו הרבה שמות בטעות וצריכים תקון, ומשניהם חסרון ידיעת השפות הזרות ומטעות הדפוס בנקל יכול הקורא לבא לדבר עקש ופתלתול ולדעה משובשת. ע״כ אבאר פה השמות כיד ד׳ הטובה עלי, עפ״י א״ב ולהקל הקורא שלא לחזור ולשנות ההבנות אשר תבואנה איזה פעמים אסמן התבות הללו בר״ת *), ואשמחה אם אחרים יגמרו מה שהתחלותי והמלוה תקרא עליהם.

א. אגלאשטיד. (לחם הפנים על יו״ד כ״ז ס״ק ג׳): פלקו״ן פי׳ אגלאסטיר, נדפס בטעות וז״ל אגלאסטור, ושם העוף מורכב משני השמות aigle (צר: אדלער) ומן astur (ל: האביכט) והוא העוף אשר אצלנו נקרא: אארווייהע, ויתורגם: אדלער-האביכט, כי הפאלקען והאביכט קרובים המה במינם.

אויר ואן (בית לחם יהודה ליו״ד פ״ב סק״א) **איש**: אויערהאהן.

אילטיס (באה״ג לא״ע שפ״ט סעי׳ א׳ **איש**: איילטיס.

אירונדרא (נקודת הכסף סי׳ פ״ב): דרור והוא שקורין בלע״ז אירונדלא צר: hirondelle.

אסטור (ש״ך יו״ד כ״ז ס״ק ט״ז ובטור שם) **אושטור**: (ובחכמת אדם כלל כ״ה אות י״א): **אוסטר** בל: astur (האביכט)

אלן (ב״י יו״ד פ״ב בשם הג׳ שערי דורא) **איש**: Aal. **אספוג** (ש״ע או״ח ש״פ סעי׳ י״א): ספ: esponja (שוואמם), **אקנוס** (בית הלל ליו״ד פ״ג סק״א): הדג לקלפו בכלי והוא מין שקורין בל״א אקניס" פא: okun (באריש).

אשטוריאן (בל״י שם פ״ג ס״ק ט״ו) רו: ossetrina (שטאר) ובספרדית

---

*) מעט מזער מהמאורעות בימים ההם ימצא המבקש בס׳ ד ב ר י י מ י ר ו ס י א (פרק ס״ז, § 11) להר״ש מאנדעלקערן ובשם יקרת מלאכתי הנני מחלה פני כל איש ואיש אשר ישנו בידו הקונטרס הקטון מ ע ש ה ג ד ו ל ה מן אומן ומן אוקריינא (בשפת יהודית, זשארגאן, ווילנא תר״ה, תר״ח), כי יואיל לכבדני במנחה זאת ואקרב לו זבח תודה. וזה תו דירתי ומשכני: **Jona Gurland Odessa** Hofrath.

*) ואלו הם: **אי**-איטליינית **אש**-אשכנזית **ל**-לטיינית **ער**-ערבית **ספ**-ספרדית **פא**-פולנית **צר**-צרפתית **רו**-רוסית.

קובעים, עת האסף המקנה צאן קדשים כמה ילדים לפני הצר מכירים הפוחזים ויודעים, ומשתטחים ומתחננים לפניהם ותייהם בפיהם תובעים, והמה נהפכו לאכזר חוטפים הילדים וזורקים אותם כלפי מעלה וראשיהם נבקעים, ויז נצחם על לבושים נגאלים ובדמם נטבעים רשומים נכרו על כותלי ההיכל אשר היו מדמם צבועים, דורש דמים אותם זכור עם עקדת יצחק והדמים מודיעים.

צ רות זו לזו תוכפות וחוברות, יד ד׳ נגעה גם בקהלות קדושות ט ו ט י ו ב, ה ל ט ה, ב ל ט ה, ט ו ט ש י ן, פ א ו ל ו י ט ש, ר ש ק ו ב, מ ר ק ו פ ס ק י פתאם יעלה עליהם הכורת, ואף בשאר קהלות קדושות וכפרים לא ידעתי ספורות, ובזמן קרוב הוסיף ד׳ ינון על יגוני, בעיר **ליסנקא** ובכפר **מעדניטשקי** מקובצים נדחי ישראל על מצות ברית מלה מכפרים ועירות, נפלו הפוחזים עליהם ונהרגו המה ונשיהם וטפם במיתות אכזריות משונות ותמורות, העל אלה לא תפקוד יוצר המאורות.

ק דושים יהיו לאלהיהם כל עוברי אורח מערים הרחוקות מוליכי הסחורות, ומדלת העם מבקשים אכל לנפשם המחזירים בעירות, פתאם נקנסה עליהם מיתות קשות ומרות, בכל מדינת **אוקריינא** מטועני חרב מושלכים, בשדות בשיחים ובמערות, ואף בפרשת דרכים מתגוללים בדם בתוך המסלות, ולא היה להם קבורות ונשארו בניהם יתומים ונשיהם עגוניה צרורות, ויקרא ד׳ צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד לדורות.

ר חם נא על פליטת צאן עמך, כי הורגנו כל היום עליך, מלטה נפשי מרשע חרבך, ותאמר למלאך הרף ידיך, ונוסו אויביך משנאיך מפנך.

ש ומרי ירושלים המפקדים על החומות, המזכירים את ד׳ אל יהיו לכם דומות, תמיד לא יחשו מלהזכיר אותם הנשמות, כי שקולה מיתתם לשריפת בית אלהינו לדמות, ולכן בעל הרחמים המסתיר נשמות.

ת סתירם בסתר כנפיך לעולמים, נשמתם בצרור החיים יהיו צרורים וחתומים (!), יעלו למעלה עד עתיק יומין בנעימים, ינוחו יעמדו לקץ הימין בין ישרים ותמימים אמן ואמן.

לפרט ויקונן **דויד את הקינה הזאת** 1) על עם ד׳ ועל בית ישראל שנפלו בחרב **ב**ני **נ**הי **מ**ספד **ש**בר **ה**יהודים **ז**כרון **ל**דורות **ה**ימים **ה**באים, ומי האיש הירא ורך הלבב יקונן מר ודמעותיו על לחייו בפרט ביום ה י א ר צ י י ט. תחלת נפילה היה פה **אומאן** ב י ו ם ה ש נ י ה מ ש ה י מ י ם ב ת מ ו ז הרגו א) היהודים ואבד המקובצים מכפרים ועירות חונים על פני השדה סביבות העיר כמה וכמה מאות אנשים ונשים וטף לא נשאר פרסה. ולעת ערב הבקעה העיר ויכו היהודים מהנשף עד הערב למחרתו יום ש ל י ש י ש ש ה י מ י ם ב ח ד ש הנ״ל ועוד ידם נטויה ב י ו ם ה ר ב י ע י בחפש מחופש כל יום הרביעי. ביום ההוא בא מספר הרוגים ערך ש ל ו ש י ם א ל ף נפשות מישראל, יזכרם אלהינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וינקום דמם השפוך בימינו לעינינו, ולרחם על פליטתנו, ומהר ויחיש לגאלנו, על ידי משיח צדקנו, ותבנה בית מקדשנו, במהרה בימינו אמן ואמן.

פרטי הדברים על-אדות ג ז י ר ת א ו מ ן ופרשת דרכי גונטא האכזר, אשר

---

1) קשה לכון את הפרט הזה שעולה מן האותיות המנוקדות (י׳ו׳ ד׳ ד׳ וכו׳), לא לפ״ק ולא לפ״ג ולא לפי החשבון הכללי, נחסר המקרה הרע הנודע בשם — פ ג ע א ו מ ן — היה בשנת תקכ״ח לפי מנייננו או בשנת 1768 למניינם, ואולי שגגה יצאה מעט המחבר או המעתיק והמנקד, ועוד צ״ע. מיו״נ.

א) כמ״ש בעל ס״י היה ה׳ תמוז בעש״ק עיין בהערתי לעיל; וצ״ע בחשבון זה. המעריך

סקאוויאר (קז"ה מאוואר), ומותר לעשות סחורה בהן וכנראה לא חשו הפוסקים על הדג הנודע מורענע, כי הוא ממשפחת האאל וטמא הוא, וע"כ באור זה שם עוד צ"ע.

מילבין (בש"י פ"ד סק"ט) או מילוואן (כרתי שם ס"ק י"ט) או מילווין (ש"ך שם ס"ק י"ד) אש : Milben

מירל (לח"פ פ"ב סק"ג) או מירולש (בל"י שם סק"א) : עוף מבעלי השיר הנקרא מירלי"ש ל : Merula (אמזעל).

מרטינה (הג' לא"ת קכ"ה סי' ע"ז) שפ : Marta (מארדער).

מרקדיש (הג' יו"ד ס"ג ס"ה) ויותר מדוקדק בב"י (שם) : מקריים, צר : Maquereaux מאקארעלען הנמלחים כמו ההערינגע.

ש : שגיאה (פני בשר להגאון ר"י) נדפס בטעות וצ"ל : סייגאנה (שם) שנקראת בפי כל חסידה ובלשון אשכנז שטארך עכ"ל, צר : Cigogne (שטארך).

שטינקס מרינום או שטינקים (בל"י ולחה"פ פ"ב ע"פ מעדני מלך בא"ט) וז"ל : יש בים ספרדי דג אחד שנקרא שטינק"ש מרינום והוא שם האומות והרקחים יודעים פעולתו להוציא הארס ממנו ויש לו שדרה וראשו רחב וגם יש לו קשקשת על כל גופו ואין לו שום סנפיר רק יש לו ארבע רגלים כרגלי הבהמה וכו' וכו' בראשית דבר יש להעיר שכללו כל חיות הים בשם דג כמ"ש הכרתי (סי' פ"ב סק"ג) וז"ל: כל חיות הים נכללים בשם דגים, והחיה שטינקוס לא דג הוא כי אם ממין הלטאים (איידעכסען) ונקראת בימינו Scincus officinaelis (ותחת Scincus כותבים איזה מחברים Stink) והוא דער אפפיציעללע סקינק והוא מכוסה בקשקשים בהירים ומזהירים ויש לו ארבע רגלים. ככל הלטאים הוא שוכן בארץ, אבל הוא שוחה היטב גם במים וע"כ קראו אותו marinus (אים מעער זיך בעוועגענד) ; לפנים חשבו שהוא מסוגל לעורר החשק והאהבה, וקנו אותו בדמים יקרים מהרוקחים. ואבל ה' פאיגע (בספרו ח"ג ע' 48) כותב וז"ל : „זיינע מעדיצינישע קראפטע בערוהטע גאנץ אויף איינבילדונג", וגם הח' שייכהאק ז"ל בספרו (תולדת החיים הערה קמ"ג) מבאר שם החיה הזה כמו שבארתי, ועתה יראה ויבין הקורא שכל הויכוח בספור ע"ד החיה הזאת מורה שם בהפוסקים הנזכרים, נבנה על יסוד רעוע, והסקינק או הסטינק הוא טמא ואסור לאכלו.

סימיאה (הג' לא"ח קכ"ט סי' י"ג) ל : simia (אפפע)

פ : פוואן, פוואן שאלביא (פר"ת בש"ד פ"ב סק"א) צר : paon (פפויא) paon silvestre (וואלדפפויא) פאטה. (כנה"ג ליו"ד סי' רל"ז סי' ע"ג) וז"ל: מנהג העולם להושיב עוף וכו' האוז שנקראת פאט"ה על בילת תרנגולת(?) ובעל כנה"ג חי בשמירנא וע"כ נראה לי ששם זה בלשון אריענטלית יסודתו ואולי משפת טורקי"ש, ואודה בכל לבב למי שמבאר שם זה ע"ד נכון, כי דעת הד"ר עהרליך (בהמליץ הנ"ל) שהוא הטרוטהאהן הוא דבר שאינו יכול להתקבל .

פוטוייש (הג' לאו"ח ש"ג סעי' י"ג) פר : Putois (אילטיס) ועיין בבה"ג שם סי' שפ"ט סעי' ח"י ולמעלה ערך טחו"ר.

פיש לייז (ח"א כלל ל"ח אות כ"א) אש : Fischläuse פילץ לייז (ש"ך יו"ד סי' קל"א סי' מ"ז) אש : Filzlaus או Filslaus

פישי אישפאד (פ"ת בש"ד פ"ב סק"ג) אי : Pesoe spada (שווערדפיש) וטעם בשר הדג הזה בזמן קטנותו הוא טוב למאוד (פאגט שם חלק ג' לד 193).

פיסקין (בל"י כ"ז סק"ה) וז"ל : „פלקיי"ן או אסטו"ר פיסקיי"ן" ופה לפנינו טעות הדפוס וז"ל פלקיי"ן או אסטור (פוסקים) כלשון הש"ך (שם ס"ק ע"ז) וגם בש"ד (שם ס"ק ט"ו) לא נזכר פיסקיי"ן וגם חסרה המלה הזאת בח"א (כלל כ"ה אות י"א) ויש לתקן טעות זו.

פלומיל (הג' אשר"י חולין א"ט סי' כ"א) עוף וכו' אוסרים אותו מפני התולעים היוצאים מן הקורקבן וקורין לו פלומי"ל והיא צר : philomele (נאכטיגאל) וכנודע הוא נזון מתולעי קמח.

esturion מביצי הדג הזה נעשה הקאוויאר (שם) או קאוויאר, אש : caviar ושני מיני קאוויאר הם וזה שנעשה מביצי מורונש (עיין באות מ"ם) נקרא קארה חאויאר (שם) והוא הקאוויאר האדום אשר היהודים אוכלים אותו בלי שום חשש, ומלת קארה הוא רו : ikra

אשטבנק (ע"ז לאו"ח תקפ"ו סק"א) נדפס בטעות וצ"ל אשטנבק או שטנבק אש : Steinbock

אשפרוויר (טוי"ד סי' כ"ז) או אשפרויר (ש"ך שם רל"א ס"ק ג') צר : espervir (שפארבער).

ב : בוטקיהן (בל"י שם סי' פ"ב) או בודקיהן (לה"פ שם) ושני אחרונים האלה מביאים בשם הרש"ל (ביש"ש פרק א"ט) וז"ל: מין עוף הגדול שנקרא אוירהאן בין זכר ובין נקבה אסורים וכו' והמין הקטן הנקרא בודקין המסורת להתיר רק הנקבה עכ"ל, ונראה לי יש פה טעות הדפוס וצ"ל ב ו ר ק י ה ן והוא באש : Birckhuhn, שהוא כמו האויערהאהן משכוי היער (וואלדהיהנער) הזכר מהעוף הזה הוא גדול הרבה מהנקבה והוא מגזע תרנגולת שלנו, וברור לי שהרש"ל אינו ת"י ואולי גלה שם דעתו באריכות.

בופלי (ש"ע יו"ד כ"ח ס"ע ד') אש : Büffel.

ברברטיא (בל"י שם פ"ב ס"ק ס"ו) ל : Mulus barbatus (לאטהבארט)

ברגות (ש"ע או"ח שט"ז וסי' ט') ער : ברעות, ונקודה על האות ע' ונקרא במבטא כגימל, הוא הרמש פלאה (עיין מאמרי הוספות לספרי נאאלאגיע וכו' במלפה מוכרת 3).

ג : גאוילן (ב"י ליו"ד סי' פ"ב) שפ : gavilan (שפערבער).

גולונד רינא (שם) שפ : golondrina (שוואלבע).

ו : ווארבול (בל"י שם ס"ו, סק"א) : שפורקל בל"א ובפולין קורין ווארבול פא : Wróbel (שפערלינג) (בלה"פ שם נדפס ווארובל).

וויביל (מהרי"ל הל' איסור והיתר ד' תולעים) וז"ל : קטניות או פולין יבשים אם נמצא בהם תולע שקורין וויבל, ולדעתי מלה צרפתית היא : féve (המתעפשת של התולעה הנקראת פופע), הפועל wibbeln (כמו wimmeln) נאמר אל התרחשות הרמשים למרבה. אבל לא מצאתי בשום ספר השם Wibbel להיות שם עצם פרטי לתולע. (ובהמליץ נומר 47 שנה זו בקשתי מקוראי המליץ לבאר את המלה הזאת ושם באחד הגליונים כתב ד"ר עהרליך בריגא שהשם Wibel הוא שם תולע הנודע לכל בארץ אשכנז. ולדאבון לבי אני יוצא מן הכלל ולי לא נודע שם כזה, ולא מצאתיו בשום ספר.

ח. חאויאר. עיין למעלה ערך אשטורירא.

ט. טונינה (הג"ה ויו"ד סי' ט"ו) צר Thonine (טהונפיש).

טחור (פ"ת בש"ד כ"ז ס"ק ט"ז) בגדלים שקורין טחור פא : Tchórz (אילטיס).

(א) טרפפא (בל"י ולחה"פ פ"ב) אש : Troppe.

ל : לערכן (בל"י שם פ"ב) אש : Lerche

מ. מוסק (ש"ע או"ח רט"ז סי' ב') צר : muse (מאשוס) ובה"ג כותב וז"ל : שקורין בפאלאנית פיזם (ג) אש : Bisam שמין הנודע הנלקח מהחיה ביזאמטהיער.

מוקש (בהג' אשורי פ' אלו טרפות סי' ס"ה יתושין קטנים שקורין מוקש, אש : Mücken.

מורונאש (לה"פ פ"ב) או מורונש (בל"י שם) אש : Muræne מדג זה נעשה

מלואים א) : טי"ק (ב"מי תשובה יו"ד פ"ב א') : והדג שקורין טי"ק נודע בשמו : Wachs-dick ובמערכה שבית של האשטירייאן (שטער) ינוא. ורצוי להזכיר את אבק-המחלוקת שהעלה דג זה, בין הרב שארין ומהר"ש בנעט (ע' כ"ח ב') המעריך.

ג) וכן נקרא כדברי שבה"ג בפולנית Piżmo ובלשון העם נקרא פיזם. המעריך

בדבר השחותות (גלייכונג) והדומה, גם ההגדות שבין סיפורי ומליצות התנ"כ וחז"ל, ובין סיפורי ומליצות "האמער" היוני, וחז"ל שאסרו לקרות בספרים החיצונים (סנהדרין צ) התירו שם בירושלמי לקרות בספרי "הומירוס" (והרמב"ם בפירוש המשניות מס' ידים פ"ד מ"ו טעה שם ופירש פירוש רחוק) וחז"ל אמרו (סנהדרין ס"ח) "אל תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות" ולכן אנכה כפי כחי להבין ולהורות, ולהבדיל בין סיפורי ומליצי קודש התנ"כ, ובין החול והטמא סיפורי ומליצות האמער — ולא אכחד רק אומר האמת, כי גם בסיפורי ומליצות האמער נמצאו סיפורים ומליצות המורים דעות ומדות טובות, אך גם באלה נעלו ונשגבו סיפורי ומליצות התנ"כ על סיפורי ומליצות האמער, כאשר הודו גם חכמי העמים הערדער ותבירא, כי למליצות התנ"כ היתרון והתפארת.

ב.) רק שירי האמער בספר איליאס "Ilias", נוסדו על דסיפור מהריסת עיר טראיא "Troja", (נערך 1200 שנים קודם סה"נ) "כי הנבל פאריז בן המלך פריאמוס מטראיא התארח בבית המלך מענעלאוס היוני אשר כבדהו ככבוד, והנבל פאריז שלם לו רעה תחת טובה כי גנב ממנו את אשתו היפיפיה העלענא ואת אוצרותיו וגוזת עמדם לטראיא, ועל זה חרה אף היונים ובראשם אגאממענאן ואחילוס, ויצאו למלחמה וצרו על העיר טראיא וילכדוה, הרגו את אנשיה ואת העיר הוכו עד היסוד" — והנה דומה זה דסיפור דסיפור התנ"כ (שופטים י"ט) "אשר בני בליעל משבט בנימין ענו ומיתו את פלגש איש הלוי בגבעה, ולכן לחמו שבטי ישראל עם בני בנימין ולקחו נקמה לדמיהו עם רב מהם" ואולם רב מאד ההבדל בין המוסרים היוצאים מדם מן שני הסיפורים, כי בסיפורי התנ"כ עשו ישראל בעצת אלהים אחד אשר שאלו אותם באורים ותומים, וסיפורי האמער יסובבו על פקודת וממשלת האלילים צעאוס וצבא האלילים הרבים אשר לחמו זה עם זה, וגם עשו האלילים מרמות וגנבו לב צעאוס בשנתו (? ?) ותרדמתו למען עזור אז להיונים, וכאלה יחס האמער רפיון וחולשת כח לאלהי אלהים אחרים, גם במלחמת היונים נשמע אך הרג ואבדן באכזריות חימה, כי היונים לא ידעו רחם ועברתם שמורה נצח, ואולם בסיפור התנ"כ (שופטים י"ט) עשו שבטי ישראל אחר המלחמה שלום עם בני בנימין, עשו חסד עמהם ונתנו בנותיהם להם לנשים, כי בני ישראל בני רחמנים המה הולכים בדרכי ד' שהוא רב חסד ועובר על פשע.

ג.) בזמרה הראשונה באיליאס יסופר "כי שלח האליל אפאלאן דֶּבֶר בעם היונים בעד חטאם אשר לא השיבו את בת הכהן אלילי "חרוזיס" לאביה. וכאשר השיבו היונים דרכם והשיבו השבויה לאביה והקריבו קרבנות לאפאלאן אז המגפה נעצרה" ודומה לזה (בהבדל רב) במדבר ט"ז י"ג — במדבר כ"א ט' — שמואל ב' כ"ד ט"ז — ואולם באליאס מגואל הסיפור בהבלי אלילים — עוד יסופר שם "כי כאשר רבו אחילוס עם אגאממנאן מלא אחילוס חימה, ושלף חרבו מתערה להמית את אגאממנאן, והאלילה "אטהענע" מנעתו מבוא בדמים, אך רב אחילוס עם אגאממנאן בנאצות וגידופים" ודומה לזה בתנ"כ סיפור דוד עם שאול במערה (שמואל א' כ"ד) אשר כרת דוד את כנף שאול בלאט ולא רצה להמיתו, אך רב עמו בנאצות בצאתו מהמערה, אך האמער כלה סיפורו זה בכעס וחימה ושנאה עזה בין אחילוס ואגממנאן ואולם בסיפורי התנ"כ נתרצו ונתפייסו דוד עם שאול ונשבעו איש לאחיו בידידות ואהבה, וכן יאות לבני ישראל עושי חסד ועוברים על פשע ומה מעורר צחוק ולעג סיפור האיליאדע שם "כי אחילוס בכה לפני אמו האלילה "טהעטיס" בכי תמרורים, כי אגאממנאן לקח ממנו בחזקה את אהובתו בת ברייזוס" ואחילוס משביע את אמו ואומר לה "עלי למעלה אל האלימפאס (מושב האלילים) ובקש רחמים "מאת צעאוס (אלהי האלילים) אשר מאז שמחת לבנו, כאשר ספרת

פופיל (ת"ש כ"ח סק"ו) הם : Bufalo (בופפעל) וע' לעיל בופל.
ק. קאווין (פני נשר) עוף שקורין קאווי"ן שיש לו אצבע יתרה וקרקבו נקלף. הם : Chova (דאהלע) .
קוליס (ש"ע או"ח סי"ח סי' ד') ל : Colias hyspanus (שפאנישע מאקרעלע).
קוקאה (פני נשר) או קוקליי, צר : Coucou ל : Cuculi (קוקיק).
קורביל (פני נשר צר : Corbeau (ראבע).
קורין (ב"י פ"ג) הם : Corneja (קראהע).
שפירקעל בזשארגאן האשכנזי נקרא בשם שפערלינג הצפור הנודע (א) הא לך קורא השיק עם השאלה במלודתי לבאר ולברר את שמות הזרים אשר באדמת נכר הדשא עלה, ואשר מלאו קן למו בספרי חכז"ל ואם תקטן זאת בעיניך נא אל תשכח שגם להמתעיט יש זכות אם כונתו לטובה, ואתה תדין אותי לכף זכות.

Stockholm Dr. L. Lewysohn

קודש וחול.

ולהבדיל בין הקודש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור (ויקרא י' יו"ד).

א.) בספרים הישנים מאד נמצאו סיפורים במליצות נפלאות המורים דעות ומדות נחמדות, ותכליתם לעורר לבבות בני אדם ללכת בדרכי אמונה ויושר, ולאחוז בצדק, משפט, ומישרים. ונצטיינו באלה בקודש ספרי התנך המורים אמונה ישרה ומדות טובות בסיפוריהם ומליצותיהם — ולעומתם (בהבדל רב) סיפורי המשורר „האמער" היוני בספריו „אליאס„ גם „אודיסעע" (המשורר הזה חי בערך 800 שנה קודם סה"נ) והמשורר הזה אשר חי בימי ישעידו הנביא וחבריו, חפץ גם היא בסיפוריו ומליצותיו להורות לעם המדות הטובות והישרות, ללכת בהן, ואולם הוא הלך אחרי אלהים אחרים הטמאים לבני ישראל, מימי קדם, וגם בשבח המדות נבדלו סיפורי האמער ומליצותיו מסיפורי ומליצות בני ישראל, כי האמער באיליאס ספאר ומרומם רק הגבורה והנצחון הגאות והאכזריות (בהגבור אחילוס), גם המִרְמָה (בהגבור אודיסעאוס) גם לא תעב ונבל האמער את המדות הרעות, העזות, האכזריות, השכרות, והניאוף (כי יחסו אלה המדות הרעות גם לקצת מאלוהידם) ואולם בספרי התנ"כ הקדושים פארו ורוממו את מדת החמלה, הרחמים, הענוה, ארך אפים, הבושת, הקדושה וטהרה, ותעבו ונבלו את העזות, האכזריות, השכרות, והניאוף — ויען כי נמצאו בספרי האמער, וביחוד בספר „איליאס" (אשר קריתי כעת בלשון גרמנית בהעתקת ה' פאסס) ספורים ומליצות הדומים לספורי ומליצות התנ"כ. (וגם לספורי ומליצות חז"ל בש"ס ומדרשים) לכן אנסה נא לכתוב לפני הקוראים המשכילים איזו הערות

מקאים א) שטיר"ל, ובלשון למיי"ן ווהסטענ"ש (פתחי תשובה יו"ד פמ"ג א') נקרא ברוסית Sterlet (שטערלינגא) וברומית Acipenser ruthenus, הסטירל במערכה השמינית לאסטעריאן יתחשב. עוד נוספות ומלואים לנו בענין הזה, ובשנה השנית לספרותנו נביאם על מקומם הראוי.
המעריך

ב"ד צבאות אלהי ישראל — והנה נלמוד מסיפורי התנכ' ואיליאס כי לא תועיל מלחמת השנים בעת מלחמת עמים לגמור המלחמה, כאשר נראה כי גם אחר שנצח מענאלעאוס את פאריז עוד לחמו היונים את הטראיאנים, וכן אחרי מלחמת אחילוס את העקטאר, ומלחמת אחילוס את פאריז במלחמת השנים להמו עוד הטראיאנים את היונים, וכן אחרי אשר נצח דוד את גלית הפלשתי לחמו ישראל עם הפלשתים, וכן במלחמת השנים עשר נגד שנים עשר ביואב ואבנר שמואל ב' ב' י"ד, הן אחרי שנפלו כל הכ"ד הלוחמים, עוד נלחמו אנשי יואב את אנשי אבנר ולא שככה המלחמה, כי עוד תוגדל חמת אנשי המלחמה בראותם כי גבורם מנצח, עוד יוסיפו אומץ להלחם, והאויבים כי יראו כי מתגבורם נופל ארצה יאבו לנקום דמו, ולכן מלחמת השנים בעת מלחמת עמים ללא הועיל היא. ובדורות אחרונים לא נשמע עוד כמוה.

ז.) בהזמרה הרביעית יסופר „כי על האלימפוס (מושב האלילים) ישבו כל האלילים ליעץ ולשפוט את העיר „טראיא" בראשם ישב אלהי האלילים „צעאוס" וכל צבא האלילים יושבים לפניו מימינו ומשמאלו, — הערע אשת צעאוס, ובתו „אטהענע" יעצו להפיל ולהרוס את העיר „טראיא" יען כי חללו הטראיאנים שבועתם להשיב את העלענא למענאלעאוס, ואז כעס צעאוס על אשתו, רק הבטיח לה להפיל את פריאמוס וחילו והעיר טראיא לפני היונים, ודומה לזה בתנ"כ באיוב א' ו' כבוא בני האלהים להתיצב על ד' ויבא גם דשטן בתוכם וכו'. הנה הסכים אלהים לשטן להעניש ולהכות את איוב מכה רבה בגוף ורכוש, אך נבדלים המה הסיפורים, כי באיליאס תיעץ אשה המרשעת „הערע" (כרמושעת לילית אשר למקובלים) ובת המרדות „אטהענע" (והיא אלהית החכמה ? ? ?) לשפוך דם נקיים ולהרוס ערים עד היסוד, וצעאוס ינענע בראשו, ויסכים לרשעתן, אך באיוב יסופר כי נסה ד' את איוב בכור עני. כי ידע ד' כי יעמוד בצדקו ויענהו ויכהו למען היטיב אחריתו, ומזה נקח נחמה לכל המעונים מסבל התלאה והאסון.

ח.) והנה לא נכחד, ונאמר כי היונים בימי קדם, אם כי היו עובדי אלילים, גם בעלי קצת מדות רעות, בנקמה, מרמה, וזמה, אך עבודת אלוהיהם ומדותיהם היו במדרגה עליונה, מעבודות אלילים ומדות עמי ארצות „אזיא" הקדמונים, כי בני ארצות אזיא הקדמונים עבדו אליליהם בדרך משוקץ ומגואל, כי זבחו לדם בני אדם, ושרפו בניהם ובנותיהם למולך, והפלשתים הפעניצים עבדו את דעשתרות המעשה זמה וניאוף, ולפעור עבדו במעשה שיקוץ וטינוף, וכדגה, ואולם בעבודת אלילי היונים לא נמצא תועבות כהנה, גם היו להיונים קצת מדות ישרות מאד, כי פארו ורוממו את הדעת והחכמה, הצדק ומישרים, הגבורה והיופי, לא הפרו שבועתם, וגבורה אהבתם מאד לארץ מולדתם, אהבו את העבודה ומלאכת מחשבת (קינסטע), ודמו היונים קצת לבני ישראל בדעות ומדות כמ"ש חז"ל (מגילה ט' ע"ב) על הפסוק יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם זה יון" (וכמו שאמר החכם „כי כל עם ועם כפי עבודת אלהיו ואמונתו כן מדותיו") כי היונים למדו צדק ומשפט מבני ישראל והיה להם שלום עמרם, וביחוד בימי אלכסנדר הגדול שהיה אוהב ישראל, וכן מלכים ישרים אחרים (מלבד הרשע אנטיוכוס עפיפאנוס) כי נשתוו לישראל בדעות ומדות.

ט.) בהזמרה הנ"ל יסופר „כי ערך ופקד נעסטאר את חילו, העמיד את הפרשים ראשונה, ואת ההולכים רגלי אחרונים, ואת היראים ורכי הלבב בתוך, (וכן אמר נאפאלעאן הגדול לחילו במצרים „הפילוסופים וחמורים יהיו בתוך) למען יהיו נכרחים ונאלצים לחום נגד רצונם" ואולם בתורה נאמר (דברים כ"ח) כי ידברו השוטרים אל העם „מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו, ולא ימס לבב אחיו כלבבו" וכ"ש חז"ל „כי תחילת נפילה ניסה" ובמערכות צבאות ישראל למלחמה יצאו רק ברצון לא באונס, (וכמו שהיא גם כעת בארצות אנגליא ואמעריקא), ודבורה

תמיד כי אך את לבדך הצלת את צעאוס מחרפות וגידופים כי רצו כל האלילים לאסרו בנחשתים, אך את אמי קראת לעזרו את האליל „בריארוס" בנו בעל מאה זרועות אשר חזק הוא גם מאבירו צעאוס וממנו חלו ורעדו כל האלילים ופחדו מלגשת אל צעאוס לאסרו בנחשתים" — ראו נא קוראים משכילים, איך האמער מרומם את אלוהיו הגדול צעאוס ? כי נאסר כמעט בנחשתים לולא הצילו בנו בעל מאה זרועות ?

ד.) בהזמרה השניה, יסופר באיליאס „כי האליל צעאוס צוה את אליל החלום ללכת לאגאמעמנאן עת שנתו ולפתותו בחזיון לילה, כי ישכים בבוקר לצאת למלחמה על הטראיאנים, כי הפץ צעאוס כי ילך אגאמעמנאן למלחמה וינוצח, למען הוריד כבוד היונים לעפר על אשר פגעו בכבוד אחילוס אהובו" ודומה לזה במלכים א׳ כ"ב כ"ב שנצטוה הרוח שקר לילך לפתות את אחאב ללכת למלחמה ויפול שמה — והיועץ נעסטאר אומר שמה כי אמנם החלומות אך שוא ידברון אך חלום מלך גדול אמת — ידבר" ודומה לזה במדרש מקץ שאמרו שם אינו דומה חלום הדיוט לחלום מלך.

ה.) נבדלות הן מליצית התנ"כ ממליצית האמער, כי מליצות התנ"כ הן נשגבות (ערהאבען) וכפי דמיון ושכל המליץ (סיביעקטים), כשירת הים ושירת האזינו, ושירת דבורה, ותהילים, לחבקוק, וכו׳, והן מעטי המלות ורבות הרעיונים, ואולם מליצות האמער אינן נשגבות, רק יספר לנו בלשון צחה ונאה ובתנועות שוות ומדודות ובמשקל את מעשה הגבורים (עפאס) כאשר המה בטבע (אוביעקטים) — והנה מורשה היא לנו בני ישראל לאהוב את היופי בהגשגה, ויונעמו לנו מליצות שקספיר ושירי שיללער הנשגבים יותר משירי האמער הבלתי נשגבים, ואולם עמים אחרים וביחוד הגרמנים גם מבני ישראל, יאהבו יותר את שירי האמער ונעטהע (אשר יכנוהו מלך המליצים) הבלתי נשגבים, רק יתארו הכל כמו שהוא בטבע (אוביעקטים) וביחוד אנחנו בני ישראל נאהוב רק המליצות המתאימות עם האמת ועם היושר והצדק, ולכן לא יונעמו לנו מליצות האמער המלאות שיקוצי אלילים וגילוליהם, ואכזריות ועזות, ולא יונעמו לנו שירי עגבים וחשק ומליצות נעטהע בספרו „פויסט" המלאות כסירה באמונה, ושיקוצי המכשפות, והואלפור-גיסנאכט, וכדומה, — גם סיפורי האמער לפעמים ארוכים מאד ומכופלים הרבה פעמים לתאר כלי הנשק, ואיך פצע הגבור את אויביו, ומאריך מאד לתאר המרכבות והסוסים, ורסנם ומכסיהם, הן יתאר כל אדה בכל פרטיהם עד כי תלא נפש הקורא לקרותם, — גם המשלים באיליאס ארוכים ובלתי נעימים לפעמים, הן המשורר העברי יאמר בשש מלות „צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה" משל נחמד לפאר צדיק ולרוממו. והאמער יאמר בזמרה השניה וז"ל „כאשר בנסוע עדת דבורים מחגוי הסלע, יהמו במרוצתן, ותמיד יתחדשו בהמונן, ועה יתגלגלו יתנפלו על פרחיהאביב, קצתן יעופו הנה וקצתן הנה, כן נסעו נמהרים ונאלצים מאהלים ואניות המון עמים רבים אל אספת הקהל". וכן יאמר שמה „כאשר יעופו המון זבובים בלי מנוח בהצר רועה עדרו בעת האביב אשר ישף החלב מעל החמאה" הן האריכות במשלים אלה אין לה טעם וריח וכמורם הרבה באיליאדע ואין ערוך להם לעומת משלי התנ"כ.

ו.) בהזמרה השלישית באיליאס יסופר „כי קרא והזמין פאריז את מענאלעאוס למלחמת השנים (רועל) ואולם בסוף מלחמתם נצח מענאלעאוס הקרוא את פאריז, ופאריז ברח לטראיא" ודומה לזה בשמואל א׳ י"ז כי קרא גלית הפלשתי הגבור את דוד למלחמת השנים, ודוד נצחו במלחמה, ואולם בסיפור התנ"כ נמצא נחת יותר מבסיפור איליאס, כי בסיפור האליאדע לא נצח מענאלעאוס נצחון נמור גם הנצחון לא היה בדרך פלא, ואולם נצחון דוד על גלית היה בדרך פלא, כי דוד הצעיר נצח את גלית גבור מלחמה, לא בחרב וחנית רק בחלוקי אבנים ובבטחו

עמלקי וכו׳ ואתה עשית חסד עם כל ישראל בצאתם ממצרים״ אך האמער השחית שם נועם המליצה באמרו שם „כי גלאקוס עשה בלי דעת ונתאנה (וואָרע בע-סראַגען) מאת דיאמעדעס, כי כלי נשק של גלאקוס היו של זהב ושוים הרבה יותר משל דיאמעדוס אשר היו של ברזל״ והכי מזכרת אהבה בין גבורים לפי שוים יחשבו? הן מזכרת אהבה בין גבורים תהיה יקרה, כזהב כברזל יחד — ושם בסוף הסיפור יסופר מפרידת הגבור העקטאר מאת אשתו „אנדראמאהע״ בטרם צאתו למלחמה, והיא מליצה יקרה מאד (ופאראזה בשיר המליץ שיללער וחבוריו) ודומה לזה בתנ״כ פרידת דוד ממיכל אשתו (שמואל א׳ י״ט יא) ושר על פרידתם המליץ המפואר ר׳ יהודא ליב גארדאן, גם אנכי כתבתי על זה שיר נאה ואכ״מ.

יב.) בהזמרה השביעית יסופר „כי היונים שרפו את המתים חללי חרב באש״ אולם בזמרה הכ״ג יסופר „כי אחילוס שרף את גוית פאטרוקלוס באש, ולקט עצמותיו ושם בארגז לקברם בקבר״ וכן עשו הטראיאנים לגוית העקטאר, (בזמרה הכ״ד) ומהנראה כי רק לאדם גדול חלקו הכבוד לשרוף בשרו ולקבור עצמותיו, וכן בני ישראל אשר מנהגם היה תמיד לקבור מתיהם. הן אנשי יבש גלעד (שמואל א׳ בסופו) שרפו גוית שאול ובניו באש וקברו עצמותיהם (וכמ״ש הרד״ק שם) וכן בירמיה (ל״ד ה) „בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים, ובד״ה ב׳ ט״ז י״ד. במלך אסא „ויקברוהו בקברותיו וכו׳, וישרפו לו שריפה גדולה״ וד״ה ב׳ כ״א י״ט. „ולא עשו עמו שריפה כשרפת אבותיו״ ואולם חז״ל אמרו (ע״ז דף י״א), שהיו שורפין מטתן לבלי תשמישן״ ואולי היונים לא היו שורפים המתים רק בשעת מלחמה או דבר שהיו מתים רבים. והיו מפחדים לבל יושחת האויר ויתעפש. לכן שרפו את מתיהם אז, ואולם בני ישראל נצטוו אך לקבור את המתים וכמו שאומר הרמב״ם בה׳ אבל „מצוה לקבור המתים שנאמר כי קבור תקברנו״ והארכתי בזה במקום אחר ואכ״מ.

יג.) בהזמרה השמינית יסופר „כי שקל האליל „צעאוס״ במאזנים את גורל טראיא והיונים, כף היונים ירדה לארץ וכף הטראיאנים עלתה למעלה״ ודומה לזה בדניאל כ״ה ז׳ „תקילתא במאזנים ואשתכחת חסיר״ וכדברי חז״ל כי בראש השנה ישקל גורל האדם במאזנים — ובזמרה התשיעית יסופר „כי אמר אגאמעמנאן לאודיסעאוס „כי ילך לרצות פני אחילוס במתנות וסגולות מלכים, וישיב לו את בת בריזיס היפיפיה אשר לקח בחזקה ממנו, ונשבע אגאמעמנאן שלא נגעה במשכב איש ואשה״—וכמוהו בתנ״כ (שמואל ב׳ ג׳ ט״ו) כי שלח איש בושת אחרי מיכל בת שאול ויקחה מעם פלטיאל בן ליש והשיבה לדוד, ואמרו חז״ל (סנהדרין י״ט) „שנעץ חרב בינו לבינה, ונשבע שלא יגע בה״ ואולם סיפור התנ״כ וחז״ל עוד נעלה, כי פלטיאל לא לקח את מיכל בחזקה, רק שאול המלך נתנה לו. ובת מלך היתה, ועם כל זה כבש יצרו ולא נגע בה,—ושם יסופר „כי בטרם לכת אור סעאוס לאחילוס הגביה כוס יין והתפלל לצעאוס, וזרק ונסך מהכוס מעט יין לצעאוס, ואחר זה שתה היין״ וזה ענין ניסוך היין שאמרה התורה (דברים ל״ב) „ישתו יין נסיכם״ וחז״ל אמרו במס׳ ע״ז סתם יינם לאיש׳ אז היה מנהג העכו״ם קודם שתיתם להתפלל ולנסך יינם לאלילים,—ומה שנהגו בני ישראל בליל פסח לזרוק מהכוס יין בשעת אמירת י׳ מכות וכו׳ הוא דומה למנהג עכו״ם ויש למנוע זה, ובוודאי כי אחד מהגדולים צעק, והרעם על זה המנהג.

יד.) בזמרה העשירית יסופר, כי אגאמעמנאן לקח הסנדלין על רגליו, (והיא חתיכת עור או עץ ממטה לרגליו ולמעלה נקשר ברצועות) ונראה כי היונים לא נשאו אז מנעלים (שוהע) ברגליהם, ואולם בני ישראל אז כבר נשאו נעלים ברגליהם, הנזכרים בתנ״כ, גם מצויינים היו אז בני ישראל שהיו תמיד גם בבתים לבושים בבגדים, כאשר אנחנו מלובשים תמיד, ואולם היונים אז בביתם ולפעמים גם

אמירה (שופטים ה׳ ב׳) „בהתנדב עם ברכו ד׳” וכן בצבאות שאול ודוד לא יצאו רק המתנדבים בעם למלחמה, אשר אהבתם לארץ מולדתם בוערת בלבבם, והמה לא ינוסו רק בידעם בטח כי אין להם עוד תקוה בהלחמם.

י.) בהזמרה החמישית באיליאס יסופר „כי הגבור דיאמעדעס מחץ בחניתו את יד האלילה „אפראדיטע” קיפרים, וזב מידה דם אלהים הזך (???) יען כי לא יאכלו לחם ולא ישתו יין לכן נעדרים הדם המת” (הסיפור סותר דבריו בדיבור אחד) ואז צעקה האלילה על מכאובה עד שבא האליל „ארעס” להסיעה במרכבה אל האלימפוס, ושם האלילות הערע ואטהענע שחקו והתלוצצו על מכאובה, ואז נחמה צעאס. והזהירה את אפראדיטע כי לא תבוא עוד במלחמה, רק תעורר אהבה וחשק בין אנשים ונשים” — ולמה יחם האומר לאלהיו כי ימחצו בחרב וחנית ויזוב דמם כדם אנוש? אמנם קצת דומה לזה הסיפור (בראשית ל״ב כה) כי נלחם יעקב את המלאך (שרו של עשו לדעת חז״ל) אך שם לא פצע יעקב את המלאך, רק המלאך פצע את יעקב בכף ירכו (ובזה מכתחר במשל רעיון נאה כנודע), אך סיפור האומר היא מביא לצחוק ולעג אם כי נכתב בלשון נאה וצחה — והנה היונים רצו להרמות לאלהים, והיה להם נחת רוח בחשבם כי האלהים הרבים ישכנו בין בני האדם, אוכלים ושותים, פרים ורבים, (אף מעלים צחנה) אף ימחצו, ואולי גם מתים כבני אדם, ובכל עונג ונחת אשר ראו היונים, חשבו כי האלהים המתהלכים ביניהם ישפיעו להם כל אלה, כל אלוה לפי ממשלתו ומשטרו (כאשר המליץ בעבורם המליץ שילער, במליצתו הנפלאה „אן דיא געטטער גריעכענלאנדס”) — והמקובלים בישראל אמנם לא נטמאו בגילולי אלהים אחרים להשפיל כבוד אלהים, אך המה שגו, כי רוממו את האדם השפל להיות מושל באלהים בעולמות עליונים, ושרפי מעל כורעים ומשתחוים לו וישימוהו לאת ולשותף (גם לארון) בהנהגת העולמים, ואולם הנביא אומר (ישעיהו נ״ה ח׳) „ואל מי תדמיון אל” אנחנו הלושי השכל נוכל להשיג רק פעולת הש״י וקצת ממדותיו, ואולם בהנהגת העולמים אין לנו שפלי השכל חלק ונחלה, וזה נאה להאמין לבני ישראל.

יא.) בהזמרה הששית באיליאס יחל הסיפור להתרומם במליצה „כי כאשר ראה הגבור „דיאמעדוס” היוני את גבור הטראיאני „גלאקוס” השתומם מרב יופיו וגאונו, ושאלו „האם מבני אלהים אתה, או מבני אדם”? וגלאקוס השיב לו „מבני אדם אנכי, אבי הזקן היה „בעליפראנטעס” „גבור ויפה מראה, ויהי כי נשאה אשת „המלך „פרעטוס” את עיניה אל בעלפראנטס ותסיתהו לשכב עמה. ויאמן ולא „שמע לקולה, אז הלשינה אשת פרעטוס את בעלי פראנטים אל בעלה ותאמר לו „בא אלי עבדך בעליפראנטים לשכב עמי ואנכי מאנתי ולא שמעתי לקולו” וימלא „פרעטוס חימה, וישלח את בעליפראנטים אל חותנו המלך מלוקיא, ויתן אל בעלי-„פראנטים לוח באותות חרותים ברמיזה להרגהו בסתר. והמלך מלוקיא עשה בערמה, וצוה את בעליפראנטים להרוג את התנינים הגדולים ואת הגבורים אויביו, למען „יפיל במלחמות אלה, ואולם בעליפראנטים הצליח בכל מעשיו, וכאשר ראה המלך „כי הוא מצליח בכל אשר עושה ויתן לו את בתו לאשה ויאהבהו” — והסופור הזה דומה ושוה למעשה של יוסף עם אשת פוטיפר (בראשית ל״ט) ואולם נאה יותר סיפור התנכ׳ כי את יוסף בירך ד׳ והצליח כל ימי חייו, והיה לשבט גדול בישראל, ואולם בעליפראנטים היה אחריתו מר מאד כי היה שנא לבריות, נע ונד בארץ, ובניו נפלו במלחמה—עוד יסופר שם „כי כשמוע דיאמעדוס דברי גלאקוס נזכר כי בעליפראנטים היה לפני שנים הרבה אורח בבית אנעאוס זקנו עשרים יום, וכי החליפו אז איש לרעהו מתנות למזכרת אהבה” ויאמר דיאמעדוס לקלאקוס „גם אנחנו בני בניהם לא נלחם, נהיה רעים אהובים ונחליף מתנות איש לרעהו, וכן עשו, — וזה דומה לסיפור התנכ׳ (שמואל א׳ ט״ו) שאמר שאול אל הקני „לכו סורו רדו מתוך

זהא, וכזה סיפור התנ"כ טהור ויפה יותר מסיפור איליאס — ושם באיליאס מתוכחים לפעמים הגבורים בנאצות וחירופים בט"ם לחמם בכעס וחימה, וכן בשמואל א' י"ז שחרפו דוד לגלית קודם הלחמם זה את זה, וכן היה המנהג בימי הבינים, כנראה מדראמען של שקספיר.

יז.) בזמרה הארבע עשרה יספר „האמער" נפלאות מחולשת האלילים וממרמתם, „כי בראות האלילה „הערע" אשת צעאוס (האוהבת את היונים) כי בעלה „צעאוס ימנע את האלילים מהושיע להיונים, חשבה תחבולה ללכוד את צעאוס „במרמה באהבים, ותלך לחדר מעונה וטהרה גופה בצרי שמים (אמבראזיא) וראשי „בשמים הממלאים ארץ ושמים ריח ניחוח, הסיכה ראשה ותלבש בגדי אלהים, שמה „נזמי הזהב באזניה, והצעיף הודו כשמש על ראשה, ואז הלכה לחדר בתה „(אפראדיטע) אלילת היופי, ותשאל מאתה את אזור החשק המעורר אהבה והשק „בלב אלהים ואדם, ותשלח ותקרא גם לאליל השנה (דעם שלאפעם) ותשביעהו „לישן את צעאוס עת יחבקה באהבים, ואחר זה עלתה הערע להראידא מקום „מושב צעאוס ותמלאהו אהבה וחשק ותושגהו על ברכיה (דומה לזה שופטים „ט"ז י"ט בדלילה ושמשון) ואז הלך אליל השנה אל האליל פאזעדאן והעירו כי „יצא להלחם עם הטראנים וינצחם בעוד אשר צעאוס ישן שנת תרדמה — והנה הסיפור מפואר בעיני חכמי ומליצי העמים (ולחכמי ישראל הדומים להם) לשם ולתהלה, ואני אומר כי אם היה ישעידו הנביא אשר צחק על האלילים בקפיטיל מ"ו (אשר חי כזמן המשורר האמער) רואה דברי איליאס אלה היה מחבר ספר שלם בלעג וקלס על דברי האמער אלה, לא באלה חלק יעקב, אנהנו נלעג ונתעב לדברים כאלה עם חן מליצותיהם ההבלים.

יח.) בהזמ"ה החמש עש"ה ימשך הסיפור הנ"ל „כי כאשר התעורר צעאוס משנתו, ויתבינן את אשר עשתה לו „הערע" אשתו בש"מה לישנהו, למען בעת שנתו ילחם פאזעדאן את הטראיאנים, וימלא צעאוס חמה ויחרף את הערע אשתו, וצוה את האלילה „אירוס" כי תמהר לצוות לפאזעדאן כי ירף מהלחם, ואת האליל אפאלאן צוה לרפאות את העקטאר מפצעיו, למען ילחם בגבורה את היונים — והנה היונים בימי קדם יחסו לכל כח בטבע אלוה מיוחד, ותשבו כי בין אלה האלהים קנאה ואיבה ישתררו, אלה מהאלילים יאהבו ויגינו על אומה זאת פה בתבל, ולעומתם אלילים אחרים יאהבו ויגינו את האומה האחרת, ועת ילחמו העמים פה בארץ, ילחמו גם האלילים המגינים עליהם זה את זה, קול מלחמה במרחבי רקיע ובמרומים אין שלום, ואולם אנחנו בני ישראל נאמר כי רק פה בתבל מלחמות יארו, ובמרומים אך שלום ושלוה ימשולו הן היונים בימי קדם הצטיינו באהבת הגבורה והיופי, אולם לא בקשו לאחד את הגבורה והיופי עם האמת, היושר והצדק כאשר סיפורי האמער עם יופי המליצה מלאים שיקוצי עבודות אלילים ואכזריות ומרמה, ואולם נצטיינו היונים באהבתם ליופי, ועשו חיל בשבע מלאכות מחשבת, בחכמת הדיבור (רעטהאריק), בשיר ומליצה (פאעזיע), בחכמת הניגון (מוזיק) בפיסול אבנים בצורות (סקולפטור), בציור בצבעים (מאלערייא), במשחק הבמה (שוישפיעל) בריקוד (טאנץ), „כי את אשר תאהוב ותכסוף נפש האדם להשיגה, אותה תשיג אחרי עמלה ועבודתה" ואולם בני ישראל בימי קדם עשו חיל רק בחכמת הדיבור, בשיר ומליצה, וניגון, והתרחקו ממלאכות פיסול אבנים בצורות, וציור בצבעים, ביראתם לבל יתקרבו בזה אל עבודת האלילים, לאשר השתמשו אז בני אדם על היותר במלאכות אלה (גם היונים) לעבודת האלילים, וממשחק הבמה וריקוד התרחקו בני ישראל, יען כי המשחק במה והריקוד מעוררים בלבות הרואים חשק ותאוה לזמה, ולכן נצטיינו בני ישראל בימי קדם רק בחכמת הדיבור, בשיר ומליצה, וניגון, אשר היו לעזר לעבודת אלהים להנביאים ; ובמקדש להלוים לשירם וזמרם.

בתוצות היו הולכים ערומים בלי לבוש רק מכוסי ערוה. וכמו שנראה מדברי הסופר Henneam Rhin — עוד יסופר בזמרה הנ"ל כי דיאמעדעס ואודיסעאוס הלכו בלילה באשמורה התיכונה לרגל בלאט את מחנה הטראיאנים, והרגו רבים מהם, וכמוה בשופטים ז' כי הלכו גדעון ופורה נערו אל מחנה מדין כשהם ישנים גם עשו עמהם מלחמה ונצחום, אך בתנ"כ נצח גדעון בלי הבטחת מרמה ושקר, ואולם בסיפור איליאס, לא קיים אודיסעאוס הבטחתו בשבועה למרגל הטראיאנים „דיליאן" אשר תפס, לבל ימיתנו אם יגיד לו האמת ויודיעהו מכל הנעשה במחנה הטראיאנים, ודיליאן הגיד לו הכל, ואז הרגו אודיסעאוס ושקר בשבועתו והבטחתו — ואותו יקרא האמער הסובל האלהי? Der göttliche Dulder. איש מרמה וכזב כמוהו יקרא לו האמער הגבור הסובל האלהי?? אך אם אם אלהי האמער היו בעלי מרמה וכזב (כהערע ואטהענע) למה לא ילכו עובדיהם בדרכם? ואולם בני ישראל תמיד קיימו הבטחתם במלחמה, ואשר הבטיחו לגבעונים להחיותם (יהושע ט) לא שינו דבריהם מכל אשר הבטיחו.

טו.) בזמרה האחת עשרה יסופר „כי שלח האליל צעאוס את האלילה „אירוס" אל העקטאר לאמור לו כי יסוג אחור מהלחם עם היונים עד אשר אגאמעמנאן יהיה נמחץ, ורק אז ילחם עם היונים" וכן עשה העקטאר ונצח במלחמה וכמוהו נמצא בתנ"כ (שמואל ב' ה' כ"ד) שאמר הש"י לדוד „ויהי כשמעך את קול הצעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא ד' לפניך להכות במחנה פלשתים" — ובזמרה הנ"ל אומר „כי נמחץ אגאמעמנאן ואחזהו כאב גדול, ככאב אשה הרה אשר תקריב ללדת ונהפכו עליה ציריה" וכמוהו בישעיהו כ"ו י"ז „כמו הרה תקריב ללדת תחול תזעק בחבליה כן היינו מפניך ד' — ושם יסופר כי אמר אודיסעאוס לסאקוס בטרם המיתו אותו „אביך ואמך לא יעצמו עיניך, ונבלתך תהיה נתונה לעוף השמים ואין קובר" הן זה המנהג כי קרובי המת יעצמו עיניו אחר מותו כתוב בתנ"כ (בראשית מ"ו ד.), ויוסף ישית ידו על עיניך" גם האכזריות בימי קדם בין עמים אחרים כי המנצחים במלחמה נתנו את נבלת שונאיהם מאכל לעוף השמים ולחית השדה נזכר בתנ"כ כמה פעמים ובתהילים ע"ט „נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וכו', ואולם בני ישראל תמיד קברו את מתי שונאיהם במלחמה כנזכר ביושע שופטים.

טז.) בהזמרה השלש עשרה יסופר „כי דאליל פאזעדאן, ירד מעל מושבו מעל סלע איתן, והלך בצעדי ענק עת רעשי הרים ויערות תחת רגליו, עד כי בא אל מקום „אגא" לארמון הזהב, וירתום מרכבו, והוא עטוי מעיל פז ישב במרכבת „כבודו, ובנסעו על נהרות וימים דלגו וקפצו בעומקם כל התנינים הגדולים מפחד „גאון האליל והסוסים רצו ברעש עד בואו אל אניות היונים, שמה העמיד סוסיו „במערה, האכילם מספוא שמים (? ? ?) וקשרם במיתרי זהב למען יעמדו בטח עד „שובו משדה המלחמה" — ואולם בתנ"כ לעומת זה תהילים י"ח (בהבדל רב) ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח וכו', מנוגה נגדו עברו ברד וגחלי אש וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהומם" — ונגד סוף מליצת האמער הנל בתהילים קי"ד „הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור וכו' מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלהי יעקב וכו' — הביטו וראו! כי כגבוה שמים מעל הארץ כן גבהו מליצות התנ"כ ממליצות האמער — ושם באיליאס יסופר „כי והאליל פאזעדאן בא אל „איאס" הגבור, בדמות החוזה אלילי „קאלחאס" והעירו כי ילך להלחם נגד העקטאר וינצחהו במלחמה, ופתאום האליל חיש כנץ עף ממנו, ואז הבין איאס, כי לא החוזה קאלחאס רק אלוה אליל העירו לצאת ולנצח במלחמה" ודומה לזה בשופטים במנות ואשתו שהבטיחם המלאך כי בנם יושיע את ישראל מיד פלשתים, וכאשר עלה המלאך בלהב המזבח אז ידע מנוח כי מלאך אלהים

חמד, עדרי צאן ורועיהם מנגנים בנבל, התונת דודים, מלחמות וכו׳, ואולם האמער אומר שם כי צייר העפעסטוס גם תנועות המלחמה והנועות עדרי הצאן והקולות ודנגינות וכו׳ (? ?) וזה אי אפשר לצייר או לציין פיתוחי חותם תנועות וקולות, כי הציור בצבעים או פיתוחי חותם או פיסול אבנים יציגו לפנינו רק אשר נצייר במחשבתנו ברגע אחד, ואולם התנועות והנגינות הם רק בשינוי הזמן בזה אחר זה ובהצטרפם, וזה בלתי אפשר לצייר. — בהזמרה התשע עשרה באיליאס יסופר „כי האלילה „טהעטיס" שפכה צרי שמים (אמבראזיא) באף פטרוקלוס לבל תשלוט רמה בגו המת" ודוגמתו בתנ"כ (שמואל ב׳ כ"א) ותקח רצפה בת איה את השק ותטהו אל הצור ולא נתנה את עוף השמים לנוח על בני שאול — ושם בהזמרה נזכר כי נשבע אחילוס בטרם לכתו למלחמה כי לא יאכל ולא יטעום כל היום עד כי ינצח את אויביו" — ודומה לו בתנ"כ (שמואל א׳ י"ד כ"ד) שהשביע שאול המלך את העם לבל יאכלו לחם עד הערב עד הנקמו מאויביו — ובסוף הזמרה דנ"ל יסופר „כי בנסוע אחילוס במרכבה למלחמה פתח הסוס „קסאנטהוס" את פיו והתנבא כי ימות אחילוס בקרוב במלחמה ולא ישוב לארצו" ודומה לזה במדבר כ"ב באתונו של בלעם הנאמר גם כן בדרך מליצה כנודע :

כב.) בהזמרה העשרים יספר אֶנעאס לאחילוס את יחס משפחתו „כי הגבור עריחטאנוס זקנו היו לו סוסיות יפות הרבה, והאליל „באריאס" חשק ובא על הסוסיות והולידו ממנו הסוסיות המפוארות, המדלגות על ראשי שבלים וגלים" — הן תגעל נפש הקורא לשמוע כי אלהי היונים בא על סוסיות והולידו ממנו, הן אמנם אמרו חז"ל סנהדרין ק"ה על בלעם שבא על אתונו, אך שם אמרו לבזות ולהרהיב את בלעם, ואולם באיליאס שמספר על אחד מאלוהיו שבא על סוסיות והולידו ממנו, זאת מליצה מתועבה — בהזמרה האחת ועשרים יסופר „כי רדף אחילוס אחר הטראיאנים, והשליכם לנחל „סקמנדרוס" אשר שטף בזעמו את הטראיאנים" ודומה לזה בתנ"כ (שופטים ה׳ כ"א) „נחל קישון גרפם" שדרשו חז"ל שנטבעו כולם בנהר — ושם יסופר „כי ברדוף אחילוס בנחל ההיא אחרי הטראיאנים בא אלוה דנהר והגביה הגלים לטבוע את אחילוס ולהמיתו, ואז התפלל אחילוס אל צעאוס להושיעו ממצרתו" ודומה לזה הסיפור במדרש „כי כאשר הלך אברהם אבינו לעקוד את יצחק. בא השטן ושטף כי הנהר עליו למנעו מללכת, ואברהם אבינו התפלל ואמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש" :

כג.) בהזמרה השתים ועשרים בראשיתה המליצות נעימות מאד, אך שם יסופר „כי הרג אחילוס את העקטאר, ובעוד נפשו בו התחנן לפני אחילוס כי יתן את גויתו לאביו למען ישרפנו ויקברנו בכבוד, ואחילוס התקצף עליו בחימה, ואמר לו כי לא יתן גויתו לאביו, רק יתן את נבלתו מאכל לכלבים ולעוף השמים" ולאיש כזה יקרא האמער הגבור האלהי ? ? ואולם גבורי ישראל לא כן עשו המה לא נבלו את חללי אויביהם רק קברום אחרי המלחמה כנזכר ביהושע ושופטים, והגבעונים שלא קברו את בני שאול, (שמואל ב׳ כ"א) הם לא היו מבני ישראל והיו אכזרים כאחילוס, ובש"ה שם „והגבעונים לא מבני ישראל המה"— ומה נעימה שם מליצת איליאס ביללת וקינת אבי העקטאר ואמו ואשתו אנדראמאחע בראותם את העקטאר מת סחוב ומתגולל בעפר אחרי מרכבת אחילוס, ודומה זאת המליצה ליללת וקינת ירמיהו הנביא על חורבן ירושלים והמקדש.

כד.) בהזמרה השלש ועשרים מתרוממת המליצה ביללת אחילוס על פטרוקלוס קודם קבורתו, והנה משם נראה כי אז היו להיונים כמה מנהגים דומים לשלנו, הן עשו היונים בלילה שקודם הקבורה של פטרוקלוס סעודה להנאספים, ובקבורת העקטאר (בזמרה הכ"ד) עשו סעודה להנאספים אחר הקבורה, וגם חז"ל הזכירו מסעודת הבראה אחר קבורת המת (מועד קטן כ"ז) ואחילוס לא רצה לרחוץ קודם הקבורה של פטרוקלוס כאשר גם לנו אסורה הרחיצה לאונן — והיונים נתנו ליד

יט.) בזמרה השש עשרה יסופר „כי צוה אחילוס את „פטרוקלוס" כי ילחום ויגרש את הטראיאנים מן האניות, למען ישיבו לו את בת בריזיס אשר שדדו ממנו אך אם יגרשם מן האניות לא ילחום עוד עם טראיא לבדו, כי לא לכבוד יהיה לפני אחילוס אם פטרוקלוס ינצח על העיר טראיא ויקרא הנצחון על שם פטרקלס" וגם אמר אחילוס בתפלתו לצעאוס „עשה כרצונך צעאוס! ימותו כל הטראיאנים והיונים כאחד, וישאר אך אני ופטרוקלוס מן המחנה לרפיל ולהרוס את העיר טראיא" — הן כל מעשה אחילוס היה רק לכבוד עצמו, לעשות לו שם תפארת ולקחת נקם מהטראיאנים. ונכון היה לפניו אם יפלו כל היונים במלחמה. אך ישאר הוא ופטרוקלוס להנקם מן העיר טראיא, ואולם לא כן אמרו (בהבדל רב) רועי ישראל משה רבינו אמר להשי"ת (שמות ל"ב ל"ב) „ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" ודוד אמר להשי"ת (שמואל ב' כ"ד י"ז) „תהי נא ידך בי ובבית אבי וכו'" כי רצו להקריב נפשם למות למען הצלת ישראל — וגם יסופר בהזמרה „כי בהרוג פטרוקלוס את הגבור הטראיאני קעבעריאנוס. צחק ולעג על מותו, והרבה עליו מהתלות וליצנות" וזה מגונה ומתועב מאד לצחק וללעג על אויבו אשר נפל במלחמה על ידו, אמת הדבר כי גם בתנ"ך (שופטים ה' כ"ח) התלוצצה דבורה על מות סיסרא באמרה „בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא" וכו' אך שם התנפל סיסרא ברשע ללחום את ישראל, גם שם לא המיתה דבורה בעצמה אותו, ואולם בסיפור האמער כי פטרוקלוס בעצמו הממית את אויבו יצחק וילעג על אויבו אשר המיתהו זה מגונה מאד.

כ) בהזמרה השמונה עשרה באיליאס התרומם מליצת הסיפור, והסיפור יתאר לפנינו באופן נפלא אהבת אחילוס לפטרוקלוס, ואיך אחילוס בכה והתאבל מאד על מות פטרוקלוס, ודומה לזה בתנ"ך אהבת דוד ויהונתן, אשר אהבו כנפשו (שמואל א' ח' א') ודוד קונן עליו במותו (שמואל ג' א' כ') „צר לי עליך אחי יהונתן, נעמת לי מאד, נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים" אך נפלאה מאד אהבת יונתן לדוד ביתר עז, כי אהבו יותר מנפשו, ונתן לו המלוכה באמרו לדוד (שמואל א' כ"ג י"ז)" ואתה תמלוך על ישראל — והנה במליצת אחילוס נראה פלאים, כי גבור אכזר כאחילוס היה לו לב רגש לאהבת רעים ולמליצה נשגבה, בדברו אל אמו האלילה „טהעטים" נפלאות ברגשת אהבתו וכאבו על מות פטרוקלוס (וכן שם האמער באיליאס הרבה פעמים נעימות המליצה בפי אחילוס) וכן אדוננו דוד המלך אשר היה אביר לב במלחמה, ועם כל זה היה לו לב רגש ורחמים, והיה משורר ומליץ נפלא בנועם זמירותיו, ויסכר פי דוברי שקר אלה מחוקרי קדמוניות (והמה מהורסי קדמוניות, אל תקרי בוניך אלא מהרסיך) האומרים „כי דוד לא שר מזמורי תהילים יאשר בלתי אפשר כי גבור אכזר במלחמה יהיה לו לב רגש ונפש רוממה במליצה נשגבה לשורר מזמור ברכי נפשי (תהילים קד) הנעלה והנשגב" ואולם ידענו כי גם הגבורים במלחמה ואכזרים, אלכסנדר מוקדון, צעסאר נאפאלעאן, היו לפעמים בשעת השלום בעלי רחמים ומליצים מפוארים, ולמה יבקשו חוקרי קדמוניות עלילות על דוד מלך ישראל כי הוא לא שר מזמורי תהילים? אין זה כי אם החפץ להרוס אמונת ישראל:

כא.) בהזמרה הנל יסופר „כי האליל העפעסטוס הוא נכה רגלים (אלוה בעל מום ? ? ?) גם הוא כפירסים כי האליל אמור (Amor) היא סומא ועור — ומהנראה לי כי זה כונת המקרא (שמואל ב' ה' ו') שאמרו היבוסים לדוד „לא תבוא הנה כי אם הסירך העורים והפסחים ופירשו רש"י והרד"ק שם שהם עבודות כוכבים עיי"ש ונראה לי שהיו עובדים לצלמים בצורות אמאר דע"ז והעפעסטוס הפסח ונכה רגלים —

בהזמרה הנל יסיפר נפלאות ממלאכת הציור ופיתוחי חותם, אשר צייר האליל העפעסטוס על מגן אחילוס בצורות נפלאות, שדי חמד ועדרים, בתי שופטים, בימי

אותיות מחכימות

מעודי גדלה עמי הדעה שֶמלַפְּנו ראשית כל המלאכות וההמצאות מבהמות ארץ, לִמְדָנו מהן גם הדבור, כי הרגיש האדם שהכלב והחתול, דרך משל, שִנו קולם להודיע הפצם ושמחתם ויראתם וחמתם, והשתדל להוציא קולות גם הוא להודיע לזוגתו ולבניו רצונו והרגשות ומחשבות לבו, ומזה לאט לאט נהיתה השפה הראשונה שראשיתה הברות טבעיות היוצאות מפי מרגיש הרגשת מה, או הדומות לקול בהמה או נטע או דומם בהשמיעם קולם, והברות טבעיות כאלה רבו בלה״ק עד אין מספר: ואל תשיבני מספר בראשית לאמר משם נראה שהאדם הראשון נברא שלם ויודע לדבר כהפצו, כי הלא ידוע שכל ספור קורות אדם כג״ע לא דברים כפשוטם ועמוקה כונתם מי ימצאנה: והשפה הדלה בימי קדם הלכה הלוך וגדל כפי התרחב בינת בני אדם וכפי הרבות המצאותם; שאם לא כן ואדם מיום הולדו היה בקי מטבע בלשון שלמד מבוראו, הלא הוציא מפיו מלות שלא הבין משמען כי לא ידע הדברים עצמם, ואח״כ בבואו לדעת אותם מי הגיד לו כי מלה זו השגורה כבר בפיו כמו בפי האנפה (פאפאגאי) בלי דבין משמעה היא הראויה להודיע בה הדבר ההוא? ואם מבריאתו לא ידע כי אם מלות מתי מספר כפי מיעוט צרכיו ודעותיו בעת ההיא, הלא נשוב לדעתי שהמציא הוא המלות רובן ככולן; ואולי אין לך דבר שלא המציא אפילו האכילה והשתיה והשכיבה, ע״י נסיון או ממה שראה הבהמות עושות, ולמד מהן, כמו שלמד מהן לחסות תחת צל אילן ולשחות על פני המים ולהתרפא בטרפי עשבים וכמה וכמה דברים אחרים שיארך סיפורם: ברור הוא שלשון הקדש כמו שהשתמשו בו בימי משה או גם בימי האבות כמה דורות אחר בריאת האדם, אחר היה משפת בני אדם קדמוני הקדמונים, רק ממנה נגזר בלי ספק, והוא (או לשון ארמי) בן בכור לאותה השפה הטבעית שהיא אם לכל הלשונות: עתה החכם שד״ל בהקדמתו לתלמוד לשון עברי שהבר (§ 58 פראלעגומעני) גוזר אומר שלשון ארמי קדם ללשון הקדש (וזו היא ג״כ דעת רב, סנהדרין ל״ח:) כי קצר וקשה ממנו בהברותיו: ואני לא אוכל להלחם נגד בן ענק כמהו; מ״מ נראה לי שיש במקור שרשי לה״ק הברות טבעיות מרובות ממה שיש במקור שרשי ל׳ ארמי, וזה לפי דעתי שחויתי מורה על קדמותו כלומר על דמיונו ביותר לשפה הקדומה: ואף אם נגיה כדברי שד״ל שלי ארמי הוקבע תחלה כלומר משפה נהיה ללשון ונכתב על ספר ונקבעו כלליו, הנה הוא ז״ל (בספרו הנ״ל § 59) מגיה שאפשר שברבות הימים התרחק ל׳ ארמי מן השפה הקדומה בתבנית תיבותיו ומליצותיו, בעוד שלי עברי דבק בה יותר, א״כ באנו לדעתי שלה״ק הוא הקדמון בכל הלשונות, כלומר הקרוב ביותר אל השפה הקדומה:

עתה החכם המליץ כר׳ יוסף בכמוהר״ר שלום ברזלי הוציא לאור ספר, חוה בו דעתו שכל אחת מאותיות ל׳ עברי בכתיבתו הקדמונה (היא כתיבת שפת כנען) היה לה ענין בפני עצמה וממנו צורתה: ומהענין הראשון שהיה דבר פשוט כמו בי״ת ועי״ן וכ״ה הושאלו ענינים אחרים לאין סוף, ובסימני ספרי

המת פטרוקלוס משערות ראשם באשר גם כעת נותנים קצת איזו מטבע ליד המת—
והנה אחר קבורת פטרוקלוס אסף אחילוס את כל גבורי היונים, ולכל העושים
חיל במלאכת מלחמה (קריעגסקונסט) חלק מתנות שונות, נשים
יפות, סוסים, מרכבות, כלים יקרים, צנתרות זהב, (טאלענטע) ולא נזכר בין
כל המתנות האלה מטבעות של כסף או זהב, ומהנראה כי בימי מלחמת
טראיא (בערך 1200 שנה קודם סה״נ) לא היו עוד להיונים מטבעות של כסף או
זהב עוברים לסוחר, רק סחרו על ידי חליפין, (ובכל ספר איליאס לא נזכר שם
מטבע) גם אומר שם באיליאס כי נתן אחילוס לגבור אחד כיור (קעססעל) שוה שנים
עשר פרים, ולאחד אשה יפה שוה ארבעה פרים, ולא שם אותם במטבעות כסף
וזהב, ואולם בני ישראל (גם הפעניצים) ככר היה להם בימי מרע״ה (1500 שנה
קודם סה״נ שקלי כסף וזהב, וככר בימי אברהם אבינו (2000 קודם סה״נ) מטבעות
ששקל אברהם אבינו לעפרון ד׳ מאות שקל כסף עובר לסוחר ואמרו חז״ל (ב״ק
צ״ז ע״ב) מטבעות של אברהם אבינו „זקן וזקנה מצד זה וכו׳״ — ומהנראה מסיפור
האיליאס שמה כי בימי הריסת טראיא לא היה הזהב נחשב מאד להיונים, כי בחלוק
אחילוס להמנצחים במלחמה מגזה, הן נתן להמנצחים הגדולים והראשונים, לזה אשה
יפה, ולזה סוסיה טובה, ולזה כיור ולזה מזרק נאה, ולהאחרון המנצח הקטן שבכולם
נתן טאלענטע זהב המחזיק (לפי עדות בראקהויז) 26 קילינ־אס, ושוה כעת בערך
4000 ארבעת אלפים דוקאטען מזה נראה כי בימי הריסת טראיא לא היה הזהב
נחשב מאד להיונים.

כה.) בהזמירה הארבע ועשרים הראה האמער גודל כחו במליצה „כי אחרי
אשר סחב אחילוס את גוית המת העקטאר סביב קבר פטרוקלוס סחוב והשלך, הן
פריאמוס הזקן אבי העקטאר שם נפשו בכפו ונסע בלילה בין מחנה האויבים אל
אחילוס, וכאשר בא אליו השתטח לפניו אפים ארצה, נשק את ידיו ואמר לו „זכור
כי אב יקר יש לך אשר יקוה ראות פניך וכו׳״ ומה רמה מליצתו באמרו לאחילוס
„רחם בחסדך על אב כמוני אשר שתה את כוס התרעלה מאין כמוה! כי אב רחמן
ינשק ידי איש אשר המית את רוב בניו היקרים״ ואז נכמרו רחמי אחילוס אל
פריאמוס. הגביהו מעל הארץ ודבר אתו טובות וניחומים. והשיב לו את גוית
העקטאר—ודומה לזה קצת במעשה תחנונת אסתר לפני אחשורוש להעביר את מחשבת
המן מעל היהודים (אסתר ח׳ ג׳), ואחילוס כבד מאד את אורחו פריאמוס ועשה לו
סעודה גדולה, ובלילה ההוא נסע פריאמוס עם גוית בנו העקטאר לטראיא, ויקברוהו
שם בכבוד גדול.

כו.) הן בקבורת העקטאר סיים וכלה האמער את זמירותיו, ולא סיפר כי אחר
זה המית פאריז את אחילוס במלחמה, גם לא ספר מהריסת עיר טראיא, כי תכלית
שירי האמער באיליאס היה רק לרומם את אחילוס עד שחקים, ועל העקטאר הגבור
אשר המית את פטרוקלוס (אומר האמער) כי המית את פטרוקלוס רק אחרי אשר
כבר נפצע מיד „איפורבוס״ והעקטאר אך גמר וכלה מות פטרוקלוס — ואולם
המליץ שקספיר בספרו „טראיאלוס״ מפאר ומרומם רק את העקטאר, ואומר על
אחילוס, כי המית את העקטאר רק אחרי אשר נפצע למות מיד אחרים, ואחילוס
אך גמר מיתתו — סוף דבר, במליצת איליאס ישבח האמער רק את הגבורה והיופי.
יפארו גם המדות הרעות הגאות והאכזריות וכו׳, ומלאים סיפורי האמער משיקוצי
וגילולי אלילים, ולא באלה חלק יעקב, ספרי התנ״ך מלאים מאמונת אל אחד,
מהשגחתו ויכלתו, ממדותיו ופעולותיו, בספרי התנ״ך יפארו וירוממו הדעת והחכמה,
המדות הטובות ויתועבו המדות הרעות, ומספרי התנ״ך נלמוד לפאר ולרומם רק
המדות הטובות. ונקבל עלינו ללכת בדרכי צדקה וחסד עד עולם.

יארוסלויא בחודש כסלו תרמ״ב.

בנימין זאב וויללער

כ) צורתה אגרוף, וענינה כה ועוז ועריצות וכיף (סלע);
ל) צורתה מַלְמד הבקר, וענינה מלאך ומורה דרך ומחשבה, (ה)
מ) צורתה גלי הים בשטפם, והוראתה מים וליחות והתפשטות;
נ) צורתה דג (בלי ארמי נוגא) וענינה דג ונצר ונהש ובינה וחכמה;
ס) צורתה משענה, וענינה סמך וסעד ויסוד; (ו)
ע) צורתה כשמה עין, וענינה עין וחוש הראות ומעין המזיל מים כדמעה מן העין ונקב עגול,
פ) צורתה פה פתוח, וענינה פה ודיבור וביקוע ופיתוח ורוחב;
צ) צורתה חח שבו צדים דגים או ברזל החצים, וענינה צידה ואחיזה ומצב קבוע;
ק) צורתה אזן, וענינה ג"כ אזן (שחורו מוקף תנוך) וקול והקפה וחפץ ואומץ לב;
ר) צורתה ראש, וענינה ראש וראשית ותחלה והוד ההרים (הערום בלי מכסה עשב) וריש (עניות) והוסר ומניעה;
ש) צורתה שלש שִׁנַים, וענינה שִׁנַים ויופי וזיו והדר (שאֶהן בלי אשכנז);
ת) צורתה תו זקוף (ן), וענינה קץ וגבול ומות ותמימות:

והא לך דוגמאות מחבור אותיות (או הברות) להוראת ענין מורכב: — אָב. אלוף הבית ומנהיגו; — רב. ראש הבית (כי כן צוה המלך על כל רב ביתו, אסתר א׳ ה׳), — אד. רבוי דברים קלים המתנשאים באויר; — אח. הבר מרחם; אל. אלוף כל הלימודים, מי שכל חכמה נאצלת מאתו, ע"ד שאנו אומרים בתפלה „וחננו מאתך הכמה ובינה והשכל"; — אש. עשת זיו; — בן. נצר משפחה; — בת. תמימה שבמשפחה; גג. גבוה ביותר (האָך), וממנו גם גוג ומגוג ואגג; — גז. שלם וראוי לכרתו, — גן. מלא נצרים; — גב. חוזק הבנין; — דם. ליחות מתפשטת; דן. נשא מחמת בינתו; — דע. דק הריאות; — הר. רש מברכה, בעבור ראשו שבהוה הוא צחיח סלע; — זן. ברות נצר דק; — חר. משוכה חסרה; — חג. עיגול שלם, שביום חג ושמחה היו מרקדים בעיגול; — טח. טיט חוגר; — ים. חוזק וריבוי מים; — כח. חוזק מתנים; — לב. מחשבה תיכונית; — מח. דבר לח סגור; מָן. דבר לח נאצל מן נצר; — נֵס. נצר סמוך ועומד; — סב. משען הבית והוא קירותיו סביב; — עז. עיניו מדקרות; — על. עין נוטה אליו; — עש. נקב עגול עשוי ע"י שִׁנַים; — פר. רחב הראש; — צן (צנינים) נצד נתהב; — קול. מלמד לאזן; — קו. (חוט) עגול ומחובר; — רם. הסר מים; — רש. חסר זיו; שׁע. יפה עין; — שר. מופיע ראשו; — תל. ציון למת; — פִּסֵּחַ. שבור סומך חלציו; מלח. מים מכונסים למקום סגור; — ירח. לבנה בחידושה ובחצי הַקֵפָה ובמילואה; — השך. זיו חגור ונכלא מן העין — אור. תחלה וראש

ה) ושולי נורתו כלולב... ו) אותיות ל׳ מ׳ נ׳ ס׳ הקדימו היטציג בדקדוק שלו (1840)
ז) הקדימו הרב רי"ת לאכינאווין בדקדוק שפ"ע האשכנזי (גרינבערג 1851). המעריך

תנ"ך שפסוקיהם מתחילים בסדר אל"ף בי"ת האיר לעין המחבר ענין האות שבה רצה להתחיל הפסוק, ופעמים רבות הוציא ממנו ענין הפסוק כולו, על דרך משל— "עיני ה' אל צדיקים, פצו עליך פיהם כל אויביך" — עתה אני לא אקים שהחכם הנ"ל קלע בכל דבריו אל נכון, אבל על הנהתו הכללית (הנכונה לפי דעתי בלי ספק) אני מוסיף השערתי, שלא בלבד כל אחת מהאותיות הקדמוניות היתה לה הוראה מיוחדת, כי גם להברות הקדמוניות (שכל אחת ציירו אחר הורות ע"י אות אחת) היתה לה בזמן היותר קדמון הוראה פשוטה מיוחדת שהושאלה אח"כ להוראות הרבה מענינה, ובכן בהתחבר שתים הברות או יותר, הובר ענין מורכב מהוראות רבות; ולעת עתה אי אפשר לרדת עד דיוק כל הברה והברה בפני עצמה, ולהבין עומק כונת הברת וציור כל אות שרשית ושמושית, אבל הכלל נראה לי אמת ויציב למעלה מכל ספק, וגם רז"ל הרגישו בו (תלמוד בבלי מס' שבת ק"ד). ופירשוהו כמנהגם דרך דריש להוציא מדבריהם לימודי מוסר:

עתה אביא תחת עין הקורא איזה כלל ודוגמא, יתישב וישפוט מדם; ואם יראה לו כי דברי ההכם ברזלי ודברי הם דברים לא תפלים, אם עודנו באבו ודעתו פנויה ורהבה, יט שכמו למלאכה עליונה כזאת ויעבוד כרם ה' צבאות, ובטוח אני בו שיוציא ממנו ענבים מתוקים גמול יגיעו: וזה ענין כל אות ואות לפי צורתה בכתב כנען הקדמון, (א)

א) צורתה ראש שור. וענינה שור פר הנקרא ג"כ אלוף ההולך לפני העדר כאלוף, או שר אלף ההולך לפני אַלפו ומלמדו להועיל, והושאלה להוראת קצין ורב והנהגה והברה ורעות. (ב)

ב) צורתה בית קטן, וענינה בנין ומשפחה ותוך;

ג) צורתה גמל, וענינה גמל והזק וגדול וגבוה ושלם ומלא ובשול:

ד) צורתה פתח, וענינה שער ומוצא והור ודק וקל ועולה למעלה; (ג)

ה) צורתה קוץ, וענינה משוכה ושדה וברכה ורבוי ונקבה;

ו) צורתה מסמר, וענינה יתד וחבור ואבר המשגל;

ז) צורתה כלי מוהץ, וענינה חרב ומאכלת ומחט ודבר צהוב ופנים צהובות ומזון;

ה) צורתה הגורה, וענינה חגירה והלצים וגדר וכלי ורחם;

ט) צורתה אגמון, וענינה דבר נכפף ולה וטיט (וטומאה) ורפש ואדמה ופרי וטעם; (ד)

י) צורת יד שארבעת אצבעותיה כפופות והבוהן נוטה כלפי מטה, וענינה יד (ושפה) ויכולת וקנין וחלק ומנה,

---

א) וראוי להזכיר כי הרמב"ן היה הראשון בתקופה זו עי"ש בספרו ירושלים, והלכו בעקבותיו הבלשנים עוואלד וגיזניוס וכו'.

ב) ונוכל לפי"ז לומר שמספר אלף (אלף למטה) למספר נמוס.

ג) או כדלי צורתה המוליך הכל ושואב ממעינות לחוץ. ד) גזעניוס וחבריו לא ידעו כוונה או מפני שצורתה כ ט ו ט פ ת וקסוריס. המעריך.

ימים אחדים טרם מותו, נקשרה נפשי בנפשך ואחשבך כאחד מאוהבי ורעי; כי כל דורשי שפת עבר נחשבים לי כדורשי שלומי, וכל מכבדיה אכבד. והן זה נכסף נכספתי לשלוח לך למנחה את העתקתי העברית מאת Milton's Paradise Lost אשר קראתיה בשם ויגרש את האדם, למען אדע מה משפט פיך אשר תחרץ עליה, רק לא יכלתי לעשות זאת טרם ידעתי שם מושבך לנכון, וגם חפצתי לשמוע תחלה מפיך אם תקבל מנחתי לרצון, ולכן אני שולח הטורים האלה לכבודך, ואם תשיבני דבר, אשלח לך ספרי בכל חשק לבי. —

אקוה כי עוד נמצא לנו מקום לדבר על אדות ספרך משפט אמת, נגד בקרת תהיה ובן אבויה; כי עוד יש מקום למבקר, להוסיף דין ודברים, עד יצא דבר המשפט לאשורו. — ועתה קח נא ברכת שלומי אף כי זר לך שם מוקירך מכבדך.

J. E. Salkinson *

יאראסלויא; אדר שני התרל״ב למנינו.

אדון נכבד! הגיעוני דבריך הנחמדים מיום שלשום, ולא אדע מדוע תשאלני אם אקבל ספרך ברצון, הלא ידעת כי סופרי שפת עבר ודורשיה יקראו בנפש חפצה כל ספר ומאמר הנכתב בה, וכבכורה בטרם קיץ יבלעו כל דבר חדש היוצא לאור בגבולה, ע״כ שלח נא לי מחברתך ואראה מה טובה אז אחרוץ משפטה ואגיד לך חות דעתי עליה. זאת אגיד לך מראש כי העתקת הספר אשר הזכרת בשם, היא זמורת זר בשפת עבר, כי הנושא אשר עליו ירה המשורר האנגלי אבן פינתו הוא לקוח מיסודי דת הנוצרים אשר אין לאיש ישראל חלק בהם, ופליאה דעת ממני איך יעלה על לב סופר עברי להעתיק שיר כזה אשר לא יתאים עם פנות דתנו, כי בכל היופי וההדר אשר לשיר המדובר בבחינת מלאכת השיר הנה מפאת ענינו מוזר הוא לנו ולבנינו, והרעיון להעתיקו לשפת קודש הוא בעיני כאלו יעלה על לב איש להעתיק אל שפתנו את השיר Messiade לקלאפשטאק אשר גם הוא נעלה מאד מנקודת מצב המשורר ולהקורא העברי אשר רוח אחרת בו הנה מצד דעותיו המקובלות כמו זר נחשב לו, אולם לא אבהל ברוחי להיות משיב דבר בטרם אשמע, אראה נא מלאכתך ואחר אשפוט.

במה שרמזת לי על אדות ספרי „משפט אמת״ כי עוד יש מקום למבקר להוסיף דין ודברים הנה מאד יערב לנפשי אם יבואו אלי דבריך ברחבה בענין זה כי האמת חפצתי והיא אהובה לי מכל, ובזה אצא ואומר שלום והנני מוקירך וטוקיר כל אוהבי שפת עבר ושוחריה.

אלכסנדר הלוי לאנגבאנק,

---

* למען דעת בכבודתו, כי המעתיק הזה לא זר ונכרי לנו ואנכי [illegible], מבני הכהנים העומדים על משמרת השיר היה, ובן למשורר העברי הנודע ר׳ שלמה זאלקינד, מחבר ספרי שיר: קול שלמה ובו׳. ושמעתי כשם הסופר המובהק הרא״ב בהיותי בווינא, ששם היה יע״ס עומד על הקתדרא ודורש באחד המקדשים, ויהי כבקרו אותי, ויכירו איש את רעהו כי יליד ווילנא היה, ויראהו את כל כבודו, וגם אחד מספריו ויספר לו כי מספרי אביו למד אל דרכי השיר ועד היום הוא קורא בם, ובהיות הרא״ב באדינבורא ויספר לאחיו הגוטר מכבודו אמר לו, מבן ממה זה אל תדבר באזני כי הוא הוריד את אבינו ביגון שאולה!״ ויען כי שניהם בעלמא דקשוט הם הרשיתי לגלות טפח, ותהא מיתתו כפרתו! המעיר.

(לבריאה), והאל קראו יום כלומר יכולת להפרות (עץ ודשא) ע״י מים ; — פסל. פיתות לסעד הלימודים ; — כסף. כח וסעד לדבר דבר ; — זהב. זיו הרבה בבית; — דבר. פתח להכנס בראש; — פתה. בקע במסגר הגדר ; — פתע, פקוח וסגור עין. — שלם, יפה נראה במים (כמו במראָה מוצהבת) ; — בכֹר. בית כח ראש, (כחי וראשית אוני); — קשת. הקפת זיו שלמה (יש להניח שקראו שם הקשת בענן טרם ימציאו הקשת לירות בה חצים ; — ברא. בנה בלי הבור חלקי הומר ; — קֵרַח. מוקף ראשו גדר ; — רחב, הוסר גדר לבית. — ידיד, יד ביד, אהוב הרבה ; — שֵׁכָר, אש כופה הראש ; — מטר. מים המהפכים לטיט שטח עליון (של האדמה) ; — אמת. — חכמה התמימת ומתפשטת : — שקר. קול נעדר זיו; — קין. חפץ ויכול להוציא נצר (מן האדמה) ; — עב. מכסה (השמש) מן העין; — רעב. הוסר עבים: — שֶׁבַע. אור השמש ועבים בשופע; — שֶׁבַע. שמש נראה בעבים (ע״י שבע עיני הקשת) :

עתה מודה אני לפניך קורא נעים כי לא כל מקורי תיבות אלה הקודמים ברורים, ולהפך רובם רחוק; מכל מקום תודה גם אתה כי יש איזה מהם שבל אוהב אמת יניחהו, ודי והותר לקיים הכלל : וגם בלתם היוכל איש משכיל להניח כי קדמוני בני אדם כשמצאו או המציאו דבר חדש ובאו לקרוא לו שם להפרידו מן יתר הדברים הוציאו מפיהם הברות במקרה וקבלו אותן עליהם להוראתו, בלי שתהיה שם סבה לבחור בהברה זו ולא בהברה אחרת? ובבואם אחרי דורות לשום אות בכתיבה לכל הברה והברה, האם שלחו ידם לציור קוים במקרה בלי בחירה? וכל זה נוכל לומר ג״כ על הנקודות ועל הטעמים, אבל דיה להקירה אחת בשעתה, התישב נא קורא נעים, התישב בדעתך על הדבר כי ראוי הוא לכך, כי ממנו תוצאות היים ללשון קדשנו שהיא לא בלבד פארנו אנו בני ישראל, אבל פאר העולם כולו: ואפטר ממך בהפילי תחנתי לפניך שאל תהי נמהר לשפוט על הדבר, הן לזכות הן לחובה, ויהי אלהים עמך:

טריאסטי ב׳ אדר שני ש׳ ותרם כראים קרני לפ״ק.

משה יצחק בכ״ר שמואל אשכנזי ס״ט.

אגרות בקורת*)

מאת

אלכסנדר הלוי לאנגבאנק.

אדוני

מעת קראתי ספרך משפט אמת, אשר נתן לי דאקטאר לעטעריס

---

*) למען דעת הקורא על מה תסובינה האגרות האלה, הנני מקדים פה המכתב שבא אלי בתחלה ממתרגם הספר המבוקר, כי המכתב הלזה היה כעין מקור נפתח לחלוף המכתבים הבאים וגם התשובה שקבלתי על מכתבי הראשון ראיתי להציג פה במקומה הראוי לה, ויתר המכתבים של המתרגם הנזכר השמטתי כי אינם ענין להנושא שלפנינו. אה״ל.

ידוע תדע כי השגתי במועדו ספרך „ויגרש את האדם" בצירוף אגרתך אף ההילותי לקרוא בו אך לא השלמתי הקריאה עד כה בסבת טרדות שונות, ובפרט כי אינני קורא בחפזון ומהירות רק בשום לב לבל יצא ממני משפט מעוקל. נוסף על זה אני הושש מעט בעיני ולא אוכל לקרוא הרבה בפעם אחת, ע"כ כתר נא לי זעיר וברצות ד' אחוה לך דעתי בכלל ובפרט בקרב ימים.

לע"ע ישפוק לך לדעת כי סגנון הלשון בכללו הוא טוב ויפה, והנך בעיני סופר מהיר אשר לו כח ועצמה בשפת קדש עד להפליא, גם זאת תדע אדוני כי בעניני הליטרטור אני מישרים אשפוט רק לרגל המלאכה אשר לפני ולפי היסודות המונחים באותו ענין, ואינני מקבל שפע משום בחינה אחרת זולתם אשר אין לה יחס הצטרפות עם הדבר הנידון. ואתה שלום כחפץ מכבדך ומוקירך.

אה"ל.

יאראסלויא, בראשון לימי הגבלה התרל"ב.

אדוני! ארכו הימים מעת ערכתי אליך מכתבי האחרון, ועוד לא עלתה בידי לקיים הבטחתי, ומי יודע אם דנתני לכף זכות, ואם לא אמרת בלבבך; כל אדם כוזב! אולם באמת נקי אנכי מכל חטא ופשע, והיום הזה עת מצוא הוא לי לצאת ידי הובתי נגדך, אחזתיו ולא ארפנו, עד אם אדבר לך כאשר עם לבבי. והנה טרם אענה אשוב להחזיק בדעתי כי השיר הנעתק ממך, עם היותו שיר נפלא מצד יפוי כח המליצה ומהולל ברב התשבחות בפי כל יודעי הין ערך מלאכת השיר, אין לו שום זכות אזרח בגבול שפתנו הקדושה, והוא דבר מוזר ומתמיה לראותו לבוש בגדי קדש ככל ילדי העברים. לא בבחינת עיקרי הדת ויסודותיה אני אומר הדברים האלה, כאלו לפי דעתי אין רשות לאיש ישראל לקרוא בספרים שיסודתם באמונה אחרת, כאשר חשבת עלי בטעות, אמנם אבאר לך דעתי עפ"י בקורת מחקרית עיונית ואומר: נחפשה נא ונחקורה מה היא תכלית ההעתקות מלשון אל לשון בכלל? הדבר הזה לא נעלם מכל איש דורש לשון וספר, אולם אני מצאתי בכל זה לנכון להעתיק פה לתשובת השאלה הזאת את אשר כבר כתבתי במקום אחר ואלה דברי שם: הנה כשם שתועלת המסחר בכללו (מלבד תועלתו הפרטית ליחידים העוסקים בו שמביא להם לפעמים שכר טוב בעמלם) להביא תוצאות ארץ אחת לחברתה אשר בה תחסרנה אלה, ולהשיב משם את אשר איננו פה, למען תמלאנה אשה חסרון רעותה וכל בני האדם במושבותם ישיגו די צרכם בגללו, כן הליטרטור היא אמצעית בין המון לאומים העומדים במדרגות שונות של ההשכלה, כי לא ראי זה כראי זה, ולאום מלאום יאמץ באיזה ענין מן הענינים הרבים, והיא תשאיל מכל אחד מה שיש לו ותתן להאחרים די מחסורם אשר יחסר להם, עכ"ד. מעתה אם יעתיק דרך משל הסופר האשכנזי ללשונו את הספר (פאראַדיזע לאָסט) למילטון האנגלי, כונתו בזה להביא המטעמים אשר עשה המשורר הנזכר גם לאלה מבני עמו אשר לא יבינו כי אם שפת ארצם. וכן הוא בכל העתקה והעתקה. וראוי להעיר בזה כי כל הגויים לשונותם בארצות אירופא אין הבדל ביניהם באמונות ודעות כי אם בדבר מועט, ולא עוד אלא שקוראי הספרים שבכל אחד מהם רובם שקרו

אדני

קבלתי מכתבך לנכון והנני שולח לך את העתקתי בצירוף מכתבי זה בנפש חפצה.

ואתה כי תקרא בספרי, תראה כי לא כמחבר באתי ולא כמוהל למול ערלת בשר הספר, למען התיהד, כי אם כמעתיק נאמן, לא הוספתי דבר על מקור הספר ולא גרעתי ממנו; וכל עמלי ומלאכתי היה לתת לקורא העברי ספר Paradise Lost כאשר יצא מבטן מחברו מהחל ועד כלה. — ואם לפי דעתך הוא זמורת זר בשפת עבר; אבל התחשוב כי כל ספרי המקובלים, והרבנים התלמודיים, והחוקרים המבקרים, הדשים וגם ישנים כלם כאחד מטע ה׳ המה בכרם שפת עבר? הלא כמעט כולם הרב איש ברעהו — אלו מכשירין ואלו פוסלין; אלו מתירין ואלו אוסרין; אלו מאמינים כפתאים לכל דבר, ואלו מהפכים הקערה על פיה, מכחשים וכופרים בעיקר — התאמר כי אלו ואלו דברי אלהים חיים? ואם יש רשות לבן ישראל נבון דבר להגות בהמון הספרים כאלה, למען יבין ויבחר אוכל מתוך הפסולת, מי יעצור אותו מלהגות גם בספרים אשר נובעים המה ממקור ברית החדשה? — אמנם אין דעתי בזה להתוכח אתך באמונות ודעות, רק זאת אומר לך בפה מלא, כי עברי אנכי מבטן ועל ברכי דת החדשה גודלתי מימי נעורי, ואהבתי לישראל עוד עזה וחזקה, כאהבתי לשפת קדשנו.

ואחרי אשר הכרתי מתוך ספרך, כי רבה תשוקתך לצחות לשון עבר, וכי כחך גדול ועין שכלך חדה להעביר העתקות עבריות תחת שבטך, חשקתי מאד כי תראה את מלאכת ידי, כי בך בטחתי כי תשפט מישרים, וגם אהבת השפה, או שנאת הדת לא תקלקל את השורה. —

ועתה דע לך ידידי, כי עין איש זולתי, לא ראתה את העתקתי טרם יצאה לאורה, וגם בבית הדפוס לא היה לי בעל מגיה נכון, ועל כן תמצא איזה שגיאות בנקודות וגם באותיות אחת הנה והנה, אשר נקל לקורא לתקן אותן. ועל דבר השם ויגרש את האדם הנה הוא לא מצא חן בעיני רוב המבקרים, וכבר אמר אחד מהם כי נכון היה להקרא בשם האדם בהגרשו וגם אני ידי עמו כי טוב הוא מהשם אשר אנכי הריתי וילדתי בעצב. לכן אם טוב בעיניך חוה לי דעתך בזה למען אדע אל מי אפנה, אם אזכה להדפיסו שנית.

את דברי ומחשבות לבי על אדות בן אבויה ומשפט אמת, אשלח לך לעת אחרת כי חפצי לעת עתה שתשים עינך ולבך אל ספרי, ולא אכביד על מלאך כמוך, לעשות שתי שליחות.

והיה שלום לך מאת הדורש שלומך ומוקירך.

J. E. Salkinson

יאראסלויא י״ג ניסן התרל״ב

אדון נכבד! קבלתי מכתבך היקר מיום 19 אפריל שנה זו והנני ממהר להשיבך דבר בקצרה בעצם היום הזה למען הניח דעתך.

בלשונות הגויים וישאבו מבאר הפרוה המחברים בעצמם או שתו לרויה מן הכלי אשר הריקו אליו המעתיקים בני ארצם. מן מוצא הדברים תדע ובחנת כי לא יתכן דרך העתקתך אשר בחרת לך, ואין לה יסוד מוסד עפ״י הבחינות המלאכותיות, זולתי אם יש לך בה כונה אחרת ותכלית מיוחדת. —

ואני אומר לך עוד הפעם כי השיר מפאת עצמו הוא שיר נעלה בבחינת מלאכתו, וכשהוא נכתב בלשון חול יתענג עליו גם הקורא העברי בשומו עינו רק על תפארת המלאכה, ויפשיטנה בדעתו מן הנושא שבחרה לה אשר איננו ענין לאמונתו, אבל בראותו כי מצא איש את לבו להעתיקו לשפת עבר אז יאמר כי זר מעשהו נכריה עבודתו — והנה כל זה אמרתי בבחינת הנושא אשר בחרת לך לצורך העתקתך, אבל מלאכת ההעתקה בעצמה היא מעשה — ידי אמן, וכבר אמרתי לך באגרתי הקודמת, כי כחך גדול מאד בשפת קודש, ולא רבים ממושכי בשבט סופר יצלחו כמוך להטיף אמרות טהורות בטוב טעם וברוח השפה העבריה אשר מרובם נעו מעגלותיה, ולמען הראותך כי קראתי דבריך בשום לב אערכה לעיניך גם כמה שגיאות אשר מצאתי בספרך, ואלה הן : (צד ג׳) חזיונות מבהילות צ״ל מבהילים, כי אע״פ שמלת חזיון יש לה ברבים סימן ותבנית נקבה מכל מקום היא ממין זכר כמו וככל החזיון הזה (ש״ב ז׳ י״ז). (צד כ״ה) רן וזמר, המלה האחרונה הזאת הוראתה בלשון הרבנים וספרי התלמוד שירה וזמרה וכבר השתמשו בה גם רבים מסופרים החדשים במובן זה, אמנם בלשון המקרא היא רק שם חיה ידועה, ותאו וזמר (דברים י״ד ה׳). ולהוראת שיר תבוא תמיד מלת זמרה. (צד מ״ה). עמדו עמָדו צ״ל עמו, כי שרש עֶמד לא יבא בכל המקרא זולתי בכנוי המדבר בעדו, ואין לומר עמדו עמדך עמדם (עיין רד״ק בשרשים). (צד מ״ז) תוגיון נפשו, גם בשמוש המלה הזאת להוראת שם כבר שגו רבים וכן שלמים, ובאחד מגליוני המגיד בשנים הראשונות הראיתי כי גם המליץ המפואר ר׳ יצחק ערטער ז״ל טעה בה, אבל באמת לא מצאנו המלה הזאת רק בנקודת הויו הראשון, הנרמז בנקודה ואינו נכתב בפועל, בחולם, והיוד השני במלאפום, עד אנה תוגיון נפשי, (איוב י״ט ב׳) והיא פעל משרש יגה בבנין הפעיל לרבים זכרים נוכחים, והשם הוא תוגה ובנסמך תוגת, והטעות הזאת מקורה בזמירות ליום השבת בזמר (כשאני כותב בלשון הרבנים אני משתמש ג״כ במלה הזאת להוראה החדשה המוסכמת) המתחיל „ברוך אל עליון״ כי שם כתב המחבר (או אולי היא טעות המדפיסים) עד אנה תוגיון נפש נאנחה. (צד מ״ח) משארי אחיהם צ״ל משאר כי לא נמצאה מלת שאר ביוד לסימן הרבים. (צד נ״ט) דרך הרחק מאד צ״ל רחוק או רְחוקה כי מלת הרחק איננה תואר השם רק תואר הפעל כמו הרחק לא תרחיקו (שמות ה׳ כ״ד) או ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה (שם ל״ג ז׳) שמלת הרחק מוסבת על הפעל ונטה האמור לפני זה. (צד צ״ג) ולא כגמול זה השתכר לקחת מידו, העברי לא ישתמש בפעל השתכר רק במובן חומרי רצוני לומר על קבלת והשגת שכר או רֶוַח ממש לא ע״ד השאלה לסַמן המושג שראוי הנושא לאיזה תגמול יהיה שכר או עונש כמו מלת (פערדיענען) בל״א, והיה צ״ל במקום הזה : ולא כגמול זה היה ראוי לקחת

על דלתות בתי-מדרש החכמות והידיעות, והורגלו להגות ולהבין כל דבר לאשורו, ואין דבר המעכב הבנת ספר שנכתב בלשון אחר על בוריו כי אם הסרון ידיעת השפה לבד והחסרון הזה יוכל להמנות ע״י העתקה. ועפ״י הדברים האלה נבין מדוע לא עלה עוד על לב איש מעולם, להעתיק את ספרי הדורות החדשים הנכתבים בכל לשון לשפת היונים או הרומיים העתיקים, כי העתקה כזאת לא תהיה בה שום תועלת, כי הלשונות האלה אינן מתהלכות עוד בארץ, ורק החכמים הגדולים והלומדים שבכל עם ועם ידרשו גם אותן, למען יקראו בספרי הקדמונים בשפתם המקורית שנכתבו בה בעצם וראשונה, אף כי כבר נעתקו הספרים ההם לשפת ארצם ואך למותר יהיה להעתיק למען החכמים האלה ללשון רומי ויוני את ספרי החדשים, כי הספרים האלה נמצאים גם בלשון עמם, ואם הצעירים מהם בדעת יבינום, הם על אחת כמה וכמה. ואחרי ההצעה הזאת נדעה נרדפה מה הוא ענין ההעתקות אצל היהודים בפרט, ונאמר: הנה עם בני ישראל בכל ארצות פזוריהם נחלק לשני מינים, יש אשר בכל הדברים והענינים שאינם נכנסים תחת גדר תורתם ואמונתם נמשלו נדמו לגמרי בשאר אזרחי ארצם, ואין צ״ל שכמוהם שפתם אתם, רצוני שפת המדינה, וכמוהם הם שוקדים ומשתדלים לקנות להם הידיעות הזמניות, ויש אשר הם רק תורניים לבד, ומבלעדי תורתם ושפת קדשם אינם מבינים שום שפה אחרת או שום ידיעה ודרוש מענינים של חול, והם נבדלו בדעותיהם, מערכי לבם והגות רוחם מכל אנשי דורם ובני ארצם ואין שום צד השוה בהם בבחינה זו, כי כרחוק מזרח ממערב רחקו דרכיהם אלה מן אלה, וחלקתים לשני מינים, כי אלה אשר התערבו בגויים מכל וכל וגם ידיעת שפת אבותיהם והבנת ספרי קדשם נעלמה מהם אין להם יחס כלל לנידון שלפנינו. והנה במה שנוגע למין הראשון הנזכר כבר יפול עליו מה שנאמר למעלה בענין ההעתקות בכלל, ואישי המין ההוא קוראים ויודעים היטב את הספרים המצויינים והמשובחים אשר בלשון עם ועם, אם בלשון שבהם נכתבו מיד מחברם או עכ״פ ע״י העתקה ללשון ארצם, ועליהם יצדק בבחינה זו המאמר: הנה ככל הגוים בית ישראל. אולם המין השני הוא יוצא מן הכלל, ולמענו ולתועלתו נעשו בכל עת וזמן העתקות שונות משפות אחרות ע״י משכילי עמם המשתדלים להשכיל ולהיטב ולהפיח בקרבו רוח חדש רוח דעת ותושיה, כי אמנם השפה הקדושה היתה מני אז אמצעית להפיץ על ידה השכלה במחנה העברים באופן הנזכר, ובזה נבדלה משאר השפות המתות אשר כל כבודן בספריהם העתיקים אשר הכרו ראשונים ועליהם אין להוסיף, ומה היו הדברים הנעתקים ללשון עבר בכל דור ודור? אם דברי חכמה כתובים בלשון צח וקל להבין, או גם דברי מליצה ושיר להעיר ולעורר טוב טעם, אך אלה האחרונים היו תמיד נערכים ומתוקנים באופן שיתאימו עם הלך-נפש הקוראים והגיוניהם למען יכנסו בנקל בלבם ויבינום כראוי. אך מה תתן ומה תוסיף העתקה שלמה הבלתי נערכה על דעת-קהל הקוראים העברים ומה תסכן להם? לא לבד שרחוקה היא מהבנתם כי אם ימאסוה ויזורוה הלאה ככלי אין חפץ בו ולמי איפוא כל עמל המלאכה? האם למען המשכילים והנאורים שבהם? הלא הם קראו הספרים הנעתקים

ראיתי על ככה לבא אליך עתה במגלת ספר, אף אני אשיב אמרי לך כי ראיתי מתוך מכתבי העת שכלם אומרים כבוד לספרך החדש „איתיאל הכושי" שהעתקת משפת אנגליה, וגם אני ידעתי מני אז כי כחך גדול בשפת עבר, על כן מלאני לבי לבקש ממך כי תשלח לי בטובך את הספר הלזה, אשר נכספה וגם כלתה נפשי לראותו, ואם תחפוץ לשמוע ממני הות דעתי בבחינת מבקר נאמן חפשי מכל דעה קדומה וכונה טפלית אז נכון הנני למלאות שאלתך, ובכלל אם לא בבחינת לוחם מלחמת הדת כי אם בבחינת מבקש אמת ודורש תושיה תבא אלי, אז בכל עת אענך כיד ה' הטובה עלי. כי הנני מכבד ומוקיר כל דורשי דעת גם מכבדך ומוקירך,

אלכסנדר הלוי לאנגבאנק.

מכתבי חכמי הנוצרים

בשפת עבר.

חכמה בגוים תאמין
(מדרש איכה)

פתח לי שער ויבא הלקט הזה מ י ל ק ו ט י ל ב י ת ך, אשר אצרת כי תיקן תורה ותושיה חכמה ודעת. הענין דזה מכתבי חכמי או"ה בשפת עבר היה ראוי מכבר שאחד דסופרים העברים ישום עין עליו, ועד היום קויתי שיתעורר חכם בעמנו לדבר בענין דזה. ודנה לפני ימים בקראי באסיף השלישי, שה' ש כתב מאמר מניצרים האשכנזים הלומדים ספרות התלמודית במאה הי"ז ולדאבוני דוך דפייראַטיניסטים לסופר זה, ולא מעסקו הוא רק ממ ל אכ ת ו: אמרתי להביא בזה איזה זכיונות ובתבים באיתיות מחכימות לדפיק אור על הענינים האלה, ולא באותיות פורחות שאינן מעלין שום תועלת וידיעה לכל קורא בם. והנני מקריב לפני קוראיך שלשה מכתבים .א) מכתב החסיד שבאו"ה יוחנן רייכלין שכתב לרופא האפיפיור ה' בוניט ליטאש הנודע. ואמנם כבר נדפס בחלק השמיני מקורות היהודים להרב גרעטץ, אבל הכת"י שקבלתי שונה הוא בנסחאותיו כמו שצינתי .ב) מכתב פולוס עמיליוש ללינהארד בעק .ג) מכתב הכמה להפרופסור הענריקוס גלוניץ כשבת החכמוני בפאדבורין. ו ב ל ק ט ה ש נ י אבא לדבר בפרט, מדרכי חייהם ותהלוכותיהם עפ"י כת"י ישנים אשר עמדי ובאיצרותי חתומים, ועל יתר חבריהם.—

א.

לאדוני שיושב בשבת תחכמונים המאור הגדול עמוד גולת אריאל בהיר הוא בשחקים רופא מומחה א"מ מזל טוב בלע"ז **בוניט** במדינת רומי הגון רופא פיפיור. אחרי דרך מבוא הבאים בשערי הקידה נכנסים בשלוה ויוצאים בשלוה א) גם אני הצעיר ההותם בשולי היריעה המשתחוה אפים ארצה כי אין ממנה ב) למטה. אדוני אחרי שלומות רבות ורשות מוכרע מפני קיצור לשוני ומעוט שכלי באתי להודיע למכ"ת .ג) איך תוך שני שנים הקיסר אדוננו יר"ה יורד לעיר קלוניאה מקום שיש לשם ישיבה גדולה באמונתנו וחכמים גדולים בחכמת אלהות ד) ובאו כלם אגודה אחת נבהלים ונחפזים נאנחים ובוכים קוראים בקול גדול הושיעה המלך וקיסר הגה במלכותך ישנו עם אחד מפוזר ומפורד ודתיהם שונות מכל עם וזה ע"י ספרי התלמוד

א) בשלום. ב) ממנו. ג) למ"כ. ד) הפלוסופיא.

פירי או באיזה אופן אחר. (צד צ״ה) לכן ימאן לתת כאשר גם אנכי ממאן לבקש שלום, השמוש בזה הוא ע״ד שפת עם לועז ומשפטו בעברית: ימאן לתת שלום כאשר גם אנכי ממאן לבקשהו. (צד צ״ח) ואחרי הסגירם הצאן במכלה. גם המבטא הסגיר הצאן איננו על טהרת לשון הקודש, ולפי הרוח המיוחדת לה. (צד ק״ה) ואשכלות שדיה במעט נגעו בשלו. אין זה מדרך לשון עבר להבליע את השם ולרמוז עליו במלת הגוף המצטרפת הבאה אחריו, והוא דרך חול. ובעברית מצאנו: שמוני נוטרה את הכרמים כ ר מ י ש ל י לא נטרתי (שה״ש א׳ י׳) לא אמר שלי סתם שיסוב על כרמים שלמעלה רק כפל השם כרם. ויש לי עוד דברים פרטים אך כבר הארכתי היום, ולמועד אחר אשיב אדבר עמך ברצות ד׳. בדבר שם הספר אמנם יותר נכון עפ״י ההגיון השם ה א ד ם ב ה ג ר ש ו אבל גם הוא איננו מספיק ועדיין לא נתקררה דעתי בו כי העיקר חסר מן הספר אך עד כה לא מצאתי שם נאות שיהיה שקול כנגד השם הלועז אשר פי המחבר יקבנו, והדבר צריך עיון. ועתה אחרי אשר עשיתי מה שגזרת עלי אף אתה עשה מה שהבטחתני ושלח לי במהרה הגיוני לבך על ספר בן אבויה ועל משפט אמת בהרהבת דברים וכו׳. ? אולי ידעת מה היה לעזבון הליטרדי של ידידי לעטערים ז״ל ספריו ומכתביו וכו׳ מי לקחם ומה עשה בהם? מאד נכספה נפשי לדעת כל זה. מי הוא זה האיש ר׳ אליעזר דוד הכהן בעירך? לפני כמה שבועות הגיעני מכתב ממנו כי קנה הרבה מכתבים, מעזבון המנוח הנ״ל ובתוכם גם מכתבי, ומכתבים רבים מן ר׳ דוד פרידלאֶנדער, פרופיסור דעליטש, האממערפורגישטאלל, ובאלה, גם מכתבי שרים גדולים ונכבדים כמו מכתב הנסיך מבאיערן ועוד ועוד, ושאל אותי אם אין מרצוני לקנותם כי חפץ למכרם, ואני השיבותיו כי קנה לא אקנם. אך בקשתי ממנו להשיבני על כמה שאלות בענין זה, ולא יסף עוד להשיבני מאומה. לתשובתך הוחלתי כי תענני כמהרה דבר דבור על אופניו והנני מכבדך ומוקירך אה״ל.

יאראסלויא, ג׳ מרחשון התרל״ה.

ארון נכבד ! זה יותר משתי שנים מעת קבלתי מכתבך האחרון ומני אז חדלתי לכתוב אליך כל מאומה, כי ראיתי שאין כונתך רצויה לישא וליתן אתי בעניני לשון וספר בחקירה הפשית כפי שמחייב טבע הענינים האלה והנך מסבב פני הדבר להתוכח עמי באמונות ודעות בהתנגדות לְמָה שאמרת לפני זה בעת אשר החילות לכתוב אלי כי רק לישמוע דעתי ומשפטי הפצת לא זולת. והנה באמת דבר זר ומוזר ומעורר שחוק הוא להתוכח בעניני אמונה בדור דעה זה שאני חיים בו, דור אשר הכמות בחוץ תרונה והתבונה מרומים תשכון, דור אשר יד הבקורת תגבר חילים, ורוח דעת ותושיה יפלס נתיב לכל משכיל דורש אמת, ואין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, כי מֻטות כנפיה מלא רוחב הארץ, ותמה אני עליך מדוע לא הכרתָ מתוך מכתבי איזו היא הדרך שיבור לו איש כמוני, וכי הויכוחים שהשתמשו בהם לפני כמה מאות שנים טרם אתא בוקר — בקרן של המבקרים ההפשים — הם בעיני כשיחות בטלות וספורי נשים המוזרות בלבנה שאינם שוים בנזק הזמן ולא יסכין עלימו משכיל. והיה כי תשאלני מה

בלשון אשכנז וחלקתי תשובתי בכמה פנים ונתתי טעם לדברי ורצו לשרוף אותו ספר שחברתי וכשראו שלא יכלו להבאיש רוחי בעיני חוקרי האמנה לשרוף ספרי וגם לקרא ברבים ממני כמו שכתבתי ושאני נתתי עצמי ועצתי תחת משפט הפיפיור בדבר זה לא יט) דיה להם יכלת לעשות איזה דבר נגרי. כתבו עלי ספר גדול ושלחו אותו כיבים כדי לקללני בעיני אלהים ואדם. ולכן אדוני מפני שאני ירא שהם ידרשו אותי למשפט חוץ ממקומי ומדינתי ויהי׳ פיזור גדול כ׳) בדבר מחלה אני פניך דנעימים מאחר ששמעתי מ״כ תמיד בחדרי הפיפיור אף כי גופו הקדוש נתן ביד חכמתך מבקש אני ממ״כ שתשתדל לי מאת הקדושת הפיפיור אדוננו שלא יהי׳ להם יכולתם או רשותם להכריחני לבוא לפני דין אחר חוץ משופטי מדינתי כמו שנמצאו כא) בחוקים ונימוסים שלנו ואם אחר כן ירצו לבוא לפני קדושת אדונינו הפיפיור לכן כב) אני מזומן להושיב להם ולישר דבר על אופנו. אבל לבוא לקולוניאה למשפטם או בקרוב אליהם כג) זה אינו ישר בעיני וגם אינו דין שבראשונה חוץ ממדינתי אצא למשפט ולדין ובזה אדע כי מצאתי חן בעיני מ״כ ושלא לחנם עמלתי והשתדלתי בדבר זה והייתי סבה שלא נשרפו כל ספרי תלמוד באשכנז כי ביראי אני יודע ומאמין שכל מה שאמרו והוציאו דבה על ספרים אלו הכל עשה ועשו כדי להראות ברבים וכו׳ לכן אני מבקש ומתחנן כמו שאמרתי שלא תחזור בקשתי חנם אחר שבידך יש יכולת לעשות זה ויותר ובמה שאוכל במדינתי לשרת מ״כ או אחרים עבור מ״כ אעשה בלב שלם וברצון טוב וכנפש חפצה כי מ״כ יש לצוותי כד) ועדי למלאות זה יודע האל המיוחד שתמיד יקיים מ״כ עם הוסי צלך בקו היושר ובמזג בריא כה) כרצונך ורצון אהובך החותם בשולי היריעה. תמיד מבקש אהבתך ומזומן למאמר כבודך הקטן בגוים.

יוחננים רוהילין מפורצעם דוקטור.

ב.

מכת״י מינכען: בס׳ חמשה חומשי תורה עם חמש מגלות שה״ש רות קהלת מ״א והפטורות בלשון אשכנז ואה״ז מצינו ההקדמה בצורת מכתב וז״ל: שלום רב יגיע לאדוני לינרארט בעק, ושם שיר שבו נעוץ שמו וזהו:

למי אשר המלך חפץ בקרו. הוד יהדר לבושו, כל אדם יספר שבחו. לב חכם יבקש דעתו. קרא שמו לינראַרט בעק שפע ימים יונק בשפתו לא נמצא דבר ריק. נאם פאוילוש עמיליאוש המחוקק.—הנה אדוני מאחר שהוא המנהג לחלק כבוד מדברי תורה נגד שרים ומלכים ובשביל שספר זה שהיא תורת ה׳ לא יצא מן הכלל נתן הכבוד למי שהוא ראוי להנתן כי מאחר שהקב״ה חלק מכבודו ונתן ליראיו מי יוכל להעלים מעשה נפלאותיו ומזה עוד היום המנהג אצל העבריים לחלק כבוד כנגד אנשי הכמים ואפילו לנכרי שאינו אמונתיהם וכהאי גוונא אם הם רואים אדם חכם שהוא ממולדתם אומרים ברוך הוא שחלק מכבודו ליראיו ואם נכרי הוא שאינו ממשפחותם כגון נוצר או ישמעאלי אומרים ברוך הוא שחלק מכבודו לבשר ודם. והנה אדוני אל מי אדמה לך ואל מי אשוה לך כי מעטים נמצאים שנתן להם הקב״ה החסד הגדול הזה אשר נתן לאדוני, ואם ככר היו אבד שמם ונשכח זכרם עד אשר לא יזכרו ולא יפקדו אך מעטים נמצאים אשר עודם חיים וקצתם מתים אשר הניחו אחריהם ריח שמן טוב ואליהם אערוך את אדוני ואם ישאל שואל מי הם ואיזה הם שהקב״ה ברך אותם בכל. הלא פיקום מיראנדולא ודומו שכבר מת נרדו יתן ריחו כי בכל הישיבות שהייתי בפריז ובלוויינא ובשאר ישיבות פריין שמעתי שבחו הטוב ומאלה אשר עודם הוא אחד מהם יוחנן אלבריכט מיווידמנשטין

יט) ולא. כ) הפסד. כא) שנמצא. כב) לכל. כג) עליהם. כד) לצוות. כה) הסר.

שבידם שבאותם הספרים כתוב באופן זה כמה חירופים וגידופים וקללות ותפילות נגד אמנתנו ואדוני האמנה פיפיור .ה) הגמונים חכמים גלחים וכומרים ולא על זה בלבד כי אם על הקיסר ומלך ושרים ופחות וכל אומה ועם שלנו וזה בכל יום ויום הם מתפללים ומקללים .ו) וכו׳ כמו שאמרתי וכ״ז עבור ספרי התלמוד ועוד רעה גדולה יותר שיש לנו לשום על נפשינו שאם לא היו ספרים אלו היה האמונה כולה אחת .ז) וכולם יהיו מאמינים בישו משיח שלנו רק איתם הספרים לבד מדיחים אותם מדרך ישרה לכן למלך אין שוה להניחם ולכן אנו מיעצים לפי סוד אמונתנו ובתי תפילתינו וגם מזהירים שכל ספרי היהודים אם על הקיסר טוב יכתב ללקחם ולהביאם לאוצרי הקיסר ומלך ביד שר אחד ממונה על זאת ואח״כ כולם יתנו לשרפת אש לבד עשרים וארבעה שהם עיקרי .ח) תורתינו אבל כל ספרי .ט) תלמוד ישרפו בנו גויא יקידהא כדי שלא יהי .י) לדם סבה לקלל מלכינו ולך קיסר אדונינו וכל בני עמינו גם לחרף ולגדף אלהינו ובתי תפילתינו. ועוד עבור סבה אחרת גדולה מכל אלו כדי שיוכלו כולם לקרא בשם אחד אחר שריפת כל אלו הספרים שהם מסך מבדיל בינידם ובין אמונתינו ולכן אינם מכירים בוראנו וכל זה עשה וסיבב אחד מבני עמכם שחזר להתיכם כמו שנאמר ממך יוצא חושב על ה׳ רעה יועץ בליעל גם כמו שנאמר מהרסיך מכך יצאו וזה המשומד כמו שאתם קוראים בלשונכם היה לו כמה איגרות משרים ורגמונים ובלבד מכומרת אחת אחות אדונינו הקיסר יר״ה ולא לבד אגרתה רק בעצמה הלכה לפני הקיסר אחיה יר״ה ונפלה ארצה ובכתה לפניו ואמרה: אדוני אחי עמוד עולם ומושל בגוים עליך כל חטאים ופשעים שנעשים ע״י אלו הספרים מפני שבידך יש למחות ואינך מוחה מה עדות יותר אתה צריך כי אם מאדם זה שהוא היה מאמונתם ויודע כל ספרי התלמוד, לכן אדוני אני מבקש ממעלתך כדי שיהי׳ לך שם בגוים ומלכים וקסרים שהיו לפניך כשתעשה זאת יא) ובזה יודע אתה נאמן ואדוק באמנתינו רק אם תעשה זאת כי יהי׳ טוב בעיני אלהים ואדם לכן יכתב שבכל מקום ומקום שאותם ספרי תלמוד ימצאו ללקחם ולשרפם מפני סבות שאמרתי. ועתה אדוני עבור כ״כ אזהרות ובקשות ותחינות צוה ללקוח אותם הספרים ולהביאם אל גנזי המלך ונלקחו, אחר זה אמר הקיסר שרוצה ליקח עצה מה לעשות מספרים אלו וכן עשה ואחר עצתו כתב לי אגרת חתומה והשביעני על מאמר גזרת הקיסר והמלכות שאני אהיה מבחין וחוקר ודורש בספרים אלו אם כאילו יב) נמצאים בהם אם לאו ואני לפי מיעוט שכלי וקוצר השגתי לפי מה שחנני ה׳ ע״י טורח גדול שלמדתי ועיינתי בספרים אלו עבור חשק ואהבה שהי׳ לי כל ימי ללמוד ולקרות בספרי לשון הקדוש הרגלתי והשגתי וכתבתי והשיבותי למאמר הקיסר שאני לא ידעתי ולא שמעתי מספרי התלמוד מאלו הדברים וכו׳ רק שספרי התלמוד יהיו נחלקים לדינים יג) וחוקים ואגדות וכל מי שיאמין יאמין וכו׳ ואם ימצאו כדברים יד) אלו שאותו המשומד מדבר אותו הספר או ספרים ישרף או ישרפו כי יש כמה ספרי קבלה וספרים אחרים נכבדים שיהיה הפסד גדול לשרפם וכל מה שאותו טו) משומד אמר אמר רק להכעים ולהרשיע ואחר שאדונינו הקיסר יר״ה קרא סברתי וכונתי ציוה אותם הספרים הנלקחים להשיבם לידי אדוניהם. והנה אדוני כשאותו המשומד וחכמי טז) שבת קולוניאה ראו שעל ידי עצתי נתבטלה יז) עצתם צעקו בקול גדול לאמר : שאני מין ואפיקורס באמנתינו וכופר בעיקרינו ולא די להם שצעקו ברבים אלא שאותו המשומד ועם הארץ הדיוט גמור כתב עלי ספר אחד שהוא נגד כבודי ואמונתי בכמה טעיות וכזבים ואותם חכמי הישיבה כתבו עלי ג״כ ספר אחד ושלחו לרבים בכל מקום כדי לפרסם הדבר נגד כבודי ואמונתי ופרסמו זה הדבר לפני חוקר י״ח) האמונה והלשינו עלי ואני פעם אחרת כתבתי עבור כבודי ספר אחר

ה) והגמונים. ו) הקס׳. ז) ככולם. ח) עיקר. ט) התלמוד. י) יהא. יא) יהא. יב) בגוס יב) כמלאת. יג) ולחוקים יד) הלא׳. טו) משומד ישיבה. יז) יתבטלו. יח) חוקי.

מאדון העולם באויגשפורג הבירה בחודש סיון שנת מביאת משיח גואלינו אלף וחמש מאות ארבעים וארבע (1544).

מאני פאווליש עמיליאוש עבדך ומשרתך.

ג׳

בפראנקפורט שנת 1727 יצא ספר יד כל בו מה״ר דוד לידא ועליו נמצא מכתב הסכמה בראשו מהחכם הנוצרי הפרופיסור הענריקוס גלונץ וז״ל: אני מודה ומודיע בכתב ידי הזה שאני ראיתי את ספר הנקרא יד כל בו וגם כן חפשתי וחקרתי ולא מצאתי בו שום דבר כנגד אמונתי, או לגנוי דתנו אלא שספר הזה כולל י״ד ספרים של יהודים שכבר נדפסו ונדרשו וחקו״ו מן חכמינו הקידמים ועוד הלא ספר הזה דרך אשר פתוח למי שרוצה להכנ״ס אל ב״ת הכנסת של היהודים שרוצה ללמוד וללמד את מנהגים של בני ישראל. אמנם הספר הזה שוה ד׳ זהובים על דביק גייר, ששה זהובים על שרייב נייר לפי שויה המטבע היוצא מסדינות הסמיכ״ת לנהר ריין וגם כן אני מעיד ואודיע על מסכת ענודה זרה שאינו כנגד אמונתנו שכל דברים אחרים הנזכרים בו נאמרו על עובדי כוכבים ומזלות שהי׳ בדורותיו של יוליוס הקיסר ושאר הקיסרים אשר החזיקו בגיותם ודבר הזה ברור כמו השמש לכל בעלי עינים אשר מבינים את לשון יוגית ואת לשון רומיות ואת לשון הקודש ומפני זה נראה לי שאין להקפיד על רכילות הטפשים המלשינים כשמסכימים החכמים הפקחים.

זאת כתבתי במהרה ביום י״ז של חודש יאנואריום 1728 או לפרט הקטן של יהודים בשנת פ״ח ביום ו׳ של חדש שבט.

הענריקוס גלונץ S, S,

מורה חכמת היונים או פילוסופיא בישיבת פאדבורין.

עד השלשה הבאתי פה, ובברך השני יתבררו ויצרפו הדברים. ש״ל נין אהרן.

לגזרות ת״ח ות״ט.

אמר היו״ג: בשקדי לאסוף כשבלים בשדה את כל הזכרונות והציוגים ואת כל הקינות והסליחות והבקשות שחברו מאנשי-הזמן ע״ד הגזרות הרעות — רחמנא ליצלן — שעלו השתרגו על ראש עמנו בארצנו בימי חמיל, „אשר לא המל על כל נאות יעקב״ *) בשנות ת״ח ות״ט (1648-49), הוגד הוגד לי דבר כי בעיר שאריגראד, בביהכנ״ס הישן שם, נשארה לפליטה חמדה גנוזה, הוא סדור-התפלות מכל השנה, כתוב הדר ככתב אשורית על קלף; ובין יתר התפלות-והבקשות, מעשי ידי משוררינו ופיטנינו הקדמונים, ישנה בו גם תפלת אל מלא רחמים לכ׳ סיון, אשר עין החוקרים עוד לא שזפתה אבל

---

*) עיין המאמר: „Memorbücher:״ הנדפס במאסף הקדם: „לייטסדיפט פיר דיא געסיכטע דער יודען אין דייטשלאנד (Nr. 2. 5. 197.); ומי יתן כי הר״ל לעווענשטיין יופיע אור על הפנקס הישן נושן המדובר במאמרו זה, וביחוד על כל הנוגע בגזרות ת״ח. עיי״ש. ח״י.

הפרש אשר הוא יועץ חכם ונבון ומליץ אשר לדוכס מבאוירא כי לא מאמין שקם כמוהו מאחנו דטבול עד יוחנן אלבריכט מווידמנשטטן אשר הוא רגיל בכל הלשונות כמוהו כי הייתי סופר מהיר אצלו ברומא ודעתקתי לו ספרים ישנים אשר המה באו מירושלים וממצרים גם ראיתי ספרים אצלו אשר באו מבבל בלשון הינים וגם ראיתי אצלו ספרים בלשון ערבי אשר מעולם לא ראיתיו ולא שמעתיו ובכלם בקי. ולכן ראוי לאדוני להיות נמנה עמהם כי גם שמך הטוב עולה כמעין המתגבר אשר לא יכזב מימיו וכשמן הטוב : וכהשמן שמנער מכלי אל כלי ריחו נכר בכל פנות הבית כך השם יוצא בכל העולם דוך בנינים נאים כמו שמצינו באנשי בבליים כשהיו רוצים לעשות להם שם אמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם כלומר שכל העולם יאמר מזה הבנין ולפי שבוונתיהם כנגד השם היה לפיכך לא יבצר מהם אשר יזמו לעשות לפי שכבר נאמר אין חכמה ואין תבונה כנגד השם כי גדולה חכמה צ״יך הבנין וזה שאמר שלמה המלך חכמת נשים בנתה ביתה ולפי שאמו היתה מ״סית אותו וגדלוהו למעשים טובים תלה החכמה באשה שגדלה את בנה למעשים טובים והמשכיל יבין. גם מעלת בכור אדוני בשביל שהכמת ושכבת ונודרת את שנתיך מלישון. לכן גדול יהיה כביד הבית הזה האחרון מן הראשון.

ועתה אדוני אכתוב בקיצור הסבה מה שדחקני לדפוס ספר זה. אכן בשבט רבים מהנוצרים כגון אנשי צרפת ואנשי אשכנז נמוכה שלא ראו שום יהודי סיברים שהיהודים הנקראים עבריים כלם מדברים בלשון עברי לפי שהם מכנים את הלשון על עבר שאומרים שה״ה אביהם ומעמו ירשו את הלשון וזה לא יתכן כי פיהם מעיד עלידם כי לא נמצא אחד מני אלף שיוכל לדבר לשון העברי כדינו ובפרט הנשים והעלמות והילדים ורבים מעמי הארצים עד אין מספר שלא יוכלו לדבר מאומה בלשון עברי כי כשגלו לבבל שכחו לשון העברי ודברו בלשון כשדים כמו שמצינו בדניאל שהפקיד עליהם הלך ללמדם לשון כשדים, ואפילו התורה גיבה אבדה ולא שמרו אותה לגמרה כי שכחו מה שנצטוו בה אז לקחו להם נשים נכריות עמוניות ומואביות אשר צוה בתורה שלא יבואו בקהל ה׳ ולמדו ממעשיהם ולשונם כמו שמצינו בנהמיה שבניהם חצי היו מדברים אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית ושכחו הלשון עד היום הזה ולא מדברים כלם כי בכל הארצות אשר נתפזרו שמה הלשון היא מדברים כמו האלה אשר נגלו לארץ אשכנז מדברים בלשון אשכנז ואשר נגלו לאיטליא מדברים בלשון איטליא וכן כולם לארץ אשר נגלו שמה הלשון דהיא מדברים אם כן למה נקראו להם עבריים והלא... מצאתי בנוצרים שיכולים לדבר בלשון עברי כדינה אמת שמצאתי בעבריים ולפי שתורת משה עיקר אמונתידם ורובם אינם מבינים לשונם לקחתי ספר זה לפני אשר הוא דבר חדש אצלם שמעולם לא ראיתי בדפוס ובאופן זה השתדלתי להוציא אותו לאור למען ירוץ הקורא בו. גם לתועלת דרבים הטועים שחושבים שהיהודים הכל יודעים בלשון עברי או מה שקוראים הכל בלשון עברי הוא, וכי מאחר שספר זה דבר חדש הוא באתי כעבד לאדוני שידון בדבר דחדש ומכל מקום אם תמצא כי טעיות או שגיאות אל תחייבני לכף חובה כי שגיאות מי יבין, ועתה אם נא מצאתי חן בעיני אדוני נפשי בשאלתי שיהא ספר זה מקובל לפניך ואל ימעט לפניך את גדול טרחי ואת יגיעתי כפי שכתבתי לאדוני מרוב אהבתך שאהבת את לשון העברי כי פעם אחת היא תורת ה׳ וידעת כי שלום רב לאוהבי תורתו כי לא הוספתי ולא גרעתי ולא שניתי ממנה דבר מאומה אך את ההעתקה אשר היתה לפני אשר מכמה שנים הועתק מלשון הקדש וללשון אשכנז דפסתי אותו מדבור לדבור ולכן אל תכלימני ואל יהי רע בעיני אדוני כי בוודאי כוונתי לטובה היתה ובכן תמיד אשוע ואקרא לאלהים שתישב את הבית אשר כבודך בונה ותזכה לבניות בבנינים אחרים ופרית ורבית בחכמה ובסגולה וכה יגדל שמך וירום כמאד עד לשמים ושאשלים

מאות במספר ובמנינא, במחוזא א) רוסיא ואוקריינא, ליטה פאדאליא וואלינא, חכמיא ספריא רישי עמ״א, דרשיא ובעלי בינה — בעלי תריסין במלחמת של תורה בעיון ושנינה, בראשם הגאונים מהר״ר יחיאל מיכל בן הר״ר אלעזר, מה״ר חיים בן הר״ר אברהם, מהר״ר שלמה בן מהר״ר שמואל הלוי, מהר״ר יצחק, מהר״ר אליעזר בן מהר״ר יקותיאל, מהר״ר עזריאל בן מהר״ר יעקב יצחק, מהר״ר משה בן כמ״ר יונתן. מהר״ר ישראל, מהר״ר לאזר (כן ו). מהר״ר יעקב, מהר״ר שמשון, ואחריהם לא ידעתי אכנה, אבל המה כהנה וכהנה, ושאר אנשים ונשים, ילדים וילדות אלפי-אלפים רבוא רבבות, מי יספר מי ימנה, לא בלישון גוזמא כי אם באמת ובאמונה; שנשפך דמם כמים ז״א״ת השנה, ושניה לה א״ח״ת היא סימנה, לאלף הששי לבריאת העולם למנינא, על יחוד שמך, לא נסוגו אחור ממך, שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד. צרחו וזעקו בנהורות ויאורות ואגמות קפצו ובמימיהם נחנקו, הוה על הוה שבר על שבר, המתים שטוחים על פני השדה והחיים הושלכו בקבר, יחשבו לפניך כעולה בחטאת וכאשם וכזבח, מגוחתם כבוד יהו (כן ו) ב) במעלות ג) ר׳ עקיבא וחבריו בעלי הטבח, עד עומדם ד) לקץ י ו ם שכלו ט ו ב ארוך ונחת, ובזכות הקדושים האלו תקבץ המפוזרים כבמזרה ורחת, ובכן ה) בלשון ו) צח ובשפה ברורה יענו ויאמרו בוליה צבורא אמן.״ עכ״ל.

לסוף מצאתי חובה להעיר על שני ענינים נמרצים הנוגעים לענינו המדבר בו, הלא הם:

א) אין יסוד מוסד לדברי הרב החסיד ר׳ משה בר׳ גרשון מזאלשין בספרו „סדור תקון שבת״ (ווארשא תקפ״ו) ובהקדמתו „ל ת ק ו נ י ש ב ת״ הנספחים לסדור התפלה של הגאון ר׳ יעקב מליסא, אשר לפיהם: א י נ נ ו נ מ צ א כ ל ל ס ד ר ס ל י ח ו ת ל ה ג א ו ן ר ׳ י ו ״ ט - ל י פ מ א ן - ה ל ו י ה ע ל י ו, 1) כי ז״ל: „דוגמא לזה מצאתי כתוב (?) על רבינו הגדול בעל תוי״ט נ״ע שבשנת ת״ח בקשו ממנו לחבר סליחות מעין המאורע אשר היה בעוה״ר בעת ההיא — כי היה פיטן גדול — ו ל א ר צ ה, כי אמר די - לנו באמירת-סליחות ופיוטים מקדמונינו ז״ל וכו׳; אבל מלבד רושמי-רשימות המזכירים את הסליחות האלה שנדפסו כמה פעמים, 2) הלא אנכי בעל הטורים האלה,

---

א) גם החכם הגדול ר׳ א ב ר ה ם נ י י ב ו י ע ר הדפיס בהמגיד (1874) „בדברים עתיקים מאקספארד״ אגב אורחא גם נוסחא זו ממהא לתועלת סופרי קורות הימים. ושם כתוב ישמות הערים: באלטשופקא פאהרבישט טולטשין ופאהאליכא באר ה ו מ י א וקאסטנטינא כאהראל וואלדוויא קראסניק ושעברשינא.

א) ובתקוני. ב) ואולי פה שנוי הנסחאות על הסדר: יהיו. ג) במעלת. ד) עמדם. ה) ליתא. ו) ובלשון. המעריך.

1) כפי המכתב שהעריך אלי ס״ר יאפ״ז מפאריז, הנודע בשער בת רבים.

2) עיין ס׳ אוצר הספרים ורשימת ספרי ילינעקשאל ודומיהם.

מיקרותה וערכה לקורות הגזרות הנ״ל, ראויה להגלות בקהל רב; ואמן כה זכה והנה עלתה בידי להשיג את התפלה הזאת ע״י ר׳ נחום לעבינזאהן, שו״ב בעיר הנזכרת, אשר הואיל להמציא כי העתקה נאמנה, וז״ל:

„אל מלא רחמים דיין אלמנות אבי יתומים, עד אן תחשה ותתאפק לדם תמימים שנהרגו כמה אלפים ורבבות מישראל הקדושים, שתתן מנוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה לנשמותיהם של הרוגי ערי נעמרוב הגדולה, שאריגראד, פאהרבושט, טולטשין, פולנאה, באר, מעזבוז, נהראל, קראשניק, ווֹלאדוי, ושאר קהלות קדושות יותר משלוש מאות במספר ובמניגא במחוזי רוסיא ואוקריינא, פאדאליא, וואלין וליטא, חכמיא, ספריא, ראשי עממיא, דרשיא, ופילסולא בספריא, בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי תריסין, בעיון ובשנינה, בטעם ובסברא, שנהרגו על קדשו שם המיוחד הנכבד והנורא הנקובים בשמותם, מורי מורינו הרב הגאון הגדול ר׳ יחיאל במוהר״ר אליעזר, מוהר״ר חיים במו״ה יצחק, מו״ה שלמה במוה״ר שמואל הלוי, מוהר״ר יצחק במו״ה יקותיאל, מו״ה משה במו״ה יהונתן, מו״ה ישראל במו״ה אליעזר, מו״ה יצחק, מו״ה שמשון, ואוי ואבוי שנהרג הרב המגיד גאון תפארת חמד ישראל מורי מורנו רבי שמשון במו״ה פסח מגיד מאוסטרפאלי ושאר אנשים ונשים וטף-אשר לא ידענו לכנם, אבל המה כהנה וכהנה אנשים ונשים וילדים וילדות אלפי-אלפים רבוא, מי ימנה מי יספור, לא בלשון גוזמא כי אם באמת ובתמים שנשפך דמם כמים בזה השנה שנת ת״ח על יחוד שמך הגדול והנורא, ולא נסעו אחר בוגדים וקראו שמע ישראל ביחודא גמורה צרחו וזעקו בפחד ובמורא; הוה על הוה, שבר על שבר בת עמי, האמונים עלי תולע, חבקו אשפתות בעיר ובשדה וביערה, המתים שטוחים על פני השדה והחיים הושלכו לקבר בלי שבה, יחשבו לפניך דמם שנשפך ואיברים ופדרים שנתעכלו כעולה וכחטאת וכזבח מנוחתם יהיו כבוד במעלה כרבי עקיבא וחבריו בעלי הטבח, עד עומדים לקץ הימין יום טוב ארוך בשובה ונחת ושבת. ובזכות כל הצדיקים וצדקניות הנפוצות בבמזרה, ולכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתם, ה׳ נקמתם הוא נחלתם, וינוחו בשלום על משכבותם ובלשון צח ובשפה ברורה יענו ויאמרו כל אומיא הקדושה (כן!) אמן ואמן״ — עכ״ל.

והנה כאשר עיינתי בעין פקוחה בתפלה הנשגבה הזאת, חקרתיה אף דרשתיה, ראה זה מצאתי כי היא עולה בד בבד ובקנה אחד עם תפלת „אל מלא רחמים״ להגאון הנודע בעל תוספות יו״ט ז״ל, דמות אחת להנה, וכתאומי צביה תתלכדנה ולא תתפרדנה, אך ורק כי התפלה השניה בחרה לה דרך קצרה בהשמטת הדברים ושנוי שמות הקדושים, כאשר תחזינה עיני הקורא הנבון:

„זה אל מלא רחמים חברו ג״כ הגאון בעל תוספות יום טוב נר״ו.״

„אל מלא רחמים, שוכן מרומים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, לנשמותיהם של הרוגי נעמרוב הגדולה והעדינה, ושאר קהלות קדושות כשלוש

בשנת בני ח״ת ועכשיו נהפך לד״ר״ד״ר, *) עכ״ל.

ואלהים אשר התהלכו אבותינו לפניו, האלהים הרועה אותנו מעודנו עד היום הזה, יהפך אבלנו לשמחה ותוגתנו לששון, ושלום על ישראל! —

אודעסא   ח״י גורלאנד.

האמונה בה׳. *)

איה מקור האור הנצחי? איפוא המקור הנאמן אשר הקר יקר כמימי אורות מאירים ומזהירים אשר לא יכזבו מימיו? המבוע המביע נהרי נחלי חיים אור יקרות. שפע טוב, אשר וחיים על כל העולם, ועל כל התולדה והיקום וגם עלי? — איה הכח הקדמון, זקן ההולדה, אביר הבריאה, אבי כל היצור, המכלכל והמחיה והמקים לכל, רב העליליה המעולל עלילות מעלילות שונות תמיד באור ובחשך איהו? ואיפו הוא אשר ממנו יבראון ומידיו יצאו ויצרו יצירי כל עולמים, וכל הכחות כלם יעמדו הכן ויקחו עמדתם וקיומם כרצונו? — איה הסבה העלה לכל אשר ידאו עיני ואשר לבבי ירגיש? הלא אך פעולות ועלילות אני רואה, אשר יסודתן גם הן בפעולות ועלילות אחרות, והאחת נמצאת תמיד בגלל השניה, ורתקות הנה ברתקות ההתיחסות, ומשולבות זו בזו בקרסי ההצטרפות 1.) כאשה אל אחותה! ואם לא יובילני וידריכני כל זה בנתיב העולה בית-אל הסבה הראשונה הנצחית, הבלתי מקושרת במאומה התלויה על בלי-מה, הקימת בעצמה בנפשה וברצונה הבלתי מושג, אשר עליה נאמר כי מושלת היא ככהן מורה צדק במקדשי הפעולות, העלילות והמעשים אשר יעשו מתחת שמי — ד׳. אם לא כן איה היתד הנאמן אשר תלוי עליו כל שלטי המקרים והסבות הרבות לאין-חקר אשר עיני רואה ולבבי יבין? איה המסמר הנטוע בקיר ימי קדומים אשר ממנו תשתלשל שרשרת כל המעשים אשר נעשו, נעשים, ויעשו תחת השמים? הוי, דלא שרשרת גבלות מעשה חרש חכם הן תרא עיני איה היד החזקה האוחזת בה? 2) איפה הסבה ההיא אשר תשלת

1) עוד אלאו כתוב בזהר (מדרש הנעלם, בראשית פ׳ תולדות): „באלף שתיתאי לזמן ארבע מאות ותמניא שנין, יתי׳ קימין כל דיירי עפרא בקיומהון והיינו דכתיב בשנת היובל הזאת תשובו (ר״ל בשנת ת״ח) וכו׳; והש״ך יאמר: שנת ת״ח אשר חשבתי בזאת יבוא אהרן אל הקדש לפני ולפניס נהפך כנורי לאבל ושמחתי ליגונים, ובשנת ת״ט סומר מסמרת הקדש (הקדמה לסליחות); ועוד רבות כאלה בפי דורשי רמזות, אשר אחרי בוא הצרה נתנו סימנים אחרים, כמו: שנה לא טובה (ת״ח), תנלי תשים (ת״ח), יון וקדר כאחד (ת״ט) ודומיהם (מדברי שמ״ר בספרו המועיל דברי ימי רוסיא, פרק מ״ד). — עיי״ש. הכ״ל.

1) והוא כדברי (חו״ם ש״א) החסיד: אנחנו מודאים כי הברואים לא יתקיימו, כי אם בקיומו ותקונו קצתו על קצתו, ואין חלק אלא בחלק אחר כצורך הקשקשי ספריון. הדומם לצומח, הצומח לבעלי חי ובעלי-חי לאדם ואדם למלך, ומלך לשדה נעבד, ולצורך האדם על הכל ותקנת הכל באדם ועמידתיהם יקיום הנמצאות בשינותיהם בהשלמתיהם הוא תכליתיהם.

2) כעין זה קראתי בבכורי העתים לשנת תקפ״ג במכתב השכם זאב וואלף

*) העתקה.

אחרי חפש מחפש בארצנו ובחו"ל, זכיתי אף אני להשיג את המנה היפה היקרה הזאת ולהעלותה על שולחני, 3) ומפני יקרותה וגדל ערכה לא למותר יחשב אם אביא בזה את דברי השער לאמר: „סדר סליחות אלו נתיסדו על הגזרות קשות שנעשו בשנת ת"ח ובשנת ת"ט מן נהר ווייסל עד סוף מדינת רוסיא וגזרות כאלו לא היו מיום חורבן הבית ונתועדו אז המאורות. הרבנים והחזנים-הקצינים שהיו בדור ההוא לקבעו את יום עשרים-בסיון להיות תענית צבור לכל דיניו, והגאון הגדול בעל תוספות יום טוב קבע סליחות אלו לאמרם ביום התענית ובזמנים אלה שכיחי הרבה ממדינת פולניא במדינות אלו ומתענים תענית הנ"ל, ע"כ נדפס מחדש המנהג שנוהגין במדינת פולין בשבילם וכו', לסבה זו גזר הרב הגדול ר"מ ואב"ד דקהלתנו פה פראנקפורט בחרם הגדול שלא יעלה על דעת שום אדם בעולם יהיה מי שיהיה להדפיס סליחות ההמה כלם או מקצתם עד כלות שתי שנים מהיום יום ג' ער"ח סיון תס"ל (1730)." עכ"ל. ודי למבינים.

ב) בימים האחרונים באה לידי חתיכה קטנה מס' דברי יוסף כ"י באוכספורד *) (אנגליה), הכוללת דברים אחדים על-אדות הגזרות שאנחנו חוקרים ודורשים בהן והיקרה מאד לקורות הענין מפני הפרט הבלתי-נודע (לפ"ד) שהובא בו, וכן אמרתי להציעה גם אותה לפני באי „הבית", וז"ל המחבר: .... ובשנת הת"ח י"ט לסיון חרה אף ה' בעמו על עם הקדש קהלות האשכנזים ויהרגו בהם הרג רב ועצום ועשו בהם שפטים גדולים ותהי צעקה גדולה ומרה ליאודים (כן!) אשר כמוה לא נהיתה מיום גלות יאודה מעל אדמתו והנשארים רדו בהם שונאיהם ביד מוכרים וקונים, אדונים קשים אדום וישמעאלים מואב והגרים, זה מכה וזה רודה, וילכו בלי כח לפני רודף, ומצאום רעות רבותוצרות, השד והשבר והרעב והחרב, מהם נטבעו במים עזים, ומהם לעבדים ולשפחות, והרבה נפשות שבוים הוליכו לקושטנדינה ויפדום אחינו בית ישראל אנשי קושטנדינה בממון רב, ומהם מתו במגפה עד שכל האומות חרקו ויחרקו שן, ואמרו סורו טמא סורו סורו אל תגעו, והיו דחופים והדופים מעיר לעיר כמוזכר בספר צוק העתים ובספר יון מצולה שחברו חכמיהם (?) על המאורע שלהם, ומצאת כי תרדישנו, וקבעו אלו הספרים לקרותם. מי"ז בתמוז עד ט' באב, ועשו סימן לזאת השנה שהיא שנת הת"ח וקוץ ו"ד"ר"ד"ר לפ"ק, כי הם חשבו כי שנת גאולה היא בז"א"ת השנה. כמוזכר בספר הזהר בפ' חיי שרה:

---

3) ולטוב יזכרו ידידי הנכבדים הר"מ רוסט נאמ"ד והר"ן ראבינאוויטש במינכען, אשר הואילו להמציא לי את הסליחות האלה. הראשון — בכתובים והשני נדפס. ח"י.

*) תודתי להרא"ד כי זכני בחתיכה זו (הכ"י הוא כתב יד"י נקי, נייר משי, מחזיק 139 דפים 4°, והנני ממלא את פני ידידנו החכם המוקיר ה"ר אדאלף נייבויר כי יואל בטובו להודיענו דבר על אודות הכ"י הזה ותכן עניניו בפרטות, וה' יברך את אברהם בכל. חיו"נ.

א) טעות הוא עם נגל ד"י, מפני שפ' חיי מדבר בבני חת, ומקומו במדרש הנעלם פ' תולדות עה"כ ויזד. — המעריך

החכמה הצק עליו, ואור השכל ודעת יופיע בו ? מה טובו ומה יפיו ! ומה נעלה מאוד הרוח השוכן בקרבו, המלא רגשות שונות לבקרים ולרגעים, אשר בזרועיו יחבק עולם. ובחקר תהום יתהלך ? ומה נפלאים מאוד הרוחות השונות המתרגשות וברגש קודש בקרבו יתהלכון, כח המחשבה כח השופט, האהבה האיבה, הטוב והרע, האמת והשקר, אשר כל אלה יזבון מצור לבבו כמים טהורים, ההולכים לאט כמי השלוח. ומה נורא הלב מזבח-ד׳ או מקדש מעט הבנוי לתלפיות תחת אוהל בדי עורו ! מי ברא כל אלה ? האוכל הה ! ליחס כל אלה לפעולות המקרה, או לעלילות עלה חסרת שכל עורת עינים כי היא תנחם סלה ? —

ואיה הרוח הקדמון, הראשון אשר אין ראשית לו המרומם על כל רם וגבוה מעל כל נבוה, אבי כל רוח אשר יצר כפיו וכל יש, כל עצם בעל שכל ומחשבה איהו ? — איה המשכיל ובעל מחשבה, היודע משכלו ומחשבתו, אשר הוא, מחשבתו, והשכלתו אחוזים ונאחזים יחד. ומעת היותו היתה גם השכלתו ? 5) הן אם גם אנכי-ובל בני מיני — אשכילה ואחשבה, הלא ידעתי כי רב מאוד הדרך היורד מהיותי עד השכילי, כי היותי תקדם ותקדם את פני השכלתי כמו אשר יקדם הויה אחד להיותי, ובכן הלא אבחנה ואכיר כי היותי והשכלתי יסודתם חוץ ממני יען אדע כי לא מעצמי היותי גם השכלתי. — גם הס לי ליחס אתהן לממציאי ומסבבי חיי השפלים אשר הביאוני אל החיים המגשמים האלה (אשר הם אמנם הסבה היותר קרבה בזה) הס לי מהזכיר ! יען גם המה לא גדלה ידיעתם והשכלתם מידיעתי והשכלתי אני, גם היותם ישקל במאזנים וישא יחד גם היותי, כי גם הם לא יוכלון קום בעצמם יותר מאשר אני. כל אלה יעידו ויגידו קשט אמרי אמת כי היותי והשכילי לא מפעל יד המקרה, ולא עלילות הדברים הנראים העוטרים אותו — הם, גם לא במעבה האדמה יסודתם, אשר נצמדתי עמה צמיד פתיל, יען בהיותי ובהשכלתי סדרים תכלית ומערכה ישתררו. ואיככה תסבב בי ? על-יד איזה אמצעים ? אין לשתי אלה יד ושם בהיותי ובהשכילי, אך יודע אני מרגיש ומכיר, כי הכח להשכיל ולחשוב יקרו ממקור יותר נעלה ויקר. מתכונה יותר זכה מגויתי וגדי עורי העוטה אותו בשלמה ונושאת אותו. אך יצירי כפי אל מסתתר המה, אביר המקרים, עצם נשגב, אדיר וחזק בל וכל, רוח ראשון נעלה ומרומם, צור עולמים אשר אין ראשית לו, החכם ב״א סיגי החכמה, 6) האחד האמתי והמחלט אשר איננו מחבר מחלקים ולא מקושר מנתחים שונים. על ידו הוא הוה חי ומשכיל, ובכל רגע מימי היותו יתקשר ויתאחד עמו באחדות שלמה ומחלטת. —

אמנם כן האמונה בסבה הראשונה הנצחית הקדמת לכל יש לכל חי, לכל נמצא הנשגב מכל נשגב, השלם בכל שלם האדיר המושל בשמים ובארץ, בימים וביבשת, בחשכה ובאורה, האמונה הזאת אמונת אמן היא. נחוצה ודרושה היא לנו

ונקנה, למען תת להם כח התולדה להרבותם ולהפרותם ? ויותר נפלא מי ערך שווי-ערך שהתרועעו חלקי המים על שני מקומות נבדלים להמציא שתי עינים, להיות כלי קבול האור ? וכמו כן איך הכינו האזנים בשני מקומות לקבל קולות כל-רוח, ? וכן הפה לבטא הברותיו, והחוטם באמצע למשך אליו כל רוח טוב ובהיר ולהוציא הרוח הרע, אשר בקרבנו והאדים הנבאשים למען הנב את האדם כי ילך על דרך טוב ? מי הוליך הטבע בארח מישור לבל יתעה בארח מתעה, להפך הסדר הנפלא והי׳ אז ללמות ולא סדרים. כל אלה יורונו כי הכל נברא ע״י בורא משכיל אשר ערך הכל בשווי — ערכים.

5) ע״ד שאמרו הפילוסופים (כוזרי מ״ב. מורה ח״א פ״ה) כי הוא השכל המשכיל והמושכל, שאין חלוק כלל בין עלה ועלול (המורה שם. פ״ט).

6) כי החכמה קונה עצמה בעשרה סוגים העצם, כמה, איך, מצטרף, אנה, מתי, מצב, קנין, פועל ונפעל, ובו לא יצטרפו הסוגים האלה (עיין מלת ההגיון להרמב״ם פ״י)

מלאכיה חרש לעשות בטמון ובמחשך נפלאות הנגלים והנראים לעיני פקחים ? איה תבונה עזה ואיפה צור מחצבתה ? !

ואם לא תהי הסבה ההיא — בהכרח — משכלת תכלית שכל, חָכְמָה תכלית חכמה, וטובה תכלית טוב, מדוע זה אראה בכל עקבות השכל חכמה וטוב הנכרות מאוד ולא יתנכרו ? הלא אחזה הכל דבר, יופי, סדר, מערכת, שווי ותכלית, ותיכונים אשר בם נשיג את מטית ומרכז התכליות ההנה ? — מי האיר ממזרח שמש, כי תאיר בקרני זהבה עלינו ? ומי זה עושה שחר השלוח במלאכות היום. לפנות דרך ולישר מסלה למלכת השמים אשר בבקר בבקר תצא לחבק בניה ולפקדם שלום ? מי יעד לירח ולככבים כי יאירו ? ומי אמר להם סבו והסתובבו סביב, רוצו במסילותיכם ושובו ? — מי זה ערך המון צבאות אלה במערכות ובסדרים נפלאים ? זה קבל זה, ואלה מול אלה למען יוכלו להתנועע ולעולל עלילותם באופנים היותר שונים, בדרכים היותר הסכים, במשטר נכון ונפלא, בחפש נמרץ ונערץ, באין משבית ומפריע ? מי זה עטה כשמלה הוד נורא למושכי, לארץ אשר אני עליו ? מי בזר ופזר ביד נפרזה תפארת וזיו להאדמה הזאת אשר ככלה תעדה כליה, לבושה שני עם עדנים, שלל צבעים רקמה רקמתים וכחתן תכהן פאר ? מי הוא זה ואיפה הוא אשר נשף ונשב רוח חיים באף ילדי האדמה בבהמות יער וחיתו ארץ, ברמשים. 3) זוחלים בצומחים ודוממים, אשר מבנה גופותם, טבעם, תכונתם ומעשיהם, ערכם והתיחסותם ביחס שווי-ערכים, מורים על מעשה ידי אמן וחכמת חרש חכם אשר זה אלפי שנים מיום גיחם מרחם האפס, יקומו ויעמדו תמיד על חקי סדריהם הקודמים, ועל אפני קדמותם המוצקים אשר לא החליפום ולא המירום, גם לא יחליפו, לא ימושו ותולדותם לא ישנו ולא ימירו נצח ! — ומי הוא הצור או הַצַּיָּר אשר צר ויצר את מבחר היצורים 4) נזיר הבריאה חותם תכנית כל היקום, הנפלא מכל חי בהליכותיו וסדריו, ברוחו ונשמתו אשר גם שמן משחת

מדעשויא בעל המחבר „פשר דבר" בדברו ממציאת הבורא וז"ל : אין להעלות על הרעיון, כי מאין ותהו ימצא דבר, כי מאפס לא יהיה יש. ואיך מבלי שורש בארץ יגדל עץ ויעשה פרי, שורש אין לו איך גזע יצא ? וגו' כי אין לאמר אשר העולם ככה הי' לעולמים, פרי מפרי, תולדה מתולדה, אלה מאלה ואלה מאלה עד אין סוף לבראשית וא"כ אין אחד אשר לא נעשה מעושה אחר קדם לו. ואיה העושה ההוא ? — לא והשוב אלו היתה השרשרת תלויה שאין אנחנו רואים קצה כ"א אשר בעינינו נראה טבעת קשורה בטבעת היפול בלב אדם לאמר שככה היא לעולמים ולא תהיה יתד נאמן שהשרשרת תלויה עליו ואם נשקיף שאנחנו ואבותינו עד כל הדורות הראשונים כלם בנים הם ואיך א"כ נמצאו בלי אב הראשון אשר לא נולד ? ע"ש. —

3) החכמים הקדמונים לא הרבו לדבר בטבע בעלי חיים הרומשים הפחותים הנולדים מן העפוש (אינפוזיאנסטהירכען) ואריסטו הולך עליהם לאמר כי אלה הנולדים מחומר גרוע. נפלאים הם בעיני האלהי הבורא אותם מבלי התחברות זכר ונקבה, ובהם יותר נראה יד ההשגחה אשר תחיה כלם. — עיין בעקדה (מ"ג. מ"ד). —

4) כי אם נאמר שנבראו הכל ע"י סבות תנועות מקריות ולפי-רב התנועה ומעוטה לפיה נשתנו דרכי היצירה ע"י ארבעת האחים האש, המים, העפר והמלח אשר שכלו ידיהם לברא כל יש ע"י חלקי האש ודקיו התרועעו והיה שחק ומדקי העבים — הככבים ומסילותם והשמש באשו הגדולה רתח את יסוד המים ואת העפר יחד עד כי התלכדו והיו לאחדים וע"י זה הי' תולדות כל אלה הנבראים ? הם לנו מדבר דבר זה, כי מי נתן קצבה לכל היצורים שלא הביע הבעבוע במלח העודף על אופנם זה ? מי שך בעדם והגבילם בגבול ? ומי חק חקי כחותיהם ונטיותיהם במדה ובמשקל ומי השכיל דעת את הבעבוע להביע שתי גויות שוות בתכניתם בצלמם ותמונתם רק הבדילם במינם, זכר

כל אדם הוה חי ומשכיל; אותך תחז עיני בזוהר השמש, הירח והככבים, אשר יעבירו קול: „יש אלהים!" אותך יחוש רוחי באור וחום היצוקים עלי ועל כל חי, אותך תשמע אזני גם בשאון הרוח החרישית אשר יביע חרש „יש אלהים!" אותך-יגידו שאון עץ הרענן, והמולת עליו, זמרת דצפור אשר תקנן בדליותיו, גלי ים ומשבריו! אותך אחוש ארגיש בכל הפעולות ודעלילות הנפלאות אשר יפעלו בארץ, בכל רגשי הנועם השעשוע, השמחה, העצב, הרצלחה ודנזק, האושר והאסון! כל אלה יאשרוני לדעת אמתך, לאהבה אותך וכל בני-אדם יצוריך הנבחרים ולהביט בעין תקוה לא נכזבה על עתיד טוב ומאושר מן ההוה, הצפון גם הוא בין ספוני טמוני הפלאות בחיק הנצח! כן אמנם. כל כח, כל תנועה, כל אות חיים, כל רעיון שרעף ומחשבה קורא באזני „יש אלקים!" הנך אף היית ותהי מן העולם ועד העולם, בלעדך לא תקום לא תהי, גם לא תהי התולדה כלה, והיותי ומציאות כל עצמים משכילים אך חשך אך עיפה וצלמות זולתך והיינו אנחנו פעולתנו והשכלתנו תלוים על בלי-מה, בלי מטרה ותכליה, משחק המקרה ומפגע לכל אסון! זולתך אל אלקים! זולתך חלדך היכל מתעה הוא, מקדש שמם חדה מבולבלה מסוכסכה ומסובכה, חידה בלי פתרון. אך לא! הלא לאלהים פתרונים! כי לולי ידעתי, חשתי גם הרגשתי, כי הנה הנך השליט היוצר וכורא, המחיה ומכלכל; אזי קנאתי בזיז שדי בחית הארץ וברמש האדמה אשר אני עליה, והכח להשכיל, והעונג לחקר אחרי סבות תכליות — לעוני ותלאה נדמו אז בעיני, גם חיי — גם הם למשא כבד ומתלאה היו לי! אך אמנם האח! אך אתה הוא אל — עולם אשר כוננת תכנת רוחי ולבי כאשר הם. ותמלאמו חשק חפץ ורצון אליך ולדעתך. אתה האצלת עלי מרוח בינתך לדעת מציאותך לצורך מוכרח, כן הוא אמנם!! ובזה אגיל ואשיש לפניך, ועתה אדע יקר היותי ועצמי, עתה אצהל וארון על כי הנני הוה חי ומשכיל ועל — כי ממך ועל ידך היותי, השכלתי וחיי! עתה לא עוד בדד, לא עוד נלמוד יחידי נעזב ונטוש הנני על אדמתך הרחבה, לא עוד משחק המקרה שעשוע ילדי יום, מפגע מנהל לא-חכם הנני! לא, הנני מפעל החכמה והטובה העליונה יציר היוצר והמושל בכל המקום בכל העולם. יליד אבי כל אשר לו נקראים בנים כל אשר בשמים ובארץ. עתה אם גם קטנתה ואנוכי מה בערך הבריאה כלה אשר לא תמד ולא תחשב, בכ"ז יציר כפיו הנני כמו השמשות העולמות והככבים אשר אין חקר להם! ילידו הנני כאשר הרוחות הנשגבות ידידיו הם, כי בעיניך נצחי אין סוף! אין גדל ואין קטן, הכל מעשה ידך גלוי יכלתך באור גדלך וכבודך! עתה יאיר יופיע אור בהיר על כל אשר ארא ואביט, על היותי ועל מעשי, הכל טוב, הכל שלם, כל יצור על אפנו וכפי תעודתו כי הכל פעולת העצם, הטוב והשלם בכל, הכל הוא אחד שלם, אשר חלקיו יחדיו ידבקו, אשר תכליותיו בחכמה כוננו, גדולות ורמות הנה ועתה מנוחה ושלוה בלבבי ישתרון, השקט ובטחה בקרבו ישליו, ידעתי במי אאמין, ידעתי מאין בואי ומוצאי. וע"י מי עמדתי וקימי, במי אגיל ואשמח, על מי אטוש את נפשי היחידה 8) כי לא תמות לשחת — בלי במות הגויה ידעתי כי אב אתה לי ואני בנך, ואבי לכל האדם ולכל היקום. האח האמונה הזאת לא תסור ממני לעולמים! אב הרחמן! חזקני נא אתה ואמצני באמונתו זו, הודיעני

---

8) הוא כדברי אסף (ו', י"ד) „אין תמותה בבני יחידה ולא חיי כלא בבני רכב" עיין שם בבאור שהכונה אין מיתה בבעלי האחדות אשר אין בם הרכבה כלל כי כל מיתה וכל הפסד הוא פרוד המורכב, ועצם האחד הפשוט אין בו פירוד ע"כ לא ימות. ונשמות הנפש עצם פשוט כמבואר במופת לכן לא תגוע בגוע הגוף אבל תשאר לנצח, ולהפך אין חיים נצחיים בבעלי הרכבה.

לחיינו ולשכלנו, לגויתנו ולבבנו, היא תתקפנו, ותאכף עלינו פינו, וכן תענה ותאמר הרגשת אדם היודעת שיח סוד הבריאה אשר תתן קולה: „יש אלהים!" האת הקול הזה מתהלך בגן התולדה, ומי בן-רגש אשר לא יקשיב וישמע? — ככוד אל משמים נשקף, ותקפו מארץ נצח השמש יחוה דעת אל דעות, ירח וככבים בקצה תבל מלידם „יש אלקים!" כן אקשיב ואשמע את הקול מדבר מקרבי קול נורא, קול ברור וצלול, קול לבבי קול רוחי ונפשי כלו אומר „יש אלקים!" *)

התשפוט בן-אדם: התשפוט בחכמתך אשר נתנה בחיק כחתיך, למצוא יסודי הבריאה? אם אמנם אין מעצור לבינתך קלת המרוץ, ולשכלך אשר יעופף ביעף בשמי תעלומות, אין נסתר מנגדו, יאסף בחפניו שמשות ירחים כוכבים ועולמות יפלס נתיב לו בשבילי — דרקיע. בכ"ז קצוץ כנפים הנהו לעופף עד כסא ככנר מרום כחות התולדה! —

אמנם כן היכא פתח דלתות שמים, ויאבר אברת בינתו ויעבור בשמי מרומים, ירחף בין רבבות שמשות ירחים ככבים וכדורים אין חקר אשר יעטו אור כשלמה? באנך התגונה מדר החכם הזה מרחקם, ארכם ורחבם, פרשז אור עלימו ויוציא תעלומה? נעווטאן החוקר לכל תכלית עבר גבול החיים להציב גבולות עולם הנפשות הרוחות או הנשמות, הוא עמד וימודד נבכי תהום הטבע, וכל בשליש את הנפש אשר חיים היא באף מפלגות היצורים ויחבר בלולאות את רגעי החיים הגשמים האחרונים, את רגע הראשון מהחיים החדשים חיי-נצח המפשטים. — זוהר שכלו המאחז כל יצור נוצר, גלמם ראה בעיני רוח ויפלס כחות התולדה, ותכן תוכן נשמת הבריאה. גם חרשים מקרוב באו וקסמים בידם, ויקסמו להם לעשות אותות שמים, לברוא בריאות חדשות אשר לא שערום זקנינו, יבריקו ברקים, ויראו חזיזים, אש פלדות ורעמים בגלגל העלעקטריציטעט, אך מי לידי יתקע כי באו כל אלה עד סוף דעת אל-דעים? מי יוכח לי כי כל חכמי דור אשר מבראשית נוצרו, חקרו עד תכלית שדי? מי יודע אם גם החכמים בחקר תהום האמת התהלכו? מי יתערב עמדי כי ספרי סאקראטוס, פלאטי, אריסטו ועפיקור חותמם אמת? פירוס ציני דיאגנוס וכל חכמי יון כצאו אשר חקרו? קארטעזוס, שפינאצע לאמת עשו עט אמת סופרים. —? לא! לא מהם לא מהמונם, לא אחד ברם כונן חצי בינתו על יתר החכמה לירות עד היסוד בה! — ואיככה א"כ נרהיבה אנחנו עוז בנפשותינו, ונהין עלות הרי החכמה הנעלמה מעין כל חי? — הוי עוד שכל אנוש לא חסון הוא כי ישכיל למוצא התולדה כלה, ולהסבה הראשונה המולידה! חכמת חכמים לא הועילה לנו עד-מה לדעת מאין אנחנו? מה היה טרם נולד הזמן? ומה יהיה בגויע הזמן וצאצאיו? בהגלות נגלות הנצחים, כל אלה, הלא נצפנו בחיק הסבה הראשונה, אשר מטית כנפי השכל לא יגעו במסתרי-עולמים וכל חכמה שכל ובינה יתירה לא יגלו מכסה — עתיק, וחביון עוז אשר יעטו רזי — עולם אלה! 7) ובכן תן תודה אנוש אֱנוש, אדם מארמה! הן תודה והאמן אמונת אומן באלהי אמן האמונה כי יש סבה עלה מקור כל המקרים, כי יש כח קדמון אשר המציאך והמציא כל הנמצאים!

כן אמנם! ראשון אחרון, אחד ואין שני, נצחי אין סוף! אותך יספרו לי שמים וארץ, אותך יבשרו לי כל עלה, כל נטע שיח ועץ; כל רמש רמה ובהמה,

*) כתפלת המשורר (אסף י"ב. י"ד) שמעו והאזינו קול הקריאה, אשר תשאנה עצמותיכם ויכנו בגאון ד' יודו לד' חסדו וגו' שם (כח. כא) שיח לנודעות ויורוך נעלמות וכו' וכו'.

7) גם חכמינו ז"ל אמרו: „המסתכל בד' דברים ראוי לו שלא בא לעולם!" כי הספקות והמבוכות מוליאין דעתו של אדם אל השגעון ותמהון לבב (עיין הרמב"ם בפי' המשנה).

אלול מפני רעות רבות אשר תקראנה בהתחולל הסער על ראשם ומאימת המלחמה הנוראה הזאת ופחדה אשר נפל עליהם ב) ובהקבץ הנוצרים בשער אפען לשמע כזאת יחילון גם היהודים היושבים ברומא ויצאו מהיום והלאה בכלי זין נידם ג) וחמושים עלו מחוץ לד׳ אמות של הגהעטטא. ואולם רע ומר היה גורל יהודי פאדובה כי גם שם התחוללה הרעה על ראשם, וזה שנים כבירות קנאת הנוצרים ביהודים אורגי-צמר ויקנאו אותם להפר שלומם בעיר; ונוסף לזה שנאת ישראל גדלה עוד מנצחונות התוגרמים שם והוועניציאנים אשר פאדובה אדמת נחלתם היתה, נאלצו לטובת מסחרם הגדול לעמוד לימין הקיסר ולהלחם בבנים לא אמון בם. ורע רע עוד בעיניהם המקרה אשר באפען בהתקומם היהודים על נפשם כבני חיל, וזאת נתן יד לשונאיהם בפאדובה, ויגדלו עליהם עקב לאמור: כי שלשים אלף איש מעשירי ישראל באפען התערבו ערובתם עם התוגרמים לעשות הרג רב ונקמה בשבויי הנוצרים, אש-קנאות היתה. גם בתשעה לחודש אב בשנת תמ״ד בעת התאספו היהודים לקונן בבתי תפלותיהם על בית מקדשם השמם כמדי שנה בשנה, התפשטה השמועה בעיר כי נקהלו היהודים להתפלל על מפלת הנוצרים; וגם אשה זונה אחת יצאה להתעולל ולהתנפל עליהם לאמר כי רצחו בר בטנה, ובאלה העלילות מצאו התושבים תואנה לעשות שפטים ביהודים ויכום וינצלם מהונם וככלי ריק הוצגו — ובכל זאת עוד לא שב אפם, עוד לא שבעו נקם ועוד ידם נטויה להרוג ולאבד, לולא באה התעודה מאת הכומר הקפוציני מארקו ד׳ אביאנו, ראש המשגיחים בבתי התפלות אשר בפאדובה, ושם כתוב לאמר: כי מזימות רשע יעצו ובעיניו ראה וידע כי שקר נסכם ועלילת-שוא היתה, כי היהודים שלהו יד בשבויי המלחמה. ובכן קם הסער לדממה ד) ; ולזכר היום הזה בעשירי לחודש אלול קבלו היהודים עליהם לעשות חג הפורים של בודא לזכרון יהיה.

ויהי בעת ההוא בימי מצור אפען, אשר ארכו מעט עד חודש תמוז תמ״ו, בבא חיל הבראנדענבורגים לעזרתם, ויחל הנסיך מלוטרינגען לעשות מעשהו במלחמתו, ויזעק כשבע פעמים בחודש הזה על החומה, ולא עשו ידיו תושיה. ולתקופת ימי החדש נפלה המצודה, ויהי סער המלחמה כבד מאד ביום ב׳ סעפטמבר ויען אשר בני המלוכה הבראדנבורגים המה היו מן הראשונים המעפלים לעלות על החומה, לזאת איום ונורא היה גורל בני העיר עת שכורי-הנצחון התעתדו עליהם לעשות בהם שפטים והרג רב אשר לא יאמן כי יספר!

ב) עיין בספר היכ״ל פלעזיע להחוקר צונץ דף 347. ג) עי׳ בספר מגלאות היהודים להסופר האשכנזי שודט (דף 730). ד) הרב ר׳ יצחק חיים כהן מן החזנים (קאנטארינו) המכונה יחכ״ם [שמש ברבנותו מעיו״כ ת״ל, ומה׳ אדר רל״ה היה לרבן בפאדובה) מזכיר בספרו העיקר פחד יצחק ממאורעות אלה, ומכתב זה שכתב הכומר הקופוציני (עי״ש דף מ״א ע״ב) יצא לאור במכ״ע Mosè להרב ר״מ לאטאס (תרל״ט), ונזכר שם שורש דבר שם פורים של בודא. ואגב אודיע מזה שיש לתקן בדברי החוקר צונץ במאמרו „מאנאטסטאגען" (צד 27). כי הרב יחכ״ם מת בשנת ל״ה לימי חייו (ע׳ כ״מ ג׳ 115, וואלף III 564, ובאוצר נחמד ג׳ 133, פחד יצחק ל״ו, ובתנ״י לרמח״ג אות י׳ 42), ביום שבת קודש ה׳ סיון תל״ח (והוא פמ״ד ו״פ״מ״ח, לרמח״ג) (הוא 24 מאי

נא מכחך ושלמותך הרוממה, טונך הנאמן, וחכמתך הנשגבה, הודיעני נא יום יום בידיעה יותר ברורה, בהכרה יותר חזקה ומרגשת, ואני תמיד אגיל ואשמחה בך ובמצ׳אותך. —

יוסף ברילל (איו״ב) ממינסק.

גזרת תמ״ו באפען *)

מאת ד״ר מרדכי בראנן.

יום גדולות היה יום י״ג אלול תמ״ו. שמחה וגיל לבשו כל בני הנוצרים בשמעם כי חיל הצבא הצילו את קרית אפען מידי הטורקים, אשר זה כמאה וחמשים שנה ירדו בה על ידיהם ומושלים ממשל רב. וכל אלה מעשי אכזריותם ונבלותם יחד הלא הם כתובים בדם על ספרי הקורות לבני ההגרים למופת נצחונם הכביר — עת שם בעפעריעס יצא אנטאן קארפא לעשות שכוה, ומטבח והרג רב ועצום מאד הקדיש למו, כתועבת הספרדים ואכזריותם אז גם בארץ השפלה, להרוג ולאבד ולהסיר את כל מכות הכופרים והפרוטוסטנטים אשר יבאו במדינת המלך החדשה; ויכבדהו המלך מאד ויתן לו מנה אחת אפים עדי זהב הנעלה בערכו וגם כבוד גדול עשה לו ויראהו כי חפץ ביקרו וכן גזרת המלך ורצונו. ואולם בעיני אפ״י ההגראים היה לשמצה ושמו מנואץ בפיהם וישיתהו עם כלביהם לקרות בשמו לתועבה היה בעיניהם וזה בית המטבח בעפעריעס במת — ההרגה עד היום הזה עמד חי שם להיות לזכרון דור דור!

ובגזרה זו עם ישראל מה עשו? ומה תקותו כי ייהל עוד? ואם האזרחים הרב איש באחיהו ואיש ברעהו ידחלו ונבלות יעשו לעין השמש, האותו ישמורו וכבבת עינם ינצורו? לכן ישראל כעבד אשר ישכיל תמיד למלאות חובתו הנאמנה, יצא חובתו לדרוש בשלום ארץ תורגמה החוסה בצלה, והגינו על הומת העיר הנצורה מהמם הנוצרים החונים עליה ללכדה. ולא נפלאת הוא בעינינו אם יבכרו את התוגרמים על פניהם, כי מתוגים המהמדנים מתונים הם מאד בדת, מאלה המאמינים אבל מה נורא מצב היהודים והפחד אשר נפל עליהם, בנצחון הנוצרים, והמה יודעים כי נכונים הם לצלע ופיד וכיד יום אחד! עוד בשנת תמ״ג (1683) עת צרו התוגרמים על וויען הבירה לתפשה אז התחולל ההמון כעזי נפש וברחוב היהודים אשר באונגאריש בראד הרגו ב״כ תמוז כארבעים יהודים על לא דבר. א) ובווערטהיים קבעו יום צום ותענית בד׳

---

*) המאמר הזה נדפס לראשונה במכ״ע פראנקל-גרעטץ ועתה הוסיף הרב המחבר הערות מועילות ונדפס שנית. — מבית המערכת.

א) כת״י בקונטרס אנשי ליפא היושבים בטרעבלויא הנכתב בשנת תכ״ב כי הם יסדו אמו בשנת תמ״ה בהכנ״ס המיוחד כמ״ש בגליון הקונטרס וז״ל: הבהכנ״ס הזאת (!) ע״י אנשי קהל ישראל אלהים אנשי אמת״ וכן כל הקדושים המומתים באונגארים בכלל קהלים ונזכרים גם הקדושים גריסיה פאדאליה, פולין הקטנה והגדולה מלעמבערג ומגעהויזן והבריגת הקונכים ג״ז רבון הקב״ו לנגי. בב״ן.

ועל כלם יזכר ר׳ אלכסנדר (סנדר) זיסקינד טויסק מפראג, ואשר פעל ועשה לבני עמו וכל מעשי תקפו וגבורתו כתובים בשירה יפה וחדשה מאפען. ז) המתחלת: „אללמעכטיג ביזט דוא גאָטט אַללעצייט" וכן מעשיו הגדולים כתובים גם בספר בבליותקה העיר ברעסלוי. הוא פזר כסף רב, ומכספו הרים תרומה בימי המבוכה האלה, להשיג הרשיון מבית הפקודות, להוביל את אחיו בני עמו בבטחה נאמנה ממקום הנורא הזה אל מקום שלו ושלאנן אשר שבט הנוגש לא יהיה עליהם. וברוח אדיר נאדר בחיל כאלכסנדר הגדול בשעתו וישנס את מתניו, שם נפשו בכפו בשעת הסכנה, וירץ כמבשר לא טוב אל בית נסיכו, לבקש על עמו, וגם כסף רב פדיום הנפשות הבטיח לשקול לו להביא אל בית גנזיו, ובחסד ד׳ השיג מכתב-להגן מן הקיסר אל הנסיך מלאָטרינגען ונקרא בעיר שלש פעמים, כי לא יזיד איש לנגוע ביהודים. גם רץ כמבשר טוב לעמו ויחגור את אבנטו והעדי לתפארת שם על חזהו אשר הדוכס ומלך הפולנים כבדהו בו; ויקהל את כל קהל היהודים אל בית הכנסת לאספה יחד, ובכל פנות הרחובות רץ למצוא שם איש יהודי והניס אותו אל ביהכנ״ס, ולפני בית הכנסת הציב שומרי החיל מזוינים כלם וישחדם מהונו להיות למגן עליהם, אז עלתה בידו להקהל כשתי מאות ושבעים נפש ול״ה ספרי תורות עמהם וינהיגם משם בעגלות ובאניות ניקלשבורגה, ועמו כל בני החיל השומרים לראשם, כי הבטיח לשר צבאם כסף הרבה לשקול מהירה, ויקבלו ממנו ערבון ע״ז האמנם היה בידו מכתב עוז וישע מנסיכו ומחויבים היו לצאת לפניו במגן-ישע. והבחור כארזים קוה יום יום לקראת כסף-הפדיום הבא מתוגרמא לפדות נפשות אחיו, ואחריתה שמועה לא טובה באה, כי גם שם דללו והרבו מעינות הישועה, ורב רב היה להם לפזר עבור שבויי פולניא ולפדותם מכף מעול וחומץ: ועל אגרת הפתוחה הזאת קמו ראשי שר הצבא אשר כאלף-המגן היו לראשם, ולקחו במאסר האנשים האלה אשר עָרבו למו במהיר כספם. ובעת ההוא אין לך יום שקללתו מרובה מחברו, מבעליגראד קול שבר בא, יום גבר האויב בשנת

השנתי (בום 1847 ע׳ 89) בט״ז אפריל 1741 בשנת פ״ו וחייו (ע׳ בשמות החדשים לאוקרנו יכלן) ור׳ הירש שפיצן היה אחיו שמת בי״ז שעפט. (1712) (ע׳ כפשוט לדיקים לה״ר לעווינזאהן ע׳ 76, וברשימת הבודלייונות לרמש״ש בהוספה לד י׳ ובדברי ליכן שם לד 50) ויש לתקן; והר״ן היה דיין בניקלשבורג (1695-8) ואח״כ ראב״ד בוואלמז, גם וואלף מזכירו בשלשה מקומות, ולא הבין שאים אחד הוא 125 א. ב. 552 ג. 1714 ג. וראוי עוד להזכיר, כי אולי הוא האיש שמסר להר״ד אפפענהיים כת״י הרמב״ם (נולד בווין 545 (תקמ״ה) וישב על כס הרבנות בק״ק כ״ש והמדינה) הנמצא בסעמינאר בברעסלוי (קינן 103) ויש עוד לשער שהר״ן שפיצן רכש לו הכת״י מבני משפחת וואליך, ור׳ אברהם הרופא מבית וואליך (שחי שהיה לשנת 1700) נודע בזמן הזה, ושחבר ס׳ לפואות, שבנו ר׳ יהודא ליב הדפיס תולאות ממנו בשנת 1700 (ע׳ תג״י לרמש״ג א׳ וברשימה הבודלייונית לרמש״ש 5726) ואולי גם הוא משבי ר׳ אברהם וואליך שמו רשום שם בכת״י על הלוח מנפנים (ע׳ המזכיר ו׳ 83, ובתולדות הרמב״ם לאלדב״ז ע׳ 30).

ז) השירה הזאת הובאה בדין אלפ״ל בית״א ושמו נעין בראשי חרוזיה: סנדר בן יוסף טויסק. והוא נדפסה (פראג 1688) ע׳ ברשימה הבודלייונית לרמש״ש סי׳ 3654.—

הה, רבים מבני ישראל הושלכו אז במצולות הדאנוי. ה) ואשר לא מת במים שמפוהו באש, ועל הנשארים במסתרים יצפנו לנפש חלכה, וכל הונם נשאר לשלל בידם. זולתי אלף וחמש מאות נשים וטף מבני היהודים והתוגרמים, נשארו בחיים, וכפי ידיעות אחרות כאלפים וחמש מאות מאיש ואשה עלו במספרם, אשר לא שלחו בם ידם לרעה ועל פי מצות שר צבא הקיסר לא נפל משערם ארצה. והנה גם אלה מבני ישראל שברחו מפני חמת המציק שם למצוא מנוח בקהלת שטוהלווייסענבורג, היו כהבורח מפני הדוב ופגשו הארי, כי גם שמה באה המצודה במצור א) ואולם אלה אשר נמלטו ובאו לתוגרמה ב) קבלם השולטון בסבר פנים יפות, ויעש עמהם טובות, ויפטרם גם מלשלם מס לאוצר המלכות. מהם הלכו ובאו לאויסתריה ג) ולאשכנז ד) שבי, ומתחת כף שוביהם העריצים נגאלו ויפדו בכסף רב ה). אף גם מנכבדי אנשי שם בעת ההיא לפי מעשיו יהולל הר' אברהם שפיטץ ו). אשר פזר כסף רב לקיים מצות פדיום שבויים.

1738) ה') עיין בקינת ר' יצחק בר' שלמה הלוי (ישורון ו' 437) וכ"י בגנזי נסתרות (ג' 17) נדפסת.

א) עיין בקורות היהודים בהנבר לה"ר יוסף בערגעל (ע' 65. ג.) אז בימי המצור באה תוגרמה הרב ר' צבי אשכנזי בן הרא"ב"ד מאפען ר' יעקב מווילנא, (1) ולגודל חכמתו יתמהו רבים (ע' בשה"ג א' צ' ב') ויבחרוהו להיות לרב בבוסנא סעראי, ואחר בא להאמבורג ואמשטרדם (2) .ג) בניקלשבורג היו בשבויים שנפדו, הרב ר' יונתן בן יעקב השוליא בשנת תל"ג בדוהרנפורט מאמר העתים לר"מ עזריה וספרו קשת יהונתן וספורי העשיות הקדשים בשנת תנ"ז וכפי עדותו של הסכמת הר"ד אפפענהיים לספרו הראשון, היה גם אחד ממנהיגי אונן ופרנסים (ע' ברשימת רז"ע בהוספה סי' 1801) ויש לשער שר' יונתן זה היה מפליטי טויסק. ד) מגולי אונן באשכנז היה ר' יוסף ב"ר שמואל וספר שירים ותפלות שלו נדפס בוואנדסבעק תנ"ג (ע' עמודי עבודה להרא"ל 96, ולמג"ש מלונדן 455.

ה) בשערי בערלין הובא גם הרב מאפען ה"ר יעקב בר' בנימין זאב מק' מווילנא, והוא ומשפחתו עמו יפדו שם נדיבי שומיהם הברנדענבורגים, ור' יעקב הנ"ל היה חתנו ומלא מקומו של ר' אפרים כהן מאפען נסתלק 3 אלול 1678, ובעיר האמבורג התראה פנים עם בני (הנחשב במתים) הר"ר צבי אשכנזי כמ"ש, ונסעו מזה לאה"ק ומת בירושלים בשנת הע"ג לחייו (ע' בקריה נאמנה להרש"ף ע"ד פ"ט). —

ו) נוסח מצבתו אלינו (באוריענט ל"ע ב' ה. 653) והקני' לעווי תקנתו בספר-

---

1) הוא הרב הנודע בשם חכם צבי וז"ל בשו"ת ח"צ (הוצאת אמשטרדם ולבוב 1858) : בהפוך ד' את העיר בודון דמיתקריא אובן בשנת תמ"ו וכו' ויוציאני ד' טרם נלכדה העיר וישלחני לרעות צאן קדשים בק"ק סאראי הבירה אשר בארץ בוסנייא במדינת טורקייא וכו'. המעריך

2) כמ"ש בהקדמת שם. שהיה לאב"ד בקהלות אלו: לקחתי לי אשה בת הרב הגדול כמהר"ר זלמן מירלש שהיה אב"ד ור"מ בק"ק האמבורג ואלטונא מגזע היחס ממשפחת המפורסמים באשכנז וכו' נראה שהיה ממלא מקום חותנו. ובאמ"ד היה לאב"ד בק"ק האשכנזים ואח"כ אחר מות מהר"ש חריף נתקבל הנ"ל לאב"ד בלעמבערג ישב בה עד שנת מותו, תע"ח. המעריך

3) כמ"ש בהקדמה לשו"ת ח"צ וז"ל : וזקני אבי אמי הגאון הגדול חסיד שבכהונה תפארת ישראל כמוהר"ר אפרים הכהן זלה"ה בעל שער אפרים וכו' המעריך.

ה׳ צבאות מאת ה׳ היתה זאת נפלאת, אלה מפה להרג ואבדן רב, ואלה מפה נצרפו בהלכה ובחרב. וכתנור א״ש נתחמם ונתלהב, ובעסק שכלו ובנתו וחכמתו. וכיוב חסדי ה׳ וחמלתו. נתן לו חן בעיני השרים עצומים. לפדותם מחיב בסך עצום ומסוים ונכתב הפדיון. בספר מקנה בגליון. בעט פרזלא בצפורן שמיר. ורע ירע כי ערב לזר. דעבדי שלוף דוץ. אשר באמרי פיו חרוץ. והנוגשים אצ״ם לאמר. מדוע עזבנו לשמור, ועידן עדנים ככר עבר. ולקחו את אמו ואחיו להיות לעבדים מוכנים. עד שיתפרע המעות במזומנים. ובדבר שצריך מתעסק בו נכשל הוא בו. בכן קמנו ונתעודדנו. לאשר נתעוררנו. ועשינו נדבה דגונה מסיימת מלבד דנדבה שנתנו לאיש קדוש כזה לידו וחפץ ה׳ בידו ישלח [יצ״ח]. ואחלינו בכל מקום אשר ידרוך כף רגלו הישרה. פתוח יפתח לו די מחסורו. אשר יחסר מחסרון שיוכל להמנות ומעות שיוכל לתקן עד כי ימצא וישיג די ספוקו אשר פסק אנפשיה להוציא ממאסר נפשות אסורים בבית הסוהר זוה״ יזהירו דברינו אלו מלפני עטרת מעכ״ת ומאתנו יראו וכן יעשו שארי מושבות בני ישראל הקרובים והרחוקים לעשות כמונו להיות לעזור ולסעד בסיוע שיש בו ממש ואל ידמוהו בעיניהם כהני גברא דאזלי מהכא להתם ומהתם להכא מה עלינו לספר בשבחו אלו היו כל הימים דיו וכו׳ והמאריך בשבחו מקצר, והמוסף גורע. וקצר המצע מהשתרע, חלקו ודאי ספון וגנוז וטמון במקום שאין העין שולטת הקרן יהי׳ קימת והפרי יאכילוהו בעלמא

(חיות) גוואנט אונ׳ בין זעלבשט אין שטורם גלאפן אונ׳ האב איין בריב גבראכט פון דען (קיסר יר״ה) אן דען (הערציג פון לוטרינגן) אונ׳ האב דען הערציג פיל געלט דר בייא פר שפראכן אונ׳ האב לאזן אויש רופן דרייא מאל אין דר אפראשיא דז מן זאל דיא יהודים ניקש טון אן איר חיות. אונד בין דאך זעלבשט מיט גלאפן אונ׳ האב מיר אן נהגנן מיין (פס) פון דען הערציג אונ׳ דיא הארפף (הערב) דיא איך האב פון דען פולישן (מלך יר״ה) אונ׳ האב אלי (יהודים) אין דר שול נטריבן אונ׳ סאלקווארד פר דר שול גשטעלט אונ׳ בין גלאפן אויף דער גאס וואו איך איין (יהודי) גזעהן האב אים אין דר שול גיאגט אונ׳ האב מיט נאטש הילף (ל״ה ספרי תורה) מציל גוועזן אונ׳ נאך ניקלש בורג גברכט מיט דיא (שבוים) אונ׳ האב דען יעניראל אויך פיל געלט פר שפראכן פר דיא סאלקווארד אונ׳ האב מוזן (ערבים) שטעלן אז וויא איך אויך דיא בוויז האב פון דען פיצא רייכש קאנצליר אונ׳ בין אלהער האב איך ניט גוואלט הרויש ציהן וויל איך נהופט האב איין (פדיון) אויש טקייא צו הבן אונ׳ גוא הבן זיא הרויש גשריבן זיא הבן גנוג צו טון מיט דיא (שבוים) אויז פולין זא האט מן (כעו״ה) אויף דען זעלבן בריב זענהדיג מייני ערבים תפוס גנומן אונ׳ איך האב מיך מיזן אויף דען וועג געבן אונ׳ סיך (מטלטל) צו זיין פון שטאט צו שטאט אונ׳ אויף דיא גמעלטי זאכן האב איך לויטר (כתבים) אונ׳ דיא (כתבים) ווערדן מיר ניט אן גזעהן איינר זגט ער פר שטייט זיא ניט דר אנדר נעמט זיך דיא צייט ניט אים צו לייאנן. אלזו האב איך מיר פאר גנומן דען דער דא קראנק איז וואלט גערן גזונד ווערן אונ׳ דר צירות איזף זיך האט וואלט נערן דרפון זין דרום וויל איך אייך איין (כתב) אויף טייטש אויש ליגן צו ארמאנן דר מיט אלי פיוזי הערצר דיא אן גאטט דען אלמעכטיגן גלויבן אונ׳ מיר צו העלפן דש איך זאל באלד דר לייזט ווערן אויש מיינר צרה אפן: (אונ דאש איז דר העתק פון דען בריב דק״ק ניקלשבורג) (חן וכבוד יתן ה׳ וכו׳) דעם נאך דז (ידוע ומפורסם) איז וואש דיזר קינן ווארטיגר (המשכיל והנעלה הר״ר סענדר בהר״ר יוסף טויסק מפראג) גטאן האט מיט דיא (שבוים דק״ק אובן) דא זיא איז בצוואונגן גוזארן. אונ׳ ווען אלי דיא וואשר טינט ווערן אונ׳ הימלר פאפיר קענט מן ניט דער שרייבן דיא (נסים ונפלאות) וואש אים גשעהן איז דס

תמ״ת בשעריה וכותבי הקורות את אשר קרס כזה מודיעים: האויב כבש העיר וילכדה וכשש מאות נפש נפלו שבי בידי האויב הצר הזה. וקהלת פארובה גרבה אז ביום ג׳ טבת תמ״ט סך מאה וחמשים אדומים כמצות פדיון-השבויים המוטלת עליהם, וגם אחרי י״ד חדשים נדרשו למו בכ״ה אדומים לתועלת זו יהיו. ונוסף לזה גם בניקלשבורג אחרי אשר מטה יד בן-היל אלכסנדר טויסק משלם לשרי הצבא את אשר הבט׳ח לתתם בתור שומרי-שכר, ויקימו ויקיפו עליו רוש ותלאה והושיבוהו במאמר ל״ט שבועות, ובהשתדלות גדולה ובבטחה מכמה אלפים זהובים לשלם בפעם אחת, יצא מבית האסורים. ועוד הטילו עליו שבועה שלא שלח ידו באוצרות היהודים היושבים באפען, בעת אשר נלכדה. ויתן לשומרי-שכר מבני החיל, ערבון חדש, את אחיו וב״ב ואמו הזקנה עמהם להיות למו בטוחות נאמנה כי שלם ישלם כסף הפדיום במועדו. וכאשר מטה ידו, הלך הלוך ונדוד לבני אחיו להחזיק בידו לצאת לישועתו בנדבותיהם. והוא בא לאויסתריה ואשכנז, ובהגיע גם האללאנדה וכתת את רגליו בארצות שונות, ובידו כתבי יושר להיות התעודה בישראל, כי איש-היל ישר ורב פעלים הוא בעמו; ואולם בראשונה לא מצא לו אזנים קשובות, ורבים בעמנו הכשרים השדוהו ברבר. לכן נאלץ היה לקחת הסכמות מראשי רבני ישראל והכמיהם בכל מקום שהם, למען יקבץ על ידו כסף הפדיום לנפשות בני ישראל. וידפיס מגלות עפות כתובות עברית ואשכנזית „משתי עבריהם, ועליהן מתנוססים שמות גדולי ישראל, כי יש שכר לפעולתו. וזהו צורת המגילה בראשה לימין צורת משה רבינו תקיקה, כשקבל תורה מסיני, ושם נאמר: ומשה היה מתוקן לגואל וראש לגואלים״ (ואולי גם אני שגאלתי שארית פליטת ק״ק אובן ממות, זכרה לי אלהי לטובה) ומשמאל הצורה נכתבו הדברים ומתורגמם עברית-אשכנזית בשפת ההמון, ומשם ואילך מתחיל טופס המגלה ובאורה כזה:

ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. *)

בהנתן דת בפמליא של מעלה מפי עליון, לשלח את אחינו בני ישראל יושבי אובן. לכלה ותיץ להכנעה ובזיון. לקעקע הגלות מפנה לפנה יחד עשיר ואביון. וימסרהו ביד ארונים קשים עז גר מדין. בת מטרד ובן טמיון. הקרה ה׳ לפניהם מקרה טהור את כהה״ר סענדר גברא רבא סברו לית מוכיר מן בויה. ברוך ה׳ אשר הפליא חסדו לו בעיר מצור, להיות לו לעזר, וכפסע בינו ובין המות היתה כמה מונים, כדי להציל נפשות אחינו ממיתת בזיונים. אספוהו וכתרוהו וסבבוהו סיבת כל הסיבות יסובבנהו ויצרנהו כאישון עינו וכנשר יעיר קנא קנאת

*) שלום וחן וחסד וכבוד יתן יי לכם כילכם הולכי תמים ויושר. אנשים ונשים ובחור ובתולה ועני ועשיר לכולכם אקרא שלו׳ נא אהו׳ (אחינו בני ישראל) דעם נאך ראש אונזרי (חז״ל) האבן גזאגט (באתרא דלא ידעי וכו׳) ואז מן איינם נים קען מאג ער זאגן ווען ער איז: (על כן) מוז איך אויך ווישן לאזן דעם נאך דז איך האב (כתבים) פון אלי דיא (גאונים ורבנים) אונ פון (שרים מלכים והקיסר יר״ה) וויא איך ב׳ מאות ושבעים נפשות מציל גווען בק״ק אובן) אוני׳ האב פיין

דלימטי לי שיבא מכשו״א לזכות בו ולזכות אחרים להשתדל ולעמוד לו לעזרה כתבתי וחתמתי שמי פה אמשטרדם יע״א. סדר כי ידעתיו וכו׳. ושמו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט. שנת הוא יושיענו לפ״ק

על החתום יצחק אביהב ונאם יעקב ששפורטש

הזכאי אשר נתגלגל הזכות על ידו לקיים עולם מלא. ולהציל אלפים נפשות מישראל. הלא הוא האלוף הקצין. כהר״ר סענדיר אשר היה שבע רצון. ומצא חן בעיני כל השרים ודוכסים ושרי צבאות המלחמה בעת אשר נלכדה העיר ק״ק אובן כידוע בהתחננו לפניהם בעד פליטת שארית עמנו עם אלהי אברהם אשר היה בעזרו. ותפלתו עשתה פירות ופירי פירות. ועבר פה עלינו. ועשינו עמו חטיבה מול חטיבה. להיטיב עמו בכל הטוב. וממנו יראו וכן יעשו בכל מקום ומקום אשר דבר המלך מלכנו על עולם מגיע. ובזכות מצוה זו תנצלו מכל פגיעה. ומאורע רעה. כ״ד המעתיר, היום יום ו׳ עשרה ימים לחודש חשון שנת תנב״ל :

משה יהודה בן לא״א הר״ר קלונימוס הכהן ז״ל ה״ה החונה פה ק״ק אמשטרדם יע״א ק״ל דאשכנזי׳ יצ״ו :

גם פה עבר עלינו האלוף כהר״ר סענדר הנ״ל. ועשינו עמו דק טוב כראוי ונכון, כ״ד היום יום ד׳ ח״ה דסכות בת״ן לפ״ק.

הקטן מאיר מרוידניץ פה קליווא לע״ע :

זייני (כתבים) דז מן אים זאל (מקבל זיין בסבר פנים יפות) אונ׳ אים צו העלפן איין איטליכר (יוהר מיכלתו) דז ניט (חלילה וחלילה איין תקלה) צו קומן זאל צו דען (רבי סענדר הנ״ל) דז ער מעכט קענן אהיים קומן (לזמן המוגבל) אונ׳ דר דאר צו העלפט דר העלפט צו איין (מצוה רבה שאין למעלה הימנה) דען וזען איר אויך גזעהן העט וואש מיר גזעהן הבן וויא דר מאן זיך (מתעסק) הוט גוועזן ביז ער דיא (שבוים) הוט פרייא גמאכט אונ׳ זיך דריין גגעבן (כי אינה דומה שמיעה לראיה) דען העט איר אים (כודאי) גהולפן מיט וואז נור מיגליך ווער אונ׳ נוא הוט איר ברידר (ברוך השם דיא צרות) ניט גזעהן. אונ׳ נאך מער דר צו וואש ער דר נאר גטאן האט אן דיא (שבוים מק״ק בעלאגרדא) אז וויא אים זייני (כתבים) אויש וויזן דיא ער בייא זיך האט. דארום פר׳ האפן מיר צו (השי״) דס אונזרי ריד אונ׳ גיבעט וואש מיר אן אייך ביטן אונ׳ בגערן פר דיזן קינן וואיטינן מאן (רבי סענדר הנ״ל) העלפן ווערן דען וער האט דש גהערט אודר גזעהן אזו איין יונגן מאן דר האט מיט זיך גבראכט צו פירן צו אונז נאך ניקלשבורג (ב׳ מאות ושבעים נפשות מישראל שבוים) אין שיפן אונ׳ אויף ווענן אונ׳ האט פיל (הוצאות) דר בייא גטאן אונ׳ פיל (בעלי מרחמות) דז זיא זולן גשוצט ווערן אונטר וועגן (ועל כלם דען קידוש השם) דיש ער האט מציל גוועזן (ספרי תודה הקדושים) איז דאך ביליך דאש מן אזו איינעם ניט פר לאזן זאל אונ׳ אים העלפן פארט דיש ער, ווירד זאל (אל מקומו לשלום) קימן (ובזכות זה) ווערט איר גבענשט ווערן מיט אלי ברכות וכו׳. על כן איר פרומי לייט וועןגלייך דיא גאנצי וועלט פר מיר טוט בעטן איז דאך דיא (תפלה) פון דען קרנקן זעלברט מער אן גנומן ובפן טוא איך קרנקר פון וועגן זארג אונ׳ (צרות) אייך ביטן (כעני בפתח) דז איר מיר זאלט העלפן איין איטליכר נאך זיין פר מעגן נאך דז איך אויך זאל גליזט ווערן אויש מיינם גלות אונ׳ צרות ובזכות זה ווערן מיר מיט אנגרר גלייזט ווערן אויש אונזרן שווערן ביטרן לאנגן גלות שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה אמן.

נאם הר״ר אלכסנדר בן לא״א כהר״ר יוסף טויסק ז״ל :

נאם אליעזר מענדיל דל ז״ל (!) החונה בק״ק ניקלשבורג והמדינה : נאם יוסף בן

הדין וכל המעשה צדקה ישאו מאת ה׳ ברכה המשולשת בתורה, ויזכו לראות בנחמות ציון בתפארה. להביא בכורים בשמחה ושירה. כ״ד הכיתב והחותם בפקודת האלופים הקצינים פרנסים מנהיגי עדה ישרה :

הקטן שמעון בן מ״ו הר״ר נתן זלה״ה קופל בק״ק פרנקפורט דמיין :

היו׳ ג׳ י״ז תמוז תנ״א לפ״ק :

ביודעי ומכירי קאמינא טרם בואי לכאן בהיותי בעיר ואם בישראל ק״ק קראקא יע״א. נתברר שמה אמתיות הדברים הנ״ל. בכן הנם לב יקח מצות ב״ז כסף בזוז זהב לרחמנות לאין נכ״ן לסייע למצוה רבא ולסעדו שלא לנעול דלת בפני גומלי חסדים והמברכו יתברך מאל המבורך כ״ע המדבר בצדקה. יום ג׳ הנ״ל נאם הקטן שמואל בא״א מ״ו מהור״ר צבי נקרא הירש זצ״ל ה״ה מקראקא חונה פה ק״ק פרנקפורט דמיין יע״א :

האלוה כהר״ר סענדר הנ״ל ה״ה פה אתנו וגמלנו אתו קצת הגמולו הטוב אשר פעל ועשה כידוע ומפורסם לכל בכן אני תכלה [תפלה] המדבר בעדו שממנו הראו וכן העשו קהילות ויחידים הקטן פה קנה וצוץ גרשון אשכנזי חונה פה ק״ק מיץ. יום ג׳ י״ז מנחם תנ״א לפ״ק

מה שכבר נתקבל ונתקיים מכל הבאים על החתום ומה שהועד והוגד על פה אנשים כשרים המכירים עמו ומעשיו ומקומו אין צריך עוד קיום מחדש כי אם היכי

ער זיך אין אזו סכנה גגעבן האט אונ׳ איז גלאפן צווישן (כמה אלפים) גליטי שווערטער אום מציל צו זיין כמה מאות נפשות מישראל דיא שון זיינן ווארן איבר ענטוועט (להריגה אונ׳ ממש) דש שווערט אויף איר העלז גלעגן איז אונ׳ גאט דר אלמעכטיג האט אינז גהאלפן דורך גרויש וויינן דז ער גטאן האט מיט איין פוס פאל פר דיא (ראשים) אונ׳ יעניראל דז ער זיא זאל איר האב אונ׳ גוט נעמן אונ׳ אין דר (שביה) דר צי נעמן אונ׳ ער וויל זיא ליזן אונ׳ האט דען יעניראל פר שפראכן איין (סך גדול) אונ׳ דא ער גקומן איז מיט דיא (שבוים) בייא אונז נאך ניקלשבורג זוא האבן מיר (בעו״ה) ניט קענן אלש אויף ברענגן אורזאך דז מיר האבן אנדרי (שבוים) גליזט דיא (בעו״ה) זיינן גקומן פון אלי זייטן. זוא האט דר (ראש דען רבי סנדר) אין איין תפישה גוואדפן (בכבלי ברזל] איז גזעסן (ל״ט שבועות) אונ׳ דורך גרויש (השתדלות) דאט מן דען (ראש) משוה גוועזן פר אים צו געבן (כמה אלפים זהו׳ ריינש) אויף איינם מאל דיקא אונ׳ האט מוזן איין שבועה חמורה טון דז ער האט ניט בהאלטן פון דיא (אוצרות) וואש דיא שבוים איר אייגיש גהאט האבן דא דס (מקום אובן) איז איין גנומן גווארן אונ׳ דארויף האט ער צו משכון גגעבן זיין ברודר אונ׳ זיין גאנץ גזינד אונ׳ זיין אלטי מוטר, נוא ליבן (רבותי) מאנן אונ׳ ווייבר אלי דיא זיך נענן נאך (זרע ישראל) לוגט אונ׳ זיכט איז דען דר זעלביגר מאן דש ווייט דר אזו פיל גיטאן האט אונ׳ האט (כמה מאות נפשות ישראל מציל) גוועזן ממש דורך (נסים ונפלאות) האט זיך אין גרושי סכנות גשטעלט אונ׳ ווערט נון אזו בצאלט (הן צדיק בארץ ישולם) דען שכר מוז דאך איטליכר האבן ווען איינר אויש ריזט פיל (מכ״ש דש כמה מאות) אלין איין נפש מישראל אויש ליזן (ע״כ) איר ברידר (בני ישראל) אונ׳ איר שוועסטער (בנות ישראל) באדם הערציגע, קינדר פון ברמהרציגי (אברהם יצחק ויעקב) גיבט איידר אוינן אונ׳ איהר הערץ אויף דען צער אונ׳ זארג פון דיזן מאן דען דש איז דר מאן זעלבר דר דא ניט בעו״ה שטאט צו שטאט אונ׳ דר נייארט מענשליכי פר שטאנד האט דר קאן דענקן וויא אים זיין (לב איז ע״כ) אהוועקט אייך אונ׳ זייט אנטוואכן אין איין איטליכר שטאט אונ׳ לאנד איז ווייט ווא אין גאט דען אלמעכטיגן גגלויבט ווערט וואו דיזר גוטר מאן ווערט קומן אונ׳ ווייזן

ס׳ 7266 (ע׳ שם ב׳ 444).

הרב אברהם בתברת פרדינדו מטולידו ורענאלדו שלשתם תרגמו יחד הלוחות לאזרכיאל (ע׳ שם ב׳ 444).

הרב מאיר משה פיליוס שער (שרה?) מורה ומלמד להאלי בן אבאם (ע׳ שם ב׳ 445).

אנדרי היהודי׳ לפ״ד רוגער-באקון, היה היהודי אנדרי לעזר מיכאל סקוטאס בתרגומיו, ובהעתקות מיכאל שקוט מספרי אריסטו רשימם נכר כי מעברית מתורגמים. (ע׳ שם ב׳ 457).

פרגוט בן שלם מגריגנט, הוביל ספרו המתורגם שי לכבוד המלך קארל מאניין (Anjou) אחי לודוויג הקדוש מלך זציליה ונעאפעל היה (ע׳ שם ב׳ 464. 500, וכרמולי 82).

אברהם, תרגם בחברת נרומר דע פלייזנס מאמר-הצמחים לגליניוס מערבית לרומית (ע׳ שם ב׳ 469).

אברהם מתורתוסא, מתרגם בעזר שמעון מגענוא הכומר מרוען ורופא וכהן להאפיפיור ניקלוס הרביעי (נבחר בשנת 1288) הס׳ מאבולקשים (ומתורגם עברית מרש״ט ור׳ משולם) ושמעון מגענוי תרגמו רומית לתועלת זו (ע׳ שם א׳ 1504 ב׳ 470).

פרנוס או פרניוס, תרגם בנעאפעל מאמר ברפואת הפצעים והמכות משזאן מעסוע (ע׳ שם ב׳ 471).

פרפטיוס במונטפשליר תרגם בחברת זשאן מברסקיא מאמר אסטרו-לאביקום בשנת 1263 (ע׳ שם ב׳ 472, וכרמולי 90).

שני בן עלי יהודי שהמיר את דתו פירש ובאר עשר המחברות לאקלידוס, ואולי היא ההעתקה הרומית מס׳ Judei super X. Euclidis מאת גערארד (ע׳ שם ב׳ 412, 507).

שמואל היהודי מפעץ (ולא היה רופא) ונעשה נוצרי, חי בטולידא סוף המאה הי״א. והוא שכתב אגרת לר׳ יצחק ראש ישיבה בסעדאלמעססע ותרגמה אלפונז באנהאס רומית, ונדפסת כמה פעמים (ע׳ שם ב׳ 479).

מיכה אללה מהנדס עברי מפורסם בימי השלטונים עלממון ועל מנזור ובן-דוד (זשאן מסעווילא) מתרגם בחברתו ספרים הרבה (ע׳ שם ב׳ 506) פאריז׳ —

מפעלת שפ״ע בשפות הלועזות

(מאת ד״ר מ. גרינוואלד)

במכ״ע יודישעס צענטראללבלאט היו״ל ע״י, החילותי תת דברי בענין הזה „מפעלת שפת עבר בשפות הלועזיות״ והנני להעביר גם באוצרך הטוב, מטיב חקירתי זו, וזהו „הלקט הראשון״ לפניך.

מהור"ר אהרן זצ"ל : יצחק זעקל בן לא"א מהור"ר ישעי' זצ"ל : נאם יצחק בן הר"ר מאיר ז"ל : זאב וואלף כא"א המפורסם מהר"ר משלם זלמן פיש הויף זלה"ה אויערבאך מגולי וינא : נאם יצחק בן הר"ר ישראל ז"ל אשטיינן : יהודה ליב בא"א הגאון החסיד מוהר"ר יאקב (פיסק זלה"ה) : נאם יהודה ליב בר משה ידליש ז"ל אינש : איש ?) תצלשוא נאם פרץ בלא"א מהור"ר צבי הידש זלה"ה : אליעזר בן א"א מהר"ר זלמן כהנא ז"ל : נאם אברהם בן הר"ר מרדכי זצ"ל סגידנג : דוד בר יצחק זצ"ל

מעתיקים־עברים בערב.

(מאת איזידור לאֶעב)

יקר הוא בעיני הספר „מתולדות רופאי ישראל" בשפת צרפת מהחכם ר' אליקום כרמולי (בריססעל 1844) את נעים לי ספר השני במינו מתולדות הרופאים בערב (ב' כרכים, פאריז 1876) להח" שבאו"ה לעקלערק, והנני מקריב לבית אוצרך את תולדות הרופאים העברים בערב ממה שלא הביא הח' כרמולי, וכן ע"ד מעתיקים העברים בערב, ואין מטרתי לחדש דבר בביהמ"ד הספרותי רק להודיע ממה שלא נודע בקהל-העברים ותרבה הדעת בעמנו. —

א ב ן - ד ו י ר (בן דוד) או זשאַן מסעוויללאַ, מעתיק ומתרגם נפלא היה, ומהיר במלאכתו, וחי ברענענאַם (ע' לעקלערק בס' 37).

א ב ר ה ם ה ע ב ר י המכונה שבת-אָרדה (Savasorda) מברצילונה (במאה הי"ב) והוא ר' אברהם בר' חייא הנודע למחבר ומתרגם ספרי אלגברה וגיומטריה ומצינו בביליותקה הלאומית בפריז שנים מחבוריו בגיאומטריה והנדסה (עי"ש ברשימה א' סי' 1048, ב' 1061) וס' עמבדום (Liber Embadum) תרגום רומי הוא מחבור שבתארדה הערוך בכל מפלאַטאָן הטיבורי. ונודע הדבר שתדגום זה יצא משני הספרים העברים הנמצאים בכ"י בביליותק ר'פאריז, ואולי נעשתה גם ביד פלאַטאָן הטיבורי (ע' לעק' ב' 387).

ב ן א ב ר ה ם. א י ש י ה ו ד י, מחבר ס' באיצטרולוגיא ומגישו למלך הגדול של השאראַצענים ושמו אלמנזור (או שם מחברו אַלמנזור) ותרגמו פלאטאן הטיבורי (ע' שם ב' 391).

י ה ו ד ה ב ן מ ש ה הנקרא „על-כהן" או „על-פאַקיה" והרופא מקרדובה מתרגם נפלא ומהיר במלאכתו מעתיק ספרים מערבית לקאסטילינית, ולדעת דאייורן שני אנשים נכללו בם (ע' שם ב' 442).

ה ר ב ס אַ ג. מחבר ומתרגם ספרים בהנדסה : ס' ע"ד שרשרות הכדורים וס' ע"ד האיצטרולביה וכו' (ע' שם ב' 444).

ש מ ו א ל ה ל ו י מטולידא מתרגם בתבונת ר' יהודה בן משה (ע' שם ב' 442).

ר ו ב ר ט ו ס היהודי מטולידו מתרגם ס' אלמגיסטו כמ"ש בקובץ פאריז י'

הדלים ולהביע לו אמרי תודה על אשר כבדני לתת לי מקום בתוך אספת-נשים נכבדות נשי-היל אשר פעלו ועשו גדולות בארץ והרימו כבוד ישראל מערמת עפר — ומה קט ערכי כי אחד במקהלתן ? עכ"ז לא אוכל תת מעצור לרוחי לבלתי הפיק מעינות תודתי חוצה והנה רגשות לבי אשר תסערנה בקרבי, תלהצנה אותי בחזקת היד להסיר צעיף העגוה מפני ולהגיש מנחת תודה על מזבח הכרת-טובה — ומי יתן שיהיה פרי עטי לריח ניחוח לאדוני ! הן שכחתי לדבר צחות, ומעט הנופת אשר הניקתני העברים כבר הגמלתי, אך בימי עלומי כאם את בתה סמכתני ועתה הה ! פנתה לי עורף ברחה כצל ממני, רדפתי אחריה ולא אוכל השיגה — הנני עומדת במשעול צר גדר מזה וגדר מזה, לא אוכל לשית עצות בנפשי בבחינת חוקי דרך ארץ — אם אמרתי אסתר במסתרים ולא אראה את פני כבודו הרם בדברי תשואות הן ורב תודה על הטוב אשר גמלני ועל הכבוד אשר כתרני — הנה אחטא נגד יופי-המנהג וטוב-טעם ואהי כאשה נבערה מדעת ותהליכות עולם זרות לה — ויחשבני מכפויי הטוב — ואם ארהיב בנפשי עוז לגשת אל הדר כבודו בפרי עטי אז יאחזני רעד בזכרי דברי רבותינו ז"ל : הוי זהיר בגחלתן של חכמים שלא תכוה, ואירא כי אהיה עליו למשא ויתרעם עלי על אשר באתי בלהג הרבה יגיעת בשר לשלול רגעי זמנו המקדשים לדעת ותושיה — כן ינע לבי ויגיד הגה והנה כנוד הקנה במים לא אוכל לחתור ולהגיע אל חוף האמת לדעת ברוח נכון ובטוח איך אבחר דרכי לבל אכשלה — אולם שעיפי השיבוני יהי מה אלכה ואשלם חובתי בדברי תודה הנובעים ממקור לבי מקור נאמן לא אכזב ואם אחטא המטרה, בקשתי שטוחה לפני הדרת כבוד תורתו לבל יאשימוני ולא ישת עלי חטאת, כי גלמודה אנכי פה עומדת, מימיני ומשמאלי אין גם אחד אשר יאלפיני דעת ואוכל להתיעץ אתו בדבר הלזה הצריך עיון-דק. ואך לעצת רגש לבי אנכי שומעת — לכן עתירתי שיהיה לרצון את אשר ירזמון מלי ולא אבושה מתקותי יברכהו ד׳ בבנים נעימים ברב אושר והצלחה כמשאלות לבו ונפש המשתחוה לפניו.

יעטטי וואהלענער.

כנהר יוצק שלום לכל משפחתו הנכבדה.

P. S. אל יתמה אדוני כי אחרתי עד כה באגרתי הזאת, הן אמנם ידידי ה׳ אלכסנדר לאנגבאנק הודיעני עוד בחורף העבר שיצא לאור ספרו אף גלה

בספרותנו ע"י אגרותיה עוד מימי „הכוכבים" הנדפסות שם. וגם לפני שנים בהוציא הד"ר קייזערלינג ספר אשכנזי ע"ד הנשים וקורותיהן בחכמה ומדע בשיר ומליצה גם היא. בין הנשים ההם ומקומה לא יפקד. והמכתב הראשון הזה, הוא קול תודה למחבר — הספר. ומכתב השני ערוך למורה ומלמדה בשפת עבר ה"ה המשכיל מו׳ שנידע אח"כ בשם הרופא ד"ר גאלדשמיד מהרובושאוו. — וזאת תהיה לנו לעדה עד כמה גברה בגאליציה התקופה מתמיה הספרות המדעית ופעולתה בדור העבר, כי גם בנות ישראל לומדות תורה ולשון ומתהלכה לדבר נאות בשפת-אומתה העבריה! ומי יתן וגם בתקופתנו זו תתקנאנה בתולות ישראל המשכילות, בסופרת הזקנה הזאת, אשר כימיה כן דבאיה תוסף לכתוב בשפת-עמה, אמנם תדבר נאות גם בשפות החיות. — המעריך.

א.) המשל בפי׳ הרומי:

Si tacuisses, philosophus mansisses (ותרגימו: לו החרשת והיית לפילוסוף ר״ל לחכם) דומה למליצת שלמה: גם אויל מחריש חכם יחשב. וכן (איוב) מי יתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה.

ב.) חכמי האקדעמיה בצרפת משתמשים בדבורם:

c'est un homme de chère comme vous et moi

(זה אדם מבשרי כמו אני ואתה) יש לו דמיון רב במקרא. „שאר בשר", ולא דוקא שאר דומה (chère) כ״א, לבשר. —

ג.) ההבדל בשפת צרפת בין מלת jour ומלת journe המורות על „יום" סתם ועל „יום שלם מזריחת השמש עד ביאתה, דומה לו בלשון ארמית -יום ויממא" וזה מקרוב הודיע הד״ר לאנדויער משטראסבורג (במכ״ע לטערבּאַטען ה׳ ע, 76) כי רק על יום שלם כלו נאמר יממא, וראיה מוכחת מתרגום (בראשית ז׳ ד׳) אנא מחית מטרא על ארעא ארבעין יממין *) והוה טופינא ארבעין יומין וארבעין לילין". ולפי״ז נאמר גם מלות an anée על שנה שלמה.

ד.) הצרפתי משתמש בדבורו: je me vis deux doigts de ma pert

(כשתי אצבעות היתה ביני ובין המות) נזכרת מליצה זו במקרא: כפשע היה בינו ובין המות. —

ה.) הסופר הצרפתי רוססאָ בספרו (נאָוועל העלואַזי ע׳ 67) אומר:

car je hais les mauvaises maximes encore plus que le mauvaises action'

(געלתי בחוקים רעים, ויתר הרבה במעשים הרעים) דמיון לו במאמר חז״ל הרהורי עבירה קשה כעבירה.

ו.) שם (ע׳ 124) נאמר: conserve ce precieux ami comme la prunelle de ton oeil

(ישמור את אוהבו הנאמן ראשון עיניו) דומה לו במקרא: ינצרנהו כאישון עינו. —

ז.) שם (ע׳ 56) כותב: je rugiis comme un lionne. (שאגתי כאביה תעורר irritée) דומה במקרא: ה׳ כאריה ישאג. —

ח.) משל הצרפתי אומר: aide-toi et dieu t'aidra משל-הלל הוא: „אם אין אני לי מי לי". —

שני מכתבים בספר *)

לעמבערג יום שני דחוה״מ סכות תר״מ לפ״ק.

אל כבוד הגבר הוקם על הרב החכם הסופר הנעלה הנודע בשערים לשם ותהלה מוהר״ר משה המכונה דאקטער קייזערלינג נ״י מגיד מישרים בעיר בודאפעסט ברכה ושלום!

אף כי עשתונותי תלהמנה בקרבי אם אהין לגשת מול הדרת כבודו בדברי

---

*) הד״ר ל. לא דק! כי גם בעברית מצינו „יומם" (שמות ג׳, במדבר ט׳, נחמי׳ ט׳) ויום סתם. המעריך.

*) הננו נותנים בזה שני מכתבים בספרנו מאשה חכמת לב ומופלגת הנודעת

אל בית „הספרות".

מאי"ש ספרו"תי, אשר לא יחפוץ בהתגלות שמו ונודע למעתיק נפלא בשירי הרומיים והיונים, הגיע להרדקציה מכתב ע"ד המאמר „קדש וחול להרב"ז" וויללער ותוכנו ועקרו מצאנו להביא פה בעת נעילת שער-החכמה,

א.) החכם הכותב אומר: האֶמער באילליאס מפאר ומרומם רק הגבורה והנצחון הגאות והאכזרות (בהגבור אחילעאום) גם המרמה (בהגבור אדיסעאוס) וכו' ובסה"ס פארו ורוממו מדת החמלה הרחמים והענוה וכו' בזה הראה הסופר הנכבד שלא הבין במח"כ כל עקר כונת המשורר כי באמת לא היתה לפאר ולרומם הגאות וכו' אבל להפך להראות לעין כל גנותה של מדה זו, כמה מגונה מדה זו כי רבים חללים הפילה והיתה מקור משחת לצרות רבות וגדולות שבאו על בני האחיים. וכן מתחיל השיר הראשון „שירי נא בת-אלהים את זמת אחילעאום בן פלת אשר רבים מכאובים הסבה לאחיים ונפשות גבורים יבים הורידה שאולה ותתן את גויותיהם מאכל לכלבים ולעוף השמים, בשיר 9. אמר איאקס לאהילעום. לב רע נתן לך אלהים ואכזריות חמה נעבור. . . לעומת אחילעאוס הציג המשורר את פטראקלוס: אבל חמול רחם נא כי על כן באנו בצל קורתך.

מכל אלה תצא כנגה כונת המשורר, לספר בגנותה של מדת הגאוה ולהזהר ממנה, הן נודע שכל טיבו של המשורר הוא שפעלות כל יצור מיצורי דמיונו תהיינה כלם מתאימות לתכונתו הפרטית סתירה אין בהם, ובאחילום התגשמה הגאוה שלטה בו כ"כ עד שנעשה לבו לב-אבן. והכי נגנה גם את שיללער שכתב דרמה „הגזלנים"? גם יש להעיר שאודיסאוס אינו איש מ'מה אלא „בעל ערמה" עצה ותחבולה המשורר קראו בשם: „פאלימעכאן" ופירושו בעל עצות או איש מזימות „פאיקולמעטים" „המתהפך בתחבולותיו" וכ"ז אינו מרמה.

ב.) הח' הכותב אומר: היונים בדעות ובמדות ובני ישראל, והיונים למדו צדק ומשפט מישראל, הלא קודם אלכסנדר לא היה שום-קשר והצטרפות בין היונים וישראל ולא נזכר בשום מקום ובימי אלכסנדר הספרות היונית המבחרת כבר היתה בעולם? ולא אכנס בדו"ד עמו כי מטרתו לשבח ולפאר רק אופן-הסוביעקטיפי, וכל וכוח ופלפול צריך שיהיה על שדה האביעקטיפי, ומטעם ה הן גם גאטהע לא זך בעיניו. —

ג.) מה ראה הכותב הנכבד לדמות ולהשוות הריסות טראיה לפלגש בגבעה? הן לא ראי זה כראי זה שם היה פתוי וכאן אונס אכזרי שאין כמוהו, שם היתה המלחמה בין שני עמים שונים נכרים זל"ז וכאן בין שני שבטי אומה אחת הצד השוה שבהם הוא. רק זה: שבשניהם אשה היתה סבת המלחמה; אבל כל דמיון והשואה צריך שיהיה בדברי עקרי ועצמי לא בדבר טפלי כזה ואין תועלת יוצאת מזה כי הנשוה ריב ומדון שבין אגמנון ואחילוס עם הריב

אזני ממה שכתוב שם על אודותי אולם הספר בעצמו לא נראה לעיני, וזה מקרוב זכיתי להשיגו ובקראי אותו לא עצרתי כח לשלוט ברוחי ותציקני להקריב לו אמרי אלה.

ב.

שלום וברכה, שמורה וערוכה מבת ההצלחה, לך מורי היקר!

מעת הפרדת מאתי ותלך לך לעיר מולדתך, להראות שם כי אתך תלין חכמה ודעת, עת יעל המות משחת לטרוף נפש בני תמותה יש לאל ידך להציל בלעו מפיו. כמה בשרי וכלתה נפשי לראות מכתבך הנחמד כאדמה צמאה על מטר תצפה, כן אנכי על דבריך יחלתי — זכור נא טרם הפרדך מאתי, כי שפתותיך נשבעו לי כי חודש ימים לא יחלופו אשר אתה עם דבריך הנעימים יהיו נפשי להשתעשע; למען יחשבו בעיני כדברי עמך פה אל פה וכאשר עיני תחזינה בנועם הדרת פניך, אמרת: אף אם גופי מאתך ירחק נדוד אכן נפשי בנפשך תה׳ קשורה לעולם; תדבק לשונך לחכך אם לא תזכר בי כן דובר פיך, אמרות טהורות משפתותיך נזלו אשר באזני עוד תצלינה — עת אזכור בם — לבי ורוחי מקפץ בי. לא תראנה עיניך איך אנכי עומדת באם הדרך מבלי דעת פנות ימין או שמאל. העמדתני על חוף ים לשון עבר לא אוכל לעבור בו עוד לא תרגלתי לשתות מימי המליצים כי עזים המה — מה יתעננו לבי ורוחי עת שמעתי לקח טוב מאמרי פיך רבות עשית עמדי עצמו מספר. כי כדבש לפי נמלצו לחכי אמרותיך — עת בארת לי מאמר נשגב חן חן על שפתותיך רפדת, מה נעים לאזני כי שמעו זאת! כל אכחיד זאת מאתך מעת עזבתני אני כעדר תועה בלא רועה — ולא אוכל להשביח רגשות רעיוני, כלם בפה אחד ישאלני. הידעת! כי מורך שכח השכחתיך? ואנכי אשיבם במר רוחי גם אני ידעתי הֶחָשו — ידידך! מורי! אשר המסרתני בידו טרם נסיעתך מפה, קצרה ידו להאצ״ל עלי חכמתו. כי זה האיש משה ערל שפתים הוא וגם סכלותו על תבונתו מתגברת. דמיתי כי גם זה יוכל עשות כמוך יוליכני לאטי לרגל המלאכה ללקוט שושנים משדי המליצה ולנטוע, באלה גם בנני, אכן תוחלתי נכזבה לשוא קויתי, אהה! בל אשמע עוד דברי שיר שַׂרְתָּ. מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה תחת צל קורתך —

מה נעמה לי להקשיב משלומך הטוב. כמים קרים על נפש עיפה, בן־היתה הבשורה הלזו מרפא לעצמותי, ואיך נמלטת מפח אשר טמנו אנשי בליעל על צעדי רגליך, רוח חדש נשב עלי ממרום מכנפי מלאכי רחמים כי שמע ד׳ רנתי התפללתי בעדך תרכב ותצלח על במתי המדע ולא תפול בחבלי הזמן — יותר העת לא תרשה להאריך. —

העלמה חובקת שפת עבר

לעמבערג 1837.

יעטטי מבית קעהלמאנן.

תמונת השר ר׳ יוסף פערל ז״ל

אָמַרְתָּ: יְהִי אוֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל!
פֹּה בְּאַרְצֵנוּ אָז בִּימֵי אֲפֵלָה;
חָצַבְתָּ עַמּוּד אֵשׁ־חָכְמָה—וַיָּהֵל,
שָׂרִיתָ עִם הַחֹשֶׁךְ וַתּוּכַל סֶלָה.
בֵּית סֵפֶר רִאשׁוֹן לְאַחֶיךָ בָּנִיתָ,
פֹּעַל פָּעַלְתָּ—תּוּשִׁיָּה עָשִׂיתָ. —

בְּנַפְשְׁךָ הָעֲדִינָה פִּנָּה שְׁפוּנָה,
וְלִפְנִנָה יְלָדִים דַּעַת וּתְבוּנָה.—
יוֹסֵף, נָאוֹר, דָּגוּל מֵרְבָבָה,
אֲלֻמָּתְךָ יָדְךָ מְאַלֶּמֶת
בִּשְׂדֵה נְדָבוֹת חֶסֶד וֶאֱמֶת —
עַד עוֹלָם קָמָה גַּם נִצָּבָה.

יעקב צבי שפערלינג

שבין דוד ושאול או מלחמת מענלוים ופאריז עם מלחמת דוד וגלית האם בעבור שבשניהם היתה מלחמת יחיד ליחיד ? וכן חסר הדמיון באספת צבא השמים המסופר באילליאס עם הספור שבאיוב. הדבר איה דמיונו ? עוד פרטים אחדים העיר הח׳ הכותב ודי לע״ע בזה . —

גם הגיעו עוד הערות על מאמרים שונים ותשארנה על השנה הבאה מאפס מקום בכרך הזה.

המעריך

הביבליותקים 1)

במכירת הביבליותקה הגדולה אשר להימן (חיים) מיכאל בהאמבורג חסרון גדול באשכנז היה לספרותינו ואשר לא יוכל להמנות; כי הביבליותקים הן המה כל אוצר יקר וחמדה גנוזה לחכמי-לב . ובשימנו על לבבנו ונזכורה אשר זה רח״ם לא השאיל מעודו ספריו לאחרים , כמה נפלאים ונכונים הם דברי ר״י החסיד (בס״ח תתס״ט) וישרים למבין :

„מעשה בחסיד אחד שמת והיו לו ספרים הרבה באו יורשיו ומכרו כל „ספריו, וצדיקים היו מתאנחים ע״ז. והיה שם חכם אחד, אמר : אל תתאנחו , „אגיד איזה עון גרם שאין הספרים נשארים ביד היורשים כי לא היה משאיל „ספר (ספריו) לבני אדם , — וטעמו ונמוקו עמו 2) ואין לאדם לחשוב כן, כי „טוב לו שילמדו בספריו וימחקו משיהיו הספרים במקום המוצנע ולא ילמדו „בהם. עכ״ל :

וביבליותקה סגורה ונעולה שאין אנו משתמשים בה היא כקרן מבוטלת , כגן-נעול וכבאר-סתומה. לכן חכמים הזהרו בספריכם !

דר. אהרן יעללעניק.

---

1) עי׳ אוריענט 1849 .

2) „כי היה אומר אני זקן ואם מטשטשו אותם והיו נמחקים, ולא אוכל לראות" כה הגירסא בס״ח ד״ל. המעריך

לתמונת

הרב הגאור ר׳ יוסף פערל *) ז״ל.

חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו
(קהלת ח׳ א׳).

שא נא עיניך, קורא נבון, על התמונה הנחמדה והיפה המתנוססת מול פניך — והתענג! ראה נא והתבונן בפני האיש הנכבד הזה, אשר עיניו מבריקות אור ההכמה והדעת, על שפתיו ירחף רוח החן והנעם, וצלם דמותו אומר כלו כבוד. הידעת אם לא שמעת שם האיש הנכבד הזה? הלא הוא הרב ר׳ יוסף, אשר ככוכב מזהיר עלה על שמי ארצו — ארץ גאליציה — ויפץ אור החכמה והדעת על כל סביביו; הוא יוסף אשר החל להיות גבור משכיל בארצו, ובשנת תקע״ד יסד בית-ספר לנערים ולנערות בעיר טארנאפאל ובכספו כלכל אותו עד יום מותו; הוא יוסף אשר הרהיב עז בנפשו להקים על בית-תפלה במשטר יפה אף נעים ובסדר עבודה טהורה המתאימה להפצי הנאורים כפי רוח התורה והזמן גם יחד, ובימי שבת ומועד הטיף שמה אמרי מוסר ויראת אלהים בלשון גרמנית צחה כאחד המטיפים הנודעים; הוא יוסף אשר שש ועושה צדק, העניק מטובו כמסת ידו לכל דורש עזרתו, הרים מאשפות המון אביונים ויקם מעפר הרבה דכים ונכי-רוח אשר פנו לעזרתו; הוא פערל אשר קם כארי וילחם עם מורדי האור אשר עמדו לו לשטן עלי דרכו בדבר בחירת הרב לעדתו, נפתולי אלהים נפתל עם המון מתנגדיו וגם יכל, כי סוף סוף הרכיב לאלוף על ראש בני עירו את ידיד נעורין את הגאון שי״ר ז״ל (בשנת תרל״ז); הוא פערל אשר בנו הנכבד ר׳ מיכל, נודע ג״כ לכבוד ולתפארת כאחד מגדולי הרוקחים, ובגלל חכמתו ונדבת-רוהו להתפאר הוקם על לראש ומנהיג על בית הספר והתפלה אשר כוננו ידי אביו ז״ל (כאב כן בנו!); הוא פערל אשר מלבד מכתביו היקרים „בכרם חמד“ השאיר לו שם-עולם לא יכרת בשלשה ספריו הנפלאים: מגלה טמידין, דברי צדיקים ובוחן צדיק, אשר בהתולי לעג ובחצי שנונים מגלים לפנינו את המדות הרעות והמעשים הזרים אשר הכו שרש במתחסדים ומתקדשים בעם, והוא פערל אשר כבדוהו ורוממוהו אנשי דורו בימי חיתו וגם במותו עשו לו כבוד גדול ורב, לא נעשה כמוהו עוד לאחד מאחינו שם, ובכל מקום אשר הגיעה השמועה הרעה ע״ד פטירתו, אבל גדול היה לאוהבי האור, והמטיפים הנשגבים כר׳ יצחק מאנהיימער ור׳ מיכל זאכס קשרו עליו מספד מר ויעוררו ויעירו את בני עדתם לבכי ונהי: „יוסף איננו, פערל עלה שמימה“! — 1)

אולם, האם העיפות עיניך, קורא משכיל, גם על אותות-הכבוד והיקר המתנוססות על התמונה אשר לפניך? השמת לבך על הרבידים הצמודים לפתילי תכלת כלוית חן להזהו וכענק לגרגרתהו של האיש המורם מעם הזה?

הסכת נא ושמע ותדע מה הן האותות האלה. 2)

---

*) נולד בעיר טארנאפאל (בגאליציא) כ״ד מרחשון תקל״ד (1773) ונפטר כ״ג תשרי תקצ״ט (1839). המו״ל.

1) עיין כרם חמד, שנה חמשית, מכתב ט״ו.

2) עיין יאהרבוך לבוש (Busch) שנת תר״ז, במאמרו של ד״ר הורוויץ — ותוסיף לקח.

וירוממהו למעלת „ראש הבית„ (דירעקטאָר) עם כל חקותיו ומשפטיו וזכיותיו, כמו שכתוב בפשתגן הכתב הזה בעצם לשונו (בכתב עברי) :

„אן הערדן יאזעף (יוסף) פערל אין טארנאפאל. זיינע-מאיעסטאט האבען „מיט אללערהאָכסטער ענטשליססונג פאם 16 טען נאוועמבער פ'. י'. דיא עררריכטונג „דער איזראעליטישען הויפטשולע אין טארנאפאל נאך דען בערייטס איינגעפיהר- „טען מאראליטאטען צו גענעהמיגען דענזעלבען אלס דירעקטאָר דיעזער הויפט- „שולע צו ערנעננען אונד איהם צו גלייך דיא ערלויבניסס צו ערטהיילען גערוהט, „זיינען שטעללפערטרעטער אונד זייגען נאכפאלגער, וויא אויך טויגליכע „לעהרער, זא לאנגע ער דאס אמט איינעס דירעקטארס בעזארגען ווירד, אונטער „בעשטאטיגונג דער ארדענטליכען בעהאָרדען צו ערנעננען. — אויך האבען זייגע „קאיזערליכע קאָניגל. מאיסטאט דענזעלבען, אין אנזעהגונג דער פאן איהם „געמאכטען אנזעהנליכען אויפאפפערונגען אונד דעם פאן איהם בעצייגטען „לאבענסווערטהען אייפערס, דיא מיטלערע גאלדענע עהרען-מעדאילע מיט „אהר אונד באנד צו ערלייהען גערוהעט.— וואפאן דער זעלבע, אין געמאססהייט „דעם דעקרעטס דער האהען שטודיענהאפקאמיססיאן פאם 25 טען פ. מ. צור „אנגענעהמען פערזיכערונג מיט דעם בייזאטצע אין קעננטניסס געזעצט ווירד, „דאסס דיא איינהאנדיגונג דער אללערגנאָדיגסט פערליהענען עהרען-מעדאיללע „אונטער אנדערן דעם טארנאפאלער קרייזאמטע אויפגעטראגען ווירד.

לעמבערג, אם 9 יאנואר 1821

(אונטערשריפט דעם גובערניאל-פרעזידענטען)

ועתה, אתם בני עדת ישראל הנאורים בעיר המהוללה טארנאפאל, שישו ולבשו כבוד כי בקהלכם כהן פאר הגאון שי"ר וכי על חוג שמיכם דרך כוכב מזהיר ביוסף פערל, וגם היום, בהכניסכם את נעריכם ונערותיכם אל „בית המדרש הכללי" המדבר בו, זכרו לטובה ולברכה, ברגש הכבוד והתודה, את שם מיסדו הנכבד אשר תמונתו הנחמדה הנני נותן לפניכם לענג כל מוקיריו ומעריציו הרבים 3), אשר בקהלם אתחשב גם אני.

ח"י גורלאנד

מיסד של ב"ת-המדרש הקלאססיקי והרעאלי בעיר אורעסא (ברוסיא).

---

3) ובזה מלאתי לחובה להגיש את תודתי הכפולה לידידי הנבון, מוקיר חכמי ישראל ודורש טובתם, ה' מאריץ טעננענבוים, איש טארנאפאל, אשר הואיל להגיש לי ש"י את תמונת יוסף ובנו היקר ר' מיכל וגם שתי התעודות המובאות, אשר כמוהן איננו נמצאן היום, ורב תודה גם להמו"ל בעד מפעלם הטוב במקצוע זה.

ח"י

הרעיון הגדול והנשגב ע"ד הכנת בית-ספר לנערי ב"י כבר החל לפעם את הרי"פ עוד בימי נעוריו כאשר ארח לחברה עם החכמים הנודעים: ראפאפארט, קראכמאל, בלאך, בודק ודומיהם, רק סבות שונות ומקרי הזמן מנעוהו מלהוציא את מהשבתו הרמה מכח אל הפעל, ואך בשנת 1813, כאשר סערות העת קמו לדממה, העיר טארנאפאל וסביבותיה נסבה ונספחה אל ממשלת רוסיה, וספרי התקנות וההנהגות כבר הוכנו, נפתחו שערי הבית —במעון המיסד— לששה עשר תלמידים מתחילים, באשר כל ההתחלות קשות. מיום ליום כבוד הבית החדש הזה הלך הלוך וגדול, מעשי ידי המיסד להתפאר מצאו חן וחסד בעיני שר הגליל, הסינאטור הרוססי Theyls, אשר עמד לימינו ויעוררהו ויתמכהו כפי מגעת ידו, מספר התלמידים עלה היש מהר עד מאה לשמחת בעל-הבית ומוקיריו, עד כי בשנת 1815 עלה בידי הרי"פ לבנות ולהכין בית גדול ורחב-ידים ממיטב כספו —החצי האחד לתורה ולתעודה והחצי השני לרנה ולתפלה— ובימי הבכורים חגגה עדת ב"י חגגה חג חנכת-הבית, והעיר טארנפאל צהלה ושמחה! והמיסד הנכבד, מלבד שראה ברכה ופרי בעמלו, זכה לגדולה וישא חן וחסד בעיני הקיסר אלכסנדר הראשון, אשר לאות כבוד ויקר העניק לו רביד זהב צמוד לפתיל, ככתוב הדר בפשתגן הכתב הזה בעצם לשונו (אך בכתב עברי):

„אן הערין יאזעף (יוסף) פערל אין טארנאפאל. מיטטעלס אללערהאכס-
„טער ענטשליססונג פאן 4 טען יוני ל'. י'. (1816) האבען זיינע קאיזירל'
„קאניגליכע מאיעסטאט דיא טראגונג דער איהנען פאן דעם רוססיש. קאיזירליכען
„האפע פערליהענען גאלדנען עהרען־מעדאליע אללערגנאדיגסט צו בעוויללינען
„גערוהט. איך איבערגעבע איהנען דאהער דיא דיעס-פאלליגע מיט האהעם
„פראזידיאלדעקרעטע פאם 10 טען סעפטעמבער ד'. י'. צאהל 3719 מיר צוגע-
„קאמענען עהרען־מעדאיללע מיט דעם בייזאטצע מיר דיא ריכטיגע איבערנאהמע
„דערזעלבען מיטטעלסט איינע מיר צו איבערגעבענדען עמפפאנגסשיינס דעם
„עהעסטען צו בעשאטיגען.

„טארנאפאל, אם 20 טען סעפטעמבער 1816

(אונטערשריפט דעם קרייזהויפטמאננעס).

התהלות והברכות והכבוד שנחל החכם פערל מכל אוהבי האור ומשרי המלוכה העירוהו ויפעמוהו עוד ביתר שאת וביתר עז לצעוד הלאה לבלי-חת עלי דרכו העולה למעלה למשכיל, ואחרי אשר הממשלה החליטה לסעדהו ולתמכהו בקרן קימת, הוסב בית-ספרו הקטן לתור מעלת בית-מדרש גדול (דייטש-איזראעליטישע הויפטשולע), אשר לתלמידיו נתן הרשיון להכנס אח"כ אל בתי-החכמות הגבוהים, כי מלבד הלמודים בדקדוק ותלמוד ודת ישראל שמעו שמה לקח בכל המדעים הכוללים ובלשונות שונות, והרב המיסד, בלי לרדוף אחר הכבוד כי הבית הרם והנשא הזה יקרא בשמו היקר (דיא פערליישע שולע), נדב לבו הטהור דבר טוב לתת במתנה לנחלת-עולם את ביתו וחצרו עם כל קניניו אל עדת בני עמו— למזכרת אהבה ותודה, ובגלל נדבתו הנעלה הזאת משך עליו עין חסדו של הקיסר פראנץ הראשון אשר עטרהו וכבדהו ברביד זהב שני

תמונת החכם ר׳ דוד גארדאן ז״ל

קִינָה לְדָוִד

על-מות הסופר הגדול ר׳ דוד גארדאָן מו״ל מכ״ע „המגיד״
(נפטר ביום ועש״ק ט״ז אייר התרמ״ו בשעה ד׳ אחר הצהרים).

דָּם לִבִּי אֶשְׁפֹּךְ כַּמַּיִם,
וְאֶכְתֹּב בְּדִמְעוֹת עֵינַיִם:
„דָּוִד עָזַב אֶרֶץ הַחַיִּים„!
גָּדוֹל נָפַל הַיּוֹם בְּיִשְׂרָאֵל,
אַבִּיר הַסּוֹפְרִים שְׂפָתוֹ לָאֵל.
רַבַּת עָמַל לְאֻמָּה עִבְרִיָּה,
דִּבֶּר נְגִידִים וַיַּעַשׂ תּוּשִׁיָּה.
אָבַד עַמִּי כְּלִי חֶמְדָּתוֹ —
נִחוּמִים אַיֵּה, אֵיפֹה תְּמוּרָתוֹ? —

יעקב צבי שפערלינג

מכתבי ר׳ דוד גאָרדאָן *)

מעלתו במכתבו אל ידידנו בעל „המגיד" הניא את לבבו מלמכור את זכותו על המגיד כאשר שמע מה׳ בודק. ומפני כי הדבר נוגע גם אלי, ע"כ ארהיב בנפשי עוז לדבר למעלת כבודו דברים אחדים גם אדות הענין ההוא, ע"ד „דאגה בלב איש וכו׳ אחרי כי לבי אומר לי אשר כבודו דורש טובתי כאוהב נאמן אף כי לא נתכבדתי עד היום להיות נחשב בין מכיריו ומיודעיו, אך כמים הפנים לפנים.

זה לי עשרים שנה בעבודת המגיד, ולא אעשה בנפשי שקר אם אחליט כי התברך בגללי. כל מה שכתבתי מצא חן בעיני הקוראים ומשך הלבבות אליו.

בהמשך הזמן נתגדלה הכנסת המגיד. זה כשתים עשרה שנה היתה הכנסתו, אחרי נכוי כל ההוצאה, לערך שלשת אלפים ר"ט, ועד הקיץ העבר הי׳ לו יותר מן ב׳ אלפים אבאנענטען, תחת אשר בבואי הנה היה מספרם רק ד׳ מאות. ידידנו בעל המגיד ת"ל עשה עושר גם כבוד. רבי (דר׳) יתקרי, חכם יתקרי וכבודו מלא עולם וגם צרור כספו איננו נקוב. ואנכי ? יאמין לי כבוד ידידי כי לא אחוש לכבוד המדומה, אף כי כל פעלתי רק אנכי היה למענהו. נחבא הייתי אחורי הכלים ושמחתי בכבוד ידידנו בעהמ"ג כל זמן שלא חסר לחמי. במשך כל העשרים שנה אשר הקדשתי כל כשרונותי וכחי לעבודת המגיד ושערותי הלבינו בה, לא קבלתי בשכרי רק ג׳ מאות ר"ט לשנה! חי ד׳ אשר עשה לי את הנפש הזאת כי כנים דברי! הן אמנם הבטיחני בעל המגיד, כן בע"פ וכן במכתבו שכתב אז אלי לענגלאנד לבא אליו (והייתי אז בן כ"ד שנים) כי בכל אשר תרבה הכנסת המגיד כן יוסיף על שכרי ולא יחסר לחמי, אך לא קיים הבטחתו ובכל הזמן הרב ההוא לא הוסיף לי אף פרוטה אחת. ואם ישאל כבודו מדוע נשארתי? על זה אענה כי היתה קשה לי הפרידה מהעבודה אשר אהבתיה מאד ולאסוני הנני מבני עולם הדמיון (אידעאליסט) בכל דבר ולא מעולם המעשה (פראקטיש) ורצוני להשכיל להיטיב לבני עמי גבר על הכל ברוחי וארבץ תחת משאי. ואחרי כי הסך הנ"ל לא הספיק עוד למחית ביתי גאלצתי לכונן פענסיאן לנערי אחב"י מרו"פ וזה היה עיקר פרנסתי, אף אם היא מלאכה כבדה מאד, בכל זאת הייתי שמח בחלקי כי יכולתי לפרנס את אשתי וטפי. אמנם בסוף החורף משנת 77 חרב גם מקור פרנסתי ההוא ומסיבת המלחמה וטעמים אחרים חדלו משלוח נעריהם אלי חסר לחמי ממש, ואז החילותי לדרוש מידידנו בעהמ"ג להוסיף לי לכל הפחות עתה (ומה שעבר אין). על שכרי באופן שאוכל להחיות ב"ב, אך הוא ענה ואמר: „תת לא אוכל!" ידעתי כי כמעט דבר זה לא יאומן כי יסופר — אך כן הוא, כה יעזרני צורי להוציאני ממבוכתי! אך אחרי שהרביתי עליו רעים אשר ידעתי כי דבריהם ותוכחתם יעשו רושם עליו עד"מ הרב ומש"ש בווילנא, ובובער ועוד אשר הוכיחו דרכו על פניו נעתר והוסיף לי עוד מאתים לשנה. אף כי גם זה לא יספיק עוד למחית ביתי, בכל זאת קבלתי באהבה ואסבול. אך מעט שהוסיף הסך הנ"ל רוח אחרת עברה על ידידנו בעהמ"ג והחל להשתדל בכל יכלתו למכור את „המגיד", וכתב לארבע רוחות העולם, ודרש בראשונה, טרם נאסר המגיד לבא ברוסלאנד, סך עשרים אלפים ר"ט, ואח"כ עשרת אלפים, וגם הי׳ לו משא ומתן אדות זה עם ה. בודק. כל זה הי׳ במשך כל ימי הקיץ העבר, וחיי היו תלואים

---

*) הודענו מכבר לידידנו, שבדעתנו להוציא כל מכתבי סופרנו היקר המנוח ר׳ דוד גארדאן והנה הואיל בין חכמינו וסופרינו לכבדנו גם במכתב זה, ה"ה ידידנו הרב החכם המליץ מהר"פ ניעזעם מלייפליג, ובהלכותו לספחהו אל תמונתו, כי ענינו נושא חלק גדול בתולדות הרד"ג. ובשנה הבאה נעבור מכתבים ספרותיים אשר נושאם יקר ונכבד להתפתחות הספרות העברית החדשה. — המכתב הזה ערוך מיום 16/3 1878. המו"ל.

חזות קשה הגדתי למעלתו בזה על ידידנו הנ"ל אך חי נפשי כי כן הוא, והנני במבוכה גדולה כי מחוסר פרנסה אנכי ר"ל, וזה שכרי בעמלי זה עשרים שנה לטובת הכלל. ידעתי כי דברי אלה יהי׳ לכבודו לו לבדו ואין לזרים אתו, ושפכתי שיחי לפניו והגות רוחי בתקותי כי אולי יוכל מעלתו אח"כ לעת מצא להיות לי לתועלת אצל ידידנו בעהמ"ג כי גם דבריו נשמעים מעט אצלו. ואנכי על משמרתי אעמוד ואנסה בכל כחי לשאר בעבודתי ואולי יצליח לי להטות את לב בעהמ"ג לחפצי אז לא אפרד ממנו כי קשתה לי הפרידה מעבודה שהלבינו בה שערותי וגם אהבתי את זילבערמאן למרות כל הרע אשר עשה לי ואשר השתמש בכשרונותי רק לטובתו. אקוה כי בעת שאדרוש מכבוד מעלתו לדבר דברים אחדים אדות עניני אל בעהמ"ג, לא ימנע הטוב ממני. כרגע נחכה לראות מה יעשה ד׳.

עוד הפעם אבקש את סליחתו על הטריחו אותו בקריאת דברי, דברי להג ואקוה כי ידין לכף זכות את ידידו מכבדו ומוקירו בכל לבו ונפשו.

דוד גארדאן

תולדות הח׳ ב"ג מפאריז.

(כתובות בידי עצמו)

Autobiographie

תשואות חן חן לידידי שא"ג כי אני רואה ממכתבו זה וגם ממכתב הקדם שהגיעני כי מצאתי חן בעיניו וכי הוא חפץ ביקרי ועל כן רוצה לדעת קורות ימי חיי ורוצה לראות זאת פני ברשימת אספקלריא שאינה מאירה, אך לו ידע מה שאדע אני מקורותי בימי חיי לא בקש ולא שאל כזאת כי מה יסכון לו לדעת קורות איש מסכן ולא חכם אשר נולד בכפר קטן סלודנא שמה סמוכה לעיר למזא לא רחוק מווארשא אשר גרו שם כעשרה משפחות בני ישראל אשר לא ידעו כי נמצא על הארץ מדינה אשר שמה צרפת לולא באו שם הצרפתים ונפליון הראשון בראשם בשנה השביעית לימי חיי והצרפתים ר"ל אנשי החיל צעקו ללחם לבן ר"ל די פאן בלנק (Du pain blanc) ואיש לא ידע מה הם רוצים, לולא בא שם שר צבא יהודי אחד ויבאר להם בלשון עברי: הם רוצים לאכול לחם לבן כמנהג צרפת ולא לחם שחור כמנהג פולין ויתמהו איש אל אחיו ויאמרו מן הוא כי לא ידעו מה הוא איך ערל בשר וערל לב ידבר בלשון הקודש כי לא יאומן כי יסופר להם כי בארץ צרפת גם יהודים המה שרי צבאות בראשי העם ואיך יעלה על לבם כי העם אשר בארץ פולין הוא כטיט חוצות וכתבן לדוש מהם יצא חוטר ושבט מושלים בארץ צרפת. ובאותה שנה תקע אבי איש תם שמו כשם מלך מוקדן אלכסנדר ואשתו היא אמי הצדיקת רבקה בעיר קטנה א) . . . עיר

א) לזכר נשמת אמו כתב ב"ג (בהמגיד תרכ"ז לד 3.) שנפטרה ביום הזה והוא י"ט טבת וכן בהמגיד תרל"ג ידבר ב"ג מתכונת אבותיו בזה"ל; בענין ידיעת האדם שידע תומי נפשו אני היה לי לזה עזר גדול ונפלא מימי נעורי וזהו: אבי היה מחסידי בני אדם ומטוביהם ויותר צדיק מהם והיתה אמי רגזנית ורבת המהם והגיעה אל זה המדרגה עד אשר רבתה עם נערותיה והכתה אותם והיתה חולקת על אבי ולועקת עליו תמיד ושקלתי מדות אבי הטמודות נגד מדות אמי המגונות וידעתי יתרון אבי על אמי והסכתי את אבי להתדמות בו במדותיו ושנאתי מדות אמי והרחקתי מהם וכו׳

מנגד, כי מה אעשה אנכי עתה אחרי כי לא למדתי מלאכה או מסחר להחיות בזה את ב״ב ? — ובראותי כי רעה נגד פני, החלטתי בדעתי להפרד ממנו ולהוציא אור מכ״ע חדש על שמי במקום אחר, והגדתי לו את זאת. זאת היה בראשית החורף הזה, וגם התילותי לעשות ההכנות הדרושות לזה. אז התעשת ויתאמץ להחזיקני, והצעתי לו כי רק אז אשאר אצלו ואשובה ארעה צאנו אשמור, אם יתחייב עצמו נאטאריעל שלא למכור את המגיד כל זמן שלא אעזבנו, ואם יתן לי חלק שוה מההכנסה. והנה בנוגע לנתינת חלק נתרצה לתת לי חלק שוה מההכנסה כאשר היא כרגע, וכאשר יתבטל האיסור של המגיד ויוכל לבא לרוסלאנד כמקודם, אז יחפוץ לתת לי שליש ריוח גם מהכנסת רוסלאנד. ככה הוא מצב הענין כרגע. והנה העיקר אצלי הוא התחייבותו שלא למכור את המגיד כי בחלה נפשי להיות תמיד ביראה ופחד אולי ימכור והם חיים התלואים מנגד — אך זה לא יחפוץ לעשות בשום אופן. מזה אוכל לשפוט כי עוד רצונו למכירה ומחכה רק על ביטול האיסור למען יוכל לדרוש אלפים ורבבות ואנה אני בא ? על הבטחתו (בלי התחייבות אמיתות עפ״י דינא דמלכותא) לא אוכל להשען עוד כאשר הורני הנסיון, ובאמת אין לו צורך עוד לעמוד בראש ההנהגה כי ברוך ד' יש לו רב, ולו רק בן אחד שופט הגליל ומבקש לשבת במנוחה, ובל״ס ימכור כאשר יקרה לו כרצונו, ואני בעניי אנא אני בא עם בנים ובנות קטנים וגדולות ? — מפני זה מחויב גם אנכי כעת לעשות מה לביתי ולדאוג לאחריתי. אם הילדים שואלים ללחם אז נשמטים האידעאלע אחד אחד ולא ישאר רק ההוה החזק מצור. מובן הדבר כי עלי לשאת עין רק להוצאת מכ״ע חדש כי נסתי באלה ודרך אחרת אין לי להחיות ב״ב.

הן אמנם ידעתי גם ידעתי כי משען-לחם זה שאנכי מבקש להכין לי משענת קנה רצוץ הוא בימינו אלה; כי מלבד שדרישת לשון עבר הולכת ומתמעטת ותורה מונחת בקרן זוית גם באשכנז גם ברוסלאנד, היתה עוד הוצאת כתבי-העתים לבני ישראל עתה למלאכה ולא לחכמה, וכל בעלי המלאכה הזאת הזילוה כי הראו ערותה. הה, מי המה השלישים בדעת הקהל בינינו כעת? זקנים אשר משער שבתו ויפג טעמם ורוחם, או תלמידים שלא שמשו כל צרכם ולא נגמר בשולם; ועליהם נוספו סוכנ־יהם ומשמשיהם אשר רבם זיפנים ורמאים ויניאו את לב העם מאחריהם, ובכן אין טעם וריח ואין מגמת-פנים (טענדענץ) בכתבי העתים הרבים לב״י אשר שרצו בימינו כצפרדעים, ואין תשוקה וחשק להם בלב הקוראים מביני דבר לאשורו וחפצים באמת בהטבת מצב הרוחני של העם. כל זאת ידעתי גם אנכי ונפשי מרה לי; אך בכל זאת ההכרח לא יגונה. ואם לא תשאר לי דרך אחרת אחזיקה בהרעיון ההוא כהצולל במים אדירים התופש גם בשבולת להציל נפשו. מלבד זה אדמה כי עוד מקום הניחו לי הרעדאקטארים העברים להתגדר בו, וכי לא רבים כמוני מוכשרים למלאכה זו. אנכי תכנתי רוח בני עמי זה לי עשרים שנה, ויודע אנכי מחסורי רוחם ולשוני אתי לדבר אליהם בשפה צחה וקלה והרבה מעות יש לי לרצות. ידעתי במה להמשיך לב העם לחכמה ומדע ומדות טובות, ועוד אוכל להשכיל להיטיב לבני עמי ואולי גם אוכל לתת בזה לחם לב״ב. לבי אומר לי כי לכהפ״ת אמצא חמש מאות חותמים בין רבבות אלפי ישראל ואז יהי׳ לי מזה יותר ממה שנותן לי ידידנו בעהמ״ג ואהי׳ ברשות עצמו וחיי לא יהי׳ תלואים מנגד; כן אקוה כי המצא ימצאון לי סופרים נכבדים שידעו להכיר ולהוקיר פעלי לטובת העם. עתה ידי אסורות וידידנו בעהמ״ג כל ישעו וחפצו למלאות הגליון ובפרט הצופה, בפלפולים של הבל וכדומה דברים אשר לא יסכן עלימו משכיל על דבר אמת, וכל דבר טוב אשר יבא בהצופה הוא רק ע״י השתדלותי.

לא ידעו מאומה מדברים כאלה ואיך נאשים עיר קטנה כזאת אשר גם אם עבר בה דרך שם הגאון בעל ש״א ז״ל בהלכו לפ״פ דאדר להדפיס ספרו וגם הגאון ר״א דאנציג הלך למסעיו לידידי לייפציג דרך העיר הזאת, מה יכלו ללמוד מהם, והלא אז היה ראוי להאמר באמת, אם יאמרו לך יש תורה בישראל תאמין אבל אם יאמרו לך יש חכמה בישראל אל תאמין. ולא היה בביהמ״ד בעיר יורבלאוו שום ספר חכמה כי אם ספר עבורנות (כן ספר לי פיליפאווסקי הנ״ל) ואם כל זאת ברוב עמל ויגיעה קנה לעצמו ידיעה לא מעטה בראשית הלמודים ויסודי המספר וגימטריות וחכמתו זאת עמדה לו במדינת בריטניה עד כי יאמר עליו וישמן וכו׳. ויהי כשמוע שמעי כי גם אני מהשוקדים בלמודי השמושיות בא אלי לשמוע ממני שאלות אשר לא ידע להתירם ואני הוריתי לו התירתם ויאהב לשבת עמדי. ויעתק משם (עיר יורבלאוו) אהלו וישב בעירי בידעו כי יקבל תועלת בלמודים ממני וכו׳ והיטבתי לו בכל אשר יכולתי, וכן הנה אחרי כי נפרדנו איש מרעהו אני הלכתי לברלין והוא הלך ללונדאן ואחרי כי ישבתי בעיר ברלין כארבע שנים אנוס הייתי לרדת באניה סוערה לונדינה לראותו פנים וכו׳.

והנה פיליפאווסקי האמור היה אמן נפלא במעשי ידיו וראוי להאמר עליו כאשר נאמר על רפאל המצייר המפורסם מאד כי בכל אשר נגע אף אם בכלי עץ נעשה תחת ידו כלי זהב והוא היה מהיר לשמוע בלמודים ובמעט זמן למד לכתוב לשון בריטני וירד לעומק מליצת סופריהם הגדולים וכתב גם ספרים ככתבם וכלשונם ואחר איזה שנים נתקבל להיות סופר ומונה בחברה חדשה הבטחת חיים בעד המתים (לעבענספערזיכערונגספעראיין) ונאמר לי כי לא נמצא בכל ארץ בריטניה ששה אומנים כמוהו ולא דבר ריק הוא לכתוב ולהדפיס ספרים בחשבוני הלוגריטמן ובחשבוני הערכים הנצרכים מאד לחשבוני מלאכות החברה וקבל שכר רב בעבורם ויתר הספרים אשר כתב בדברים אלו אין לי לספרם כי המה כתובים על דברי הימים לחכמי בריטאניה, אבל ספרי חכמי בני ישראל אשר הוציא בשם ספרי חברי „מעוררי ישנים״ אשר החבורה הזאת לא היתה ולא נבראה אולם למשל בפיו היתה אלה המה הספרים. א) ספר היוחסין השלם (אני העתקתי כלו באוקספורד והוא לקח ממני בכח הכתוב בראש כל ספרי ישראל בפולין אע״פ שאמרו חכמים וכו׳. ב) ספר המחברת למנחם בן סרוק מועתק מחמשה כת״י. ג) השגות דונש והכרעת ר״ת. ד) ספר העבור לר׳ אברהם בר חייא. ה) ספר מצרף לכסף לר׳ עזריה מהאדומים. העתקתי מכ״י עצמו באוקספורד וקבלתי שכרי משלם הכתובים בראש הספר ו) מועד מועדים וכתוב שם בראש הספר כי אני והחכם סלונימסקי גנבו ממנו למודים בחכמת העבור. ועוד ספרים קטנים שאין לספרם כעת. ומי שלא ראה הספרים האלה לא ראה כבוד לספרי חכמי ישראל כי לא נדפסו ספרי ישראל מדפוס בומבורגי עד דפוס פרופס בהדר ויופי כמוהם כי כמעט לא היה כמוהו אומן יד בסדר האותיות בדפוס ובחירת נייר לבן וחזק מנייר בריטניה והנה סימני הספרים האלה ידוע גדולתם וחכמתם לכל ישראל ואין להגיד תועלתם, אך זה ספר מועד מועדים שרובו מלאכת עצמו וזה כתוב בעמוד הראשון בלוח הדפוס: וכו׳ ספר מועד מועדים בדבר חקות העבור ומועדים לבני ישראל. ועוד נלוה אליו תשלום היוחסין הכולל ועוד. א) יוסף הכהן נגד אפיון. ב) בנין הורדוס. ג) אגרת רב שרירא גאון מתורגם ללשון המשנה (אמר ב״ג הוא היתה מלאכה שאינה צריכה לגופה ולא היה ראוי לזאת המלאכה כי לא

מצער היא אבל סכלותם והעדר ידיעותם בלמודים הנצרכים לחיי אדם אשר יקרא אדם באמת רחקו מים הגדול, אך ידעו כי מנדילסון ורבי הירץ ווייזיל היו אפיקורסים גמורים ולא שכחו מעולם כי למדו זה מאה פעמים ואחד. ודבר פלא ראיתי שם כי אנשי עיר מצער הזאת כמעט שאין להם פה ולשון ככל בועדים ממדע אבל המה עשירים בביטויי קללות עד כי משה רבינו אשר נתעשר מפסולי הלוחות לא ידע לקלל כמוהם לא בתורת כהנים ולא במשנה תורה ואולי קבלו איש מפי איש הקללות אשר לא כתובים בספר התורה. ובהיותי בן ט"ו שנה קראו עלי מועד לשבור בחורי בעיר מצער הנקראת נ י י ש ט א ד ט ש י ר ו ו י נ ד ואין לי לדבר ממנה מאומה כי הנה שתי בנות תאומות בגוף אחד ושתי ראשים ראש אחד יקלל והשני ידום. 3) וכבן ארבעים ושתים שנה באתי לעיר קינגסבערג בפרייסין ואחר שלשה חדשים שישבתי שם שאלוני כמה ימי חיי והשבתי להם שלשה ירחים כימי משה אשר הצפינה אותו בת לוי אמו, ומשם הלכתי ברלינה והוצאתי שם לאור ספר קטן בכמות וגדול באיכות שמו „חפש מטמונים" ויתר מעשי אם ראוים להקרא מעשים טובים נודעים לאוהבי קריאת ספרי עתים נרשמים

ב"ג

תולדות ר' צבי הירש פיליפאווסקי *)

המו"ל האסיף (תר"ס-תר"נ)

מאת

ב"ג מפאריז

איש עברי נולד בעיר הקטנה יורבלאוו במדינת פולין ושמו היה צבי בן יחזקאל ויזול רוח הכמה לפעמו בעודנו נער ובכל אשר גדל בימים כן גדלה תשוקתו ללמודים, אבל לא הזמן ולא המקום גורם להשביע נפש שוקקה ללמודים ולא ינסה איש אחד גם היום אחרי כי עברו כארבעים שנה מאז הכרתי האיש או הנער הזה, לא ידעתי אם ימצאו המשה אנשים בעיר הנזכרת אשר ידעו מהו לוגריטמן ומה המה לוחות — לוגריטמים. ומאוד אפונה לדעת אם יודעים גם היום שם אם מנחם בן סרוק כתב ספר בשרשי לשה"ק ודונש בן לברט כתב השגות עליהם ור"ת הכריע ביניהם ותלמידי שניהם לחמו מלחמת רבותיהם ואם שמעו שמעם הלא יאמרו מה לנו לדקדוקי עניות כאלה ודי והותר בספר צוהר התיבה. ואלו נשתנו שם העתים לטובה כי בימי נעורי גם בקהלה גדולה מישראל בפולין

---

3) פה חסר לנו תקופה גדולה בחייו היינו ימי-התלמודים באיזה חכמה התעסק ואליה תאות נפשו והנה בהמגיד (תרל"ג גליון 4) מספר בז"ל: ואני זכיתי לדרוך בדרך אשר הוליכו בחכמות ולמדתי ספר קנה המדה בחכמת המשולשים שנדפס שתי פעמים בשקלאוו ובברלין גם ס' אוקלידוס שנדפס בעיר האג ומ' תפארת האדם על חכמת הנתוח גוף האדם ולא חסרתי מהם אף ככלב המלקק ממימי הים. אך זה האחרון יסוד עולם בניתי עליו יסודי מעט מעט ידעתי בחכמת העבור ואח"כ זכיתי להו"ל שנית בברלין כשבעים שנה אחריהן והשלמתי חסרונותיו ויסוד עולם כת"י. ויתר תולדותיו לתוצות בתולדות פיליפאווסקי אשר תבאנה אחריהן.
המעריך

*) אלה תולדות הה' פיליפאווסקי נדפסות בהמגיד לשעתן ויען כי נוגעות הן בעיקרן של תולדות ב"ג הדפסנו אותם שנית להיות המשך לתולדות ב"ג. ——
המעריך

אוצר השיר והמליצה

היה איש תלמודי ות״ל זכיתי להוציאה לאור מחדש בשנת תרל״ג בשלמות וכמעט שנאמר כי כן יצאה מידי הגאון. ד) אגרת ר׳ אברהם פריצול בענין עשרת השבטים ה) אגרת יהושע בן נון כמ״ש ביוחסין דפוס קראקא. והנה המנוח פיליפאווסקי לא היה מתלמידי אברהם אבינו וישם מחיר הספרים כסף כאלו היו אדנים. בבית בלק בן צפור ומחיר אלה הששה הספרים עלו לפי חשבונו יותר ממאה פראנק וע״כ מעט מבני ישראל שראו הספרים, ורבים המה הנאנחים והנאנקים לראות הספרים ולא יכלו, כי אם חכמה יש כאן כסף אין כאן. ובי״ג ינחמם שבמחצית המחיר ישיגום כי בן היורש נוסע לאמעריקא, וכל החפץ בם ימהר לשלוח אליו כסף מחירם וישיגם. —

עַל הַר צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם

מִי זֶה עַל הַר צִיּוֹן יַעֲמוֹד שַׁמָּה,
אָבֵל וְחָפוּי, בִּדְמָעוֹת עַל לְחָיַיִם,
קוֹל נַאֲקַת אוּמְלָל יִשָּׁמַע בְּרָמָה,
וּשְׁאָגָתוֹ עוֹלָה וּבוֹקַעַת שָׁמַיִם.

יְהוּדִי הוּא, הָעוֹמֵד עַל הֶחֳרָבוֹת,
חָרְבוֹת אַרְצוֹ וְשִׁמְמוֹת אַדְמָתוֹ.
קִרְבּוֹ יִבְעַר אֵשׁ, בְּלִבּוֹ לֶהָבוֹת
יְגוֹנוֹ מַה עַז! אֵיךְ תְּאוּכַל הָיְתָה!

יִזְכּוֹר אַרְצוֹ הַפּוֹרִיָּה לְפָנִים,
יִזְכּוֹר עַמּוֹ הַשֹּׁקֵט הַצּוֹלֵחַ,
עַתָּה, אַיֵּה הָאֵם! אַיֵּה הַבָּנִים!
אַרְצוֹ שְׁמָמָה, וְעַמּוֹ מִצִּלּוֹ בּוֹרֵחַ!

מִצִּלּוֹ בּוֹרֵחַ עַמּוֹ הַנּוֹדֵד.
אַךְ אָנָה יִבְרַח? אַיֵּה מְקוֹם מְנוּחָתוֹ?
אַיֵּה הַמָּקוֹם, לֹא יְבוֹאֵהוּ הַשּׁוֹדֵד,
וְאֵיפוֹא לֹא יִשָּׁמַע הֵד קוֹל אַנְחָתוֹ?

עַל כֵּן יִבְכֶּה הַיְּהוּדִי שָׁמָּה,
יֵרֵד בִּבְכִי יִזְעַק מָרָה
יֵבְךְּ עַל אַרְצוֹ הָעֲזוּבָה, הַשְּׁמֵמָה;
עַל עַמּוֹ, הַנִּרְצָח עַל אֲדָמָה זָרָה

הַס יְהוּדִי! מַה תּוֹעִיל בִּבְכִיָּתְךָ,
הֵן מִפְּנֵי זַעֲקָתְךָ לֹא תִשָּׁמַע אֶנְקָתוֹ
אֶנְקַת עַמְּךָ! · מַהֵרָה עֶזְרָתְךָ!!
פֶּן יָגוּעַ לְעֵינֶיךָ וְאַשְׁמַת בְּמִיתָתוֹ

מַהֵרָה עֶזְרָתְךָ לְאַחֶיךָ הַנִּדְכָּאִים.
גְּנוֹן וְהַצֵּל! לֹא עֵת לְקוֹנֵן,
לֹא עֵת לַהֲגוֹת אַךְ נְכָאִים
עֵת לְהוֹשִׁיט עֵזֶר עֵת הִתְבּוֹנֵן!

הִתְבּוֹנֵן! אֵיךְ לְהָקִים שְׁאֵרִית וָשֵׁם
אֵיךְ לְקוֹמֵם אֶת הָאוּמָּה הַנּוֹפֶלֶת
אֵיךְ הָשֵׁב הַבָּנִים אֶל חֵיק הָאֵם
לְבַל תִּכְבֶּה שְׁאֵרִית הַגַּחֶלֶת

אביגדור הלוי מערמילשטיין

הוֹרְדוֹס *)

(הַשִּׁיר הָרִאשׁוֹן)

כַּדּוּר זָהָב שֶׁמֶּה הֶהָרֶס,
צְלַל יָמָּה בִּגְאוֹן תִּפְאֶרֶת,
שִׂיאֵי הֲרָרִים וַאֲרָזִים,
מִבְּרַק קַוָּיו מוּפָזִים,
עוֹד מְעַט לְפִידָיו יוּעֲמוּ,
עִם צִלְלֵי עֶרֶב עוֹד נִלְהֲטוּ —
קַעֲרַת כֶּסֶף הַיָּרֵחַ,
עַל פְּנֵי הָרָקִיעַ זוֹרֵחַ,
סָבִיב שָׁתוּ לוֹ כּוֹכָבִים,
תַּפּוּחֵי זָהָב מְרֻבָּבִים,
הַקְּטַנִּים עִם הַגְּדוֹלִים,
עַל סַפִּירֵי־שַׁחַק עוֹלִים. —
תְּהוֹם רֹבֶצֶת עֵיפָתָה,
מֵאוֹצְרוֹת אֹפֶל וְאֵימָתָה,
חֶשְׁכַּת הַלֵּיל יָצָאָה,
הַכּוּשִׁית עָמְדָה מִשְׁתָּאָה,
רָאֲתָה הָאוֹר וַתָּחֶל סֶלָה
וַתָּשָׁב אָחוֹר לְאֶרֶץ אֲפֵלָה,
בָּאָה בַּצּוּר בֶּעָפָר הִסְתַּתָּרָה,
מִפְּנֵי אוֹיַבְתִּי — הַנְּהָרָה,
הַלַּיְלָה כַּיּוֹם בְּהוֹד יָאִיר,
אֵין עָב אֵין עָנָן שַׁחַק בָּהִיר,
רוּחַ חֲרִישִׁית יָפוּחַ,
יִשָּׂא רֵיחַ תַּפּוּחַ,

מֵהָרֵי בְּשָׂמִים גִּבְעוֹת אָבִיב,
הָרִים לִירוּשָׁלַיִם סָבִיב,
תּוֹעֲפוֹת הַר הַזֵּיתִים שָׁמָּה,
יַזְהִיר בְּהוֹד גָּבְהֵי רָמָה,
כּוֹכָבִים יִצְנוֹף מִצְנֶפֶת,
סַפִּירִים הִיא מְעֻלֶּפֶת;
הוֹמוֹת צִיּוֹן יַגִּיעוּ לָעָב,
גַּגּוֹתֶיהָ הַמְצֻפּוֹת זָהָב,
נְהָרֵי נַחֲלֵי אֵשׁ יַבְרִיקוּ,
וּמַעְיְנֵי פְלָדוֹת יָרִיקוּ.
בֵּינָם הֵיכַל יָהּ זוֹרֵחַ,
כְּמֶלֶךְ בִּגְדוּד צוֹלֵחַ,
בִּיפִי אוֹר יְקָרוֹת יַגִּיהַּ,
וְהוֹד נוֹרָא עָלָיו יוֹפִיעַ. —
בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם הַדּוֹמָה,
חֲצִי הַלֵּיל הִשְׁלִיךְ הֵם שָׁמָּה,
אַךְ בְּשַׁעַר הַדָּגִים הַחוּצָה,
שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים שֹׁכְבִים בִּמְרוּצָה,
פְּנֵימוֹ שְׁנוּ בַּשָּׁשַׁר מְשׁוּחוֹת,
פֵּאוֹת נָכְרִיּוֹת מֵרֹאשָׁם סְרוּחוֹת,
אַדָּרוֹת שֵׂעָר הֵמָּה יִלְבָּשׁוּ,
וְכוֹבְעֵי נְחֹשֶׁת פְּאֵר יַחְבֹּשׁוּ,
הַרְבּוֹתֵיהֶם נוֹרָא יַבְרִקוּ,
עֲלֵי הָרִצְפָּה יִשְׁתַּקְשְׁקוּ. —

*) לקוח מסיל ספורי „סורדוס" מספר לחמי נכתוכים.
(אוצר השיר והמליצה 1)

השניה נערה פרחת
אש הערנה בה מתלקחת,
צמותיה כערב שחורות
עיניה שני מאורות
פלגי תענגים יריקו
עדני בשרים יפיקו.
גוה כלו אומר תאוה
שחורה היא ונאוה, —
אלה עלמות חן ישעשעים
תבאנה ותמלאנה הגביעים
יין ותירוש בכוס תשפכנה
ודם ענב מסך תמסכנה, —
השותים פה המונים המונים
במצבם ומעמדם המה שונים,
פה יושב מנחש וחבר חבר
דורש אל המתים שוכני קבר
אוב וידעני מארץ קולו
נאספסף מימינו ומשמאלו ;
שם נביא שקר מגיד עתידות
משאות שוא מליצה לו וחידות
קסם קסמים יפתור חלום
וההמון יאמין ילד והלום ;
ופה מספר אחד נוראות
מהררי נמרים וחיות רעות
משעירים ושדים גיא צלמות
והעם יטה לו אזן קשבת ;
שמה איש ישתעשע עם פתן
ומעל פי צפע ישלה רסן ;
יתן פיהו אל תוך פיהו
הראים יתמהו, איש אל אחיהו

גם חבר גנבים שהדי ליל
יחלקו פה הגנבה הון וחיל
מבית כלא ברחים מבור נסים
ישתו ישכרו פה יין המסים
משחקים בקוביא מפריחי יונים
כלהם פה על הגלם חונים
כבסו ביין לשונם — ויצמאו
„מלכי עלינו" לגפן יקראו
גם אורחים ועושי מלאכה
ישתו פה רויה כוס ברכה
פה כנעני איש פרס יושב
כמה במסחר השתכר חושב
זאת יעידו יגידו פניו
וכוס יין רויה לפניו :
שם באדר צבע בן יונים
מפני יין יצהיל הפנים
לימינו כושי מבני מצרים
לא מנחל שחור מים
אך יין ישתה כפלים ;
גם עורבי מאדמת נכר
יריק אל גרונו גביע שכר ;
והנה אחד מלגיוני רמאים
יחקר ממסך בין הבאים
בכוס מלא יתן עין
והוא שתה שכור היין ;
גם אלהד חיט בירושלים
ומידה תופר נעלים
זבדי יוצר כלי על אבנים
בפני להבים וחכלילי עינים
סביב לשלחן יושבים המה

הראשון שמה יקף,
הנהו הורדוס המלך,
איש דמים ומרמה ארמי,
על יהודה ימלוך עבד רומי;
השני אנטפטר שליש ורע
רודף זונות מוסר פורע
השלישי שר בן משק צלמות
עבד מלך הכושי עזמות
מגאל בדם נקי בן פריץ
אהוב מאד להורדוס העריץ
להרשע הזה הכושי חרב
על ירו חללים ירב. —
הורדוס בכל ליל יתחפש
יבוא למבוא עם אולי יתפש
שונאו, ימצא אויב נפשהו
אז כלה יעשה מקומהו —
יבא לשמע עם אנשיו יחד
מה ידבר העם חד את אחד
ואוי לאיש אם עון באמרתו,
אז להמיתו — אחת דתו. —
לא לעין השמש אך שם בסתר,
הכושי כונן חצו על יתר,
בתאוה עזה ישפוך דמיו,
כה הורדוס יהרוג קמיו. —
בשערי הדגים כרם זית
נבחו שמה יעמוד בית
בית משתה ובית עדנים
בו יין, נשים ורננים;
רבים מאזרחי ירושלים
יבאו הנה לשמח החיים

ישתעשעו באמר ודברים,
על היין יתהלך במישרים,
גם ערב רב, בוגדי בגד,
מגפן פה ישבעו צוף מגד.
בעלת הבית אשה בלה
על העת עליה עלה
מזקן קמטו צמקו פניה
בחוריהן כבתה אש עיניה
תאותה נהיה נשבתה
ובקרב לבה — כתה. —
לעלוקה הזאת שתי בנות
כיפי נער תפרחנה רעננות;
היא לפנים התאוה ענבים,
וזה פריה אילות אהבים;
האחת חבצלת לבנה,
עלמה יפה כלבנה,
עיניה מראו נעימות,
ישחקו כיונים תמימות,
תכלת שחק יאהילו,
נחלי עדן יזילו,
בפניה הוצק חן,
צוארה מגדל השן,
לחייה שלג שמים,
באדם חמדת עינים,
שפתה שני עם עדנים,
ופיה מעין רננים,
קוצותיה צהובות תלתלים,
כשמש זרחת על גלים,
ככוכב נגה מראה
תשמח לב רואה.

„כבשב רך, כארי עז
„שפתיו שושנים, יפות עדינות
„נשיקותיו מעדנים, יצלצלו
כנגינות,
„עיניו להבות, חשק יברקו,
„יהדרו בלבבות, תאוה יזקו,
„עמודי שש, שוקיו השתים
„גחלי אש, יזרמון שבעתים
„עמו אשתעשע, אבא אהלה
„זה רעי, זה דודי סלה"
ככה שתי העלמות
נצחו על עלמות,
שיר כזמרה יתערב
הקול מה ערב!
געל שחק ויגל
וידלג כאיל ברגל
השותים יושבים במסבם
שכרו וכיין טוב לבם,
מצו מהענב הדמים
ופניהם כלהב מאדמים
שתו יין חמר
והתענגו עלי הזמר;
עין אנטיפטר להטת,
אל הנערות מבטת,
גם את לבן שנים
הראה הכושי כפלים
שפתיו הארמות שחקו
ועיניו תשוקה יברקו,
אך פני הורדוס קדרו
המה מגיל לא נהרו

חשכת ענגה נוראה
עלי מצחו השתרעה, —
אלדד החיט כוסו מסך
אחר כן את פיהו פתח:
השמעתם חדשות בירושלים?
הורדוס — ימח מארץ החיים,
„המלך הזה לעבד דמה
„לקח לפילגש אביגיל האמה
„ויגרש מרים היפה כצפירה
„והשפחה תירש את הגבירה,
„גם שמעתי רעים אהובים
„להורדוס ימתקו מים גנובים
„בכל ליל הוא זונות רעה —
„יתחפש — אינו נראה ורואה
„גם בבתי יין אוה מושבו
„הוא עם עזמות מחמד לבבו.
„אם אמצאנו בבית הזה
„ראש אשוסנו דמיו אזה,
„לו כל המחטין יתאחדו
„ואל מחט אחד יתלכדו
„על דברתי, כי נשבעתי,
„בלב הורדוס אותו תקעתי"!
„דום חיט" נתן עליו בקולו געל,
„מחט בבשר החי, בן בליעל!
„החרש, שימה מחסם לפיך,
„לא תתעב אדמי, כי הוא אחיך
„כי גם אתה אדום הנך,
„הן כתולע יאדימו פניך,
„האדמי כשמו כן הנהו
„אדם מדמי אדם שפכו ידיהו

לשאת הכוס ידם רוממה,
אלה המה השכורים,
לשתות יין גבורים,
עם הגפן השלימו,
לילה ליום ישימו;
בלעג וברהג ישיחו דברים,
מישנים גם חדשים לבקרים;
גם געל הלץ אתם יתרעע
ידבר ויצחק לו כל השמע —
אל הבית הזה זאת הפעם
הורדוס ורעיו ישימו פעם
בירכתי הבית מושב מצאו
ועד רגע כוסיהם מלאו;
אולם המה אך מעט שתו
ועיניהו אך על היושבים שתו
עפעפיהם ידרשו ויבחנו
את השותים מסביב חנו —
געל הלץ היין עברו
ובכבד לשון יתן דברו:
„זקנה בלה, לילית מרשעת
„תני שכר לשתות, לא קבעת
„תני שכר לעובד בכרם ויוגב
„ויין — לאהב נשים ועוגב —
„התזכרי ימים בהם חפץ
„עת מקורך תענוגים יפץ!
„עתותי אביב חמדת השנים
„עת שפתיך אדמו כשנים!
„נעמו הנשיקות, מפי האהבת —
„מאזרי זיקות, להבת שלהבת;
„כה לפנים, והיום בלה זונה,
„עדנה אין ותפר האביונה,
„קרחה תשלג במקום צמות,
„איך הזמן שם בגוך שמות —
„אין אביב, אין פרח אין שושן
„סרפד אתי, יעה ישן נושן —
„לאהבה ולתאוה לא עוד תרהבי,
„לכי לילית, את הבית תנקי,
„אך האם אשלח והבנות אקח,
„מוכו הדיהן עם יין הרקח,
„צפריך אלה תרהפנה הנה,
„הנה ענבים ואהבים תתנה,
„שולמית עדינה ממסך הבי,
„והשמעני קולך לשמח לבבי
„גם את צריה השחורה, שירי,
„זמירות תתני, כנור העירי"
העלמות מסכו יין מנבל
ושולמית שרה על פי הנבל:
„האהבה יפיפה, קדשה ונעימה,
„ממרום נשקפה, לנפש תמימה,
„תפוח כתם, לעין החיים,
„תזיל בשם, ענג שמים,
„מרפא לגו, נעם לנשמה,
„לתבל הלב, רוח לאדמה,
„שושנה יקרה, בעדן פרחת
„לאדם נשארה, בלבו צמחת,
„אשרי האיש נצח אשרהו
„מצא אהבה, אהבה הלקחו,
אחריה צריה מערנה להסת
עלי הכנור שירה פרטת:
„דורי צח, נחמד מפז

ולרגלו יכרע לביא גם ליש
נשר גדול ארך האבר
יפרש כנפיו לכל רוח ועבר
נשר רמי גדול הכנפים
יתן חתיתו בארץ חיים
יתלונן על מצודה על שן סלע
באשר חללים שם הוא, דם ילעו,
בכנפיו נמצאו דם נפשות נקים
על אברתו ישא שד עניים
פיהו קדקד עמים רבים בקע —
גם בלב בת יהודה צפרן תקע —
אהה, דמיה ישתה כמים —
ההיכל הזה מחמד עינים :
היכל הורדוס מלך בירושלים
מלך היהודים ועבד רמאים
הרג ואבד זרע החשמנאים.
סביב להיכל גנות ופרדסים
כרמי חמר ושתילי זיתים
שריגים מסבלים אשכלות ענבים
יתנוססו ויתנוצצו בפני להבים
בהכלילי עינים מגפן ישקיפו
יארמו נפת, עסים יטיפו
ויפה פרי תאר הזית בהודו
על גיא שמנים יתגאה בכבודו,
הרמון יבכר תפוחיו הנה
ופגיה חנטה גם התאנה
ישנה התמר ויף בגדלהו
כפותיו ישלח יפרוש עלהו,
כל צומח כל נטע למינו
יעטרו את ההיכל מימינו ;

ומשמאלו ישגאו עצי אלהים
ישאו צמרתם ארזים גבהים :
עצי קדומים עצמים ענקים
גלגל שחקים יענדו ענקים ;
על תעפותם יעמוד השמש,
ויתן למו אור בצללי אמש ;
מבין ענפיהם מרוח נעים,
ישמע קול ערב קול נעים :
אלה הזקנים בהדרת שיבה
יתענגו עלי זמרה ערבה,
יחדשו נעורים יחליפו כח
רעננים המה יפרחו פרח,
תחת הארזים גנה יפה-פיה
סוגה בשושנים חן חן צופיה ;
ערגות בשם פרחי זהר,
ירחצו למשעי בפלגי טהר,
ידדון ידדון גלי ספירים,
בזהרם יצופו בעלי סנפירים,
קשקשי זהב קרנים, יבריקו,
ולעין השמש כתם יריקו,
ואוזים לבנים כסף האברה
עם דגי הזהב יארחו לחברה,
על שפת אפיק נחל העדנים
על מצע פרח נטעי נעמנים
יגאו תכיים בנוצות צבעים
ינתרו עופות בהדר נפלאים
תרחפנה סביב יונים יפה-פיות
„אהבה אהבה“ הנות המיות,
שעשועים תטפנה נעם וחמד,
משיקות בכנפיהן צמד, צמד,

„ומדמי ענב פניך אדמו"
„צדקת געל" השותים נאמו,
„אנכי למרות רוחך געל,
„על אדום זה אשליך נעל:
„עבד להרומים, לנמר רע,
„את אזנו ארצע במרצע"
„קרא מידד תופר נעלים
„ועל השלחן הכה בידים"
„אני אשברהו כשבר נבל
„ואבער הרע מקרב תבל"
שמה ממסבו יתן אמר
זבדי יוצר כלי חמר,
„החשו" פתח געל שפתים
ושתי עיניו נצצו שבעתים
„האזינו עדי בני יהודה
„שמעו — חידה לכם נא אחודה
„ומי רגע יגיד חידתי
„לו שלשים כוסות, על דברתי;
„חי הגפן, נמלא שאלתך,
„פתח פי האתון וחודה חידתך,
„ונשמענה ונשתה, הידד הידד"
„כלו משקה — קרא מידד.
ושפתיו שמו אותותן אותות
לשתות היש מהר שלשים כוסות
„מעז יצא מר, סבא מזולל"
„דבר בצחוק געל ההולל —
„מה" ענה החיש „עז מרמי?"
„ומה מר מהורדוס הארמי?
„רמי זולל, יאכל עממים,
„והארמי סבא, ישתה דמים"
„מצאת חידתי קרא געל
„אלדד, יין תמודד כשעל
„אך הורדוס ישתה כוס תרעלה
„ישתה — וישבה רשעו סלה"
שמע הורדוס האכזרי
וימלא חמה יחרי
יחרוק שניו בזעם
ויצריו חרדו כלהם
ויהי כמחריש הפעם;
אך עזמות בן חפר
המדברים כתב בספר
והנה בעד הצהר
השמש תשלח זהר
לשקלי זהב זורחת
הורדוס הוציא מצלחת
לתת מחיר פרי הגפן —
אחר כן קם ויפן
עמו רעיו קמו
והחוצה פעמיהם שמו —

11.

שמה מרחוק היכל יופיע
בנוי לתלפיות שחקים ירקיע
הלוניו אקדח כדכד שמשתיו
עמודיו שיש, מרוחים עליותיו
ספון בארז כל לחותים
גנו זהב יזהיר שבעתים
כל פסל כל תמונה אליל הרומים
על פניו המה ישכנו מרומים
בתוך יתנאה נשר שיש

ובתמונת אשה היא נשקפת;
שפתה שני עיניה תכלת
פניה שלג, לבן חבצלת
אך אדם הוד שושנת החן
על לבנת לחיה מצא לו קן:
קוצות ראשה גלי פז וכתם
כרה כחומה על תארה קסם
ועל כל החמודות סביב סביב
פעל ידי אמן וצאצאי אביב
היא תעש מלוכה ביופי וחמדה
הנעם לקח ממנה עמדה;
אך לא תאוה היא לעינים
כי גם ברוחה פי שנים
בלבה הטהור אוצר חסד שוכן
בבתי נפשה מלאך שלום סוכן
בכל סגלות שמים היא ברוכה
הדרת קדש עליה שפוכה
אך השמחה אותה עזבת
בדד כבדד הנעימה יושבת
על מצחה השן תשכן ענגה
ועל תכלת עיניה עב נתנה
כפעם בפעם זהרן יעיב בכי
ופניני טהר על חלקת לחי
מעב וענן בספיר העין
תשתפכנה דמעי יגון כעין
והשקו פרחי הוד נטעי נגה
ודמעה רויה כוס השושנה —
היא מרים בת החשמנאים
פארה חמדה מגזע נעים
מגזע שרים כהנים גבורים
לתהלה ולתפארת לדור דורים
הורדוס אותה לאשה לקחה
אך תחת ידו היא נאנחה
במסתרים תבכה זאת הענוגה
גורלה עצב, חלקה תוגה;
להחשמנאים נתנה ארץ
למורשה
אולם הנוכל הורדוס הרשע
הושיב לכס בחזקה מעם רומי—
ולכונן מלכותו דואג האדומי
וכל זרע קדש ידו רוצחת
כהני אל עליון הוריד שחת—
אך מרים נשארה שרידת חרב
למען תשבע ממרורים בקרב
כמה מכאובים תסבול ופגעים.
כמה חרדות תלבש לרגעים
לאור כוכבים תשפוך מרי
שיח,
אנחות תשלח על מצע שיח.
לשושנים תספר יגוני לבה
לפרחים תגד לא תטמן כחבה—
כי אוי לנפשה אוי, להיות אשת.
לאיש דמים ומרמה דרך קשת.
והוריד גיא צלמות כל יקריה
העמיק הרחיב את מכאוביה—
עת פיהו ישק את הנחמדה
רשף חשקו ישים לה לחרדה:
עת שפתו על שפתה האדומה
תראה שד תחת מלאך דומה—
כה הימים חשכים לה כלילות

וכירקרק חרוץ אברותיהן
תעפינה, בנחת אל ארבתיהן
שמה הגנה לוח ארז
מגדל נחמד בנין תפארת,
שנים ושלשים קנים בתבה
תורי זהב פה זכר ונקבה;
על האפרחים רבצות האמות,
אוכיל להם תטינה הנעימות,
מהנה לבנות אדמות וצהובות,
פה אל פה תשקינה האהובות:
גם מעשה ידי אדם חגוי סלעים
שמה בני יונה כפז מסלאים
עין הארץ תבסינה היונים
למאות סביב תלקטנה זרענים
נער קטן כשי, נזם באפו,
המה ושעורה יפיץ מכפו —
יוני הורדוס הן ידו מפחה,
ידו — אשר דמים רבים שפכה —
אכזרי זה רצח המונים המונים,
אהבתו נפלאתה לתורים ויונים,
לאלה התמימות אהבתו יחידה —
פליאה היא, חידה היא ותהי
לחידה,
ובגנה סכת ענפי ארז,
צל מחרב ומחסה מזרם,
בתוך שמה היא נצבת,
תוכה יפעה עין מרדבת,
ערש רעננה אטון מצרים,
כלבנת הספיר טהר שבעתים;
על גלילי כסף חברו לאות,
כמראה הקשת צבע ממלאות,
אשה אל אחותה בחן משלבות,
ברסיסי פז הנה מצהבות,
פטורי צצים מעשי ידי אמנים
חטובות שני על ארז אדנים
כרים יקרים ושמיכות רקמות,
ויריעות זורמות יכסו אדמות;
וצללים נעימים יבאו, יברחו,
ומאורות יתגנבו בקסם יזרחו;
מבין דליות סבכי עפאים,
ינשוף קרה רוח צח ונעים,
מסביב עלי ירקרק היריעה
גביעי פרח חמדת הבריאה,
השושנה סגור לבתה קרעת
ועם דמיה בשמיה נבעת,
מר ואהלות יפיחו נפשותם
וממטעי ריח ישפכו כוסם,
יזילו בשם מזה יגרו
יומם נפתחו לילה יסגרו;
זמרה יקרה מבדי פארות
תצלצל ברוח כמיתרי כנורות
גם מעין נגים לה יתרעע
בקול דממה מי מנוחות נבע;
פה גן עדן עלי האדמה
תענוגי גו ונעמות נשמה. —
ובאם הסכה יפעה מרבבה
תקרן אורה מראה נשגבה
עלי מטת שן בזהב פרוים
יושבת אחת מבנות שמים
חשמלה מזהירה גויה עטפת,

אֵידָם וּפִידָם   לֹא לָנוּ נָעִים —
לֹא בַּעֲבוּר תֵּת   בְּקָמִים נָקָם
כִּי יַעֲקֹב לֹא   עַל הַנָּקָם קָם,
כִּי אִם-לְהוֹדֹת   לָאֵל וּלְזַמֵּר
נֶפֶשׁ וּבָשָׂר   גֹּאֵל יֹאמֵר,
חַסְדּוֹ לְרַנֵּן   עַל מִשְׁנֶה-חֵרוּת
בִּדְבַר אֲדֹנָי   עַל-לֻחוֹת חָרוּת,
גַּם הַרְבֵּךְ בָּהּ   לְתַכֵּן וּלְחַשֵּׁב
כִּי אָז בְּבִטְחָה   תִּשְׁכֹּן אַף תֵּשֵׁב:

הֵן יֹאמְרוּ לָךְ   מֵאָז בַּגּוֹיִם
„אַךְ אֵל נְקָמוֹת   אֵל הָעִבְרִיִּים
„הוּא הוּא מְצַוֶּה   שֵׁן תַּחַת הַשֵּׁן
„שְׁמוֹר חֲרוֹנוֹ   אַפּוֹ כִּי עָשֵׁן
„פּוֹקֵד עֲוֹן אָב   עַל הָרִבֵּעִים
„בָּנִים נְקִיִּים —   עָלֵימוֹ יָרֵעִים
„מְשַׂנְאֵיהֶם — לוֹ   רַק זַעַם פָּנִים
„אַךְ לְאָבִי חֶסֶד   נֶהֱנוּ בָנִים
„פָּנָיו הֲלֹא הוּא   אִתָּנוּ יָאֵר
„הָאַהֲבָה לָנוּ   בָּהּ נִתְפָּאֵר":

אַךְ יִשְׁכְּחוּ הֵמָּה לִבָּם יַשֶּׁה
כִּי אוֹר וּמִצְוָה   מִתּוֹרַת מֹשֶׁה
בָּאוּ אֲלֵיהֶם   וַיִּקְחוּ מִשָּׁם
מִגִּי שְׁבִיבָהּ   יִגַּהּ אוֹר אִשָּׁם
כִּי אַהֲבַת-אָח   יִשְׂרָאֵל צִוָּה
עִם אַהֲבַת-אֵל   שְׂכָכָה נָאוָה,
וּמְחֹקְקָם הוּא   מִמֵּינוּ שָׁאַב,
חֹטֶר יְהוּדָה,   אָבִינוּ לוֹ אָב,

תְּבוּנָה — דַּרְכֵי חַיֶּיהָ אֲבֵלוֹת.
אַחֲרֵי שִׁירָתִי חַיִל אֶזְרִי,
וּלְסַפֵּר צָרוֹת מְרִים עוּרִי,
שִׁפְכִי דִּמְעָה מַזְהִירָה וּטְהוֹרָה
וּפֹה נִרְאָה חֲבָלָה מַה נּוֹרָא!

גַּם בְּעֵט בַּרְזֶל כִּתְבִי נָא כְּתֹבִי,
אַכְזְרִיּוּת הוֹרְדוּס בְּעֶבְרַת תְּתַעֲבִי
עַל עַמּוֹ עַל אַרְצוֹ הֵבִיא קֶרֶץ;
עֶבֶד כִּי יִמְלוֹךְ רָגְזָה אָרֶץ.

לעמבערג תרל״ב.

יעקב צבי שפערלינג.

זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם.

עַמִּי זְכָר-נָא נֶצַח אַל-תִּשְׁכָּח
אֶת-לִבְּךָ לַחַץ פַּרְעֹה לָקָח
אֶת-נַפְשְׁךָ קָח וּכְבוֹד הָאָדָם
וּבְקִרְבְּךָ אֵיךְ הָרוּחַ נִרְדָּם
אַחַר הֲבָלִים הוּא דָבֵק הָלָךְ
וַיַּאֲמֵן אַךְ בְּשׁוּא בּוֹ מָלָךְ
אֶת-צוּר אֲבוֹתֶיךָ נָטַשׁ שָׁכַח
עַד כִּי לְעֵינֶיךָ צִירוֹ יוּכַח
כָּל יַעֲזֹב-אֵל עַם עָנִי אֶבְיוֹן
וּבְנֵי בְחִירָיו הוּא הִמְצִיא פִּדְיוֹן:

תָּמִיד יְשֻׁרוּן זֹאת עַל-לֵב הָשֵׁב
יוֹם יוֹם יְמֵי קֶדֶם אֵלֶּה חֲשֵׁב.
לְזַכִּיר יְצִיאַת מִצְרַיִם חוֹבָה
לֹא מִפְּנֵי כִּי תִּטֹּר הָאֵיבָה
אוֹ כִּי תְבַקֵּשׁ שַׁלֵּם לְרֵעִים —

דִּמּוּ לְכַבּוֹת   אוֹרָם כִּי יָהֵל
צִדְקָם לְהָסִיר   לִגְזֹל מִשְׁפָּטָם
לִירֹת לְעֵינֵי   הַשֶּׁמֶשׁ לַתָּם :

פִּיכֶם אֶהֱי-נָא   אִתּוֹ הִגְדַּלְתֶּם
אִי אַהֲבַתְכֶם   בָּהּ הִתְהַלַּלְתֶּם
אִי רַחֲמֵיכֶם   כִּי שַׂמְתֶּם אוֹתָם
עַל-לְבַבְכֶם אוֹת   עַל-יֶדְכֶם חוֹתָם ?
אוּלַי אֲהַבְתֶּם . . . .   אִישׁ אִישׁ אֶת-נַפְשׁוֹ
הוֹנוֹ הֲמוֹנוֹ   בֵּיתוֹ וְקָדְשׁוֹ
חָלִיל וּמָחוֹל   נָשִׁים אוֹ שֵׁכָר ;
אָכֵן יְהוּדִי   הִנּוֹ בֶּן-נֵכָר,
לֹא רֵעֲכֶם הוּא,   בּוֹ תִּבְעַר קִנְאָה
אַף כִּי תְצַוּוּ   לֶאֱהֹב אִישׁ שִׂנְאָה :

לוּ חָכְמוּ   אֵלֶּה הַנִּפְתָּלִים
שֹׁרֶשׁ דְּבָרִים   הָיוּ מַשְׂכִּילִים
יִתְחַכְּמוּ אַךְ   חָכְמַת-מַה לָהֶם
כִּי רַק לְהָרַע   לַשְׁחִית עִמָּהֶם
הֵם יְחַפְּשׂוּ שָׁוְא   עוֹלֹת אֵין בִּינוֹת
דָּתֵי יְהוּדִים   מִכָּל-עָם שֹׁנוֹת
וַיִּדְרְכוּ אֶת . . . .   חִצָּם דָּבָר מָר
עַל גּוֹי אֱמוּנִים   כָּל-הַיּוֹם שֹׁמֵר.
כִּי כֵן בְּכָל-דּוֹר   עוֹד יָקוּם הָמָן
זֶה מוֹקְשִׁים עַל   דְּרָכֵנוּ טָמָן :

הִנֵּה פְּדוּת אַף   הַטֶּבַע לֹא שָׂם
שָׁוֶה לַכֹּל — — אִישׁ   הוּא נָתַן הוֹתָם
שָׁוֶה בְּעַד אִישׁ   מִכֹּהוֹ שֹׁחַד
יֵצֶר לְבָבָם   לַכֹּל רַק אֶחָד

וּמְאַלְּפֵי הֵם   הוֹרוּהוּ חָכְמָה
דַּעַת אֱלֹהִים   הַשֵּׂכֶל וּמְזִמָּה
אִמְרוֹת שְׂפָתָם   כְּמוֹנוּ הִבֵּק
כִּי בַעֲפָרָם   אַף הוּא הִתְאַבֵּק.
הָאַהֲבָה לָנוּ בְּשִׂמְחָה נִדְגֹּל
הִיא בַּת אֱלֹהֵינוּ אֵלָיו נָגֹל.
אוּלָם לְבַדָּהּ   לָעַד לֹא תִסְכֹּן,
צֶדֶק וּמִשְׁפָּט   בִּמְדִינָה יִשְׁכֹּן.
מֵאֵין צְדָקָה   חֶסֶד בַּל יָקוּם,
לֹא תַעֲמֹד אֶרֶץ עִם כָּל־הַיְקוּם,
מַטֶּה מְלָאָה אִישׁ פָּנִים יִשָּׂא
כִּי אַהֲבָה עַל   כָּל פֶּשַׁע כִּסָּה:

נִרְאָה חֲלוֹמוֹת   הֲכֹל מַה הָיוּ
עַל־אַהֲבָה אִם   הָעַמִּים יִחְיוּ
כֻּלָּם חֲסִידִים,   כִּדְבָרָם עָשׂוּ
אִם לֹא יַגִּילוּן   בְּנִקְמוֹת חָזוּ
אִם לַעֲשׂוֹת רָע   בַּל יָשִׂישׂ לִבָּם
לֹא מַחְשְׁבוֹת אָוֶן   יֶהְגֶּה קִרְבָּם
אִם לֹא זַרְעָם   קָשֶׁה וּנְטוּיָה
רַבַּת לְרוּצָץ   גַּם בָּנוּ הוֹיָה
וּלְכֹל בְּשֵׁם עַם   יִשְׂרָאֵל קָרָא
יֵשׁ נוֹתְנִים עוֹד,   חִתִּיתָם מוֹרָא
הֵמָּה נְקֻבֵי   חֶבֶר קָמֵי שֵׁם
כָּל־אִישׁ קְשֵׁה לֵב   נָבָל זֶה אָשֵׁם
מִן הָאסַפְסֻף   כָּל אַנְשֵׁי עַוְלָה
עִם כָּל עֲדָתָם   עָלֵימוֹ נִלְוָה
אִישׁ אִישׁ שְׁקָרִים   מִלִּבּוֹ בָּדָא
שָׁנַן לְשׁוֹנוֹ   כְּחֶרֶב חַדָּה
יַקְהִלוּ עַל   זֶרַע יִשְׂרָאֵל

כָּל-עוֹד בְּבָתֵּי   הַסֵּפֶר מוֹרִים
אֵיבָה יְזָרוּ   עַל לֵב לִנְעָרִים,
כֹּהֵן וּמַטִּיף   מֵעַל הַבָּמָה
יַטִּיף בְּאָזְנֵי   כָּל-הָעָם חֵמָה
דִּבְרֵי עֲלִילוֹת   מִלִּבּוֹ בּוֹרְאָם,
כָּל-עוֹד פְּדוּת בֵּין   אָדָם לְאָדָם,
צֶלֶם אֱלֹהִים   כָּל-עוֹד יְחַלֵּק,
אַחַר עֲמִיתוֹ   עוֹד גֶּבֶר-דָּלֵק,
עוֹד לֹא לְאָדָם   אָדָם יֵחָשֵׁב
כִּי יִשְׁאָלוּ אִי   מִזֶּה עַם יוֹשֵׁב,
כָּל-עוֹד בְּנֵי אָב   בָּאָה יִתְגָּרוּ,
כָּל-עוֹד כְּמוֹ אֵלֶּה   כֹּה יִקְרוּ —
עֵיפָה וְצַלְמָוֶת   לַיְלָה יקיה,
לַיְלָה יְצִיאַת   מִצְרַיִם נַזְכִּיר,
כִּי כֵן עֵדֶן לֹא   בָּאוּ הַיָּמִים
נִבָּא עֲלֵיהֶם   צֹפֶה לָעַמִּים *)
תֹּאמַר כְּהַיּוֹם   „חַי צוּרִי פּוֹצִי
„חַי הָאֱלֹהִים   מִגֹּשֶׁן הוֹצִיא" :
וּבְזָכְרְךָ זֹאת   עַמִּי עוֹד זָכְרָה
אַף הַלְאֻמִּים   עָלֶיךָ חָרָה,
יוֹתֵר דֵּעָה-לָּךְ   אֵפוֹא הִזָּהֵר
אֶת-מַעְגְּלֵי צֶדֶק   פַּלֵּס מַהֵר
כָּל-מַעֲלָלֶיךָ   תְּדוּקַר תַּחְפֹּשׂ
וּפְקֹד אֲשֻׁרֶיךָ   פֶּן עוֹד תִּרְפֹּשׂ
תְּדַלַּח בְּרַגְלֶיךָ   מַיִם חַיִּים
הַנֹּבְעִים מִן   דַּת הָעִבְרִיִּים
כִּי אִתְּךָ יָהּ   מֵעַבְדוּת פָּדָה

*) ירמיהו (א ה) יו יד—טו.

הַתַּאֲוָה יַחַד   לַכֹּל תְּשׁוּקָה
אִישׁ אִם מְעַט אִם   הַרְבֵּה יִתְאַוֶּה
אַךְ בִּלְעֲדֵי חֵשֶׁק   לוֹ יְחֻבַּל
לֹא יַעֲמֹד אִישׁ   לֹא תִכּוֹן תֵּבֵל׃
וּלְכָל־בְּנֵי אִישׁ   וּלְכֹל הָאָדָם
חַיִּים אֲחָדִים   מִשְׁלוֹחַ יָדָם.
תִּרְאוּ (וּמִי־זֶה   אֶת־עֵינוֹ יַעְלִים ?)
אִישׁ אִישׁ בְּאַחַת   מַחְסֹרוֹ יַשְׁלִים.
גַּם מַאֲכָל גַּם   מִשְׁתֶּה גַּם שֵׁנָה
צֹרֶךְ לְכֻלָּם   אִישׁ בָּם לֹא שָׁנָה.
אִישׁ אִישׁ יְבַקֵּשׁ   לִמְצוֹא הֶחָסֵר
בְּאִישׁ כְּאָחִיו   יָרִיק הַיּוֹתֵר.
בְּיִלְדוֹ גֶּבֶר   לֹא יִבָּדֵל,
קִצּוֹ — כְּמוֹת זֶה   כֵּן גַּם זֶה חָדֵל.
כָּכָה אֲחָדִים   כָּל־דִּבְרֵי כֻלָּם
אֶחָד בְּלִבָּם   נָתַן הָעֹלָם.
בֵּין אִישׁ לְרֵעוֹ   טֶבַע לֹא הִבְדִּיל,
לָשׂוּם כְּכֵן רֶוַח   מִי־זֶה יַגְדִּיל ?
עָשָׂה אֱלֹהִים   הָאָדָם יָשָׁר
הִשְׁוָה אֱנוֹשׁ נֵצַח   כָּרַשׁ כַּשָּׂר
אַךְ חִשְּׁבֹנוֹת   בִּקְשָׁתָם רַבִּים
הֵפֵר עֲצַת יָהּ   חֻקָּיו הַטּוֹבִים
חַיִּץ בְּנִיתָם   בְּצַר קִיר נִפַּל
גֶּדֶר דְּחוּיָה   אֵיךְ טַחְתֶּם תָּפֵל
וּבְמַחְסֶה שָׁוְא   זַד שֶׁקֶר טָפֵל
קְדֹרוֹת כְּסוּת יוֹם — הִנֵּנוּ אֹפֶל׃
הָהּ בַּעֲדֵי לַיִל,   אוֹר מִנִּי נִשָּׂא׳
חֹשֶׁךְ עֲרָפֶל   הָאָרֶץ כִּסָּה.

קְרִיאַת הַגֶּבֶר.

מִמַּשּׁוּאוֹת נֵצַח מֵהַרְרֵי קֶדֶם,
מֵחֲלֹמוֹת חָזוֹן לֵב לִבִּי פָּנִיתִי
אֶל אַרְצוֹת הַחַיִּים פָּנַי שַׁוִּיתִי
לָעָם בֵּין הַהוֹלְכִים יִשְׁכַּב יֵרָדֵם;
קָרָאתִי אֵלָיו, דִּבַּרְתִּי, שׁוֹרַרְתִּי,
נָגַעְתִּי עַל בִּרְכָּיו אוֹתוֹ עוֹרַרְתִּי.

וְהוּא יִשְׁכַּב עַל מִשְׁכָּבוֹ שָׂרוּעַ
יִגְהַר יֵהָפֵךְ וִיחַבֵּק יָדַיִם,
יִשְׂתָּרַע יִתְכַּנֵּס עַל הַיָּצוּעַ
וִידַבֵּר בַּחֲלוֹם, לֹא יִפְקַח עֵינַיִם:
מִי הוּא הַקּוֹרֵא וּשְׁנָתִי מַפְרִיעַ?
הַנַּח לִי לִישׁוֹן, אַל קוֹלְךָ תַּשְׁמִיעַ

שִׁכְבוּ וִישְׁנוּ אַחַי כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם
וַחֲלֹמוּ כִּי כֻלְּכֶם לַגַּג עֲלִיתֶם
אַךְ זָכֹר תִּזְכְּרוּ, עֵת תַּךְ הַשֶּׁמֶשׁ
עַל רָאשֵׁכֶם וּלְרַגְלֵיכֶם יֵצֵא רֶשֶׁף,
כִּי הַעִידֹתִי בָכֶם וָאוֹכַח אֶמֶשׁ,
כִּי קִדַּמְתִּי וָאֲשַׁוַּע בַּנֶּשֶׁף.

וּכְבוֹא עֵת הָאֹכֶל וַיְהִי בַּצָּהֳרַיִם,
לָכֶם חֹסֶר בֶּטֶן, נִקְיוֹן שִׁנַּיִם —
אָז אִכְלוּ וּקְחוּ מִבְחַר חֲלֹמוֹתֵיכֶם
וּתְנוּם גַּם לִפְנֵי בְנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם,
וְכִי יִרְגְּנוּ וִיהִי לִבְּכֶם יוֹדֵעַ
כִּי קִדַּמְתִּי בַּנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעַ.

(אוצר השיר והמליצה .2)

לְשָׁמְרְךָ עֵץ חַיִּים וּלְעָבְדָהּ
כָּל־תּוֹעֲבַת עַם מִצְרַיִם הַשְׁלֵךְ
דֶּרֶךְ אֱמֶת רוּץ וּבְתֻם תִּתְהַלֵּךְ
תִּדְבַּק בִּדְרָכָיו אֵל חַי וּרְדַפְתֶּם
כִּבְרִית אֲבוֹתֶיךָ כָּרַת אִתָּם
בָּחַר בְּךָ אָז מִכָּל הָאִיִּים
לְקַדֵּשׁ שְׁמוֹ גַּם לִהְיוֹת אוֹר גּוֹיִם
מוֹפֵת לָרַבִּים בַּדֶּרֶךְ הַטּוֹב
שֹׁרֶשׁ וְעָנָף פֹּרֶה רֹאשׁ לַחְטֹב
לִבְדֹּק מְקוֹם שָׁם יַד אָדָם תִּגַּע
בְּעֵר שְׁאֹר זוּ בְּעִסָּה רֶגַע
לִבְרוֹא לְךָ לֵב טָהוֹר לֵב בָּשָׂר
שַׁחֵר לְבַד דֶּרֶךְ אֶרֶץ מוּסָר.
אַף דַּע לְךָ עַם כָּל־הַיּוֹם תָּמִיד
כִּי אַךְ דְּבַר אֵל אִתְּכָה הֶעֱמִיד
וִיהִי בְּכָל־עֵת צוּקָה עֵת צָרָה
מָנוֹס וּמָעוֹז לְךָ נֵס הַתּוֹרָה,
דִּגְלָהּ תְּסַלְסֵל נַטֵּל וְתִנַּשֵּׂא
אָז בּוֹ בַּיָּמִים לֹא טוֹבִים תֶּחְסֶה
תִּהְיֶה — לְךָ אוֹר עַמּוּד אֵשׁ בָּהִיר
לַיְלָה כַּיּוֹם לְךָ בַּמִּדְבָּר תָּאִיר :

רִיגַא, אוֹר לְאַרְבָּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ הָאָבִיב תרמ"א.

דוֹקְטוֹר אַבְרָהָם אַבְּלִי עהרליך.

הֶגֶה וָהִי

(ליל תשעה באב ה' תר..)

יִרְעֲשׁוּ הֶעָבִים, יִרְעַם הָרַעַם,
גֶּשֶׁם מִטְרַת עֹז יֵרֵד אַרְצָה בְּזַעַם,
כְּחֵץ יָעוּף הַבָּרָק בַּשָּׁמַיִם,
אֵימָה וַחֲשֵׁכָה יְכַסּוּ עֵין אָרֶץ,
חַתּוּ אָדָם וּבְהֵמָה, בָּא הַקֵּץ,
יִדְמוּ כִּי יִשְׁטֹף תֵּבֵל מַבּוּל מָיִם.

מַלְכֶּם הֶעָבִים, כִּי כֹה תִּרְעָשׁוּ?
מַה־לְּךָ הַגֶּשֶׁם, כִּי מֵימֶיךָ פָּשׁוּ?
מַה־לְּךָ הַבָּרָק, כִּי כְּנָחָשׁ תֵּלֵךְ?
עַל שֶׁבֶר עַמִּי שָׁמַיִם קָדָרוּ, —
יָמִים אֵין מִסְפָּר עַל עַם זוּ עָבָרוּ,
יָמִים אֵין מִסְפָּר לְלֹא אֶרֶץ וָמֶלֶךְ.

עַד־מָה עַמִּי יְעֻנֶּה כֹּחֲךָ בַּדֶּרֶךְ?
עַד מָה תֵּלֵךְ בַּגּוֹלָה פִּיק בֶּרֶךְ,
כְּזָר כַּנָּכְרִי בֵּין הָעַמִּים כֻּלָּמוֹ?
הַעוֹד לֹא תַמּוּ חַרְבוֹת לָנֶצַח?
הַעוֹד יְשַׂנְאוּךָ וּבְעַצְמוֹתָם רֶצַח?
הַמְעַט אֲשֶׁר עַד הֵנָּה שַׁסּוּ לָמוֹ? —

הֵן גֹּרַשְׁתָּ מִנַּחֲלַת אֲבוֹתֶיךָ,
נִפְזְרוּ לְכָל רוּחַ שִׁבְטֵי עֲדָתֶךָ,
עַל חֶמְדַּת צְבִי אַרְצְךָ גוֹרָל הִפִּילוּ;
תּוֹרָתְךָ בָּזוּ וְאוֹתְךָ מָאָסוּ,
חָכְמָתְךָ שָׁסּוּ וְעָלֶיךָ לֹא חָסוּ,
נָשְׂאוּ אֱמוּנָתְךָ וְאוֹתְךָ הִשְׁפִּילוּ.

וּבְנֵיכֶם כִּי תִרְאוּ מִכֶּם יֵצְאוּ
וַיִּמְעֲלוּ מַעַל וּלְשִׁמְצָה נִפְרָעוּ
וּלְדוֹר סוֹרֵר הָיוּ לְמַד הָרָע —
וִידַעְתֶּם כִּי אַתֶּם בְּנַפְשְׁכֶם אֲשַׁמְתֶּם
כִּי לִקְרִיאַת הַגֶּבֶר אָזְנְכֶם הֶעֱלַמְתֶּם
עֵת קִדַּמְתִּי בְּנֶשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעַ.

* * *

וּמָה אַתָּה עֹשֶׂה, דּוֹר כֻּלּוֹ כַּחַשׁ!?
עֵת יִגְּפְךָ לִבְּךָ עַל חַטֹּאתֶיךָ
אָז אוֹתִי תַּקְרִיב קָרְבָּן לֵאלֹהֶיךָ
וְתִישַׁן אֶת לִבְּךָ בְּצַעֲקָתְךָ הַלַּחַשׁ:
„הַתַּרְנְגוֹל הַזֶּה יִהְיֶה כַּפָּרָתִי
„וַאֲנִי אֹכְלֶנּוּ וְאֶטְהַר מֵחַטֹּאתִי".

אֲנִי הַגֶּבֶר אֶת חֻקִּי הִשְׁלַמְתִּי
שֵׁשֶׁת עָלַי יוֹצְרִי, חֶלְקִי מִמַּעְלָה:
רֶגַע לֹא נַחְתִּי, נַפְשִׁי לֹא דוֹמַמְתִּי,
עוֹרַרְתִּיךָ לְהַבְחִין בֵּין יוֹם וּבֵין לָיְלָה.
עַל בִּינָתִי, הוֹי זֵד! תּוֹדֶה לֵאלֹהֶיךָ
וְאֶת נַפְשִׁי תִּתֵּן כֹּפֶר חַטֹּאתֶיךָ!

אַךְ דַּע כִּי גַם מוֹתִי פְּדוּת לֹא יִפְדְּךָ!
אִם עוֹד תּוֹסִיף לִשְׁכַּב תַּעְצֹם עֵינַיִם
מֵרְאוֹת בְּהִמּוֹךְ הַמְּקָרֶה בַּעֲצַלְתַּיִם
וּבֵיתְךָ יִכַּת יֵעָשֶׂה קִרְקֶרֶךָ —
אָז גַּם מִבּוֹר שַׁחַת מֵעֵבֶר לַקֶּבֶר
תְּצַלֶּנָה אָזְנֶיךָ לִקְרִיאַת הַגֶּבֶר.

ס"פ פטרבורג ע"ו"כ תר"מ"ז.

יְהוּדָה לֵיבּ גָאָרדאָן.

לֹא נָגַהּ עֲלֵיהֶם אוֹר תּוֹרַת חָסֶד.
אַךְ אַתֶּם מַאֲמִינֵי גוֹאֵל, מוֹשִׁיַע,
תִּתְפָּאֲרוּ כִּי עֲלֵיכֶם אוֹר הוֹפִיַע,
הֲכָזֶה הוּא צוּר לְהוֹכִיחַ יְוַסֵּר ?

אַךְ לוּ הוֹאַלְתֶּם וּבְקוֹלוֹ תִּשְׁמָעוּ,
כִּי עַתָּה הֵן לֹא לַטֶּבַח הִכְרָעוּ
רִבְבוֹת אֲחֵיכֶם נִבְרָאִים בְּצֶלֶם ;
לֹא חֲפַשְׂתֶּם חַדְרֵי בֶטֶן וָקֶרֶב,
לֹא אָכְלָה חַרְבְּכֶם אִם לֹא יִשָּׂא חֶרֶב
לֹא הֱבֵאתֶם בָּאֵשׁ גַּם שָׁב גַּם עָלֶם.

וּמַה-דְּבַר הָאִישׁ אוֹתוֹ תַּקְדִּישׁוּ?
„גַּם לָאוֹיֵב חֵרֵף שִׁמְכֶם תַּחֲרִישׁוּ,
לֹא תַעֲשׂוּ לוֹ רָע, עוֹד אוֹתוֹ תֶּאֱהָבוּ
הַעִמּוֹ אַתֶּם ? בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעוּ ?
וַעֲזַבְתֶּם אֳרְחוֹתָיו. לַעֲשׂוֹת תָּרֵעוּ,
וּדְרָכָיו מִדַּרְכֵיכֶם מַה נִּשְׂגָּבוּ !

אַךְ נַעֲזָבָה דוֹרוֹת קֶדֶם עִוְּרֵי עָיִן,
הֵן תָּעוּ כֻלָּמוֹ כְּשִׁכּוֹרֵי יָיִן,
שָׁגוּ בָרֹאֶה וּפְלִילִיָּה פָּקוּ.
וּכְבָר מִיַּד עֶלְיוֹן חֶלְקָם לָקָחוּ,
שָׁם בַּשָּׁמַיִם עֵינֵיהֶם נִפְקָחוּ,
וַיֵּדְעוּ כֻלָּם כִּי מֵאֲדֹנָי רָחָקוּ.

אַךְ אַתֶּם בְּנֵיהֶם, דוֹר חָכָם בְּעֵ
הֲשַׂמְתֶּם לִבְּכֶם עַל עַם זוּ לְנַחֲמֵהוּ?
הֲבוּז וְקָלוֹן לֹא עוֹד עָלָיו תִּשְׁפְּכוּ ?
הֲתֹאמְרוּ לְעִבְרִי אָחִינוּ אָתָּה,

הֵן אֱלִילֵי עֵץ וָאֶבֶן זָנָחוּ,
הֲבְלֵי אֲבוֹתֵיהֶם כִּמְעַט שָׁכָחוּ,
בְּאוֹרְךָ רָאוּ אוֹר, בַּאדֹנָי הֶאֱמִינוּ;
שִׁירֵי דָוִד בְּהֵיכְלֵיהֶם יַשְׁמִיעוּ,
אַף אֱמוּנָתְךָ בִּקְהָלָם יוֹדִיעוּ,
וּלְךָ, הָהּ עַמִּי, כְּלֵי מָוֶת הֵכִינוּ.

שִׁמְעוּ עַמִּים כֻּלְּכֶם, הַטּוּ אָזְנֵיכֶם,
אוּלַי תִּקְחוּ מוּסָר, תִּפָּקְחוּ עֵינֵיכֶם!
זִכְרוּ רִאשׁוֹנוֹת וּמְאֹד הִתְבּוֹנָנוּ:
אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם שָׁאוֹל חָטָאוּ,
הֵפֵרוּ חֹק עוֹלָם, מוּסָר פָּרָעוּ,
הִתְעִיבוּ עֲלִילָה, הֵרֵעוּ לָנוּ.

קוּמוּ מִקִּבְרֵיכֶם נִשָּׁפְטָה יַחַד
תִּפּוֹל עֲלֵיכֶם אֵימָתָה וָפַחַד,
כִּי יָקוּם לַמִּשְׁפָּט אֵל שׁוֹפֵט צֶדֶק,
אַתֶּם נְתַתֶּם מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל לַחֵרֶם,
אַתֶּם נֵאַרְתֶּם בִּעַרְתֶּם הַכֶּרֶם,
וַתַּעֲשׂוּ שׁוֹשַׁנָּה כַּחוֹחַ וָחֵדֶק.

עֲנִיֵּי עַמִּי דִּכֵּאתֶם בַּשַּׁעַר,
הֲרַגְתֶּם וּטְבַחְתֶּם זָקֵן עִם נַעַר,
בְּחֶרֶב הַיּוֹנָה, בָּאֵשׁ וּבַמַּיִם,
בְּחֶרְפָּה וּכְלִימָּה הִכִּיתֶם כָּל לֶחִי,
וַתְּדִיחוּמוֹ מִדְּחִי אֶל דֶּחִי,
הֲרֵעוֹתֶם מִבָּבֶל וּמִצְרַיִם.

אִם אֵלֶּה הַזֵּדִים דָּם רַב שָׁפָכוּ,
הֵן עֲפֵלָה נַפְשָׁם, בַּחֹשֶׁךְ הָלָכוּ,

„וּבְעֵת אֶת נִקְמָתִי תֹּאבוּ לָקַחַת,
תְּתְנוּנִי לְחֶרְפָּה וְתִכְרוּ לִי שַׁחַת:
כִּי רַק אִישׁ יִנָּקֵם מֵאִישׁ רֵעֵהוּ!
וְכִי אַתֶּם הַנּוֹקְמִים תִּגְדַּל חֶרְפָּתִי, —
כִּי אַיֵּה אֶזְרוֹעִי לִנְקוֹם נִקְמָתִי?
הֲתַעֲשׂוּ דָּבָר לֹא אוּכַל עֲשֹׂהוּ?"

לוּ יִפְתַּח שְׂפָתָיו — כִּי יַעֲשֶׂה אֵל פֶּלֶא
הֲלֹא יִהְיוּ דְּבָרָיו אֲלֵיכֶם אֵלֶּה?
הֲלֹא תֵּבוֹשׁוּ וּפְנֵיכֶם יֶחְפָּרוּ?
מַה-נּוֹאַלְתֶּם כֹּהֲנֵי קֶטֶב וָדֶבֶר,
מַה נּוֹאַל הַכֹּהֵן אֲבִי כָּל הַחֶבֶר,
עַד מָתַי הַמְטַהֲרִים עוֹד לֹא תִּטְהָרוּ?!...

יִרְעֲשׁוּ הֶעָבִים, יִרְעַם הָרַעַם!
גֶּשֶׁם מִטְרַת עֹז רֵד! רֵד אַרְצָה בְּזַעַם!
עוּפָה הַבָּרָק כַּחֵץ בַּשָּׁמַיִם!
אֹפֶל וָאֵימָה כַּסּוּ עֵין אָרֶץ!
אָדָם וּבְהֵמָה חַתּוּ כִּי בָא הַקֵּץ!
וּשְׁטֹף תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ מַבּוּל מָיִם!

כִּי רוֹעִים עִוְרִים דַּרְכֵיהֶם הִשְׁחִיתוּ,
בְּשֵׁם אֱלֹהֵי שָׁלוֹם שָׁלוֹם יַשְׁבִּיתוּ,
בִּגְלַל אֱלֹהֵי חֶסֶד יַעַזְבוּ חַסְדָּמוֹ,
וְעַמִּי קֹדֵר יִתְהַלֵּךְ מִבְּלִי פֶשַׁע,
וּבִמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט שָׁם הָרֶשַׁע,
אֶרֶץ! אֶרֶץ! עַד מָה תִּשָּׂאִי, אוֹתָמוֹ!?..

אברהם בער הכהן גאטטלאבער.

ואשר נשאת לא תשא עוד עתה ?
וברגליכם הן עוד אותו תדרכו! —

עוד יחמס פתחמס כהן משוח
ילד איש עברי שקט ובטוח *)
ולדמעות עשוקים יאטם אזניהו,
יכלא רחמיו מעם הגם נגוע ;
הזה הוא כהן למשיחו לישוע ?
הכזה יהיה כהן יבחרהו ?

הכה עשה שמעון*) כסאו הנחילהו,
ולאב המון גוים אחריו שמהו ?
זה שמעון היהודי לכל משפטיהו ! —
הכה עשה שאול * *) ורעיו כלמו ?
הצום כה אדונם בבחרו במו ? —
ומה יענה עבד את אדוניהו ?

כי יקום למשפט ישוע המשיח,
הישא פניו אם כזבים יפיח ? —
הלא „איש דמים!" עליו יריע ?

---

*) Edgar Mortara

*) שמעון כיפא (הוא פטרוס אשר על כסאו יאמר לשבת האפפיור ברומא), י"א שחזר לדת יהודית וחבר פיוט נשמת כל חי. עיי' מכתב העתי של הר"ר ז. פראנקעל שנת 1861 צד 312 מאמר מכונה: איבער דען פערפאססער דעם נשמת או"ו, פאן ד. אפפענהיים רעבינער אין גר. בעטשקעריק.

* *) שאול (תלמיד של רבן גמליאל הזקן) הוא פוילוס, י"א שהיה גוי ונתגייר למען ישא את בת הכהן הגדול שאהבה, ובעבור שלא נתנה לו חזר למורו ונעשה נוכרי, ומשנאתו את היהודים עמד לבטל המילה ושבת וכל דיני התורה (שם). ואני אומר כי פוילוס לא משנאתו את היהודים עשה זאת כי אם מאהבתו אותם, יען רצה להכניס תחת כנפי דת היהודים את הגוים, וראה שהמילה והשבת להם מכשול בדרך, ולא עוד אלא שהם אינם חייבים כלל בזה עפ"י התורה, והקל להם למען הביאם בדת התורה והיהדות, ישראלית שמה שהקל לגוים החמיר לישראל. עיין ספרי ירושלים צד 114 מה שהבאתי בשם הגאון יעב"ץ. אב"נ.

6.
נִבְחַר בִּמְלָאכוֹת קְהַל אֶפְרַיִם
מַחֲצַבְתּוֹ קוֹדֶשׁ, עַרְשׁוֹ יְרוּשָׁלַיִם,
לִגְאוֹן שָׂמָהוּ אֲדוֹן-שָׁמַיִם,
לוֹ עָשָׂה הַמֶּלֶךְ אַפִּרְיוֹן.

7.
מַדּוּעַ לִשְׁבּוֹר הַדֶּלֶת תִּגְּשׁוּ,
וְרַגְלֵיכֶם לֹא לִנְחֻשְׁתַּיִם הֻגָּשׁוּ —
עֲרוּמִּים מִדַּעַת, לֹא תִתְבּוֹשָׁשׁוּ,
בִּתְקוּת עֲנִיִּים לְהָבִיא רִפְיוֹן?

8.
הַאִם קְטֹנְתֶּם מִכֹּל הַחֲסָדִים
בְּצֵאתְכֶם לְחֵירוּת מִבֵּית הָעֲבָדִים
וְתָנוּעוּ וְתָנוּדוּ לְקוֹל פְּחָדִים
כַּאֲשֶׁר יָנוּעַ הַקָּנֶה וְהַקִּיקָיוֹן?

9.
שַׁאֲלוּ זִכְרוֹנוֹת דּוֹר וָדוֹר?
מִי קָרָא לְהָאָרֶץ דְּרוֹר? —
מִסִּינַי בָּא! — וַיְהִי אוֹר,
זֹאת הַתּוֹרָה יָצְאָה מִצִּיּוֹן! —

10.
בְּגִיל וּרְעָדָה הַבִּיטוּ לְאָחוֹר:
צֶלֶם נוֹרָא — מַרְאֵהוּ שָׁחוֹר,
שְׂדֵה-קֶטֶל, עֵמֶק-עָכוֹר,
נַחֲלֵי-דָם, רִקָּבוֹן, כִּלָּיוֹן! —

11.
רָגְשׁוּ גוֹיִם, לְאוּמִּים סָבְבוּ,
כְּמָרִים שׁוֹבְבוּ, שָׂרִים נוֹאֲלוּ,

„רִצַּחְתָּ וַתִּשָּׂא מָרוֹם עֵינֶיךָ,
וּבְדַם נַפְשׁוֹת נְקִיִּים נִגֹאֲלוּ כַּפֶּיךָ,
צֵא! כִּי אֶת עַמִּי לֹא אַתָּה תוֹשִׁיעַ!"

„וְאֶל מִי זֶה תְּדַמְּיוּנִי וְאַשְׁוֶה הַפַּעַם,
אַתֶּם כֹּהֲנֵי אָוֶן הַשּׁוֹפְכִים זַעַם?
הַלְיּוּפִּיטֶר לְפָנִים אֱלִילְכֶם תֹּהוּ,
יַרְעִישׁ אֶרֶץ עֵת קְוֻצּוֹתָיו יָנִיעַ,
וּבְרַעַם וּבְרֹגֶז קוֹלוֹ יַשְׁמִיעַ
לַהֲפֹךְ כָּל הָאָרֶץ לְתֹהוּ וָבֹהוּ?"

„אוֹ מַחְמַד אֲנִי, הַמֹּשֵׁל בִּזְרוֹעַ,
מַכֶּה עַמִּים בְּעֶבְרָה, יְנַפֵּץ, יָרוֹעַ,
יַחַד עַל יְהוּדִי וְנוֹצְרִי יַשְׁלִיךְ נַעַל?
הֲלֹא צִוִּיתִיכֶם לֶכֶת הַצְנֵעַ,
לֶאֱהֹב גַּם אוֹיֵב כְּאוֹהֵב וָרֵעַ,
וְלָמָּה זֶה אֵיפוֹא כִּי תִמְעֲלוּ מָעַל?"

„עַם בִּזּוּי זֶה שֶׁשִּׁבַּרְתֶּם לוֹ מַטֵּה לָחֶם
עַם זוּ יִשְׂרָאֵל, הוּא אָחִי מְרַחֵם,
מִשְׁפָּט לִי עָשָׂה עַל הָעֵץ סְלַחְתִּי;
לֹא רִאשׁוֹן אֲנִי, לֹא אַחֲרוֹן בָּאָרֶץ
טוֹבָה מַחְשַׁבְתּוֹ וּמְבִיאָה לוֹ קֶרֶץ,
הָיִיתִי תַּתִּי לְעַם מְנַהוּ לְקַחְתִּי".

„וּמָה לָכֶם חֲנֵפִים טֹפְלֵי שֶׁקֶר
בָּא בְּסוֹד אֱלוֹהַּ לֹא יְדַעְתֶּם לוֹ חֵקֶר?
הַמִּשְׁפָּטַי וְדִינַי בְּיֶדְכֶם נָתַתִּי?
אִם אוֹתִי תַעַבְדוּ וּבִי תַאֲמִינוּ,
כִּי כְּכֹה הַפְּצַתִּי אֵיךְ לֹא תָבִינוּ?
לוּ לֹא אֲבִיתִי כִּי עַתָּה לֹא מַתִּי!"

17

הַתִקְצַר יַד אֵל בִּגְבוּרָתוֹ,
לְהָרִם קֶרֶן עַם סְגֻלָּתוֹ.
לְפַנּוֹת דְּרָכוֹ, לְסַקֵּל נְתִיבָתוֹ,
וִיהוּדָה יַעֲלֶה וְיִמְצָא פִּדְיוֹן ?

18

אוּלַי מִמָּרוֹם יֵעָרֶה רוּחַ —
הַמְשַׁנֶּה עִתִּים חֶסֶד יַצְמִיחַ —
בְּעֵת רָצוֹן נַחֲלִיף כֹּחַ —
וּבְרִנָּה יָבֹא גוֹאֵל לְצִיּוֹן ? —

19.

אוּלַי יְרַחֵם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים,
לְעַם-עוֹלָם, בִּתְשׁוּעַת עוֹלָמִים —
יִשְׂרָאֵל נוֹשָׁע — נִהְיֶה כְּחוֹלְמִים —
תִּקְוָה נְעִימָה ! — בְּגֵיא חִזָּיוֹן ? —

20.

אַל תִּמְרוֹדוּ בִּשְׁלֵמֵי-אֱמוּנִים,
עוֹד חִצֵּי מְנַדֵּינוּ שְׁנוּנִים —
בֹּאוּ לְעֶזְרַת אַחִים מְעוּנִים —
הַכֹּהֲנִים הַמְשָׁרְתִים לְאֵל עֶלְיוֹן ! —

לייפציג

פאביוס מיעזעס.

אֶל הַטּוֹרֵף נַפְשׁוֹ

מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב
יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ
(דברים כ ח)

זְהַמַתְּ אֻמְלַל חַיָּתְךָ שָׁמָּה,
וּלְהִנָּקֵם מֵחַיָּתְךָ מִשְׁפָּט חָרַצְתָּ —

תּוֹרַת הַקַּנָּאוּת

1.

מִמָּרוֹם אֶרֶץ רְדִי אֱמֶת,
תְּאַזְּרֵינִי חַיִל בְּיוֹם מִלְחָמֶת,
בְּשִׁמְךָ אֶדְגּוֹל, וְיִכָּרוּ הַחוֹתֶמֶת,
תַּעַטְרֵנִי רָצוֹן כַּצִּנָּה וְשִׁרְיוֹן.

2.

מִיָּדְךָ קַרְנַיִם, בִּגְבוּרָתְךָ יֶשַׁע,
בְּשִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתְּךָ אֶמְחַץ רֶשַׁע,
אַגִּיד בְּשַׁעַר לְעַמִּי פֶּשַׁע,
בְּיוֹשֶׁר וְתָמִים, בְּמִשְׁפַּט הִגָּיוֹן.

3

מַשָּׂא דְּבָרַי אֶל הַשַּׁאֲנַנִּים,
הָרַבָּנִים הַמְחַדְּשִׁים, מְתַקְּנִים וּמְשַׁנִּים,
אֶשְׁאַל תּוֹרָה אֶת הַכֹּהֲנִים,
הַתּוֹעִים וְחוֹלְמִים חֲלוֹם וְדִמְיוֹן:

4.

אֵיזֶה רוּחַ צָרַר בִּכְנָפֵיכֶם,
לִמְחוֹת מִסֵּפֶר בְּבֵית תְּפִלָּתֵיכֶם,
זִכְרוֹנוֹת קֶדֶם מִבְּחִירַת גִּזְעֲכֶם,
וְלִגְאוּלָתוֹ יָצָא הַקֶּצֶף וְהַבִּזָּיוֹן?

5.

מַדּוּעַ תְּתַחְמוּסוּ סְגֻלַּת יְשֻׁרוּן
שְׁאֵרִית כָּבוֹד לְעַם פִּזּוּרוֹן,
צְבִי עֶדְיוֹ וְתִפְאֶרֶת זִכָּרוֹן
הַקּוּקִים בְּאֵשׁ דָּת עֲלֵי גִלָּיוֹן?

פָּתַחְתָּ הַחַלּוֹן וַתִּצְנַח אַדְמָה,
וּזְרוֹעַ וְקָדְקֹד לְסֶלַע נִפַּצְתָּ...

לִי הַגְּבוּרָה בִּלְבָבְךָ אָמַרְתָּ
מִבְּלִי פַּחַד עוֹל חַיַּי אֲסִירָה —
הֲזֹאת גְּבוּרָה, חַלָּשׁ, הֲשֵׁעַרְתָּ?
לָנוּס מֵאוֹיְבָיו, הֲזֹאת גְּבוּרָה?

הָאָדָם לְמִלְחָמָה יֵצֵא מֵרֶחֶם,
הַתֵּבֵל שָׂדֶה קֶטֶל אוֹיְבָיו הַחַיִּים...
הַגִּבּוֹר יִלָּחֵם, יִכְרַע וְיִלָּחֵם —
עַד כּוֹר יָנוּס רְפֵה יָדַיִם —

אֲנַחְנוּ הַגִּבּוֹרִים נַעֲמוֹד בַּמִּלְחָמָה
וְאַתָּה חַלָּשׁ עָשִׂיתָ דְּבַר־בָּלַע;
קָרַעְתָּ הַחַלּוֹן וַתִּצְנַח אַדְמָה
וַתְּנַפֵּץ כִּלְיוֹתֶיךָ עַל צְחִיחַ סָלַע!

וּלְמִי הָעֹז? מִי יִתְנוֹסֵס?
לְמִי הַגְּבוּרָה? חַלָּשׁ אֱמוֹר!
אֲנַחְנוּ הַגִּבּוֹרִים נִלָּחֵם וְנִתְבּוֹסֵס
וְאַתָּה חַלָּשׁ תָּנוּס עַד כּוֹר!

מִלְחָמָה לָנֶצַח, נֵאזוֹר מָתְנַיִם,
צָבָא לֶאֱנוֹשׁ מֵרֶחֶם בְּצֵאתוֹ —
נִלָּחֵם כִּכְפִירִים נֶגֶד הַחַיִּים
וּמִי אִישׁ הַיָּרֵא יָשׁוּב לְבֵיתוֹ!

נתן נטע סאמועלי.

עבדי־עולם אדונים בעלו,
להושיב לכסא מלך אביון, —

12.

אולת וזדון פרצו פרץ,
לאמונת הבל גברו בארץ,
אמרנו נגזרנו — בא הקרץ,
תועבה לנפש, ולרוח תגיון.

13.

נוגה בערפל — זאת התורה,
מקור הברכה, בהעלות המנורה —
אז ליהודים היתה אורה,
דרך כוכב בעוז חביון. —

14.

אתא בוקר — נסו הצללים,
הוללות ורשע, והבל־הבלים,
לא עוד יפירו חללים,
הללויה, המנצח על שגיון.

15.

תולדות הימים הידות נעולות —
קורות האומות בפתום חתולות,
קורא הדורות יציב גבולות —
עשה פלא יד הנסיון ! —

16.

ראו בגוים הדשים לבקרים,
המתנערים מעפר, לקבץ הנפזרים —
נשמת זכרונם יהזירו לפגרים —
לתוחלת ממשכה יתנו הריון ! —

על-משכיות החמדה אדם וחוה דרכו
ובטירת ענג כבין אבני-אש התהלכו.
אך אדם ביקר לא ילין, נמצא בו עולתה
וחמת שדי נתכה, נחרצה נעשתה,
מגן-עדנים מרגיזי אל כמעט גרשו
ומוסדי הארץ רגזו אף-התגעשו.
סערת תימן המליטה ברק ורעם
ויכו את-הארמון בדי-קצף וזעם.
הגזרה והבניה עם-כל-אבני חפץ
התפרקו התפוצצו כזרם ברד ונפץ,
אל-כל-אפסי תבל כאפר חיש קל נפזרו
ובכליות האדמה רסיסיהן הסתתרו,
וכמו הטלו יחד ונשמטו בכף הקלע
אל חורי כפים ואל נקיקי הסלע,
אל-נבכי בצה ורפש ואל-ערבות ציה
אל-עמקי תהום רבה ושאול תחתיה:
ובכן ארמון כליל-היפי נפץ ואיננו
בלהות היה ואינו. מקומו לא יכירנו.
לחמו יקח בן-האדם אל-מצנים ושית
מחמר ועצי יער יבנה לו לשבת בית,
אך זכרון הארמון עם-תפארת גדלתו
לא ימיש מקרבו כל-עוד בו נשמתו,
בכל-מקומות מושבותיו ובכל-ארץ נודו
לפליטי ארמונו, ואף כל-ימי עניו ומרודו.
על-כן יתור האדם גם-יומם גם-ליל
להפור באדמה יתאמץ ויגבר חיל,
יבקע צורים במדבר, כליותיהם יפלח
מצוקי סלעי-עד במטה יקב במקדח,

מוצא אבני-יקר.

עת בדבר אלהים עפרות תבל הטבעו.
וכל-צאצאיה יחד על-פניה יצאו,
בידי מהולל, כל גם-אדם וחוה נוצרו.
חותם מכלל כל-היקום בקדש נאדרו,
על-מחזה שדי התענגו, לא ידעו עצבת
ועדן גן-האלהים אז נתן להם לשבת,
אלה רגעי ארץ לפיהם לא עמלו יגעו
מטוב עצי הגן ופרי מגדיו דשן שבעו.
שם נבנה למו לתלפיות ארמון כליל-יפי
כלו מחמד בת עין באין שמץ דפי,
ממסד עד-הטפחות אך ספיר גזרתו
עמודיו עשה אדם, שהם ותרשיש מסבתו
צעצועי ישפה יצועיו ופטדה מעלותיו
אבני אקדח כל-שעריו וכדכד שמשתיו
רפודתו נפך ובדלח לשם שבו ואחלמה
תוכו רצוף ברקת וכל-אבן יקרה שמה,
מה-נפלאתה הבניה ומה-מאד הזהירה
עת על-חסן מגדליה עלתה הצפירה,
מה-רבו קרני הודה, רבוא רבאתים
פורה עליה השמש למועד הצהרים,
ואיז-קצה לנגה, אור יקרות הופיע
בהלוך ירח עם-כוכביו על-תכלת הרקיע;
שפעת שלל צבעים כגלי ים ששטפו זרמו
ועל נגוהות ברק הציהם כל-החיים השתוממו,
יפעת הארמון מלאה עולם מקצה ועד-קצהו
ביפיו וצבי עדיו גם-בני אלים קנאו,

3.

אֶת לִבִּי עִם נַפְשִׁי לַחָכְמָה הִקְדַּשְׁתִּי,
אֶל חֵקֶר אָדָם — עוֹד בּוֹ נִשְׁמָתוֹ;
בְּבֵית מִדְרַשׁ הָרְפוּאוֹת דָּרֹשׁ דָּרַשְׁתִּי
אַחֲרֵי כָּל חֳלִי וּמַה הִיא רְפוּאָתוֹ.

4.

גַּם אֶל הָרְפָאִים לֹא תַתִּי מָנוֹחַ,
דָּרַשְׁתִּי, חִפַּשְׂתִּי אַחֲרֵי כָל נֶגַע,
לִלְמֹד וְלָדַעַת מִן הַנִּתֹּחַ
אֵיךְ לִנְהוֹת מֵחַיִּים מָזוֹר וָפֶגַע.

5.

כִּלִּיתִי אֶת מְלַאכְתִּי — דָּקְטוֹר הִנֵּנִי,
רָפֹא אֶרְפָּא — וּבְזֵעַת אַפַּיִם.
אַךְ אֶת־מִי אֶרְפָּא, מִי יִשְׁאָלֵנִי ?
הַנּוֹעִים בְּחֹסֶר וּבְנִקָּיוֹן שִׁנַּיִם.

6,

דַּלִּים וּנְכֵאִים חֹבְקֵי אַשְׁפַּתּוֹת,
נִגְעָם — הָעֹנִי, הַכֹּפֶן חָלְיֵהֶם;
הַשֹּׁכְנֵי בִּמְעָרוֹת וּבְחָרְבוֹת הַבָּתּוֹת
מַאֲכָלָם — אֲנָחוֹת וְדִמְעוֹת מִשְׁתֵּהֶם.

7.

וְאִם יָבוֹא הֶעָשִׁיר — וּמַה שְּׁאֵלָתוֹ ?
רֹאשׁוֹ כִּי יִכְאַב אוֹ בִטְנוֹ צָבָה,
יַעַן מַעֲדַנִּים מִלֵּא קֵבָתוֹ
וּשְׁנָתוֹ מִי יִגְזֹל ? הֲלֹא הַשָּׂבָע ! ...

8.

לוּ תֹאבוּ, עֲצָתִי וּבְכוּלִי תִשְׁמָעוּ,
נָשִׁים שַׁאֲנַנּוֹת וּבְנֵי הָעֲשִׁירִים:

יַעֲבוֹר אָרְחוֹת יַמִּים, יֵרֵד לְקַצְוֵי אִיִּים
יַחֲדוֹר אֶל שְׁמָמוֹת תַּנִּים וּמְעוֹן צִיִּים,
יְחַפּוֹשׂ חֵפֶשׂ מְחֻפָּשׂ, יַחֲשׁוֹב כָּל-עָמָל לְאַיִן
אַבְנֵי חֵפֶץ יְבַקֵּשׁ, יִדְרוֹשׁ מַחֲמַדֵּי בַּת-עַיִן,
אֶל-עֲפָרוֹת אַבְנֵי-יְקָר יָטוּשׁ כַּנֶּשֶׁר עַל-חָלָל
וְעַל-רְסִיסֵיהֶן יִשְׂמַח כְּעַל מוֹצֵא רַב שָׁלָל,
בְּאַבְנֵי חֵן יְשַׁבֵּץ אֶצְעָדָה גַּם-צָמִיד
עַל קַרְנֵי זָהֳרָן יִתְעַדֵּן, יִשְׁתַּעֲשַׁע תָּמִיד,
הוֹד וְהָדָר יְשַׁוּוּ עַל-רַעְיָתוֹ לוֹ בְּחַר לְעֵזֶר
וְהַשַּׁלִּיט יִתְהַלֵּל בָּהֶן אִם יִתְנוֹסְסוּ בַּנֵּזֶר,
אַךְ מַה-יִּתְרוֹן לָאָדָם בִּסְגֻלַּת אֲבָנָיו
אִז-כָּלָה גֹּרַשׁ גָּרֵשׁ מִתּוֹךְ גַּן-עֲדָנָיו
טִירַת חֶמְדָּתוֹ הֲלֹא נִפְּצָה וְאֵינֶנָּה
בַּלָּהוֹת הָיְתָה וְאֵינָהּ, מְקוֹמָהּ לֹא יַכִּירֶנָּה !

ד״ר שלמה מאנדעלקערן.

לְמִי אֲנִי עָמֵל ?

1,

עֶשְׂרִים שָׁנָה הָגִיתִי בִּתְבוּנָה,
לָמַדְתִּי חֵקֶר עִם חַכְמֵי חֲרָשִׁים ;
מְלַאכְתִּי בַּנֹּעַר עָשִׂיתִי בֶּאֱמוּנָה,
יַעַן קִוִּיתִי הֱיוֹת עֵזֶר לַאֲנָשִׁים.

2.

אֶת מִבְחַר יָמַי קָרְבָּן הֵבֵאתִי,
לֶחֶם עֹנִי אָכַלְתִּי, חָיִיתִי בְּצַעַר ;
עַל מַעֲלַת רֹפֵא עַד כִּי נִשֵּׂאתִי,
בָּזִיתִי לִדְאָגָה — כִּי הָיִיתִי נַעַר.

שֶׁקֶל כַּדּוּר בְּאֶרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם,
אֲחֻזָּתִיו — אַךְ הוּא עָשָׂה לוֹ כְנָפַיִם,
גֵּז הִישׁ וַיָּעֹף, — לֹא יֵאָסֵף כַּמַּיִם.

אָז יִשְׁעִי וְחֶפְצִי רַק הָלוֹךְ וְנָסֹעַ,
עֲזַבְתִּי מוֹלַדְתִּי לָנוּעַ נָעַ,
קָצַר הַמַּצָּע הָהּ בּוֹ הִתְגּוֹלַלְתִּי,
גַּם לְחִכִּי לֹא עָרַב לֶחֶם אָכַלְתִּי,
אֵין מֵבִין לְשׁוֹנִי עֵת דַּבֵּר הוֹאַלְתִּי.

יִשְׁעִי וְחֶפְצִי בְּאַהֲבַת נָשִׁים שָׁתִי,
מִצָּרוֹת לִבָּבִי הָהּ! כִּמְעַט נִצְמַתִּי,
הַבּוֹגֵדָה זָנְתָה לְאַחֵר, רִמַּתְנִי,
נֶאֱמֶנֶת-רוּחַ לֹא שִׁעַשְׁעַתְנִי,
אֵשֶׁת-חַיִל נְגֹעַ בָּהּ לֹא נְתָנַתְנִי.

יִשְׁעִי וְחֶפְצִי עֲשׂוֹת שֵׁם כּוֹ אֶכָּבֵד,
וְהִנֵּה הָהּ! יֶתֶר לְרֵעַי נָפַל זָבֶד,
וְכַאֲשֶׁר גָּדַלְתִּי, מְקַנְאַי גָּבְרוּ,
הִבִּיטוּ רָאוּ בִּי — פִּיהֶם פָּעֲרוּ,
אֵין גַּם אֶחָד מַעֲשַׂי בְּעֵינָיו יָשְׁרוּ.

יִשְׁעִי וְחֶפְצִי קְרָב, רֶדֶת לְחֵם שַׁעַר,
אַךְ עָשִׂינוּ חַיִל, וּכְסַעָה וָסַעַר
בָּאנוּ לְאֶרֶץ אוֹיֵב בֶּהָרִים נֵס וְדֶגֶל,
גַּם הָאוֹהֵב עַל בּוֹאֵנוּ לֹא יָגֵל —
עַל שְׂדֵה קֶטֶל הָהּ! גָּזְרוּ לִי הָרֶגֶל.

עַתָּה כָּל יִשְׁעִי עַל אַיִן הֶעֱמַדְתִּי,
לִי כָּל הָאָרֶץ, בָּהּ אָשְׁרִי יִסַּדְתִּי. —

כָּל — חֳלִי כָּל — מַדְוֶה אָז לֹא תֵדְעוּ,
וִהְיִיתֶם בְּרִיאִים כְּפָרִים אַבִּירִים.

9.

אִכְלוּ לְשֹׂבַע וּשְׁתוּ לִרְוָיָה,
וְאֶת הַיֶּתֶר לְאֵין לוֹ הַנִּיחוּ:
יֹאכַל גַּם הוּא, יִשְׂבַּע וְחָיָה
וְאַתֶּם כַּחוֹל יָמִים תַּאֲרִיכוּ.

10,

וַאֲנִי מָה אֶעֱשֶׂה? כְּרָשׁ כְּעָנִי
בְּרָשִׁים בַּנְּעִימִים הֵן יִפֹּל — לִי חָבֶל:
מֵאֲשֶׁר יִשְׂבְּעוּ אֹכַל גַּם אֲנִי —
לֹא אִיגַע לָרִיק, לֹא אֶעֱמֹל לַהֶבֶל.

רופא וכהן. דבלן על יד ריגא: תמוז תרו"ס.

הֲבֵל הֲבָלִים *)

כָּל יִשְׁעִי וְחֶפְצִי עַל אַיִן הֶעֱמַדְתִּי,
הָאָח! בְּזֹאת אֹשֶׁר בְּאֶרֶץ יָסַדְתִּי,
מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ הֱיוֹת לִי כָאֵלֶּה כְרֵעַ,
יִשְׁתְּ נָא יֵינִי וִיהִי כּוֹס בְּכוֹס נֹגֵעַ,
עַל נוֹתָר זֶה עִמִּי יָרִיעַ רֵעַ.

לְפָנִים יִשְׁעִי וְחֶפְצִי לִרְכוּשׁ לָרֶשֶׁת,
אָז גָּלָה מְשׂוֹשִׂי הָהּ! וְנַפְשִׁי נוֹאָשֶׁת,

---

*) Nach Göthe

*) המעתיק הנעלה הזה נודע זה עשרים שנים ע"י ספרו שירי רומי. ואמנם שמנו שוק לחדול מהעתקות בשיר, אבל להעתקות כאלה אנכו מקרבים, ומי יתן והסכם המעתיק בפונו עתה לגאליציה, יעשה תושיה, ומעשה ידיו יפרחו ויצליחו לטובת ספרותנו ולחפץ משכלה ומיננו. המעריך

לָא נקום תוב לְעָלַם חַיְלֵהּ׳
ונפשי . . .

ה.

כְּרַם מִן דִזְרַע תְרִיצָאִית,
וּבאוֹרִיתָא בְחַפִּיטוּתָא
דְנָא אִימְמָא וְלֵילְיָא׳
אַף בְסִיבוּתֵהּ הֲוֹ נְהִירָא·
ונפשי . . .

ו.

שְׁוִירָאִית אַף אֲנָא
הֲדִית׳ וְלִבִּי דָךְ סַגָּאִית׳
עֲדָמָא לְסִיבוּתִי אֶסִיבַר·
וּלְקַשִׁישׁוּתִי תָבֵל אֲנָא·
ונפשי — — —

מיכל וואלף

הַפֶּלֶא הַשְּׁמִינִי

בּוֹתְבֵי הַקּוֹרוֹת מָנוּ פְלָאִים שֶׁבַע,
לָהֶם יִשְׁתָּאֶה כָּל־רוֹאֶה וְשׁוֹמֵעַ,
הֵם יוֹצְאִים מִחוּץ לִגְבוּל הַטֶּבַע,
אַךְ אֵיפֹה הֵמָּה לֹא כָל־אִישׁ יוֹדֵעַ:
פְּלָאִים דּוֹמְמִים לֹא יֵדְעוּ וְלֹא יָחוּשׁוּ,
פְּלָאִים עוֹמְדִים מִמְּקוֹמָם לֹא יָמוּשׁוּ.

וּפֶלֶא אֶחָד לֹא רָאוּ לָדַעַת,
פְּלָאי חַי מִתְהַלֵּךְ הָלֹךְ וְנָסֹעַ,
זָקֵן הַפְּלָאוֹת זֶה אֲלָפִים אַרְבַּעַת,
פֶּלֶא מַשְׂכִּיל וּמֵבִין הַשֵּׂכֶל וְיָדַעַ,

תֵּכֶל שִׁירָתִי גַּם מִשְׁתֵּה-הַיַּיִן,
עַתָּה שְׁתוּ דוֹדִים! בַּכּוֹס תְּנוּ הָעַיִן,
עֲדֵי גַם נוֹתָר אַחֲרוֹן יְבֻקַּשׁ — וָאָיִן!

ישראל ראלל.

מַדְרָשָׁא.

א.

אִתְרְכֵנוּ טַלְלֵי רַמְשָׁא,
שִׁמְשִׁי נְעָרֵב, שַׁלְמֵי יוֹמֵי,
אוּרְצָנָא וְעָקְתָא נְערְקָן,
חֲדוּתָא וּבוּסְמָא נְדַנְחָן,
וְנַפְשִׁי צָהְיָא לְאִיל חַיָּא

ב.

עַל רוּמְתָא דַשְּׁנֵי חַיַּי
עֲתִידאָנָא, וְהָפֵךְ אֲנָא חוֹרֵי,
אֶחֱזָא לְבַסְתָרֵי בְהִילָאִית,
לְמֶעְקוּב עַל עֲדָן דִטַלְיוּתִי,
וְנַפְשִׁי . . . .

ג.

לַהֲנָא הוּ כָל וְסְרִיקוּתָא
כָל רַגְתָא וְכָל לָאוּתָא,
זִמָא מְתַתְרִים בַּרְאֲנָשׁ רָמְתָא
דִּבַּר לְלֵיאָ יָעֵא וְיָבֵשׁ?
וְנַפְשִׁי . . . .

ד.

בַּעֲנַל חַמַּת וַרְדָא דְרָגְתָהּ,
וְאֵיךְ מַרְטוּשָׁא מְתַחַלְפִין,
וְיֵ בְרֶגְלָא נִתְחַדִּישׁ שׁוּבְחָהּ,

בין תועי רוח הוא משכיל ויודע,
ובעמים פראים הוא מוסר לוקח,
בין שטי כזב אמרי אל שומע,
בתוך הולכי חשכים לו אור זורח.
עם שקנאת עמים כל עת תאכלהו,
והוא איננו אכל לא נכחד קימהו!

עם-זקן בעמים תחת שמים,
עם-שלאמותו לאמות נצחת,
עם-התורה מאירת העינים,
וספרות קדשו כל-עת נפשות לוקחת.
הוא עם ישראל, לעמים מלקוח,
עם-אלקום *) עמו עם דל וגדל-כח!

עם פלא אנחנו על אף אויבינו,
הם בכל-דור ודור מכותינו יפליאו!
להכחידנו מזמות יהמסו עלינו;
ומתורת קדשי לבי יניאו.
בכל-מקום שבתי את נוי השמו
אך אני אתעודד והם ספו תמו.

אני פלא מאז לגוי אחד הייתי,
בארצי מולדתי וחיי-עם הזיתי,
ופלאות עתה באין ארץ מולדת,
ורגלי על אדמת נכר עומדת,
רחוק מארצי זה כשנות אלפים,
אחונן עפרו לו אשא עינים!

*) אונאיבערווינדליך.

בְּכָל-אַפְסֵי אֶרֶץ כָּל-עַיִן תְּשׁוּרֶנּוּ,
וְכָל-הָעַיִן תִּרְאֶנּוּ וּתְעוֹדְדֶנּוּ.

בְּכָל-אַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ שָׁמָּה,
וּבְכָל-חֶלְקֵי הַתֵּבֵל הַחֲמֵשֶׁת,
קֵדְמָה וָנֶגְבָּה וְצָפוֹנָה וָיָמָּה,
מְלֹא רֹחַב אֶרֶץ בַּיָּם בַּיַּבָּשֶׁת,
בְּאֶרֶץ עֲרָבָה בֵּין שָׁמִיר וָשַׁיִת
שָׁם יַטֶּה אָהֳלוֹ שָׁם יִבֶן לוֹ בָּיִת.

הוּא הָיָה פֶּלֶא בַּיָּמִים עָבָרוּ,
וְנִפְלָאוֹת לֹא יָמוּשׁ כָּל-עוֹד חַי עוֹדֶנּוּ;
הוּא קֵץ הַפְּלָאוֹת בַּיָּמִים יוּצָרוּ,
וְכֹה יָקוּם כָּל-עוֹד רוּחוֹ תְּחַיֶּנּוּ.
הוּא לְפֶלֶא הַפְּלָאִים מֵאָז יֻוָּלֶד
עַם-פְּלָאוֹת נִפְלָאת כָּל-עַמֵּי הֶחָלֶד.

עַם סְגֻלַּת עַמִּים עַם קָטָן מֵאָז,
בְּפֶלֶא יָצָא מִכּוּר עֳנִי וּנְחֻשְׁתַּיִם,
נִפְלָאוֹת נִלְחַם בְּעַם לוֹעֵז, עַם לֹא-עָז,
הִפְלִיא לַעֲבֹר כְּמֵי יַמִּים פַּעֲמַיִם,
וּבְפֶלֶא שָׁתָה בָּעֲרָבָה מִצּוּר מַיִם,
אַף לֶחֶם-פְּלָאוֹת אָכַל, לֶחֶם שָׁמָיִם.

גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי לָקַח אָז פְּלָאִים,
וְגוֹי בְּקֶרֶב גּוֹי יֵשֵׁב פְּלָאִים עַתָּה;
בְּהַפְלֵא וָפֶלֶא נַפְשׁוֹ בְּתוֹךְ לְבָאִים
לֹא לָמוּד מִלְחָמָה, וְרוּחוֹ לֹא מָטָה,
גּוֹי מֻרְדָּף מִדַּחַת מְדֻחֵי אֶל דְּחִי,
וַיִּתְאַמֵּץ בְּרָב-חַיִל יִתְעוֹדֵד וַיְחִי!

פֶּלֶא פְּלָאי אָנֹכִי לֹא נוֹדַע מַדּוּעַ
בַּמֶּה כֹּחִי גָּדוֹל לִמְצוֹא מָנוֹחַ?
בְּאֵין מֶלֶךְ וְשַׂר אֵינֶנִּי פָּרוּעַ
בַּמֶּה עָצְמָה אֶרֶב וְאַחֲלִיפָה כֹּחַ?
נָע וָנָד אָנֹכִי נְדוּדִים שָׂבֵעַ
וְאֵיתָן מוֹשָׁבִי לֹא אֶכָּנֵעַ!?

כֵּן אָמְנָם הַפֶּלֶא הַשְּׁמִינִי אֲנִי,
וּבְמִפְלָא אָנֹכִי גָּלוּי וְיָדוּעַ;
הֲיִפָּלֵא כִּי־אִישׁ עַד־כֹּה לֹא הִכִּירָנִי
וּכְמִפְלָאוֹת אֵל דֵּעַ לֹא חֲשָׁבָנִי? וּמַדּוּעַ?!
אַךְ פְּלָאוֹת עֵדוֹתַי מֵאָז נִפְלֵאתִי,
וּמַה־זֶּה יִפָּלֵא כִּי לֹא נִקְרֵאתִי?!

צבי אלעזר טעללער הלוי.

עַל מוֹת פֶּרֶץ.

א.

בָּכֹה כִּי אָמַר, אוֹאִיל לְהַגִּיר דֶּמַע
עַל שֹׁד יַעֲקֹב כִּי־עָז, לְאֵין חֹק וּגְבוּלוֹת,
אֶרְגַּז, אֶבְהַל, אֶתְפַּלֵּץ לִשְׁמֹעַ
כִּי שְׁאוֹל פָּתַח לוֹעוֹ וַיָּצֶף מְצוּלוֹת
מְצוּלוֹת גָּפְרִית זֶפֶת וָאֵשׁ בּוֹעֶרֶת
עַל עַם זוּ נִצָּב מִפְגָּע לְכָל־מִגְעֶרֶת
עַל גּוֹי קָטָן, וּפִידוֹ לוֹ מַה גָּדֵל,
צָרִים לְחֳמָרִים עַל בֶּן־שֵׁם יָגוּדוּ
בָּם גַּם בְּנֵי־עַמּוֹ הַשְׁמִידוֹ יַחְמוֹדוּ
וְהוּא נִרְדָּף, וֶהֱיוֹת מְרַדֵּף לֹא חָדֵל,
עַל־מָה אֶבְךְּ עַתָּה, וּמִמָּה אֶחְדָּלָה?
אִם שִׁבְרוֹ כֹּה עָצְמוּ לְאֵין קֵץ סֶלָה!

בכל-תהלוכותי מכל-עם נפליתי,
ואני ככל-העמים אדם אולד,
מאז עם לבדד ישכון נהייתי,
לא שניתי טעמי בכל-עמי חלד,
ובין כל-העמים אך זר הנני,
ולזות שפתים בעיני כל-רואני.

ישנאוני, ינידוני כי לא ידעוני,
וימיטו עלי און שוד וקרץ;
לא תכנו את רוחי ובאף ישטמוני,
להכחידני מגוי מעל פני הארץ;
אך פליאה אני ונפלאות אל אהי
ובפלא אבליג על כל-יגון ונהי.

גם עת כמו נדה העמים זרוני,
ובמבואות טמאות *) אותי עצרו;
בכל-חכמה לנגע אז לא נתנוני,
וכל-שערי מדע לפני סגרו,
גם אז אנשי מדע מקרבי יצאו,
משכילים בכל-חכמה בשם נקראו!

אמנם נפלאות אנכי חי עודני,
וכל-רודפי ומעני לי לא יכלו;
מתגרת יד-מוני אובד אינני,
אני אתעודד והם יכרעו ויפלו,
בלא ארץ ומלוכה אני עושה חיל,
ואמונתי אור לי בחשכת הליל!

*) געטטא

בהפילו מלך שפת וספרות בני עבר
הה! את פרץ סמאלענסקי נשיא כל הע!
והוא מת עתה, וביר־כתי בור ירדם
איש המורה דעת תלדות ימי קדם
קרות דת־יהודה בימי רבי עקיבא;
איש, תבונתו כחרב חדה מורטה
מפני כל־לוחם בדעת לא נטה
לא חת ממלחמה לא ירא מריבה.
ויקרב וילחם ונשקו האמת
וכמספר ימיו ארכה המלחמת.

ה.

ברבנים נלחם נותני עול על־שכם
על־צואר עם, וכמעט ידכאום ארצה —
ובדקטורים חמורים התגרה לחם
אשר ארץ ג . . . . . . לרוב שרצה —
והם מרימי כל־עול ליעקב דרור יקראו
יתעו עמם בשקר הם בו תעו,
למו קרא עמדו! אל עוד לכת!
גזר על ימין ועל שמאל והפיל חללים
חללי אי־דעת גא מאד פגרי הבלים
בשכלו חרבו חרב המתהפכת,
כן פרץ פרץ באויבי־עם התעבר
כל־צריו הכה אחור ויתגבר.

ו.

ולפלגות עמו ירד גם ויעל
חדר תוך תבונת נפש כל־איש פנימה
לתאר בעט־פלא, מה דבר מה־פעל
גביר ועבד, סכל משגה ואיש מזמה —

ב.

הַאֵבְךְ עַל גֵּווֹ כִּי הֻכָּה לִרְסִיסִים
עַל כִּי עָשְׁשׁוּ עֲצָמָיו, נָמַק לוֹ גֶרֶם ?
בְּכָל-עָם הוּכַן לוֹ הוֹרְגִים, בְּכָל-לְאֹם מְמִיתִים
עַד כִּמְעַט קָט אוֹיָה ! וְהוּא יֻכֶּה חֶרֶם ;
אוֹ עַל נַפְשׁוֹ כִּי טָבְעָה בִּיוַן-כֶּסֶל ?
יֶשְׁנוֹ בוֹ נִצָּב כִּנְצִיב שֵׁישׁ פֶּסֶל
עַל עָמְדוֹ יַעֲמוֹד, בְּלִי הִתֵּק אַף פֶּשַׁע ;
וְיֵשׁ עוֹבֵר הָלְאָה אַךְ הָלְאָה בַּחַיִּין
וְלַאֲשֶׁר עָזַב אַחֲרָיו לֹא יַסֵּב עָיִן,
זֶה בְּעָמְדוֹ שׁוֹגֶה, וּבְעָבְרוֹ זֶה יִתַּע —
וְכֵן עַל הֶבֶל הַמֵּרוּץ, וְעַל קוּם בְּאִוֶּלֶת
נַפְשִׁי תִשְׁתַּפֵּךְ, רוּחִי מִתְאַבֶּלֶת.

ג.

נַפְשִׁי תִשְׁתַּפֵּךְ וּתְהִי לְזֶרֶם דִּמָּעוֹת,
מִקְצֵה עַמִּי בְּחֵיק-כִּסְלָה שׁוֹכֵב הוֹזֶה
וּמִקְצָתוֹ יוֹסִיף יַרְבֶּה הָרָעוֹת
כִּי אֶת הַבְלֵי לֹא-יַהֲדוּת עָשָׂה חוֹזֶה, —
וְאַנְשֵׁי הַשֵּׁם, כָּם שְׁבִיב לְאוּמוּת עוֹד בּוֹעֵר
אַךְ אֱנוֹשׁ מְעַט מִזְעָר, עַמִּי לַטּוֹב יְעוֹעֵר
מְעַטִּים הֵם הַמְּשִׁיבִים אוֹתוֹ הַיְשָׁרָה,
וּבְמִסְפָּר הַקָּט הַדַּל הַזֶּה, אוֹיָה !
הֵן גַּם יַד הַמָּוֶת הֶעָרִיץ הוֹיָה
הֵנִיף חַרְבּוֹ בְּאָף — הוֹי נַפְשִׁי מָרָה ! — —
גַּם הוּא בְּקוֹשְׁרִים עַל יַעֲקֹב לְהַשְׁמִידוֹ
הִכָּה חָד בּוֹ, וַיַּגְדֵּל כָּיִם פִּידוֹ.

ד.

הִכָּה הָאֶחָד — וְהִנֵּה אֲהָהּ לַשֶּׁבֶר !
כִּי אֶת לֵב-לְאֹם-יְשֻׁרוּן בְּחַרְבּוֹ בִּקֵּעַ

ויבלעוהו משברי מים זדונים,
ורוח לאומו חי בנשאר בחיים
רוחו יעל לא יוכל יצל במים,
כה הגה הוא, עד ימיו האחרונים,
ובצאת עמו אמריקאה לרבבות
קרא: „ארץ קדש סעו! ערש אבות!“

ט.

שפת עבר לו כשפה חיה היתה
בה כתב, ואם ידע לשונות עשר
„שריד קדש היא לי מקדם קדמתה,
אמר וכתב, ויתן לה שאת יתר.
ואספד לך בה, בהרת מכל־לשונות
ואם עוף בל אגביה על־כרוב המיונות
ברא ציץ במליצה לפאר בו קברך
אך בפרחה לבד קצת, ביום בה שידבר
אם ליפיה תועלת ליעקב לא תחבר,
וכן אכתוב ברוחך אם לא כשפתך,
כי אי איש עוד לו בשפת־עבר חזות
כמוך פרץ השר נשא לשון פרזית!

י.

ועתה מורם מרבבות כליל תמים העם
לוחם בעד רוח אומתך, כי מתה
להשמידה יפלו על יעקב גדוד מרעים
ועל־מותך אסימילנטים ששים עתה,
אך אל תמהרו לשיש בנים כחשים!
זרעו זרע פרץ ויך שרשים
עמק עמק בלב־עם ולוחמים יצמיח,
לוחמים באויביו חוצה בבניו מבית
לשרש שמיר מזה, ומזה שית,

בעמק סתרי שעפי כל-לב ורוח
קרא סמאלענסקי כבספר פתוח
ויציגם מומים ערומים לעין רואה,
גלה פני-לבוש מגדנ חדש וישן
וירא כי בית ישראל מלא עשן
הראה בדמות איש בדרכי חייו תועה —
ומשפט רבים הלא עליו יחרץ
התועה אין אחר, רק הוא רק פרץ.

ז.

נוסיף נשתומם עוד יגדל הפלאי
אם נאמר: כן משפט אלה המנבאים,
כי מחטאות נפשו לא דבר בשלי
אך הציג שם את עצמו מופת לרבים —
ולהכות בשבט פיו, אל אחיו יצא
ערות כל-דבר. כל-שמצה כם מצא
משגה כל-כסל, כל חטאת בליעל,
אולת בעם והמתו היתו
נגש וידח בעוז רוח שפתו
לא נשא נשוא-פנים נשא ויעל,
רפאות עם מכה עורון, כל מפעליו,
הה! לו חי עדן ויתם את מעלליו.

ח.

יעקב לאם הוא, לא חבר אנשי אמונה
עם קדומים, עם-עולם, יהיה והיה
לא רק עדת דת סוגה בגדר הגינה
אך עם ברוח, פתגם פר"ץ היה;
גלמי רק טבע את ארצו שהדה
חצי בשרו ירד, שפתו כי ירדה

שירי ן׳ שלמה *)

I.

אָז בְּנוֹעַר חַיָּתִי
דָּבַקְתִּי בָּךְ רַעְיָתִי,
וְגַם עַתָּה בְּעֵת זָקַנְתִּי,
לִבִּי עוֹד בּוֹעֵר בְּאַהֲבָתִי.

אוֹרֵךְ מַזְהִיר כַּסַּפִּירִים,
יַגִּיהַּ חֶשְׁכַּת הַחֲדָרִים,
וְלָךְ לְבַד אָשִׁיר שִׁירִים
שִׁירִים נָאִים וַהֲדוּרִים.

II.

בָּךְ כָּל מְזִמּוֹתַי
וְאֵלַיִךְ תְּשׁוּקָתִי
וְלָרִיק כָּל יְגִיעָתִי
לְהַרְחִיקֵךְ מִמַּחְשְׁבוֹתַי.
כְּמוֹ אֶל-הַשֶּׁמֶשׁ תַּעֲרוֹג הַזְּמוֹרָה
כֵּן נַפְשִׁי תַּעֲרוֹג אֵלַיִךְ אֲהוּבָתִי;
הֵן אַתְּ נֵרִי וְאוֹר חַיָּתִי!

III.

יָפָה כַלְּבָנָה וּכַחַמָּה בָּרָה,
אֵלֶּה אֲשֶׁר אֵינָם מִתְעַלְּסִים בְּאֲהָבִים
נִמְשְׁלוּ לְשָׂרִיגִים יְבֵשִׁים וַחֲרֵבִים
וְאֵלֶּה אֲשֶׁר בֶּאֱמוּנַת-אֵל מְלַעֲיבִים
הֵמָּה כְּשָׂרִיגִים בְּלִי גֶּפֶן וַעֲנָבִים:
לָכֵן לְאַהֲבָה וָדָת הֱיוּ תָּמִיד קְרוֹבִים
אִם גַּם עֲנִיִּים אַתֶּם וְלַלֶּחֶם רְעֵבִים.

IV.

בְּכָל מָקוֹם וּבְכָל עֵת
הַסְּבָלוּת בָּנְתָה בֵּיתָהּ

---

*) לקוחים מס׳ דברי הזכרונות של תירגא סאספי.

בָּרוּךְ סְמָלֶענְסְקִי הַחַי בְּעַם הָרוּחַ,
וְעַל-יְמִין אֱלֹהִים תִּרְאֶה קֵץ הַמִּלְחָמֶת
תִּרְאֶה וְנָהַרְתְּ, הַלּוֹחֵם בְּעַד הָאֱמֶת.

„העבר“י.

אֶל הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה.

(שיר זהב Sonet)

1.

רַעְיָתִי רַבַּת חֵן וּכְלִילַת יוֹפִי:
הָסִירִי בִּגְדֵי אֵבֶל מֵעָלָיִךְ,
לֹא תִזְכְּרִי חֶרְפַּת אַלְמְנוּתָיִךְ.
הִנֵּה גּוֹאֲלֵךְ בָּא, יֵבֹשׁוּ דֹּבְרֵי דוֹפִי.

2.

עוֹד כִּימֵי קֶדֶם תַּעְדִּי תֻפַּיִךְ,
עוֹד קִרְבָתֵךְ יֶחְפְּצוּ בְּנֵי עֵבֶר;
לְאוֹרֵךְ הַזָּרוּעַ יֵלֵךְ כָּל-גֶּבֶר
וְהַמְּאוֹרוֹת בְּסִפְרָתֵךְ יַחְפְּרוּ מְנַאֲצָיִךְ.

3.

קוֹל עֲנוֹת בַּמַּחֲנֶה עִמָּנוּ
תִּשְׁמְעִי בְּמַקְהֵלוֹת, תִּקְרָאִי וְאַל תִּדֹּמִי:
„אֵין לִלְשׁוֹן הַזָּרִים חֵלֶק עִמָּנוּ!“

4.

צְאִי נָכְרִיָּה צְאִי וּלְכִי מֵאִתָּנוּ,
מִתּוֹךְ עֲדַת אֵל מַהֲרִי הֲרוּמִי;
שְׂפַת קֹדֶשׁ לְבַד הִיא רַעְיָתֵנוּ!

פילאדילפיא. ירח אלול לסדר ולשנת
את ה' האמרת היום

שבתי מוראים. ס"ט.

אנחת–לב

על מות השר הגדול ליהודים **יוסף ווערטהיימער** נשיא חבורת כ״ח בווינה.

מאת המשורר הנפלא ד״ר לודוויג אויגוסט פראנקעל.

(ומתורגמת ע״י צבי אלעזר טעללער)

לא אחת משאגת אריה כי ישאג ביער,
ולא מקול רעם בגרגל ביום סופה וסער,
וברדת ברד על ראשי בחשכת הליל,
בלכתי לבדי בשדה גם אז אתאזר חיל!
אך מהד קול רגבים בנפלם על קבר רע,
כמדקרות־חרב יורדים חדרי בטני, הה אז אכנע;
בחדרי רחק מקברך בו דומה גוך ינוח,
אשב בדד ואדם, אהמה ואשיחה במר רוח,
לעשות זר־פרחים מזמרת בת־שירתי כפורחת,
לראש קברך לזכר־עולם מזכרת־נצחת,
ובשוב הביתה כל־מלויך יביתו כל־גבר, —
אענדנו לראש שוכב נעזב גלמוד פה בקבר; –

לב העמים

לב העמים בית ישראל המה,
אך נשבר מכאב, נשבר מרעדה;
כמעט חלל הלב ממשטמה,
ממשטמת עמים יחרד חרדה.

הלב מקור החיים, דבר טוב רחש:
„דעת אלהים״ לכל משפחות אדמה;
החיה עצמות יבשות, נפש רכש,
ויפח באפי העמים — נשמה.

הלב רגש אהבה וחנינה,
הגיוני קדש חדריו מלאו;

לָהּ לַהֲג דְּבָרִים הַרְבֵּה
וְהָאֲנָשִׁים יִפְחֲדוּ מִשְּׂאֵתָהּ,
לָכֵן הַמֵּלִיץ נִשְׁלַח מִמָּרוֹם
לִשְׁפּוֹט תֵּבֵל בְּקוֹל שִׁירָתוֹ
וְלֹא לְבַד לְרַנֵּן וְלָשִׁיר
לִכְבוֹד הָאָבִיב וְיִפְעָתוֹ,
רַק לְיַפֵּר הַסֶּכֶל בְּפִיהוּ,
וְלָשׂוּם לָאֵל אֶת-סִכְלוּתוֹ.

הארראָ (באנגליא) **Dr. Chotzner.**

לִי הַכֶּסֶף וְלִי הַזָּהָב.

בְּשִׁבְתִּי בַּשָּׂדֶה סְבִיב הַגְּבָעוֹת —
כָּל-מִכְמַנֵּי תֵבֵל לִי נְתוּנִים —
מַה-מִּנִּי יַהֲלֹךְ ? אִי מִגְרָעוֹת ?
לִי כֶסֶף זָהָב וּפְנִינִים !

בַּגַּיְא וּבַנַּחַל זָהָב יָזֹקוּ
וְאֶקְרַח וּפְנִינִים לְכַנְפֵי-צִפֳּרִי
עַרְצֵי כֶסֶף מַעְיָנוֹת יָשׁוֹקוּ
מַה-מִּנִּי יַהֲלֹךְ ? אִי מַחְסֹרִי ?

מִיּוֹם רָעָה לֹא אִירָא פַּחַד,
נָכוֹן רוּחִי בָּטוּחַ לְבָבִי —
מַה-תִּגְשׁוּ בִי נוֹשֵׁי יָחַד ?
מַלְאוּ יֶדְכֶם כַּסְפִּי וּזְהָבִי !

נטע סאמועלי

הרועה

(משירי היינע)

ממשל רב תמשול, רועה יפה עינים!
כס מלך לך הגבעה, עטה תפארת,
והשמש עליך כי יפיץ קרנים,
כתר מלכותך הוא, בראשך עטרת.

אלי המלך אספו המון חילים;
העזים, הרחלים רבצו כרעו,
ורבי המלך מסביב, הם העגלים,
הלך וטפוף ילכו, וכמו יתגאו.

העתודים הכבודים שרי העשרות,
לשמיע קול תרועה פיהם ירחיבו,
וצלצל הפעמונים שבצוארי הפרות,
זה קול נוגני המלך נגן יטיבו.

הד הרים שם יען לקול מים מגרים,
לשיח עצי יער ולקול עוף השמים...
ולצלצלי תרועת נוגנים ושרים,
נם שנתו המלך, ויסגור עינים.

והכלב משנהו, זה רבות בשנים,
שבט מושלו יקח עת ידו יניח...
ומי לא ידע שר זה, נשוא הפנים?
מי לא יחרד לקולו עת מלחמה יריח?

ושפתי מלך דובבות, בשנתו יביע:
„לא טוב היות מלך, מה תכבד כותרת!
הבה, אשוב לביתי, שמה ארגיע,
בזרועות המלכה, רבת תפארת.

הַלֵּב יִשְׁתַּפֵּךְ בִּתְפִלָּה עֲדִינָה
וּזְמִירוֹת יָהּ מָרוֹם יִנָּשְׂאוּ.

הָגוּ בוֹ הַלֵּב, הֵמָּה עַמֵּי אֶרֶץ,
יַכְאִיבוּ אֹתוֹ יְמָרְרֻהוּ וָרֹבּוּ;
יִמְחֲצוּ הַלֵּב, יִפְרְצוּ בוֹ פֶּרֶץ,
וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי לְנַפְשָׁם יֶאֶרֹבוּ.

לֵב טָהוֹר לָמוֹ אֱלֹהִים בָּרָא,
וְהֵמָּה לִרְגָעִים אֹתוֹ יְטַמְּאוּ;
מָנוּ לָמוֹ מִצְוַת יְיָ בָּרָה,
וְהֵמָּה בְּאַפָּם יָעִיבוּ אוֹרֵהוּ.

„עָקֹב הַלֵּב, עָקוֹב יַעְקֹב רְבָבוֹת,
„וְאָנֻשׁ הוּא מְאֹד, נֶגַע לִבְנֵי אָדָם"
כֹּה רָגְשׁוּ גוֹיִם, בְּפִיהֶם חֲרָבוֹת,
וּכְלִי יוֹצֵר וּמַפֵּץ גַּם בְּיָדָם.

חִצֵּימוֹ שְׁנוּנִים — בַּלֵּב יִפֹּלוּ,
הוּא מַטָּרָה לְכָל פֶּגַע וָדֶחִי —
קָרְעוּ סְגוֹר הַלֵּב, דָּמִים יִזֹּלוּ,
מִתְבּוֹסֵס בְּדָמָיו אַךְ בְּדָמָיו יְחִי. —

הַלֵּב יָחִיל, בָּא בָאֵשׁ וּבַמַּיִם,
עָלָיו נָפְלוּ אֵימוֹת מָוֶת וָרֶצַח;
אַךְ הַלֵּב חַי, מִנּוּ תֹּצְאוֹת חַיִּים,
לֹא יָמוּת כִּי יִחְיֶה וִיחִי לָנֶצַח. —

לֵב הָעַמִּים בֵּית יִשְׂרָאֵל הֵמָּה,
אַךְ נִשְׁבַּר מִכְּאֵב, נִשְׁבַּר מֵרְעָדָה;
כִּמְעַט חָדַל הַלֵּב מִמַּשְׂטֵמָה, —
מִמַּשְׂטֵמַת עַמִּים יֶהֱרַד חֲרָדָה.

יעקב צבי שפערלינג

עִדְנֵי־חַיַּי

עִדְנֵי חַיַּי נָגֹזּוּ כַחֲלוֹם
תַּמּוּ, מֵתוּ שִׁירַי וּרְנָנַי —
אֲרוֹן מֵתִים הָבִיאוּ הֲלוֹם,
וְאֶקְבּוֹר אֶת מֵתַי מִלְּפָנַי!

קִרְאוּ אֵלַי יוֹדְעֵי נֶהִי
יוֹדְעֵי מִסְפֵּד וְקָרְאֵי בְגָרוֹן —
גָּדוֹל כַּיָּם הָאָרוֹן יְהִי —
כִּי גַם שִׁבְרֵי אָשִׁים בָּאָרוֹן.

נטע סאמועלי

הַקּוֹפִים.

(מָשָׁל.)

נוֹדַע יְהוָה מִשְׁפָּט עָשָׂה
בְּפֹעַל כַּפָּיו נוֹקֵשׁ רָשָׁע
הִגָּיוֹן סֶלָה:
(תהלים ט׳, י״ז)

אִם־תַּמְתִּיק בְּפִיו רָעָה
יַכְחִידֶנָּה תַּחַת לְשׁוֹנוֹ:
(איוב כ׳, י״ב-ט״ו)

„רִאשׁוֹן לֹא אָדָם נוֹלַדְנוּ, כִּי אִם קוֹפִים,“
יוֹכִיחוּ לַבְּקָרִים רַבֵּי הַפִּלוֹסוֹפִים;
וְשְׁלֵמֵי אֱמוּנֵי הַתּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם
אֶל לִקְחָם זָר זֶה יַאַטְמוּ אָזְנַיִם.
וַאֲנִי תָם, לֹא אֵדַע בֵּינֵיהֶם הוֹכִיחַ,
וְלַנְּבוֹנִים מִמֶּנִּי זֶה רִיבָם אַנִּיחַ;
אַךְ מְמַשֵּׁל אָנֹכִי וּמְשָׁלִים אַבִּיעַ,
וַאֲשֶׁר רָאָה לִבִּי אֶת עַמִּי אוֹדִיעַ.
וּפֶשֶׁר אִם תִּמְצְאוּ בַּאֲשֶׁר מְשַׁלְתִּי,
נִקֵּיתִי הַפַּעַם — אֶת נַפְשִׁי הִצַּלְתִּי!...

שָׁם קְוֻצּוֹת תַּלְתַּלַּי, הוֹדִי וּגְאוֹנִי,
עַל בִּרְכֶּיהָ אָנִיחַ, בְּשׁוּבִי הָאֹהֱלָה;
כִּי שִׂפְתוֹתֶיהָ שׁוֹשַׁנִּים — הֵם כָּל שְׁשׂוֹנִי,
וּבְעֵינֶיהָ יוֹנִים — מֶמְשַׁלְתִּי סֶלָה!

קיעוו — י. י. הורגין

שִׁיר־זָהָב

(Sonett)

דֵּעָה חֲדָשָׁה בְּחָכְמַת הַתְּכוּנָה

תַּלְמִי הֶעֱמִיד אֶרֶץ בִּמְכוּנָתָהּ,
וְהַשֶּׁמֶשׁ סְבִיבָהּ הִיא עוֹלָה וְיוֹרֶדֶת;
גַּם צְבָא־שָׁמַיִם יָסֹבּוּ לְעֻמָּתָהּ,
וְאַךְ הָאָרֶץ לְבַדָּהּ לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת.

קָפֶּרְנִיק הִרְגִּיז אֶרֶץ מִמְּנוּחָתָהּ,
אָמַר בְּכָל־יוֹם הִיא תְסוֹבֵב עַל צִירֶיהָ;
הַשֶּׁמֶשׁ בְּמֶרְכַּז מֶמְשַׁלְתָּהּ מְעוֹנָתָהּ,
וְאֶרֶץ וְכוֹכְבֵי־לֶכֶת עוֹבְרִים לְפָנֶיהָ.

אַךְ הַסּוֹבֵא בְּפוּרִים הָרַס שִׁיטָתָם,
אָמַר כִּי גַם שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹנָם הֶחֱלִיקוּ;
לְהָבִין מִי נָח מִי נָע קָצְרָה בִּינָתָם.

אוֹתוֹ כַּדִּים מְלֵאִים, דַּעַת לִמְּדוּ,
כִּי יֵינָם וְשִׁכְרָם אֵת רֹאשׁוֹ הִדְלִיקוּ;
וְלָכֵן כָּל הַיְקוּם אַךְ סְבִיבָיו יִרְקֹדוּ! —

הלל כהנא

בר׳ יהושע ז״ל:

על העץ והכלי לתמם כי יעברו,
את ריח המאכל מרחוק יריחו
ויתאוו תאוה למלא הכרש ;
חיש מהר ידם אל הכלי ישלחו
ומן הגרש מלא קמצם יקמצו,
אך באחת אהה יבערו ויכסלו
על כן לשוא יגילו, לשקר ישמחו,
כי מן הכלי ידם כי הוציא יחפצו
והיא צנופה צנפה — ולא יכלו! . . .
לריק יגעו ייעפו, הבל יעמלו
מכאב ומפחד ייליל ויצריחו,
יהמו ישקו — כי לא יצליחו ! . . .
לולי טפש לבם, לולי נואלו
ופתחו את ידם — כי עתה נצלו . . .
אך המה באפס
יקפצו כפם :
ולקולם יבאו הצידים
ולקחום להם לעבדים ! . . .

דגלן על יד וינא. **זאב הכהן קאפלאן.**

צום הרביעי תרו"ם (זק"ן)

השועל *)

(עפ"י מדרש קהלת פ' ערום יצאתי)

אחד השועלים הנודע במשלים,

---

*) מעזבון-הספרותי לידידנו הרב הח' המשורר יל"ג ז"ל, ורצינו להעיר את אזן יקירי עמנו ותורני-ספרותנו על העזבון היקר הזה, כחמשים ספרים נעלים ועוד, בחכמת הלשון והגיון נשארו בכתובים לסופרם העני הזה, שכל ימיו הקריב את נפשו לטובת הספרות. ומי יתן, ויתאזר גבר חיל מעמנו להוציא המטמון היקר הזה, ויאכלו בניו פרי טוב בעמל אביהם היקר! המעריך

כִּי עָרוּם הַקּוֹף מִכָּל חַיַּת הָאָרֶץ
מִבְּהֵמָה וָעוֹף, מֵרֶמֶשׂ וָשֶׁרֶץ
אַחַי תֵּדָעוּ ;
עַל כֵּן יוּבָאוּ
מֵרָחוֹק אֵלֵינוּ
וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ ;
פַּעַם כְּחוֹרֵי אֶרֶץ יַלְבִּישׁוּם שָׁנִים,
וּלְקוֹל כְּלֵי שִׁיר בִּמְחוֹלַת מַחֲנָיִם
בִּסְדָרִים יָחוֹלוּ שְׁנַיִם שְׁנַיִם ;
פַּעַם, לְבֻשֵׁי מִכְלוֹל כְּפַחוֹת וּסְגָנִים,
עַל כְּלָבִים מְלֻמָּדִים
יִרְכְּבוּ כְּגַמָּדִים,
וּבְצָבָא רָב
יַעַרְכוּ קְרָב,
אוֹ כִשְׂעִירִים יְרַקֵּדוּ
וְעַל מַהֲלוֹת יִדַּדוּ,
וֶאֱוִילֵי אָדָם,
אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדָם,
יְשַׁחֲדוּ לְבַעֲלֵיהֶם
וְיִתְעַנְּגוּ עַל תַּעֲלוּלֵיהֶם, —
אַךְ חֲכָמִים לְהָרַע מֵהֶם בְּנֵי הָאָדָם,
וּלְבַלַּע וּלְהַשְׁחִית רַב כֹּחַ יָדָם ;
וּכְמוֹ בְּאָח וּבְרֶשַׁע בְּמִרְמָה יִבְגֹּדוּ,
כֵּן גַּם אֶת הַקּוֹפִים לֹא בְּחַיִל יָצוּדוּ
כִּי אִם בְּעָרְמָה ; לָקַח פַּךְ חֶרֶשׂ
שֶׁפִּיהוּ צַר וּבִטְנוֹ רְחָבָה
וּבְתוֹכוֹ יָשִׂימוּ כַּרְמֶל אוֹ גֶרֶשׂ
וּלְבַד-עֵץ בְּחֶבֶל אוֹתוֹ יִקְשְׁרוּ,
וְהַקּוֹפִים עַזֵּי נֶפֶשׁ לֹא יֵדְעוּ שָׂבְעָה

וּלְהַשְׁחִית לָאָרֶץ; וּפָעָלְכֶם מֵאַיִן!?

* * *

אָכֵן כְּשָׂבְעָתוֹ

שָׁמְנָה גְוִיָּתוֹ, חָרוּשׁ בְּעֶגְלָתִי

וַתַּעַשׂ פִּימָה וּבִינָה חָדָתִי

וּבְבֹאוֹ לַפְּרָצוֹת, אַתָּה הַגֶּבֶר;

אֲחָזוּהוּ פַּלָּצוּת וַעֲזֹב בַּחַיִּים,

בִּלְבָבוֹ פְּנִימָה. חֶמֶד רִבּוֹתַיִם,

תַּעַזְבֵם בַּקֶּבֶר!

בראדי.

נפתלי מענדיל שור

חֵקֶר־דָּבָר.

גֶּשֶׁף מַיִם יַבְקִיעַ חַלָּמִישׁ, יְפוֹצֵץ סְלָעִים,
לַחֲזוֹת אוֹר־עֲלֵי חוֹמָה וְקִיר יִשְׁרְכוּ הַנְּטִעִים,
שָׁרְשֵׁי־עֵץ בְּעִמְקֵי אֶרֶץ יַעֲשׂוּ לָהֶם כְּנָפַיִם,
כֹּחַ אֲבָנִים יְנַצֵּחוּ, אִם צָמְאָה נַפְשָׁם לַמָּיִם.
קוּרָיו יֶאֱרוֹג עַכָּבִישׁ, דִּבְשָׁהּ הַדְּבוֹרָה אָגֶרֶת,
לְהַמְתִּיק סוֹד מַלְכָּהּ בָּרֹאשׁ, וְלָרוּץ אוֹרְחָהּ שֹׁמֶרֶת.—
בְּחֶדְרָהּ כָּל עָלֶה, כָּל זֶרַע וְצוֹמֵחַ לְמִינֵהוּ,
עֹשֶׂה כּוֹנִים עַל אֲבָנִים, וַיַּשְׂכִּיל יָדֵיהוּ. —
סוֹבֵב סוֹבֵב הוֹלֵךְ הָרוּחַ בְּכֹחוֹ וּגְבוּרָתוֹ,
צָפוּן דַּרְכּוֹ בְּכָל הַיְקוּם, וּבְסֵתֶר חֲתוּלָתוֹ. —
גַּם בְּהַעֲצָמוֹת יְבֵשׁוֹת, יָפוּחַ רוּחַ חַיִּים,
מַחֲזִיר נְשָׁמוֹת לַפְּגָרִים, צוֹרֵר רוּחַ בִּכְנָפַיִם;
אֵם כָּל חַי הַתּוֹלֶדֶה, הֲרַת־עוֹלָם הַטֶּבַע —
נִשְׂגָּב מַחֲזֶה הַבְּרִיאָה, בְּכָל פִּנָּה וָגֶבַע. —
וְזֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹתֶהָ, יְסַפֵּר מִנִּי דוֹר וָדוֹר,
כַּאֲשֶׁר הֵרְשׁוּ הַנְּבוֹנִים, הִשְׂכִּילוּ — וַיְהִי אוֹר!:

לרהב ערמתו, צרו שבעתים,
הלך מעדנות, סגרו מקלטו.
בשדה בגנות וכורמים יגשו,
לבקש מחיתו. ובאפם ירעשו,
וירא במגדים ואיה מפלטו ?
גפנים נחמדים ורעיוניו יסרוהו,
באחד הכרמים, ומהר יעצוהו
ויחפש בעינים, ויורהו צומה !
פרץ חומותים, ושבועים ימים.
הגבהים והרמים ; הנזר בכרמים,
ואולם הפרצות, מאכל מאומה.
רוהו נאצות, ותכחש ותרזה
ויצרו כלם, מבטן מחזה,
ומאד הציקוהו, וימצאו פרצות,
ובל נתנוהו, שככה בגפך,
לעבור בגבולם. תמלט בנפשך
ויאמר : אצומה, מפיד ונאצות !
מאכול מאומה, ויחדל מעדניו,
כשלשת ימים ; ויקמטו פניו,
ובכחש גויתי מכפן וצער,
תמלא תאותי יצא ויתנודד,
לבא לכרמים !" ויברח להתבודד
צם וירזה, במחשכי יער ;
מבטן וחזה, ורוחו נכלמה,
אתא בפרץ ; ולבבהו המה,
ויחש לבלוע לנפני היין :
לאכל לשבוע, מדוע הגפנים
פרצות החמותים תצהילו פנים

ימצא עזר כנגדו, לחלק שללו עלי האדמה,
או ירדוף וישיג, ובתחבולות יעשה מלחמה. —
אלה תולדות השמים והארץ וכל צבאם,
טלי ילדותם ערשם, רחם משחר בראם —
גם הבשר החי, עם אבני השדה בריתו,
יסודו עפר ורוח, וכמקרה כל צומח ראשיתו —
כנפש החיה למינה, אמנם אחת דתו,
לעלות ולחיות, לרדת ולמות, בבא תמורתו. —
אך מהשלשה הכי נכבד, שגיא כח בכבודו,
נר אלהים נשמתו, אור שכלו הודו,
מעץ הדעת אכל, בין טוב לרע מבקר,
מבקש חשבונות רבים, ומבדיל בין אמת ושקר, —
אורח חיים למעלה, תשכיל התולדה בנתיבתה.
תאחוז כנפי חלד, ותנער מכמני שפעתה — !
אך אם במפלא נתבונן, ובתפארת המלאכה
נעמיק שאלה, למצוא פשר במקור הברכה —
מי ומי יצר את הכל, ולמי נאוה תהלה !
אם סוף מעשה היקום גם במחשבה תחלה ?
אם בצלם עשה מקדם, ותבל בחכמה ורצון כוננה,
או המקרה ירה פנתה, וסתרו חשך ועננה ? —
ואם דרור נקרא, וחפשה נתנה להנמצאים,
או כעבדים ישרתו, ולפני המלך נקראים ? —
ואיה מקום נצח, שם מקור צחצחות, ואל־מות צפונה?
היש ראשון לראשונים, או האין־קץ לתכונה ? —
ומקדם מי יהלך, ואחרית־דבר מי יבינה,
והחכמה מאין תמצא, ואיזה הוא מקום בינה ? —
פה השפק בעוכרנו, ויעשו באשים המדעים, —
אין יתרון לשכל בקירות ביתו מראות נגעים, —

חליפות צבאות היקום, למדרגותם במעלות עלו —
על-בלימה השבעו. עלמות רבותים יתגלגלו —
מינים יחידים ופרודים ינועו יחנו ויסעו,
בטרם חללו היו, בטרם נוצרו נמצאו. —
מטל שחרותם נוסעים, משוטטים בכדורים,
יתפרצו, יתרוצצו, ויתאבקו, אז לחם שערים,
ובמהולות מחנים יתלכדו, ובזיקים אסורים,
אלה מול אלה יגישו, וישלמו, יבאו בחדרים. —
רץ לקראת רץ יציבו גבולות בין המצרים,
הכללים שמורים מקדמי-עולם, וחדשים לבקרים —
כדורי שחקים אין ספורות לפעלם יצאו,
בכנפי רוח ידאו, כמרכבות אש ינדו, ינעו,
יצעו ברב כח, רחבת ידים לכלמו,
ארחותם לא יעבטון, דרך קוו למו! —
גם בשפל, יסודי ארץ ירימו, בהוד יתגאו,
מפרשי-עב בסות לאורם, ואל על יקראו. —
בסתר קנה ובצה, גבוה על גבוה שומר,
עפר ורוח ידבקו לרגבים, ויראו בתי-חומר,
מטיט יון ירפד רמש, דלתיה רמה תפתח —
החלש יאמר גבור, אם גם עור או פסח —
אשת חיל התולדה, לא סוררת והומיה,
תעש בחפץ כפיה, הליכות ביתה צופיה —
מפרי ידיה תאכל. ובת מלך פנימה —
מבורה תשקה מים, ראשית חכמה ומזמה —
תעש לרוח משקל, אל ימה ישיבו נהליה,
אין אבד בביתה, אם תפזר אוצרותיה;
מאשפות ירים אבק, ומץ אם ידפנו רוח,
לא בתהו יעלה, אך למקומו שואף ינוח,

מַסְוֵה־הַפּוּרִים

מִנְהָג יָשָׁן נוֹשָׁן לִשְׂחוֹק שַׁעֲשׁוּעִים,
וְזָקָה בּוֹ שֵׂיבָה כְּבַחֲנוּטֵי מִצְרָיִם,
מֵהִתְלוֹת כֻּלּוֹ, אַךְ מַעֲשֵׂה תַעְתּוּעִים,
יַךְ בְּסַנְוֵרִים, יְעַוֵּר פִּקְחֵי עֵינָיִם;
עַל יָדוֹ לִפְרוּשִׁים דוֹמִים הַצְּבוּעִים,
וַאֲנָשִׁים כַּנְּחָשִׁים דוֹמִים לַחֲסִידָה,
לְמַרְאִית הָעַיִן הֵם נִרְאִים כִּצְנוּעִים,
אֵין הַחִיצוֹנִית הַפְּנִימִית מַגִּידָה;
יְמֵי הַפּוּרִים וּרְדוּטֶען הַיְדוּעִים,
יְמֵי סֵתֶר פָּנִים הֵמָּה לְעַמִּים כֻּלָּם,
וּבְסוּר הַמַּסְוֶה, אֵפֶר פְּאֵר, לִשְׁמָצָה פְּרוּעִים,
וּפְנֵיהֶם לֹא יִהְיוּ עוֹד כִּי סָר צִלָּם.

הַמִּנְהָג הִתְחַפֵּשׂ, מֵאָז, מִלְּפָנִים,
בִּימֵי פּוּרִים וּרְדוּטֶען לְתֵבֵל כֻּלָּהּ,
אַךְ אַחַת בַּשָּׁנָה מַסְוֶה עַל פָּנִים,
וּבַשָּׁנָה כֻּלָּהּ הַתֵּבֵל מְגֻלָּה.
כָּל מְתִים מֵהֶלֶךְ הָיוּ נֶאֱמָנִים,
תּוֹכָם הָיָה כְּבָרָם, כְּפִיהֶם כֵּן לִבָּם,
אִם חֲמָתָם חֲמַת תַּנִּינִים וַחֲמַת פְּתָנִים,
הַכָּרַת פְּנֵיהֶם עָנְתָה עַל צְפוּן בְּחֻבָּם;
לֹא כְּשָׁנִים לְפָנִים הֵן אֵלֶּה הַשָּׁנִים,
חֲדָשָׁה בָּאָרֶץ, אַךְ תָּמִיד מַשְׂכִּיּוֹת,
תָּמִיד מַסֵּכָה נְסוּכָה עַל כָּל פָּנִים,
לֹא נֵדַע מַה הָעֵינַיִם צוֹפִיּוֹת.

הֲלֹא כְּמַלְכֵי מִצְרַיִם הַחֲנוּטִים בְּמָר־דְּרוֹר,
חֲנוּטִים בִּבְשָׂמִים רֹאשׁ, כִּנְכֹאת צֳרִי וָלוֹט,
כֵּן חָנוּט מִנְהָג הִתְחַפֵּשׂ מִדּוֹר דּוֹר,
הִתְחַפֵּשׂ בְּמַסְוֶה, פְּנֵי הַלּוֹט הַלּוֹט.

פה לא נמצא חידותינו, על בליטה תולות,
בפתוס חכמה לא נעמוד, ואל נבקש גדולות! —

פאביוס מיעזעס.

הצפור בכלוב

(כנסת ישראל ומעניה)

„נטרי ינחמני:
תוגתך שכחי,
מרחמך הנני·
אל תתאנחי.
לאשרך וטובך
עיני צופיות,
ומלאכת כלובך,
מנחשת משכיות.
מזון מחיתך
למכביר אפולה,
ובטוב ארוחתך
אנכי אגילה.
ואנשים ונשים
זמרתך יקשיבו,
באהבה נגשים,
ותשורה יקריבו.
לכן תוגתך,
הואילי שכחי,
עזבי אנחתך,
שלמה תתאנחי!?"
ככה אקשיבה,
משפתי אדוני,
ואליו אשיבה,

בהושיטו מזוני:
רוחי עמלה,
במיטב ארחתי,
וחייתי אבלה,
בבחירי מחיתי!
מקדם צלחתי,
במרחבי השרון,
שמה שמחתי,
וארון בגרון,
רעיה בחרתי,
בנאות היער,
לקנה מהרתי,
בסעה וסער,
בנים הולדתי,
עמם נושעתי,
וטרם נלכדתי,
בם השתעשעתי,
מדי שמחתי,
עמי שמחו,
ובעת נאנחתי,
עמי נאנחו!
מלבבי אהבתים,
והמה אהבוני,

עתה עזבתים,
והם יספדוני,
ואיכה אוכלה,
למצוא מנוח,
לשכח הילדה,
ולשיר לשמוח!?
חפשי שלחני,
וחייתי הצילה,
אני תשמחני,
ובטובך אגילה!"
ככה אענהו
ואשפילה עינים,
עצבוני אראהו,
ואילילה כפלים;
ואולם אנחותי,
משפתי אסבב,
האנוש לעצבותי,
כזמרה יחבב!
לכן יעצרוני,
ויכפיל צרתי,
וככה הנני,
עצור בהותי!"

נפתלי מעגדיל שור

שיר האלף.

מאת

מתתיהו שמחה ראבינער.

הא דרכך בראש נתתי. —

[יחזקאל, ט"ז, מ"ג.]

(א.)

„הבל הבלים! הכל הבל!"
הגה המלך החכם הקהלת.
הבל המה היקום, התבל,
האמת היא־הנפש המשכלת.

האדם הנהו האפס, האין,
הנפש היא החכמה העליונה,
הכרוב הממשח, האישון העין,
היא הראשית, היא האחרונה.

הבינה היוצר הוא האלהים,
האהבה הנעימה, הברה האחת,
הוד הדרת השמים הגבהים,
הרוח העולם, הבת הנצחת.

הארץ הנהלאה היא השפלה,
התבל התבל, הגויה הגויעה,
הנפש האצולה היושבת האהלה,
היא התכלית, הדר הבריאה.

(ב)

הרמי הנפש, הבת השמים!
הות החמר הלאה השליכי.
הרפי הוזים הוללות החיים,
הגות הרוח העיון הליכי!

הרפי המלת העיר ההמיה,
הצאן ההרגה המנים המנים,
השליכי הם! הארץ הנשיה,
הודה הדרה — המים הזדונים.

התאחדי הגיוני השימי השמילי!
המקור המשחת השבת השביתי,
העלות הררי הקדש העפילי,
הרוח העועים הרחיקי, הצמיתי!

הפרי הנפש, הרעיה היקרה!
המלאכה הנמבזה הכשילה הכח,
הבל היופי, הזאת המטרה?
העיר ההרס, היקח המלקוח?

התאששי, היצר הרע הדיח,
הוא העמיק הרחיב המדורה,
הבליגי השוא, התפל השכיח,
הונה השכל, המסאה הפארה.

הואילי החזק היטב ההגיון;
המות הוא התחברות ההלד,
הדורי ההפכה — הדר החזיון,
המשוה הכל, הישיש, הילד.

אוּלָם לָמָּה יִתְחַפְּשׂוּ בִּימֵי פּוּרִים,
אִישׁ בְּשִׂמְלַת אִשָּׁה, בִּכְלִי גֶּבֶר עַלְמָה?
לָמָּה יִתְחַפְּשׂוּ זְקֵנִים כִּבְנֵי נְעוּרִים?
מַדּוּעַ יִשְׁתַּנּוּ בַּחֲלִיפַת שַׂלְמָה?
אִם בְּכָל הַשָּׁנָה כְּלָה יִתְעַטָּרוּ
וּבְכָל עֵת פּוֹשְׁטִים צוּרָה וְלוֹבְשִׁים צוּרָה
לָמָּה בְּפוּרִים וּבְכַּרְנְבָל יִסְתַּתָּרוּ?
יְשַׁנּוּ אֶת טַעְמָם וִיקַלְקְלוּ הַשּׁוּרָה?

הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ, צָבוּעַ!
לֹא עַתָּה הָעֵת הִתְחַפֵּשׂ בְּפוּרִים,
אֵין תּוֹכְךָ כְּבָרְךָ הֲלֹא מֵאָז יָדוּעַ,
מִרְמָה וָתוֹךְ, תּוֹךְ לִבְּךָ תָּמִיד אֲצוּרִים!
לֹא יָשִׁית אִישׁ אֶת עֶדְיוֹ, פָּנִים חֲדָשִׁים,
אַךְ הָסֵר מַסְוֶה, אַךְ הָרֵם מַשְׂכִּיּוֹת,
לֹא יֵרָאוּ הָאֲנָשִׁים בִּדְמוּת הַנָּשִׁים,
וְנָשִׁים בִּדְמוּת אֲנָשִׁים לֹא טוֹב הֱיוֹת צְפוּיוֹת!
לוּ כָּל הַיָּמִים הַצָּעִיף תָּסִירוּ,
לוּ יֵרָאוּ פְּנֵיכֶם רֵיקָם, נֶחֱשָׂפוּ,
אוֹ אָז בִּימֵי פּוּרִים פְּנֵיכֶם תַּסְתִּירוּ,
מִנְהֲגֵי יִשְׂרָאֵל מַה טּוֹבוּ וְיָפוּ!

הירש געלבערג.

(ד)

הוי! העור הנבוך המתעתע,
השומר השקר, הבלי התהו,
השנא האמת, ההרכת הצנע,
האוהב הרעיון המחזיק הבהו.

הה! הפכפך, הנד הפוסח,
הממאן האמן היות האלהים,
השפך הסיתך ההפך הפח,
הגיג האפע, הגה הרועים.

הסו האהבים הבהבי הרשע,
האלמו הבערים, הברי השמים,
הזורעים החטאת, הקוצרים הפשע,
האומרים: „הטבע האיש הבינים!"

האלהים הוא המתאר התלדות,
הוא המחוקק הספר החיים,
הליכות הטבע — הלחות הנכבדות,
היקום־האותיות, המחקה הלחותים.

התמצא, האנוש! החקר האלוה?
התגלה הצעיף החתלה התלדה?
השתם העין! התחזה הגבוה?
הכי האטר האזרוע הדה?

האל המסתתר — השכל הכמוס,
הודו הדרו — הרזים הגבהים, —
האלם, השתמם, האדם העמוס!
הכרת התבל — הדעת האלהים

הללויה! הללו האל השמים,
הללוהו הללו המקרה העליה,
הללי האדמה, הללוהו המים,
הללו היוסד, הרב העליליה.

הללוהו התבל, הלל הרקיע,
הללו השמש הירח הכבבים,
המאיר הלכם, החשכה הנגה,
הלל הילל החוצב הלהבים.

הללוהו המלאכים, העוללים, האנשים,
האדון, העבד, העשיר, ההלך,
העלם, העלמה, הטף, הנשים,
המון האדם, האזרח, המלך! —

הרב, האל, הרחמים הגדולים,
הקים הברית, הדגל הרימה,
הדוך הקמים היורדים העולים,
הלעב הדת, התורה התמימה.

התורה התמימה היא האורה,
הפרי הנאוה, העץ החיים,
המשמחת הלב, הנאמנה, הטהורה,
המשיבת הנפש, המאירת העינים.

התורה היא המעין הנובע,
העדות החקים המיסדים האמונה,
המים החיים המפכים הצנע,
הורו הוגו הליכות התבונה.

האמונה, התבונה הנה המתאימות,
התלכדו, התימרו העשתות השתים,
הנה הנם האחיות התמימות,
התאמי הצביה הושיטו הידים.

הראשונה היא הבת השמים,
המתקן הביאה, הציר האלהים;
האחרונה היא הרבצת המשפתים,
הוציאוה הלום השעיפים הגבהים.

הָרְאוֹת הַחַיִּים 1) הָרֶשֶׁת הַמְּזוֹרָה ,
הֶחָרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת – הַבֶּטֶן הַמְלֵאָה,
וְהָאֶבְיוֹנָה הַשּׁוֹקֵקָה, הַפְּשׁוּטָה הָעוֹרָה,
הָלְלָה – הַסְפּוֹת הָרָוָה הַצְּמֵאָה 2).—

הִתְעוֹרְרִי, הִתְעוֹרְרִי! הָגוּ הַמִּיתֵךְ 3),
הַתֵּבֵל הַלֵּזוּ, הַמְלֵאָה הָתְלִים ,
הָאָרֶץ הַנְּשַׁמָּה הִיא הֲרִיסָתֵךְ ,
הָרִימִי הָאֵבֶר, הָרְפִּי הִלּוּלִים .

(ג)

הַלְלִי הָאָדוֹן, הַמְחַיֶּה הָרְבָבוֹת!
הַכְנִי הֵידוֹת הֲלִיכוֹת הַמּוֹרָא ,
הַטּוֹב הַמֵּטִיב, הַחוֹקֵר הַלְּבָבוֹת ,
הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר הַנּוֹרָא .

הַמְמַלֵּא הוֹדוֹ הַתֵּבֵל, הָרָקִיעַ ,
הָרוֹאֶה הַכֹּל, הַבִּלְתִּי הֵרָאוֹת ,
הַמַּטְרִיף הַמָּזוֹן, הָרָצוֹן הַמַּשְׂבִּיעַ ,
הַנָּאוֹר, הַמִּסְתַּתֵּר, הָעֹשֶׂה הַפְּלָאוֹת .

הָאָרֶץ, הַשָּׁמַיִם, הֶהָרִים, הַגְּבָעוֹת ,
הַצֶּמַח, הַיְבוּל, הָעֵשֶׂב, הַשִּׂיחַ ,
הָאֵזוֹב, הָאֶרֶז, הַיְּעָרוֹת, הַבְּקָעוֹת ,
הַחַיָּה, הַבְּהֵמָה – הוּא הַמֵּגִיחַ .

הוּא הַבּוֹרֵא הַתֵּבֵל, הַשְּׁחָקִים .
הָאָבִיב, הַקַּיִץ, הַסְּתָו, הַבָּצִיר ,
הָעֲנָנָה הֵרַת הַקּוֹלוֹת, הַבְּרָקִים ,
הַשָּׂדֶה, הַכֶּרֶם, הַזֶּרַע, הַקָּצִיר .

הָעוֹף הַמְעוֹפֵף, הַזּוֹחֵל, הָרֶמֶשׂ ,
הַמְּאֹרוֹת: הַחֶרֶס, הַסַּהַר, הַכּוֹכָבִים ,
הָעֲרָפֶל, הָאֵד, הַזֹּהַר, הָאֶמֶשׁ ,
הַתְּהוֹם, הַיַּבֶּשֶׁת, הָאִיִּים הָרְהָבִים .

הַיָּם הַגָּדוֹל, הַסֹּבֵב הָאֲדָמָה ,
הַתַּנִּין הַבָּרִיחַ הָרֹבֵץ הַיְאוֹרָה ,
הַפְּנִינִים, הָאַלְמֻגִּים, הַשְּׁבוֹ, הָאַחְלָמָה,
הַגָּבִישׁ, הָאֶקְדָּח, הָאֶבֶן הַטְּהוֹרָה .

הַגֶּשֶׁם, הַשֶּׁלֶג, הַסַּעַר הַמִּתְחוֹלֵל,
הָאָדָם הַנַּעֲלֶה, הַפּוֹרֵץ הַפֶּרֶץ,
הַכֹּל הוֹצִיא הָאֵל הַמְחוֹלֵל ,
הַמְצַוֶּה: הַתֹּהוּ! הֱוֵא הָאָרֶץ!

הַכֹּל הֵכִין הַיּוֹצֵר הַגָּבֹהַּ ,
הוּא הַמָּקוֹם, הוּא הַמַּשְׁגִּיחַ ,
הַקּוֹנֶה, הַבּוֹנֶה הוּא הָאֱלוֹהַּ.
הוּא הַנּוֹטֵעַ, הוּא הַמַּצְמִיחַ .

הָאֵל הַחוֹזֶה הַיָּמִים הָעֲתִידוֹת,
הָיָה, הֹוֶה, הַמַּתְמִיד הֱיוֹתוֹ ,
הוּא הַמַּמְצִיא הַדְּבָרִים הַחֲמוּדוֹת.
הָאָבָק הַקָּטָן הוּכַן – הַרְאוֹתוֹ .

הָעָשׁ הָרוֹמֵשׂ הוֹדִיעַ הַנִּפְלָאוֹת,
הַד הַיּוֹצֵר הָאֲדָמָה, הַשָּׁמַיִם .
הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד הָאָדוֹן הַצְּבָאוֹת,
הַבִּיעָה הַתּוֹלָדָה, הָאֵם הַחַיִּים .

1) [דער גענוס דעם לעבענס] .
2) (דבריס כ״ט, י״ח.) ויתורגם (זאַטטיגונג, גענוס; דורסט, בעגיערדע.)
3) (משלי, י״ט, י״ח.)

(ז)

היושב הכרובים, השכן הערבות!
הושיעה הנבחר היות הסגלה,
הפארה היפיפיה, העץ העבות,
העם הדגול, המישר המסלה.

הגוי הקדוש, המקבת הקדומים,
העמים הגואלים הרוהו הלענה,
העם הנועד הורות הלאומים,
הנהו הבזוי, הנגש, הנענה.

התללים הומים הרבות הגדופים,
הותתו הפץ השאת, השבר,
הגלוים הנסתרים, האטמים השקפים
הזידו הוריד היהודים הקבר 5). —

הצפוני העריץ, הפרא הציון 6),
החל הכות היהודים המרודים,
החורש הרעה, הזומם הכליון,
הואיל האבד השבע הנדדים

האויב הסיר התז הבשת,
השוסה הרכוש, הבז המרכלת,
השודד החיים, המעון, התלבשת,
השבר המשען התמה המכלת

האמנם הגוי הצדיק התמים,
הנהו הוי! הלעג השאננים,
הן הדפוהו המצודים החרמים,
הרדיפוהו החליים הרעים הנאמנים.

החישה החסות, האל המושעות!
החלימה החולים, החבש המחץ,
החליץ העצמות, הוביש הדמעות,
האוכלים העצבים, הלחם הלחץ.

הושיעה האל, העניים החלכאים,
הסר הצרות הסבבות הארץ 7),
העבר העונות, התם החטאים 8),
הפר הרעיון, הזומם הקרץ. —

(ח)

השב האלהים! השבות הנדחת,
השב העם העיר הקדושה,
הסגלה האמרת היותה האחת,
הקם המקדש, האבן הראשה.

הנה הכרתה העיר המועדה,
ההיכל הרוס, המסד, הטפחות,
הגלת העדה, הפקד הקפדה,
הקשיבה השמים המית האנחות.

הלנצח הורם המזבח הקדש?
הלעולם השפלה הארץ הצבי?
הלעד הופר המועד, החדש?
הכימי השמים הגלה השבי? —

השב העירה הכהנים הלויים,
המקום, העלה המנחה הראויה,
הקהל, האל, הגאולים הפדוים,
הטיבה הבנות הגדר הדחויה!

---

5) אלה הנה בני בלי-שם (אנטיסעמיטען), בני המון, צוררי ישראל. —
6) הרדיפות בארץ קוריא, ונתגרת המון יחפים ורעבי לחם. —
7) הרדיפות בארץ רומניה.
8) (ברכות, י'.) כתוב יתמו חטאים. מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב. כיון דיתמו חטאים ורשעים עוד אינם. —

התורה הקדושה, הסגלה הגינה,
העז, המתוק, הפיק המחקק,
החכמה הזכה, השושנה העדינה,
הגיוני הגיון, הזהב המזקק.

הגבר הקונה השתים האלה,
הוא המאשר, היצור הצולח,
הנהו המברך, העשה הפלא,
המהלל, המכבד, הנפשות הלקח.

האדם העולם דקטו הנהו,
הלב, הכליות, המח, הנפש,
המה הוגים היך הרימהו,
העלות הרוח, השפל הרפש.

הסכת האדם! היטב הקשיבה,
הד הקדש — התורה העדינה,
הדרך המצוה הלוך הטיבה,
הגות הגב המשכיל האזינה!

(ו)

האב הנאמן! האל הרוחות!
הראה התגלות הוד השמים:
העוזב האמונה, הדובר התהפכות,
המסית החדש — המעד המתנים 4)

הלב העקוב, הממרה הפושע,
החרה החזיק הרבות השערוריה,
המבלע הלוט, הספון התגלע.
הפליא העצה, השמיד התשיה. —

הסלון הממאיר, הגבר היהיר,
המפיר היראה, העוזר הרהב,
ההפץ השאות ההגיון הבהיר,
הרים החרב הנצב, הלהב.

המרבה העול, הממעיט הצדק,
המהפך התחבולה הגדיל הזדון,
המבליג, המרשיע הרחב הבדק,
הוסיף המכשלה, הרבות המדון. —

האלהים! השמד המחטיאים הרבים,
העוזבים הדת הנאמנה, הטהורה,
הלצים, הפתאים, הנושקים העצבים,
המואסים האמת, הבוחלים האורה!

הנטילי הכסף, הבטחים הרעננים,
הממליכים הזהב, העושים הפסל,
המה השאפים התמימים השאננים,
המכנים האמונה: הדרך הכסל."

ההשכים המחפאים הגות הנלוזים,
התנו האהבים, התעיבו העלילה,
המצפצפים המהגים השכבים הוזים,
הרודפים הרבות השתיה, האכילה.

המתקדשים המטהרים האהבים הלצון,
החליטו התעות ההרדים היראים,
הצאצאים הצפיעות הפיקו הרצון,
הכחיד הענוים, היעפים, היגעים. —

4) הלא הוא יוסף ראבינאוויטץ בעיר קישענוב ברוסיא, המיסד כתה חדשה בשם: „ישראל החדש", יהי שמו לשמצה ולדראון עולם; כי החדש אסור מן התורה בכל זמן ובכל מקום. ונכרתה הנפש ההיא מעמיה.

לְקוֹל חֻקָּה נוֹשָׁנָה ,
לוֹ מְאֹד נִתָּנָה ;

אוֹ אָז אֵין־כֹּל , אֵין רָעָה אֵין שֶׁבֶר
וְאֵין כָּל־מָה כִּי יַתֵּר לֵב־גָּבֶר ;
אֶפֶס גַּם בַּלָּהוֹת נוֹרָאָה — הוֹי חֲבוּר־עֲצָמוֹת !
לְמְדָה נָא בַּחַיִּים לִרְאוֹת עֲלֵי אֲדָמוֹת !
הֵן בְּחֶזְקַת הַיָּד הוֹי יִפְרוֹץ הָרֶצַח ,
וַאֲגוּדַּת כָּל־קֹדֶשׁ אַךְ יַתֵּר לָנֶצַח ; —
שָׁם עַל סִירַת־תּוּגָה ,
בְּבַלָּהוֹת אַךְ סוּגָה ,
יַחְטוֹף אָז הַמָּוֶת — זֶה מְלֹא־עֵינַיִם —
גַּם פִּרְחָח־חֶמֶד הוֹי — בַּאֲבִיב הַחַיִּים .

שְׁחָקִים כִּי הִקְדִּירוּם בְּמוּתֵי עָבִים ,
וְרַעַם בַּגַּלְגַּל עֵת יַרְעֵם נִפְלָאוֹת ,
אָז יֵדְעוּ הַחַיִּים אֵיךְ הֵם נֶעֱזָבִים
תַּחַת עָצְמַת־יַד מְסִבּוֹת אַךְ נוֹרָאוֹת ; —
אוּלָם גַּם בִּמְרוֹם לֹא־עָבוֹת וּבְיוֹם בָּהִיר ,
יוּכַל רַעַם־לַהַט תֵּת קוֹלוֹ בְּכֹחַ ,
לָכֵן גַּם בְּאָשְׁרְךָ וּבְעוֹד תִּשְׂמַח שָׂמֹחַ ,
גּוּר לְךָ מִפְּנֵי תַרְמִית אִיד־מַשְׁחִית מָהִיר .

לֹא אַחֲרֵי חֹסֶן־רָב תִּמָּה לְבַב־יֶתֶר
אֲשֶׁר אַךְ הֶבֶל וָשָׁוְא יַעֲדוּ חַיֵּי־גָבֶר
כִּי בְעוֹד לֹא תֶחְסַר כָּל־טוּב לְמוֹד מָה חֶסֶר
וּבְעוֹד לֹא תֵדַע כָּל־רָע לְמוֹד מַה שֶּׁבֶר

יעקב עהרליך

הַגָּלָה הוֹדְךָ הָרָה הַמֹּרִיָּה ,
הַסֻּכָּן הַסֻּכַּנְתָּ הַדֶּרֶךְ הִסְתַּפַּח ,
הֲקָם הָאֲרִיאֵל, הָאֶבֶן הַשְּׁתִיָּה ,
הָדָר הַמַּלְכוּת הֶהָמוֹן הִשְׁתַּבַּח .

הַעֲלֵה, הָאֵל הַטּוֹב, הָאֲרֻכָּה ,
הֲבָא הָאֶבֶן הָעֵזֶר הַמְּעוֹנָה ,
הֲכֵן הַשִּׁלְטוֹן, הַמֹּשֵׁל הַמְּלוּכָה ,
הָשֵׁב הַדְרַת הַקֹּדֶשׁ הַהַרְמוֹנָה !

הָבִיאָה הַגּוֹאֵל הַצֶּדֶק הָעִירָה .
— — — —
הָחִישָׁה הָעֶזְרָה, וְהָאֱלֹהִים הָעִירָה ! —
— — — —

הָאָסוֹן *)

תּוֹךְ רְחוֹבוֹת קִרְיָה, תּוֹךְ חוּצוֹת כָּל־קֶרֶת ,
וּבְלֵיוֹת תַּאֲנִיָּה תּוֹךְ לֵב חוֹדֶרֶת ,
יְשׁוֹטֵט הָאָסוֹן ,
וְהוֹלֵם כָּל־חָסוֹן . —
אַךְ בִּצְדִיָּה יְסוֹבֵב מִשְׁכְּנוֹת מִבְטַחִים ;
הַיּוֹם עַל דֶּלֶת־זוֹ כְּנָמֵר שׁוֹקֵד
מָחָר עַל אַחֶרֶת חִישׁ בָּא כְּמוֹקֵד ,
וְלֹא יִנָּצֵל כָּל־אִישׁ מִמּוֹקְשָׁיו פַּחִים ! —
כָּל־בְּשׂוֹרָה נוֹרָאָה ,
עַתָּה אוֹ לְעֵת בָּאָה ,
עַל כָּל־סַף כָּל־מִפְתָּן, הוּא יַעֲמֹד הָכֵן
בִּמְקוֹם רַק בֶּן־אָדָם — רַק חַי שָׁם שָׁכֵן . —

עֵת הָעָלִים יִשְׁלוּ ,
לִתְקוּפַת הַשָּׁנִים ,
עֵת לִקְבָרוֹת יוּבָלוּ ,
זְקֵנִים קְמֻטֵי־פָּנִים ;
הֵן אָז הַטֶּבַע ,
יִכְנַע שָׂבֵעַ ,

(* *Nach Schillers Chor in der Braut von Messina.*

סך הרוגי עם קדש בזאת הקהלה, כששת אלפים נפשות ומעלה.
פרש ידו צר על מחמדי ספרי תורות, קרעו ועשו מהם מנעלים והגורות.
זקנים עם נערים ירדו לטבח בחרבות, גם שלושה רועי ישראל וראשי ישיבות.
כבוד הגאון הגדול מוהר״ר מיכל אב״ד ור״מ בעירו, גדול היה בישראל ויחיד בדורו.
רחמים לא מצא בעיני מורדיו, ופוצע בו פצעים גדולים במקלות ושחטוהו אחר שקצצו שתי ידיו.
ואחריו הביאו הגאון מוהר״ר שלמה אב״ד ור״מ דק״ק שאריגראד, עליו אשא בשרי בשני וגופי יתגודד.
נהרג אחר שהשליכוהו לבית הקברות, גם האלוף מוהר״ר חיים נהרג אחריו במדקרות.
ובשאר קהלות קדושות נהרגו כמה וכמה אלפים גדולים וקטנים, דמם יכפר עליהם כמו פרה בת שתי שנים.
לא נשמע כמוהו ולא נהיה, מגורי מסביב שכני העיר עשו נבלה ורמיה.
במלכות פולין בגליל נאוקרנא לפר״ט, בין מלכא למלכא עוני נהרט.
רקים נתאספו לרבבות ביד חזקה, והעמידו עם ישראל כקדרה רקה.
כבוד עשרם שללו ויבזו בזה רבה, גם בתי כנסיות ובתי מדרשות שמו להרבה.
המו מעי גם על שאר קהלות, כמעט לא השאירו עוללות.
חזן החסיד רבי זרח נהרג בבית התפלה, ועמו הרבה אנשי מעלה.
זכור אזכור הקדוש החזן רבי זכריא, בקדושתו נהרג בלי מרד ומריה דאפס זכריה.
קנא הוא לבזיון ספרי תורות הנדרסות.
ושהטוהו בפני הארון הקדש בבית הכנסת.
אנא ה׳ דמו יהא תוסס עד נקם יביא, כמו דם זכריה כהן ונביא.
מהרה נשמע ישועות ונהמות, לעשות . . . תוכחות ונקמות.
צור תמים פעלו ינקום רב, קדושים דק״ק נעמירב. על בית ישראל ואל עם ה׳ כי נפלו בחרב לפ״ק. 1)

II

3) הקינה אל נקמות 2)

הגאון הגדול אב״ד ור״מ דק״ק גניזן שמו בראש החרוזה, מהו״רד חנוך נר״ו מזה בן מזה, בן הגאון הגדול החסיד מוה״רר אברהם זצ״ל, ה״ה חבר קינה זאת,

על גזרת הריגת גליל אוקריינא, וגליל וואלין, וגליל חעלום, והסמוכים אליהם, ומדינת ליטא ופולין קטן, בשנת זאת אל נקמות, ה׳ נקמות יתן, בנגון: שומרון קול תתן.

---

1) היא שנת ת״ח. —
2) מיוסד עפ״י א״ב, ונראה החרוזים שם המחבר.

שתי קינות ותפלה על קדושי ישראל בשנת ת"ח ות"ט.

I

א) הקינה זאת לפ"ק. *)

קינה זאת חבר הגאון הגדול הישיש, שתלמוד תורתו עולה כתרשיש, מהר"ר אפרים נר"ו שחבר ספר בכושרות אב"ד ור"מ דק"ק ווריעשנא לע"ע במדינת פולין גדול וחבר קינה זא"ת על הגזרה רעה שהיה בק"ק נעמירב שנת חבלי משיח לפ"ק.

אף לזאת יחרד לבי, ונשמה לא נותרה בקרבי.
נבהלתי מראות נעותי משמוע וכל עין תדמע דמוע.
יפרצני פרץ על בני פרץ, על דם צדיקים כי נשפך לארץ.
ארץ אל תכסי דמי, מה שקרה לי מאנשי חרמי.
פלצות אחזוני ובעתה, נפל עלי פחד ואימתה.
רגשו גוים עם יון, בחדש השלישי ירח סיון.
יערימו סוד על עם סגולה, בק"ק נעמירוב הגדולה.
מלאה תשואות חכמים וסופרים, בעשר וכבוד מוכתרים.
באו עליהם באימה שפוכה, בחרב שלופה ובקשת דרוכה.
נהרגו אז כמו אלף אנשים, במכות אכזרות וביסורים קשים.
משלחים היו בשוקים וברחובות ועל האשפתות בדמים מגוללים, ונשותיהם באו על החללים.
וקוננו בקול מר על בעליהן, והרגו הרשעים גם אתהן.
הילדים בחיק אמותם קבועים, פלחום ובקעום לשני בקעים.
רבות בנות טבעו עצמן בנהרות, עם כסף וזהב ורב עשירות,
רבים רצו לעבור הנהר כמו משוט, ומרב הנטבעים לא יכלו לשוט.
ישליכו גויות החללים לתוך הבארות, וכסו אותם באבנים וצרורות.
וכמה היו עדין בם נשמתם, ונקברו חיים קודם מותם.

---

*) אמר חיו"ג: ספרים רבים יש בספרותנו, אשר אם גם אור הדפוס זרח עליהם, אבל מפני הזקנה שקפצה עליהם ובאשר מזונם איננו נפרץ בארץ, כבנים שלא יבוד יצאו לעולם ישתוו ובכתבי-ידות ממש יתחשבו; בתוך הספרים האלה יחד גם כבוד

הספר נחלת יעקב מליצת „להאלוף מהור"ר יעקב בן מהור"ר נפתלי סופר מדינה ז"ל איש גנעזין", שנדפס בשנת וחכרתי את בריתי יעקב לפ"ק, בעיר אמשטרדם, בבית השותפים השואל ב"ר מנשה הלוי שליט"א ולאונן ב"ר אליקום ז"ל; ויהי כאשר עלתה בידי אחרי עמל רב ויגיעה גדולה להשיג את הספר היקר הזה אמרתי לזכות את הרבים ולהסיע ממנו שלום אבנים יקרות — שתי קינות ותפלה הבאות לפניך — המכולות והמועילות מאד לבנין ביתנו — בית-החקירה והדריסה על קורות הגזרות בשנות ת"ח ות"ט, ועוד תבואנה בספרי הגדול (הנזכר לעיל) הנני מליצן בזה בתקון והגהה כעין הוספה למאמרי,

וזכות הקדושים תגן עלינו ועל כל ישראל. — והקינה מיוסדת עפ"י שם המחבר ושם אביו: אני אפרים בן מוהר"ר יוסף זכרונו לברכה חזק ואמן. —

טולטשין קרית משושי כלה בהכה הועלה, במגלות ובקרדומות כחוטבי עצים באו לה, דמים בדמים נגעו ורבים ירדו חיים שאולה, כאלפים נפשות השלימו נשמתם ורוהם. שוב מהרון וכו׳

יראה ה׳ ויביט ממעון קדשו מן השמים, ישיב ממצולות ים נפשות שהושלכו למים, ולא חטאו ולא נתנו תפלה לאלהים חיים, קנא ונוקם ה׳ יעיר קנאה כאיש נלחם. שוב מהרון וכו׳

כלה קציר עבר קיץ ואנחנו לא נושענו, מהרג ק״ק באר והומיא ופולנאה מספרם לא ידענו, ומשאר קהלות נסו אבות על בנים לא הפנו, את אחיו לא הכיר, את בניו לא ידע ותשכחהו רחם. שוב מחרון וכו׳

לי קמו רשעים לאבדני בין מלכא למלכא, לולי ה׳ צבאות הותיר לנו שריד היינו עד דכא, ישמע מהיכלו קולי ותפלתי כלבונה זכה, כי לא יטוש ה׳ את עמו ולא יעזוב וינחם. שוב מהרון וכו׳

מקדשי מעט ובתי תפלה עד היסוד ערו ערו, הארונות והמנורות והשלחנות נהרסו ונשברו, טסי הקדיש והפרכת על מצלות סוסיהם עטרו, ואמרו אי אלהימו ואיה איפה תקותם ומצליחם. שוב מהרון וכו׳

נשבה עדר ה׳ לאלפים ולרבבות, רעבים גם צמאים לבושים בלויי הסחבות, נמכרו לאויביהם לכורמים וליוגבות, ה׳ אלהים יקרא דרור לשבויים פקה-קחם. שוב מחרון וכו׳.

סורו ממני מרעים החושבים להדיח בני עמנו, לא שכחנו בכל זאת שם אלהים אלהינו הן יקטלני לו איחל כי הוא יוציא מרשת רגלנו, אם עונינו ענו בנו מי יודע ישוב ונהם: שוב מהרון וכו׳

על אלה אני בוכיה כי לא הושב חרב אל נדנה, הכין ה׳ זבח כעוללות1) קיץ הבא באחרונה, ק״ק ש ברשין וטורבין ונראל נפלו בחרב היונה, הוי חרב לה׳ עד אנא לא תשקוי ותניחם. שוב מהרון וכו׳

פלגי מים תרד עיני על בטול אספת העדרים, זקנים שבתו משער ובחורים, נפוצים על ההרים, כצאן בלי רועה עברו בשערים, זכור הבטחתנו כי לא תשכח מפי זרעכם. שוב מהרון וכו׳

צרות לבבי הרחיבו בבוא במצור עיר לבוב המעטירה, מפני חמת המציק כונן להשחית שה פזורה, ותהי לנו נפישותינו לשלל ורכושנו לכפר, הוי על פליטי חרב בעיר גועו מבקשים לחם. שוב מחרון וכו׳.

קראתי שמך ה׳ מבור תחתיות, איכה תרעה איכה תרביץ אתנו בין שני אריות, הכסף אזל מכיסנו ירד ירדנו בעניות, ותשורה אין להביא חמת מלך ושרים לשככם. שוב מהרון אפך וכו׳

1) נד״א: כעולת ?

חנון ה׳ וצדיק ואלהינו מרחם.
נפלה נא בידך מקוה ישראל ומבטחם.

וביד אדם אל אפולה כי זרו רשעים מרחם.
כי שאפני אנוש כל היום ילחצני לוחם.

שוב מחרון אפך ועל הרעה הנחם.

אל אלהי דלפה עיני ואליו אשים דברתי, הריאתני צרות רבות ורעות נפוגותי ונדכיתי כמעט כלוני בארץ ונשמדתי אני וביתי, ביד גוי אכזרי על פרי בטן לא ירחם.

שוב מחרון אפך וכו׳ חנון ה׳ וצדיק וכו׳.

בשנת ארבע מאות ושמונה שבת משוש לבנו, נגדעה קרן אוקרייאנא אכלה חרב סביבותינו, ונבוא אל ערי המבצר כי ה׳ הדימנו, עיני ורדה מים כי רחק מני 1) מנחם.

שוב מחרון אפך וכו׳ חנון ה׳ וכו׳.

גברו גם עתקו חיל עם קדרים ויונים, בקהלת פרהאבישטש רטשו אם על בנים קרוב למאתים נפש נפלו ביד גוי עז פנים, זה העם לא היה עם נבל ולא חכם.

שוב מחרון אפך וכו׳ חנון ה׳ וכו׳

דוב אורב הוא לי ארי במסתרים, בקהלות למאות חללים יזובו מדקרים, הוי על שכני הרעים פורשים עלי מכמורים, ביערות ובמדברות כרו לי זדים שוחם.

שוב מחרון אפך וכו׳ חנון ה׳ וכו׳.

הנה קול שועת בת עמי ק״ק נעמר״ב הגדולה, הן אראלים צועקים איך לא עזבה עיר תהלה, נעו עורים בחוצות ושמלה בדמים מגוללה, וקל ברגליו לא ימלט נפשו, הכשיל כחם.

שוב מחרון וכו׳ חנון וכו׳

וירא ה׳ וינאץ בששת אלפים נפשות, במכת ו״ב והרג ואבדן במיתות משונות וקשות, ויהרוג כל מחמד עין השוקדים בבתי 2) מדרשות, הצבי ישראל רבם רבי יחיאל אשר בתבונת כפיו ינחם.

שוב מחרון וכו׳ חנון וכו׳

זלעפה אחזתני מרשעים מבזי תורתך; קראו מעל ספר כתרי אותיות שמותיך, בעבור נעלים לרגליהם למען הכעיסך, העל אלה לא תפקוד ה׳ פעמיהם להריחם. שוב מהרון וכו׳

חרב פתחו רשעים בחדש השלישי ירח סיון, והנשים מבכות את התמוז מרגשת פועלי און, כי בו מרעה אל רעה יצאנו וטבענו בטיט היו״ן, ולא עלתה ארוכת בת עמי גם בירה מנחם. שוב מהרון וכו׳

---

1) סנת ת״ח לפרט.
2) כד״א : נכתי ? —

מלכי־צדק

למנצח לעבד ד' ומלך: אשר שר למלכי־צדק מאסטריא בראשית שנת אלף ושמונה מאות ושמונים ושבעה למספר העולם: רחש לבי ברכת טוב אומר אני הגות רוחי למלך: בהדרת קדש אביע רנתי לראשית השנה אני תפלה: מלכי ואדוני גדלת מאד וכגדלתך ענותך ותם לבבך: על כן בחרך אלהים מכל־משפחות בית אביך ויתנך עליון על כל־ארץ אסטריה: מכל־המלכים ומושלי האדמה תדמה אתה לעליון בענות צדקך: ובהדר כבוד הודך אב רחמן אתה לכל יושבי ארצך: כי שבט מישור שבט מלכותך ובאהבה וחסד תנהל ממלכתך: ויכון בחסד כסאך ובאלהים בשמים תעשה מלוכה בארץ: ותשפוט כל־עמיך מישור ולא תותיר בני אמונה אחת על בני אמונה אחרת: וכלם יוקירוך ירוממוך ויהבו לך גדל ויקר בלב תמים: ויעבדוך ברוח נאמנת ומאהבה ישרתונך: ובהדרת קדש יכרעו לך וישתחוו לפניך ביראה ויגילו ברעדה: כסאך אלהים בקדש וממשלתך באהבה ורחמים: גם עלינו בני יעקב עבדיך תפרוש באהבה כנפי חסדיך: אבינו אתה מלכנו ואדוננו וכאב את־בן תרצנו גם אנחנו: על כן נברכך כל־עת באמת ותמים ונתפלל בעדך לאלהינו בלא שפתי מרמה: את אלהינו שבשמים נעבוד ואותך בנו משיחו בקדש על הארץ: הוד והדר ישוה עליך ויאמר לך בני אתה: ובשמן קדשו משחך לנהל את בניו בתבונות כפיך: ואתה מלכו עושה רצונו תעשה מלאכותך באמת ואמונה: מלך צדיק מושל ביראת אלה'ם מצליח ארצו ובניו בחקים ישרים: בימיך יפרח ישע ויפריח צדק ובאהבה ואמונה יחיו כל־בניך: וגם אנחנו בני יעקב בצל כנפיך נחסה וכעבדים נאמנים נעבדך כל־הימים: ונתפלל יום יום בשלומך לבנות כמו רמים בית תפארתך: ויתן מהודו והדרו עליך כל־עת ורוח קדשו לא יקח ממך: כירח יכון כסאך כימי השמים ממשלתך: תחת אבותיך יצלחו זרעיך למלוכה תשיתמו למושלים אדירים בכל־הארץ: ונות ביתך המלכה **אלישבע** בהוד מלכות לימינך נצבת: בת מלכים ביקרותיה כגפן פוריה בהיכל כבודך: היפה במלכות הנעימה בבנות מלכים הנשאה מכל־נשי הארץ: ברוחה ואהבתה תמתיק שנותיך ובנעמה תבלה ימיך בנעימים: אלהים

ר חמיך והמון מעיך אלינו התאפקו, ואם בניך חטאו לך ומתורתך רחקו, אל תנאץ למען שמך אשר בו נדבקו, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם.

שוב מחרון וכו׳.

ש ובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו, והשב שבעתים לשכנינו, בכל פה אכלונו, אזי חיים בלעונו בחרון אפס בנו, תרועם בשבט ברזל ותוריד לארץ נצחם.

שוב מהרון וכו׳

ת בוא לפניך אנקת אסיר הותר בני תמותה, תשמיענו ששון ושמחה תגלנה עצמות דכית, ואל תתן דם נקי בקרב עמך אשר פדית, ויתן עז לעמו וירם קרן משיחם. שוב מחרון אפך ועל הרעה הנחם. חנון וכו׳.

III.

ג) תפלה אל מלא רחמים.

זאת חבר האלוף המרומם מוהר״ר יוסף נר״ו בן דודתי, כשהיה בצל קורתי, בק״ק גניזן קהל עדתי.

אל מלא רחמים, שוכן בגבהי מרומים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כזהר הרקיע מזהירים, את נשמות הקדושים היקרים, הנאהבים הנעימים והישרים, בקהלה הקדושה נעמרוב, בהתאסף לתוכה קהלת יעקב לרב, וגברה עליהם יד האויב וחרב, ובאו פתאם בכל מיני כלי קרב, נמסרו טהורים ביד טמאים ערלים, אהלי קדר יונים וישמעאלים, ועשו בישראל הרג רב אנשים ונשים קטנים וגדולים, בחורים וגם בתולות יונקים ועוללים, מסרו נפשם יחד, באימה יראה ופחד, על קדוש שם המיוחד, כששת אלפים נפשות כלם לשמים לב אחד, מהם נחנקו ונטבעו במים, ומהם מדוקרים חרב ונשפך דמם כמים, צרחו במר וקדשו שם שמים, ישקף ירא ויביט ה׳ מן השמים, אולי רחם שארית יוס״ף ופליטי אפרים, אשיחה ואהמה ערב ובקר וצהרים, ישיב ה׳ לצריו נקמת כפלים, כאז בצאת ישראל ממצרים, הרב הגדול הקדוש מורנו ורבנו ר׳ מיכל ארי שבחבורה, השיגוהו צרים וכרתו שתי ידיו מהרה, והכוהו מכות פצע והבורה, ובבקשתו הוליכוהו על הקברות שם נהרג ולא נהרג בקבורה, איך היה לשמה, בהריגת חברו הקדוש הגאון מורנו ורבנו ר׳ שלמה, ואיך נחשך השמש כצהרים, בהריגת הקדוש הגאון מורנו ורבנו ר׳ חיים, גם עוד הרבה בעלי תריסין שמותם (!) נעלם, ואנשי חסד נאספו אהובים ברורים גבורים כלם, נתיסרו בענוים קשים ונעקדו, בחייהם ובמותם לא נפרדו, בטל כבוד יראת ה׳ אמרות טהורות, נשרפו גם נקרעו כמה ספרי תורות, וכמה ספרים חכמות יקרות, ואותיות קדושות פורחות על הלוחות חרות, כמה קהלות בתי כנסיות ובתי מדרשים יקרים, נהרסו המכונות ובטלו הטוחנות ונעקרים, כלי הקדש ונחלתינו נהפכו לזרים, הוי על כל שכני הרעים והאכזרים, ראה ה׳ והביטה כי יד אויב רמה וידנו מטה, ירדו חיים שאול מטה, לשועתנו תשמע ואזנך הטה, ברגז רחם בקרוב תודיע, צאן מרעיתך מהרה תושיע, זכור רב טובך וגבורתך אביע, אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע, הקדושים כל אחד בטל רצונו מפני רצון קונו, ליחד שמו הגדול במעונו, והקריב המקריב את קרבנו, פשטו לטבח צאורם בכל לבבם נפשם מאדם ובשרם, לא חסו על בניהם ושארם, פנה זיום פנה הודם והדרם, לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים נשמתם, אדני אלהים הוא נחלתם, ויזכור לנו עקדתם, ויעמוד לנו ולכל ישראל זכותם, ארץ אל תכסה דמם ואל יהי מקום לזעקתם, בזכותם נדחי ישראל ישובו אל אחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד ה׳ צדקתם, יבואו שלום ינוחו על משכבותם. ונאמר אמן.

מכתמים

א.

היום את מלאכתך כלה
אל תותיר עד הבקר ;
כי אם המלך יאמר : עלֵה ! —
אל תלין עד בקר ! —

ב.

הרוצה לחכום יתעסק בדיני ממֺון !
עבדי הזמן כורעים ומשתחוים להמון ! —

ג

מרבה עבדים, מחסור נפשו מששׂון
ביום טובה, לשלול שלל יעשו שכם —
לזרים נהפכו, ביום צר ואסון —
ואז — על עבדיו יתנחם ! —

ד

מלך במשפט יעמוד ארץ, אשרי הגוי,
שלום וברית אהבה בעמו, ומורדים יתַּמו
שולל אם יוליך עמו העריץ, אוי ואבוי
בריב ומצה חלק לבם, עתה יֶאְשָׁמו. —

ה

לנכרי ארצך בל תקפוץ,
במסחרך זכור אהבת גרים —
רעב בארץ כי יפרוץ
הלא אז לֶחֶם בשערים !

פאביום מיעזעם.

ציצים ופרחים

המכתמים והתמימים

הנה להולכים בתמים
דמות אערוך המכתמים ;
איך ישוו ? אענה לשואלים :
אומרים מעט והרבה פועלים . —

קינת התורה

התורה תשא קינה שק חוגרת
„תופשי לא ידעוני" במר נפשה מדברת:
„אותי מאסו והאמונה נעדרת
„ורק למען כחש ילבשו האדרת".

זקן כסיל

אם אחזה איש זקן, חכמה לא קנה,
טפש לבו, אל הבל וריק פנה,
גם פניו אהדר, על כבודו אחוסה :
חיש אקום מפניו—למען אנוסה.

שוטני ישראל

א. מה זה עתה הכלב בזדונו
לבני ישראל יחרץ את לשונו ?
ב. אמנם לקחת מהם נקמתו :
כי מפיו בלא משפט ימנעו מְנָתו :
בשר בשדה טרפה הם יאכלוהו
ולא כמאז לכלב ישליכוהו.

הנגע

כי יֵראה לך נגע בקירות לבך,
הכהן לטהרו רק אתה לבדך .

דרכה של תורה

א. הנה רועי ישראל בימים קדמונים,
שכרם מצער, באמונה שמרו פקודתם ;
אמנם לא כמחשבותיהם מחשבות
אחרונים ;

ממעון קדשו אמר לדבק זה טוב הוא : בחסדה וחנה תחן כל־עמה
כי על יפיה וחנה טובים מעלליה : עוד תנובו בשיבה טובה ותאריכו
ימים ושנות חיים : ובנך בכורך רודלף השר יורש העצר בכבוד
מלכותך : בחור מעם בחיר אלהים ורוח ממשלת אל עליו תנוח :
ברוחו הכביר למשול יודע עצם מעצמיך ובשר מבשרך : כמוך גבור
חיל לעשות חיל ותושיה להצליח ארצו וצאן מרעיתו : מנעוריו
התנכר העלם כי זך וישר פעלו : יחיד בבני מלכים הוא עומד לנס
בהופיעו אור גדול במעשי רוחו להתפאר : בידו שרביט הזהב ובימינו
מושך בשבט סופר נותן אמרי שפר : כל־בני מלכי ארץ בו יתפארו
לעשות כמעשהו להיות כמוהו : כמלכנו דוד מושל גבור חיל מנעים
זמירות בהדרת קדש : בצדק תתגאה אסטריה כי מלכים כמוהו
מקרבה יצאו : בן פורת יוסף בן פורת עלי הגיון : בצעדך אז על
אדמת הקדש הקדושה מוקן ונפלאות ימי קדם : אז שפכת מרוחך
עליה ותביע רוחך והגות לבך נעימות: כיהודה הלוי הנעמת נאומיך
ובניבים נאוים דברת מליצתך לימי קדם : כה הקים לו אלהים בית
נאמן בית הבסבורג לממשלת אסטריה : יוסף השני המלך הצדיק
אשר עשה גדולות ברוחו הכביר : היחיד במושלים אשר לא היה
כמוהו מימי מלך־מלכים בארץ : הוא ההל להאיר כל־מחשכי ארץ
ברוח אלהים אשר לבשתהו : ויבער הבערות מן הארץ ויקרא אור
ודרור לכל־יושביה : ומלאה הארץ דעה והשכל ואמונה טהורה ותועי
רוח למדו בינה : בעקבותיו תלכו גם אתם בני עליון וכל מעשיכם
באמונה ותבונה : ובאמרי מנעים זמירות דוד מלכנו ובדברי קדשו
אעתיר לאלהים גם אני : מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו
לפרנץ יוסף ולביתו ולכל־זרעו עד העולם אמן :

צבי אליעזר טעללער הלוי.

על נפשו כאחד הנזירים *)
אמנם בלב טוב יינו שתה .
אוי כי צדיק הרבה היה ,
וישכר מני כוס רויה ,
אזי הה ! חרפתו נגלתה .

על קבר רופא

פה ינוח רופא בעל ברית מות
לא שקר בבריתו גבר רב פעלים :
על משמרתו נצב ויפל חללים ,
עד מאין דורש מכל מלאכתו שבת ;
אזי מצלות רעו אוה לשבת .

נאום המכתם

הנה רבים עלי קמים ,
ובאמרותי תהלה שמים ;
על כן יערכו לקראתי ;
עלימו תטוף מלתי .

על קבר אשה

הן בפי בעלה תהלתה ;
כי טוב ולא רע גמלתהו ;
לא בחיים חיתה ,
כי אם כאשר עזבתהו .

לעת מצוא

אם לארש לך אשה את לבך שת ,
איעצך ידידי ! הבט אל הורתה ;
מה תחזה בעלמה ! אשר לעיניך עתה,
באמה, בין תבין מה תעשה באחריתה. *)

פאזען

נבל וקרוביו

העתקה ממס' עמק סוסנים להמליץ הפרסי זאדי

מבשרו התעלם, קרוביו הה ! רשו ,
בביתו הון רב ואלה בענים אמללו ;
נגזר מיד מות, עשרו ירשו ,
המה ספדו עליו ויתאבלו ,
ויקרעו באבלם בגדיהם אשר בלו .
שני עם עדנים תמורתם לבשו .

על ס' בתולת בת יהודה לר' יהודה הלוי .

בתולת בת יהודה ! מה יפו פעמיך ,
לוית הן לראשך ידי אמן כוננו :
חרוזי פנינים שת ענקים לצורניך ;
אחרי בלותך, לנו עדניך נתנו .

הדורש

הוא ובני עדתו נפש אחת הלא המה :
הוא הולם חלום, ועליהם נפלה תרדמה .

אל הקורא

ידידי ! בכרמי באת ,
אם כנפשך מצאת
די שבעך בו ענבים ,
חבלי האח ! נעים ;
באושים זרה לרוח !
למען לא ינוח
הן שבט הרעים
על גורל הטובים .

אברהם הכהן

מכתמים

מופת חותך

אלו ידעו האנטיסעמיטים את הכתוב בתלמוד : ישראל בני מלכים הן" .
כי עתה שפכו חמתם על הצרפתים הרעפובליקאנים ויחרקו שן ,
יען אשר גרשו את הפרינצען — וליהודים לא עשו כן !

*) מס' תענית י"א : נקרא חוטא על הנפש שציער עצמו מן היין .
*) כתובות ס"ג : כעובדי אמה כך עובדי ברתה .

„לרב" תרבו כסף! הם יאמרו לעדתם;
שכרם הרבה, אז יֵאותו לעבודתם.
ב. היפלא? הלא חכמינו אמר גזרו:
דרך התורה אשר בניה יבחרו:
„לחם צר מים לחץ ובלקחה עמלם".
על פיהם כוננו הראשונים את פעלם:
עמלו בתורת אל גם חיי צער גורלם.
רוח אחרת עם המורים בזמננו:
הם לעמול בתורה לבם לא יתֵנו,
מה נתמה עוד אם לחיות בצער ימאנו.

הכילי אל בנו

שמע בני! מכל משמר נצור נא רכושך
הוא כבודך;
ואהבת בכל לבבך ובכל נפשך
את מאודך!

החנף

כחצים הם לחנף אמרי תהלתו:
לצוד לבבות מלא מהם אשפתו.

היין *)

בראש כל רופאים פעלתו כי מכון
לא יבקשו סמים לאשר אני נכון.

ונתנה תקף

א. באמרך „מי ימות" תשא קולך בבכי,
תירא יום מותך, הבָּרת הגויה;
אבל למה תבכה כי תאמר „מי יחי"
תוגה מה זו עושה בברכת שמים?!
ב. אזי אתעצב כי לרֵעי נתנו היים
אמנם כן! על אלה אני בוכיה.

לשון זהב

מכל הלשונות הן לשון זהב הנבחרת:
אין אֹמר ואין דברים ועל כל לשון גֹברת.

נשיאי העדה

עדה קטנה, יד עֹני כבדה עליה,
עזבו ביתם נדדו ללחם נשיאיה;
למה רק הם? הן לַהשים ברגליהם נעלים
אך להם לבדם בנעימים נפלו חבלים.

מענה הסובא

לסובא יין אם תטיף אמרתך:
חדל נא פן תורש! הנה יענך:
גם אם רֵיש חלקי אהיה אך שמח
הלא מדי שתותי רישי אני שוכח.

השיבה

שיבה עטרת צבי לבעליה:
אם תמצֵא בדרך צדקה;
לחרפה ובוז תתן עֶדיה:
בפועלי און אם זרקה.
אמנה! ימי הזקנים כי ידברו
אם לטוב אם לרע, מעלליהם יספרו.

איש ואשתו

והיו לבשר אחד, זאת הנה מנת כוסם
אמור לדבק טוב: לנפש אחת בהיותם.

מטיפי עם

א. למה מטיפי עם לא יעצרו מעשי רשע?
ב. הלא ידעת כי ברב דברים לא יחדל פשע.

נח

צדיק בדורותיו איש תמים,
בתמו אבי כל נוטעי כרמים;
לא חטא מהלל בתוך בחירים

*) מאמר חז"ל ב"ב נ"ח: בריש כל אסוון וכו'.

אוצר הספורים

מבין עם תלמיד

מורה הגיד לתלמידיו פעלת הטבע היקרה,
שהגופים מתפשטים בחום ומתכווצים בקרה.
אף הם השיבו ויאמרו: עתה ידענו בינה,
מדוע בחורף היום קצר? מפני הצנה! —

עדות ביהוסף-שפת לא ידעתי

על בעל „לקוטי מהרן" היתה לי פליאה והכמה ,
אשר כתב שהמדקדקים רובם מנאפים המה,
והנני יוסף להפליא על מחבר גאון רם ונשא ,
ואשתומם כי במחילת כבודו יצאה מעטו שגיאה ,
ובעת רוח זנונים את אשת פוטיפר התעה,
הלא בספרתו דבר שלא בדקדוק שם בפיה! — *)

בנסוע הרבנים יורד הגשם *)

הנה השוחד יעור עיני פקחים וחכמים
לכן בנסוע רבנים יורדים גשמים
לבל יוכלו הצטדק בחשבונם ודינם ,
להגיד כי הנם מכים בסנורים חנם ,
וכי בלכתם בדרך כחום היום וגשם אין —
אבק וקרני שמש שחתו אור העין! —

מִכְתָּם לְלַמֵּד

מלמד מגאליציען הורה לתלמידיו בימי השבוע ,
פשוט גמרא ושעור עיון ופוסקים, כידוע -
אפס כי גם הוא חכם ונבון רב תבונה ,
ויאלפם ביום השבת מעט מחכמת התכונה
לו שיח ושיג על-פי משלים נפלאים ,
על כל פנים משלשים , עגולים או מרובעים;
ולהשכילם דעת עד מקום שידו מגעת ,
מה דמות יערכו לארץ העגולה כטבעת
השטריימל העגול הנתון בראשו, לפניהם הניח ,
ואף תבתו העגולה העשויה טאבאק להריח--
ויתבונן אליו אחד הבחורים המצוינים בדעת,
והיו עיניו רואות בימות החול את מורהו,
מושיט טאבאק מכפו לאפו בתבה מרובעת
וקושר תפלין מרבעות על ראשו וזרועהו —
והבין דבר מתוך דבר על כדור העולם.
והוציא משפט כזקן ורגיל ולא כגולם —
„תמכתי יתדותי בשתי התבות, הגיד מלין
„דו פרצופין לארץ! הלא זו ראיה ברורה!
בששת ימי היצירה הצורה מרבעת כתפילין
ותחליפנה לכבוד השבת וכשטריימל עגולה לתמורה :

פטירת פאפסט פיוס.

אחרי מות מושל איטליא דגול מרבבה ,
גוע גם האפיפיור ברומא ונרו כבה .
כי זה אביגדור עמנואל מלך רָב ,
קרע ממלכת כהנים ואת פיוס רָב ;
וזה הפאבסט את השליט בחרמו לָכַד ,
ולא יכלו בחייהם לשבת בשלוה יַחַד ;
והנה המלך לפני שופטי מרום בגשתו ,
תבע בְּשַׁתוֹ מאת הפורש עליו רִשְׁתּוֹ —
ולמען לא יהיה צדיק הראשון בריבו ,
ולדעת גם מה בפי הנתבע להשיבו ,
אף בעל-דברים השני עלה מן הארץ ,
לשמוע טענותם ודין אמת יחרץ ! —

מו"ח

---

*) בקונץ המנחה עה"ת פ' וישב, דרוש לשבת חנוכה בפ' ותתפשהו בבגדו לאמר: שכבה עמי, הלא כה דברו: „קשה הלא שכבה הוא לשון נקבה" ? (?) וי"ל שהתחכמה להכנים בו ההרהור למען יהי' במחשבתו לאמר לה שכבה עמי" — גם בעפר יעקב להג' מהר"י אייכהארן ז"ל כדברים האלה ראיתי כן תמהתי והוא פלאי!

*) כן רגיל הפתגם ברו"ס סמוך לגבול פרוסיה רבנים תחת חסידים. —

שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל.

(מקרה ימים-עברו)

ספור.

א.

סִדְרֵי זְמַנִּים בְּעִיר יָקְנָעם.

ויהי בשנת חמשת אלפים שש מאות ו . . . , אבל מה זה הבל אפצה פי, ודברים אשר אין למו שחר בעיר יקנעם הוציאו שפתי? — הן בעת ההיא, בעת אשר קרה המקרה הנפלא, אשר אספר באזניכם הפעם, לא ידע איש בעיר יקנעם הזאת, אשר בפולין המדינה, את חשבון השנים; הן מספר שנות האזרחים — „ספירת הנוצרים" — נעלם מאת כל העדה, אין אף אחד אשר ידעהו, ואשר שמע גם את שמעו, אבל גם חשבון השנים למנינינו — „לבריאת עולם" — לא ידע כל איש, זולתי הרב, הדין, והחזן, אשר היה גם סופר, כי אותו כתבו בגט פטורין . . . ועד כמה פעמים היתה מריבה ביניהם על אדות פרט השנה, זה מוסיף וזה גורע, עד אשר הביאו את „הלוח" אשר על כותלי בית המדרש, והוא הכריע ביניהם ועל פיו הוקם דבר; הן אמנם כי „לוח" קטן תפור במו חוטים תלה גם על כותלי בתים אחדים אשר לנכבדי העיר ועשיריה, — אפס כי לא למען פרט השנה וסדרי זמנים קנוהו מאת מוכרי-הספרים הסובבים בערים, ולא למען דעת חשבון העתים תלוהו על קיר ביתם, כי אם למען קרוא בו את „חזון הרוהות", אשר על השבועות בו יאמר: איזה לגשם ואיזה לשלג, עת קור ועת חם . . .

שני דברים ישנם בעולם, אשר אנשי עיר יקנעם חשבום לדברים בטלים, וכל היום שאלו: על מה שוא נבראו, ולמה הבל ייגעו האנשים לעשותם? שני הדברים האלה הלא המה: מורה-השעות ולוח השנה. . . „מי הוא זה ואי זה הוא המשגע אשר המציא את שני הדברים האלה?" אמרו תמיד אנשי העיר בזכרם את מורה-השעות ואת „הלוח", — „המבלי אין חלקה ליום על-פי דרך הטבע, כי הכוהו לרסיסים והלקים קטנים אשר בשם „שעות" יקראו? הלא אויל המחלק, משגע איש השעות! . . . הן הטבע בעצמו עשה סדר ליום, ויחלקהו כמו למשל: עת תפלת שחרית, עת אכילת לחם הצהרים, עת תפלת מנחה, בין מנחה למעריב, ועת תפלת מעריב; היש לנו חלוקה טובה מזו? — את הגביר ר' חיים ראיתי ברחוב העיר בעת תפלת שחרית; השו"ב הגדול בא הנה בין מנחה למעריב; וכדומה בכל אשר לנו . . ."

גם את חשבון השנים ספרו ומנו לא כמנין אשר מנו אבותינו ליציאת מצרים, למלכים, או לשטרות, גם לא כמנין שאנו מונים עתה, וגם לא כמנין שני של גליות, — „מה לנו לאותיות ולמספרים אשר לא ידענו אנחנו ואבותינו מעולם? מי בעל-זכרון, אשר יזכור ימנה ויספור את האותיות האלה?" התאוננו תמיד אנשי העיר; ואמנם חשבון פשוט מאד נהגו ביניהם, אשר על פיו חשבו את הקורות מאז, החשבון הזה נחלק למחלקות שתים: חשבון לדברים הנוגעים לכלל, לדברי הימים ולמקרים נכבדים לבד, וחשבון אשר בין איש לרעהו, לדברים פרטים או לאיש פרטי לבד; למחלקה הראשונה נחשבו הסמנים האלה: „העפוש"

— אוי לי ואוי לנפשי! נהם האב, ויעביר ידו על זקנו לאות היאוש: — אם אמנם כן הדבר, אם גם לקחת לו אשה לא יאבה, אם כן צדקו מאד האנשים האומרים כי הכה בשגעון . . . מי ראה כאלה, או הנשמע כזאת כי נער עברי לא יתאוה תאוה ליום חתונתו, ויתעצב אל לבו בבוא השדכן לדבר בו „נכבדות?...

— מה אֹמר ומה אדבר? הגתה יענטע נכאים אחריו: — וחמת ה׳ עלינו נתכה! . . . הן טרוד אתה מאד בעסקיך, ובעיניך לא תראה את ענות „הילד״, תמיד כל היום יהשוב מהשבות, יאנח אף יבכה לרגעים מבלי אשר יגלה גם לפני את אשר אתו; אנכי התחננתי לפניו, בכיתי לעיניו, אמצתיו במו פי, למען אשר יספר באזני את אשר הוא הושב, והוא כאלם לא יפתח פיו, אף מלה אחת לא יוציא משפתיו . . .

האב והאם החרישו גם שניהם עת מעטה, העמיקו עצות; עיניהם הורידו לארץ והמון מחשבות שונות בלבם.

מרוב תוגיון נפשם לא ראו ולא התבוננו כי איש אחד הולך ורץ לקראתם. האיש הזה גדול הקומה ודק-הבשר, לחייו שפו, ובטנו רזה, גם „פאות״ ראשו גם זקנו גם הם ארוכים מאד אבל גם דקים.

— ברכת ה׳ עליכם! צעק בחפזה ובקול גדול, עד כי נבהלה יענטע וַתִּלָּפֵת, וגם ר׳ שמעיה נבהל כמעט.

— מה לך, ר׳ תנחום, כי החרדתנו? נתנה יענטע עליו בקולה: — כמעט נותרה בנו נשמה מדבריך פתאם . . .

— ועל-כן כאשר תָּחֹגו הג „התנאים״ לברוך בנכם, אז תִּפָּח גם נשמה יתרה באפיכם, הלף תוגת רוחכם עתה. . .

— אל נא תוסיף תדבר כדברים האלה, הן הוא לא יאבה לקחת לו אשה, ובפה מלא אמר לי כי לא יאות לנו בדבר הזה . . .

— ואם אב אתה, איה מוראך? פנה תנחום בשאלתו אל שמעיה: — הבבן סורר ומורה תעשה את בנך? ומה הדברים אשר בפי יענטע לאמר כי הוא לא יאבה? — הן אם ימרה את פיכם, הלא הורים הנכם לו, ותובילוהו תחת חפתו ביד חזקה . . . היעצור בכם? ההוא יגזור אמר ויקם לו? . . .

— שמעי נא, יענטע! הן צדק ר׳ תנחום בדבריו, ענה שמעיה הלקו: — גם לבבי יחשוב כאלה, גם אנכי אסכים לעצתו: נתן לו אשה בעל-כרחו, וה׳ ישלה לו רפואה שלמה, ומכל משוגותיו יתרפא . . .

— אמנם כן! החליט תנחום את דבריו: — כן הוא מנהג ישראל מדור דור . . . הקשיבו נא אלי, ואשאלכם: האם גם אבותיכם שאלו את פיכם אם תאבו לבוא בברית הנשואין גם יחד? השאל אביך גם אותך, ר׳ שמעיה, אם חפצת, לקחת לך אשה? — הן דברים כאלה לא יִשָּׁאֵל, בן ישראל מחיב לקחת לו אשה, אם יאבה ואם אין, חוק הוא, מצוה היא . . . ועל דברים כאלה נאמר: „כופין אותו עד שיאמר רוצה אני״! . . .

— כן יקום כאשר דברת! גזר גם ר׳ שמעיה אמר.

ויענטע שומעת את כל הדברים האלה, ותאנה במרירות.

— עשה עם בנך, עם „הילד״ הזה ככל אשר יורך לבך, אמרה אחרי דממה מעטה ותניע במו ראשה: — הן אך אשה אני . . . לבבי הומה בקרבי, אולם לא אפריעך ממעשיך, וה׳ ינחך על הדרך הישר והטוב . . .

הראשון, השרפה הגדולה, חלי-הרע, „הבהלה", הצרפתים בארץ, העפוש השני, השרפה הקטנה, וכדומה; וכך היו מונים: „מכס הבשר הנהו כמו הלכה למשה מסיני, אבי זקני, ינוח בשלום על משכבו, ספר באזני כי המכס הזה נתקן בשנים קדמוניות — בעת העפוש הראשון; לא כן מכס הנרות כי צעיר הנהו ממנו לימים, והוא נתקן בימים אשר הפיל חלי-הרע חללים לאלפים בארץ; גזרת בתי הספר באה לרגלי הצרפתים ובזמניהם, והמחלוקת הגדולה על אדות הרב והחרם הגדול היו לפניה בעת העפוש השני..." ולמהלקה השני׳ה היו סמנים אחרים וחשבון אחר, למשל: „את בית המדרש החדש בנו קודם חתונתי הראשונה; ר' חיקל גרש את אשתו בעת אשר שכנו בבית ר' ליב"; או: „הדבר הזה קרה בעת אשר יעקב בני למד בחדר המלמד אליקים, שם למד שלשה „זמנים" ושני „זמנים" אחרי כן בחדר ר' טודרוס, וזה לו „הזמן" הרביעי אשר ילמוד גמרא, ועתה צא וחשוב . . ."

החשבונות האלה וכאלה היו דַים לאנשי עיר יקנעם, לחשוב על-פיהם את כל אשר להם, — והאם לא צדקו באמרם: כי מורה-השעות ולוחות-השנה המה דברים אשר אין צרך במו תחת השמש, וכי אך שוא יעמלו האנשים יתקנם ולסדרם? . . .

ב.

„הַמְשֻׁגָּע".

ובכן, ויהי בשנת — ימים רבים אחרי השרפה הגדולה, והעפוש השלישי טרם יהיה בארץ, בימי הקיץ, ביום הרביעי לשבוע, בשעה שבין מנחה למעריב, ור' שמעיה „הסוחר" יושב פתח האהל עם זוגתו מרת יענטע, יושב וחושב מחשבות רבות, העמיק חשוב, וגם רעיתו העמיקה עצות לעומתו.

— הנה כפי אשר אחשוב אנכי, החל ר' שמעיה לדבר בשפה רפה, וישם פניו לנוכח אשתו: — הנה אם נַשִּׂיא לו אשה, אם-ירצה-השם, אז יהפך לבו בקרבו והיה לאיש . . . הן אמנם כבר הגיעה עתו — עת דודים, הן מלאו לו הפעם, לוּ מאה ועשרים שנה יחיה לפנינו, שנות „בחור" בישראל . . . נחשבה נא לרעת: הן הוא נולד בעצם היום אשר ר' גבריאל ראש הקהל גרש את אשתו השניה, הגרושין האלה היו בעור הרב הזקן, יהיה נא למליץ טוב בעדינו, יושב על כסאו, והוא סדר את הגט . . .

— הבל ורעות רוח! גערה בו אשתו בקול גדול: — האמנם תאמר כי בננו ב ר ו ך הזה הנהו „בחור זקן" מאד? . . . הן בעת אשר ילדתיו בעצבי הלא כבר ישבנו בבית ר' זרח, — ומדוע חרדת עליו את כל החרדה הזאת?

— מה לי ולחשבוניך? מה לי ולדבריך? — אולם תני תודה גם אַתְּ כי כבר באה העת כי יקח לו אשה, ואנכי ערבנו, כי אחרי החתונה ישוב מדרכו, ילבש נא את „הטלית" ושב ורפא לו . . .

— אולי צדקת בדבריך, אישי החכם! ענתה לו יענטע ותאנח בשברון מתניה: — אבל, מה נעשה להנער, והוא ממאן לקחת לו אשה? . . . הן כאשר יראה כי תנחום השדכן בוא יבוא לביתנו, יבכה בדמעות שליש, יאנח במרירות, אף יוסיף ל ח ש ו ב מ ח ש ב ו ת עוד . . .

הדברים האלה פעלו מאד על לב ר' שמעיה; הן ל ח ש ו ב מ ח ש ב ו ת הוא הוא ש ג ע ו נ ו, הן המחשבות האלה הנה פרי מחלתו . . .

ואדם להיות כעין השושנה, לו תאר לו הדר, ונראהו ונחמדהו... והנה לפניו על הגמרא גם ספר קטן כתוב פולנית ככתבה וכלשונה . . .

— „מי שחציו עבד וחציו בן חורין", צעק פתאם המלמד ביחד עם כל תלמידיו קול גדול: — שמעו נא, שקצים! מי שהוא חציו עבד, והחצי השני הנהו בן חורין, — מה יעשה? . . . „לישא שפחה אינו יכול"— ומדוע?

— יען כי החצי האחד ממנו הנהו בן-חורין! ענו תלמידיו קול אחד.

— יפה אמרתם, ערלי לב! ענם המלמד בהתענגו על חכמת תלמידיו: — אבל, הן גם „לישא בת חורין אינו יכול"— מדוע? . . .

— יען כי החצי השני ממנו הנהו עבד!

— ואם כן נשית נא עצות בנפשנו: מה יעשה? נהם המלמד ויפרוש כפיו, כמו אמנם נגעה צרת לב החצי-עבד הזה אל לבו, וכמו גם הוא בעצמו הנהו הפעם במבוכה גדולה.

— רבי! לא יקח לו אשה, ויהיה בחור כמונו היום, אמר אחד הנערים בתמימות.

— ראש חמור! גער בו המלמד בחמה שפוכה: — חמור חמורתים! הלא כל איש ואיש מחיב לקחת לו אשה, אסור לו לאדם להיות פנוי . . . הלא למדתם כי האיש מצוה על פריה ורביה, „ולא לתהו בראה לשבת יצרה" . . .

ואם כן, הוסיף המלמד לנגן בנגון הגמרא כאשר נח מזעפו: — אם כן, „הדריא קושיא לדוכתיה": מה יעשה הפעם? . . .

שלא במתכוין שמע ברוך את כל „הפלפול" הזה.

„הנה עלי ועל מצבי כעת נאמרו הדברים האלה, חשב ברוך בלבו לשמע את דברי הגמרא, אשר השמיעו המלמד ותלמידיו, — אנכי בעצמי הנני הפעם הזאת חצי עבד וחצי בן חורין: מעבר מזה הנני אסור כמו בחבלי ברזל לבית אבי ואמי, הנני עבד כפות למו, בעד הלחם אשר יאכילוני ובעד הבגד אשר יתנו על בשרי, ומעבר מזה הנני בן הורין, חפשי בדעותי, וחפשי במחשבותי . . . הן מאז משכני המזכיר אשר לשר העיר הזאת חסד, מאז נתן עיניו עלי לטובה, בבואו כפעם בפעם לבית אבי, ויפקח את עיני, וילמדני דעת בשפת הארץ, וישכיל את רוחי, ויורני ויחכמני, הנה מאז נתקתי חבלי האמונה הטפלה אשר עלי וכל מוסרותיהם השלכתי, אמרתי אשים קץ לבטלנות אשר אבלה בה ימי, ואלך בארץ ואבקש לי מטרה... אך בין כה וכה ובחבלים חדשים אסרתי, סד חדש הושם על רגלי, ומה נעים לי הסד החדש הזה! — הוא סד

האהבה! ... הייתי עבד לאהבה, בעת אשר גזרתי אמר להיות בן-חורין! כן הוא: הנני חצי עבד . . . אך לא, לא רק חצי עבד הנני היום, עבד-משנה הנני לשתי העינים אשר זה כחדש ימים ראיתין על „היריד" . . . הה, מה יפות העינים ההן, ומה נשגבות! . . . הן מאד מאד אזכור את השעה ההיא: יום צח ובהיר היה היום ההוא, השמש ששה לרוץ אורח, ואנשים רבים מאד גם הם רצו פה בארץ ששים ושמחים, וגם אנכי הייתי בתוך האנשים, גם אנכי סבבתי אז בשוק, מבלי בקש דבר ומבלי מצוא חפץ, הלכתי כמו לשוח ומחשבותי לא נתנו דמי לי, שתי עצות בנפשי: איככה אוכל ואעזוב את בית-המדרש ובית אבי גם יחד . . . והנה לפתע פתאום ושתי עינים לנגדי, שתי עינים אשר מאד מאד תביטנה אלי... לא, לא עינים היו השתים האלה, אך שני כוכבים מאירים ושני

ג.

„חֶצְיוֹ עֵבֶר וְחֶצְיוֹ בֶּן־חוֹרִין!"

העקר שכחתי! . . . הן לסדרי זמנים אשר ליהודים בעיר יקנעם יחשב גם „הידיד", הוא יום־השוק אשר בעיר הזאת, מדי שנה בשנה אחרי חג „השבועות"; הן גם לחדשי השנה לא מנו ישמה אז כמונו היום; החדשים הנם (לפי דעתם) רק למען ברך עליהם בבית הכנסת בשבת ישלפניהם, והם המה ימים שהנשים אינן עושות בם כל מלאכה וילדים חפישים ממלמדיהם, — ומה להם ולחשבון העתים ולסדרי הזמנים? . . . ויחלקו היהודים אשר בעיר הזאת את השנה לחלקי השנים: קיץ וחרף; את החרף — להנוכה, פורים ופסח; ואת הקיץ — לחג „השבועות", לשלשת־השבועות, לתשעה־באב ולימים הנוראים; ויהי „היריד" עולה על כלם, כי אותו זכרו מאד מאד, ויכבדוהו רב יתר מכל חגי ומועדי השנה.

אַל נא יהי היריד קל בעיניך, ידידי הקורא! אַל נא תביט על מך ערכו וימיו המעטים, כי גדול כבוד היריד בעיר קטנה כיקנעם, ופעולתו רבה מאד; הן מלבד אשר בימים האלה נקבצו באו בעיר הקטנה הזאת אנשים ונשים, אכרים סוחרים „מארבע כנפות הארץ" מרבה להכיל, עד כי מלאה העיר אותם, מלבד אשר הוא יתן פרנסה גדולה, שפע רב, וחיים לבני העיר לכל ימי השנה, — הנה מלבד כל אלה ישים היריד את העיר כמרקחה, בימיו והעיר יקנעם צהלה ושמחה, התנועה רבה ולהתעוררות אין קץ: כל בני העיר יסבו בלכתם הנה והנה, רוצו ולא ייגעו, יחפזו ולא ייעפו, אלה יקנו ואלה ימכרו, אלה במדה ואלה במשורה, והמסחר יפרץ מאד; גם אלה אשר במקנה וקנין לא ישגו, גם הזקנים והזקנות, גם הנערים והנערות, גם הטף אשר ברגליהם ילכו, גם אלה יסובבו עיר, גם אלה ישוטטו בשוק וברחוב, גם נערי „החדר" וגם בחורי בית־המדרש גם אלה יקראו לנפשם דרור, וגם רגליהם בבית לא תשכונה, — כל העדה מקצה סובב סובב הולכת על היריד, ועל סביבותיה היא שבה ללכת . . . ללכת ברחוב העיר בעת היריד, כמצוה נחשבת בעיני העם: על כל יריד ויריד סובב הולך גם אליהו הנביא, ואשר יזכה יראהו; ישם גם נודדים בעולם התהו — מתים גדולים עם קטנים, ויבוא גם השטן להתיצב על היריד, וכל צבא מחנהו, השדים הלצים וכל כַּת דילהון, עמו, — ומי יראה את אלה יוצאים, ולא יצא גם הוא? . . . על כן תפוג גם תורה בעת ההיא: המלמדים יוציאו את תלמידיהם לחפשי, ובית־המדרש יעזב מכל הבחורים והעלמים אשר ישכנו בקרבו,— מגמת פני כלם היריד ה. . ."

אך מדוע זה אאריך לשון? הן היריד ככר בא עתה עד קצו, ככר שבו בנים לחדריהם, ואבות לבית מגורם, וככר נשמע קול הלומדים גם בבית המדרש הגדול אשר בתוך העיר . . .

הנה שם במקצוע, בקרן מערבית־דרומית, יושב „המלמד הנכבד" אשר בעיר, יושב ושונה לתלמידיו „גמרא עם כל המפרשים", ומקצה מזה, בזוית דרומית־מזרחית, יושב „הבחור" ברוך בן ר' שמעיה הסוחר, יושב ויתנועע על הגמרא הפתוחה גם לפניו וחושב מחשבות מאד . . .

ברוך! — הן אתה הוא אשר יאמרו עליך בני העיר כי תשתגע, כי יצאת מדעתך,— הרם נא ראשך, הסב נא עיניך לנגדנו ונחזה בך!

הנה הוא יפי עינים עד להפליא, טוב רואי, זכו פניו מישלג צחו מחלב

שפרה, (כן שם העלמה הזאת) נשענה תחת העץ, ופניה העידו בה כי עצבת נוראה שמה קן לה בלבה, דלו עיניה למרום, ואגלי דמע התגולגלו בדממה על לחייה. הלבנה בלבנת אורה הנה כמו אחות לכל האוהבים והאוהבות, לנגה זרחה הצה תשתפכנה הנפשות, יתעוררו הרגשות, הלב ינוע מאד, והדמיון יגבור חילים.

„הה, הן הוא לא יאהבני! . . . חשבה שפרה בנפשה, — ומה רע ומר הרעיון הזה! הנה אין לי עתה כל, אם הוא איננו אתי! מה יסכון לי לבי, אם לא יכיל את אהבתו? מה מוחי ולשדי, אם לא אוכל לחשוב על אדותיו? מה עיני כי אורו, אם לא תשבענה נעימות את פניו? על מה שוא נבראו אזני, אם לא תשמענה את קולו הערב? ומה כל החיים שאני חי, אם הוא לא יפיח במו נשמת אפו? . . . בלתו-למה גם לי חיים?. . . אולם, זה תנחום האיש, צר ואויב הזה, דובר שקרים הנהו, „כל שדכן הנה שקרן" יאמרו האנשים, ותנחום זה עולה על כלם . . . הן פניו המפיקים חן, הן עיניו המזרות רשפי אש, שלהבת אהבה, ואשר גם הן הביטו אלי, אז ביום הירידה, ונהרו, הן קוי מצחו הצח אשר קמט לרגעים, — הן כל אלה יתנו עדיהם כי גם הוא הבין לרגשי נפשי אז, וגם הוא כמו חפץ להשיב אהבה. אל חיקי ... לא שוגה הנני בדבר הזה! —

אולם מה יסכנו לי מחשבותי אלה, והשדכן לא יאבה ולא ישמע? ... לו יכלתי לנסוע העירה, לדבר אתו פנים בפנים, כי אז ידעתי גם אנכי, ידעה גם אמי, עד מה הוליך אותנו תנחום הרע הזה שולל, לו יכלתי . . .

ברעיון הזה העמיקה חשבה מאד, עיניה נשואות עוד השמימה וכמו תספר ותמנה את הככבים המזהירים לנגדה, או כי תשית לבה למדד את כתמי הירח לארכם ולרחבם . . .

והנה אמה באה.

— מדוע זה תעמיקי במחשבותיך מאד? אמרה האם בקול תחנונים כאשר תדבר אם רחמניה לבתה האמללה לנחמה: — בואי הביתה, וסעדי את לבך, הן כל היום לא בא אכל למו פיך . . .

— הה, אם יקרה! אנכי חשבתי על אודותו . . . לו לנצח נצחים הגיתי ברעיון הזה, ישנתי וינוח לי . . .

— מה הדברים אשר בפיך, בתי? הן תחטאי לאלהים בדברים האלה ... הן אנכי שמעתי בקולך, שלחתי שדכן לאביו, הלא תדעי כי כל אשר בקשו אבותיו לא מנעתי מנהם, והם נאותו לי, - ומה נעשה הפעם אם הוא בעצמו לא יאבה ולא ישמע לנו? . . .

— אל נא, אמי, תדברי כדברים האלה באזני! ענתה שפרה ותאנח בשברון מתניה: — תנחום הנהו שקרן, מפיח כזבים! . . . הה, ראשי, ראשי! הה, לבי, לבי! . . . .

— בואי נא הביתה, שפרה יקרתי! מדוע תשבי פה בהצות הלילה? ...

⁂

יפה גורל הבת מגורל הבן בישראל, כי תחת אשר הנער העברי יבלה כל

מלאכי מעלה, שני קוי אור אשר אין בארץ משלם... כהץ מקשת מהרתי לרוץ ולגשת עד לפני הבתולה בעלת שתי העינים האלה, ראיתי כי הנה גם היא מבטת מאד אלי באהבה רבה . . . אמרתי אסורה נא ואראה את מראה הנחמד, ואולי גם אשמע את קולה הערב . . . לא אשים לב לכל המון האנשים הסובבים אותי —הן היא לא תסיר עוד את עיניה ממני - וגם מלה אחת אשר אשמע מפיה יקרה לי מכל מחמדי תבל . . . אך, אהה, בטרם עוד קרבתי אליה, בטרם נגשתי עד לפני מקום עמדתה, והנה אשה אחת קראה אליה בקול, היא פנתה לי עורף ותעלם בתוך המון האנשים אשר ברחוב, עוד הפעם שלהו שתי עיניה שני קרני אור ויגעו בעפעפי, והנה— נעלמה , ועקבותיה לא ידעתי . . . כמכה בשגעון , כמטרף בדעתו, כמשגע רצתי כל היום ההוא, הבטתי בפני כל האנשים, חפשתי ובקשתי — ולא מצאתי . . . לא מצאתי שאהבה נפשי, לא מצאתי את שני שרפי קדש אשר הביטו אלי. . . הבשת כסתה פני ואבוש לשאול על אדותה , וכאשר אזרתי חיל ואשאל את פי אחד ממכירי בדממה : האם לא ראה אותה גם הוא, ובת מי היא הנערה ? אז ענני בגערה ובנזיפה : „מה לך ולבתולה ? האם לכבוד יחשב לך, יושב בית-המדרש, כי תשאל לבתולות ? — בוש והכלם!"...

והנה עד היום הזה לא אדע מי היא זאת, הנני אוהבה ברוח, אוהבה בכל לב ונפש, בחלום חזיון לילה אשבע נעימות את תמונתה, ואקוץ — ואבך במסתרים על בלי דעת מי היא אהובת נפשי... אמנם כן, דיני כדין „חצי עבד וחצי בן חורין" אשר שמעתי הפעם: לישא אחרת אינני יכול, כי לבי ונפשי נתונים כבר לאהובתי, אך גם לקחת את אהובתי לי לאשה אינני יכול כי לא אדע מי היא ואיה מקום שבתה . . ."

ברוך נתן את פניו על הגמרא הפתוחה לפניו ויבך מנהמת לבו .

„ואולי צדק בפי הנער, אשר אמר בתמתו כי לא אקח לי כל אשה, וכי אשב בבחרותי עולם ועד. . . אבל הן על דעת אבותי עלה לתת לי לאשה בת אחד הכפרים , בת תלמיד-חכם . . . לא, כדבר הזה היה לא יהיה ! הן כבר אמרתי לאמי כי לא אובה ולא אקחה, — ויעבור עלי מה, אנכי לא אתן למשול בי, לא עבד אבותי הנני למן היום הזה. . . אבל, מה אעשה ? במה כחי גדול? איכה אשא לבדי טרחי ? — הנני אמלל ! . . . "

ושטף דמעות פרץ מעם עיניו עוד הפעם .

ד.

בת־כפר.

בגן אשר מאחורי בית ממסך-היין אשר באשתאל הכפר , תחת צל אלה עבתה, ישבה בתולה טובת מראה יהודיה וגלמודה, עיניה נשאה השמימה ותבט על הככבים המזהירים והמשמשים את פני מלכת השמים – הלבנה ; השמים היו טהורים, ורוח צח נשב בארץ, אחרי החם הבוער כל היום ; הזמיר גם הוא נתן קולו וישמיע שיר ורננים, ויוסף נעם ועדן למשיבת נפש עמלה .

— לא, לא אחפוץ באלה! . . . לא לי המה כלם . . . אך אותו, אותו תן לי! . . . ענתה שפרה בקול רועד מאד ותלטוש שתי עיניה על תנחום, עד כי גם הוא נבהל כמעט למראיתן.

אם שפרה נגשה גם היא אל השלחן, ותביא כוס יין־שרף לפני תנחום השדכן ורקיק דבש אחד.

— מה הבשורה אשר בפיך? שאלה אותו בדממה.

— הרפי, גבירתי, מבן ר' ישמעיה הזה, הן הוא יצא הפעם מדעתו, וכאחד המשגעים ינהג. . . זה ששי פעמים אשר ברח מבית אביו וימצאוהו תועה בשדות ויערים — לא עלינו, ואין קץ לכל דבריו והבליו, ה' ירחם . . .

ושפרה שמעה גם היא את הדברים האלה, ותתן את קולה בבכי, פעמיה מעדו וכמעט אשר נותרה בה נשמה.

אמה מהרה לנחמה ולהשיב רוחה אליה, ותקרא לשפחות, ויובילוה לחדר המטות, למען אשר תשכב לנוח, ור' תנחום שתה כוסו במנוחה, ויישן על השלחן אשר ישב עליו וירדם.

ה.

שְׁאֵלָה הֲגוּנָה

שרה שם האשה, ושם אישה נחום: אנשי העיר קראוהו בשם: „ר' נחום איש שרה", למען דעת כי היא היא גברת הבית, על פיה ישק כל עסקיו, והוא כפוף לה, שומע בקולה, תכה לחגליה *); ואמנם כן הדבר: אבי שרה היה איש כפרי מעודו, יושב בבית המלון אשר בכפר אשתאל, יושב ומוכר יין-שרף ושכר לכל עובר ונוסע ולכל בני הכפר, והאיש איש עשיר והון נפרץ בביתו, ובהגיע תור בתו שרה להנשא לאיש, בא העירה ויבקש לו בן ישיבה אשר יתעלה בלמודו, ויהי נחום לו להתן.

נחום הזה היה לאיש, אבל לאיש בער וכסיל מאין כמוהו, ומבית מדרשו הביא אתו גם לבב עקש. גם פתיות הרבה מאד; הן אמנם סכלותו ועקשותו לא היו די הביא אותו בבית-המשגעים, אבל היו די והותר למרר את חיי אשתו . .

שרה היתה אומנת על ברכי מסחר אביה, ובמות עליה אבותיה נשארה היא בבית המלון הזה, ותמצא הית ידה ברוח, ונחום נשאר גם עתה את אשר היה: בטלן, שוטה ועקשן.

„איש הלא הוא איש!" . . . אם הבעל איננו אחד ממשיבי טעם, אם הוא גם מרת רוח לאשתו, — אבל הלא בעלה הוא . . . בימים ההם לא ידעו עוד נשי ישראל לדבר סרה באיש אשר בחרו אבותיהן למו, עוד לא השכילו לזנות תחת אישן, או לתנות אהבה חרש; שרה לא עגבתה על אישה לפני יום התונתה גם לא ראתה את פניו, ולא כזבה באמונתה גם אחרי ההתונה, גם אחרי אשר ראתה כי לב בטלן לו, וכי הכמתו לא תעמוד גם בבית גם בהוץ היא נאנחה בשברון מתנים לעתים לא רחוקות, היא ידעה עד מאד כי רע ומר

---

*) „חיין פאנטאפעל-מאן" — גלטון הסמון.

היום בחדרו, וכמו זר ומוזר הנהו בבית הוריו, — הנה הבת אשר תשב על יד אמה כל היום, הנה קרובה אליה מאד גם בפיה גם בלבבה הנער לא יגלה את

כל לבו גם לפני אמו, וסודות רבים חתומים וכמוסים אתו, — לא כן הנערה, לבבה ערום לפני אמה, אין נסתר ממנה, ולכל אשר בהבה תגל את אזן הורתה;

והנערה אשר בכפר יגורו אבותיה, ואשר אין לה רעיות בלתי כי אם בנות האכרים, הנערה הזאת אשר תראה את דרכי רעיותיה ומהן תלמוד לעשות, הנערה הזאת גלוית לב היא מאד, ונפשה לא תדע הסתר דבר, וכל אשר ברוחה פנימה, אותה הגיד גם לאבותיה גם לרעיותיה . . הן אם יאמרו הדיפלומטים כי „השפה נבראה

אך למען הסתר מחשבות נפשנו" ואם האנשים והנשים בחורים וגם בתולות יחדו ישמעו בימינו אלה לקול המוסר הזה, והמדה הזאת היתה לקו לכל תהלוכות האדם בדור הזה, — הנה בימים עברו לא ידעו עוד היהודים את התורה הזאת, ויהי להם הפה לדובר אמת ויהללוהו, או לדובר שקרים ויבזוהו, — ומה גם נערה בת-כפר,

אשר באמונה ותם הלכה עם כל האנשים ועם אבותיה, ומה גם שפרה אשר יחידה היתה לאבותיה, ואשר ידעה עד מאד כי אמה אהבה, וכל משאלות לבה תתן לה'

ועל כן כאשר ראתה היא את ב ר ו ך בן ש מ ע י ה ה ס ו ח ר ס ו ב ב ה ו ל ך על ה י ר י ד (הן הקורא הלא הבין הלא ידע כי היא היא הנערה בעלת שתי

העינים אשר עגבה נפש ברוך עליהן) ידעה היא לשאול עליו לאמר בן מי הוא העלם, אף גלתה את אזן אמה לאמר: „הנער הזה מצא חן בעיני מאד, למראה פניו א ה ב ת י ו, והוא לקח את לבי ונפשי" . . והלא עינינו הרואות כי אמה שמעה לקול דבריה, ואף כי אז ביום השוק לעיני כל הנצבים עליה גערה בבתה ולא נתנה לה ללכת לדבר אתו בפני כל האנשים, פן תהיה לבוז, כי כן לא תעשה בת איש עברי, — אולם אחרי כן הלא שלחה לקרוא לה לתנחום השדכן ותצוהו ללכת לבית שמעיה, אף נאותה לכל דברי התנאים אשר התנה אתה. . . והנה גם הפעם, אחרי אשר שמעיה ענה לשולחיו דבר, לאמר, כי החתן בעצמו לא יאבה ולא ישמע, וכי הוא נער אשר ב ש ג ע ו ן ינהג, גם הפעם דברה אך רכות באזני בתה, בדברי נחומים חשבה להשביח שאון לבה הסוער . . .

שפרה הלכה אחריה, הלך ובכה, בדממה הגשימו עיניה גשמי דמע, ראשה שחה לארץ, ולא דברה דבר.

ובבואן הביתה, והנה ת נ ח ו ם ה ש ד כ ן לקראתן. בדרכו ללכת לעיר הקרובה, סר הנה ללון פה הלילה.

— הן הגד תגיד לי קשט דבר אמת, אמרה אליו שפרה ודמעותיה על לחייה.

— אל נא תשקר לי, הנני משביעה אותך בשם ה', בזקנך ובפאת ראשך, בכל אשר קדוש הוא לך, כי אך דבר אמת יביעו כעת שפתותיך. .

— מה הדבר?

— האמנם הוא לא יחפוץ בי?

— מי?

— אל נא תמרר את חיי! פתח פיך, והגד דבר אמת!

— עלמה פתיה! ענה לה תנחום בקרת-רוח: — שכחי נא אותו, המבלי אין חתנים בידי למענך? חתנים טובים ויפים ממנו . . . בקשי נא אותי, ואנכי אבקש למענך חתן כליל יופי נחמד למראה . . .

השרפה, מדוע זה לא אמר את המזמור בתהלים, אשר היתה קבלה בידו מאבותיו כי כל האומרו בעת התבערה תשקע האש עד מהרה, ומדוע זה היו רב בתי העיר לבער? — ואם-תמצא-לאמר כי „נסתלק" לאחר השרפה, הלא אז קשה עוד: איככה . . .

— הרף ממני! הפריעתו שרה ולא נתנה לו לכלות את הקושיא השניה, כי קצה נפשה בדבריו; — הן גם חסר לב לא יקרא לדברים בטלים כאלה דברים נכבדים ונחוצים, אשר למענם תעזוב אותי לבדי בבית ביום חג ובעת אשר שפרה גם היא יודעת חולי . . . לא, לא אתנך לנסוע היום הזה העירה! את הדברים הנכבדים והנחוצים האלה תדע בעוד יום או יומים, ומצא לך . . . והיום הזה תעזור על ידי בבית . . .

— ואנכי הנני מגיד לך משנה כי מוכרח הנני לנסוע היום העירה, למען אשר אברר את הדברים האלה! המה נכבדים מאד! השאלה הזאת גדולה היא אלי ונכבדה מכל עסקיך עם האכרים וממכרות המשקה אשר תמכרי . . . הן כל הלילה נדדה שנתי מעיני, ואחקור על אדותה, ולא מצאתי פשר, ממה-נפשך. . .

וכמעט אשר החל ר' נחום עוד הפעם את קושיתו מראיש, ומי יודע מה היה קץ הדברים האלה, לולי מהרה שפרה ותבוא ותעמוד גם היא לפני אביה ואמה.

— התדע, אבי יקירי, כי גם נפשי אותה מאד לנסוע העירה, גם לי שאלה גדולה ונכבדה מאוד לשאול שמה, אמרה שפרה בשמעה את דברי הריבות האלה: — ועל-כן לו תשמע לעצתי, כי אז תשב היום הזה אתנו פה בבית, ומחר בבקר השכם נסע גם שנינו ונבוא העירה.

שרה הבינה לעצת בתה. ואף כי לא נחה דעתה במסע בתה זה, בכל זאת הסכימה הפעם לדבריה, ושתיהן גם יחד דברו על לב נחום ויפתוהו במו פיהן, ואחרי רגעים אחדים הסכים גם הוא לדעתן.

— אבל, לא יאחר מן יום המחרת בבקר השכם! כלה נחום את דברי הסכמתו: — אנכי לא אחכה אף רגע . . .

— גם אנכי לא אחכה, גם דרכי נחוצה, החליטה שפרה.

וכל היום ההוא התעתדה שפרה למסע הזה, ותהי צהלה ושמחה, ורוחה שבה אליה.

„אנכי אבקשנו גם אמצאנו, חשבה שפרה בלבה ותצהיל פניה, — אדבר אתו פה אל פה, אשמע מה ידבר, ודבר מה יענני, ואדע היעמדו דברי תנחום ואם אין" . . .

ו.

המְּצִיאָה הַבָּאָה בְּהֶסַח-הַדַּעַת.

ויהי ביום השני בהיות הבקר ותשכם שפרה בשמחה ובטוב לבב, ותשים את בגדיה החמודות עליה, ותיטיב את שערות ראשה, ובלב מלא תקות טובות ישבה בעגלה, היא ואביה אתה, ללכת ולנסוע העירה. גם שרה יצאה אתם לשלחם, ובעיני אם-רחמניה הביטה על שפרה, כמו תאמר: „ומה אעשה לבת שובבה? — יהידה היא לי, ועלי למלאות חפצה! . . . "

גורל האשה אשר תפול לחבל לאיש בטלן יוצא בית המדרש, — אבל, היא לא תשקר באמונתה, וכל דעיון זר נכרי הוא לה. ומה גם כי מאז מתו עליה אבותיה (אשר גם היא היתה יחידה למו) וכל ביתה ישק על פיה, ומאז היתה גם שפרה נתה יחידתה לב ו ג ר ת, מאז לא שמה לבה לאישה ולחכמתו, טוב טוב היה לה כי שמו נקרא עליה וכי עזר על ידה בממכרת היין והשכר, ובכל מעשה החשבונות והפנקסים, וכל דבר רע ומר לא עלה על דל שפתיה, ויחיו האיש והאשה „בשלום ובשלוה".

שרה ונחום הם המה אבות שפרה.

מעשה האהבה, אשר שפרה ספרה לאמה, לא נשא חן וחסד בעיני שרה, היא לא חפצה לתת את בתה לנער יושב בבית-המדרש, מעתד להיות בטלן בישראל כנחום אישה; אולם באהבתה לבתה עברה על הגיוני לבה, ותשלח את השדכן לבית שמעיה, ובסתר לבבה שמחה מאד על כי לא קם הדבר הזה ולא היה.

„הן יעברו ימים ושפרה תשכח את מאוי לבה, תהיה לאיש סוחר, חכם וטוב לב, ותתנחם על הבטלן מבית-המדרש אשר תאהב הפעם", כה חשבה שרה בלבה, אולם שפרה מאנה הנחם, כל הלילה ההוא, אחרי שמעה את דברי תנחום השדכן, לא נתנה שנת לעיניה ותנומה לעפעפיה, בכתה בכי גדול, ותשאל את נפשה למות . . .

ושרה לא ידעה לשית עצות בנפשה, הן היא שבעה רצון מאת הדבר הזה כי נחלצה מבטלן נפש בתה, אבל באה בצרה נפשה, ותירא פן תפול שפרה למשכב מרב תוגיון לבבה.

ויהי בבקר, ושרה חושבת מחשבות אם לספר את כל הדברים האלה — דבר האהבה, הבכיות והצעקות — לאישה נחום, ואם אין; „הן איש הוא, למדן בתורה, ואולי ידע עצה? אולי ימצא תרופה?" חשבה שרה בלבה, והנה אישה בא לקראתה, ודברים נמרצים בפיו.

— התדעי שרה, אמר לה ויטעם את דבריו מאד: — הנה נחוץ לי לנסוע העירה היום הזה; שאלה נכבדה מאד לי לשאול שמה . . .

— מה הדברים אשר בפיך? שאלה אותו שרה רכות: — הן תדע עד מאד כי היום יום-חג לנוצרים הוא, ואכרי הכפר יאספו הנה לאכול ולשתות, גם בתנו שפרה איננה בריאה ושלמה, ואפחד מאד, פן — אל תפתח פה לשטן — תפול למשכב . . . ועתה אתה אומר לנסוע העירה? . . .

— אבל הדבר נחוץ ונכבד מאד . . . התעקש נחום ויעמוד על דעתו: — לי לדרוש ולחקור היטב בדבר הזה . . .

— מה הוא הדבר הנכבד והנחוץ הזה?

— הן לי לדעת בברור את השנה אשר בה מת הרב הישיש בעיר יקנעם, זכר צדיק לברכה . . .

— האם יצאת מדעתך? התאוננה שרה רע באזניו: — האם בינתך הסתתרה? הזה הדבר הנ כ ב ד והנ ח ו ץ אשר אמרת?

— אַתְּ לא תביני לדעת את נחיצת הדבר! גער בה נחום וינע בידיו: — את הן אך אשה אַתְּ, ואין לך חכמה כי אם בפלך, ואיככה תדעי ואיככה תביני דבר נכבד כזה? . . . הן הדבר הזה הוא קשה מ מ ה-נ פ ש ך, הוסיף נחום להראות את אשתו את חכמת לבו ומולל בבהן ידו הימנית: — אם הוא „נפטר" קודם

— מאין אתה בא ? שאלה אותו

— מעיר יקנעם, ענה לה האורח וגניחה נגנח .

— ואנה מגמת פניך ?

— גם אנכי לא אדע ! היתה תשובתו וקול בכי גדול פרץ מעם פיו .

רחמי שרה התעוררו .

— מה לך ?

— אין דבר . . .

— אבל הן דבר מה יצוק בקרבך . . . הנני רואה כי תסתיר ממני את מבוכתך, ספר נא לי, אולי אוכל ואושיעך . . . האם יליד יקנעם הנך ?

— מה מנך יהלוך ? . . . האמיני לי, גבירתי, כי מעודי לא הלכתי ברגלי דרך רחוקה כזו, ועתה נדדתי ברגלי כל הלילה ? . . לא בדרך ישרה באתי הנה, סבבתי דרך שדה ויער, עליתי הרים, ירדתי בקעות, עד בואי על דרך המלך לאור היום, ואבוא הנה להנפש מעט, ואלכה לי אל כל אשר יהיה רוחי ללכת...

— האם מעבודת הצבא אתה בורח ?

— לא, עוד רע ומר מזה . . . אמר העלם בקול בכי תמרורים .

— רחמי שרה נכמרו, הביטה מאד בפני העלם הבוכה, וכאשר הוסיפה להבט, כן הוסיף הרעיון להגיד לה, כי כבר ראתה את פניו בימים מקדם, וכי תמונתו נכּר לה .

— האם לא בן ר' שמעיה הסוחר הנך, בני ? שאלה אותו פתאם .

רתת וחלחלה אחזה את בשר האורח .

— הלא הגד תגיד לי, אל נא תירא, לפני תוכל לגלות את כל אשר בלבבך, אל תפחד ! . . .

העלם הביט סביביו, כמו יתור מקום לברוח עוד הפעם ; לא ענה דבר, ויאמר לקחת את צקלונו, ולשוב על עקביו .

— לא, ללכת מזה לא אתנך, אחרי כי באת בצל קורתי, אמרה שפרה ותקם גם היא ממקום שבתה, ותלך ותמלא כוס יין-שרף ותקח גם עוגת דבש אחת ותתן לפני העלם .

— ראשית דבר, סעד נא את לבך, אמרה אליו בשפה-רפה ורוח חן : — והגד תגיד לי את כל אשר בלבבך : מאין ? ולאן ? ומה מגמת חפצך במסע הזה ? — הן לא מלשין אנכי, אל תירא מפני . . והיה כי יהיה אתך הצדק, כי אבינה לדעת כי אך טוב תבקש, ונתתי את ידי לך להושיעך בכל אשר יהיה לאל ידי . . אך ספר תספר לי את כל . . .

העלם לא נגע בכוס ובעוגה, ובקול מהול בבכי, אמר :

— אם יש לאל ידך להושיעני — הושיעי נא ! חלצי את נפשי מצרה גדולה ולך תהיה צדקה . . . הן צדקת, גברתי, אמנם כן, בן אנכי לר' שמעיה הסוחר מעיר יקנעם . . .

„הנה הוא המשגע ! אהוב בתי שפרה ! הנהו לפני ! אהה, ה' אלהים ! חשבה שרה בנפשה, ותבט בעלם בברוך מכף רגלו ועד קדקדו, — אמנם כן ! כך הוא ונגעים מראהו . . אולם אשמע הפעם את אשר בפיו" .

העגלה נדה נעה ממקומה, וישרה הביטה אחרי הנוסעים עד אשר נעלמו מעיניה, ותשב הביתה ותבך בכי תמרורים.

„לבי יַכֵּני על אשר נתתי לה לנסוע הפעם, חשבה עתה שרה בלבבה

ודמעתה על לחיה: — הן היא עודנה נערה בתולה, צעירה לימים, ומי יודע אולי תדבר שם דברים אשר לא-כן... הן אמנם הזהרתיה פעמים ושליש, אף עצתי תנחה אותה, והיא הבטיחתני למלאות אחרי דבר עצתי, — אבל, לבבה הומה, והוא גם הוא לא ישית לבו לה... הה, לבי יפחד מאד פן תוציא מפיה שמה דברים, ותוציא על ה' ישם רע, ואנשי העיר הקטנה הזאת ישיחו בה ויתנו דופי בדבריה... אמנם, הן היא כבר בגרה, כבר מלאו ימיה ימי-שדוך, כבר עתדה להיות כלה בישראל... אנכי בצפיתי צפיתי לרות ממנה נחת, —

והנה בעתה! הנה באה אהבה בלבבה, אהבה אשר לקחה את כל נפשה... ואת מי תאהב? מי הוא זה ואי זה הוא אשר לקח את לבה? — נער מיושבי בית-המדרש, נער בטלן, וגם משגע!... יוכל היות כי צדק בפי נחום המתאונן

רע באזני כל היום כי אנכי הנני מפנקה מאד, וכל אשר תשאלנה עיניה לא אמנע מאתה... אך מה אעשה? ויחידה היא לי, בת יחידה אשר ילדתי בעצבי..."

דמעות עיניה פרצו כנחל מעם גר, ואיש לא ראן; גלמודה ישבה בבית-היין

ואיש אין אתה, הן הימים ימי עבודה בשדה, ואכרי הכפר יצאו כלם לעבוד

עבודתם, עוברים ושבים גם הם מעטו בעת הזאת, ואיש לא הפריע את מחשבות שרה ואת דמעות עיניה.

פתאם נפתחה הדלת, ועלם כבן שבע עשרה שנה בא הביתה. צרור קטן מתחת לאזרועו, אבק רב כסו את רגליו, בגדיו וגם פניו, אשר העיד כי ברגליו הלך דרך רחוקה, וכל הזותו העידה כי עיף ויגע הנהו.

— ה' עמכם! אמר בקול דממה דקה בבואו, ופניו השתנו, כמו נבהל הפעם גם לקול היוצא מתוך גרונו: — תני נא לי, גברתי, לנוח כמעט קט, ושכרך הרבה מאד... למצוה גדולה תחשב לך...

שרה לא שָׂמה בו עין. הן אורחים כאלה - בני בית-המדרש הסובבים מעיר

לעיר — יבואו מעת לעת, לא הזון יקר הוא; ומה גם עתה עת כי היא מעמקת מאד במחשבות נפשה, ומה תתבונן על „בחיר-עני" כזה? מה לה ולו?...

— שב נא על הספסל, ומצא מנוחה לך. ענתה לו בקרת רוח, ואת עיניה לא הגביהה להביט בפניו.

הנער מהר וינח את צרורו, ויגהר, ויזורר, ויגש לאט אל שרה, ובקול דממה ובבשת פנים אמר:

— בקשה קטנה לי אליך, גברתי! תני נא לי מעט מים כי נחר גרוני.

קולו הנעים, גם הבשת אשר כסתה את פניו עוררו את ישרה. הן איננו כשאר בני הישיבה אשר ראתה מעודה, ואשר כתובעים לא כמבקשים יבואו אל בית מלון אשר ליהודי.

— שם בזוית הבית עומדת חבית מלאה מים, ענתה לו ותבט בפניו: — לך קח לך.

שרה הוסיפה להבט בפניו, וכמו לא מוזרים היו לה, כמו ראתה את הנער הזה כבר פעם אחת.

ז.

לִמְצוֹא חֶשְׁבּוֹן !

אכסניא עברית בעיר קטנה אשר בפולין, איננה רק בית מלון אורחים למען עוברים ושבים, איננה רק בית מעון לאנשים זרים הבאים לשכון בעיר הזאת ימים אחדים, — אכסניא היא גם בית-מקלט לכל הולכי בטל אשר בעיר, לאנשים אשר אין עבודה מוצאת להם, ואשר יבקשו להם בית וענין לבלות עתם ; בבית האכסניא ימצאו תמיד בית רחב ידים, שלחן וכסא, ולעתים גם איש אורח אשר נטה שמה ללון ואשר יתן גם על פיהם ; ועל כן יבחרו את האכסניא למו למושב, שם ישיהו וידברו בכל אנשי העיר, בתקנות הקהלה, בהרב ובהחזן, ושם יספרו איש לרעהו את כל החדשות אשר קרו בעיר, אף יפלפלו בדברים כאלה ויחוו דעם לשבט אם לחסד.

אכסניא כזאת היתה גם בעיר יקנעם, והיום הזה בבקר היה הבית מלא אנשים מפה לפה, כלם העמיקו דברו בחדשה אשר נהייתה בעיר ביום ההוא, ואשר השתוממו עליה כל שומע.

— הן קיימא-לן כי אין עיר בלא משגע, אמר אחד האנשים היושבים סביב לשלחן הגדול אשר בתוך הבית : — ועירנו יקנעם דינה ככרך, ואם-כן מה זה תתפלאו לשמע המשגע הזה, הן אין משגע אחר בעיר בלתו ! . . .

— „לטעמך", ענה איש אחד מבינות ליושבים, בנגון הגמרא : — לדבריך הלא המשגע נועד להיות בעיר, והן עינינו הרואות כי הוא ברח ממנה ועקבותיו לא נודעו ? . . .

— אבל הוא הוא שגעונו, לברוח מבית אביו . . .

עודם יושבים ומדברים, והנה עגלה באה ותעמוד לפני פתח בית האכסניא, וירדו ממנה ר' נחום איש-שרה ובתו שפרה, ויבואו הביתה.

— „שלום עליכם !" הריעו לקראתו כל הנאספים קול גדול : — הן לעת מצוא באת ר' נחום, הנה, לעת אשר חדשה נפלאה וענין נכבד בעיר . . .

— מה-לי ולחדשה ? ענם ר' נחום ברוגז : — אנכי באתי הנה בדבר שאלה גדולה ועמוקה מאד, שאלה אשר זה ימים שנים לא תתן לי מנוח, ותגזל גם שנתי ממני בלילות, ואשר הקושיא בה „ממה-נפשך" . . .

כל הנאספים הטו אזן, להוסיף חדשות על חדשות.

— מה זה ? שאלו כל האנשים פה אחד : — מה השאלה הזאת ?

— הנה לי לדעת באר היטב, אמר ר' נחום בכבד-ראש : — מתי „נפטר" הרב הזקן בעיר הזאת, אם קודם השרפה או אחריה ?

המסבים השתאו איש בפני רעהו.

— מה לך ולרבנים ולמתים ? אמר זקן אחד אשר ישב בראש המסבים :

— הגד נא לי, ר' נחום, האם לא פגשת אותו בדרך ?

— את מי ? את הרב המת ?

— הלא שמעת, הלא ידעת כי המשגע ברח מן העיר בלילה הזה . . .

— ואנכי הנני בורח עתה מביתו! הוסיף ברוך לספר באזניה: — אל נא תהשבי גם עליו רעה, הוא הנהו אב רחמן וטוב לב ככל אנשי העיר, ואמנם לא מביתו אנכי בורח הפעם, כי אם מן בית המדריש . . אל נא תקצפי עד מאד, אל נא תביטי, גברתי, בפני מאד! יקנעם איננה העיר האחת בישראל, והגמרא איננה החכמה האחת בארץ . . הנני מודה ומתודה הנה לא אכחד מאת גברתי, כי הנני הולך הפעם לעיר גדולה של חכמים וסופרים להשתלם שמה בלמודים... אל נא יחר אפך בי, הנה אוכל להיות יהודי נאמן לדתו ולעמו ולהישתלם במדעים... גם התנאים, זכרם לברכה, היו מלמרים בכל „שבע חכמות ושבעים לשונות" . . .

ברוך דבר את דבריו אלה ברגש נמרץ, דברים היוצאים מן הלב.

„הנה הוא הנהו משגע בעיר יקנעם! . . . חשבה שרה בלבה, — לעלם

טוב ונחמד כזה, לבחור משכיל על דבר אמת „משגע" יקראו לו . . ."

עוד דברים רבים עברו בינה ובין ברוך. ברוך מצא חן בעיניה מאד, הסכימה בנפשה לכל אשר אמר לה, ותאות בסתר לבבה לתת את בתה ישפרה לו לאשה, הן עלם כזה תבקש נפשה, אין טוב לה ממנו.

ברוב דבריו לא חדל ברוך לרמז לה גם על דבר האהבה אשר בלבו, האהבה אשר היא כל שיחו וכל הגיונו לעת כזאת, ואשר אך היא היתה הסבה האחת כי ברח הפעם מבית אביו.

— הלא תגיד לי, מי היא אהובתך זאת? שאלה אותו שרה בכל לבבה: — אל תכחד ממני דבר, — הן כאשר תמצא ידי להושיעך במסעך זה, אולי אוכל ואושיע לך גם בדבר אהבתך . . .

— בושתי ונכלמתי להגיד לך, גברתי טובת הלבב, כי גם אנכי בעצמי לא אדע לכנות את שם אהובת נפשי, את שם העלמה אשר לקחה את לבבי . . . לא אדע מי היא ומי המה אבותיה . . .

ויספר ברוך לשרה את כל אשר קרהו ברחוב העיר, בעת היריד, את העלמה אשר ראה ואת האהבה אשר אהבה.

דעת לקורא נקל עד-מה נרעש לב שרה, עד מה המו מעיה בקרבה לשמע הדברים האלה. היא נוכחה לדעת כי צדקה שפרה באמרה כי גם הוא יאהבנה, והתאפק שרה, ותדע למשול ברוחה, ובקרת רוח אמרה:

— לו תשמעני, עלם נחמד, איעצך ויהי ה' עמך; הן מאד מצאת חן בעיני, ועל כן אמרתי: שב נא אתי כיום תמים, לעת הערב יבוא אישי הלום, ויחדו נועצה על מצפוניך, ואולי יעלה בידנו להמציא לך ישע ופדות לכל אשר תתאוה נפשך, וכל הפציך נשלים . . .

„מציאה באה בהסח הדעת", חשבה שרה בנפשה, — „לו היתה שפרה עתה בבית, כי אז ראתה ושמחה בלבבה . . . לא אגלה גם לו את המסתרים אשר בביתי, למען אשר בפתע פתאום יבוא אשרו".

— לך רחץ, וסעד אה לבך, אחר כן תנוח מעמל הדרך אשר הלכת כל הלילה, ובערב ונדע את אשר לנו.

„מציאה באה בהסח הדעת", חשב גם ברוך בלבבו, — „מי מלל לי כי אמצא בזה אשה טובת לב אשר תחיש לעזרתי, ואשר תאבה לתת לי יד עזרה, ככל אשר מצאתי באשה הזאת . . . "

וברוך שמע לקול שרה לכל אשר אמרה, וישאר בבית המלון ההוא, ויחכה לבוא אישה כאשר דברה אליו.

לפתח האכסניא הזאת, ובחפזה בא הביתה, ויגש אל שפרה ואל נחום אביה, ובבהלה גדולה אמר בעבי-קולו :

— מהרו ושובו הביתה! שרה צותה עלי להשיבכם הכפרה עד מהרה !...

— מה זה ? האם אסון קרה ? מה שלום אמי ? צעקה שפרה בחרדה.

— אין דבר, בבית אך שלום והשקט, אבל שרה שלחה אותי הנה להשיבכם לכפר, ואנכי אמהר להסגיר גם את המכתב אשר בידי לאשר לו.

— למי המכתב הזה ? ומי האיש אשר אליו שלח ? שאלה שפרה.

תחת השב מענה, פנה האכר את שכמו ויצא.

— אבי, הלא שמעת את דברי אמי אשר שלחה ביד ציר-מיוחד... הנה דבר נפל בכפר, נמהרה נא ונשובה הביתה.

— חכי נא, בתי, כמעט קט, עד אשר נמצא חשבון...

— לא עת חשוב חשבונות הפעם ! גם רגע אחד לא אתנך לשבת פה בבית...

— אבל, הן נטל עלי לדעת את העת...

— אף רגע לא נתמהמה בזה ! צעקה שפרה בקול נגיד ומצוה : — מי יודע את אשר שם בבית-המלון, את שלום אמי...

גם כל האנשים אשר שם בבית הסכימו לדעת שפרה ויתנו לדבריה צדק, וביד חזקה הושיבו את ר׳ נחום על העגלה אשר בא בה.

— ואם-כן איך נמצא את החשבון הזה ? צעק ר׳ נחום מתוך העגלה אשר כבר נדה ממקומה : — הן לו לקולי תשמעו, כי אז הואלתם נא בזה ללבן ולברר את הדבר, והיה כי תמצאו חשבון, ותדעו את העת בסמניה, אזי תודיעו גם אותי דבר... ואם אין אאלץ לבוא הנה עוד הפעם בעוד ימים אחדים...

ח.

הָאָבוֹת וְהַבָּנִים יַחְדָו.

על פני כל הדרך הרעיפו עיני שפרה דמעות, לבבה סֹעֵר בקרבה כסופת תימן, כל יצורי גוה רעדו, ראשה עליה כגלגל לפני רוח, ועל עפעפיה כמו ענן כבד.

„הוא ברח, הוא הנהו משגע, — ואנכי הנני אמללה !... חשבה שפרה בנפשה, — ה׳ יודע אם אשוב לראות את פניו, וה׳ הוא היודע מה נעשה בבית, הן לא לשוא שלחה אמי שליח מיוחד, להשיבנו הביתה...״

ותתן את קולה בבכי.

— מה לך כי תבכי? פתיה אין לב ! הואיל ר׳ נחום לנחמה : — הן אם אנכי הנני מוכרח לשוב הביתה מבלי לדעת את יום פטירת הרב, — ואחשה, מה לך כי תזעקי ? יגון לבי גדל, ובכל זאת אבליג ואתאפק...

— הניחה לי, אבי ! אמרה שפרה בדמעותיה.

ובעוד שעה קלה והנה הנם בכפר.

— לא שמעתי כל דבר.

— היתכן ?... ואם-כן צוה נא ויתנו לפנינו יין-שרף ורקיקי שמן, ואנחנו נספר באזניך את כל הדברים האלה, ככל אשר תתאוה נפשך...

— האמנם כי תדעו באר היטב את העת אשר בה „נסתלק" הרב הזקן, נוחו עדן, אם קודם השרפה או לאחריה ?

— יגוה הרב על משכבו בשלום, ענהו ראש המדברים בין המסבים האלה, וינע במו ראשו: — אפס כי נספר הפעם באזניך על דבר בן ר' שמעיה הסוחר, אשר עזב את העיר בלילה הזה, ועקבותיו לא נודעו עוד...

ופני שפרה חורו.

— את אלה לא אובה לדעת, ענה ר' נחום בשפה רפה: — מה מני יהלוך, אם השתגע הבן ואם יצא מזה ? אנכי רק על אדות הרב...

— מה זה תספרו בזה ? שאלה שפרה בגעגועים גדולים: — מי הוא זה הבורח ? ספרו נא לי...

— לא לבתולת ישראל לשאול על דברים כאלה ! ענו לה האנשים בנזיפה: — מה לך ולהמשגע ?...

ועיני שפרה חשכו בארובותיהן, לבבה כהולם פעם, נפשה עליה תשוח, ורעיונותיה נבוכו. לאט לאט קרבה אל גברת הבית, לשאול את פיה בדבר החדשות אשר יספרו האנשים.

בעלת הבית לא כחדה ממנה דבר, ספרה באזניה כי בימים האחרונים ראו האנשים והתבוננו מאד כי ברוך בן שמעיה נודד כל היום בשדות וביערים, וגם בלילה ישכנו רגליו על ההרים שעות רבות מאד, כרגע הכירו בו אותות שגעון, אבותיו שמרוהו מאד; פעמים אחדות נס וימלט מפניהם, אך לא הרחיק ללכת, וישיבוהו העירה; ובלילה הזה יצא את פני העיר ולא נמצא עוד עד עצם העת הזאת... אבותיו שלחו אנשים רוכבים על סוסים לבקשו וגם המה שבו ריקם, כי לא מצאוהו...

ושפרה שומעת את הדברים האלה ולבבה כים נגרש, לבה עזבה, ועשתנותיה הומות, וכמעט אשר נפשה יצאה בשמעה, ותאנק דם ולא ענתה דבר.

— לחיים ! לחיים ! קראו שם על השלחן, אחרי אשר ר' נחום צוה ויתנו לפניהם מן היין-השרף: — הן אם אמנם תאבה, ר' נחום, לדעת את העת ההיא בצמצום, נתנה נא ראש למצוא חשבון; אולם לאט נא לי עם החשבונות האלה: הן זאת זָכֹר אזכר עד מאד, כי השרפה היתה אחרי הימים אשר ארשתי לי את אשתי הראשונה...

— מה הדברים אשר בפיך, פושק שפתים ? ענהו השני והוא זקן נכבד בעיר: — הן השרפה היתה ימים רבים לפני יום חתונתך... אנכי אכלתי אז את פת-בגי על שלחן חותני, עליו-השלום...

— מה לי לחותנך ולפת-בגך ? הן אחי הצעיר למד אז בחדר ר' זרח, מלמד גמרא, ובחדר הזה בא אחרי אשר היה „לבר מצוה" ותפלין על ראשו...

עודם מדברים, ואכר אחד מכפר אשתאל הטה את סוסו אשר רכב עליו

שעות אחדות עברו והם לא שמו לב, הם דברו ככל אשר בלבבם, העמיקו דברו, הרבו לספר, אף שפכו רגשות לבבם —רגשי אהבה, איש בחיק משנהו.

והנה שרה אם שפרה באה החדרה ותאמר:

— הן דברתם די שבעה, בָּני, בואו נא הפעם הביתה, כי גם שם אורח נכבד, אשר יאבה לראות את פניכם.

„עוד הפעם אורח נכבד! וחדשות עוד תצמחנה!" חשבה שפרה.

בדממה הלכו אחרי גברת הבית, בדממה פתחו את הדלת, — ו ב ר ו ך נבהל מאד וַיִתַּר ממקומו.

— אבי!. . .

— בני! . . .

ר' שמעיה היה האורח הנכבד השני אשר אמרה שרה, והוא הוא האיש אשר האכר השלוח מאתה להשיב את ר' נחום ושפרה הביתה, נשא מכתב לו מאת שרה לבשרו כי בנו הנהו בבית מלונה, וכי יבוא חיש מהר הנה לראות את פניו, — ויבוא הפעם גם הוא.

— מה לך, בני? שאל שמעיה את ברוך.

אך שרה לא חכתה למענה פיו, ותספר היא לו את כל אשר עבר, את אהבתו, ואת מצוקות רוחו, את מחשבותיו ואת הגות לבו, ותוסף ותספר לפניו גם את אהבת בתה, גם את מחשבות נפשה.

— ועל כן שלחתי להביאך הנה, ר' שמעיה, הוסיפה עוד אחרי אשר נתנה את לבה לכלות את אשר החלה: — הן תנחום השדכן כבר דבר באזנינו על כל פרטי הדברים, וכבר נאותו גם שנינו לדבר השדוך הזה, ומדוע זה נחכה עוד? למה נתמהמה להשיב לב בנינו?

אחרי דברים מעטים, אשר נדברנו עוד, ואחרי אשר גם ר' נחום — אשר בשעה הראשונה היה גם הוא כנגדהם לקראת החדישות האלה — הסכים לדברי אשתו, שלחו עגלות העירה עוד הפעם, אשר הביאו הנה את יענטע אשת ר' שמעיה אם ברוך החתן, ואת תנחום השדכן, גם את הרב, גם את החזן, גם את השמש הביאו, וגם אחדים מקרובי „שני הצדדים" באו הנה, — ובלילה ההוא כתבו את „התנאים", והנאהבים והנעימים היו לחתן וכלה לעיני כל ישראל.

⁂

ככה יֵעשה לאיש אשר א י נ נ ו י ו ד ע ל ש א ו ל! . . . לוּ שָאַל שאל ברוך אז ביום ראותו את פני שפרה ברחוב העיר, על שמה ועל בית אבותיה, לוּ ידע לשאול, וידע גם למי הנערה הזאת, — כי אז לא חשב מחשבות רבות, בני העיר לא חשבוהו למשגע, לא ברח מבית הוריו, וימנע יגון וצער מנפשו, מנפש אבותיו ומנפש שפרה ואבותיה, ולא נטל גם עלי את העבודה הזאת — לכתוב את הספור הזה על ספר! . . .

ראובן א. בְּרוֹדֶס

שרה יצאה לקראתם, ובטרם עוד עמדו רגלי הסוסים לפני פתח המלון, מהרה שרה לגשת אל בתה אל שפרה, ובקול ששון ושמחה, אמרה:

— אל נא תבכי, בתי! הנה אורח נכבד בבית, אשר ידעתי כי תשמחי

בו מאד, ועל כן מהרתי לשלוח רַכָּב אחד להשיבך הנה.

— מי הוא זה?

— בואי נא הביתה, ותראי את פניו; אך רחצי נא, והיטיבי את פניך, כי לא יאות להתראות לפניו בעינים מלאות דמעה.

— מי הוא האורח הזה? שאל גם נחום ברגזו: — האם למעני שלחת אחרי ותפריעני מענין רב הערך אשר לפני?

— בעוד שעה קלה תדע גם אתה את כל אשר קרה בזה, ענתה לו שרה בצחוק שפתים: — ואַתְּ, בתי, רחצי נא את פניך, ולכי קבלי את פני האורח,

הנה הוא בחדר השלישי, הן ארע כי תדעי אותו גם אַתְּ...

ושפרה היתה כנדהמה. היא לא הסכינה כי אמה תדבר אִתָּהּ ברמזים, ולא תגלה לפניה את כל אשר בלבה.

„מי הוא זה, אשר למענו חרדה אמי לקראתי? חשבה בנפשה כאשר צחנה מעל העגלה, — אורח נכבד מאד אשר למענו שלחה להביאנו מן העיר..."

בלב נפעם ובידים רועדות אחזה בכפת המנעול אשר לדלת החדר השלישי, ומה נבהלה לראות — את ידיד נפשה, את אהוב לבבה, את ברוך בן שמעיה יושב שם על הכסא.

כנציב שיש עמדה על מקומה בלי נוע, עיניה השפילו הבט, לבה עזבה, ומחשבותיה נדמו.

גם ברוך נבהל מאד למראה פניה. הוא קם ממקום מושבו ויואל לרוץ לקראתה, אך רגליו כמו לנחושתים הגשו...

רגעים אחדים עמדו משתאים איש לקראת משנהו, עד אשר שפרה הפריעה את הדממה למבראשונה.

— פה הנך?!... אמרה בדממה.

— ואַתְּ גם אַתְּ סרת הנה?!...

— הלא פה הנני בבית אבותי!

— והאשה הזאת, גברת הבית, היא אמך?...

והנאהבים השנים התנפלו איש בזרועות משנהו, רגעי הבהלה הראשונה עברו, ויספר האוהב, ותספר האוהבת, ויגידו קשט אמרי אמת את כל אשר עבר עליהם מיום התראו פנים בפעם הראשונה ברחוב העיר, וידע ברוך כי היא היא האהובה „והכלה" גם יחד, היא היא בת הכפר אשר אביו חפץ בה לתת לו על פי תנחום השדכן, היא היא אשר לה תאות נפשו, ואשר מפניה נס וימלט היום

הזה... ותדע גם שפרה כי אָהב יאהבנה גם הוא, ותדע סבת מאנו בשדוך

אשר בפי תנחום, ותדע את שגעונו כי הוא אהבתו, ותדע גם סבת נוסו מתוך העיר...

מלבשים המה, וכי לא שמה האשה הזאת עתה לב להתהדר ולהתיפה.

הכלב בא גם הוא לסבה הזאת, וישכב מרגלותיה, ויגהר לנגדה, אף שת בחלקות לה, אך היא לא שמה לב, גם לא הביטה עליו, — ישקועה היא במחשבות אין קץ.

לפני עיניה יעברו עתה כבני מרון ימי עלומיה, הימים אשר ישבה בבית דודה העשיר, כי אין לה אב ואם, ויקח אותה דודה, אשר גם אשתו גם בניו ובנותיו מתו על פניו, לו לבת, והיא עודה באביב ימיה, עוד לא הגיע עתה,

עת דודים, עוד תתענג על ימי נעוריה, היא ורעותיה עמה . . . הנה פני דודה נצבו כמו חי לפני עיניה עתה, כמו תראה את חזות פניו האימים, כמו תשמע את קולו העב, אשר אך גערה שמעה אזניה כל הימים, רוח-חן כמו זר נחשב לו, ובכל אשר אהבה כנפשו, בכל אשר התפאר בה תמיד כל היום, ויתנחם בה תחת אשתו בניו ובנותיו, — בכל אלה לא ידע לקחת את לבה הרך בדברים טובים ונעימים, ואך בגערות וצעקות דבר אתה כל הימים . . .

„לא מרוע לב, חשבה עתה להצדיקו ולהפוך בזכותו, — כי אם מאשר הסכין לעשות ככה מימיו" . . .

כי גם דברי ימיו לא נכחדו מאתה, ידעה עד מאד כי בעל-עגלה היה דודה מנעוריו, ויחסיר חק לחמו ולחם ביתו, ויקבץ על-יד את כל הנותר לו ממכלת הביתו,

ויהי סוחר בסוסים, עד אשר באה מלחמה בשערי הארץ, ויצבור כעפר כסף, וזהב רב אסף, ויבנה לו בית חומה בעיר הזאת, ואת הכסף נתן בנשך, ויהי מלוה-בריבית, ויהיו לו ריב ומדון, דין ודברים, טענות ותביעות לאשר נושה בם, ויהי איש משפטים, ונפשו מרה עליו, ובעת ההיא מתה אשתו וכל בניו בחלי-הרע יום אחד, — וחן וחנינה איך תבקש ממנו?

תזכור גם את העת אשר באה כבר בימים, כבר מלאו לה שבע עשרה שנה, ותיף בגדלה, ותתעלה ביפיה על כל בנות העיר, ושמעה הטוב הולך וגדול כי היא כלילת יופי מאין כמוה, וישאו עין אליה כל בחורי חמד אשר בעיר הזאת, ואשר בערים הקרובות והרחוקות, הן גם כסף תועפות לה, כי היא היורשת את כל הון דודה ... ודודה זה התאוה תאוה ליחס משפחות, לאמר: יתחתן הפעם באיש ממשפחה כבודה בישראל ונאצל מן כבוד יחוסו גם עליו, ויתן עין בבן יששכר, אשר בעיר מגורו, ואשר מיוחס נעלה הנהו, נוסף על עשרו וכבוד ביתו...

ואת בן יששכר הזה הלא ידעה, הלא לא מוזר הוא לה, — הבן הזה נודע בעיר בשם „התם", לא על תם דרכו וישרת מפעליו, לא בעד מעשיו הטובים ודרכי מוסרו, — כי אם על סכלות לבבו, על דרכי החיים והתנועה אשר יחסרו לו, על כי כל מעשיו יעשה לתמו, בלי כונה ורצון גמרץ, על כי בכל דבריו אין הדוד, אין רגש ואין תבונה...

דמעות רב שפכו עיניה עתה לזכרונות האלה, זכרה את הדמעות אשר כנחל שוטף זרמו עיניה אז, זכרה את הערב אשר התנפלה לרגלי דודה כי ישוב ממחשבתו אשר חושב לתתה לנער „התם" הזה לאשה, בבכי ובתחנונים בקשה את פניו כי לא יענה את נפשה, ולא ימית את לבה בקרבה בשדוך הזה, — אולם דמעותיה היו לשוא, ודבריה שבו ריקם; „אם לא תשמעי בקולי," ענה דודה ואמר לה, וקול גערתו פלח כבדה, — „אם לא תטי לבך לאמרי פי, כי אז גרש אגרשך כלה, וכספי ונהלתי אתן לטוב ממך" . . .

„ועל אפי ועל חמתי הייתי לו לאשה, חשבה עתה האשה הזאת ודמעותיה על לחיה, - למרות חפצי ורצוני הלכתי תחת ההופה לקחת מאתו את טבעת הקדושין...

הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ.

(רגע קטן בחיי משפחה בישראל.)

ספּוּר.

הימים ימי קיץ. קוי שמש הראשונים אך יצאו על הארץ, אך האדימו פני קדים, כרצים הבאים לבַשֵּׂר את בוא המלך ולפנות לו דרך; השמש עוד התחבאה בסתר המדרגה, עוד לא יצאה על הארץ, עוד לא העירה ישנים, לא הקיצה נרדמים; מעל מגדל העיר השמיע הפעמון: אחת, שתים, ושלש; כל בני העיר הזאת עודם הוזים שוכבים איש איש על משכבו, עודם מתענגים בחיק השֵׁנה, מלכת הלילה, ינוחו מעמל היום ויחליפו כח; הבתים סגורים על מסגר, גם דלתי החלונות סגרו; בכל רחובות העיר הקטנה הזאת השלך הס, דממה נעימה שוררת במקום הזה ...

ומי היא האשה אשר בצעדי רגליה תפריע את הדממה הזאת? מי היא האשה אשר תלך לעת כזאת יחידה ברחוב העיר? — הן מלבושי כבוד אשר עליה ובגדיה החמודות אשר תלבש, יתנו עדיהם כי לא בת דלת העם הנֵּה, וכי לא מאשר אין לה בית לנוח תנוד בחוצות קריה, והם הם המעידים כי גם המלתחה הקטנה אשר תשא בידה לא גנובה היא אִתָּהּ, גם לא מיראה גם לא מבישה תליט עתה את פניה במטפחת אשר על ראשה . . .

מי היא האשה הזאת?

הנה היא תרחיב צעדיה, תסב לאחד המבואים הקטנים, תבוא עד לפני מִשׂכַּת הגן אשר מאחורי בית אביגדור, בידים חרוצות תפתח את דלתו הקטנה ותבוא אל תוכו . . . וראה זה פלא, כי גם הכלב הגדול, העבד הנאמן, שומר הגן הזה, לא הרץ לשונו לה, לא השמיע קולו, אף רץ לקראתה וילכך עפר רגלה, ויִלקק את ידה, ויתן אותות'ו אותות כי ישמח הוא לקבל פניה בעת הזאת . . .

והשושנים והפרחים אשר בגן הזה, כי הגן גן-שעשועים הנהו, גם הם כמו נמו שנתם, גם המה לא פתחו עוד את עליהם, לא התיפו עוד בישלך צבעם, וראשיהם הכפופים עוד סגורים בעליהם, וכמו אשר גם הם יחכו על צאת השמש להעירם ולהקיצם, לפתוח סגור ראשם, ולהפיח במו רוח חיים . . .

והאשה לא שָׂמה עתה לב להנצנים האלה, בדממה הלכה על קְצות בהונות רגליה, ותקרב אל אחד החלונות, ותבט בו רגעים אחדים. שתי דמעות נראו בעיניה, ותָּשָׁב על עקבה, ותֵּשֶׁב על אחד הכסאות אשר שם בסֻכָּה הקטנה, את המלתחה שמה בחיקה, הסירה את המטפחת אשר על ראשה, עיניה השפילה לארץ, ותחשוב מחשבות רבות . . .

הן נראה הפעם גם את חזות פניה: האשה הזאת צעירה היא לימים, כבת עשרים שנה וחמש שנים, טובת מראה ויפת תאר, אולם שערות ראשה לא הוטבו, גם בגדיה, בגדי-בקר, אשר עליה לא סדרו, וכל עין תחזה בם כי בחפזון

ישטף דמעות פ״ץ על לחיי האשה הרכה והענוגה הזאת.

„למענכם אמרתי לעזוב את כל הלדי, ולמענכם נדדתי גם הלילה ובאתי הנה, למענכם, אך למענכם, ילדי הרכים!..."

ותפתח את המלתחה אשר בחיקה, ותתן את ראשה בה, ותבך בקול גדול רגעים אחדים.

⁂

והשמש צעדה בצעדי ענק על פני השמים, השחר הלף עבר, אדם הרקיע לפאת קדימה שב ויהי לתכלת, השמש עלתה מעלות אחדות, — ויהי יום! הפעמון השמיע את השעה הרביעית, ולקולו התעוררה גם היא, הרימה את ראשה, ותנגב את עיניה במטפחת אשר בידה, ותקרב עוד הפעם אל החלון, אשר הביטה אליו בבואה הגנה ראשונה, וגם בפעם הזאת עמדה רגעים אחרים, ותבט על ילדיה, אשר ישכבו שמה בהדר וינומו שנתם, בעיני המלה ורחמים, וגם הפעם התאפקה ותשב על עקבותיה, ותשב לשבת בסכה ולהעמיק במחשבות נפשה.

הן כל בני העיר ינומו עוד שנתם, הדממה אשר ברחובות ובשוקים עוד לא נפרעה, אין איש ער בעיר הזאת בלתה.

„כמתי עולם נדמו האנשים בעיני עתה, ובתיהם כמו קבריהם המה להם!" חשבה האשה בשובה אל סכתה.

ורעיונה זה הזכירה את מות דודה, הזכירה את העת אשר דודה „שבק חיים לכל חי", ובטרם מותו נתן את צואתו הכתובה והחתומה ליד שר העיר, צואתו אשר בה כתב את „רצונו האחרון" מאשר ומקים כדתי המלך, כי היא, אך היא לבדה תהיה היורשת האחת לביתו, לנחלתו, לכספו ולכל אשר לו, ואך לידה ממש ינתן את כל אשר ישאר אחריו במותו; זכרה כי בימים ההם והיא היתה בבית דודה, אחרי ריב ומדון אשר עברו בינה ובין אישה, זכרה גם את מחשבות נפשה בעת ההיא, „עתה הנני חפשי! אמרה אז בלבבה, — עתה כי בידי טובי, והעשר הרב הזה לי הוא, — עתה תכלינה שני עניי ומרודי ותחלינה ימים טובים לי, ימים אשר כחפץ לבבי אעשה, וכל חפצי אשלים..." אך לעין רואים בכתה אז את בכיה, אך לצאת ידי חובת האנשים ישבה על הארץ שבעה ימי אבל, וביום השמיני ותקח את צרור הכסף אתה, ואת שתי בנותיה הגדולות, ותקם ותסע לעיר הגדולה היא עיר המלך לראות הים על הארץ, שמה שכחה את עירה ואת בית אישה, שמה נתנה לבה לענג ושעשועים, שמה שכנו רגליה בבתי הטיאטר ובבתי המחול, שמה פנקה גם בשרה, וכל אשר ראו עיניה לא אצלה ממנה, שמה קנתה לה גם עדי עדיים וכל כלי יקר, ושמה... אך זכרונותיה כמו נדמו הפעם, מחשבותיה נדדו, כי זכרה את השעה אשר שמה — ראתה את פני אדאלף ראשונה... את פני אדאלף אשר לקחו את לבה מאד מאד, אשר רגש נפלא הרגישה מדי ראתה את פניו...

לא בעשרו אף לא בחכמתו לקח אדאלף את לבבה. הוא היה הס כן בבית ממכרת מטוה-משי בעיר הגדולה ההיא, עלם נחמד למראה, קומתו דמתה לתמר, עיניו כשני לפידי אש, שערות ראשו סדורים לו תלתלים, ושפמו עשויה בטוב טעם; היא באה לקנות לה בגד משי, ותקנה שם את לבב אדאלף; כי ראתה את פניו ראשונה מצא חן בעיניה מאד, וכאשר שמעה את קולו הערב, את

ומה היה לאל ידי לעשות ? קצרה ידי אז מהושיע, כי ידעתי את דודי אביר-הלב וקשי ערפו לא נכחד ממני... הה ! אמרתי כי בחברת „חתן" תתענג בדשן נפשי, כי ישביעני הוא עדן, ירוגי נחת, בחן ונעם יסובבני, ובו אשתעשע, תחת אשר קול נוגש שמעתי עד היום ההוא ; אמרתי : עתה אשם ואשוף רוח צח, עתה נשמע קול ערב, קול מדבר אהבה, קול אומר רבות באזני, עתה אשפוך שיחי לפני איש שומע דברי באהבה, את כל לבי אגלה, כל הגייני אביע וכל רגשותי יחד יהיו במו פי . . . והנה נתן לי דודי „חתן" תם, אשר לא יבין לרגשותי ולא יחוש ללבי, אשר ברחתי מפניו ולא אביתי בוא בחברתו, אשר אין שכל ואין רגש בלבבו, ואשר מרר את חיי מאד . . . והחתן הזה היה לי לאיש ! . . . "

* *
*

ובין כה וכה והשמש נראתה על חוג השמים בירכתים, האדימה מאד פאת קדים, וכעין זהב פרויים התראו מנגה נגדה כל אשר בארץ, כל אשר למראה עין אדם ; והן גם השושנים גם הפרחים, גם כל אשר תוציא האדמה בגן-שעשועים הזה פתחו עליהם, נתנו ריח אף נשאו ראשם לקראת השמש כי יצאה ; גם הצפרים נעורו, הקיצו כל בעלי כנף, והמה נתנו בשיר קולם, וירנו יחד רנת הבקר !

גם האשה היושבת עמנו בזה התעוררה, גם נפשה הקיצה לקול הצפרים, ולקטורה אשר ישימו באפה הנצנים אשר בגן .

„הן את הגן הזה נטעה ימיני, חשבה בנפשה עוד, — פועל כפי הוא זה, ומה-שנו גם פניו ! . . . אז באשר הביאני אביגדור התם הדריו אלה, ובן ישככר, בעל הבית הזה, כאשר היה לי לאיש וימשכני אחריו, אז כוננה ידי את הגן הזה, ואמר בנפשי כי עת אשר אקוץ לשבת בחברתו בבית, אז יהיו לי הנטעים האלה חברים מקשיבים, השושנה תהיה לי לרעיה, בין שדי תלין, החבצלת תהיה לי כילד שעשועים, והעצים הרעננים יגודו לי, ויחד נבכה על ימי עלומי כי נזעכו . . "

וזכרונותיה שבו לשוּת לנגדה מחזות ימי נעוריה המעטים והרעים, זכרה כי לא ארכו הימים אשר השתעשעה עם הפרחים בגן הזה, זכרה כי אחרי עבור ימים לא-כבירים, נתן ה' לה הריון, ועוד מעט קט ושעשעה נפשה „בשושנה חיה" — בפרי בטנה אשר ילדה לו . . . זכרה כי גם הנוחם הזה לא השיב לבה ללב אישה, זכרה כי פעמים לא-מעטות, בעוד דודה חי, ברחה מבית אישה, ותבוא בית דודה ; הוא אמנם קצף בראשונה, שפך עליה זעמו, אך בין רגע שב וינחם, שב וראה כי אמנם הסכיל לעשות, כי „הזוג הזה אינו מן השמים", אבל את הנעשה אין להשיב . . . זכרה כי „רודפי שלום" אשר בעיר עשו בהשכל ודעת את מעשיהם, וישובו ויחברו את האיש והאשה, ותשב גם היא לבית אישה, עד אשר היתה עוד הפעם מריבה בינותם ותשב שנית לבית דודה, וישובו גם „רודפי השלום" לעשות את אשר להם, וכה הלכה, הליך ושוב, מבית דודה לבית אישה, ומבית אישה לבית דודה . . . וכפעם בפעם לא שבה ריקם — כי כבר ילדה לו שתי בנות ובן אחד . . .

„הה, ילדי הם אשר חנן ד' אותי ! חשבה עוד ועיניה זלגו דמעות, — ילדי הנאהבים והתמימים ! . . . ילדי, אשר למענם אמרתי להפקיר את ימי חיי פה עלי אדמות, למענם גמרתי אמר כי אשא ואסבול, כי אשב פה בבית לעולמי עד, כי אך בהם חיי רוחי, ואך בם כל הגיוני . . "

„אולם כל זאת כאין וכאפס בעיני, כל אלה אשא ואסבול, חשבה מחשבות עתה, —אפס כי ילדי האהובים לי כנפשי . . . עד עולם לא אשכח את הערב ההוא, אשר אביגדור שלח לקחת ממני את שתי בנותי אשר אתי בבית ביד חזקה, עד נצח לא אשכח את מרי יגוני אז . . . הה, כי אחיה עוד לפניך, ה' אלהי אבותי . . . „אלהי אבותי?" — אשר בעוד יום אכחש בו . . . אשר נגדה נא לכל עמי אמיר את דתו . . . הה, צדקת, אדאלף, כי אין דרך לפנינו עתה, בלתי לפנות ערף אל היהודים אשר פנו אלינו ערף, לעזוב את הדת אשר האהבה עון פלילי הוא בעיניה, אנחנו נמיר את דתנו, ואחרי כן נכנס לחפה על-פי הדת

החדשה, ואת היהודים לא נדע עוד, ומשאתם לא נפחד . . . אמנם, נתתי לך צדק, אף אמרתי בדרכך זו אלך גם אנכי . . . והנה כגנב בלילה יצאתי היום מביתי לנשק את ילדי בפעם האחרונה, לקחתי את בגדי בנותי, אשר הנחתים אתי, אז בערב ההוא,— הה, הערב ההוא! . . . אנכי ושתי בנותי בכינו בכי רב, אנכי אחזתי בזרועות ידיהן, ולא נתתי לגעת בהן, צעקתי מנהמות לבי, כמשגעת רצתי בחדרי, אחזתי בבנותי ולא הרפיתין . . . אך פתאם בא אדאלף החדרה, ובשחוק שפתים, ובלעגי מעוג אמר אלי: „עד מתי תואלי לשגות בילדים

האלה? — עוד תוסיפי ימים, עוד תלדי בנים ובנות טובים ויפים מהן" . . . אנכי נפ'תי לארץ מאין אונים לשמע הדברים האלה, והאנשים חטפו את בנותי כשבויות חרב וילכו אתן לבית אביהן, ואנכי נשארתי כבול עץ כנציב מלח . . . אך רגע קטן עבר, וכלביאה קמתי ממקומי ואריץ בחמת רוחי ואצעק מר באזני אדאלף; „הבה את בנותי! למה מכרתין בלא כסף? מדוע נתת לנגוע בהן?..."

ואמר לרדוף אחרי האיש, ואמר לטרוף נפשי בכפי, ואמר לקרוע את בגדי

אשר עלי, ואבך בכי תמרורים . . . אך אדאלף עמד עלי אז, ובקולו הערב, ובחן שפתיו, ובאמריו הרכים ובעתרת נשיקות השיב את רוחי אלי, וכל הלילה ההוא לא סר מעל מטתי . . . והנה נשארו בביתי עוד בגדים וכתנות אשר להן, ואת אלה הנני לתת על ידן את הנשיקה האחרונה. . . הה, בנותי היקרות! הה, בני הנחמד! עוד יום — ויתומים תהיו, יתומים ואם-יש . . . אך, לא, לא אמכם

אהיה מעתה, בת אל נכר אהיה . . . ואנשי העיר יצעקו אחריכם: „בני המשומדה"! כי תבואו בחברת רעים, ירחקוכם בשאט בנפש, כי תבואו בבתי הספר, יבזו את צלמכם, וכי תבואו בימים ועתכם עת דודים, אז לא יאבה כל איש להשדך עם „בני המשומדה" ויזורוכם כמו דוה . . . אהה, ה' אלהים! אהה, אדאלף! אהה, בני! אהה, בנותי! . . ."

פניה חורו כפני מת, עיניה שפכו דמעות כמים, כל יצורי גוה רעדו מאד, ובידיה הרועדות הוציאה את בגדי בנותיה מן המלתחה ותשם את פניה בם, ותבך בקול גדול.

✦ ✦
✦

והשמש עלתה עוד מעלה אחת במרום פסגת השמים; האנשים החלו כבר לנוע בחוצות, אחד הנה ואחד הנה; ומעל המגדל נשמע קול הפעמון, משמיע את השעה החמישית.

האשה התעוררה מאד.

„השעה החמישית! . . . הנה אנשים סובבים בעיר, ועוד מעט וגם אדאלף יעור משנתו, ישתומם לראות כי אינני, וילך לבקשני . . ."

צהות לשונו ונעם נאמו -- נפשה יצאה בדברו . . . היא צותה לתת על ידה ממבחר הסחורות, וכאשר ברדה לה את אשר הפצה, בקשה את פני אדאלף כי ישלח את הסחורה לחדר מלונה אשר בהאטעל דע אירופא, וכי הוא בעצמו יבוא והחשבונותיו בידיו, והיא תשלם לו . . .

„אכבדה נא כי מצאתי חן בעיניך, עלמה יפהפיה" ענה לה אדאלף, ובערב והנה הוא בא לבית משכנה . . . עוד זכור תזכר את השיחה הנעימה אשר שוחחו אז יהדו, השיחה הנעימה הראשונה לימי חייה . . . זכר תזכר כי כל הלילה ההוא לא נמה שנתה: פני אדאלף נצבו כפני מלאך אלהים לפני עיניה, גם דבריו צלצלו כזמרת שרפי עליון באזניה, בבקר למחרת הערב ההוא באה עוד הפעם לחנות ההיא ותאנה בפיה כי שכחה ביום אתמול לקנות עוד, וגם בפעם הזאת בקשה את פני אדאלף כי יבקר בבית מלונה, — ותדע כי באה אהבה בלבבה, וכי תאהב את אדאלף אהבה נצחת; גם אדאלף דבר אהבים באזניה, גם הוא פזר חלקות לרגליה, בחן ונעימות התהלך אתה, בהשכל ודעת צדה את נפשה,—

ומה נעמו לה מדברותיו! מה מתקו לחכה נשיקות פיו! מה מאד מצאה עדן בכל תהלוכותיו! . . . לאט לאט התחזקה האהבה הזאת, לאט לאט שבה ותהי כל היי רוחה, ואדאלף נשמת אפה, —„בלתו, למה לי חיים?" חשבה אז, והנה הם חושבים מחשבה ליסד אגדתם באמת ובאמונה . . . ותהי העצה היעוצה כי היא תכונן לה בכספה בית מסחר למטוה-משי בעירה ובביתה, אדאלף יהיה סוכן בבית מסחרה, עד אשר תפטור את אישה בגט, והוא יהיה לה לאיש „כדת משה וישראל" . . .

„הה! אדאלף, אדאלף חמדת לבבי! טובה עצתך, והיא גם הוקמה! השבה עתה בנפשה בישבה בתוך הסכה אשר בגן, — אבל מי עוד כמוך יודע את עקת נפשי וצרות לבבי עקב העצה הזאת! מי עוד כמוך יודע מאד עד מה סבלתי ואסבול עוד למען אהבתך, ומי עוד כמוך יתפאר עלי כי למענו אעשה את אשר גמרנו אמש בלילה לעשות . . ."

וכמו רתת והלחלה אחזה את בשרה לזכר הרעיון האחרון הזה, לבבה יפעם בחזקה, ומקור דמעה היו עיניה עוד הפעם.

הן תדע עד מאד כי תוסיף סרה בדרכה זאת אשר תלך עליה, תדע כי דחוה היהודים גם אז בבוא אדאלף העירה ויואל לשבת אתה יחד בביתה, כי קראו אחריה „זונה" „אשת-איש" ויגבלו את שמה מאד, כי נתנוה לחרם, כל רואיה פנו לה עורף, אף גרי בית חומה אשר לה עזבו את משכנותיהם וילכו לגור באשר מצאו, כי לא קנו ממנה כל דבר אף לא מכרו לה דבר,— והן תדע כי גם היא תוסיף לעשות הרע הפעם כי תעזוב את עמה ואת דתה גם יחד. . .

הן אמנם מצבה רע ומר מאד בימים האלה: גם כספה גם הונה ורכושה, גם אהבת אדאלף לא יצילוה מרעתה. הן מאז שבה מעיר הגדולה הנה לא מצאה מנוחה בנפשה, היהודים אשר בעיר ירדפוה עד חרמה, יחידה וגלמודה היא עתה בעיר הזאת, כל רעיותיה נדדו הלכו ממנה, גם לחמה מיד הנוצרים תקנה כי אין מוכר לה מבני ישראל דבר, גם כל הדרי בית החומה אשר ירשה, ואשר היו מלאים „שכנים„ כרמון ישאו מאין יושב . . . והן אביגדור אישה הראה גם הוא הפעם כי יאהבנה, מדי יום ביומו ישלח מלאכים חרש, גם מכתבים יכתוב לה, לאמר כי תשוב אליו וכל חפצה ישלים . . .

תְּבוּאַת הַשָּׁנָה

(כעין השקפה כללית על מעשה השנה העברה בנוגע למצב
עם בני ישראל בארצות פזוריו, בחיים, בחברה ובספרות).

„אָכֹל הַשָּׁנָה סָפִיחַ! . . ."
(ישעיהו ל"ז, ל').

מאת

Dr. E. Sabura.

[מעשה בדרשן אחד. — ניר חלק. — המלאה נפלאה. — אנכי והדרשן — אין חדש תחת השמש. — יש התולדה ובטן הגלח. — גלות ישראל. — האנטיסעמיטיזמוס עלה מעלה. — הדיפלומאטיה והיהודים. — המכה והכונה, — עשרה קנין שנאה. — ביסמארק ולאסקער, לאצערוס וגאלדשמידט, — ימי הפורים נזכרים, — ברזל ודם. סמן לבריאות דמים. — התנועה הספניית. — הרוחנית והגשמית. — דנומת-מות. — תנועת העט והגולה. — מכתבי-העת והספרים. — אותיות פורחות. — תמונות מבהילות. — התקרות גדולה. הדרשן בא. — תפלה קצרה.]

ויהי בימי פרידריך-הגדול, הוא פרידריך המולך בארץ פרייסען, ואשר שמעו הולך בכל הארץ, כי יותר שהיה מלך רב במדינות, עוד למד דעת וחכמה, אוהב את המדעים ומוקיר את החכמים; בימים ההם פרחה התבונה בעיר מלכותו, ברלין הבירה, והפלוסופים והחוקרים, המשוררים והמליצים, החכמים והמבקרים הרימו ראש, כי המלך הגדול היה מבטח עז למו, ובשמו שגבו ישע. — ובימים ההם התהלך איש צעיר לימים סביבות היכל המלך, ועל סביבותיו ישב ללכת עד שבע פעמים, הלוך והתבונן, הלוך וחפש, — והאיש יפה פנים וטוב רואי ומלבושיו כבגדי החניכים אשר לכהני הדת הפראטיסטאנטית ומטיפידם; והנה ראהו המלך ויקרא אליו לבוא הביתה. — „מה תבקש בזה?" שאלהו המושל החכם. — „אוהב ורע!" ענהו האיש. — „ספר נא לי, אולי אמצאהו אנכי", ויספר העלם למלכו, כי זה ימים לא כבירים כלה את חק למודו בבית-הספר אשר לכהני הדת, וכי הוא בוטח בכשרונותיו ובלשון למודים אשר חננו ה', כי יכל יוכל לשרת את העדה אשר תבחר בו, — אפס כי יחסרון לו אוהבים ורעים אשר ימליצו בעדו לפני העדה, ואשר יפרסמו את שמו. — „אם אמנם כנים דבריך, ענהו המלך בענות חן, הנני אנכי האיש אשר תבקש; ועתה הכון נא לקראת יום הראשון לשבוע הבא, כי יעדתיך לדרוש אז בבית-התפלה אשר בהיכלי, — אפס כי הענין אשר יהיה לנושא מדברותיך אותו אתן על ידך כתוב בכתב ידי, אז בבואך ביתה התפלה, למען דעת כי לך לבדך המה הדברים, ובין רגע נולדו על ברכי כשרונותיך" . . . הדרשן הצעיר יצא מלפני המלך, ויחכה ליום ההוא, אשר עתידותיו נצפנו בו; ובהגיע היום הראשון, והדרשן בא ביתה-התפלה, וימצא את כל רבי-המלוכה נאספים

ובדגלים ממהרות עברה דרך הגן, הוציאה מחיקה מפתח אחר ותפתח את דלתי הבית, ותבוא עד לחדר המטות אשר הילדים הוזים שוכבים שמה ויגומו שנתם... רגע קטן הביטה בפניהם ולבבה כים סוער, הומה כמשק מים כבירים, עשתנותיה שבו ויהיו לדמיונות, ראשה סחרחר, וברכיה דא לדא נקשן, ויפול המלתחה מבין ידיה, ויפלו בגדי בנותיה ממנה, ותתנפל גם היא על המטה, על חזה הילדים ותתן את קולה בבכי גדול . . .

ופתאם נפתחה הדלת השניה אשר ממול פניה, ואביגדור, אשר קם בבהלה מעל מטתו לשמע הבכי אשר בחדר הילדים, בא החדרה, אך כתנת בד אשר ישכב בה בלילה ואך מכנסי בד אשר על בשרו, אך המה כסו את מערומיו, רגליו יחפות, שערות ראשו פרועות, עיניו כמו קמו בחוריהן, כי ראה— את אשתו את מרים שוכבת על מטת בניהם ויורדת בבכי . . .

גם היא התעוררה לשמע צעדות אביגדור אישה, ותגביה את ראשה, ואת עיניה השפילה לארץ . . .

רגעים אחדים התיצבו האיש והאשה אלה מול אלה, אין דובר דבר, אין מגיד שפה . . .

— מרים! . . . מרים אהובת לבי! . . . הגו שפתיו ברעדה .

— את בגדי בנותי הבאתי לך, אמרה מרים בשפל קולה, כי בושה להביט בפניו: — ואמר אשקה נא לבנות, כי אם אנכי . . .

— אנכי אנכי הנני הפעם גם אב גם אם למו . . . כל הלילה, אניד שנת מעיני, למען אשמור אותם מאד . . .

ועיניו היו גם הן כנחל נובע, ויתן את קולו בבכי גם הוא .

ומרים בכתה לעומתו בכי גדול יתר מאד .

לאט לאט הרימה גם היא את עיניה המלאות דמע, ותבט רגע קטן בדמעות אשר שפכו עיני אביגדור, ותהיינה בעיניה כרגשות לבב חיים וקימים, ויתראו לה כגשמי ברכה ללבה העטוף, כקוי אור שמש לנפשה אשר ענן חשך וערפל סביבה . . .

— אהבת בנינו הביאה גם שנינו לחדר הזה בבקר השכם! . . . אמרה מרים ובכל כחה התאפקה מבכי.

— תהי האהבה הזאת לנו לעדה! ענה לה אביגדור בקול בכי: — תחדש נא גם אהבתנו, תשוב נא לב האשה על אישה! . . .

ובאין אמר ובאין דברים התנפלו גם שניהם איש בזרועות משנהו, ובאהבה גדולה חבקו יחד . . .

ובעצם היום ההוא ידע כל איש בעיר הזאת, כי בלילה הזה שבה מרים לבית אביגדור, שבה לאישה ולבניה, שבה לעמה ולדתה, שבה מבלי לשוב עוד.

ראובן א. ברודס

לעמבערג. יו"ד ניסן, תרמ"ז.

והמורים ; הן אמנם אלה לא ברעש ידברו, לא בסופה וסערה דרכם, ולא בקול שאון והמולה רבה יביעו את מהשבותיהם , הן המה אנשי מעלה הם , בני „החברה הטובה״, אנשי „הסאלאן״ אשר מעולם, אנשים אשר בשובה ונחת ירשיען לעשות, אנשים דיפלומאטים ... והנה אין פורענות באה לעולם נאמר כמליצות התלמוד, אלא בשביל הדיפלומאטים, ואינה מתהלת אלא מן היהודים תהילה ! . . . גם השר בריטיאנו, צורר היהודים אשר ברומעניה, רודף אותנו ומבקש לאבדנו למטרה מדינית, גם שונאינו ומנדינו בארצות אחרות אך ענינים מדינים לנגד עיניהם, והן גם האנטיסעמיטיזמוס נולד על ברכי הדיפלומטיה, וגם אותו יצר אביו מחוללו, לפי דבת רבים, השר ביסמארק, לתכלית מדינית,— ואף גם פרעה מלך מצרים, צורר היהודים הראשון, אמר : „והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו״, ואם-כן אך סבה מדינית הגיעה גם אותו לקום לנו לצר, לענותנו בסבלות ולמרר את חיינו בעבודה קשה . . . באחד גליוני „Fliegende Blätter״ יספר כי כאשר הכה שר חמישים את אחד מהניכי-הצבא מכת-לחי, אמר לו בקול מלמד להועיל: „דע לך כי כאשר אפגע בכבודך , או גם כי אמרט את שער ראשך לא לך כונתי באלה כי אם לענין אשר לפנינו״ . . . אבל הענין איננו מרגיש, ובלחי ישנם עורקים וגידים המרגישים מאד מאד את המכות, מבלי לדעת את כונת המכה הטובה . . .

גם לנו עורקים וגידים מרגישים , גם לגוית ישראל תכאב המכה, גם אם לא שנאת הדת מקורה, ואך בענינים מדינים יסודתה . . . והאם שנאת הדת היתה מקורה הראשון ? — הן לשוא פלפלו סופרינו בימים האחרונים לדעת סבת „שנאת עולם לעם עולם״, לשוא בקשו לה מקורים זה בכה וזה בכה, — לו אמנם ראינו כי כל בני האדם למיניהם, כל גוי הארצות לארצם ולשונם , יאהבו את אחיו, אין ביניהם לא ישנאה, לא קנאה ולא מלחמת תנופה, ורק אך את בני ישראל ישנאו, כי אז לבקש למו סבות מיוחדות ; אולם הן עינינו הרואות כי עם יצור את משנהו, גוי את גוי ישנא, ומשפחה במשפחה תתחרה, עינינו הרואות כי גם איש את רעהו, בני עם אחד ושפה אחת, ישנא, כי „אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו״, כי מן עשרה קבין שנאה שירדה לעולם נטל כל אחד ואחד את—כלם, וכי גם קין והבל, שני אחים ושני אנשים במלא רוחב הארץ, רבו וישנאו איש את אחיו עד כי „בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו״, — ומה זה נלכה לבקש סבת השנאה, אשר ישנאונו העמים? שנאה היא הקבועה בלב האדם-ההמוני, בטרם תבוא הדעת לשרשה, בטרם ימלא עם-הארץ דעה, ובטרם תבוא העת-המאשרת אשר חזוה הנביאים ברוח קדשם. . . שנאה היא, אשר הכהנים לפנים שמו לה מסוה הדת , והמחוקקים בימינו ישימו אפר מדיני על פניה, כאלה וכאלה יקחוה למו לתואנה , ילבו את אשה הנוראה למען מצוא חפץ ולמען הקם את משאלות לבם . . .

ומשאלות לב הנסיך ביסמארק הוקם, לפי דבת רבים, לרגלי האנטיסעמיטיזמוס אשר כוננו ידיו. היו ימים ומלחמה גדולה, מלחמת דברים , התלקחה בין „נסיך הברזל״ ובין בעלי „נאציאנאל-ליבעראלים״ אשר באשכנז הבירה, ואחינו עדואַרד לאסקער, אשר היה הראש והמנהל לכת-המדינית הזאת, דבר דברים בועד-המחוקקים, אשר גם הוא היה מבחיריו, דברים קשים אשר ירדו חדרי בטן הנסיך, לקלקל מחשבתו ולהפר עצתו: הנסיך בקש עצות ותחבולות —בהגיע ימי הבחירה החדשה— לבלי יבוא עוד לאסקער לועד, ולבלתי יהיה בחיר העם, ואחת התחבולות היתה, יאמרו, כי עשה לו את האנטיסעמיטים , צוה להסת את ההמון

שמה, שרים ויועצים גם יחד, והנה גם המלך בכבודו הופיע בבית הזה, ויתן לו אות לעלות הבמתה, לאמר: שם ימצא את אשר יבקש; בידים רועדות לקח את הגליון, אשר בו ימצא כתוב את נושא דרשתו בעת הזאת, ולבו פחד ורחב... ומה נבהלה נפשו לראות כי הגליון ריק, אין עליו אף תמונת אות אחת!... פתאם שבה רוחו אליו וירם את הגליון לעיני כל הנצבים בבית התפלה, הפכהו מצד אל צד לעיניהם, ובאזניהם קרא את הדברים האלה: „מעבר מזה אין דבר כתוב, וגם מעבר מזה אין, — אבל הלא מלא·דבר ברא האלהים את השמים ואת הארץ, יש מאין..." והרעיון הזה היה לנושא מדברו אז, אשר הפליא את אזני השומעים, ואשר מצא חן גם בעיני המלך והשרים.

הספור הזה עלה ברעיוני, עת באתי לכתוב הפעם השקפה כללית על מעשי השנה העברה בנוגע למצב אחינו בני ישראל; גם אנכי, כהדרשן ההוא, אפרוש את הקורות לעיני כל העדה, וגם לי לקרוא בקול גדול: „מעבר מזה אין דבר, וגם מעבר מזה אין..." אין דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה חדש הנולד בשנה הזאת, אין דבר, אף לא הצי-דבר, אשר השנה העומדת מאחרי כתלנו ילדה או השלימה אותו, מצבנו עומד על עמדו והוא לא פנים שנה, לא צעד במשך השנה העברה קדימה בצעדים גדולים, אף לא נסג בה אחור עד מאד; מקרים גדולים אשר יעמרו לה לנס לא נולדו על ברכיה, ומעשים בכל יום ויום מימי היותה — הנם אמנם מעשים-בכל-יום...

שובי, שובי, השנה החולפת! שובי, ונחזה בך!

מה תחזו בשנה? —

„עוד נטף מים אחד בים התולדה", כאשר יאמרו המליצים אשר בקרבנו, או: עוד שס"ה ימים

„לְגֹרֶן הַנֶּצַח אַח אַחַד נֶאֱסָפוּ

„וְהוּא (ר"ל הנלח) לֹא שָׁמֵן, לֹא בִטְנוֹ הֶעְדִּיפָה (!!)"

כאשר שָׁר אחד המשוררים אשר לנו 1)...

אמנם כן, אך בדברים האלה וכאלה נוכל לצַיר לנו את השנה העברה:

אך נטף מים בים התולדה, אך שס"ה ימים בבטן הנצח!... והים איננו מלא עוד, וגם בטן הנצח לא העדיפה עדנה, עוד לא אמר שדי לאלה „די", והמלה הקטנה הזאת לא נשמעה עד היום גם לצרותינו, גם לשפל מצבנו בארצות רבות, גם לשונאינו ומנדינו... גם בשנה הזאת נרדפו אחינו, „גוי ממשך ומורט, גוי קו קו ומבוסה", בארצות רומניה ומאראקא; גם בשנה הזאת הוחקו חקים לא-טובים בעד קהל עדת ישראל, ומכתבים בכתבי-העת עמל כתבו, להביא את דבתנו רעה אל העם, להריע באזניו כי בשלנו כל הרע הזה אשר ישורר עלי תבל ארצה, וידי השופטים והשוטרים מלאות עבודה להעיק לנו ולכלות אפס בנו... גם בשנה הזאת שרר האנטיסעמיטיזמוס בארצות אשכנז ואוסטריה אף כי שם סתר פנים לו; האנטיסעמיטיזמוס הרע הזה עלה מעלה אחת במעלות החברה, ותחת אשר בראשיתו שם משכנו בין המון-העם, עושי-מלאכה והפועלים, — אוה הפעם למושב לו את הדרי האצילים, המחוקקים

1) „סנים קדמוניות" ליצחק גאלדמאן ווילנא תרל"ט לד 8.

בברזל ודם נלחמו גם אנחנו תמיד מלחמת האור, הצדק והיושר!. . . גידי ברזל גם לנו לעמוד כצור ולחצות בדמים עד צואר בעד משפטי אדם בארץ, תורת אזרחים במדינה, וחקים צדיקים אשר יחיו האנשים במו! . . .

אך, רב! נסב נא עין מן הארצות האלה, אשר צר ומצוק מצאונו שם, מן הארצות אשר בחרב וחנית, בגזרות רעות ובחקים מעיקים באים עלינו, גם מן הארצות אשר בבני בלי-שם יכעיסונו, ונביטה ונראה את אשר היה לנו בארצות צרפת, איטליא ואנגליה, — והנה קול דממה דקה, אין אמר ואין דברים, אין דובר בנו דבר, שם „היהודי" לא נשמע לא בבית המחוקקים, לא בבית הממשלה, אף לא בכתבי-העתים; מן המעלה אשר עלו בה אחינו בארצות ההם, במעלות האזרחים, לא ירדו, ואין איש בארץ אשר יאמר להורידם; שרים רבים גם מהם בכל אשר לממשלה, שרים לצבא, שרים לכל פקודה, וככל בני הארץ יחשבו, בלי נשמע קול „יהודי", לא בפי הנוצרים לגדפם ולהרפם, וגם לא בפי היהודים להתהלל ולהתפאר, — בנים הגם לארץ מולדתם, בנים ככל בני הארץ, אם כי גם דתם שונה היא.

אדם כי יחלה את חליו, כי אחד מאבריו יכּה במכאוב, אך אז ירגישנו, ידבר עליו כל היום, ימששו בידיו, יביט עליו בעיניו, וישם את כל מעינו בו; לא כן אם בריא אולם הנהו האדם, אז לא ירגיש לא ראשו ולא את רגליו, לא את עיניו אף לא את לבו וכל קרביו, אות הוא למצב בני ישראל בכל ארצות פזוריהם לדורותם! . . .

⁂

אפס כי נהפוך הוא האות הזה בכל אשר נוגע ל ת נ ו ע ת ו פ נ י מ ה. אוי לו לאיש אשר גם בקרבו פנימה אין תנועה ואין רגש; אבר-מת יקרא האבר אשר דמו בקרבו לא יתנועע, ואם דם הלב יעמוד מלכת, אם הרוח בכנפי הריאה לא ישם, אז מות יומת האיש ההוא, — אות גם הוא למצב בני ישראל ה פ נ י מ י

בשנה העברה! . . . בשנים האחרונות ראינו ת נ ו ע ה בחיי היהודים, תנועה גדולה או קטנה: בארצות אשר ללב אירופא תתחשבנה, ואשר מצב היהודים הגשמי הוטב, ראינו ת נ ו ע ה ר ו ח נ י ת: תקנות בדת, סדרים בבתי התפלה, בהנהגות הקהלות, ובכל אשר נוגע להם לבדם; וכאשר מ . . . בא סער, ויתחולל על ראשי היהודים להומם ולאבדם, אז ראינו גם ת נ ו ע ה ג ש מ י ת: תנועה ממקום למקום, עניי ישראל הלכו למסעיהם, הלכו לכונן למו מושבות וקוליניאות, אלה בארץ-החדשה, אמעריקא, ואלה בארץ אבותם ארץ ישראל הישנה, והעשירים בעם עזרו על ידיהם, וחברות רבות ושונות נוסדו בארץ, ועצות והצעות נכתבו אף נדפסו, והנה גם הצעירים אשר בנו, גם תלמידי בית-הספר, גם חניכי האוניווער-זיטעט, אשר כמעט אמרנו לא לנו המה, אשר כמעט כזרים היו לנו כילדי נכר,— גם אלה התעוררו לקול הרעם הנורא והאיום ההוא, גם אלה התחשבו על דגלנו וגם בקרבם רבתה התנועה. אות חיים, אות לטובה, היתה התנועה ההיא בעם,— והנה רפתה ירה, לאט לאט שבה למנוחתה, מנוחת-מות, העשירים ישבו לצרורות כספם והעניים לשקם ולתעניתם, בעלי לשון למליצותיהם, והעלמים לחדרם, חדלו החברות חדלו, ולטובת הכלל אין איש שם על לב... השנה העברה הוסיפה לישן את הרגשות, להפיל תרדמה על עיני העם, לעצור בעד התנועה, ולהביא קר וקרה בלב ישראל, ושלג עולמים בנפשו . . .

דממת-מות שוררת בחיינו הפנימים, דממה דקה אשר תדאיב כל לב רֶגֶש,

תביא דאגה בלבנו, ותבקש לה א ו ת - ח י י ם, וכמו הרופאים ימששו כבר בעורק „הדופק" אשר לנו, וכמו הנשים הזקנות מניחות כבר עט ונוצה על אפנו להתבונן אם עוד ינועו . . .

⁂

ת נ ו ע ת ה ע ט ו ה נ ו צ ה . . . ואלה הלא התנועעו בשנה הזאת בחזקה! תנועתם רבה היתה, רבה מאד! . . . האם לא בשנה הזאת החלו לצאת לאור ש ל ש ה מ כ ת ב י - ע ת מ ד י י ו ם ב י ו מ ו לבני ישראל בשפת עברית?

ביהודים, לאמר כי ארץ אשכנז מתיהדת על פיהם, והיא שעמדה לו, כי נדחה לאסקער מפני איש רצונו ולא נבחר עוד; לאסקער נפל בנופלים ובני בלי-שם גברו בארץ, ומכתבי-עת אחדים אשר ליהודים אמרו כי אשמת הקולר הזה תלוי בצואר לאסקער כי הוא אשם בדבר, וכי לו וִתֵּר על דעתו לבלתי התנגד „לנסיך הברזל"

כי אז לא קרא גם הוא את האנטיסעמיטיזמוס מתהו. כדברים האלה שמעו החכמים ל א צ א ר ו ס ו ג א ל ד ש מ י ד ט ויאמרו לתקן את המעות, וכאשר בשנה

הזאת בא ב י ס מ א ר ק בריב שנית עם הועד, על דבר „הסעפטאנאט" אשר אמר לכונן, ויקרא לבחירות חדשות, — עתה הוציאו החכמים ההם קול קורא לאחינו יושבי ארצות אשכנז, לאמר: כי יבואו ימי הבחירה, וכי תעמדו על הפקודים, אזי תשכחו את דעתכם הפרטית בעניני מדינה, אל תישעו לדברי הולכי-קדימה, בעלי ההפיט והדרור, ובחרו באיש אשר ביסמארק חפץ ביקרו, — גם אם על בני בלי-שם יתחשב! . . . לאמר: שכחו את האנשים אשר אך מהם משפטכם יצא — משפט אזרח בארץ, שכחו את בעלי-האור אשר תמיד לחמו בעדכם ובעד זכיותיכם, שכחו גם את הדעת, מגדל עזכם בגוים, ולכו כרעו ברך ל א ל י ל ה ב ר ז ל, יוצר האנטיסעמיטיזמוס, כי נתן מוראו וחתתו בלבנו . . . כי תחת אשר המנוח לאסקער לא אבה שמוע בקולו, היה לנו לאויב . . . אנחנו בני ישראל אשר להמנו תמיד בעד דעותינו, אנחנו אשר מסרנו את נפשותינו על קדושת האמת ולא יגרנו מפני איש, אנחנו נכחש היום במלחמה קדושה ההיא ונשתחוה אפים ארצה ונישק את ידי מכינו, — יען וביען כי בהרות אף הנסיך בלאסקער איש חרמו, נהפך לשונא לכל עדת בני ישראל . . .

מדי חשבי בדברים האלה, מדי אזכור זאת לאסקער ואת ביסמארק אזכור — כמו בעל כרחי — גם את מ ר ד כ י ואת ה מ ן (מראש אגיד כי לא אובה בזה להשות את האנשים ההם, — לא ל ה ם אכון כי אם ל ה ע נ י ן), אזכור את דברי הכתוב: „ו י ב ז ב ע י נ י ו ל ש ל ו ח י ד ב מ ר ד כ י ל ב ד ו"...המן היה הקאנסלער בממלכת אחשורוש, אשר שם „את כסאו מעל כל השרים אשר אתו", ומרדכי היהודי „ישב ב ש ע ר המלך"; „וכל עבדי המלך היושבים בשער המלך כורעים ומשתחוים להמן, ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה", „וימלא המן חמה" „ויבקש המן להשמיד את כ ל היהודים אשר בכל ממלכת אחשורוש—עם מרדכי" ! . . . מאד מאד ישתוו יחד שני המקרים האלה! לא אוכל להשוב באחד מבלי אשר אזכור גם את השני! . . . גם מרדכי גם לאסקער אמרו בלבם: אנכי אכונן מעשי וגם דברי על פי דעתי, על פי הצדק והיושר לפי אמונת לבי, לא אירא איש ולא אכחש בדעותי, ואחרים שקלקלו עתידים לתת את הדין! ככה חשבו שני האנשים האלה, וככה יחשוב כל א י ש י ש ר א ל . . . ידעתי כי מצוים אנחנו מפי ה' לשמוע בקול מושל, לבלתי למרוד במרכות, ולסור למשמעת המלך; ידעתי כי היהודים מאז מעולם נאמנים היו, ונאמנים המה עד היום הזה, למלכם ולמושל אשר בארץ מגורם;— אבל אשכנז הן הנה ארץ אשר למשפט ועד המחוקקים תחיה הועד ההוא הנהו

ממשלת הארץ, וכל השרים ורבי המלך, וגם ביסמארק בתוכם, הנם מצוים לשמוע בקול הועד והגם אחראין לבחירי העם, מרדכי והמן היו אנשים פ ר ט י ם בדבר מחלוקותם: ה א י ש מרדכי לא הפיק לכרוע לפני ה א י ש המן, — לא כן ביסמארק ולאסקער: הם היו שני כ ת ו ת מ ד י נ י ו ת, שם לחמו שתי השקפות שונות בממשלת הארץ, שני אופני מלוכה . . .

והנה שמו בשנה הזאת את צדקת המשפטים האלה לאל, כחשו בם, יען

כי יראו מפני האיש אשר „ברזל ודם" חרות על דגלו, „ברזל ודם" לקח לו למנהלים בכל דרכיו, — וישכחו כי עם „ברזל ודם„ הננו גם אנחנו, עם אלהי אברהם! שכחו כי ברזל ודם לוו גם אותנו על דרכנו בגולה מאז ועד היום!

הוספה לספרי או"ה

מאמר א׳

זה במעט קבלתי הספר היקר ושמו: רשימת כ"י העברים הנמצאים באקספרד מאת הח׳ הגדול מו"ה אברהם נייבויער נ"י, ושם מצאתי (בצד תרפ"א) את הדברים האלה המפיצים אור על תולדות האחים פראנסיס: וז"ל: "עמנואל בן דוד בן שמואל בן אברהם בן יוסף פראנסיס, נולד בלעגהארן ביום השבת בכ"ט לחדש תמוז שנת ג.ע"ח"; ובהיותו בן ע"ג שנה בתשלום חבר תוכחה, והנוסח על מצבתו עשה בעצמו, אך הבית האחרון, והוא; "לו אדעה קצי כתבתיו אך התום יהיה עד בא גזר קוני"; צוה מבלי לחקוק אותו על מצבתו.

ד. כ

הערות מאירות

א) בתולדות מ"כ (דף 3.) צריך להוסיף על שלשת הספרים וכו׳. גם הספר הרביעי ד) פי׳ ע"ד הקבלה לתפלות בסדור הנדפס (דף קמ"ג) מתחיל: "דברים שבקדושה" בדף קע"ו ב׳: והוא רחוק ומקיים ע"כ הביאור של האשל הגדול מוהר"ר בער בעל מתנות כהונה, אשר שלח להמנוח מו"ה ישעיה הורוויטץ שנ"ל. (כמ"ש החכם הגדול מהר"א נייבויער ברשימתו המקדשה סי׳ 2277) היוצא לנו מזה: שהיה גם בחברת בעל השל"ה. —

ב) בדף 9 שם על הערתי בס׳ הרפואות לאסף יש להוסיף מכ"י אקספארד (דף קמ"ו) "מסקה זה עשה שמואל ירחינאי לר׳ יהודה הנשיא בחלותו בחולי איפייקוס ונתרפא מחליו. —

ג) במחלקת או"ה בהערותי למאמר לונץ (דף 5.) שורה ו׳: שהא צ"ל שכ"א וספר זה נשלם בז׳ שבט שנת שכ"א בסוכה דדוין בבית ר׳ חיים דוין. — המעריך.

הערות

לד 4. בתולדות בעל מתנות כהונה מביא החכם ר"י לייפמאן בשם קונטרס המגיד להחכם ר"א יעללינעק כי "המדפיס דפוס ב׳ בקראקא וכו׳ מעיד ומודיע שהניח הנוסחאות הישנות על מקומו עד ס׳ שמות ואח"כ בא אליו קול המחבר שיתקן וידפיס מיד פנים המודרם עפ"י הגהותיו וכן עשה בשער הספר הפרט של דפוס ב׳ מקראקא היא שמ"ח" אמנם נראה כי כן הוא כבר בדפוס ראשון (קראקא שמ"ו) כי כן נמצא גם בדפוס שאלוניקי שנ"ד. —

לד 7 עי׳ מה שכתבתי בכבוד הלבנון שנה שניה עמוד 313 כי פי׳ סדר טהרות היא באמת מרב האי. —

לד 20-31 ע"ד ר׳ אהרן ווילנא עי׳ גם במ"ע רעוויע כרך י"ג (1886) עמוד 120.

לד 60 מ"ש הרב ר׳ מרדכי עמרם הירש נ"י כי צ"ל: ובצלם דמות תבניתו התקין וכו׳, עי׳ גם מ"ש החכם ר׳ זלמן כוכב טוב בסידור הנדפס בוויען בשנת 1858 בסופו דף קע"ה: "בנוסח ברכת אירוסין וכו׳ בצלם דמות תבניתו וכו׳ כבר נתקשה בה וכו׳ ר"ב אשכנזי בשיטתו לכתובות וכו׳ ושמעתי מתורני אחד וכו׳ וכך צ"ל: ובצלם דמות תבניתו התקין לו וכו׳ ובפנים ברכת אירוסין תקנתי גם כן עפ"י הגהה זו. אחר כן מצאתי כי המעתיק הראשון פריעדלענדער וכו׳ העתיקו כתיקון זו עיי"ש ואחריו הלכו כל המעתיקים. —

לד 102 "בס׳ מלחמת מצוה נדפס בפ"ר ה"א קל"ח" צ"ל "ה"א תק"כ" —

לד 4 אצל הסכמה: ר׳ אליעזר טריווש (בהערה ט) "הנודע למחבר הבאור לשערי דורא" עי׳ ביאהרביכער לר"נ ברילל שנה ראשונה עמוד 106 כי הבאורים ההם אינם לר׳ אליעזר טריווש הנ"ל.

ביעליטץ כ"ד למב"י תרמ"ז שזח"ה

האם לא שנים המה ספרים־שנתים אשר הופיעו לעם ישרון? האם לא רבו מודעותיהם וריקלמותיהם, תשורותיהם ופרעמיען אשר לכל אחד ואחד?...

אמנם, אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה!

והנה לפני המון גליונות שונים, המון מכתבי־העת, אשר לימים ואשר לשבועות ואשר לחדשים, המון מחברות קטנות עם גדולות, וספרים עבי־הכרס על גביהם. . . הבטתי באותיותיהם השונות, הבטתי מה למעלה ומה למטה, הבטתי — עד כי כמו האותיות רקדו לפני, כמו תמונות חיות נצבו וגם קמו לנגד עיני, והנה אשה את רעותה תתלכדנה, ואיש את אחיו יהדופו, אות באות דבקו, וגליון מגליון נפרדו: וכמו קרבו עצם אל עצם, זו תעלה מעלה, וזאת תתיצב על ידה, וכמו תאמרנה להיות לבשר אחד... וראה זה פלא! הנה כמו גם גידים ובשר עלי התמונות עלו, וכמו עור רוקם עליהם מלמעלה, וכמו גם נשמת רוח חיים נפח ה׳ באפיהם, וכמו היו לאנשים רבים, וכמו ילחמו איש באחיו וגבר על עמיתו יתחזק, איש איש מהם נושא המון מודעות וריקלמות אין מספר בידו האחת, ותשורה ופרעמיע בידו השניה, איש איש יצעק בקול גדול: „סורו נא הנה! אריתי מורי עם בשמי! שתו ביין מסכתי, ונפת צופי יטעם לחככם! . . . זה יחזיק בידו סכלות נושנה, ויחשוב בלבבו כי מרוב ימים אשר בלתה בבתי עקד הספרים באה גם חכמה בלבה, ויתפאר בה לעיני כל הנצבים עליו לאמר: „קדושת הנושנות והדרות שיבה חופפות על ראש מנחתי זאת! . . . ומשנהו יחזיק באזני אולת שנולדה בו ביום, ויתברך בלבבו כי מילדי דור החדש הנהו ויצעק גם הוא בקול גדול: „וישן מפני חדש תוציאו!״... האחד יבשר בשורות טובות, ויפיח לקץ ויבטיח הבטחות; והשני לעומתו יבכה את העבר ויקונן על ההוה. . . זה יצעק בקול המולה רבה: אדם הגגי!״, וזה יפתח פיו בשיר ורננה לאמר „עברי אנכי!״. . . אלה ואלה ירעשו יהמו ויסערו. . . התבוננתי בכל אשר מסביב לי, — והנה גם הם ראוני וכדבורים סביב שתו עלי, סבוני גם סבבוני, ויתנו עלי בקולם, וימשכוני בכחם כי עז, ויסחבוני זה בכה וזה בכה, ואהיה בעיני כאותה טלית אשר רבים אוחזים בה: „זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, זה אומר כלה שלי וזה אומר כלה שלי. . . ״ ומכתבי־עת וספרים רבים ושונים, ומודעות באותיות גדולות עד מאד ומודעות־המודעות עד אין סוף, ותשורות ומנחות אין קץ עפו ממעל לראשי, וזרים רבות מלאו את אמתחותי, את כנפי בגדי, ואת מלתחתי, מהם; ולאזני חרד קול קורא מאלפי פיות: „אתי תלך! למשכני תדרוש!״... פלצות אחזה את בשרי ואמר לנוס מתוך הקהל הזה הנאסף עלי, לברוח מפני

לקהת האנשים וספריהם ומכתביהם, — והנה כמו חומה בצורה סבבה אותנו גם יחד, כמו קירות בית סביבותנו וכמו ספון על ראשינו, והבית כדמות בית תפלה לו, והנה הבמה לנגד עינינו, והנה הדרשן עומד עליה, באצבעו יראה סביב סביב, ומפיו יתן אמר:

„מעבר מזה אין דבר, וגם מעבר מזה אין! . . .״

השתוממנו כלנו, והדרשן נתן בקולו, קול־עז:

„אמנם כן! מאפס ותהו ברא אלהים את השמים ואת הארץ! אך, „התחת אלהים אתם, כי תאמרו גם אתם לברוא לכם עולם חדש מתהו ובהו? המאפס ואין תבנו הפעם ארמון נשגב? . . . ״

כל הנאספים כרעו על ברכם, הדרשן קרא לפניהם תפלה קצרה, והם ענו אחריו בקול דממה, לאמר:

„ה׳ צבאות! בורא יש מאין! שלח אורך ואמתך, האצל נא מרוחך על סופרי עמך בית ישראל, תן למו לשון למודים ולב מבין, השכילם באמתך, והאר עיניהם בחכמתך, וידעו מה העבודה הזאת למו! ״

„אמן!!״ קראו כל הנאספים קול גדול וחזק, והתמונה חמקה עברה, ואתעורר, ואור עיני שב לאיתנו, ואראה והנני יושב על יד השלחן והגליונות מפזרות לפני, — הבטתי עליהם עוד, ושפתי נעות לקרוא בפעם השניה את התפלה הקצרה ההיא, בתקותי כי כל קהל קוראי יענו ויאמרו: „אמן ואמן!!...

מקץ חדש ניסן, תרמ״ז.

תקונים והערות

דף	שורה	טעות	תיקון
I	הערה א)	ר״י בר יפת	ר״י בן ישיש
V	1 ובהערה יא)	הסידאי	הסדאי
〃	32	עקרא . . .	יקרא התורה
IX	42	תבת בן קרה נשמט	ושייך לשורה מ״א
XII	15	או	את
XIII	34	שטעו	שאמרו
XXIV	19	ומלחמת	ומלחמה
〃	32	יטבחא	וטבחא
32	5	אומן	אמונת אומן
〃	〃	היתה	לא תהיה
53	25	תלאובת	תלאבות
54	12	אידיפערעעגטיזמוס	איגדיפערענטיזמוס
55	43	מענשהאהער	מענש האהער
90	בהערה	קאראטשיגסקי מעיר	ז״ל מעיר
92	19 מלמטה	וכאשר תא׳	וכאשר ת״א. ויש להוסיף בכלל באות א׳. ומציגו כי ש׳ עבר בהתפעל אין ענינו דוקא מענין עברה וכעס, כי אם מש׳ עבר, פגיה והסרה בהוראת ההתפעל לדעת מפרשים, כמו: חכם ירא וסר מרע, וכסיל מתעבר ובוטח (משלי י״ד ט״ז) פירש״י: מתחזק לעבור בחזקה.
94	10	ראה לך	ראה ל״ק (לקוטי קדמוניות)
〃	23	מי יושם לכם	מי אשם לכם
95	3	ובב״ר כו׳: עד דממרא	צ״ל מקודם שת׳ השמרוני שוה לדעת ר״י
128	30	בן	כן
132	19	המכ״ע . . .	המכ״ע „עץ חיים״
65	אוצר חכמה 27	קשרו	קראו
69	2 מלמטה	נעבור	נביא
8	אוצר השיר 15	כֻּשִׁי	כּושי
〃	27	מרדבת	מרהבת
18	21	הגה	הזה
23	20	חזיתי	חייתי
24	11	נפלאות אל	נפלאות כן
31	16	נדפס בטעות סי׳ III	לפני השורה השייכת להבית II
〃	25	תירצא	מירצא
40	נתחלף שורות	„ולהשחית על צד 41	ושייכים לשורה „פרצות החומתים״
47	5 מלמטה	המסאף	המסעף
48	3	האביוֹנה	האבִיוֹנָה
49	28	הֶרֶב העליליה	הֲרַב העליליה
51	הערה 6)	סוריא	רוסיא

סנסנים דרשות לפי רוח העת החיה על סדרי השבוע Sansanim כתובות אשכנזית צחה ויפה מאת הרב החכם ד״ר אברהם שמיעדל. מחיר הספר היקר מצער היא ובעד 1 fl 50 להשיגו אצל המחבר בפינפהויז, וויען:

קורות הפילוסופיה החדשה. אשר אזן וחקר והכין סופרנו הרב החה״ש מהר״פ מיעזעם בלייפציג. מרגלית דלית בה טימא הביא המחבר היקר בספרותנו ומי יתן וידעו בני עמנו להוקיר את מעשיו ולפעלתו תהיה ידים, וימשכו רבים לקנותו במחיר 3 fl אשר הושת עליו. לשכנו ידרשו; ברחוב אלטע-עדסטער 10.—

שם ויפת. מכ״ע חדשי ספרותי ומדעי, אשר יצא לאור „מבית מערכת הספרות״ ע״י ישראל ראלל והר״ש פיליב מתחלת חדש יוני הבע״ל. שתי מחלקות תהיינה: המחלקה העברית בת שנים או שלשה באגען לחדש ומחירה 2 fl 50 לשנה. המחלקה האשכנזית-צרפתית תכיל מאמרים שונים נגד האנטיסעמיטיזמוס ומחירה לשנה 2 fl 50. חוברת הראשונה במהיר 25 ק״ר יוכל כל איש להשיג מאת המו״ל ה׳ גראבער ביאראסלוי או ישר מהרדקציאן בלעמבערג וזהו כתובתה:

Jsidor Rall Lemberg Krasickigasse Nr. 7

ויש לקות כי מידי החברים החכמים המובהקים יצא דבר המתוקן ומקובל לפי רוח העת החיה, אשר קוראינו ישמחו ויתענגו עליו מאד. —

קשר בן־נתניה, העתקת המחזה „דיא ענטראנטען״ מאת הרב דר׳ פהיליפזאהן, נעתק לשפת עבר מאת צבי אלעזר טעללער הלוי (תחת מכבש הדפוס)

לשון למודים. כללי הנקוד בארח שיר יפה עם הערות מאירות מאת הג״ל להשיגם אצל המו״ל „בית אוצר הספרות״

אל קוראינו

הננו מגישים אחרי ירחים אחדים לסדר גם הכרך השני „לספרות ישראל״

ומאמרים ספרותיים וספרים שלמים מגדולי-הדור כבר נמצאים בידנו. זמן צאתו לאור לא אוחר מחדש ניסן מדי שנה בשנה. מבית מערכת הספרות.

הפרדס. במליצת השיר והמוסר וההנהגה הטובה והישרה הנכונה מאת ר׳ ידעיה הבדרשי בשמנה פרקים. אשר רבים מקוראינו שואלים ודורשים אם הופיע בכרך הראשון לספרותנו כפי הבטחתנו, נודיע בזה, שמוכן הוא בידנו עפ״י כת״י שונים עם הערות מאת ד״ר יוסף לוצאטו ותולדות הבדרשי וספריו מאת הר״ש פיליב. ונכון מוצאו עם כ״י אחרים בכרך השני „לספרות ישראל״. —

המו״ל „הספרות״